

Baltic Sea History

<https://bsh.eduloop.de>

state 2020-12-07 13:13:51

Content

Baltic Sea History	5
1 English Texts	6
1.1 Introduction	6
1.2 Contributors	10
1.3 Perception of Vikings	13
1.4 Beginnings of Christianity	23
1.5 The Baltic Crusades	31
1.6 Marienburg/Malbork	39
1.7 Where the Russians stopped the Swedes: Battle of the Neva (1240)	48
1.8 Alexander Nevsky Cathedral in Tallinn	60
1.9 The Memorial Cross of Korsbetningen in Visby	64
1.10 Margaret, Jadwiga, and Unions	72
1.11 Grunwald – Tannenberg – Žalgiris	83
1.12 Reformation	94
1.13 Gustav II Adolph	106
1.14 The Baltic Provinces of Latvia and Estonia under Russian Rule during the 18th Century	111
1.15 Otto von Bismarck - Hero or Antihero?	115
1.16 Manorial Heritage in the Baltic Sea Region	121
1.17 Victims, Bystanders and Perpetrators	128
1.18 Alcohol Consumption and Temperance Movements	135
1.19 May 1945: Liberation or Occupation?	143
1.20 Riga's Town Hall Square	158
1.21 War and Peace in the Baltic Sea Region	167
2 Deutsche Texte	177
2.1 Einführung	177
2.2 Die Autoren und Autorinnen	182
2.3 Das Bild der Wikinger	185
2.4 Die Ankunft des Christentums	195
2.5 Die baltischen Kreuzzüge	204
2.6 Die Marienburg in Polen	212
2.7 Wo Russland die Schweden zurückschlug: die Schlacht an der Neva (1240)	223
2.8 Die Alexander-Newski-Kathedrale in Tallinn	236
2.9 Das Gedenkkreuz von Korsbetningen in Visby	240
2.10 Margarethe, Hedwig und Unionen	249
2.11 Grunwald, Tannenberg, Žalgiris	261
2.12 Die Reformation	272

2.13 Gustaw II. Adolf	286
2.14 Baltikum und Russland im 18. Jh.	291
2.15 Otto von Bismarck - Held oder Antiheld?	295
2.16 Das Erbe der Gutshöfe in der Ostseeregion	301
2.17 Opfer, Zuschauer, Täter	308
2.18 Alkoholkonsum und Abstinenzbewegung	317
2.19 Mai 1945: Befreiung oder Besetzung?	325
2.20 Der Rathausplatz in Riga	342
2.21 Krieg und Frieden im Ostseeraum	351
3 Polskie teksty	361
3.1 Wprowadzenie	361
3.2 Autorzy	365
3.3 Postrzeganie Wikingów	368
3.4 Początki Chrześcijaństwa	378
3.5 Krucjaty Bałtyckie	386
3.6 Malbork/Marienburg	394
3.7 Gdzie Rosjanie zatrzymali Szwedów: Bitwa nad Newą (1240)	402
3.8 Katedra Aleksandra Nevskiego w Tallinnie	414
3.9 Pamiątkowy Krzyż Korsbetningen w Visby	418
3.10 Małgorzata, Jadwiga i Unie	425
3.11 Grunwald / Tannenberg / Žalgiris	436
3.12 Reformacja	447
3.13 Gustaw II Adolf	460
3.14 Bałtyckie Prowincje Łotwy Estonii pod Władaniem Rosyjskim w XVIII Wieku	465
3.15 Otto von Bismarck - Bohater czy Antybohater?	469
3.16 Dziedzictwo Dworskie w Regionie Morza Bałtyckiego	475
3.17 Ofiary, Obserwatorzy i Przestępcy	482
3.18 Spożycie Alkoholu i Ruchy Trzeźwościowe	490
3.19 Maj 1945: Wyzwolenie czy Okupacja?	498
3.20 Rynek Ratusza w Rydze	513
3.21 Wojna i Pokój w Regionie Morza Bałtyckiego	522
4 Русские тексты	532
4.1 Вступление	532
4.2 Авторы	537
4.3 Восприятие викингов	540
4.4 Начало христианства	551
4.5 Балтийские крестовые походы	560
4.6 Мариенбург/Мальборк	569

4.7 Где русские остановили шведов: Невская битва (1240)	579
4.8 Собор Александра Невского в Таллине	591
4.9 Мемориальный крест из Корсбетнингена в Висбю	595
4.10 Маргарет, Ядвига и Унии	604
4.11 Грюнвальд — Танненберг — Жальгирис	616
4.12 Реформация	627
4.13 Густав II Адольф	642
4.14 Прибалтийские провинции Латвии и Эстонии под властью России в XVIII веке	647
4.15 Отто фон Бисмарк — герой или антигерой?	652
4.16 Поместное наследие в регионе Балтийского моря	658
4.17 Жертвы, свидетели и преступники	665
4.18 Потребление алкоголя и меры по воздержанию	674
4.19 Май 1945-го: Освобождение или Оккупация?	683
4.20 Ратушная площадь Риги	700
4.21 Война и мир в регионе Балтийского моря	709

Appendix

I List of figures	719
II List of tables	740

Baltic Sea History

Baltic Sea History

1 English Texts

2 Deutsche Texte

3 Polskie teksty

4 Русские тексты

This course is funded by

The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

1 English Texts

1 English Texts

1.1 Introduction

1.2 Contributors

1.3 Perception of Vikings

1.4 Beginnings of Christianity

1.5 The Baltic Crusades

1.6 Marienburg/Malbork

1.7 Where the Russians stopped the Swedes: Battle of the Neva (1240)

1.8 Alexander Nevsky Cathedral in Tallinn

1.9 The Memorial Cross of Korsbetningen in Visby

1.10 Margaret, Jadwiga, and Unions

1.11 Grunwald – Tannenberg – Žalgiris

1.12 Reformation

1.13 Gustav II Adolph

1.14 The Baltic Provinces of Latvia and Estonia under Russian Rule during the 18th Century

1.15 Otto von Bismarck - Hero or Antihero?

1.16 Manorial Heritage in the Baltic Sea Region

1.17 Victims, Bystanders and Perpetrators

1.18 Alcohol Consumption and Temperance Movements

1.19 May 1945: Liberation or Occupation?

1.20 Riga's Town Hall Square

1.21 War and Peace in the Baltic Sea Region

1.1 Introduction

Anne Sørensen, Christian Pletzing, Janet Laidla

Michael North begins his history of the Baltic by saying that the area “has always been a region of exchange and encounter.”¹⁾ Caroline Boggis-Rolfe makes an interesting note in her recent *The Baltic Story* comparing the history of the region with the Baltic Sea itself - at times very (even deceptively) calm and then then suddenly hit by a violent storm. The present book is about both the calms and the storms beginning (like North and Boggis-Rolfe) from the time of Vikings and reaching the 20th century, but instead of a narrative story of the Baltic, we present a collection of sources and views of very different sub-themes.

In 2009, the idea of a project that illustrates the history of the Baltic Sea Region from a transnational perspective was born in Schleswig-Holstein. The Academia Baltica (Lübeck/Sankelmark) succeeded in acquiring project funds from the European Commission's "Culture" programme for the conception phase and the development of a pilot module "Cultural Perspectives" of the Baltic Sea History Project. The core of the project is the conception of a virtual platform for the history of the Baltic Sea region. From 2012 to 2014, 14 partners from science, education and culture in the Baltic Sea region worked on the project. Its intention was to show that the history of the Baltic Sea Region is more than the history of the nation states on the Baltic Sea. At the same time, the Baltic Sea History Project also wanted to present different points of view and perspectives on the common history of the region.

In 2017, the project partners succeeded in obtaining further funding for the continuation of the Baltic Sea History Project. The project is supported by the Academia Baltica, the partners being the Lübeck University of Applied Sciences, Szczecin University, Borussia Foundation in Olsztyn, Vytautas Magnus University in Kaunas, the University of Latvia in Riga, University of Tartu, Tallinn City Archives, Linnaeus University of Växjö and Kalmar, and Aarhus University. The new project follows on from the project funded by the EU in 2012-14. The aim is to present the history of the Baltic Sea region from multiple perspectives and thereby stimulate understanding for different perceptions of history in the various countries bordering the Baltic Sea. In addition, the history of the Baltic Sea region is to be made usable for adult education. This is to be achieved by means of teaching materials, an online tutorial and an online platform.

The notion of multi-perspectivity is based on the general insight that individuals as well as social groups remember certain incidents and developments differently, and those memories and their manifestations also change over time. This, however, does not make it acceptable to manipulate and falsify historical evidence for political, monetary or personal needs.

Multi-perspectivity in history teaching is connected to intentions to overcome nationalist, religious and/or cultural enmities. A multi-perspective approach reflects that history is not based on one authoritative master narrative, but rather constitutes itself through dialogue between diverging narratives. Through implementing different perspectives, history education attempts to not only describe historical events, but also to make the significance of these events and their effects on people visible. Multi-perspectivity is established by presenting not just one view of an event (or artefact, person, place etc.), but several. These other perspectives can originate from persons in history, science, society, politics, from minorities or oppressed people. They highlight different meanings of historical events depending on gender, age, or cultural back-

ground. These perspectives can come from both one's own country and from other countries. Thus, multi-perspectivity is a holistic approach attempting to view and understand historical events through the versatility of perspectives in a larger context.

Multi-perspectivity also has the potential to show that historical events – and the interpretations of them – are always human actions. Every historical event is based on decisions made by people relying on their information. Therefore, the quality of the decision depends on the quality of the information. Decisions and interpretations are also based on convictions, perhaps also on wishes or fears. Multi-perspectivity, thus, does not mean the necessity to give up one's own perspective – but rather the need to understand that there are different perspectives. Importantly, however, multi-perspectivity does not imply the acceptance of so-called alternative facts that are not backed by sources and academic arguments.

Multi-perspectivity in the Baltic Sea area

The history of the Baltic Sea region is rich with examples of different perspectives on historical events that have had and continue to have varying impact on the different sides that have experienced them. The multi-layered character of national histories in the Baltic Sea Area can be used as a material basis for the development of multi-perspective approaches by transcending national and/or mono-cultural points of view. Those different perspectives are not expressed solely in form of written history, but also in changed street names, transferred monuments and individual life stories.

There is no single perspective that would satisfy every possible perception of Baltic Sea History. In general, it goes without saying that multiple national perspectives within the region reveal fundamental differences in the understanding of modern societies and states as well as in the reflections on history especially in the 20th century. These differences provide additional arguments, why the application of a historical multi-perspectivity seems to be particularly fruitful here, thereby broadening the individual understanding of history as such and of the contemporary differences in the region.

Wars and conflicts have been predominant features in the Baltic Sea region for centuries. Multi-perspectivity has proven to be an important approach in overcoming national conflicts. In a post-conflict perspective, the intention to remove hostile stereotypes of the national others and to introduce knowledge about the neighbours and former enemies as well as their perspectives on history is important. Such an approach can be a major contribution towards reconciliation. This task is not limited to governments and official bodies but also include various activities among private persons and organizations of the civil society. The overcoming of national antagonisms, however, has not always been successful.

How to use this book

This book is a collection of study materials that accompany the Baltic Sea History MOOC course but can also be used separately. Each chapter has introductory text or texts, different examples of sources or views, questions for reflection and discussion and a short list for further reading. Considering that this book is directed to larger audiences we have endeavoured to give longer introductory background texts especially for the earlier periods. However, since we could not cover all of the history of the Baltic Sea area in this book, lists of further reading are added.

As there are different perspectives on historical events, there are also different ways of writing about them. Thus, we have allowed our authors freedom to choose the exact structure of the chapter as well as the number and type of sources they chose to present. There are longer presentations about different events, monuments and periods, but also shorter excursions to some less-known events or monuments.

The sources are often translated by authors themselves and although we are clearly aware that the choices of words in translation are also dependent on the perspective of the translator, we have tried to be true to the original but also edited the texts so they are easier to follow for non-native English-speakers. Thus, one of the tasks provided by the teachers could be to compare the translated sources with those in students' native language to spot any subtle differences.

Unquestionably, the complexity of understanding a historical event increases with the inclusion of further perspectives. And so the question is how to present an event from different perspectives without overwhelming learners. The relevance of multi-perspectivity can be illustrated by a good example which preferably is somehow connected to the learners. The goal is to make the learners understand why it is worth the greater effort. Multi-perspectivity can then be implemented by a selection of additional perspectives which are discussed in depth. Those selected perspectives should provide important additional information on the historical event. In addition, material can be provided on further perspectives that interested learners read on a voluntary basis. Alternatively, teacher may give an assignment to pick one perspective, work through it and present it in the following class meeting or prepare a presentation, video etc. and make it available on a learning platform. In the latter case, other learners are required to go over the student material on the platform in advance and discuss perspectives presented there in depth during the following class meeting (flipped classroom). The preparation of the sources can follow questions: who, what, when, where, why. It is important not only to present the perspectives, but also to discuss them and to reflect on own understanding of the event so far and what has changed with additional perspectives.

In order to enrich the spectrum of perspectives, learners may be asked to attempt to produce sources of historically silent groups, such as slaves, peasants or workers. These groups have often had no opportunity to record their thoughts and views, so there are few sources. By putting oneself into the role of one of these groups and generating a source (e.g., a diary entry), learners engage with the group. This can cause initial irritation but can also produce empathy and contribute to the greater understanding of learning. Obviously, multi-perspectivity may be realized in several different ways. Each implementation, however, has the same goal: the insight that, in addition to the mainstream narrative, there is another viewpoint or maybe even more than one. We hope you will find this book useful and the discussions on different perspectives as insightful, enriching and interesting as our team of authors have found the process of preparation.

Further reading

1. A. Palmer. *Northern Shores. A History of the Baltic Sea and Its Peoples*. London, John Murray, 2005.
2. Michael North. *The Baltic. A History*. London, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2015. Originally: *Geschichte der Ostsee*. C. H. Beck, 2011.
3. Caroline Boggis-Rolfe. *The Baltic Story. A Thousand-year History of Its Lands, Sea and Peoples*. Gloucestershire, Amberly Publishing, 2019.

MOOC course: https://www.oncampus.de/weiterbildung/moocs/baltic_sea_history?lang=en

Online platform: <http://balticseahistory.info/>

- 1) Michael North. *The Baltic. A History*. London, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 2015. P 1.

1.2 Contributors

Nikita Andrejevs is a research assistant and doctoral student at the Faculty of Theology, University of Latvia (Riga, Latvia). His current research interests include the history of Early Christianity.

Anne Brædder is a research assistant at Aarhus University and Roskilde University (Denmark). Her research field is cultural history (gender and labour history) in the 20th century Denmark, memory studies and Public History. Her PhD thesis (2017) focused on reenactment of World War II and living history in open-air museums analysing the actors' embodied historical consciousness.

Małgorzata Dąbrowska is a PhD student at the Institute of History and International Relations of Szczecin University and a stipendiary at the Institute of Western Affairs in Poznań (Poland). Her research focuses on the history of Poland's western territories since the Middle Ages and in particular on the development of regionalism in the Lubusz region at the border with Germany.

Alexandr Filyushkin is a historian at the State University of St Petersburg. He is the head of the Department of Slavonic Studies and Balkan Studies at the Institute of History. His research focuses on the early modern history of Russia and Livonia.

Herle Forbrich studied cultural studies at European University Viadrina in Frankfurt/Oder (thesis *Manor houses without their masters. Places of history in the 20th century in East Elbia*). She has worked in adult education since 2009 for Nordsee Akademie, Academia Baltica and VHS Leck.

Anders Fröjmark is Associate Professor of History at Linnaeus University, Kalmar, Sweden. His research deals mainly with the cult of saints in Scandinavian Middle Ages, and he is a team-member of the project "Mapping Lived Religion – medieval cults of saints in Sweden and Finland". Another project deals with female exercise of power in the Late Middle Ages, with Duchess Ingeborg Håkansdotter (1301–1361) as an example. His publications include the PhD Thesis *Mirakler och helgonkult: Linköpings biskopsdöme under senmedeltiden* (Uppsala, 1992). He is also co-editor of *Baltic Region: Conflicts and Co-operation: Road from the Past to the Future* (Tallinn, 2004).

Jörg Hackmann is a Professor of Central and East European History at the University of Szczecin (Poland) and also affiliated with Greifswald University (Germany). He has widely published on the transnational history of the Baltic Sea Region and East Central Europe in modern periods. Recently he has edited the Polish translation of Michael North's *The Baltic. A History*. (Neriton, 2019). Other books include *Associational Culture and Civil Society in North Eastern Europe. Regional Features and the European Context* (Böhlau, 2012). Recent research interests focus on borderland entanglements and the history of alcohol temperance in the Baltic Sea region.

Giedrius Janauskas is an associate professor at Department of Regional Studies, Faculty of Political Science and Diplomacy and researcher at Lithuanian Emigration institute both at Vytautas Magnus University (VMU), Kaunas, Lithuania. Currently, also vice-dean for Faculty of Humanities at VMU. Research interests: Demos Diplomacy during the Cold War period, Political activities of the Baltic émigrés after World War II, Formation of the Baltic Sea region.

Vitalija Kasperavičiūtė is a senior administrator of two departments (Department of History and Department of Philosophy) and a lecturer of history at Vytautas Magnus University (Lithuania). Her PhD thesis concentrated on the emigration politics of the Republic of Lithuania in 1918-1940. Now she is interested in the history of science in Republic of Lithuania in 1918-1940 and in the history of culture in Lithuanian communities abroad.

Eugen Kotte is a Professor of Didactics of History and Modern History at the University of Vechta since 2008. His research focuses on historical myths and national stereotypes, international textbook analyses, historical narrative and aspects of the New Cultural History.

Juhan Kreem is a researcher at Tallinn City Archives (Estonia). His main field of interest is the history of the Baltic countries in medieval and early modern period. He has published extensively on the history of the Teutonic Order, the Reformation and on urban history. In recent years he has been contributing with medieval topics in general handbooks on the history of the Region (e. g. *Das Baltikum. Geschichte einer europäischen Region. Bd. 1, Von der Vor- und Frühgeschichte bis zum Ende des Mittelalters*. Ed. by Karsten Brüggemann, Detlef Henning, Konrad Meier, Ralph Tuchtenhagen. Stuttgart, 2018). He is editor-in-chief of the series *Vana Tallinn* (Old Tallinn).

Lea Kõiv is an archivist and historian and deputy director of Tallinn City Archives (Estonia). She has published works on church and religious history of Estonia, especially of Tallinn in the early modern period and on the history of Tallinn City Archives. She has been editor and co-editor of several publications of city archives.

Janet Laidla is a lecturer of Estonian History at the University of Tartu (Estonia). Her PhD thesis concentrated on early modern historiography in Estonia and Livonia. Her current research interests include the history of culture and science in Estonia during early modern and modern periods.

Mati Laur is Professor of Modern History at the University of Tartu (Estonia). His current research interests include the history of the Baltic area in the Russian Empire in the 18th century (*Verwaltungsgeschichte*) and emancipation of peasantry (*Bauernbefreiung*) in the Baltic provinces. He is editor-in-chief (with Karsten Brüggemann) of the Baltic history journal *Forschungen zur baltischen Geschichte*.

Michael Meichsner studied history, art history and modern German literature. Since 2013, Meichsner has been doing his doctorate at the Historical Institute of the University of Greifswald with a thesis on Gothland as a border region in the history of the Union of Denmark and Sweden.

Paweł Migdalski, PhD, is an Assistant Professor at University of Szczecin (Poland). His research field is history of historiography, politics of memory, memory studies from Middle Ages up to the 21st century in Poland, Pomerania and Baltic Sea region.

Ilgvars Misāns has been Ordinary Professor of Medieval History at the University of Latvia in Riga (Latvia) since 2002. Misāns researches the medieval history of Latvia, especially the history of the city of Riga.

Christian Pletzing is a historian, project manager for the Baltic Sea History Project and director of Academia Baltica / Akademiezentrum Sankelmark (Germany). His research focuses on the history of German-Polish and German-Baltic relations.

Anne Sørensen is a researcher and historian working at Aarhus University (Denmark). She holds a PhD in contemporary European history and has published books and articles on the history of terrorism. Today, her primary working fields are digital history and dissemination of historical research through the website www.danmarkshistorien.dk.

Valdis Tēraudkalns is a Professor of Religions and Church History at the Faculty of Theology, University of Latvia (Riga, Latvia). His current research interests include interaction between religion and politics in 19th and 20th century.

1.3 Perception of Vikings

Anne Brædder, Juhan Kreem, Paweł Migdalski, Giedrius Janauskas

The Viking Age – a present past in popular culture

In 2013 the TV series Vikings premiered first in Canada and United States and then elsewhere. It soon became very popular in both Europe and North America and several seasons followed. It was written by the English screenwriter and producer Michael Hirst for the Canadian History channel. The series is inspired by the historical tales about the legendary Danish king Ragnar Lodbrog. In the series, Ragnar Lodbrog lives somewhere in Scandinavia but goes on brutal raids to England with his supporters. In the TV series, the Vikings are portrayed as bloodthirsty barbarians who rape and kill everywhere they go. This image is far from the rather playful and simplistic representation of Vikings on children's clothes, food and in souvenir shops you can spot around the Baltic Sea.

The Viking Age is also a present past in other parts of popular culture such as reenactment. Reenactors simulate the lives and battles of Vikings in most parts of the world. Viking reenactment often consists of staging of battles, crafts and everyday life in a

market. As many other reenactors, Viking reenactors take pride in their presentations; they strive for what they perceive as historical accuracy often in terms of appearance, and they pay attention to details and historical knowledge. Reenactors are most often amateur historians – meaning they are not professional or trained historians but very dedicated to their hobby.

Many museums in the Baltic Sea Region exhibiting the Viking Age also use elements of reenactment or living history. In Estonia, visitors in the Viking Village can experiment with the Viking Age for themselves and try out the work in the smithy, sail on a Viking ship, learn skills as warriors, cook over an open fire, etc. The Viking Village in Lithuania invites visitors to listen, see, feel, touch, smell and taste Viking Age heritage. In Denmark, people can visit the Viking Ship Museum where five Viking ships that were found by maritime archaeologists in 1962 are on display. The Viking Ship Museum reconstructed the Viking ship *The Sea Stallion* from Glendalough at the beginning of the millennium for historical research purposes. The ship was originally built in the vicinity of Dublin but was reconstructed in Roskilde, Denmark. The reconstruction can also be seen as a type of reenactment or experimental re-doings. In Stockholm, Sweden, you can visit the world's largest Viking exhibition.

As the spectrum for representations of Vikings is wide, this chapter is divided into two parts - different perceptions of Vikings in primary sources and some aspects of Vikings in our contemporary culture.

Viking raids in Britain

The first Viking raids to England took place in the 8th century. The raids were followed by an attempted conquest in the 9th century and, for a time, the Vikings controlled large parts of England.

Anglo-Saxon chronicle was collected probably in the 9th century and is a collection of annals written in Old English. It has survived in many different manuscripts. It is indisputably an important source of early English history, but not wholly reliable.

A.D. 793. In this year, dire forwarnings came over the land of the Northumbrians, and terrified the people; these were excessive whirlwinds, and lightning and fiery dragons were seen flying in the air. A great famine soon followed these signs; and shortly thereafter, in the same year, on the 6th before the Ides of January, the ravaging of heathen men lamentably destroyed God's church at Lindisfarne through rapine and slaughter. And Siga died on the 8th before the Kalends of March.

- The Anglo-Saxon chronicle

Estonian Vikings

In the standard works on the Viking Age, eastern Baltic lands are not usually considered Viking territories. On the other hand, Estonians often identify the Iron Age inhabitants of their lands as Vikings. Located on the Vikings' route to the East (*Austrvegr*), eastern Baltic lands were obviously in the sphere of influence of Scandinavian culture. Furthermore, the 13th century crusading chronicles describe the maritime raids of Osiilians, making it easy to place them in the same context as the Viking raids to western Europe a few centuries earlier. In the Estonian national history, this also made it possible to envisage a glorious past, which also included the destruction of Swedish Sigtuna in 1187. This notion of a "glorious Viking past" inspired Estonian writers in late 1920s and 1930s to write novels such as *Urmas and Merike*.

The destruction of Sigtuna by the easterlings is recorded in the *Erikskrönikan* (Chronicle of Duke Eric), written c. 1320. In early modern history writing, other Eastern nations are also mentioned as responsible for burning down the town. That these nations were Estonians is picked up in the first speech to fatherland by Carl Robert Jakobson in 1868, and since then has been firmly anchored in Estonians' cultural memory.

Sweden then suffered serious harm,
From the Karelians, causing great alarm.
They sailed into Lake Mälär from the sea,
Whether calm or stormy it might be,
Secretly within the Svealand isles
In stealthily advancing files.
Once their minds to the idea did turn,
That they the town of Sigtuna should burn,
And so thoroughly they put it to the flame,
That it since then has never been the same.
There Archbishop Jon was killed,
A deed that many a heathen thrilled.

- *The Chronicle of Duke Eric. Verse epic from medieval Sweden*. Translated by Eric Carlquist & Peter C. Hogg. Lund, 2012.

Carl Robert Jakobson (1817-1857), journalist, politician and author of influential school textbooks, was one of the leaders of the Estonian national movement. His three speeches to the fatherland formulated the view of history that interpreted the pre-conquest period in Estonian history as a golden age.

In 1188 [sic!] the Estonians [!] sailed to Sweden to the lake of Mälär, which was under the Danish rule at that time, and killed there on the 1st of June the Archbishop Johann of Uppsala, and burned down the large city of Sigtuna, whereafter the new capital Stockholm was established. Even nowadays the large ruins and towers of Sigtuna between Stockholm and Uppsala are marvelled at, and it is difficult to believe how with the insufficient weaponry of the time, the Estonians could have destroyed such powerful city. But among the Swedes still goes the tale about the destruction of Uppsala, and about the boldness of Estonians.

- Carl Robert Jakobson. *Kolm isamaa kõnet* (Three speeches to the fatherland). St Petersburg, 1870.

Vikings in the history of the foundation of Rus

Russian Primary Chronicle, the *Tale of Bygone Years*, narrates how the Slavs invited three brothers, Rjurik, Sineus and Truvor to rule over them in second half of the 9th century. Rjurik established himself in Novgorod, his son Oleg also conquered Smolensk and Kiev, thus laying foundation to the Kiev Rus. The exact role of the Scandinavians in establishing this first Russian state is a hotly debated issue. On the one hand, there is no doubt about the presence of the Scandinavian military elites in Kiev Rus. On the other hand, in the Russian nationalist historiography, a strong trend of anti-Normanism has prevailed, which insisted that the formation of the state was a result of local development, and the Viking (Varangian) immigrants were rapidly assimilated.

There was no law among them, but tribe rose against tribe. Discord thus ensued among them, and they began to war one against another. They said to themselves, "Let us seek a prince who may rule over us and judge us according to the Law." And so they accordingly went overseas to the Varangian Russes: These particular Varangians were known as Russes, just as some are called Swedes, and others Normans, English, and Gotlanders, for they were thus named. The Chuds, the Slavs, the Krivichians, and the Ves' then said to the people of Rus', "Our land is great and rich, but there is no order in it. Come to rule and reign over us." They thus selected three brothers, with their kinsfolk, who took with them all the Russes and migrated. The oldest, Rjurik, located himself in Novgorod; the second, Sineus, at Beloozero; and the third, Truvor, in Izborsk.

- *The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text*. Translated and edited by Samuel Hazzard Cross and Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor. Cambridge, 1953. P. 59.

Vikings in the History of Lithuania

Arturas Mickevičius studied the influence of the Vikings on eastern Baltic society with special regard to the beginnings of statehood in Lithuania. Mickevičius was interested in the Curonians as possibly being the Baltic Vikings or perhaps as a defence against the Viking raids.

Description of Viking and Curonian battle (853) in Seeburg (present-day Grobiņa, Latvia) and Aputra (Apuolė, Lithuania) described in Rimbert's *Life of Anskar*, the Apostle of the North, 801-865 (*Vita Sancti Anscari*).

CHAPTER XXX.

[...] The Danes, being aware of this, at the time when the bishop had come into Swedish territory, collected a large number of ships, and proceeded to this country [Curonia], eager to seize their goods and to subject them to themselves. Their kingdom contained five towns. When the inhabitants knew of their coming they gathered together and began to resist manfully and to defend their property. I having obtained the victory they massacred half the Danes and plundered their ships, obtaining from them gold and silver and much spoil. On hearing this, King Olaf and the Swedes, who wished to win for themselves the reputation that they could do what the Danes had not done, and because this people had formerly been subject to them, collected an immense army and proceeded to these parts. In the first instance they came to a town in their kingdom called Seeburg. This town, which contained seven thousand fighting men, they ravaged and despoiled and burnt. They left it with strengthened hopes and, having sent away their ships, set out on a five days journey and hastened with savage intent to another of their towns called Aputra in which there were fifteen thousand fighting men. When they reached it, these were shut up in the town, and whilst the one party vigorously attacked the town from outside, the other party defended it from within. In this way eight days went by with the result that, though they fought and waged war from morning till night, and many fell on both sides, neither side obtained the victory. On the ninth day the Swedes, being exhausted by the daily slaughter, began to be distressed, and in their terror considered only how they might get away. [...] when the Swedish King had agreed, they immediately said, "We desire peace rather than fighting, and we wish to enter into an agreement with you. In the first place we are prepared to give you for the sake of securing an agreement all the gold and the arms that we took as spoil from the Danes last year. Furthermore, we offer half a pound of silver for each individual man now in this town, and in addition we will pay you the tribute which we formerly paid and will give hostages, for

we desire henceforth to be subject and obedient to your rule, as we were in former time. [...].

- Can be retrieved from: <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/anskar.asp>

Questions for reflection and discussion (1)

1. The Vikings have been portrayed both as barbaric raiders and destroyers but also as establishers of states. What has made the Viking past so attractive throughout history?
2. Compare the different primary sources - find the similarities and the differences of their portrayals. Think about why a certain source should choose to portray the Vikings in that specific way.

Vikings and the establishment of the Polish state – the case of Wolin

The question of the role of the Scandinavians in establishing this first Polish state is still an important point of debate for Polish historians. This thesis was put forward in 1918 by German historian Robert Holtzmann. He indicated that the first historic ruler of Poland, Mieszko I, was a Viking, known in one document by the name Dago. In the following years, many German researchers supported this thesis, while a main aim of Polish medieval studies of the interwar-period became to debunk it. The key of this discussion was the fact that Wolin lay in the mouth of the Odra, at the crossroads of Polish and Scandinavian influences. German researchers proved that this settlement had been German-Viking city, while Polish historians suggested that it had been Slavic and dependent on the Piast dynasty.

Polish excavations in Wolin after 1952 had to prove either the Polish or Slavic character of this port of trade. After the political transformation in 1989, historians and archaeologists quite openly thought that this settlement had foreign and not Slavic merchants (who were mentioned in the chronicle of Adam of Bremen in the 11th century), among them also Scandinavians, traces of whom are examples of runes and the ornaments in the borre style. In the 21st century, local reenactors built the Skansen museum, which is the stage for the Festival of Slavs and Vikings (one of the largest Viking festivals in the world) who dominate this event. In 1993, the city placed a runic stone on the city square in commemoration of Harald Bluetooth. It was replaced in 2014 by a new monument, a painted runic stone similar to the Jelling Stone.

Fig. 1: Runic stone in Wolin
Photo: Pawel Migdalski, 2019

The horned Viking as a national symbol around the Baltic Sea

The horned Viking is a national symbol for several countries in the Baltic Sea region. If you enter a souvenir shop in Denmark, Sweden, Estonia or Poland, you'll find images on cups, magnets, t-shirts, etc. of Vikings and little figurines representing Vikings. As you saw from the primary sources, the Viking Age is an inevitable part of Danish, Swedish or Estonian history, and as it is a great part of the national identity of those countries, it is to be found in souvenir shops.

The Vikings are often portrayed wearing helmets with horns. The horned helmets are the defining feature of the representation of Vikings. At national sport events like football or handball games, Danish and Swedish sports fans wear horned Viking helmets or fur caps shaped like Viking helmets with horns in their national colours red/white and blue/yellow. In many souvenir shops or toy shops, you can buy your own Viking helmet with horns. Many Danish brands use the horned Vikings as part of their marketing, selling for instance either the Danish specialty liver pâté, sausages or expensive children's clothes. The horns are a clear symbol of Vikings. Thus, it might come as a surprise that the Vikings did not actually have horns on their helmets. It is a myth that has existed since the 19th century and persists even though historians and archaeologists have known for more than 100 years that this was not the case.

Fig. 2: Liver pâté and sausages from two different Danish brands
 Both brands use an image of a horned Viking helmet as part of the logos
 Photo: Anne Brædder

Archaeologists have found only a few helmets from the Viking Age and none with horns. Horned helmets were used in Scandinavia earlier than the Viking Age. In the Danish National Museum, you can see two helmets with horns, but they are from the Bronze Age. The museum has one helmet from the Viking Age and it has no horns. The few helmets we know of from the Viking Age show that the Vikings wore helmets that could protect them when they went to war or on raids. The helmets protected the upper part of the head and often had different types of protection for the nose and the neck.

Fig. 3: Reconstruction of a helmet found north of Oslo, Norway
Photo: The National Museum of Denmark

So, why did Viking helmets become horned one might ask. In the 19th century, artists, historians and archaeologists were especially interested in Nordic history from 800–1050, and by the end of the 19th century, this period had become known as The Viking Age. German artists and intellectuals in particular connected Vikings with the much older Germanic culture. Within this culture, the Teutons were portrayed with horns and this, in turn, affected the representation of Vikings. In the late 1800's, the horned Vikings spread in European literature and art. This image from foreign countries influenced the Nordic culture where Vikings began to be portrayed with horns and have been ever since.

Fig. 4: Costume drawing from 1896

By German designer Carl Emil Doeplers (1824–1905) for a character in an opera by German composer Richard Wagner (1813–1883)

Photo: C. E. Doepler and R. Wagner. "Der Ring des Nibelungen von Richard Wagner".

Questions for reflection and discussion (2)

1. Based on the two case studies, how have 19th and 20th century historians influenced the way we see the Vikings today?
2. How (if at all) is this different from what you read from the primary sources? What does that imply about the values we consider important in today's society?

Further reading

1. Kasper Holdgaard Andersen. MYTE: Havde vikingernes hjelme horn? (2016): <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/myte-havde-vikingernes-hjelme-horn/>. (visited 14th of November 2018)
2. Jan Bill. *Welcome on board! – the Sea Stallion from Glendalough: a Viking longship recreated*. Viking Ship Museum, 2007.
3. Linda Kaljundi. "Challenging expansions: Estonian Viking novels and the politics of memory in the 1930s." In: *Novels, Histories, and Novel Nations: Historical Fiction and Cultural Memory in Finland and Estonia*. Ed. by Linda Kaljundi, Eneken Laanes, Ilona Pikkanen. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2015. Pp. 182–207.
4. Arturas Mickevičius. *Vikingai Lietuvos istorijoje* (Vikings in the History of Lithuania). Studija Versus, 2019.

5. Marika Mägi. *In Austrvegr: the role of the Eastern Baltic in Viking Age communication across the Baltic Sea*. Leiden, Brill, 2018.
6. *Scandinavian Culture in Medieval Poland*. Ed. by Sławomir Moździoch, Błażej Stanisławski, Przemysław Wiszewski. Warszawa: IAE PAN, 2013.

1.4 Beginnings of Christianity

Valdis Tēraudkalns, Nikita Andrejevs, Anders Frøymark, Giedrius Janauskas

The case of Latvia

The different narratives about the introduction of Christianity in Latvia are a politicised field where different religious and political allegiances have clashed. Baltic-German authors have often stressed the humanitarian and educational role of the first German traders and clergymen who arrived in the territory of Latvia. Latvian and Russian authors who belong to the Orthodox faith have highlighted the role of the Russian colonies in Latgale, the eastern part of Latvia, before the German invasion. But there are also those (who belong to the Latvian Nationalists or Neopagans) who would regard the whole period of German rule as 800 years of slavery and would depict any Christian influence in dark colours – be it Eastern or Western.

There are few written sources available for that period. The Chronicle of Henry of Livonia was written in the 13th century. Its unknown author writes about Christianisation of the region from the German perspective. The Chronicle of Henry of Livonia allows us to assume that there were Christian churches in Latgale and that some Latgalians, for example Visvaldis, the ruler of Jersika, were baptised by the Orthodox church. However, sources do not tell us whether churches were built to serve the local Russian community of traders and soldiers or for missionary purposes as well. It is also not clear whether the faith of some of rulers and their people was primarily motivated by religious convictions, or if it was the result of political / diplomatic efforts. The Chronicle mentions that sons of Tālivaldis (ruler of Tālava) visited a deputy to the Catholic bishop Albert in order to exchange the “Russian faith” for the Latin one in order to get German military support against Lithuanian and Estonian invasions. Archaeologists have found burials in Latgale with crosses and orientation of deceased towards the East. But a possible counter-argument to that is that these pendants with crosses have been found only in graves of women and children which means that probably they were not used as religious artefacts but as jewellery.

The History of the Archbishopric of Hamburg-Bremen (written in the 11th century) talks about the Christianisation of Northern Europe. It mentions a church in Courland, built in the 11th century by a tradesman with support of the Danish king. However, nothing more is known about this fact. A list of bishops of Courland also exists, but this document is unreliable and some of the facts mentioned in it are clearly false. It seems that the reason for the compilation of that list was to highlight the role of Denmark in the region. The first historical bishop of Courland was Engelbert, appointed around 1234 by the papal legate Wilhelm. Historical data is also available for Meinhard, the first bishop of Üxküll (now Ikšķile), consecrated in 1186. He travelled with merchants to Livonia to convert local tribes. He is often depicted as a peaceful missionary, however at the end he also turned to the idea of a crusade, which was put into action by his successors Berthold (killed by locals) and Albert. The latter was assisted by the newly founded Livonian Order of the Brothers of the Sword and converted locals by force. Conversion of the territory that is now known as Latvia to Christianity should be viewed as part of the long-term process of Christianisation of Europe where economic, military and religious interests intertwined. It is difficult to say when it was fully accomplished (if we take it to mean Christianity being rooted in the everyday lives of local people). It most likely happened during the emergence of the Moravian movement in 18th century and with the spread of reading culture fostered by the Enlightenment.

In general, Christianisation of the region may be seen as a part of the Europeanisation project, when Christendom as a complex of religious, economic, social and political systems and power relationships expanded from Western Europe to other parts of Europe. In the 20th century, Christianisation was opposed by Latvian neopagans (*dievturi*, God-keepers in Latvian), who depict the history of Latvia as 800 years of German colonisation (formally ending with the Baltic-German exodus initiated by an agreement between Nazi Germany and Latvia in 1939). The Latvian *dievturi* movement emerged in the 1920s and is closely linked with nationalism and the search for alternatives to German-dominated Lutheranism among some circles of the Latvian intelligentsia. For some, it meant various Latvianisation projects of Christianity, while some looked for ways to construct a new, indigenous religion.

The following are two excerpts from two different sources. The first comes from a book on Church history written by Roberts Feldmanis, Lutheran pastor and Church historian who supported the idea that Western Christianity was the first branch of Christianity that arrived in the territory of Latvia. Orthodoxy in his book is depicted as foreign to Latvians. Sometimes Feldmanis does not call Orthodoxy *pareizticība* (as it is usually translated into Latvian) but uses the word akin to the transliteration of the Russian term (*pravoslāvība*) to rhetorically reinforce his argument. He also criticised

the view that Germans came peacefully and points to possible Scandinavian missionary activities in 11th century.

Looking back at the beginning of the Christianisation of Latvia I would like to stress one very important aspect – the existence of the much-propagated view that the Christian faith first reached us from the East, from Orthodox side, from Polotsk, and it was a nonviolent process compared to the West that came with ‘fire and sword.’ [...] We know that Russian aggression against Latvia was always extremely cruel, coarse and bloody – also in 1180 and in 1182 when our lands were already in contact with the West. Russians of Pskov and Novgorod invaded an area in southern Estonia and northern Latvia called Tālava that was around Valka, Alūksne and north of Latgale. They mercilessly and frequently destroyed it, not in just one attack. According to the chronicles, invasions into Estonia were systematic – after some years, again and again the same devastations and threats. What did Polotsk do? It rang church bells in Jersika and everything was nice and beautiful? Chronicles of Polotsk have recorded one message that is a key to understanding the ‘peaceful’ coming of Orthodoxy to our land. In 1107, a huge army from Polotsk went to Zemgale to invade it.

- Roberts Feldmanis. *Latvijas baznīcas vesture*. Rīga, Luterisma mantojuma fonds, 2010. P. 23.

The second fragment comes from the book written in inter-war period by Antonijs Pommers, an Orthodox author who had a different view.

There are no remaining historical documents that would allow us to state the year or even the century when Christ’s teachings were for the first time introduced in the land that we now call Latvia. We can only be sure that in the 12th century, Christians were already here. [...] In 988 Grand Duke Vladimir accepted Christianity from Byzantium and also commanded all his citizens to do so. In the 12th century, Russia had outstanding cultural centres. Polotsk, Pskov and Novgorod were the areas closest to Latvia. The See of the Metropolitan of All-Russia was in Kiev but all the largest urban centres had episcopal sees. The first metropolitans were sons of the highly cultural Byzantium. [...] When the Dukes of Polotsk and Pskov started to conquer Latvian lands, they built fortresses in order to strengthen their power. [...] None of these dukes ever tried to enforce their faith on locals. As it is everywhere, they practiced religious tolerance that is characteristic to Orthodoxy. From locals they demanded only what was agreed in mutual agreements. The consciousness of locals remained free. But, of course, when ‘foreigners’ themselves wanted to join Orthodoxy they were not rejected. We can find evidence for such

cases in the Chronicle of Henry of Livonia, in the materials collected by historian W. Gutzeit, in the message of Pope Honorius III and in other materials. Gutzeit writes: 'It is definitely known that preachers of the Greek faith were the first who brought the Christian faith to Vidzeme (Livonia).' Pope Honorius III in his message of 8th February 1222 suggests to Catholic clergy that it should more actively oppose the spread of Orthodoxy and should force Orthodox to convert to Catholicism. It seems that Orthodoxy and its mission in Vidzeme (Livonia) had a serious impact if reports about that were sent even to the Pope and he decided to encourage his people in their fight with Orthodoxy.

- Antonijs Pommers. *Pareizticība Latvijā: vēsturisks apcerējums*. Rīga, 2015. Pp. 3–7. (Reprint of the 1931 edition)

Questions for reflection and discussion (1)

1. How are the two views presented in the sources different? What could be the motives for the difference in views?
2. Compare the sources to the introductory text: Which other viewpoints/arguments can you find?

The case of Lithuania – the Last Pagans of Europe

The advance of Christianity into the territories of Baltic tribes began in the 10th century. Later, the Teutonic Order and the Livonian Brothers of the Sword were established in order to spread Christianity in the Baltic lands. Contributing to the spread of Christianity, these orders constantly attacked Lithuania. In 1236, in the Battle of Saule, one of the biggest battles at that time, the Lithuanians won and managed to stop for a time the movement of crusades into Lithuanian territories. In order to survive, the Orders merged, becoming one unit. European knights helped the crusaders to conquer the Prussians, and then came Lithuania's turn to be invaded.

To protect the Lithuanian state from the enemy – the Teutonic Order – King Mindaugas of Lithuania agreed to be baptised. The baptism of Mindaugas, his family, and the members of his court took place in 1251. However, in 1263, after the death of King Mindaugas, Christianity in Lithuania began to weaken again and experienced difficult times. From the mid-13th century, rulers of the Grand Duchy of Lithuania were under pressure to become Christian. In general, conversion to Christianity was seen as a necessity for the future for (geo)political, cultural, genealogical and economic reasons. Two choices existed for the Grand Duchy of Lithuania: to take the Western (Catholicism) or Eastern (Orthodox) path of Christianity. In the end, two brothers - dukes Kęstutis and Algirdas - found a way to rule the country. Kęstutis concentrated on the western territories of the state, Algirdas focused on eastern lands of the Grand Duchy. Both brothers

looked for possibilities to find consensus with Christians. Kęstutis started negotiations with Pope Clement VI while Algirdas kept the balance in Lithuanian and Ruthenian lands of the Grand Duchy by allowing people to follow both pagan and Orthodox religions. It seemed that the new territories conquered in the east strengthened the country, but still the choice needed to be made.

The baptism of Lithuania occurred when the Grand Duke of Lithuania and King of Poland Jogaila (in Polish: Jagiełło) came to power in Poland, who promised to baptise both himself and Lithuania. He accepted baptism with his brothers in 1386. Next year, Jogaila came to Vilnius with a group of Polish nobility and priests to baptise Lithuania. On 17 February 1387 Jogaila founded the diocese of Vilnius, as well as seven new parishes in Krėva, Maišiagala, Nemenčinė, Medininkai, Ukmergė, Oboltsy and Haina. According to Robert Frost, “despite early difficulties, the conversion succeeded, even if popular pagan beliefs proved harder to eradicate. Jagiello’s grip was sufficient to ensure there was little noble resistance of the sort that had led to the assassination of Mindaugas 120 years earlier, at least in Aukštaitija; in Samogitia, where paganism was strongly rooted, it was different: in 1382 the Samogitians had warned that if Jagiello ordered their baptism, they would resist”. Up to 1413 only the Samogitians were still pagan. The Grand Duke of Lithuania, Vytautas, and Jogaila, were concerned about the baptism of the Samogitians and thus went to Samogitia, where they participated in baptizing groups of people and interpreting the truths of faith.

The destruction of the sanctuaries and cult of the former faith went together with the establishment of Catholic system in religious, political and social spheres. Vytautas continued to take care of strengthening Christianity in Lithuania.

Jurgis Galminas led 60 noble Samogitian who presented a complaint about activities of the Teutonic Order at the Council of Constance in 1416.

The Brightest Duke and King of Kings, the Fathers and Devout Gentlemen Honour-
ed in Christ!

[...] There were people who came to our country to rule our lands and we hoped that they would redeem our homeland from the mouth of the dragon and the Duke of the Darkness and open the vision of our homeland through baptism into the grace of Christ. But in their spirit they wished not to expand the Catholic faith, but to fill their own warehouses rather than the heavens. In their false, perverse and mad-minded control, we were like a wandering sheep, because there was no one who would save us and bring us to the Catholic faith, because perhaps the time had not yet come.[...]

In order to understand the prolongation of our baptism and conversion into true faith known to you, we are willing in this letter to declare you truly and rightly, asking you to give us a humble and affectionate audience for the humble and devout and willing to turn to the Catholic faith.[...]

Although we have come from free parents from the very beginning of our existence and we are truly free, and we have our riches and property as an inherent and full freedom of inheritance, we have not been tied to slavery, but the brothers of the Teutonic Order of Prussia, knowing our origin from free parents and life in full freedom, have made great efforts to deprive us of our freedom and peaceful life, the most hostile and cruel way of devastating us, ignoring our long-standing worship and hot desire and effort to join the Catholic faith. They did not try to win our souls for the true God, but they wanted to occupy and usurp our heritage and our lands as they did in other cases. We hoped that these brothers were sent by God, but our unaware and inexperienced minds that believed in Christ were shown that nothing else was important to them but the secular things. They do not think about heavenly issues or how to show us the path to salvation and to teach us the doctrine of faith. These brothers take care to look after us not by what is given by God, but what is theirs, and try to occupy our lands. It is not the humility, the goodwill and the justice of God that matters to them, but the greed and many injustices and especially all kinds of evil, which is the father of violations of law, the teacher of all kinds of harms, the carrier of evil, the source of strife and the pit of all kinds of offenses. Where we wanted to find the fullness of justice, we experienced the lack of Catholic faith in us, they had no human compassion and their shameful life affected some of us. Their mistakes predetermined so much that many, disgusted by their behaviour, preferred to die in their mistaken [pagan] beliefs rather than accepting their deformed Catholic faith. [...]

- *ŽEMAIČIŲ KRIKŠTAS tyrimai ir refleksija*. Ed. by Darius Baronas. Vilnius. 2013. P. 21-31.

Catholic church position towards the conversion of Lithuanians to Christianity based on apostolic letter, *Sescentesima Anniversaria*, of the supreme Pontiff John Paul II on the occasion of the sixth centenary of the “baptism” of Lithuania.

To my Venerable Brother Liudas Povilonis Apostolic Administrator of Kaunas and Vilkaviskis President of the Lithuanian Episcopal Conference and to the other Bishops of Lithuania

[...] 2. The conversion of the Lithuanian peoples to Christianity took place some centuries after that of the neighbouring peoples of old Europe. Squeezed as in a vice between the East, from which the Slav peoples pressed close, and the West,

from which came the powerful Teutonic Knights, your forefathers, already at the dawn of the thirteenth century, had consolidated the structures of an autonomous State, and were tenaciously committed to defending its independence and freedom. These specific political and geographical circumstances explain why the Lithuanians for so long resisted accepting the Cross from those who came against them with the sword and threatened to reduce them to subjection.

It was precisely in order to escape from external pressures that, in 1251, the Grand Duke Mindaugas decided to embrace the Catholic faith and placed himself under the special protection of this Apostolic See, obtaining from Pope Innocent IV the royal crown. The Pope at the same time erected the first Lithuanian diocese and decreed that it be subject solely to the Holy See. But the conversion of Mindaugas, which was not adequately prepared, met resistance among the people, who did not follow the example of the Grand Duke. Even before the year 1260 the Bishop had to withdraw and in 1263 the tragic death of Mindaugas put an end to that shortlived spring.

3. Over a century had to go by before the bright day of the "Baptism" shone forth. This was the work and merit of an illustrious son of Lithuania, the Grand Duke Jogaila, who in 1386 agreed to be baptised together with his subjects into the Catholic faith, and obtained the crown of Poland and the hand of Queen Jadwiga, the exemplary figure of a Christian woman, still venerated today in Krakow as Blessed. For the next four centuries, the history of Lithuania is marked by a singular identity of destiny - political and religious - with Poland. In 1387, the King - who had taken the name of Ladislaus II - returned to Vilnius, the capital of the Grand Duchy, and set in hand the conversion of the people, who received mass Baptism, thanks also to the personal dedication of the King. In that year the Diocese of Vilnius was founded and the Franciscan Andrew, who had already been a missionary among your people, was named as the first Bishop.

In 1413 Jogaila, with his cousin the Grand Duke Vytautas, devoted himself to the evangelization of the Lithuanian population of Samogitia. A few years later, the Council of Constance designated for that region certain of its own Legates, in order to erect the Diocese of Medininkai, to consecrate the first Bishop, Matthias, and to bring to completion the conversion of the population. King Jogaila, a man of simple and noble heart, led an exemplary Life of Christian virtue, practising works of piety and mercy and with lively zeal concerning himself with the destiny of the Church. He adopted wise provisions for favouring the free dissemination and establishment of the Christian faith in all the territories of the Grand Duchy. [...]

- From the Vatican, 5th of June 1987, in the ninth year of my Pontificate. JOHN PAUL II. Can be retrieved from: http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_letters/1987/documents/hf_jp-ii_apl_05061987_sescentesima-anniversaria.html

Questions for reflection and discussion (2)

1. Based on these sources and the two texts, what are the reasons given for Christianity being accepted or not accepted in Lithuania?
2. Compare these with the case of Latvia - what differences and similarities can you spot?

Alternatives to Christian Lithuania

The Romuva is a community which propagates ancient pagan Baltic religion and which has active members in Lithuania, Canada and the USA. In Lithuania, there are also many other communities which are focused on the heritage of pagan Lithuania. Romuva is one of the largest communities representing the neo-pagan movement in Lithuania.

Romuva originates from the Baltic religious tradition which is comprised of the religious heritage of Lithuanians, Latvians and Prussians. [...] the community of Romuva was founded in 1967 and it was only in 1992 that Romuva was officially registered as a Baltic faith community for the first time. Romuva communities are active in the USA and Canada. At the end of 2001, three communities of the ancient Baltic faith from Vilnius, Kaunas and Molėtai officially merged into the Community of the Ancient Baltic Religion, though, in fact, these communities have been working in cooperation for ten years prior to that.

All leading Krivis and Vaidilas who participated noticeably in the spiritual unification of the Baltic peoples on the religious basis and in nourishing the ancient Baltic faith are recognised as spiritual leaders of the Community of the Ancient Baltic Religion. [...]

During the pre-war period of the Republic of Lithuania, the recognition of Romuva as an institution was halted by the Catholic Church, which had a considerable influence on both the political life and the government at that time. During the Soviet period, Romuva had to conceal its religious aspirations. Still, active Romuvians were repressed. It is only in the independent Lithuania that the communities of Romuva gained official recognition as religious communities. However, the union of the communities of Romuva, i.e. the Community of the Ancient Baltic Religion formed on 11th of November 2001, is not fully recognised even today.

The spiritual needs of people of our faith are met in neither secondary schools nor the Lithuanian army. The Ancient Baltic religion is a living unity of spiritual experiences and knowledge which satisfies the relevant needs of members of the community.

- Quoted from the “About us” section of the Romuva Community homepage: can be retrieved from: <https://romuva.lt/apie/romuva/?lang=en>

Questions for reflection and discussion (3)

1. How did the Christianisation of the lands where your country is located take place? Is there any discussion (in public space or among historians) on the date or reasons for that (political, religious, economical) or the character of the process (violent, peaceful)?
2. Is there a reason to trust any person who writes the history of the origins of Christianity in a certain territory? What possible interests that are present in the current time can influence the way historical events are presented?
3. How is the “history” of the introduction of new religious movements to the European countries in the recent years “written” in the media of your country? What kind of rhetoric is employed? What is portrayed as “traditional” and what as “foreign” in your context?
4. Are there pagan movements similar to the Romuva community in your country? When were they formed? How prominent are they in society? Why?

Further reading

1. *Culture Clash or Compromise? The Europeanisation of the Baltic Sea area 1100–1400 AD. Papers of the XIth Visby Symposium held at Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, Visby, October 4th–9th, 1996.* Ed. by Nils Blomkvist. (Acta Visbyensia, 11). Visby, 1998.
2. Robert Frost. *The Oxford History of Poland-Lithuania Volume I: The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385—1569.* Oxford, Oxford University Press, 2015.
3. *Žemaičių krikštas: tyrimai ir refleksija* (The baptism of Samogitia: research and reflection. Ed. by Darius Baronas. Vilnius, 2013.

1.5 The Baltic Crusades

Juhan Kreem, Anders Fröjmark, Jörg Hackmann

During the 13th century, the countries on the eastern coast of the Baltic Sea were profoundly transformed. Crusaders from the West conquered and converted many of the local tribes and established new medieval polities, now known as Livonia and Prussia.

Whereas Prussia became largely Germanised in later centuries, the German settlers in Livonia remained a minority, and the local ethnic groups retained their identities, while the groups grew in strength during the second half of the 19th century to become modern nation states.

Our view of the Crusades in the Baltic region is dependent on a number of circumstances. Reading medieval chronicles written by the crusaders can result in diametrically opposed interpretations depending on the view of the reader. The Baltic German nobility saw the crusaders as their ancestors, and while they did not try to glorify them, they did at least try to understand and justify the conquerors' actions. Criticism of the Crusades began during Enlightenment when it was linked to the rejection of the ancien régime. From the Estonian and Latvian point of view, the identification with these pagan tribes is a vital part of their understanding of the past, thus the same war (the Baltic Crusades) is also called the fight for freedom in Estonian and Latvian historiography.

Although the crusades to Finland had a more modest scope, the resistance of the locals towards the conquering westerners also has its place in Finnish historiography. Lalli, the Finn who killed Bishop Henry of Uppsala, has been treated as a national hero, whereas Henry became a Catholic saint due to his martyrdom – the patron saint of Finland.

The German and Polish perceptions of the Teutonic Order and its territory in Prussia was shaped by the national conflict of the 19th and 20th century. Controversies included the issues of whether the Order forged documents in the early 13th century in order to claim rights to the Prussian territory, and whether the Order brought civilisation to the region or conquered it by violence. Finally, the victory of the Polish-Lithuanian army over the army of the Teutonic Order at Tannenberg / Grunwald / Žalgiris in 1410 was the subject of various national commemorations between the late 19th century (painting by Jan Matejko), World War I (German victory at Tannenberg), and post World War II (movie *Krzyżacy* - in English: *Black Cross* - by A. Ford, 1960).

Questions of the more or less forced Europeanization of the Baltic Sea Region were examined anew in the multinational Culture Clash or Compromise project, which was led by Professor Nils Blomkvist at the then Gotland University College (now Uppsala University, Campus Gotland) from 1996 to 2009. This project, conceived in the wake of the new political situation in the Baltic Sea Region, resulted in a number of publications and created research networks that are to some extent still in place.

Ludwig von Maydell (1795–1846) was one of the most important artists of Baltic Romanticism. He was born into a large Baltic-German family and studied art in Berlin, Dresden, Stuttgart and Rome. Returning to Tartu, he founded the first xylographic workshop in the Russian Empire. His interest in history led to a very influential series of pictures on the Livonian Middle Ages.

Before we permit the chronicler to begin narrating, we would like to use this opportunity to remove any doubt and misunderstanding still held by philanthropists by asking this question: “What right did these outsiders have to settle here and to meddle in the affairs of the indigenous population?”, intent on forcing their unjust rule. There is only one answer to this: that The Culture not only has the right but also the duty to fight and defeat barbarism because this kind of crime degrades mankind and shames God. The way this is done will depend on the purity of the Culture or the measure of barbarism it still contains, something we must not judge ourselves, because it will be dealt in the Final Judgement, just as we ourselves have to give answer then. We, as well as Europe and the whole World still educate itself, and therefore can we not prescribe from our present-day point of view what should have happened 600 years ago. It would be much better to try to observe *sine ira et studio*, what really happened and try to comprehend why it had to happen, in order to learn something useful for today when we do not know what the future will bring.

- Ludwig von Maydell. Explanations relating to the fifty illustrations of the history of Russia's Baltic provinces. Dorpat, 1839. Pp. 1–2.

Fig. 5: Ludwig von Maydell. "The battle against the Osilians", 1839.

Garlieb Helwig Merkel (1769–1850), the son of a Livonian pastor, was a private tutor, secretary, writer and publisher. He is particularly well-known for his critical works of serfdom in the Baltic provinces. The spirit of the Enlightenment enabled him to see the Baltic people as they once lived, in what was the most golden age of their land before their conquest and Christianisation.

On the Teutonic knight Goswin von Aschenberg, who killed the envoys of the Bishop in 1428, Merkel wrote: "In this one little perfect example, one has the full canvas of the spirit of the Knights, [...]. The pride of its status, cruelty and brazen shamelessness without fear of punishment were always pillars of this society. If one wishes, one can replace these characteristics with the words self-esteem, strength and manly honesty: the meaning will still remain the same.

- Garlieb Helwig Merkel. *Die Vorzeit Lieflands: Ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes*, Vol. 2. 1799. Pp. 242–243.

Astaf von Transehe-Roseneck (1865–1946) was a Livonian fief holder and Baltic nobleman in Berlin in 1918. After the land reform and abolition of the Estates, he left the country and settled in Mecklenburg. Being a historian, his main works focus on the legal history of the Baltic countries and on the genealogy of the Baltic nobility.

Consider his position and his life: far from home in an unfriendly and inhospitable country, always having to bear arms and be in the saddle, constantly surrounded by danger, threatened by external enemies, on constant guard against the treacherous locals with no help in sight and having to rely solely on his wits and his own strength and determination. Blood and iron – what a tough way of life! We are thus not surprised that this stubborn nobleman did not yield to any foe. Men of action, which is just what the Livonian vassals were, they did not think much of the abstract powers of the Emperor and Pope. The following words are typical of a Livonian knight during the first quarter of 15th century. Dietrich von Vietinghoff said these face to face with Bishop Caspar of Oesel: ‘The whole country has been conquered without the Pope and Emperor about whom there is not much to say in this country.’

- Astaf von Transehe-Roseneck. *Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland. In: Mitteilungen, Vol. 18.* Riga, 1908. pp. 1–309, pp. 225–226.

Hans Kruus (1891–1976) is regarded as the founder of Estonian historiography as an academic discipline. He was chief editor of the multi-volume History of Estonia published during the 1930s. Being politically left wing throughout his life, he joined the Communist Party in 1940 and spent most of the Second World War behind the Russian Front. After the war, he was one of the victims of Stalinist repression.

The suppression of the Estonians by a foreign power was for centuries a decisive factor in determining the fate of this people. The very essence of its national individuality, developing rapidly towards the end of its period of independence, was severed when the country lost its independence. From being a people developing under favourable conditions, the Estonians became an object ruled by a foreign force, a body oppressed and dominated. Out of this subjected mass there could not rise the circles who could foster national culture. Under such conditions, the cultural fabric of the Estonians now with a sharply-defined democratic character, as proved by the archaeological excavations, was not stimulated by any foreign ideas. The new order of the ruling class could not offer any, as it lived apart from the Estonian people. During this transition from independence to servitude, the country lost its creativity and the opportunity to be vibrant. The national culture of the Estonians was paralysed for centuries until the second half of the 19th century when, during the period of national renaissance, there was a renewed upsurge of self-determination.

- Hans Kruus. *Grundriss der Geschichte des estnischen Volkes.* Tartu, 1932. P. 15.

The first German occupation, which severely affected our country for centuries, took place during the 13th century and did not end until after a long violent and desperate fight by our forefathers for our country's freedom. This struggle exposed in full the cruelty of the German invaders. Driven by their greed, desire and wild plans to plunder, conquer and enslave the free Estonian people and to extend this rule in Eastern Europe, later known as the notorious German 'Drang nach Osten', these German knights, brutes on horseback, began to rob and ravage Estonia with fire and sword. This bloody pillage and the attempt to enslave the Estonians was met with considerable resistance by the freedom-loving Estonian people. After a ferocious, fluctuating war lasting twenty years, the Germans finally succeeded in breaking the resolute and heroic Estonians' resistance.

- Hans Kruus. "Eesti rahva võitlusest saksa okupantidega minevikus" (1942). In: *Koos oma rahva ajalooa Suures Isamaasõjas*. Tallinn, 1971. Pp. 31–51, here p. 31–32.

Heinrich von Treitschke's essay was first published in German as "Das Deutsche Ordensland Preußen" in 1862 and marked a significant turn towards a German nationalism claiming hegemony over the territories that once formed the state of the Teutonic Order with a clear negative attitude toward the "easy-going" Slavonic nations. The text stimulated Polish counter-narratives of the treacherous and cruel behaviour of the Teutonic knights.

Thus was the valley of the Vistula brought into the general movement of history, and thus was the New Germany founded – a land which, though in political and military union with the rest of Germany, was strongly averse to conquests beside the Gulf of Riga into which the Western Dvina pours its waters. Let us briefly summarise the characteristics of the colonization of Old Prussia and of what are now the Baltic provinces of Russia, respectively, for they alone explain the wide difference between their subsequent history. Prussia was Germanised, but in Courland, Livonia, and Estonia, there was no more than a thin stratum of German elements superimposed upon the masses of aboriginal inhabitants. By sea the Germans arrived in small numbers, to find a mixed population of Lithuanians and Finns, who paid rent to the princes of Polotsk. The immigrants took the place of these foreign magnates, assigning the land to the Order, the Church, a few crusaders, and the patriciates of the scanty towns. Thus from the first this implantation had a one-sided aristocratic nature. There was but little trace of a German peasantry, and less and less the farther east one went. A burgher life properly so-called developed only in Riga, Dorpat, and Reval; the other towns retained a purely rural char-

acter, being quiet places; and in the whole of Courland there was not a single city of outstanding importance.

The west was more favourably situated in another notable respect. Old Prussia was colonised by Germany at large. Its towns were settlements of easterners, and therefore (as throughout the regions strongly influenced by the Hanseatic League) the municipal books were kept and business letters were written in Low German, the silver currency of Northern Europe was in circulation, trade was sedulously restricted to the northern regions which had been occupied by the Low Germans, and the whole trend of civic life was both bolder and rougher than in High German towns [...].

- Heinrich von Treitschke. *Origins of Prussianism (the Teutonic Knights)*. Translated by Eden and Cedar Paul. London, 1942. Pp. 52–54.

Richard Sagrits (1910–1968), Estonian painter who was educated in the art schools of Tallinn and Tartu. During the second World War he was behind the front in Russia, where Estonian artists gathered in Yaroslavl. Sagrits is mostly esteemed for his landscapes, but during the war and after, he has painted also a series of depictions of ancient and medieval Estonian history.

 Fig. 6: Richard Sagrits, "After punitive expedition", 1943.

Bernhard Borchert (1862–1945) was born in Riga. He studied art in St Petersburg. On returning to Riga, he became a painter, illustrator and teacher. In 1919, he left Latvia and settled in Berlin.

Fig. 7: Bernhard Borchert. "Teutonic Knights", 1911.

Questions for reflection and discussion

1. Who do the authors of each source sympathise with? Why? Is there a difference between sources before and during the Second World War (sources 4 a and b, for example)?
2. What is the significance of knighthood in the Baltic crusades? How are they portrayed by the different authors?
3. Some of the sources talk about the right of one country to conquer another. Do you think there are circumstances where a country has a right to conquer another one? What would they be?

Further reading

1. Nils Blomkvist. "12th–14th Century European Expansion and its Reception in the Baltic North: Summing up the CCC Project." In: *The Reception of Medieval Europe in the Baltic Sea Region: Papers of the XIIth Visby Symposium held at Gotland University, Visby*. Ed. by Jörn Staecker. Visby, Gotland University Press, 2009. Pp. 431–484.
2. Hartmut Boockmann. *Der Deutsche Orden: zwölf Kapitel aus seiner Geschichte* (The Teutonic Order. Twelve Chapters of its History). München, 1981.

3. *Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier: A companion to the Chronicle of Henry of Livonia*. Ed. by Marek Tamm, Linda Kaljundi, Carsten Selch Jensen. London, Routledge, 2011.
4. *Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung* (History of Baltic-German Historiography). Ed. by Georg von Rauch. Köln, Wien, 1986.
5. Marek Tamm. "History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation." In: *Journal of Baltic Studies*, 39, 2008. Pp. 499–516.

1.6 Marienburg/Malbork

Eugen Kotte

Edited by *Janet Laidla* and *Malgorzata Dabrowska*

A Symbol during Times of Change – A Place of Remembrance in Europe

Marienburg (or the Castle of St Mary) in Poland, Europe's largest castle, has had various owners over the course of the centuries: It was first commanded by the Teutonic Order, then by the Polish kings and later by Prussian Germany. After 1945, it became property of the Polish state. This castle functioned as a national symbol in various ways and for different purposes, but today it is a beacon of remembrance in Europe for all visitors to savour.

Fig. 8: Malbork/Marienburg Castle, 2010

Foto: DerHexer; derivate work: Carschten
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Panorama_of_Malbork_Castle,_part_4.jpg

A Medieval Convent and Border Stronghold

After the Teutonic Order (initially the Knights of the House of the Holy Mary in Jerusalem) had answered the call to take up arms against the pagan Prussians, the building of the first part of the Marienburg (*castrum sanctae Marienburch*) began in 1276. This initial part of Marienburg, which has been known as the 'High Castle' since the 16th century, was situated in the western borderlands of the burgeoning Teutonic Knights' State where it also served as a fortification in this part of their territory. The Knights first used the castle as a convent in 1280 under the tutelage of Commander Henry of Wilnowe. By 1300, the building was completed, almost to its present form, as a castle and convent in the monastic style of that period. The castle was consecrated as the Castle of St Mary, in honour of the Mother of God and the Patron Saint of the Teutonic Knights. After the Grand Master of the Knights had transferred his seat from Venice to Marienburg, the High Castle continued to function as a cloister, which in principle only members of the Order could enter.

The Seat of the Teutonic Order

Even after the seat of the Teutonic Order had been moved to Venice following the fall of Acre in Palestine in 1291, it still seemed to be in danger when the senior members of the Order were charged with heresy in 1307. As a result, the Grand Master, Siegfried von Feuchtwangen, decided to move to Marienburg in 1309 after the Knights had conquered Pomerelia, but it was his second successor, Werner von Orseln, who made the castle a chancellery and administrative centre of the State of the Teutonic Order. The growing significance of the strategically located castle, which served as the central gathering point for the most important bearers of high office in the Teutonic Knights (the commanders) together with its increasing economic importance as a centre of revenue coincided with its decline as a military base. However, the impressive fortifications - added during the 15th century under the new Grand Master, Heinrich von Plauen, following the Polish-Lithuanian victory over the Knights at the battle of Grunwald/Tannenberg in 1410 and the castle's later successful defence against this same army - were extended to include a massive wall of defence with canons on half-cylinder-type bastions, a true demonstration of the Order's power over its subjects. Moreover, Marienburg acted as a communication centre and suitable location for the accommodation for the European military nobility from all over the Continent, for its foreign princes and other West European knights taking part in the crusades against the Lithuanians.

Under Polish Rule

The Knights' devastating defeat at the battle of Grunwald/Tannenberg in 1410, the financial burden of the First Peace of Toruń a year later, but even more the beginning of the conflict with the Estates in the Order's territory during the Thirteen Years' War (1454-1466), when unpaid mercenaries sold the castle to the Polish King, Kazimierz IV, in 1457, hastened the decline of the Order. Despite the ceremonial procession into the castle to assume control with the residents paying homage to the Polish king and inserting his coats of arms into the front wall and the Grand Master's quarters becoming a palatial residence, it lost its significance as a gathering place for Europe's nobility. On the contrary, during this new period its function was regional, as it became the seat of the governors, treasurers and economists of Royal Prussia, the centre for this governorship and official location for the regional parliament involving the various regional assemblies occasionally held in Graudenz/Grudziądz, and also for Prussian State Diet. From the 17th century onwards until the Order was disbanded in Prussia in 1780, Jesuit priests, who erected a baroque ornament depicting the Holy Mary's miraculous powers in the castle chapel named after her, resided in the High Castle, but were forced to seek shelter elsewhere during the Thirty Years' War (1618-1648). The castle, with its reputation as being impregnable since the Knights' successful defence in 1410, gradually lost its significance as the administrative centre of Royal Prussia, while retaining its strategic importance as a fort, and as such was twice besieged and occupied by the Swedes, during the Thirty Years' War and the Second Northern War (1655-1660/1).

Restoration with a Romantic Image – An attempt at revitalisation

Marienburg was ceded to the Prussian state following the First Partition of Poland in 1772. Only once did Frederick II (the Great) use the castle in the royal traditional manner of the Polish king: this was for the Prussian Estates to swear allegiance to him. Generally speaking, Frederick II regarded the history of this castle as being completely alien to Prussian principles, and expressly forbade his subjects to refer to the 'unified' West and East Prussia during the time of the Teutonic Order. As a result of this attitude, the castle was badly damaged when a parade ground was built in the summer refectory of the Middle Castle followed by storerooms in the High Castle, and slowly fell into decay when Prussian civil servants ordered the castle ramparts to be used as building materials. At the end of the 18th century, plans to demolish the castle were proposed but were then shelved because of the high cost involved.

When the equally enthusiastic Max von Schenkenburg (1783-1817) appealed passionately to save Marienburg as a memorial to Prussian history in an article in the Berlin newspaper, *Der Freimühtige* (= frankness, honesty), King William issued a decree in

1804 to save the building. Following a slow change in the negative attitude towards the Teutonic Order during the 18th century as a retrograde power of the Middle Ages, a different opinion emerged during the late period of the Enlightenment, helped considerably by August von Kotzebue's play, *Henry Reuss of Plauen* or *The Siege of Marienburg* in 1805. The defeat at Grunwald/Tannenberg was obscured by placing the glorious defence of the castle under the staunch command of Heinrich of Plauen at the centre of the performance. Furthermore, this resolute commander survived a cowardly assassination attempt in the summer refectory, and this kind of theme became a traditional narrative to be copied by all the well-known German playwrights: Joseph von Eichendorff's *The last hero of Marienburg* in 1830, Ernst Wichert's *Heinrich von Plauen* in 1877 and Rudolph Genée's *Marienburg* in 1884.

From 1815 onwards, Theodor von Schön (1773-1856), the Governor of West Prussia, supervised and pressed on with the reconstruction of the ruined Castle. As one of the future Prussian reformers, he regarded the Knights' Order as a precursor to a constitutionally-formed Estate society, whose castle was to be claimed as a powerful symbolic identity for unity and freedom in Germany after the Napoleonic Wars. Later, King Fredrik William IV of Prussia viewed the Order as a champion of monarchical rule, whose architectural symbolism – carved in stone – portrayed Marienburg as a legitimate Prussian claim to power in East Central Europe. With necessary funds in true Prussian spirit began the restoration led by the ever-present chief civil servant of the Berlin Senior Building Deputation, Karl Friedrich Schinkel. The reconstruction concentrated first on the Middle Castle and embraced a far-reaching architectural reinterpretation of this part of the building; most striking were its decorative battlements and the stained glass windows in the two refectories in the Grand Master's Palace. The cost of these windows was met by a donation from the towns and Estates of West Prussia and were inserted by the panoramic painter, Johann Anton Breysig. The windows were to represent a link between the past and present: for example, a Prussian territorial soldier during the Napoleonic Wars was set against a Teutonic Knight. Theodor von Schön wrote the following to Schinkel: "Without the German Knights of the Order [...] there would be no Copernicus, no Kant, no Herder [...] and – no territorial soldier, but the blossom is more beautiful than the tree trunk (Stamm in German also means stock/tribe), and the flower is nearer to the sky than the root." More controversial were the plans for the windows in the summer refectory, designed mainly by the artist Karl William Kolbe, to represent the sequence of great occasions affecting the history of the Teutonic Knights. It was here where Schön could assert himself vis-à-vis Schinkel who had the Crown Prince's support; in line with the already well-known plays of glory, not the defeat at Grunwald/Tannenberg but the successful defence of Marienburg was to

be portrayed in the windows, culminating in the depiction of a distinctive national and patriotic event based on the preliminary work by archivist and historian Johannes Voigt in Königsberg.

The German historian, Johannes Voigt, commenting on Marienburg in 1823:

Indeed! Its history could of course remain silent; but this castle would testify and narrate loudly with much feeling, soul and imagination residing in the people who conquered this land and brought German culture and customs to this part of Europe.

- Johannes Voigt. *Das Ordenshaus Marienburg in Preussen* (The Castle of St. Mary in Prussia), 3rd improved edition, Königsberg. P. 3.

The German writer Joseph von Eichendorff in his 1844 memorandum concerning the rebuilding of the Marienburg:

And thus quickly and unexpectedly Marienburg reappeared when the King began to protect it from the ravages of time by rallying loyal supporters to realise this great national cause.

- Joseph von Eichendorff. "Die Wiederherstellung des Schlosses des Deutschen Ritterordens in Marienburg" (The Reconstruction of the Castle of the Teutonic Order of Knights in Marienburg 1844). In: *Die Marienburg (The Castle of St. Mary), 32 Bilder (pictures) by Joseph von Eichendorff*. Königsberg, Ts / Leipzig o. J. Pp. 3-32, p. 3.32.

The historical rebuilding

A few years after the 1848 Revolution, Frederick von Quast, Prussia's first curator, called for an archaeological and historical study of the castle as a prerequisite for an exact reconstruction of the building in its original form. This then gave impetus to the reconstruction supervised by the architect, Conrad Steinbrecht. It was preceded by yet another re-evaluation of the history of the Knights' Order commissioned by the government. According to the outcome of this survey, Marienburg was now viewed as a bastion to protect Germany facing danger from the East. Even before the German States had united in 1871, the Prussian historian Heinrich von Treitschke asserted publicly and using tendentious language suggesting his country's racial superiority vis-à-vis the Slavs that it was Prussian Germany's national mission to bring civilisation to a Central Europe devoid of culture. This historian argued that the Polish rule of Marienburg could be seen in a wider context as representing the negative stereotype of the Poles, insinuating they were unruly, rapacious, inefficient, and dishonest. This negative interpretation of the Polish economy in contrast to the glorious German progress be-

came more widespread after German unification and was also expressed in literary circles: for example, in Rudolph Genée's 1884 novel, *Marienburg*, in which the historical continuity of the German Empire led by Prussia invoked the Teutonic Order with the castle being identified as clear proof of its task to bring German culture to the East. With this thought in mind, the rebuilding of the High and Middle Castles were nearly completed by 1923. During this period Emperor Wilhelm II also stepped in to keep up with the times and to display publicly his power as monarch, culminating in his notorious anti-Polish speech in the castle in 1902. After the death of Steinbrecht, the reconstruction continued until 1944, supervised by the last head of the German Building Department, Bernhard Schmid. However, the castle immediately became a military command post and was declared a fortress, only to become an empty shell at the beginning of 1945 after being bombarded for two months by Soviet artillery.

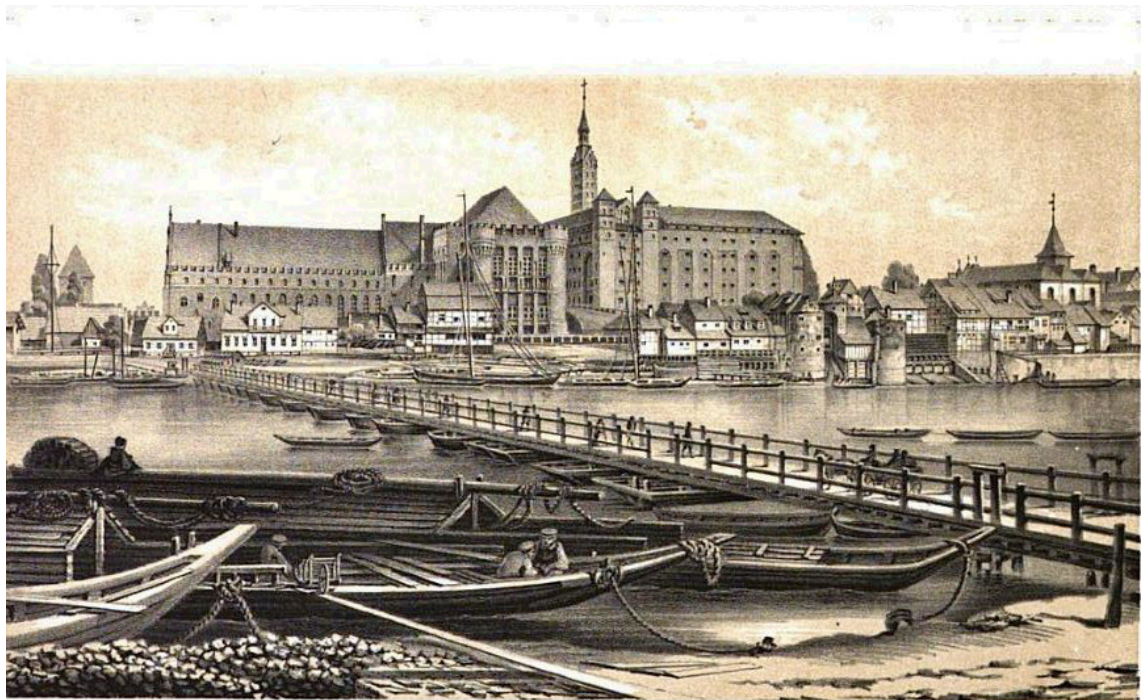

Fig. 9: Marienburg during the mid-19th century

Source: Franz Brandstätter: "Die Weichsel. Historisch, topographisch, malerisch". Marienwerder 1855, Pp. 184-186.

https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Marienburg_Nogat-Seite_1855.jpg

The German historian, Heinrich von Treitschke, commenting on Marienburg during its Polish rule:

The Poles, distrusting the stability of the refectory pillars, filled in the spaces between them with thin walls, and the frankly simple brickwork was plastered over with lying stucco.

- Heinrich von Treitschke. "Das deutsche Ordensland Preußen". In: Preußische Jahrbücher, 1862. Pp. 95-151, p. 147.

The German writer, Rudolph Genée in his prologue to his novel, *Marienburg* (1884).

A memorial forever
In the new fatherland
You stand as a German observation point
Facing the East

- Rudolph Genée. *Marienburg. An historical novel*. Berlin, 1884. P. vii.

The Polish Perception

In Polish literary writing, historiography and art, the Polish-Lithuanian victory of 1410 is recorded as a paragon of masterly narration to serve as a national moral lesson on how to resist foreign rule following the Second Partition of Poland. Parallel to the German tradition of historiography, a link was also shown between the Teutonic Order, the Prussian State and the German Empire to prove the persistent German *Drang nach Osten*. During the period of Polish Romanticism, it was the writer Juliusz Słowacki (1809-1849) who portrayed the Teutonic Order as being driven by a very sinister religious fanaticism and exaggerated secular claim to power, becoming the model for stereotyping the crusaders (Krzyżak). Even when Adam Mickiewicz, probably the most well-known Polish poet of the 19th century, in his 1828 political play *Konrad Wallenrod*, a few years before the November Polish Uprising in 1830/31, focused primarily on Russian rule and the Marienburg continued to act as a symbol of repression and constraint. As the drive to Germanise the Prussian part of divided Poland during the second half of the 19th century increased, the Teutonic Order was also interpreted as an early incarnation of the German *Drang nach Osten* by the Polish historian Karol Szajnocha in his comprehensive work, *Jadwiga i Jagiełło* (1855/6).

Following the January Uprising in 1863/4, the myth of Grunwald as a powerful image grew in strength; an analogous demonstration to the present day – the defeat of a seemingly almighty opponent. This idea was later reinforced by Jan Matejko's highly popular painting, *Bitwa pod Grunwaldem* (1875-1878). However, the most controversial use of the Grunwald motif in literature was later, in the 1900 novel *Krzyżacy* (Knights of the Cross) by the Nobel Prize Winner, Henryk Sienkiewicz, who ended his book with a lavish description of the degenerate crusaders' defeat and their just punishment at the battle of Grunwald/Tannenberg. Together, Sienkiewicz's highly successful novel and Matejko's painting of this battle continued to keep this memory alive, most vividly celebrated 500 years later with a film of this victory in 1410 directed by the Communist Aleksander Ford (1908-1980).

The Polish writer, Henry Sienkiewicz in his 1900 novel *Krzyżacy*:

Just looking at the Castle of Mary must fill Polish hearts with fright: this fortress with its High and Middle Castles and bailey can in no way be compared to any other castle in the world.

- Henryk Sienkiewicz. *Krzyżacy* [1900]. T. 2. Warszawa, 1955. P. 377. Translated by Christoph Garstka as: "Das Kreuz mit den Rittern. Die Darstellung der Ordensritter in der polnischen Literatur des 19. Jahrhunderts". In: *Die Marienburg. Vom Machtzentrum des Deutschen Ordens zum mitteleuropäischen Erinnerungsort*. Ed. by Bernd Ulrich Hucker, Eugen Kotte, Christine Vogel. Paderborn, Munich, Vienna, Zürich, 2013. Pp. 173-186, p. 173.

The Reconstruction of the Castle after World War II

In 1945, about 50% of bricks had been destroyed, not a single room was left standing and only the castle's foundations were visible. The decision to rebuild was delayed due to various ideas about its future first being discussed because the castle was still being interpreted as a victory over Poland's archenemy and as a war trophy to be kept. After a dreadful fire in the Middle Castle, the systematic rebuilding began and continued in earnest supervised by the newly-formed castle museum (Muzeum Zamkowe w Malborku, still in existence today) so that by 1973 the High and Middle Castles were all but finished, but not the castle church. After the Velvet Revolution of 1989, the lower room of worship in the High Castle, the Chapel of St Anne, was rebuilt, and the karwan and the eastern defence walls were completed during the following years, resulting in Marienburg being declared a world heritage site by UNESCO in 1997.

The Polish press during the postwar era (1948)

Marienburg is the symbol of our struggle on Polish soul, it is the ever-changing symbol of the power of the Knights' Order in Gothic form, its cruelty and arrogance but also its downfall and defeat.

- Stanisław Antoni Michalowski: "Śmierć zamku". In: *Odra* 12/13, 1948. P. 2, translated by Tomasz Torbus. "Marienburg as seen in the Polish Press 1945-1973 – the reconstruction and the 'domestication' of a foreign heritage". In: *Marienburg from being a Centre of Power to becoming a Place of Memory in Central Europe*. Ed. by Bernd Ulrich Hucker, Eugen Kotte, Christine Vogel. Paderborn, Munich, Vienna, Zürich, 2013. Pp. 207-221, p. 210.

Its significance and use today

During the 1970s, Eleonora Zbierska suggested that Marienburg no longer be remembered as a being once a place of conflict but as a place where the people of Europe can converge and converse. The Muzeum Zamkowe w Malborku did its best to link this de-

mand for change by conceiving the idea of education in an interesting way with historical documents, detailed exhibitions and spectacular historical dramas (for example, since 2000 the annual open-air *The Siege of Marienburg*) and other impressive artistic productions (for example, the *Magic of Marienburg* in lights). These historical exhibitions documenting the history of the castle concentrated on four main themes: reconstructing the castle on the site as it once was, the castle as a place of residence and business, its military and political function when it was ruled by the Teutonic Knights and then by Poles and finally the castle as a religious and cultural centre in the region. In addition, Marienburg was also inter alia a meeting place for Europe's youth with its museum, exhibitions and also a library with mainly non-fictional works, an art studio, a conversion workshop, its own publishing facilities, a centre for European co-operation and finally since 1976 housing the State Archives of Elbing/Elbğłag, truly a place of learning. Thus, the castle is much more than just a tourist attraction: it is a place of remembrance, a museum and a cultural centre where people meet and come together, so relevant to our Europe of today.

The Polish curator, Eleonora Zbierska in 1973 expressing her thoughts with the completion of the rebuilding of the High and Middle Castles in sight:

Marienburg, a singular expression of German-Polish relations, continues to arouse so much controversy and interpretation [...]. It seems that with the present situation in Europe we now have the unique chance to stimulate young minds, making them look objectively at history and not to be corrupted by myths and nationalistic arguments.

- Eleonora Zbierska. "Perspektywy dla Malborka". In: *Polska* 6, 1973. Pp. 42-43, p. 43.

Questions for reflection and discussion

1. How has the symbolism of the castle of Marienburg changed over different periods? What political events influenced these changes?
2. Is there a building whose use and symbolism has changed in your city/country? What brought about these changes?
3. Is there a building that has been destroyed for its symbolism in your city/country? Do you approve or would have solved the situation differently?

Further reading

1. Hartmut Broockmann. *Die Marienburg im 19. Jahrhundert* (Marienburg Castle in the 19th century). Frankfurt a. Main, Berlin, Propyläen Publishing Co., 1982.

2. *Die Marienburg: Vom Machtzentrum des Deutschen Ordens zum mitteleuropäischen Erinnerungsort* (Marienburg Castle: From the centre of power of the Teutonic Order towards Central European site of memory). Ed. by Bernd Ulrich Hucker, Eugen Kotte et al. Paderborn, Munich et al., Ferdinand Schöningh, 2013.
3. Mariusz Mierziński. *Die Marienburg* (Marienburg Castle). Warszawa, United Publishers Ltd, 1993.

1.7 Where the Russians stopped the Swedes: Battle of the Neva (1240)

Alexandr Filyushkin

Edited by *Jörg Hackmann* and *Juhan Kreem*

Swedes and Russians have had a long history of conflict in the Baltic Sea Region, which stopped only when Sweden renounced its imperial aspirations after the loss of Finland in 1809 and attempted to make re-conquests within its own borders, as Esaias Tegnér claimed, i.e. developing the Swedish nation internally and peacefully instead of waging war with its neighbours. Here we look at the events in the 13th century: What happened at the mouth of the Izhora river on 15th of July, 1240?

Throughout 7th and the early 8th centuries, the opposition grew between Russian Novgorod and the Swedish Kingdom in the struggle over the land of Karelia, Neva and the Baltic. Swedes fought crusades here, Rus' fought for baptizing peoples of Karelia. Since there were no recognised borders in these lands, and fortresses were scarce, the parties made attempts to secure land rights by means of campaigns and long-range raids. Here, Novgorod and Sweden had a dispute over Izhorskaya land (lands along the Neva river, which flows into the Baltic Sea).

Direct evidence on the Battle of the Neva is available from Russian sources exclusively. Swedish sources only offer vague information about the campaign against Russia in 1240; no details are given.

According to the Russian chronicles, the purpose of the Swedes' crusade in 1240 was the capture of the key Russian fortress in the region, Ladoga, as well as the shores of the Neva river, which would enable Sweden to control access to the Baltic from the river system of the Russian Plain, across the Volkhov river and the lake of Ladoga. The ultimate goal could have been to conquer the whole Novgorod land.

The campaign involved Swedes and Suomi (sum'), a Finnish tribe. The troops were led by Ulf Fase, the governor (jarl) of Sweden in 1240. The army marched off from Stockholm, crossed the Baltic Sea, came to Turku and moved towards the mouth of the Neva

river. The size of the Swedish troop is not known precisely. Historians believe that the likely figure is a few hundred people. According to the chronicles, Alexander Nevsky's army amounted to about 1,300 soldiers who took part in the Battle of the Neva.

The movement of Swedish naval vessels was spotted by the Russian guards at the mouth of the Neva river. A message was sent to Prince Alexander of Novgorod right away. He immediately marched out to meet the enemy, drifted along the Izhora river, and on 15th of July, 1240 attacked the camp of the Swedes, who had stopped to rest at the mouth of the Izhora river, at the confluence with the Neva. The battle lasted for several hours; the Swedes suffered losses, boarded their ships and retreated. The Russian army won the battle, and thus the Swedish campaign was disrupted. It was an unqualified victory. Indeed, the Swedes did not launch any further attacks on the land of Novgorod until 1256. Prince Alexander gained a reputation of being a talented commander and earned the nickname "Nevsky".

Today, at the mouth of the Izhorya, a small river, we witness an unusual concentration of monuments. An area of 300 by 300 meters hosts 4 monuments and a museum. Established at different times, they are devoted to one and the same event, which is mentioned in every Russian history textbook. It is here that one of the main Russian "sites of commemoration" is located. On 15th of July, 1240 the army under the command of Prince Alexander of Novgorod defeated the Swedish troops. The young prince was given the name of Alexander Nevsky and became a symbolic figure in Russian history.

A.D. 1240. A. M. 6748. The Svei came in great strength with the Murman, Sum, and Yem people in very many ships. The Svei came with their Knyaz and with their bishops, and halted in the Neva at the mouth of the Izhera, wishing to take possession of Ladoga, or in one word, of Novgorod, and of the whole Novgorod province. But again the most kind and merciful God, lover of men, preserved and protected us from the foreigners since they laboured in vain without the command of God. For the news came to Novgorod that the Svei were going towards Ladoga, and Knyaz Alexander with the men of Novgorod and of Ladoga did not delay at all; he went against them and defeated them by the power of St Sophia and the prayers of our Sovereign Lady the Holy Mother of God and eternally Virgin Mary on the 15th day of July, the Commemoration Day of Saints Kyurik and Ulita, and the Day of the Veche of the 630 Holy Fathers of Khalkidon. And there was a great slaughter of Svei. Their Voyevoda, by name Spiridon, was killed, and some thought that their bishop was also killed there; and a very great number of them fell. And having loaded two vessels with their best men got, away first to sea; and the rest of them having dug a pit they threw into it without number; and many others were wounded; and the same night without waiting for the light of Monday they went away

in shame. And of the men of Novgorod and Ladoga there fell Kostyantín Lugotínits, Gyuryata Pineshchinich, Namest, Drochilo son of Nezdilo the tanner, twenty men in all with the men of Ladoga, or less, God knows. And Knyaz Alexander with the men of Novgorod and of Ladoga all came back in health to their own country, preserved by God and St Sophia, and through the prayers of all the saints.

- *Novgorod First Chronicle from the 14th century*. Translation from: *The Chronicle of Novgorod, 1016—1471*. Translated by R. Michell and N. Forbes, with an introduction by C. R. Beazley and an account of the text by A. A. Shakhmatov. L., 1914. Pp. 84-85.

Of the battle and victory on the Neva thanks to the apparition of the Holy martyrs Boris and Gleb and the aid of god's angels [...]. The king of a country of Roman faith which lay in the north was filled with envy and hatred, and he waxed arrogant in his mind; when the right time came – and he knew that Batu was then ravaging Russian lands on all sides – the king, on his part, hoped to conquer all that remained of Russia. And in his pride he spoke thus: "I will go and seize Novgorod the Great and all other cities, and all the Slavs will I reduce to slavery. And I will overcome Grand Prince Aleksandr himself, and take him alive with my hands".

And he assembled many men, and his Masters and Bishops, and Swedes and Murmans, and Suomi and lam, and filled many ships with his troops. And he set out in great strength, breathing war; and crossed the sea. And he entered the Neva River, drunk with madness, wishing to seize Ladoga, and Novgorod the Great, and all Novgorodian lands as far as Valaam [...] In vain did the fools strive contrary to God's will: for the report that Swedes were on their way to Ladoga came before their arrival. And they sent their envoys to Aleksandr Iaroslavich to say this: "Withstand me if you can; I have already come to you, and I will capture you, and you shall be my slave, and so shall your sons."

As Prince Aleksandr Iaroslavich heard these words, his soul was aflame. And he entered the Church of Hagia Sophia and knelt before the holy altar, and with tears in his eyes prayed to the Lord our God, and the Most Pure Mother of God, to grant him assistance. And then he said: "O Lord our God, Thou who hast commanded that none should seek his neighbor's possessions, judge between him and me, and forbid him to seek his neighbor's possessions." [...]

And so, hastening still more, he [Prince Aleksandr] encountered the enemy in the sixth hour of the morning. And there was a great battle with the Romans, and infinite numbers of them were slain. And the Prince set his seal, with a sharp sword, on the face of the king himself. And here, too, six men of valor who battled gallant-

ly by his side distinguished themselves among the troop of Grand Prince Aleksandr.

The first was named Gavriilo Oleksich. This one forced his way to a *snäcka* [a type of boat], and saw the king's son, supported on either side, being run up on board. And he rode after them up the plank, right into the ship itself. And they were on deck before him, and turning upon him, threw him off the plank, mounted as he was, into the sea. But by God's will he came up uninjured and went into battle again, and fought gallantly with the commander himself in the midst of his troops. And here was killed their commander Spiridon, and also their bishop.

The second was named Shyslav Iakunovich, a man of Novgorod. This one threw himself into battle again and again, having no weapon but a single axe. He had no fear in his heart. Many fell from his hand; and all were amazed at his strength and courage.

The third, Iakov of Polotsk, was the Prince's Master of the Hunt. He cut through the enemy ranks with his sword, and fought bravely. And the Prince praised him.

The fourth was a Novgorodian called Misha. This one, fighting on foot, attacked the Romans, warships at the head of his men, and destroyed three of them.

The fifth was of the Prince's junior troop, a certain Savva. This one, dashing into the king's great gold-roofed tent, cut down the pillar, and the tent collapsed. And the troops of Grand Prince Aleksandr Iaroslavich, seeing the tent fall, rejoiced.

The sixth was Ratmir, a servant. This one fought on foot. And multitudes of Romans fell on him on all sides, and he sank under many wounds, and so died. [...]

And there happened at that time a wondrous miracle, as in the days of antiquity, during the reign of King Hezekiah, when Sennacherib, King of Assyria, waged war against Jerusalem, wishing to capture the holy city. And suddenly the angel of the Lord went forth, and slew a hundred and eighty-five thousand in the host of the Assyrians. And when men arose in the morning, they found only the bodies of the dead. Thus was it too after the victory of Grand Prince Aleksandr Iaroslavich; when he vanquished the king, great multitudes struck down by God's angels were found dead on the opposite bank of the Izhora River, where the troops of Grand Prince Aleksandr Iaroslavich had not been; even there lay many bodies of the slain.

And the remainder of the army took to shameful flight. And they cast the dead bodies of their commanders into three big ships, and sank them in Lake Nevo.

[...]

- *Russian Illuminated Chronicle from the 16th century*. Translation from the site: <http://www.goldschp.net/SIG/nevskii/nev1.html>

There are no Swedish sources which describe the battle. There is only vague information about Swedish attacks on Karelia and the Neva region. The site of the battle (where the Izhora River flows into the Neva River) was repeatedly built with various structures. In the 18th to 20th centuries, there were a port, bridges and roads. Thus, no trace of the 13th century battle can be found.

Fig. 10: The mouth of the Izhora River and Neva River the site of the Battle of the Neva and memorial
Photo: Alexandr Filyushkin

In the 13th century, it was one battle among many. But its significance for Russian history became clear over time. Glorification began in the 18th century, when Russia was at war with Sweden over the Baltic (the Great Northern War 1700-1721). In the 19th and 20th centuries, it was rhymed with the struggle of the Russian Empire for the Baltic against the Germanic world, especially during World War II. The site of the Battle of the Neva became the place of memory in the 18th to 20th centuries.

St Alexander Nevsky: the first monument to mark the site of commemoration was a temple monument

In July 1710, while inspecting the new neighbourhoods of St Petersburg, the capital of the Russian Empire, Tsar Peter I ordered a monastery to be established at the confluence of the Neva and Chernaya rivers in honour of Prince Alexander Nevsky. The tsar was convinced that the monastery was founded on the actual site of the Battle of the Neva which was fought on July 15, 1240 against the Swedish army. As a result of the battle in the thirteenth century, the Sweden's expansion in the Baltic was halted, and

Prince Alexander was given the name of "Nevsky". Since in 1700-1721 Russia was at war with Sweden for the Baltic coast, the historical parallels were obvious. Prince Alexander Nevsky became the patron saint of the new capital, St Petersburg.

However, the tsar was mistaken, since the actual site of the battle of 1240 was downstream on the Neva river, over 15 km from Alexander Nevsky Monastery. Today the monastery, now bearing the name Alexander Nevsky Lavra, is located at the end of Nevsky Prospekt in the centre of St Petersburg. The exact site of the battle can be found at the mouth of the Izhora River, a tributary of the Neva River. In 1711-1712 a wooden church was built here, consecrated in honour of St Alexander Nevsky, by order of Peter the Great, who had found out that he had been mistaken. According to the legend, it was here, in front of the church, that in 1724 Tsar Peter welcomed St Alexander Nevsky's relics which were transported from the city of Vladimir to St Petersburg.

The first wooden memorial church burned in 1726. It was restored in 1730 only to burn again in 1797. In 1798-1799, a stone memorial church was built to commemorate the Battle of the Neva, and this has been preserved to the present day. It is assumed that the architects of the church were P. and V. Neyolovs. The church was reconstructed in 1820-1823, 1835-1836, and then again in 1871-1875. In 1934, it was closed by the Communists and used as a warehouse. The church was severely damaged during World War II. In 1942, the bell tower was blown up and, in 1962, the church dome collapsed due to the damage.

In 1986 a proposal was put forward to place a commemorative obelisk on the church ruins in honour of the Battle of the Neva. Then, however, a major project was launched to restore the memorial church. "Neva Battle", a society of volunteers chaired by G. Trubnikov, played a large part in promoting this idea. In 1987-1995, the church was restored (major works performed by "Lenoblrestavratsiya" company) and handed over to Orthodox Christians.

The Church of St Alexander Nevsky is situated on the left bank of the Izhora River at the confluence with the Neva River. It has two chapels, the Northern one consecrated to honour St Nicholas; the Southern one consecrated to honour the beheading of St John the Baptist.

Fig. 11: The Church of St Alexander Nevsky
Modern view
Photo: Alexandr Filyushkin

 Fig. 12: The Church of St Alexander Nevsky
Modern view
Photo: Alexandr Filyushkin

Soviet Monument of Military Glory

In 1958 a 1.5-meter stele of polished stone was put up by military and veterans' associations ("military societies") on the right bank of the Izhora River, about 200-300m from the mouth, to honor the 250th anniversary of Leningrad (1703-1953). The inscription on the stone reads:

ON JULY 15TH, 1240 THE BATTLE OCCURRED HERE IN WHICH THE RUSSIAN ARMY UNDER THE COMMAND OF ALEXANDER NEVSKY THOROUGHLY AND CONVINCINGLY DEFEATED THE NUMERICALLY SUPERIOR ENEMY FORCES WHICH HAD INVADED OUR MOTHERLAND. ERECTED BY THE CITY MILITARY COMMUNITY TO COMMEMORATE THE 250TH ANNIVERSARY OF LENINGRAD.

The monument is designed in a modest and rigid military style characteristic to military memorials erected on the territory of the USSR in the 1950s. Due to its appearance, it certainly drew parallels between the battle of the thirteenth century and the recently finished Great Patriotic War. The main idea it symbolised was holding off the attack of foreign invaders, the external aggression.

The unique feature of the monument is that it was positioned as a monument on the site of the Battle of the Neva of 15th of July, 1240. The exact site of the battle is unknown, yet it is obvious that it occurred near the mouth of the Izhora River where the camp of the Swedish troops was located that was attacked by the soldiers of Prince Alexander. Historians still argue whether the battle occurred on the right or the left bank of the Izhora River. The monument is located on the right bank, and the memorial church is on the left bank.

Fig. 13: Soviet Monument of Military Glory
Photo: Alexandr Filyushkin

Prince Alexander victory is a sign of God's protection

Many legends saying that a great victory was won with God's help are associated with the Battle of the Neva. Prince Alexander Nevsky was canonised in 1547. He is not only one of the most famous Russian military leaders, but also one of the most revered saints. The latter aspect has come to the fore in the post-Soviet era. In 2002, a group of statues called "A memorial chapel on the site of God's help on the day of the Battle of the Neva" was put up in the cemetery near the church of St Alexander Nevsky. A half-figure portrait of Alexander Nevsky is located in the sculpture frame of the Orthodox chapel. A. V. Ostapenko was the benefactor of the project, A. A. Seleznyev initiated the project, and sculptors G. Kozenyuk and A. A. Palmin, architects V. L. Chulkevich and V.E. Zhukov sculptured and designed the monument. The monument is primarily a symbol of Christianity, not military force, and Christian symbolism is further underscored by the monument's location in the memorial area - the church cemetery. The Battle of the Neva here acts as a manifestation of divine intervention, a symbol of God's protection of Russia (the inscription on the memorial chapel dome reads: "God is not in force, but in truth").

Fig. 14: Half-figure portrait of Alexander Nevsky
Photo: Alexandr Filyushkin

Prince Alexander defeated the Swedes and repelled the aggression of the West against Russia

In 2003, a monument to Alexander Nevsky by sculptor V. E. Gorevoy and architect V. A. Popov was put up on the left headland of the mouth of the Izhora river, opposite the church of St Alexander Nevsky. The monument is a standing sculpture in bronze on a high pedestal (the total height of the monument is 10 meters; the weight is 6 tons). Prince Alexander is depicted a warrior in armour, trampling weapons and armor of defeated enemies under his feet. The armour reveals Western European elements, like a Topfhelm-type helmet which became not so much a symbol of the Swedes, but of the Teutonic Knights due to the films made on the topic. Thus, the image of Alexander Nevsky as a ruler who repelled the attack of the West on Rus' comes to the fore.

Fig. 15: Monument of Alexander Nevsky
Photo: Alexandr Filyushkin

Museum as a capture of the historical myth

In 2009, a museum with a diorama "The Battle of the Neva" was established on the headland of the Izhora River and on the bank of the Neva River. The main exhibit is a diorama depicting the battle, made by an artist I. S. Zhebrovsky; modern armour models are also exhibited. The content and spirit of the museum visualises the canonical version of "The Life of Alexander Nevsky", thus reproducing the legendary events of 1240. It combines all of the three previous aspects: the Battle of the Neva as the symbol of repelling the aggression of foreign invaders, the church aspect, and Alexander Nevsky as a warrior who defeated the West. It should be noted that the museum was opened at the initiative of the public, residents of the village of Ust-Izhora, enthusiasts and patriots of their "small motherland", so it is largely popular.

How and when did the Battle of the Neva become the Russian historical "site of commemoration"?

For contemporaries, the battle of the Neva of 1240 was primarily a biographical highlight of Prince Alexander Nevsky, his outstanding military feat. No wonder its most detailed description is preserved in the *Life of the Prince*, compiled around the 1280s. It was believed that in the thirteenth century, the battle halted the Swedish expansion in the Neva river basin and Izhorskaya land. In Swedish history, the battle of the Neva plays a much smaller role, and it is not mentioned in Western chronicles. It was not of any interest for Swedish historiography of the nineteenth and twentieth century.

The Prince's reputation of a defender of Orthodoxy and of all of Russia was developing gradually. The warrior prince was canonised only in 1547. Since the time of Tsar Peter I (1682-1721), the role of Alexander Nevsky as a historical precursor of Peter the Great in his struggle for the Baltic Sea has come to the fore. In this context, the demand for a historical image of the Neva battle has grown year by year and the story of the battle has taken on various symbolic meanings, like confronting the Western aggression, protecting Orthodoxy from the Catholic expansion, defending the Neva and Baltic shores, and the triumph of Russia in the cultural and civilizational confrontation with Europe.

Monuments concentrated in the village of Ust-Izhora near the site of the Battle of the Neva, reflect all symbolic aspects that are of importance for Russian history. It is noteworthy that there is an accumulation of these aspects, and that not a single one of them has been discarded. The reputation of the Battle of the Neva has been further developed with the help of modern technologies. Thus, in 2008, a film was launched in Russia, *Alexander. The Battle of the Neva*, directed by Igor Kalenov, in which the state ideology, scientific historiography and people's recollection of the event all match; there are no contradictions between them.

Questions for reflection and discussion

1. How has the image of Alexander Nevsky changed over time? Which political events have influenced this process?
2. What can we infer about the lack of sources and historiography from the Swedish side?
3. Have a look at the next text "Alexander Nevsky Cathedral in Tallinn". Which similarities and differences can you find?

Further reading

1. Mari Isoaho. *The Image of Aleksandr Nevskiy in Medieval Russia: Warrior and Saint* (The Northern World; 21). Leiden, Brill Academic Publishers, 2006.

2. Yuriy Krivosheev, Roman Sokolov. *Aleksandr Nevskij: Epokha i pamiat'* (Alexander Nevskii. Epoch and memory). St Petersburg, Izdatel'stvo Olega Abyshko, 2018.
3. Frithjof Benjamin Schenk. *Aleksandr Nevskij. Heiliger – Fürst – Nationalheld. Eine Erinnerungsfigur im russischen kulturellen Gedächtnis (1263-2000)* (Alexander Nevskii. Saint - Prince - National Hero. A commemorative character in Russian cultural memory). Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2004.

1.8 Alexander Nevsky Cathedral in Tallinn

Juhan Kreem

Edited by *Nikita Andrejevs* and *Alexandr Filyushkin*

Toompea Hill in Tallinn has always been the location of the state power in Estonia. It had already been fortified by the Estonians, but when the Danish crusaders came in 1219, they erected a new stone castle. During the reign of the Teutonic Order in the Middle Ages, the castle was expanded and the major tower, the long Herrmann built. In the 18th century, the medieval castle was redesigned to house a governor of the province, subjected to the Russian Czars. In 1920-1922 the Parliament building of Estonian Republic was inserted into the medieval castle. All these episodes have left powerful symbols on the Hill. Among these the Nevsky Cathedral just next to the castle is the most controversial.

The government of the Russian Empire in the late 19th and early 20th centuries founded several great cathedrals in honour of Prince Alexander Nevsky in the provinces of the empire. Such temples were built in Warsaw and in Helsinki, for example. The building in Tallinn is from this series.

The idea of the building originates from the governor Sergei Wladimirowich Shakhovskoy. The architect Mikhail Preobrajensky insisted, that the castle hill dominating the whole town is the most suitable place for the church, to demonstrate the Russian rule over the provinces. Also the choice of the patron saint Alexander Nevsky is not accidental. This 13th century ruler of Novgorod defeated Swedish troops on the Neva and, in 1242, the army of the Dorpat episcopacy and Teutonic Order on Peipus, and was highly regarded as the protector of Russia against the western Catholic intruders. The church was built in 1894-1900 in the so-called 'Russian style', based on the models of 17th century Moscow and Jaroslavl architecture. It was devoted to the memory of the miraculous rescue of Emperor Alexander III in a train accident on October 17th, 1888.

After the collapse of the Russian empire, there was an obvious urge to get rid of this kind of symbols everywhere. The Orthodox church built in Warsaw in a similar vein was demolished, in Helsinki/Suomenlinna the Orthodox church of the imperial garrison was turned into a Lutheran church. In Tallinn, different plans were devised, but there were other priorities: Moreover, there was also a considerable Orthodox minority in Estonia to protect the church. Soviet authorities planned to turn the cathedral into a planetarium (in the 1960s), but the temple was saved. The main role in its rescue was played by the young bishop of Tallinn and Estonia Alexy (Ridiger), a future Patriarch of Moscow and All Russia Alexy II (1990-2008). In 1995, the cathedral was listed on the Estonian National Register of Cultural Monuments.

Today the church is no longer endangered, but there are still differing perspectives. In the townscape of the medieval Hanseatic town, it is an intruder. For a cruise tourist, it is an attractive exotic piece of architecture, and guidebooks seldom forget its picture when marketing the destination of Tallinn in the former Soviet Union. For a part of the population in Estonia, who belong to the Orthodox church of the Moscow patriarchate, it is the cathedral (bishop's seat). Although Estonians would hardly think of demolishing it, it remains alien and hardly represent something considered to be Estonia's own.

Fig. 16: View of Toompea
Photo: Tallinn City Archive. 6678

Sergei Wladimirowich Shakhovskoy was a Governor of the Estonian governorate between 1885 and 1894. In Baltic history, his name is connected with the reforms which aimed to modernise and synchronise the regions of the Russian Empire, i.e. russifica-

tion. He also was the main initiator of the building of the Nevsky Cathedral. In this excerpt from his letter of fundraising, he summarises the arguments as to why Tallinn needs a new Russian Church.

You, Orthodox brothers, do not know the poverty that distinguishes our Tallinn churches. In every Russian city, large and small, the proper place for the Temple of God is allotted. For miles away, you can recognise the Russian city through the numerous domes of churches and monasteries, crowned with holy crosses, far away carries the sound of their bells. Who created these temples? Some were built by pious kings and boyars, others were founded by holy saints, others by unknown temple-builders, and they all stand for the glory of God, delight of the Orthodox heart, are decorated, supported and built by the diligence of the Orthodox people. Not so in Tallinn. Whether from the sea, from land, or from where you come, you will not recognise the Russian city: there are tall towers, many peaked beautiful bell towers, but these are all non-Orthodox, Lutheran churches. There is no Orthodox cross to be seen, nor to hear the Sunday ringing. Our churches are cramped, poor in decoration and so built among the philistine houses, as if they exist only out of their grace.

- *Ревельский Александро-Невский собор на Вышгороде*. Ed. by К. Тизикъ. Ревель, 1900. Pp. 13–15.

Karl Burman the Elder (1882-1965) was an architect trained in St Petersburg Art Academy. In the Estonian Republic, he was among the first to raise the question about the Estonian national architecture. He mainly designed Art Nouveau residential buildings, but in the Thirties also envisaged ambitious projects for the representative functions of the young republic. One of the earliest plans in this direction was a proposal to rebuild the Nevsky Cathedral into a Pantheon of Estonian Independence.

This church dominates the whole of Tallinn from Toompea, but without the sense of culture that is characteristic of Russia, this monument does not match harmoniously with the look of the old city, it is rather from another world. As a symbol of arrogance and violence, with its alien oriental variegated and noisy colour form, it is not only for German barons in their time, but also today for our independence a living reminder of former slavery, even though it was through the Russian influence that our people could breathe more freely.

- Karl Burman. "Iseseisvuse pantheon". In: *Agu* nr 1924 (21). Pp. 687-690.

The fate of the Church is now on the agenda. A bill to demolish the church is presented to the Parliament. A precedent was created in Warsaw, where the cathedral with the same purpose was demolished and the fate of the Russian cathedral in

Kaunas is at stake. The question is whether or not the church should be torn down. But one thing is certain - from an architectonic point of view, it cannot be left in the present shape. Certainly the church site around it must also be re-organised. The square before the Toompea castle should gain the look of the Estonian forum and the Russian church should be rebuilt as a Pantheon of independence.

- Karl Burman. "Toompea. Eesti Foorum". In: *Taie*, 1928 (3). Pp. 161-163.

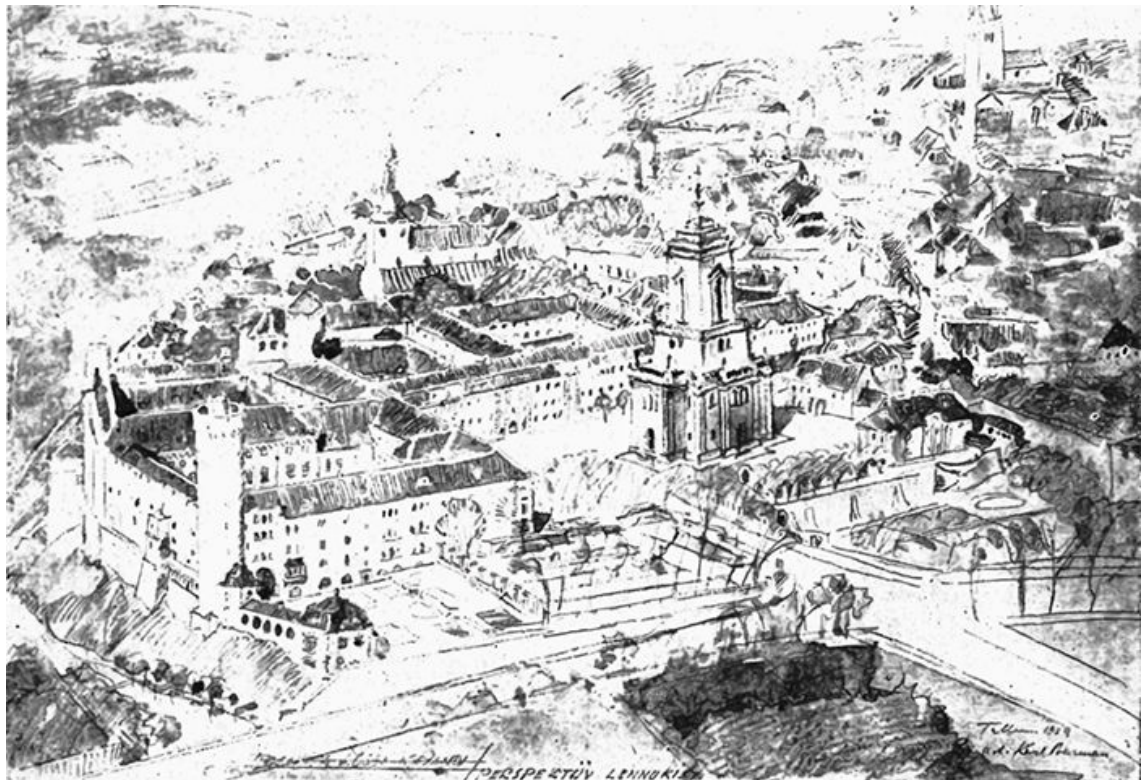

Fig. 17: Burman's view of the rebuilt church and Toompea
Image: "Agu" nr 1924 (21)

Questions for reflection and discussion

1. Why would Shakhovskoy want to build a Russian church in Tallinn? Read the chapter "Where the Russians had stopped Swedes: Site of the Battle of the Neva (1240)" for more information.
2. Why does Karl Burman suggest the church should be rebuilt?
3. Does your city have monuments that some people think are "out of place"? How should this situation be dealt with?

Further reading

1. Rein Zobel, Juhan Maiste, Mart Kalm. *Toompea castle*. Tallinn, 2008.

2. Jaanus Plaata. *Õigeusu kirikud, kloostrid ja kabelid Eestis = Православные церкви, монастыри и часовни в Эстонии = Orthodox churches, convents and chapels in Estonia*. Tallinn, 2011. Pp. 176-183.

1.9 The Memorial Cross of Korsbetningen in Visby

Michael Meichsner

Edited by *Janet Laidla* and *Anders Fröjmark*

The Memorial Cross in Remembrance of the Battle of Gutnish Rural Yeomen against Valdemar IV Atterdag in Visby

The Danish King Valdemar IV Atterdag conquered Gotland in 1361. Thereafter, the island became part of the Danish kingdom for the next nearly 300 years. For a long time, this event shaped relations between Denmark and Sweden.

Valdemar IV landed on the southwest coast of the island on 22nd of July, 1361. On the following day, it came to multiple fights between Valdemar's battle-tested soldiers and the rather poorly-armed Gutnish peasants. However, the Danish king was not to be stopped on his way to Visby. At the time, Visby was the only city on the island – strongly fortified and well-off due to its trade relations spanning the entire Baltic Sea region.

The 27th of July, 1361 was likely a hot summer day, as a gathered contingent of Gutnish peasants made a stand against the invading Danish troops before the city walls of Visby. The size of the armies was not recorded. It is estimated that the Gutnish could have mobilised between three and five thousand men, and Valdemar could have brought roughly 2,500 men to the island. 150–200 horses could have potentially been transported on the ships. Later sources number the death toll of peasants at the decisive battle of Visby at roughly 1,800. The city's inhabitants appear not to have been involved in the battle and to have opened the city gates to the victorious Danish king after some negotiation. Valdemar IV remained with his troops in Gotland until the end of August and ravaged the rural community.

Valdemar began to use the title “King of the Gutnish” sporadically as part of his royal titles. Only in 1972, long after the island had become Swedish again, did Danish queen Margrethe II give up this title.

Since 1984, tens of thousands of tourists, history enthusiasts and reenactors of the *Medeltidsveckan* (Medieval Week) gather every summer on Gotland, and Visby takes on the appearance of a 14th century city. The taking of the city by Valdemar Atterdag was chosen as the focal event of the week in 1984, which illustrates how alive the memory of this event still was. Over the years, the *Medeltidsveckan* has evolved into one of the

largest cultural events related to the Middle Ages in Europe. One of the high points of the 650th anniversary of the conquest of Gotland in 2011 was a reenactment of this dramatic battle for the Gutnish. This spectacle was repeated in 2013. The event was also not forgotten in Denmark.

Fig. 18: The Reenactment of the Battle before the Visby City Walls during the "Medeltidsveckan" 2011
 Photo: Bo-Göran Kristoffersson, licence: [<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/> Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0 Unported]

In 1990, for her 50th birthday, Margrethe II of Denmark was gifted a series of eleven tapestries which were presented to her on her 60th birthday in the year 2000. These newly-made tapestries depict a modern interpretation of Danish history. The third tapestry shows the late Middle Ages. In the centre of the picture stands Valdemar Atterdag, who points to the abstracted city walls of Visby with his right hand. Without further assessment, the tapestry refers to the taking of the city.

See the presentation of the tapestries on the artist's homepage:

<https://www.bjoernnoergaard.dk/en/works/kunst-i-det-faelles-rum/tapestries-queen-denmark-gobelin> (zuletzt 14.12.18)

The Stone Cross of Korsbetningen

One of the most interesting sources for these events is located about 500 meters in front of the southeastern city wall of Visby. A memorial cross for the fallen Gutnish was erected in 1380. On the cross next to a depiction on Jesus Christ reads a Latin inscription:

Anno Domini MCCCLXI feria III post Jacobi ante portas Wisby in manibus Danorum ceciderunt Gutenses hic sepulti, orate pro eis!

– In the year of our Lord 1361, Tuesday after St James' Day, Gutnish fell into the hands of the Danish before the gates of Visby. They are buried here. Pray for them!

The cross stands far from the tourist-saturated UNESCO World Heritage Site of the Visby old town.

Fig. 19: The Stone Cross at Korsbetningen
Photo: Michael Meichsner

Contemporary written sources

Only a few of the contemporary sources report on the battle at the city gates of Visby and the taking of the city and island by Valdemar Atterdag. Zealand chronicles from the 1360s report that Valdemar had to fight three large battles and took the island without great loss, whereas countless island residents lost their lives. The Lübeck chronicler Detmar reported in the 1380s that Valdemar was drawn to Gotland to take possession of the island's resources. Both chronicles testify that Visby's residents surrendered without a fight. In the second decade of the 15th century an unknown Franciscan monk completed his chronicles. Here we find the earliest detailed account of the events in

the year 1361: Valdemar's troops landed on Gotland on 22nd of July, and it came to a great battle before the southern city gates of Visby on 26th of July and 1,800 yeomen met their death. The king was able to take Visby through negotiations.

Chronicles of the 16th and 17th century

In the written sources of the 16th and 17th centuries Valdemar's encounter with Visby was pushed to the foreground and the battle of the yeomen increasingly forgotten.

The Danish chronicler Arild Huitfeldt reported about 1600 that Valdemar declined to enter the city walls after the city surrendered. Rather, he arranged to knock a breach in the city walls. The king could have entered the city as a conqueror in this manner. Hans Nielsson Strelow wrote in the first comprehensive chronicle of Gotland from the year 1633 on the plundering of Visby: He also mentions the slighting of the city walls. Valdemar further demanded that the three largest oil drums in the city be filled with gold and silver within three days.

Otherwise, he would deny the merchants in Denmark confirmation of their trading privileges. This was powerful leverage over the Visby merchants. Not surprisingly, Strelow reports the drums were filled with the city's riches that same day. Both chroniclers highlight the relation between the Danish king and the citizens of Visby – the battle of the yeomen was no longer part of the common memory but had been superseded by the plundering of the city.

Whether the description in the chronicles is correct must be questioned. The fact is that, on 29th of July, Valdemar granted written confirmation of the privileges and various rights of the city. Whether this occurred alongside plundering of the city is not recorded in the contemporary documents.

The kings and dukes liked to extract high payments for the confirmation of privileges also in other trade cities. And the Franciscan monk from Visby did report that Valdemar IV left the island after a month and took with him riches from the city and the land. Therefore, we can assume that the citizens of Visby also had to pay their tribute after the conquest.

Carl Gustaf Hellqvist's history painting "Valdemar Atterdag holding Visby to ransom"

The Swedish artist Carl Gustaf Hellqvist put the descriptions of the conquest of Visby which had been passed down into a large-scale scene in 1882. It remains today the best-known portrayal of the events of 1361 and is often found in Swedish school books. In the 2 x 3.3 meter-large painting, one sees the market square of Visby. Valdemar IV sits on the right side on a wooden throne surrounded by knights (Danish troops

appear in the background) and watches as Visby's citizens fill three large drums with riches. So the picture references the chronicle of Hans Nielssøn Strelow.

In doing so, the implementation originates in the furthest fantasies of the artist. The title of the painting refers to the citizens of Visby having to fulfil this requirement to prevent the full plundering and destruction of their city. Strelow and Hellqvist both portray the citizens of Visby as the actual victims of the conquest by Valdemar Atterdag. Over the centuries, the memory of the suffering of the city's inhabitants lives on above all – reality and myth are interwoven into an impervious thicket. These events were propagated among the Swedish public in the 19th century through various popular history books. Gotland was portrayed as a part of Sweden with a special and long history.

Fig. 20: Carl Gustaf Hellqvist. Valdemar Atterdag holding Visby to ransom
Valdemar Atterdag spoils of Visby (1882). Carl Gustaf Hellqvist, Valdemar Atterdag brandskattar Visby
Source: National Museum Stockholm, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Valdemar_Atterdag_brandskattar_Visby_\(1882\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Valdemar_Atterdag_brandskattar_Visby_(1882).jpg)

Archaeological excavations at the beginning of the 20th century

Late Medieval reports on troop strength and victim counts are often exaggerated. Archaeological excavations at the beginning of the 20th century show, however, that a late-Medieval massacre did in fact take place before the city walls of Visby. As early as the beginning of the 19th century, human remains began appearing in the area around the memorial cross. Some of these were dressed in strongly-weathered chainmail hoods and plate armour. Beginning in 1905, extensive excavations were undertaken by

archaeologist Oscar Wennerstein. Subsequently, over 300 skeletons emerged that showed clear war injuries. This discovery awoke great international interest – even the German Emperor Wilhelm II visited the excavations at the end of July 1905.

By 1930, further excavations identified three mass graves with a total of 1,200 skeletons. From this, the estimation of 1,800 victims seems entirely plausible. The discoveries were a sensation and advanced the popular image of the events as correct. The sacrifice of blood in the conquest was carried above all by the population of the rural communities.

The excavations brought to light a variety of unique finds that can be dated almost to the exact date thanks to the Battle of Visby – a panorama of a late-Medieval battle lay at the feet of researchers. International interest did not subside because the findings also illustrate the common arms in the late medieval Baltic Sea area. The finds are located today in the regional museum of Gotland, Gotlands Fornsal, and in the historical museum in Stockholm, Historiska Museet.

Fig. 21: Human skull with a chainmail hood

Find of the excavation campaign in 1928 in mass grave

Photo: Sven Rosborn, <https://sv.wikipedia.org/wiki/Fil:Korsbetningsskelett.jpg>

Over the centuries, the focus shifted from the yeomen to the citizens of Visby and then again back to the defeat of the Gutnish peasants. The stone cross of Korsbetningen bears witness to an early beginning of remembrance on the island for the victims of the battle. However, we should also remember that, near the village Mästerby, another stone cross was erected on Gotland around the same time, one which represents another battle of the yeoman with the Danish army on Valdemar Atterdag's way towards Visby.

Due to the numerous archaeological findings around both stone crosses, we got a very detailed insight in a military campaign of the late medieval period in the Baltic Sea area.

The conquest of Gotland in 1361 is still present in Sweden as well as Denmark. However, it is no longer about glorifying each separate history, as in previous centuries, but rather it is a neutral reflection on this shared history.

In recent years, an array of exhibits and television documentaries has brought these events to the wider public. Especially in Sweden, this historic episode has received much attention. In 2011, the museum Gotlands Fornsal opened its own exhibit report on the conquest of Gotland in 1361. In Historiska Museet, a report of the permanent exhibit has been dedicated to this topic since March 2014. Under the title *Massakern vid muren – slaget om Gotland 1361* (The Massacre at the Wall – The Battle for Gotland 1361) the campaign of Valdemar Atterdag is illuminated from political, economic and cultural historical perspectives. Examinations of the skeletons were able to show that Danish and Gutnish victims were buried alongside each other - the exhibit shows victims of both sides.

Since 2014, the refurbished museum in the Danish city Vordingborg has illustrated the history of power in Denmark's Middle Ages especially well. The conquest of Valdemar Atterdag is also included, with skeletons found during the excavations in Visby on display. Thematically, these objects are part of the section War in the Middle Ages. The selection of artefacts illustrates the connection between the Scandinavian countries, whose roots are to be sought in the distant past.

Questions for reflection and discussion

1. How has the role of the battle of the island changed in history writing over time?
2. Can the peasants be considered less important than the citizens of Visby? Why do you think the attention turned towards the city of Visby?
3. What are the preconditions for a divided past (a battle between two sides) to become a shared past?
4. How does contemporary reenactment influence how we see and feel about the past? Do you know any traditional reenactments of historical battles? Have you seen or participated in one?

Further reading

1. Maria Lingström. "Fjåle myr 1361: Arkeologiska undersökningar av slagfältet från dagarna före slaget vid Visby ringmur" (English Summary: Fjåle myr 1361: Archaeological investigations of a battlefield from a few days prior to the battle of Visby). In: *Fornvännen* 104 (2009). Pp. 33–44.
2. Ulrik Reindel. *Kronborgtapeterne: Pragt og propaganda på Frederik II's Kronborg* (The Kronborg Tapestries: Splendour and Propaganda at Frederik II's Kronborg). København, Slots- og ejendomsstyrelsen, 2009.

3. H. D. Schepelern and Ulla Houkjær. *The Kronborg Series: King Christian IV and his pictures of early Danish History*. Copenhagen, Statens museum for Kunst, 1988.
4. Tryggve Siltberg. "Hundens like': Bonderepublikens dom över Valdemar Atterdag i Fidedikten" (English Summary: 'The dog's equal': The peasant republic's sentence over Valdemar Atterdag in the Fide poem). In: *Fornvännen* 97 (2002). Pp. 25–43.
http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/3008/2002_025.pdf?sequence=1&isAllowed=y
5. Gun Westholm. *Visby 1361: Invasionen* (Visby 1361: The Invasion). Stockholm, Prisma, 2007.
6. Hugo Yrwing. "Valdemar Atterdags Gotlandståg 1361: Kritiska synpunkter på bakgrund och följder" (The Gotland Expedition of Valdemar Atterdag in 1361: Critical Remarks concerning Background and Consequences). In: *Gotländskt Arkiv* 33 (1961). Pp. 7–20.

1.10 Margaret, Jadwiga, and Unions

Anders Fröjmark, Anne Brædder, Giedrius Janauskas, Małgorzata Dąbrowska

Like in most countries in the world, the countries in the Baltic Sea region have been ruled by many kings throughout history. But a few women have also been in power and left their mark on how international politics developed in the region. In the 14th century, two queens in different parts of the Baltic Sea region had the power to carry out their similar visions about unifying different areas in the Baltic Sea region.

This is the story of Jadwiga of Poland who initiated the "composite monarchy" of Poland and Lithuania in 1386 and of Margaret I who unified Denmark, Norway and Sweden in 1397. The union of Denmark, Norway and Sweden lasted until 1523 and Jadwiga's marriage to Jogaila (Christian name Władysław Jagiełło) from the Grand Duchy of Lithuania initiated the process of the creation and development of the Polish-Lithuanian Commonwealth which lasted until its partitions in the late eighteenth century.

Jadwiga and the relationship of Poland and Lithuania

Jadwiga/Hedwig de Anjou (1374–1399) was the youngest daughter of Louis I/Louis the Great, King of Hungary, Croatia and Poland and his wife Elizabeth of Bosnia. In 1375, her father Louis the Great had reached the agreement with Duke Leopold III of Austria about Jadwiga's marriage to William of Austria, the son of Leopold III. Imagination of Jadwiga's father has been related to the future of the Kingdom of Hungary. How-

ever, after the death of Louis in 1382, Jadwiga's elder sister Mary was crowned "King of Hungary".

The Polish nobility were so strongly in favour of having the king settle in Poland that Queen Elizabeth of Bosnia could not convince Polish aristocracy to change their position. Queen Elizabeth took the decision to announce that Jadwiga might become King of Poland, but at that time Jadwiga still lived in Hungary. After protracted discussions with the Polish nobility, Jadwiga was sent to Poland; however, the Polish nobility refused to accept her intended husband William of Austria. In 1384, she became the first female monarch of the Kingdom of Poland. According to Polish and Lithuanian scholar consensus, Jadwiga was crowned "king". Historian Oscar Halecki reminds, with the 15th century chronicler Jan Długosz as his source, that William went to Kraków in the first half of August in 1385, but was barred entry to Wawel Castle. Finally, it was announced that the agreement of engagement with William of Austria was cancelled, and William was forced to leave Poland.

The Act of Krèva/Krewo was signed in the same year. The Grand Duke of Lithuania, Jogaila, had convinced Polish Lords and Queen Elizabeth that he would be the best candidate. He would convert to Catholicism, marry Jadwiga, and assume the throne as King of Poland, creating a "composed monarchy" consisting of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, which in 1387 was converted to Christianity. Jogaila had to pay 200,000 florins to William in compensation.

According to historian Jūratė Kiaupienė, in Polish historiography, the marriage act, known as the Act of Krèva/Krewo, was interpreted as signifying a union which incorporated Lithuania into Poland. In recent Lithuanian analysis, however, the Act of Krèva/Krewo is viewed as the ratification of a marriage contract rather than an international treaty constituting a union, although the Latin word *applicare* used in the Act of Krèva/Krewo is still discussed by historians and has no exact translation or explanation. In fact, it proved impossible to integrate the Grand Duchy of Lithuania in the Polish state at this time, and this fact was later recognised in 1392 when Jogaila's cousin, Vytautas, was made Grand Duke of Lithuania under the formal overlordship of Jogaila.

In 1386, Władysław Jagiełło (Jogaila) married Jadwiga in Kraków. This marriage on the basis of personal union marked the beginning of dynastic ties between Poland and Lithuania. Placing the dynastic union of Jogaila and Jadwiga into a European context, Lithuanian authors use the term "composite monarchy" – the joining of two autonomous states under the same ruler, however, Polish researchers say that the marriage enabled the union of Poland and Lithuania, establishing a large and powerful state in East Central Europe. After she married Władysław/Jogaila, she still maintained the status of "king" and added new titles she gained from her husband. She did not lose her

prerogatives after marriage. For example, she received a tribute from Peter I (Moldavian hospodar) and a year later negotiated with the Teutonic Order for the return the Land of Dobrzyń.

Jadwiga was well-educated and prepared to rule the country. She was by far the most powerful woman in Central Europe in medieval times and one of the greatest rulers in history of Poland. She married the much older Władysław/Jogaila for the purpose of strengthening the Kingdom of Poland's political/religious power in East Central Europe. Jadwiga also looked for consensus and peaceful cooperation with the Teutonic Order. Her politics helped to prepare the Polish and Lithuanian armies for the Tannenberg/Grunwald/Žalgiris battle against the Teutonic Order, the largest battle in the medieval history of both countries. As an educated, diplomatic, devoted woman, she actively supported the Catholic Church, took care of the Kraków Cathedral, and monasteries, and brought together the elite of Polish intellectuals of that time. In fact, Jadwiga together with Władysław/Jogaila also implemented educational reforms, re-established the Jagiellonian University (closed after the death of its founder Kazimierz the Great – Jadwiga's uncle), established the Faculty of Theology, and also established the Lithuanian College at the University of Prague. New schools, hospitals and churches were created during her reign.

On 22nd of June 1399, her daughter Elizabeth Bonifacia was born. Just three weeks later, both mother and child died and both were buried in Wawel Cathedral in Kraków. In her last will, she left her entire personal fortune to the Jagiellonian University, which helped to reestablish it in 1400. According to tradition, the sceptre was founded by Jadwiga and is the oldest known rector's insignia in Poland and one of the symbols of the Jagiellonian University.

Memory of Jadwiga in Poland and Lithuania

Since the 15th century there has been a broad cult of Jadwiga in Poland. First attempts to canonise her began soon after her death as did pilgrimages to her grave. She is a patron of Poland as a whole and also of several cities. In 1997, Pope John Paul II canonised Jadwiga. The Pope appreciated St Jadwiga's merits in promoting religious and cultural cooperation between the peoples of Europe. The daughter of King Louis I, the King of Hungary and Poland, as Queen of Poland and wife of the Grand Duke of Lithuania Jogaila, she sought to have Lithuania baptised and to settle disputes with Hungary. Queen Jadwiga taught her people to exercise freedom in the spirit of love and truth, cared for the poor, the sick, the orphans, and the widows. She actively participated in the political life of that period and was able to combine Christian principles with the interests of the state.

Jadwiga also helped spread Christian values in other European countries. The Roman Catholic Church regards her as the patron of the queens and united Europe. Consequently, in Poland Jadwiga is well-known in her own right, whilst in Lithuania she is mainly known as Jogaila's wife. As Jadwiga contributed much to the liturgical supplies and books of the Vilnius Cathedral and other early Lithuanian churches, creating conditions for the spread of Catholic and literary culture in Lithuania, she is also called the Lithuanian Apostle.

The most famous vestige of Jadwiga in Poland is the Rationale of Saint Jadwiga, a part of the bishop's liturgical wearing, which is still in use (only for special mass) at Kraców Cathedral and was handmade by Jadwiga. She is also responsible for one of the greatest medieval works of art in the Polish language, the Psalterium trilingue, the oldest known Polish translation of the Book of Psalms, written for her according to one tradition. The figure of Jadwiga was present on Polish banknotes after World War I and the project of a new banknote with Jadwiga has been planned, but not yet realised.

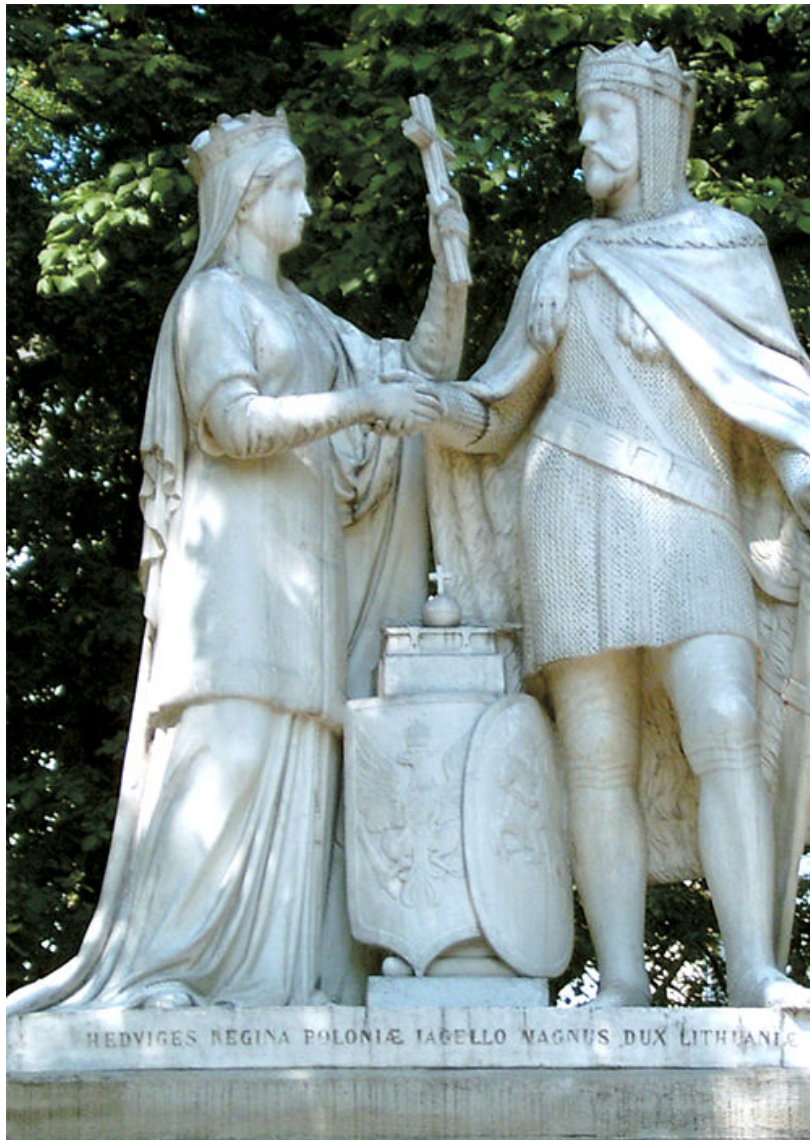

Fig. 22: Jadwiga and Jagiełło monument in Kraków
Source: <https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:005Planty.JPG>

Margaret and the union of Denmark, Norway and Sweden

Margaret I (1353–1412) was daughter of Valdemar IV of Denmark and Helvig of Schleswig. In 1363, when Margaret was 10 years old, she married Haakon VI of Norway. In her marriage, she gained the title of queen of two kingdoms, since Haakon was for a short period of time also the king of Sweden. Their son Olaf was born in 1370. Margaret was by far the most powerful woman in Northern Europe in medieval times.

Fig. 23: Queen Margaret I (1353–1412)

Source: The Danish Royal Library Photo Collection

Margaret's influence on international politics especially in the area of Denmark, Sweden, Norway and Germany began when her father Valdemar IV died in 1375. At that time, she was the only living child of Valdemar IV and it seems that he had chosen her son as his successor although he earlier had pointed to his older daughter's son Albert IV, Duke of Mecklenburg, to be his successor. However, Denmark being an elective monarchy, the final choice was up to the magnates.

At the time when her father died, Margaret was based in Akershus in Norway owing to her marriage to the Norwegian king Haakon. But when Valdemar IV died, she went to Denmark with her five-year-old son Olaf, who was elected king in 1376. As Olaf was only a young child, a regency consisting of his parents Margaret and Haakon and the Royal Council was inaugurated. Only four years after this, Haakon died, which made the now 10-year-old Olaf king of both Denmark and Norway. As regent, Margaret governed both kingdoms, with the authority to handle their foreign policy. The two united

kingdoms constituted a strong power in Northern Europe. Olaf died in 1387 at the age of 17 and therefore a new heir for Margaret had to be found.

In a unique series of events, Margaret was hailed as regent of both Denmark and Norway. She was to hold this position in her own right, and not as the king's mother as before. She would govern the kingdoms until she and they had agreed upon a new king. The Norwegian constitution made it natural for her to establish the new kingship there first. In 1389, she had her adoptive son Eric recognised as king of Norway. Eric is often referred to as Eric of Pomerania.

Meanwhile, in Sweden, Haakon VI and his father Magnus had been deposed from the Swedish throne in 1364. Instead, a nephew of King Magnus, Albert III of Mecklenburg, had been elected. However, King Albert's use of German knights in key positions in the kingdom alienated large parts of the Swedish aristocracy and clergy, and representatives of those entered into contact with Queen Margaret, who held some territories in Western Sweden after her deceased husband.

With the help of Queen Margaret, King Albert was deposed in Sweden. It took some years in order to have the new situation internationally recognised, and also to establish the legal foundations for what would be a union kingdom, but in 1396, young Eric was elected king in Denmark as well as in Sweden. The following year saw a large meeting of Scandinavian prelates and magnates in the Swedish coastal city of Kalmar, where Eric, aged 15, was crowned as Union King of the three kingdoms.

Fig. 24: Margaret I and Eric of Pomerania at his coronation as King of Denmark, Sweden and Norway. The illustration is from an illustration board used in schools in Denmark in the beginning of the 20th century

Source: Aarhus University Library, Campus Emdrup

In fact, Queen Margaret held the reins of the three kingdoms until her death in 1412. She ruled a large area of sea and land stretching from Greenland in the west to Karelia on the border to Russia in the east. Her ability to set up long-term goals for her actions and pursue those with relentless resolution inspired awe and admiration in friends and enemies alike. She could be merciless to those who stood against her, but her rule is an indisputable success in most respects, and it should be remembered as – for the most part – a period of peace and increasing – if heavily taxed – prosperity, which was far from the rule in contemporary Europe, ridden by plague and endemic conflict.

The Kalmar Union survived its founder and lasted until Sweden finally broke away from the union in 1523. Today, five countries share the succession of the three united kingdoms. Each of them has its own historiography concerning the union period. Some examples of Danish and Swedish popular historiography concerning Queen Margaret and the Kalmar Union are presented below.

In order to explain the decisive way in which Queen Margaret carried out her plans, there are some notions we should bear in mind. First, she was the daughter of a very successful and visionary king, Valdemar IV, who restored and reunified the Danish

kingdom which in the 1330s had virtually ceased to exist. He had also dreamt of gathering Norway, Denmark and Sweden in one union, and she continued to pursue this goal. Secondly, through her marriage to Haakon VI, she became queen of two kingdoms, Norway and Sweden. Even though Sweden was lost to Haakon after only one year, Margaret was raised and educated as the true queen of Sweden, and never gave up her title and her claims.

Memory of Margaret in Denmark

In Denmark, Margaret I is well known in a present context. The queen of Denmark today is called Margaret II (1972–) so the name alone reminds Danes that there had been a queen with the name Margaret in the past. These two Margarets are the only female sovereigns of Denmark since Gorm the Old ruled Denmark in the middle of the 900s.

The memory of Margaret I is present in other ways than by sharing the same name as the present queen. The notion of her as the one who “gathered the North”, as it is often said, is strong. This can be seen if you look at the mandatory list of topics that Danish students must be taught in public schools. The list comprises 29 historical topics from lifestyle in Stone Age to the act of terrorism in New York September 11, 2001. The establishment of the union of Denmark, Norway and Sweden in 1397 is a part of this list. There are at least two memorial stones for Margaret I and two statues in different places in Denmark. She is buried in Roskilde cathedral where several other Danish kings and queens are buried. Margaret I also plays an important role in a new entertaining history project for young children that consists of a two-volume book, a board game, a tablet game, a TV series and a music album about the history of Denmark. In the board game about Denmark’s national history, children can be the character of Margaret I. They can read about the union of Denmark, Norway and Sweden in the book and one of the tasks in the tablet game is also about Margaret I. The project is called “Sigurds Danmarkshistorie”.

Memory of Margaret in Sweden

The Swedish historiography of Queen Margaret presents a mixed picture. At the time of her death, she was portrayed as a cunning but successful woman. In the early modern period, when there were frequent conflicts between Denmark and Sweden, and in later historiography, there has been a tendency to underline her Danish background, in spite of her being both Norwegian and also Swedish queen from the age of ten, and also educated as such. She has been portrayed as something of a Danish imperialist, who in spite of the idea of the union, appointed foreigners as bailiffs and captains in Sweden.

In recent days, a more positive picture may be discerned. She is portrayed as a great leader and visionary, the creator of the Nordic Union. In a number of children's books she has become something of a role model for Swedish girls.

In 1997, the 600th anniversary of the Kalmar Union was much celebrated in Sweden, and particularly in Kalmar. Heads of state of the now five Nordic countries met in Kalmar. A popular TV series for children (*Salve*) was aired, with King Eric as one of its heroes. The anniversary was also marked by theatre plays and conferences. Historian Michael Linton's thorough study of Queen Margaret from 1971 was republished in a more accessible edition.

In Swedish schools, one may notice a mixed picture. Elementary schools give a rather neutral picture of the union as part of Swedish history. In high school however, it is rather used as a background for the actions of Gustavus Vasa, who is also traditionally seen as a liberator and a nation builder.

Sagan om Grållen by Bertil Almqvist (1959), is an illustrated and humorous book on Swedish history, in which Sweden is depicted as a horse, and the rulers as riders. The actions of Queen Margaret are seen in the context of foreign dominance in Sweden, a dominance that is always brought about by the magnates, who depose every ruler who is not to their liking. Margaret herself is portrayed as – perhaps – not so bad, but the rule of her foster-son Eric brought misery to Sweden.

The magnates [...] now (1371) imported a German exercise master, Albert of Mecklenburg, to discipline me, poor Swedish farming horse!

But – häst [=horse] hast Du mir gesehen! [have you seen me?]

Suddenly I had a beautiful and authoritative Danish woman on my back!

The magnates had made a miscalculation about Albert. As soon as he had gotten into the saddle, he went all in to make Sweden a German colony, and began putting German princes at Swedish manors. In their distress, the magnates asked Margaret, Queen of Denmark and Norway, to be so kind as to come and rule over Sweden, that is me, as well!

In Kalmar in 1397 (the 'Kalmar Union') she gave all three crowns to her foster-son Eric of Pomerania. I was now degraded to be a draught animal for taxes, and had the doubtful pleasure to pull to Copenhagen the taxes, which the bailiffs of the king (the worst of them was a man called Jösse Eriksson) had beaten out of the poor Swedish peasants. You must know that Eric of P. was continuously in war against the threatening German overlordship over the Nordic countries, and that was very expensive.

- Bertil Almqvist 1959, *Sagan om Grållen*. 1859, unpaginated.

Dag Sebastian Ahlander, *Margareta: Drottningen som visste vad hon ville* (Margaret: The Queen Who Knew What She Wanted), 2002, is a children's book written by a Swedish diplomat.

Epilogue

It has been a particular pleasure to write this book about Margaret, the Queen of Sweden, Norway, and Denmark. In Sweden, we have had a deplorable tendency to erase her from our history. This is why I wanted to create attention to this remarkable woman's destiny.

We have listened more to Karl Knutsson Bonde's and Gustavus Vasa's opinions of the union, but in their days, the Union Kings were Christopher of Bavaria and Christian the Tyrant. Still, Margaret brought about what many in the North had dreamt of throughout history, to accomplish law and order in a united North. The first thirty years was a peaceful and happy period for the three Nordic Kingdoms. For these reasons, Margaret is a great European – and a great Swede. Even if she was born as a Danish Princess, she grew up in the care of Saint Birgitta's daughter Märta, and she wrote in Swedish as her mother tongue. She became Queen of Sweden when she married King Håkan in 1363. In 1388, the Swedes elected her as Sweden's Lady and rightful Master, and she ruled Sweden until her death in 1412.

- Dag Sebastian Ahlander. *Margareta: Drottningen som visste vad hon ville*. 2002. P. 103.

Boken om historia 1 (Stina Andersson and Elisabeth Ivansson, 2007) is a textbook for Swedish elementary schools.

Under the heading "Margaret – A Powerful Queen", Margaret is portrayed. It is said that she was born in Denmark, and that her father, when she was nine, decided that she should be married to the "King of Norway". After the death of her father, her husband, and her son, the people and magnates of the two kingdoms elected her to be regent. Meanwhile, in Sweden, the magnates had elected Albert of Mecklenburg, but regretted their choice. They wanted Margaret to liberate them. Albert, however, derided her, and nicknamed her "King Breechless" (or "Trouserless"). She should stay at home as other women did, and not make a spectacle of herself by going to war. She however was victorious, and became Queen of all the North, a mighty realm, stretching from Finland, then belonging to Sweden, to Iceland, then belonging to Denmark (wrong for Norway). She created the Kalmar Union, and a document with rules for the Union was signed in Kalmar, where her adoptive son Eric, a Swedish name chosen to please the Swedes, was crowned.

She continued to rule in spite of Eric having been crowned. She wanted to be a just queen, and ordered that even the knights and the rich should pay taxes, and not only the peasants. She did not care that many were upset, and chose collaborators who thought as she did.

After her death, Eric reigned. But the Swedes did not like him, since he wanted to govern Swedish peasants with bailiffs from Denmark and Pomerania, who had a different way of treating peasants than what the Swedish farmers were accustomed to. He was called Eric of Pomerania since he was regarded as a Pomeranian, not a Swede. On page 157, she is named among “Famous Swedes in the Middle Ages”.

Questions for reflection and discussion

1. Compare the two queens – what do they have in common? What sets them apart?
2. Compare how the queens are seen today in different countries? Why – is it politics? How does the fact that they are female influence the view (if at all)?

Further reading

1. Anders Bøgh. 2012. Margrete 1., 1353–1412. <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/margrethe-1-1353-1412/> (visited November 22, 2018).
2. Norman Davies. *God's Playground: A History of Poland, Volume I: The Origins to 1795* (Revised Edition). New York City, Columbia University Press, 2005.
3. Vivian Etting. *Queen Margrete I, 1353–1412, and the Founding of the Nordic Union*. Leiden, Brill, 2004.
4. Robert I Frost. *The Oxford History of Poland-Lithuania, Volume I: The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1567*. Oxford, Oxford University Press, 2015.
5. Oscar Halecki. *Jadwiga of Anjou and the Rise of East Central Europe*. Polish Institute of Arts and Sciences of America, 1991.
6. Zigmantas Kiaupa. *The history of Lithuania*. Vilnius, Baltos lankos, 2002.
7. Andrzej Rachuba, Jūratė Kiaupienė and Zigmantas Kiaupa. *Historia Litwy: Dwugłos polsko-litewski* (History of Lithuania: A Polish-Lithuanian dialogue). Warszawa, DiG, 2008.
8. Liv Thomsen. *Historiens heltinder* (Heroines of History). København, Gyldendal, 2014.
9. Michał Tymowski. *Une histoire de la Pologne* (A history of Poland). Montricher, Les Éditions Noir sur Blanc, 1993.

1.11 Grunwald – Tannenberg – Žalgiris

Giedrius Janauskas, Vitalija Kasperavičiūtė, Christian Pletzing

Edited by *Małgorzata Dąbrowska*

On the morning of 15th of July, 1410, at the villages of Stębark/Tannenberg and Grunwald/Grünfelde/Žalgiris, about 21,000 knights under the banner of the Teutonic Order met a 29,000 strong Polish-Lithuanian army under the leadership of the Polish king Władysław Jagiełło and the Lithuanian Grand Duke Vytautas/Witold. In the evening of the day, the army of the Teutonic Order was defeated, the Grand Master Ulrich von Jungingen and 200 Knights of the Order dead. The Order had lost the nimbus of superiority; its state had passed the peak of power. The Battle of Grunwald, one of the greatest battles of the Middle Ages, lived on for centuries in the memory of Poles, Lithuanians and Germans.

In August 1914, at the beginning of the World War I, a German army commanded by Hindenburg and Ludendorff defeated a Russian army led by General Samsonow in southern East Prussia near Hohenstein/Olsztynek. The Russian commander-in-chief committed suicide in the forests of Masuria. After the battle, Ludendorff wrote in his diary: "Later I suggested that the battle should be named Tannenberg, as atonement for the battle of 1410". In 1927, near Hohenstein, the huge Tannenberg National Monument was inaugurated to commemorate the victory. It symbolised the German "victory over Slavism". Hindenburg, who died in 1934 as President of the German Reich, was buried here. In 1945, German troops blew up the monument, which was later totally demolished.

In divided Poland during the 19th century, the victory at Grunwald was commemorated as a universal victory over the German *Drang nach Osten*. From 1872 to 1878, the monumental historical painting *The Battle of Grunwald* by the Polish painter Jan Matejko was created in Kraków. The Battle of Grunwald was also the climax of the historical novel *The Teutonic Knights*, published by Nobel Prize winner Henryk Sienkiewicz in 1900.

After 1945, the socialist government of Poland used the Grunwald myth as a symbol of German defeat. The memory of the victory at Grunwald served at the same time as national self-assurance in the western and northern regions, which had fallen from Germany to Poland after 1945. On the battlefield of 1410, a large national monument with the inscription "Grunwald 1410 – Berlin 1945" was erected in 1960. In the same year, the movie *The Crusaders* by Aleksander Ford came to the Polish cinemas. By 1973, 23 million people had seen the film. The film was realised with considerable financial effort and shaped the visual memory culture for many decades. Almost every Polish city

has a Grunwald Street. After 1989, the Grunwald myth lost its political significance. Nowadays, Grunwald is a popular place for tourism. Each year, Grunwald is a place for the reenactment of the historical battle of 1410 in which over 1,000 people from all over Europe take part.

In 1910, the monument in Kraków commemorating the 500th anniversary of the Battle of Grunwald was built. Offended Lithuanian representatives did not attend monument's opening ceremony. After the taking of Vilnius and the Vilnius region by Lucjan Żeligowski, hostility towards Poland increased. Lithuania developed a new culture of remembrance of the battle of Žalgiris following independence in 1918. Approaching 500th anniversary of the death of Vytautas the Great (1393), it was decided to pay tribute to the duke and build a monument to him. The Vytautas the Great monument in Kaunas was created as a counterbalance to the monument in Kraków intended to commemorate the victory at the Battle of Grunwald. The Vytautas the Great monument in Kaunas is a bronze statue, standing above four military figures: Russian, Polish, Tatar and German Crusaders, and holding up the broken sword. The monument reflected the goals of ideological propaganda: easily understandable image, making it possible to identify with the heritage and thereby introduce certain moral values. The construction of the monument was mostly supported by the Lithuanian military and therefore it was decided to build a monument in the territory of the military unit of Lithuanian Army. Soviet authorities decided to demolish the monument in 1952. Kaunas citizens decided to restore Vytautas the Great monument in 1988. At that time, symbols of victory were particularly relevant, and these strengthened the birth of ideas about independence. There was a huge debate about where to build a monument, as at that time, the Soviet army was still stationed in Panemunė (a district of Kaunas). Therefore, a public survey was conducted and it offered a variety of opinions. It was obvious that the participants of the survey wanted to remove the monuments of Soviet ideology and raise the hero of the historical past.

Vytautas the Great, as an ideological figure in national historiography, had to legitimise the interpretation of a homogeneous nation. After the discussion, it was decided to build the Vytautas the Great monument close to the main pedestrian street - Freedom Avenue - near the building of the executive and communist party committees, which was the point of intersection of several ideological positions. Today, there are discussions taking place in the press as to whether the monument is located in an inappropriate place, promotes aggression against other peoples and should be transferred to Panemunė.

The Lithuanian Sports Association Žalgiris, a public physical education and sports organization was established in 1944 during World War II. At present, the Association's official members are 99 publicly registered sports clubs and sports organizations. In addition, 108 non-registered sports clubs are actively involved in the activities. About 15,000 people are members of organizations under the flag of the Žalgiris. Many streets and squares, ships, an important basketball club and a strong alcoholic beverage bear the name "Zalgiris". 15th of July is celebrated as the official day of the Lithuanian Land Forces. The Lithuanian Land Force flag, was recreated according to the historical banner with the coat of arms of the Pillars of Gediminas, which was flown over the ranks of Lithuanian soldiers in 1410. Differences in the perception of the battle between Lithuanians and Poles can be seen in the role of the Lithuanian forces. While the Polish historian Jan Długosz accused the Lithuanians of having fled the battlefield, the Lithuanians stress that it was a simulated escape and thus a tactical manoeuvre.

On the occasion of the 600th anniversary of the battle, a feature film was made with the financial support of the Lithuanian state. While in the 1960 Polish film *The Crusaders*, the Lithuanians only play an supporting role, the Lithuanian film from 2010 is supposed to adequately portray the significance of the Lithuanians in the battle.

On the battlefield of Tannenberg, a memorial stone for the slain Grand Master Ulrich von Jungingen was erected by the German side in 1901. It bore the inscription:

"In the fight for German nature, German right the Grand Master Ulrich von Jungingen died here on 15th of July 1410 a hero's death".

In 1919, the German General Erich Ludendorff describes in his memoirs why he named the battle of 1914 "Tannenberg":

The battle was named the Battle of Tannenberg at my suggestion, in remembrance of the battle in which the Teutonic Order was defeated by the united Lithuanian and Polish armies. Will the German allow Lithuanians, and especially Poles, to take advantage of our powerlessness and rape us, now as then? Should centuries-old German culture be lost?

- Erich Ludendorff. *Mein Kriegserinnerungen 1914-1918* (My war memories 1914-1918). Berlin 1919, p. 44. Cited after Sven Ekdahl. *Tannenberg/Grunwald – ein politisches Symbol in Deutschland und Polen* (Tannenberg/Grunwald – a political symbol in Germany and Poland). In: *Journal of Baltic Studies* 22, 1991, 4. P. 271-324.

In 1933 the Realgymnasium Berlin-Lankwitz was renamed "Tannenberg-Oberschule". In 1990 the school was renamed again - this time after a resistance fighter of the World War II. In 1933 the change of name was justified as follows:

The name Tannenberg not only recalls the days of highest achievement and highest glory and is thus suited to awaken patriotic pride; it also recalls times of deepest fall caused by the national error of discord and is thus to become a warning.

- Cited from the home page of the Willi-Graf-Gymnasium, retrievable from <https://willi-graf-gymnasium.de/WirUeberUns/Historie/Namensgebung>

Fig. 25: The German Tannenberg Monument near Hohenstein/Olsztyn

Inaugurated in 1927. Hindenburg was buried in the monument

Source: Bunderarchiv. Bild 146-2004-0008, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_146-2004-0008,_Tannenberg-Denkmal.jpg

In 1939, the German historian Erich Maschke established the connection between the battles of 1410 and 1914:

Poland, measured by its actual historical task, stood in the wrong front. [...] Poland, which itself had acquired the fame of a "wall of Christianity" against the Eastern world in its history, had remained in alliance with schismatic Russians and pagan Tatars the victor over the spiritual order state of Prussia, a pioneer of Christianity. In essence, this meant nothing other than the accusation of having left the eastern border guard for the Occident.

It was not only a Polish-German antagonism that arose following the Battle of Tannenberg. The men who fell in the Order's army on 15 July 1410 died for the freedom and independence of Prussia. In their death, however, the historical mission of the Germans in the north-east also proved its worth for two centuries: it was the bastion of the German people and their habitat; it thus guarded both the content and form of Western culture. It was precisely this last historical sense that built the bridge between the Tannenberg of 1410 and the one of 1914.

- Tannenberg. *Deutsches Schicksal – Deutsche Aufgabe* (Tannenberg - German fate and German task). Ed. by Kuratorium für das Reichsehrenmal Tannenberg. Oldenburg [1939]. P. 182-183.

In 1977 the journalist Karl-Heinz Janßen criticised the naming of barracks in West Germany after Tannenberg:

But which values, which virtues, which historical ideas should be taught to the young recruits? For example, the pride in the "Germanic sword" with which "Siegfried" alias Hindenburg struck "the Slavs" on the head? Those who still honour Tannenberg and Hindenburg today must know what they are doing. [...] Teutonic Order Cross, Tannenberg Memorial, Hindenburg myth, old regiment flags - for most soldiers these symbols mean nothing anymore. The chain of tradition was torn in 1945 - anyone who wants to tie in with it of good will exposes himself to misunderstandings. Why not finally establish a new tradition directed towards the future?

- Karl-Heinz Janßen. Tannenberg - ein deutsches Verhängnis. Wofür stehen die Kasernennamen und Regimentsfahnen? [Tannenberg - a German doom. What do the names of the barracks and regiment flags stand for?]. In: *Die Zeit* 39/1977 (16.9.1977).

Fig. 26: "The Battle of Grunwald" is a painting by Jan Matejko Dated 1878. Oil on canvas and 426 cm × 987 cm. Original is located in the National Museum in Warsaw, Poland.

Source: dMuseion Digital Museum, <http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion/docmetadata?id=4799>

In the first days of September 1939, a huge canvas was hurriedly removed from the gallery wall and wound on a roller together with Kazan Skarga, also by Matejko. The box with Matejko's paintings was transported to Lublin. First, the chest in the museum building was hidden, and before being taken over by the Germans, they were buried

underground, where it survived until 1944. Propaganda of the Third Reich defined the painting as a lampoon and painter's provocation. The reward offered for its disclosure amounted first to two million, then later ten million marks.

Fig. 27: Polish monument at the Grunwald battlefield
Inaugurated in 1960

Photo: Albertus teolog, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grunwald_-_pomnik.JPG

In 1966, Polish Education Minister Henryk Jabłoński said in looking back on the 550th anniversary of the Battle of Grunwald in 1960:

As previously indicated, the Grunwald anniversary was conceived as a great national manifestation which referred to a particular event of great historic significance viewed against the wider background of history. [...] we see this wider background extending to Polish-German relations in general, to the struggle for the western and northern borders of Poland and to the efforts to preserve the Polish character of the territories held by Germany at various periods. Such an approach, fully shared by the authors of the programme of the celebrations, links these issues not only with the Grunwald anniversary, but also with the origins of Polish statehood, the history of the national liberation struggle, and also People's Poland as state which enabled Poland to recover the territories seized by a foreign power.

- Henryk Jabłoński. "Poland's Millennium as reflected in the Work of Polish Scientists". In: *The Review of the Polish Academy of Sciences* 12 (1967), 3. P. 1-13, here p. 6. Cit. after Sven Ekdahl. "Tannenberg/Grunwald – ein politisches Symbol in Deutschland und Polen", In: *Journal of Baltic Studies* 22, 1991, 4. Pp. 271–324.

In 1987, the programme of the "All-Polish Grunwald Committee", which organised the annual celebrations on the battlefield, stated that in 1410 two ideologies had struggled against each other:

[...] on the one hand an ideology of dominance, subordination, suppression or annihilation of other peoples, on the other hand an ideology of the right to one's own identity, good neighbourly relations between peoples and nations, tolerance and peace. If the first served as a justification for conquest, expansion of German territories at the expense of other peoples, to make aggression a right [...], the second stood up for the defence of human rights, demanded the recognition of peaceful methods of solving international problems, and justified armed conflict only when other means of defending the right to one's own exit, justice and peace were insufficient.

- Program Ogólnopolskiego Komitetu Grunwaldzkiego. In: *Rzeczpospolita* 161 (13.7.1987). Cited after Sven Ekdahl. "Tannenberg/Grunwald – ein politisches Symbol in Deutschland und Polen". In: *Journal of Baltic Studies* 22, 1991, 4. P. 271–324.

Antoni Wiwulski's (1877–1919) original masterpiece in Kraków was, not surprisingly, destroyed by the occupying Nazis during World War II and the copy that now stands in its place dates from 1976, having been faithfully reproduced using sketches and models of the original. At the top, on his horse, is the King of Poland Władysław Jagiełło, his sword pointing downwards in his right hand. At the front is his cousin the Grand Duke of Lithuania Vytautas (Vitold), who is flanked on either side by victorious soldiers from the joint army. The dead man at the front is Ulrich von Jungingen, the Teutonic Order's Grand Master, who lost his life during the battle.

Lithuanian sculptor Vincas Grybas (1890–1941) created the monument to Vytautas the Great in Kaunas. The monument was built in High Panemunė in 1932. The monument was destroyed by Soviet government in 1952. The copy that now stands in its place dates from 1988, having been faithfully reproduced using sketches and models of the original. The Bronze statue of Grand Duke Vytautas with sword. On the corners of the pedestal are defeated soldiers, supporting the higher part of pedestal on which Vytautas is standing: Ruthenian soldier, with a shield showing St. George slaying the

dragon. German Crusader, with a broken sword and a shield with the German eagle at his feet. Tartar soldier and Polish soldier, each with a shield with an eagle at his feet.

Between text and dates is a medallion with a map of Lithuania in the 14th century.

Professor Mečislovas Jučas in his book *The Battle of Žalgiris* (1960) argued with Stefan Kuczyński's study of the Battle of Grunwald. M. Jučas criticised his attempt to diminish the role of Vytautas and clearly demonstrated that it was not at all consistent with source data. The Lithuanian manoeuvre was initially contradicted by M. Jučas. On the one hand, he pointed out that the defeat of Lithuanians in the Battle of Grunwald is the fiction of Jan Dlugosz, while the chronicle of the Continuer of John of Posilge and the *Cronica conflictus* "distinguish two concepts - retreat and flight" and the latter concepts do not apply to Lithuanians. But later, M. Jučas did not doubt that "the retreat of the Lithuanians was a Lithuanian manoeuvre that had the purpose of scattering the enemy troops so that they could be suddenly attacked from behind. It is difficult to explain the return of Lithuanians to the battlefield in any other way, especially because Lithuanians had used this kind of fighting manoeuvre more than once". Here we see one novelty - the manoeuvre of a deceptive retreat is explained by the not-so-traditional idea that it is a Tatar tactics and is considered a normal Lithuanian manoeuvre.

- Tomas Baranauskas. "Žalgirio mūšis Lietuvos istorikų darbuose". In: Viduramžių Lietuva site, retrieved from <http://viduramziu.istorija.net/socium/zalgiomusis-istoriografija.htm>

Prof. Sven Ekdahl found in archives the letter written to the Grand Master of Teutonic Order which gives quite a clear and highly reliable explanation of what happened at Tannenberg.

Dear Master, if divine Providence should arrange that you come together with your enemies to fight, and you line up and arrange your forces against your enemies, our advice would be that you take the war guests and mercenaries, which you have with you, that you take those of them, which you regard as able, and settle with your commanders that they be obedient when they are lined up for fighting, so that they stay in formation. It might happen that your enemies intentionally let one or two banners withdraw or flee: this would be on purpose, for they hope they might break your battle formation that way, because the people usually like to take up pursuit, as seen in the Great Battle. Thus make sure, if this should happen, as strictly as you can, and insist, that your men stay in their arrays: because when a group of soldiers or an array becomes too sure of victory, it is not so easy to bring the people back, because everybody wants to take up pursuit, and

thinks that the victory has been won, and they do not know that it may be half lost. And for this reason we advise you in the most forcible manner, that you hold your men together in their battle formations as severely as you can, and never let them leave the others, until you have seen how the enemy formations behave behind those who flee. And thus arrange this carefully with your commanders, so that it will be firmly kept, because it can be seen in such an undertaking, when 20 or 30 soldiers take up pursuit, that they sometimes cause many battle formations to be broken, for they sometimes hope to get profit, but instead suffer great harm.

- Sven Ekdahl. "The Turning Point in the Battle of Tannenberg (Grunwald/Žalgiris) in 1410. In: *Lituanus*, Volume 56, No. 2 - Summer 2010, retrieved from: http://www.lituanus.org/2010/10_2_06%20Ekdahl.html

Jonas Mačiulis-Maironis (1862-1932) - one of the most famous Lithuanian poets and was also a Catholic priest and professor. Maironis wrote numerous poems. Some of them are contained in his most famous collection of poems, *Pavasario Balsai* (The Voices of Spring). Poem *News has come* was created in St Petersburg in 1902. His poems helped to shape Lithuanian national self-awareness, promoted the aspirations of freedom and independence. There is no doubt that the authority of Maironis as the author of Lithuanian textbook of Lithuanian history (1891) at that time played a significant role in consolidating the name of Žalgiris.

Eina Garsas

Poem and Folk song

NEWS HAS COME

Author Jonas Mačiulis-Maironis

News has just come in from Prussia:

Saddle up your horse!

Knights are heading for our country

With a mighty force.

Don't you worry, little sister! Please be of good cheer:

I'll return live, hale and hearty to my homeland dear.

Great are the Crusaders' riches:

Spires of beaten gold

Grace the towers of their cities,

Silks their coffers hold.

I'll bring back a Prussian sword. A silken scarf I'll bring.

Sister dear, you'll have the scarf, a golden belt and ring.

Spring has come again already.
Hear the lark in flight!
But there's no news of the fellow
Who went off to fight.
When the sun set, battle raged. A lot of blood was shed.
There my love fought for his country, there my love fell dead.
All my friends are singing blithely,
Dressed in silks that gleam.
As for me, I'm always crying
And of graves I dream.
Dear love, no endearments shall I hear you whispering.
On my slender finger you shall set no golden ring!"

Translated by Peter Tempest

Retrieved from: <https://allpoetry.com/News-Has-Come>

There is a 500 litas coin to commemorate 600 years anniversary of Žalgiris battle (metal: gold Au 999, diameter 33 mm, weight 31.1 g). It was designed by an artist Rytas Jonas Belevičius. Stylised on the edge of the coin in the 15th century. It was released in 2010 (edition 5,000 pcs). The coin was minted at UAB Lithuanian Mint.

The obverse of the coin shows the majestic seal of Vytautas the Great. The reverse of the coin depicts the scenes of the Grunwald battle, illustrated by the details of horse-men and infantry clothing, armour weaponry typical of that time. The Battle of Grunwald 1410-2010 is written in a semicircle.

Questions for reflection and discussion

1. Why were and are the battles of 1410 and 1914 so important in Poland, Lithuania and Germany?
2. Should roads in Poland, Lithuania and Germany still be named after Zalgiris/ Grunwald/Tannenberg? Should streets bearing this name be given a different name?
3. How could one adequately remember the events of that time on the battlefield of 1410 today?

Further reading

1. Sven Ekdahl. "The Turning Point in the Battle of Tannenberg (Grunwald/Žalgiris) in 1410." In: *Lituanus*, Volume 56, No.2 - Summer 2010. http://www.lituanus.org/2010/10_2_06%20Ekdahl.html

2. Sven Ekdahl. *Grunwald 1410. Studia nad tradycją i źródłami*. (Grunwald 1410. Studies on Tradition and Sources). Avalon, 2015.
3. Mečislovas Jučas. *Žalgirio mūšis* (The battle of Žalgiris). Vilnius, Lietuvos dailės muziejus, 2009.
4. D. Mačiulis, R. Petrauskas, D. Staliūnas. *Kas laimėjo Žalgirio mūšį?* (Who won the battle of Žalgiris?) Vilnius, Mintis, 2012.
5. W. Paravicini, R. Petrauskas. Vercamer G. *Tannenberg - Grunwald - Žalgiris 1410. Krieg und Frieden im späten Mittelalter*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2012.
6. Stephen Turnbull. *Tannenberg 1410 Disaster for the Teutonic Knights*. London, Osprey Campaign, 2003.

1.12 Reformation

Anders Fröjmark, Juhan Kreem and Vitalija Kasperavičiūtė

In 2017, the five-hundred-year anniversary of the Reformation was commemorated in countries around the Baltic Sea, however in different ways, and with different degrees of intensity. For example, in Denmark, few people may have failed to notice the stream of books, expositions, and attention in the media, while in neighbouring Sweden, celebrations were more or less invisible to the general public. On the other hand, the Pope was invited to participate in the commemoration, which was anything but self-evident in a celebration of an event that once led to a schism within Western Christianity.

In Lithuania, the Seimas decided to declare the year 2017 to be the Year of the Reformation. The Parliament's decision was adopted owing to the fact that many Christian countries would celebrate the 500th anniversary of the Lutheran Reformation and commemorate the year 1517, when Martin Luther announced his theses. The resolution of the Seimas highlighted the fact that the Reformation produced many prominent personalities in Lithuania who cherished and promoted the love for the native language, were active in the field of writing and culture, and shaped the education system. They include Martynas Mažvydas (Martinus Mosvidius), Kristijonas Donelaitis (Christian Donalitus), Jonas Bretkūnas (Johannes Bretke, Bretkuis) and Abraomas Kulvietis (Abramus Culvensis). In addition, the Reformation prompted new social, economic, political and cultural processes in Europe, which also had a profound impact on Lithuania.

In Estonia, the traditions of Lutheranism have always been strong. In the general perception, the Lutheran church did a lot to foster the development of Estonian language and school education. 2017 was celebrated most of all by the Estonian Lutheran Church, which connected the celebrations with the centenary of the Estonian Republic

in 2018. Also in 1924, when the jubilee of the arrival of the Reformation to Estonia was celebrated, the clergy stressed that it was Luther who spoke about freedom and thus stimulated Estonians to ultimately gain personal and political freedom. The position of Lutheranism in Estonian history is, however, not that straightforward. Although many leaders of the Estonian national movement were Lutheran pastors, the church organisation itself was part of the *ancien régime*, and for example the conversions to Russian Orthodoxy in the 19th century indicate that Lutheran church could not cover the spiritual needs of the people.

The Events

The Reformation is usually considered to have begun with the publication of the Ninety-five Theses on the Power of Indulgence by Martin Luther in 1517. There was no definite schism between the Catholics and the nascent Lutheran branch until the 1521 Edict of Worms, where Luther was outlawed, but tensions had grown during these years, and the position of Luther and his entourage gradually became more radical.

Luther had begun by criticising the sale of indulgences and some aspects of the teaching of Purgatory and the Treasury of Merit. The Reformation developed further to include a distinction between Law and Gospel, a complete reliance on Scripture as the only source of proper doctrine and the belief that faith in Jesus is the only way to receive God's pardon for sin rather than good works.

In the Baltic Sea region, early adoption of Reformation thinking was predominantly an urban phenomenon, while people living in rural areas were generally satisfied with following the recurrent cycles of the Christian year, attending to the sacred rites, and having the parish priest as their mediator between heaven and earth. In towns, literacy was widespread, and there was an openness to new ideas. The fifteenth century had been a time of growing urban centres in northwestern Europe. Cities were places of intense religious fervour and new religious movements, more or less integrated in the Catholic hierarchical structure of surveillance and guidance. In the following century, the Reformation found the towns ripe for change. In Riga the preaching of the Reformation started as early as 1522, soon after that, the first preachers in Tallinn recorded. In the then-Danish coastal town of Malmö, Reformation ideas took hold in 1527.

This movement coincided with changes on the political level: the birth of the Early Modern Princely State. Princes like Henry VIII in England, Christian III in Denmark and Norway, and Gustavus Vasa in Sweden were not the first to strive for a more direct control over their territories and the resources of the same, including those belonging to churches and abbeys, which were exempt from taxes, but they proceeded with a great-

er self-confidence than their predecessors, partly boosted by a Reformation ideology which also criticised Church property and the religious hierarchy.

At the same time, the authority of the papacy and the central institutions of the Church had suffered damage due to the Great Schism at the end of the 14th century and the ensuing Conciliar Movement. The impression among Catholic believers across Europe was, that left to itself, the Catholic hierarchy would easily fall victim to fractional battles and corruption, and only firm guidance from the Emperor and other worldly princes had succeeded in steering the Church back on course. The crucial loss for the Catholic leadership was perhaps not so much a loss of autonomy as of moral authority – and this in a religious climate marked by strong spiritual movements among laypeople.

In some places, the Reformation movement was radical and accompanied by bouts of iconoclasm, in which churches were violently cleansed of images and objects belonging to the Catholic rite, and mendicant friars were chased from their convents. Not surprisingly, such scenes took place almost exclusively in urban settings, where the Reformation was carried by a real popular movement. In agrarian parts of the Baltic Sea region, such incidents were rare. Instead it was the attitude of the rulers that determined which path events would take.

An example is the Swedish King, Gustavus Vasa (1523–1560), who saw the need to tread carefully in order not to stir up resistance in a country that was deeply anchored in the Catholic faith, and where the cult of saints was more productive in the Late Middle Ages than almost anywhere else in Christendom. The goal of Gustavus was to strengthen the finances of the realm by nationalising Church property. This meant that most abbeys and convents were closed, but over a number of years and with as little vexation as possible. While the office of Bishop was suppressed in Denmark, Gustavus kept it in place, but stripped it of financial resources. The implementation of the Reformation continued throughout the 16th century. At a synod in Uppsala 1593, it was finally decided that the Church of Sweden should adhere to the Evangelical, that is Lutheran faith. Two years later, Vadstena Abbey was closed. A rebellion in 1598, led by Duke Charles, the youngest son of Gustavus, deposed King Sigismund with the argument that a Protestant nation could not have a Catholic monarch. This was, hopefully, the last civil war in Sweden, but since Sigismund was also King of Poland and Grand Duke of Lithuania, it was the beginning of the disastrous wars between Poland and Sweden in the 17th century.

While the Lutheran branch of the Reformation was successful in the most of the Baltic Sea region, there were also occurrences of the Reformed (Calvinist) variant, especially in Poland and the Grand Duchy of Lithuania, where the reign of Sigismund II Augustus

(1548–1572) was marked by religious tolerance. Multiculturalism and multiconfessionalism are sometimes considered to be Poland's greatest contribution to European culture. With ten different confessions, the Grand Duchy of Lithuania had no peer in this respect in the 16th century, even in comparison with such diverse countries as Poland and Transylvania. The Grand Duchy of Lithuania stood out in the Central and Eastern European region for the rapidity with which it gave legal sanction to multiconfessionalism. The boundaries of tolerance later narrowed in both Poland and Lithuania, but changes took place slowly and without compulsion, and multiconfessionalism survived up to the 20th century. The case can be made that 16th century Lithuania was the birthplace of European tolerance.

Notably, some families within the high nobility converted to the Reformed faith. Among them were branches of the powerful and influential Lithuanian Radziwiłł family. They chose Calvinism because it was better suited for their plans to weaken the Grand Duke's power, which was in large part based on the authority of the Church, and they wished to lessen the influence of the Catholic Church in general. In Prussia, the Lutheran faith was widespread, but most of Sigismund's Polish and Lithuanian subjects remained Catholics.

Leaders within the Roman Catholic Church responded with a Catholic Reformation, often termed the Counter-Reformation. Northwestern Europe, except for most of Ireland, came under the influence of Protestantism. Southern Europe remained predominantly Catholic apart from the much-persecuted Waldensians. Central Europe was the site of much of the Thirty Years' War and there were continued expulsions of Protestants in central Europe up to the 19th century. Following World War II, the removal of ethnic Germans to either East Germany or Siberia reduced Protestantism in the Warsaw Pact countries, although some members of the faith remain today. Absence of Protestants, however, does not necessarily imply a failure of the Reformation.

The Jesuit Order was founded in 1534 to foster a Catholic revival and counteract the influence of the Lutherans and other Reformers. Its main methods were education and overseas missions. In 1579, it founded Vilnius University.

The end of the Reformation era is disputed: it could be considered to end with the enactment of the confessions of faith which began the Age of Orthodoxy. Other suggested ending years relate to the Counter-Reformation, the Peace of Westphalia (1648).

Effects of the Reformation – in the Baltic Sea Region and beyond

The effects of the Protestant and Catholic Reformations were profound. One of the most important effects in the long run was a rise in the general level of education. Martin Luther insisted that there was a general priesthood of all baptised Christians, which

meant that everyone – women and men alike – had a personal responsibility in spiritual matters, and should therefore be able to read the Bible and the Catechism. But also in the Catholic world, education was used as a means of elevating Catholic consciousness. New educational orders were founded such as the Ursulines and the Jesuits, and the long-term effects were the same as in the Protestant world.

Book-printing in national languages was also fostered by the religious conflicts. Catholics and Protestants both poured out catechisms and other religious books. To give just a few examples: In Finland, then the eastern part of the Kingdom of Sweden, Mikael Agricola (c. 1510–1557) developed the standard for written Finnish with his *Abckiria* in 1543, and published a Finnish translation of the New Testament in 1548. Meanwhile, in Königsberg, Martynas Mažvydas (c. 1510–1563), published the first printed book in Lithuanian, a catechism including a primer, in 1547.

New universities were founded in the aftermath of the Reformation, such as Königsberg (1544), Vilnius (1579), and Tartu (1632).

On the negative side, Europe experienced a loss of a sense of community. Catholic faith and Catholic liturgy had been uniting elements, from Tromsø in the north to Syracuse in the south, from Vilnius in the east to Santiago de Compostela in the west. Now members of different religious denominations ended up waging war against each other. Seventeenth century Europe, in particular, was tormented by wars, which were at least partly motivated by religion.

In the Baltic Sea region, the Reformation had greater consequences than in most parts of Europe. The political environment underwent long-lasting changes, for example, the submission of Norway to the Danish Kingdom in 1537 after the forced dissolution of the Norwegian Church Province – the strongest political and ideological organising force in Norway of the late medieval era, whose leader was the Catholic Archbishop of Nidaros (Trondheim). Another example is the crisis and dissolution of the medieval Livonia, where the *raison d'être* of the Teutonic Order and Catholic Bishops with extensive secular power was undermined. Members of the Order, including the last Master, Gotthard Kettler, converted to Lutheranism. The lands of this weakened medieval principality were subsequently fought over by Poland, Lithuania, Denmark, Sweden, and Russia.

South of Livonia, the 1569 Union of Lublin created a single state, the Polish-Lithuanian Commonwealth, also known as the Rzeczpospolita. This geopolitical situation created a strong Catholic state. Because of this, the Catholic Reformation was quite successful in Lithuania and Poland.

While the Catholic Church had fought fiercely for its independence throughout the Middle Ages, the Reformed movements sought protection and support from worldly rulers, and ended up more often than not being State Churches. This may in the long run have contributed to a weakening of their resilience in times of political oppression and/or occupation. Note as a contrast the role of the Catholic Church in Lithuania and Poland during Soviet occupation and communist rule.

A noteworthy aspect of the Reformation in the north is its effects on ethnic minorities, such as the Sami. At the end of the Middle Ages, the Sami typically were baptised, had Christian names, and practiced fasting on Fridays. The reformers, however, regarded them as pagans and despised their fasting as vain efforts at justification by works. Thus, the Sami were subject to a second “Christianisation”.

While the world of western Christendom was torn asunder by discussions, and even battles, over the right way to follow Christ, the Eastern Orthodox Churches were seemingly less affected. The liturgy and teachings of the Orthodox Church apparently remained stable. However, Orthodox bishops in the wide territory of the Grand Duchy of Lithuania, perhaps more for political than for religious reasons, negotiated with the Papacy in Rome to form a union, without giving up the characteristic traits of Orthodox religious life and liturgy. The result was the Union of Brest in 1595, which resulted in the so-called Ruthenian, or Uniate, Church – a church with Eastern rite under the obedience of the Roman Pontiff. Such churches still form a part of the religious landscape of eastern and central Europe.

In the countries where the Reformation prevailed, the Catholic churches were relatively easily reconverted to serve Lutheran congregations. Often, old altarpieces and images of saints were kept, or moved to less visible places. In other cases, the changes were more comprehensive.

St Peter’s Church in Malmö is a Gothic, 14th century church that for generations served the Catholic congregation in this prosperous coastal town. Malmö proved to be a fertile ground for Reformation thought, and the Malmö Reformation carried with it bouts of iconoclasm that were otherwise unusual in the Nordic countries. Many altars and images of saints were destroyed in 1529, and in 1555, the walls were whitewashed to cover the Catholic imagery of the murals. The interior was rebuilt to serve Protestant Holy Service, with pews in ordered blocks and a pulpit in a dominant position. Instead of the images of saints that had brought a colourfulness to the interior, the walls were filled with epitaphs of wealthy merchants and clergymen.

Fig. 28: St Peter's Church in Malmö
Photo: Anders Fröjmark

The same ease with which Catholic churches could be converted to Protestant purposes could also work the other way round. Some churches, built in Catholic times and later reformed, were reconverted into Catholic churches in the 20th century, for example St James' Cathedral in Riga, and many churches in Pomerania.

In Pomerania we also find this example of a church that was built as a Protestant house of worship, but in the late 1940s converted to a Catholic church. It is the former manor church of Kulice (Külz) manor near Nowogard. The church was erected on the grounds of the Bismarck family estate in 1865. Pomerania was then predominantly Protestant and German-speaking. With the changes after the World War II, Germans were compelled to leave the territories east of the Odra, and Catholic Poles moved in, often forcefully evacuated from parts of Poland that were annexed to the Soviet Union.

Fig. 29: Kulice Former Manor Church
Photo: Vitalija Kasperavičiūtė

Fig. 30: Kulice Former Manor Church
Photo: Vitalija Kasperavičiūtė

Sweden's hopefully last civil war was fought in 1598. The Swedish King Sigismund (also Sigismund III of Poland and Lithuania) was challenged by his own uncle, Duke Charles. The decisive battle was fought at Stångebro near Linköping on 25th of September, 1598. It was a victory for Duke Charles, and Sigismund fled Sweden. Gruesome and seemingly endless wars between Sweden and Poland followed. In Sweden, Duke Charles had several noblemen executed, whose only crime was that they had been loyal to their rightful king.

At the battlefield, a monument was erected in 1898. The inscription speaks neither of civil war nor of rebellion, but says that "Hereditary liberty and Evangelical-Lutheran faith were saved for the people of Sweden". It is however dubious whether traditional liberties or the religion of the majority of Swedes were actually threatened by the rule of King Sigismund.

Fig. 31: Stångebro Monument in Linköping, Sweden
Photo: Anders Fröjmark

After the defeat of King Sigismund in 1598, a number of Swedish Catholics left Sweden for Poland together with the king. Here, they venerated the traditions of their old homeland. Copies of the *Breviarium Romanum* printed for Poland (1631) included an appendix with the Patron Saints of the Swedish Kingdom, who were no longer venerated in their homeland. In the coat of arms of the Polish kings of the Vasa dynasty, the Three Crowns and the Lion, symbols of the Swedish kingdom, are combined with the Polish Eagle and the Lithuanian “Vytis”.

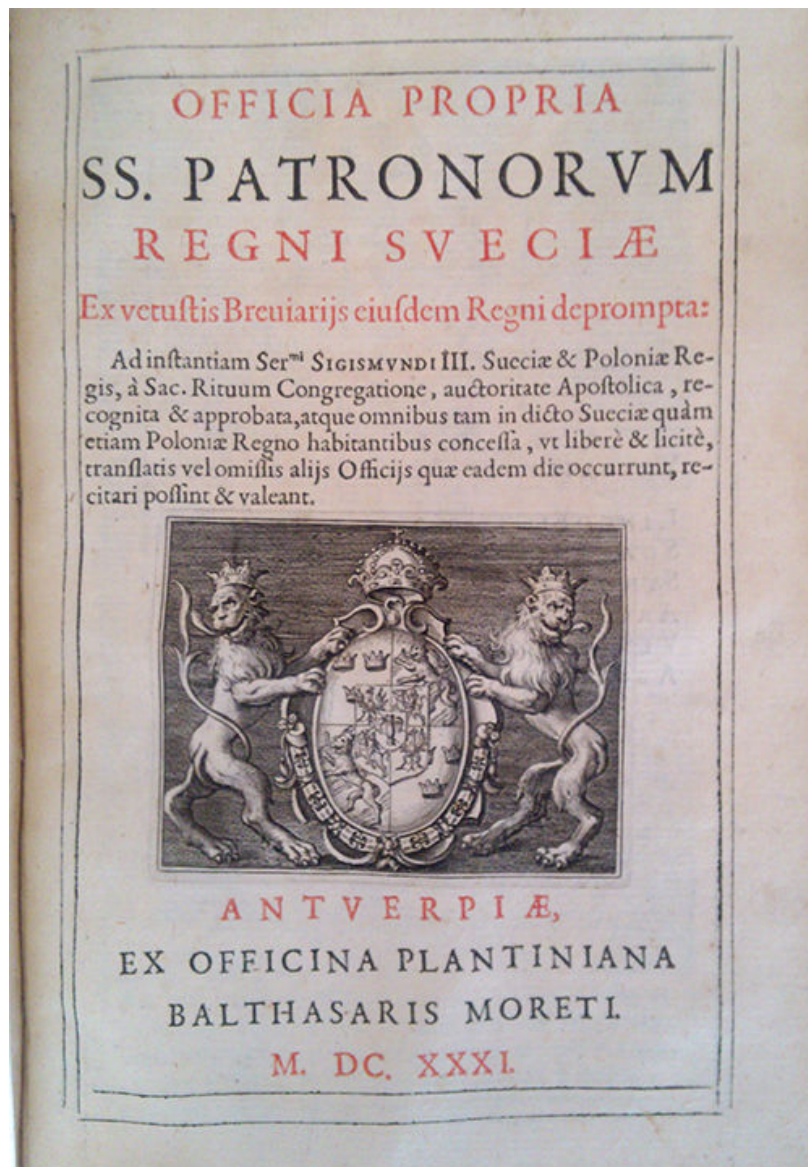

Fig. 32: A Second Life for Swedish Catholicism in Poland
Title page of the appendix

Peder Laurensen, a Malmö reformer in 1530.

They hinder the truthful Evangelical preaching in all countries and realms among the poor commoners, whom they keep chained under their old customs and ungodly, man-made services with ties, intimidations, taxation, imprisonment and distress. All of this income and profitable custom does not serve the praise and glory of God, not good Christian manners, but only their own bodily winning and the damage and oppression of the poor.

- Peder Laurensen, Malmö 1530, quoted after Martin Schwartz Lausten. *Reformationen i Danmark*. 2016. Pp. 87–88.

Malmø-bogen (1530) was printed in the then-Danish town of Malmö, and exposes the ideas of the Reformation as conceived in an urban environment.

We would truthfully say, that a poor man, boy or girl, who sits on a dung-wagon, and sings the ten commandments of God, or another Biblical hymn of praise to the glory of God; he or she is better and more worthy in the eyes of God, than numerous priests, monks or canons, who stand from morning until evening, murmuring and claiming without the right Christian faith or godliness, uncaring of what they are saying, singing or reading.

- Malmø-bogen, 1530, fol. 42r/v.

A hospital and a general house shall further be arranged for the help and repose of poor, sick, very old, and disabled persons, with honest service and care, from the funds of altars, guilds, and other wrongful uses, which have been practiced in the past.

- Malmø-bogen, 1530, fol. 78v.

We would not throw images or paintings away or hold them in contempt, as long as they are not used in other ways than the Christian way we have said here. But neither would we honour them with genuflexions or useless costs in the form of candles, clothing, offerings, gold, silver or money. But such should duly be given to God's living images, our poor brothers and sisters, concerning whom we have God's directions and commandments to donate and give clothes and food, such as we do not have considering trunks, stones, and lifeless, man-made images.

- Malmø-bogen, 1530, fol. 103v.

Martin Lipp (1854–1923), a Lutheran pastor, poet and historian composed a first church history in Estonian, which reflects on the arrival of the Reformation to Livonia:

And Knöpken came. And the arrival of this modest teacher became much more important than the arrival of ten Knights or bold Archbishops on their war horses or festive carriages into the capital of Livonia.

- Martin Lipp. *Kodumaa kiriku ja hariduse lugu*. Jurjew, 1897.

Niels Kærgård's *Hvorfor er vi så rige og lykkelige?* (Why are we so rich and happy? is one of several books in a series targeting the general public in Denmark in view of the 500th anniversary of the Reformation. In this 71- page book, the point of departure is the question whether there is any connection between the opulence and general quality of life in the Northern welfare states of today and the fact that these countries were all affected by the Lutheran Reformation. Not surprisingly, Kærgård, Professor of Agricultural Economics at Copenhagen University, does not present any simple answer to the questions asked, but rather helps formulating these in a more qualified manner.

The Chronicle of Dionysius Fabricius, who clearly had Catholic sympathies, written in Livonia at the end of 16th or the beginning of 17th century.

And what else should one wonder - that the seeds of that most unfortunate heresy were sown first in the year 1538, in Tartu, not in Riga, Tallinn or any of the Livonian port towns, also the head of the church Hermann Bay was present. And this was not done by some educated man, but a furrier, simple and crude, named Michael, who had come to Livonia from Nürnberg, sent by I do not know whether by God or someone else as the harbinger of the Devil.

- Dionysius Fabricius. *Liivimaa ajaloo lühiülevaade. Dionysii Fabricii Livonicae historiae compendiosa series*. Johannes Esto Ühing. Pp. 162-163.

Questions for reflection and discussion

1. What does the word “Reformation” mean to you personally / based on this article and the sources?
2. A world/Europe torn apart?
3. A necessary tool of modernisation?
4. A return to true religion? Departure from true religion?
5. An event in the past with no relation to the problems we are facing today?

Further reading

1. *Die Baltischen Lande im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung: Livland, Estland, Ösel, Ingermanland, Kurland und Lettgallen: Stadt, Land und Konfession 1500–1721. Teil 1–4*. Ed. Matthias Asche, Werner Buchholz and Anton Schindling. (The Baltic lands in the period of Reformation and confessionalisation) (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung 69–72). Münster, Aschendorff, 2009–2012.
2. Kęstutis Daugirdas. “The Reformation in Poland-Lithuania as a European Networking Process”. In: *Church History and Religious Culture*, vol. 97:3–4 (2017), pp. 356–368.
3. Martin Schwartz Lausten. *Reformationen i Danmark* (The Reformation in Denmark). 4. ed. København, Eksistensen, 2016.
4. Ingė Lukšaitė. “The Reformation in Lithuania: A New Look: Historiography and Interpretation.” In: *Lituanus: The Lithuanian Quarterly*, vol. 57:3 (2011), pp. 9–31.

1.13 Gustav II Adolph

Anders Fröjmark, Jörg Hackmann, Lea Köiv, Janet Laidla, Mati Laur

During the early modern period, the Baltic Sea became surrounded by the growing Swedish empire. The military and administrative changes made it possible for the Nordic and distant Sweden to become a power player in European affairs. One of the rulers associated with Swedish success is Gustav II Adolph (1594–1632). His military reforms helped Sweden to become a military power during the European Thirty Years' War and he is sometimes referred to as one of the greatest military commanders of all time or "The Lion of the North".

Gustav II Adolph and his successors and advisors implemented several reforms concerning civil service. The University of Uppsala was reformed and new universities in Tartu (1632), Åbo/Turku (1640) and Lund (1666) were founded during the 17th century in addition to other institutions of education such as the "Gymnasium" (secondary school) in Tallinn in 1631. The aims of the Swedish rulers to raise the level of education among the common people culminated with the development of a network of peasant schools. In (later part of) the 17th century, Sweden was known as the stronghold of Lutheranism, thus in education it strove to take care of the nation's religious education as well as the unity of the Lutheran Church in all of its dominions. In the Baltic provinces, Sweden's church and education policy encouraged the development of Estonian and Latvian orthography and grammar.

All this led to a varied reception of Swedish power in the 17th century. In Estonian historiography and national consciousness, for example, this period became known as the "good old Swedish time" in contrast to the tsarist rule from the 18th century with a large autonomy for the German-Baltic nobility. The reception is much more varied in Germany as sources show and differs greatly from the viewpoint of Poland-Lithuania, where the Polish-Swedish war of 1655–1660 is called the "deluge" due to massive devastations it caused.

In Sweden, Gustav Adolph is mainly seen as a warrior king, but he should be remembered also as a benefactor of universities, for example as the true founder of Uppsala University Library. The books were to a large extent booty of war. Polish scholars are publishing catalogues of books held in Uppsala University Library that once belonged to libraries in what is today Poland.

Gustav Adolph is also remembered as the founder of a number of cities and towns, including Gothenburg in Sweden and Nystad/Uusikaupunki in Finland. A special cake is eaten on the day of his death, 6th of November.

Gustav Adolph conquered Riga in 1621, an episode in the recurrent Polish-Swedish wars of the seventeenth century. A much later historicist stained glass window in Riga Cathedral, made in 1884, commemorates this. Here, children greet the conqueror of Ri-

ga, hailed as the champion of Protestantism – note the Bible in the hand of the clergyman – with flowers as he enters the cathedral.

Fig. 33: Historic stained glass window in Riga Cathedral
Photo: Anders Fröjmark

Lullaby “The Swedes came”

There are two children’s songs that give an interesting view of the Swedish participation in Thirty Years’ War.

The Swedes have come
Took everything with them
Have kicked in the windows
Have taken away the lead
Have made it into bullets
And shot all the peasants.

- Macht auf das Tor – Alte deutsche Kinderlieder. Ed by von Maria Kühn. Königstein im Taunus, 1905.

This is another similar lullaby that scares children to sleep with the Swedish forces coming. Axel Oxenstierna (1583-1654) was counselor to the king Gustav II Adolph and Queen Christina and had an important role in the war:

Pray, children, pray
 Tomorrow comes the Swede
 Tomorrow comes Oxenstern
 Teaches the children to pray
 Pray, children, pray

- *Der Kinder Lustfeld*. Ed by H. Dittmar. Frankfurt, 1827. New edition by Gottlob Dittmar. Bielefeld, 1872-1878.

The Thirty Years' War was an important topic in the poetry written at the Academia Gustaviana in Tartu. The poets saw the war as a vice but glorified Gustav II Adolph as brave general and heroic winner. An excerpt from a poem by Georg Stiernhielm, a Swedish official, poet and scholar in Tartu.

/--/
 O Swede, our virtues were laughed at as barbarous

 And our Erudition a trifle by the
 German, French, Italian
 And the flagrant Spaniard;
 And thought it well to call
 A Swede shamefully simple.

 Now, however, (what a wonderful change!)

 Look the German, French, Italian
 And the flagrant Spaniard
 And the world – petrify
 With your beauty and elegance.
 They honour and revere,
 Swedes, you educated nation,
 Your warfare and your muses.
 But whence came the change?

 Where else but the God gives

 The nation a fine leader;
 He blessed enriches

Us with happiness.
GUSTAV, high hero,
Majestic and wise,
God-fearing he triumphs

In virtue, war and education,

Able, powerful, beautiful,
It is him who

Stands for his nation

And its happiness
In thankful splendour.
/--/

Fig. 34: Statue of Gustav II Adolph

behind the main building of the University of Tartu
Photo: Janet Laidla

The statue was inaugurated in 1928 for the 10th anniversary of the independence of the Estonian republic and in anticipation of the 300-year anniversary of the founding of the university. During the Soviet period, the statue was taken down and destroyed (a spur from a boot survives and is kept at the University of Tartu Museum). A new statue was erected in 1992.

Questions for reflection and discussion

1. Compare the German and Swedish sources and discuss the different views on the Swedish rule of the 17th century.
2. Discuss the significance of the inauguration of a statue of a Swedish king during the 10th anniversary celebrations for the Republic of Estonia.
3. How is Early Modern Sweden depicted in your country's history?

Further reading

1. Marcus Junkelmann. *Gustav Adolf (1594-1632): Schwedens Aufstieg zur Großmacht* (Sweden's ride to great power). Pustet, Regensburg, 1993.
2. Michael Roberts. *The Swedish imperial experience 1560-1718*. London, Cambridge University Press, 1979.

1.14 The Baltic Provinces of Latvia and Estonia under Russian Rule during the 18th Century

Mati Laur, Valdis Teraudkalns, Alexandr Filyushkin

According to popular tradition, there are different 'periods' in Estonian and Latvian history: the Danish, the Teutonic Order, the Polish, Swedish and the Russian periods. The last period lasted two centuries following conquest of Livonia and Estonia by Russia during the Great Northern War (1700-1721). The administrative area of the province Estonia consisted of the northern part of today's Republic of Estonia, while the province of Livonia was composed of the southern part of today's Estonia as well as the northern part of Latvia plus also the city of Riga.

It is significant that the Baltic was conquered by the Russian Empire as part of the Swedish Empire. It was regarded as a former province of Sweden, and in the distant past, German land. Estonians and Latvians in the 18th century were not considered by the empire as independent peoples. They were defined as former German and Swedish subjects, and now – Russian subjects. The German Baltic nobility became the mainstay of Russia in the Baltic States.

The military conquest of the Baltic states by the Russian army was complete by 1710, when Riga and Tallinn were taken. The administrative structure of the Baltic lands in the Russian Empire in the 18th century was complex.

In 1796, after the third division of Poland, three provinces were formed in the Baltics which existed throughout the 19th century: Livland (Livonia, in different geographical boundaries from the medieval Livonia), Estland (Estonia), and Kurland (Curonia).

Russian power, the German ruling class together with the dominant Protestant Church, and the indigenous population of Estonians and Latvians, mainly serfs, made up a colourful and contradictory composition in the Baltic Region after the Great Northern War. There remained a far-reaching autonomy under Russian rule, supported by the German-speaking Lutheran upper class. The fully developed administrative order and well-organised officialdom introduced by the Swedes remained in force. During the 18th century, there were two opposing streams of thought in the administration of Livonia and Estonia: on the one hand, the German-Baltic nobility striving to maintain and widen their hitherto status provincialis, and on the other hand, the Russian authorities who were keen to integrate the Baltic more fully into the Russian Empire in order to unify the administrative system.

With the spread of Absolutism during the reign of Catherine II, pressure on the Baltic provinces intensified. The Baltic autonomy clashed head-on with the Empress' desire for more power; her aim was to introduce a system of progressive laws in the whole of her empire without taking into account the national, religious or geographical characteristics of the people. With the end of Catherine II's reign, a period of stalemate began between the Baltic provinces and the Russian central government still intent on a more complete integration of the Baltic into the Russian Empire but not yet in a position to annul the autonomy overnight.

Johann Gottfried Herder (1744–1803), one of the most influential German writers and thinkers during the Enlightenment:

Livonia, you province of barbarism, luxury, ignorance and presumptuous taste, of freedom and slavery, how much needs to be done, to be done in order to destroy the barbarism and to wipe out ignorance and then to be able to spread culture and freedom.

- Johann Gottfried Herder. *Journal meiner Reise im Jahr 1769*. Ed. by Karl-Maria Guth. Berlin, 2013. P. 15.

In Livonia I lived so freely and uninhibited, teaching, working as though I would never more be able to live, teach and work.

- Johann Gottfried Herder. *Sämtliche Werke in vierzig Bänden, Bd. 40*. Stuttgart, Tübingen, 1853. P. 127.

Catherine II (1729-1796), Empress of Russia from 1762, a leading figure during the period of enlightened Absolutism.

Little Russia, Livonia and Finland are the provinces which have been ruled according to the privileges we bestowed on them, and to violate these privileges would be extremely imprudent. To treat these provinces as foreign countries, to regard them in this way would be a great mistake and completely stupid. These provinces have simply to be made to feel Russian and to cease being like wolves preferring to roam the forests.

- *Сборник Императорского Русского Исторического Общества, Vol. 7*. Sankt Petersburg, 1871. P. 348.

You have German, Polish and Swedish laws and cannot deny that the judges have distorted the laws for their own convenience, but you are now to be given laws that are good and honest so that everyone can be satisfied. You will be given laws like never before, never better ones, and I hope no one will prevent this happening.

- Reinhold Stael von Holstein. "Die Kodifizierung des baltischen Provinzialrechts." In: *Baltische Monatsschrift* 52 (1901). Pp. 185-208, 249-280, 305-358, here p. 272.

It is not possible for the laws of Livonia to be better than ours, since ours were written with human love, and they cannot prove that theirs are like ours, while some of their laws are barbaric and unedified [...] If they wish to express their solemn reservation, we would request our desire to keep the death penalty and torture and would ask that our justice never has to be administered by first having to battle against intrigue and subterfuge. We reserve the right to keep the contradictions and irregularities within our legislation etc., whatever other more enlightened people around us might think of such madness.

- Alexander Brückner. "Die Verhandlungen der „grossen Kommission“ in Moskau und St. Petersburg 1767–1768." In: *Russische Revue* 22. Sankt Petersburg, 1883. Pp. 325-356, 411-432, 500-541, here p. 507-508.

The banner of the citizens of the town of Dorpat (Tartu) during Catherine II's visit in 1764.

Most gracious Empress! We throw ourselves at your feet
To savour homage and pity
Because our council's dignified justice

Places a great burden on us
 Disunity and strife prevails its ranks
 Hence justice and politics are awry

- "Illumination in Dorpat Ao 1764 bey dem Daseyn Ihro Kayserl. Majestæt Catharina II". In *Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Wapen etc. von Johann Christoph Brotze, Vol. 3, No. 107*. Akademische Bibliothek der Lettischen Universität (Latvijas Universitāte, Akadēmiskā bibliotēka).

Fig. 35: Tartu in 1764

Hermann Eduard Hartmann. "Das Inland", 1860, no 14.

Sentiment of the Livonian District Administrators.

As Your Imperial Majesty has, out of grace and charity which cannot be highly enough praised, in Your Highest's own words has most mercifully deigned to preserve the rights and privileges of the land, and thus it is first and foremost those rights and privileges mentioned here and which are at the discretion of Your Most Merciful Imperial Majesty, which ostensibly cannot be reconciled with the some of the articles of the government administration introduced in Russia.

These rights and privileges are, however, 1) that all governmental and court proceedings shall be held and recorded in the German language; 2) that all civilian offices in Livonia (excepting only the heads of government), shall be of German nationality, native to the land, and preferably of the Livonian nobility; 3) that all of our rights, courts, statutes and customs brought with us shall remain unchanged and 4) that the most precious of these privileges have Your Imperial Majesty's

highest assurance that of all that which Your glorious ancestors bestowed upon us, shall not the smallest bit be taken away.

- Friedrich Bienemann. *Die Statthalterzeit in Liv- und Estland (1783–1796). Ein Capitel aus der Regentenpraxis Katharinas II.* Leipzig, 1886 [Nachdruck Hannover-Döhren 1973]. P. 62.

Questions for reflection and discussion

1. Why would the Baltic German nobility want to keep their separate rights and laws in the Russian Empire?
2. Why would the Russian Empire want to integrate the Baltic provinces more closely with the empire?
3. Where is the balance point of respecting minorities rights and integrating them into the state as a whole? Is there an integration discussion going on in your country?

Further reading

1. Baltische Länder. *Deutsche Geschichte im Osten Europas* (Baltic states. The history of Germans in Eastern Europe). Ed. by Gert von Pistohlkors. Berlin, 1994.
2. Indrek Jürjo. *Aufklärung im Baltikum. Leben und Werk des livländischen Gelehrten August Wilhelm Hupel (1737-1819)* (Enlightenment in the Baltic. Life and Work of the Livonian Scholar August Wilhelm Hupel). (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, 19). Köln, Weimar, Wien, 2006.
3. Mathias Mesenhöller. *Ständische Modernisierung. Der kurländische Ritterschaftsadel 1760-1830* (Modernising a Social Stand. The Nobility of Curonian Ritterschaft 1760-1830). Berlin, 2009.
4. Ralph Tuchtenhagen. *Zentralstaat und Provinz im frühneuzeitlichen Nordosteuropa* (The central government and province in the early modern Northeastern Europe), (Veröffentlichungen des Nordost-Instituts, 5). Wiesbaden, 2008.

1.15 Otto von Bismarck - Hero or Antihero?

Juhan Kreem and Christian Pletzing

The Prussian Prime Minister and German Chancellor Otto von Bismarck (1815–1898) was a personality who was viewed controversially far beyond the borders of Germany.

After his dismissal in 1890, Bismarck became the central symbolic figure of the German Reich. Not only numerous monuments, among them the 34 m high Bismarck monument in Hamburg, but also 240 "Bismarck towers" memorialised the "Iron Chan-

cellor" and founder of the Reich. Bismarck's conservative-monarchical policy was controversial even during his lifetime, but not even prominent liberal critics, such as historian Theodor Mommsen or sociologist Max Weber, could detract from his popularity. Bismarck also created one of the foundations of the modern welfare state with by introducing social insurance. The Bismarck myth survived the fall of the monarchy in 1918, so that it later became easy for the National Socialists to portray Hitler in Bismarck's continuity as the culmination of his work.

Fig. 36: The Bismarck monument inaugurated in 1906 in Hamburg today
Photo: Christoph Braun. https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Bismarck_Monument,_Hamburg,_Germany,_IMG_4586_edit.jpg

After 1945, Bismarck was regarded in the GDR as Hitler's forerunner. The house where he was born was demolished and even the "Bismarck Herring" had to be referred to as "Delikatesshering" ("delicacy herring"). In the Federal Republic of Germany of the 1950s, people distanced themselves rather cautiously from Bismarck, but also tried to deconstruct the thesis of Bismarck's continuity with Hitler. In the face of the loss of the nation-state and Franco-German understanding, however, his myth became less and less important.

In Poland, Bismarck was regarded as the embodiment of all the negative characteristics of the Germans because of his negative policy on Poland. Criticism was levelled at the expulsion of some 30,000 Poles in 1885, the establishment of the Prussian Settlement Commission in 1886, which was to buy up large Polish estates and sell them to German settlers, and the *Kulturkampf* against the Catholic Church and its alliance with Russia. An anti-Polish continuity from Frederick II via Bismarck to Hitler enjoyed widespread acceptance in Poland. Until 1989, Bismarck was still regarded by the general public as a symbol of the evil German, despite a number of weighing-up judgments by Polish historians. But already in the 1980s did the negative Bismarck myth lose its significance in Poland. In particular, memorial sites associated with Bismarck in Polish Pomerania were used to provide a more positive image as a carrier for regional marketing. In addition, the history of the Bismarck family was regarded more nuanced in the surroundings of Szczecin, where two members of the family were engaged in establishing an international educational centre in a manor house once belonging to Bismarck's brother in Kulice.

The relationship to Bismarck in the Baltic states is complex. For the Baltic Germans, he was on the one hand a hero of the establishment of German national state, but on the other hand, Bismarck strictly refused to support Baltic Germans against the Russian Czars, who were applying reforms to the Baltic provinces which undermined the privileges of the Baltic Germans. Although Bismarck knew the Baltic provinces well and had many personal friends among the Germans there, he could not allow confrontation with Russia to endanger his *Reichsgründung*. As for Estonians, although the historic Bismarck figure is not relevant at all, there is, curiously enough, a card game named Bismarck, still occasionally played. The regeneration of a cult of Bismarck in Estonia is an aspect of the fancying of the Baltic German manorial culture.

In 1898, the Warsaw weekly *Tygodnik Ilustrowany* reported on the recently deceased Chancellor under the title "The Great Crusader":

A terrible man has died, [...]. The Prussian Junker, this typical descendant of the old crusaders, revealed with all his splendour and glory a spirit of contempt for the weaker, malice towards the stronger, an ethics of the fist and a deification of the right of the stronger [...]."

Memoirs of Baroness Lucie Stael-Holstein.

My presence may have suddenly made the Baltic Sea region representational to him. He respected and loved people there... In quick succession he asked about people and conditions - showing a lively interest and an astonishing memory... Finally, he turned again to the Baltic Sea provinces. A series of happy days passed his mind, hunting pictures appeared in front of him. Our wonderful winter forest

and his big moose and bear, which he had hunted down. Again I felt it, he loved the land and it hurt him that everything had come as it had to come. - Before he picked up the table, the prince ordered a bottle of sparkling wine to be brought, and when it was sparkling in the glass, he raised his bottle and drank it to me, emptying it for a draught, and solemnly said: "To the good of your unhappy, beautiful homeland. No one can help her. Only the one who makes good of bad weather - he can."

- cited from Reinhard Wittram. "Das Reich und seine älteste Kolonie." In: Reinhard Wittram. *Rückkehr ins Reich. Vorträge und Aufsätze aus den Jahren 1939/1940*. Posen, 1942. P. 44.

Fig. 37: The German battleship 'Bismarck', launched in 1939

It was the largest ship of the National Socialist navy

Source: Das Bunderarchiv. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_193-04-1-26,_Schlachtschiff_Bismarck.jpg

Fig. 38: Fürst Bismarck spring in Reinbek (near Hamburg), 1981

Photo: Olga Bandelowa. https://de.m.wikipedia.org/wiki/Datei:F%C3%BCrst-Bismarck-Quelle_August_1981.jpg

In 2005, a Bismarck memorial obelisk was rebuilt in the Masurian village of Nakomiady. The memorial stone was erected before 1945, when Masuria still belonged to Germany. There was a dispute about the reassembly: Most of the inhabitants of the village were in favour of rebuilding the obelisk. Others accused them of honouring a politician who fought against Poland and the Catholic Church.

"The storm around the obelisk of the Iron Chancellor in Nakomiady helped to extract energy from the village inhabitants and motivate them to act for their own benefit," says Halina Szara, a village inhabitant and councillor of the Kętrzyn commune. Earlier, without asking the people from Nakomiady for their opinion, she led to exposing the obelisk in the village. [...]

The memorial to the Prussian Chancellor Otto von Bismarck from 1899 was again erected in Nakomiady in the autumn of 2005 - earlier, since the 1960s, it had been buried underground. The Council for the Protection of Memory of Struggle and Martyrdom is against its exposition, but the villagers voted to leave it there. In February, the district inspectorate of construction supervision ordered the head of Kętrzyn Sławomir Jarosik to remove the obelisk. Reason? No permission to expose the obelisk again. A few days ago the inspector confirmed the decision from February. Jarosik believes that he did not break the law and does not intend to dismantle the obelisk. [...]

- Gazeta Wyborcza, *Olsztyn*, 28.5.2006, <http://olsztyn.wyborcza.pl/olsztyn/1,48726,3377758.html> (1.5.2019)

The German historian Volker Ullrich judged Bismarck's importance after 1990 in 2006:

Bismarck no longer plays a significant role in the historical policy of the second German nation state. He is neither hero nor scapegoat, neither myth nor demon. [...] Perhaps it can be said that this controversial statesman only now belongs entirely to history - and that we can therefore look at his achievements and his limits more unprejudiced than previous generations were able to.

- Jerzy W. Borejsza and Hans Henning Hahn. Otto von Bismarck. Was von einem Mythos, vom Kopf auf die Füße gestellt, übrig bleibt (Otto von Bismarck. What remains of a myth, put on its feet by the head). In: *Deutsch-Polnische Erinnerungsorte* (German-Polish sites of memory). Ed. by Hans-Henning Hahn and Robert Traba. Volume 1, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2015. P. 635-665, here p. 657.

Celebrations of the 200th birthday of Bismarck in Raikküla, the conference, the planting of an oak tree and opening of the Bismarck bench:

He is first of all praised for the unification of Germany. He is known also for introduction of the politics of "blood and iron", which created the balance of power in Europe in the last decades of the 19th century. Much is this great man known for his visits to Estonia and his friendship with the manorial lord of Raikküla, Alexander von Keyserling. [...] Otto von Bismarck and Alexander von Keyserling got acquainted in the university and were befriended until the end of the life. Bismarck visited Raikküla twice 1860. and 1867. He also planted an oak tree in the garden.

- Siim Jõgis. *Raplamaa Sõnumid*, 8. April 2015.

Questions for reflection and discussion

1. Where do you encounter the name Bismarck? What do you associate with it?
2. Compare the German, Polish and Estonian views of Bismarck - what political aspects may have influenced these views?

Further reading

1. Jerzy W. Borejsza and Hans Henning Hahn. Otto von Bismarck. "What remains of a myth, put on its feet by the head." In: *German-Polish places of remembrance*. Ed. by Hans-Henning Hahn and Robert Traba. Volume 1. Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2015. Pp. 635-665.
2. Józef Feldman. *Bismarck a Polska* (Bismarck and Poland). Katowice, 1938

3. Lothar Gall. *Bismarck. Der weiße Revolutionär* (Bismarck. The white revolutionary). Frankfurt am Main, Propyläen, 1980.
4. Heinrich Schaudinn. *Das baltische Deutschtum und Bismarcks Reichsgründung* (The Baltic Germans and Bismarck's foundation of the German Reich). Leipzig, 1932.

1.16 Manorial Heritage in the Baltic Sea Region

Herle Forbrich, Ewa Romanowska, Janet Laidla, Anne Sørensen

The manor houses, i.e. the representative residential buildings of agricultural estates, characterise the area east of the river Elbe in Germany and can generally be found around the Baltic Sea. The agricultural estates were interconnected by family and economic ties and the manor houses were economic, legal and social centres in rural areas. This organisational structure was developed in the Middle Ages and Early Modern times. The peak of the estate economy was reached around 1800, before first laws for the liberation of peasants from compulsory labour were enacted. In spite of these social changes, lords of estates more or less retained their power in rural areas until the beginning of the World War I.

Until the beginning of the 20th century, a network of thousands of such estates existed in the Baltic Sea region. In their centres remained the mansions. As residences of the lords of the manor, they represented family history, social order and tradition. However, they were also increasingly perceived as symbols of a society marked by inequality and dependence. In the 20th century, national movements, social modernisation, socialist transformation and, finally, a new historical consciousness changed the significance of these places.

As a result, the estates experienced some considerable legal and economic changes. This development started with agricultural reforms after the World War I in Estonia, Latvia and Lithuania. It came to a head as a result of the World War II, especially in those countries in the Baltic Sea region that came under Soviet rule or under the influence of the USSR. There were manor houses that lost their traditional function as the residence of a family. In West Germany and Scandinavia, on the other hand, most of the mansions remained privately owned and traditionally used. However, here too, economic changes made adjustments necessary and families, for example, started opening their private houses for guided tours or events.

Today, manor houses around the Baltic Sea are experiencing comparable economic changes and the marketing of the houses to be rented for different purposes, such as weddings or as an event venue and their use in tourism is increasing. At the same time, many countries have had laws for the protection of historical monuments since the 1970s. Since then, the appreciation of the manor houses as a cultural heritage has increased. Today, every country in the Baltic Sea region faces the challenge of preserving manor houses as a cultural asset.

Two drawings illustrating the conversion of a manor house

They were published 1969 in the picture story “Sun, say how do you like our beautiful homeland?” in the magazine Bummi. Bummi was a children's magazine aimed at kindergarten children in the GDR and first appeared in 1957.

Fig. 39: Conversion of a manor house (1)

Source: Bummi © 2019 Blue Ocean Entertainment AG, Seidenstr. 19, 70174 Stuttgart

Fig. 40: Conversion of a manor house (2)

Source: Bummi © 2019 Blue Ocean Entertainment AG, Seidenstr. 19, 70174 Stuttgart

A song popular in Estonia

It appeared in the film *Viimne reliikvia* (The Last Relic, 1969) as *Mässajate laul* (Song of the rebels, music: Uno Naissoo/text: Paul-Eerik Rummo). The lyrics are based on a folk song that dates to the 1905 revolution during which a number of manor houses were burnt down in Estonia and Latvia.

Song of the rebels
 Every man forges his own destiny.
 and creates his own happiness.
 Once he frowns in resentment at it,
 which the secret was behind it. Yes!
 The mansions are burning, the Germans are dying,
 The forest and the land will be ours.
 ;: For us yes, for us // For us, for us, for us. ;:

Every man forges his own destiny.
 and creates his own happiness.
 Once he frowns in resentment at it,
 what the secret was behind it. Yes!
 The forests are burning, the land is dying,
 We're getting us
 ;: For us yes, for us
 For us, for us, for us. ;:

Every man forges his own destiny.
 and creates his own happiness.
 Once - yes! -
 Well! -
 What's the secret behind it! Yes!

We burn, we die,
 Then there's no slave left,
 No slave, no slave.
 No no master either
 ::: No slave, no slave
 No, no master either! ;:

Bornzin manor, 1860

Bornzin today is situated in the Polish voivodeship of Pomerania. The name of the village is Borzęcino.

Fig. 41: Bornzin manor, 1860

Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rittergut_Bornzin_Sammlung_Duncker.jpg

Painting by Alexander Duncker (1813-1897). He was a German publisher and bookseller. His main work was a graphic collection of Prussian castles. Alexander Duncker. *Die ländlichen Wohnsitze, Schlösser und Residenzen der ritterschaftlichen Grundbesitzer in der preussischen Monarchie. Band 8.* Berlin, Duncker, ca. 1886. Digitalisiert durch die Zentral- und Landesbibliothek Berlin, 2006. URL: https://digital.zlb.de/viewer/readingmode/14779821_08/187/LOG_0052/.

Primary school in Mäo manor in Estonia

Fig. 42: Primary school in Mõo manor in Estonia
Source: Estonian National Archives. EFA.208.3.6947

After the land reform in 1919, many of the manors in Estonia were turned into school houses and some of them have remained schools to this day. With the support of several international grants, the Ministry of Culture and the Ministry of Education and Research, the schools have been able to restore several of the manor houses and also develop a home page, events, books and worksheets for these schools to appreciate their unique learning environment. The home page has some information in English – please look through it to gain more insight into this initiative: <http://www.moisakoolid.ee/en>.

Clausholm Slot: Wedding Ceremony at the Castle

In 1919, a new law removed the privileged status of manors and nobility in Denmark. This was seen as an implementation of democracy in terms of social status and a step toward economic equality – and as a way to prevent revolutionary uprisings like in Russia and Germany. In the following decades, economic distress and challenges for the manor houses followed. Since around 1960, many privately owned manor houses have developed new businesses in the experience economy. This involves cultural heritage initiatives, for example opening the manors and parks to the public, the founding of museums and the arrangement of concerts and fairs in the surroundings. In addition, new tourist sites have emerged, like safari parks and nature trails. Since around 2000, niche production of food products (locally based, organic, old species of grain, traditional recipes etc.) have also played a large role. Additionally, many of the manors

have now been transformed to hotels, restaurants and conference venues, and 'ordinary people' can book a castle or a manor and may become 'lord and lady of the manor', for example for their wedding festivities. Clausholm Slot is a privately owned manor in the central part of Jutland, Denmark.

Fig. 43: Clausholm Castle, from Visit Randers

Source: <https://www.visitranders.com/ln-int/clausholm-castle-gdk605850>

This text is from their web page, describing their offers for weddings.

Wedding Ceremony at the Castle. Clausholm Castle provides a beautiful and historic setting for your wedding. By having your party or reception in Clausholm's event venue, you also get the chance to be wed in Clausholm's chapel. The chapel is an attraction in itself; its location on the second floor, with a view of the park and surrounding nature, makes a fantastic framework for one of life's great events.

The chapel in the west wing of the castle has space for 95 wedding guests. The ceremony will proceed to music from the chapel's organ, which is famous among organists all over the world for its sweet sound. The chapel at Clausholm is consecrated, but without its own priest. We do have contact with an external priest and an organist who are happy to conduct weddings for payment. Because of the historical setting, it isn't possible to decorate the chapel. Throwing rice is also not allowed. You can be married at Clausholm's chapel from May to September.

Wedding photos at Clausholm. Many couples choose to have their photo shoots in the romantic setting of the castle or park. The garden room (and certain rooms on the second floor) provide the backdrop for a classically beautiful wedding pho-

to. The garden and the fountains, and the stately linden trees behind them, can make for sweet and natural pictures with a lot of character. While the pictures are being taken, the wedding guests can enjoy a nice walk through the park up to the event venue. You can also drive up for those who have trouble walking. An aperitif can be waiting for them at the top; this often makes for a smooth transition and good use of the time waiting for the bride and groom to come back from being photographed.

- Cited from Clausholm castle web page, retrievable from <https://www.clausholm.dk/>

Questions for reflection and discussion

1. Discuss the different messages the sources send about the manor houses in the Baltic area.
2. Take the historical painting by Alexander Duncker as an example. What does this historical painting tell us about manors? Search for other paintings of manors and compare their message about manors/estates.
3. The use of manor houses for education is widespread in Estonia. Find further information about this development and compare the situation with in your country. Which differences and similarities do you find?
4. What is the message in the two drawings? Do you know similar pictures from your own country? With the development of public welfare in the 19th century, old buildings (in cities) were frequently reused for public services. Consequently, the use of manor houses as orphanages was not something completely new. But how was the situation really in manor houses or other old buildings that were used for public welfare?
5. Read the lyrics to "Song of the rebels". If you have a chance, listen to the song and/or watch *The Last Relic*. What is the message? What do you think about it?
6. Find out more about a manor / estate in your hometown or in your neighbourhood. How is it used? Who is the owner? Who was the owner?
7. Find out more about historic buildings in your hometown or in your neighbourhood that are not used for their original purpose, but have found new functions. Is the new function generally accepted? Talk with former and present owners. What do you think about it?

Further reading

1. Małgorzata Jackiewicz-Garniec, Mirosław Garniec. *Pałace i dwory dawnych Prus Wschodnich: dobra utracone czy ocalone?* (Palaces and manors of former East Prussia. Lost or saved property?). Olsztyn, Cultural Community Association "Bor-

ussia", 1999. In German: *Schlösser and Gutshäuser in ehemaligen Ostpreußen. Gerettetes oder verlorenes Kulturgut?* Olsztyn, Arta, 2001.

2. Lexicon of Warmia and Mazury, where 76 historical objects are described under the title Palaces and manors houses (in Polish): http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Kategoria:Pałace_i_courts.

1.17 Victims, Bystanders and Perpetrators

Jörg Hackmann, Valdis Teraudkalns, Anders Fröjmark

After 1945, the picture of World War II around the Baltic rim seemed to be clear on the surface: there were perpetrators, first of all, German Nazis, there were some collaborators (such as Quisling in Norway), there were victims (Jews, the occupied nations such as Poles, the Soviet people, Danes) and, of course, heroes – the allied forces and the Red Army in particular, and also the various resistance fighters and partisans and also some diplomats. And then there were neutral countries which simply observed the events on the battlefields.

However, facts and discussions were never as simple and straightforward as they were presented, particularly in the socialist countries. In those nations that came under Soviet rule during and after the World War II, there was a private commemoration of Soviet crimes from early on. On a larger scale, collective commemoration changed from the mid-1980s. West Germany debated about liberation instead of defeat, and Poles discussed whether they were bystanders of the Holocaust. A new dynamic unfolded a decade later, after the collapse of the Soviet system. Now, the issue of supporting Nazi and Soviet crimes also arrived in Sweden. Sweden had not only supplied Nazi Germany with steel, but even allowed German troops to use the Swedish railway system. When the Baltic States were occupied, Sweden quickly accepted the new situation, and after the war, Baltic soldiers were extradited to the Soviet Union (see Swedish Prime Minister Reinfeldt's statements in the chapter "May 1945: Liberation or Occupation?" below).

As a result, a broad discussion of the Holocaust emerged that no longer followed the former cleavages of the Cold War. Poland was shocked by the rediscovery of the murder of the Jewish neighbours in Jedwabne and in the vicinity. In Lithuania and Latvia, collaboration of policemen with German occupation forces was discussed, as it also has been recently in Norway after the publication of new research by Marte Michelet in 2014. In Estonia and Latvia, the role of the SS-legions was scrutinized. These debates, which were supported by expert commissions, however, also stimulated national reactions, claiming that the majority of one's own nation were victims of Nazi rule as well

and should not be seen as collaborators. In Estonia, the controversy led to the monumental conflict connected to Bronze Soldier. Today, these issues are addressed in various museums. The most ambitious project, the Museum of the Second World War in Gdańsk, which tried to develop a holistic and transnational perspective, however, was torpedoed by the nationalist Polish government even before it opened in 2017. Further controversies concern old and new monuments. Generally speaking, the recent debates show that the main question of how to commemorate World War II 80 years after its beginning is an issue not of individual national debates, but of all nations around the Baltic rim.

In 2000, Polish society was shocked by Jan Tomasz Gross' book *Neighbors* about the murder of more than 300 Jews in the town of Jedwabne in July 1941 by the Christian neighbours. The debates continue today, and also the conflict concerning the Museum of the Second World War in Gdańsk has to be seen as a consequence of this debate, because conservative and nationalist groups within the Polish society do not agree with Gross' argument. Here are two sources from this debate:

One day, in July 1941, half of the population of a small East European town murdered the other half – some 1,600 men, women, and children. Consequently, in what follows, I will discuss the Jedwabne murders in the context of numerous themes invoked by the phrase 'Polish-Jewish relations during the Second World War.'

First and foremost, I consider this volume a challenge to standard historiography of the Second World War, which posits that there are two separate wartime histories – one pertaining to the Jews and the other to all the other citizens of a given European country subjected to Nazi rule. This is a particularly untenable position with respect to Poland's history of those years, given the size of, and social space occupied by, Polish Jewry. On the eve of the war, Poland's was the second largest agglomeration of Jews in the world, after the American Jewry. About 10 percent of prewar Polish citizens identified themselves – either by Mosaic faith or by declaring Yiddish to be their mother tongue – as Jews. Nearly one-third of the Polish urban population was Jewish. :And yet the Holocaust of Polish Jews has been bracketed by historians as a distinct, separate subject that only tangentially affects the rest of Polish society. Conventional wisdom maintains that only 'socially marginal' individuals in Polish society—the so-called *szmalcownicy*, or 'scum,' who blackmailed Jews, and the heroes who lent them a helping hand—were involved with the Jews. [...]

The second point that readers of this volume must keep in mind is that Polish-Jewish relations during the war are conceived in a standard analysis as mediated by outside forces – the Nazis and the Soviets. This, of course, is correct as far as it goes. The Nazis and the Soviets were indeed calling the shots in the Polish territories they occupied during the war. But one should not deny the reality of autonomous dynamics in the relationships between Poles and Jews within the constraints imposed by the occupiers. There were things people could have done at the time and refrained from doing; and there were things they did not have to do but nevertheless did. Accordingly, I will be particularly careful to identify who did what in the town of Jedwabne on July 10, 1941, and at whose behest.

In August 1939, as is well known, Hitler and Stalin concluded a pact of nonaggression. Its secret clauses demarcated the boundaries of influence spheres between the two dictators in Central Europe. One month later, the territory of Poland was carved up between the Third Reich and the USSR. The town of Jedwabne first found itself in the Soviet zone of occupation and later, after Hitler attacked the Soviet Union, was taken over by the Nazis. An important issue I thus felt compelled to address concerns the standard historiographical perspective on Soviet-Jewish relations during the twenty-month-long Soviet rule over the half of Poland the Red Army occupied starting in September 1939. Again this is not the place to put the matter to rest. We will simply have to remember that according to the current stereotype Jews enjoyed a privileged relationship with the Soviet occupiers. Allegedly the Jews collaborated with the Soviets at the expense of the Poles, and therefore an outburst of brutal Polish antisemitism, at the time the Nazis invaded the USSR, may have come in the territories liberated from under Bolshevik rule in 1941 as a response to this experience. I therefore explore whether there were any linkages between what happened in Jedwabne under the Soviet occupation (September 1939–June 1941) and immediately thereafter.

The Jedwabne massacre touches upon yet another historiographical topos concerning this epoch – one maintaining that Jews and communism were bound by a mutually beneficial relationship. Hence, allegedly, the presence of antisemitism among broad strata of Polish society (or any other East European society, for that matter) after the war, and the special role Jews played in establishing and consolidating Stalinism in Eastern Europe.

- Jan Tomasz Gross, from the Introduction to *Neighbors*, 2001.

Polish historian Adam Michnik:

Do Poles, along with Germans, bear guilt for the Holocaust? It is hard to imagine a more absurd claim. Not a single Polish family was spared by Hitler and Stalin. The two totalitarian dictatorships obliterated three million Poles and three million Polish citizens classified as Jews by the Nazis.

Poland was the first country to oppose Hitler's demands and the first to stand against his aggression. Poland never had a Quisling. No Polish regiment fought on behalf of the Third Reich. Betrayed by the Ribbentrop-Molotov pact, Poles fought alongside the anti-Nazi forces from the first day until the last. And inside Poland armed resistance to the German occupation was widespread.

The British prime minister paid homage to the Poles for their role in the Battle of Britain and the president of the United States called Poles an 'inspiration' to the world. Yet that didn't stop them from delivering Poland into Stalin's clutches at Yalta. Heroes of the Polish resistance – enemies of Stalin's Communism – ended up in Soviet gulags and Polish Communist prisons.

All of these truths contribute to Poland's image of itself as an innocent and noble victim of foreign violence and intrigue. After the war, while the West was able to reflect on what had happened, Stalinist terror stymied public discussion in Poland about the war, the Holocaust and anti-Semitism.

At the same time, anti-Semitic traditions were deeply rooted in Poland. In the 19th century, when the Polish state did not yet exist, the modern nation that was to emerge was shaped by ethnic and religious ties and by opposing antagonistic neighbors often hostile to the dream of Polish independence. Anti-Semitism was the ideological glue of great political nationalistic formations. And yet it was also used at various points as a tool by Russian occupiers in accordance with the principle 'divide et impera.'

[...]

During Hitler's occupation, the Polish nationalistic and anti-Semitic right didn't collaborate with the Nazis, as the right wing did elsewhere in Europe, but actively participated in the anti-Hitler underground. Polish anti-Semites fought against Hitler, and some of them even rescued Jews, though this was punishable by death. Thus we have a singularly Polish paradox: on occupied Polish soil, a person could be an anti-Semite, a hero of the resistance and a savior of Jews.

[...]

Polish public opinion is rarely united, but almost all Poles react very sharply when confronted with the charge that Poles get their anti-Semitism with their mothers' milk and with accusations of their complicity in the Shoah. For the anti-Semites, who are plentiful on the margins of Poland's political life, those attacks are proof of the international anti-Polish Jewish conspiracy. To normal people who came of

age in the years of falsifications and silence about the Holocaust, these allegations seem unjust.

To these people, Jan Tomasz Gross's book 'Neighbors,' which revealed the story of the murder by Poles of 1,600 Jews in Jedwabne, was a terrible shock. It is difficult to describe the extent of this shock. Mr. Gross's book has generated a heated response comparable to the Jewish community's reaction to the publication of Hannah Arendt's 'Eichmann in Jerusalem.'

[...]

I don't believe in collective guilt or collective responsibility or any other responsibility except the moral one. And therefore I ponder what exactly is my individual responsibility and my own guilt. Certainly I cannot be responsible for that crowd of murderers who set the barn in Jedwabne on fire. Similarly, today's citizens of Jedwabne cannot be blamed for that crime. When I hear a call to admit my Polish guilt, I feel hurt the same way the citizens of today's Jedwabne feel when they are interrogated by reporters from around the world.

But when I hear that Mr. Gross's book, which revealed the truth about the crime, is a lie that was concocted by the international Jewish conspiracy against Poland, that is when I feel guilty. Because these false excuses are in fact nothing else but a rationalization of that crime.

As I write this text, I am weighing words carefully and repeating Montesquieu: 'I am a man thanks to nature, I am a Frenchman thanks to coincidence.' By coincidence I am a Pole with Jewish roots. Almost my whole family was devoured by the Holocaust. My relatives could have perished in Jedwabne. Some of them were Communists or relatives of Communists, some were craftsmen, some merchants, perhaps some rabbis. But all were Jews, according to the Nuremberg laws of the Third Reich. All of them could have been herded into that barn, which was set on fire by Polish criminals.

I do not feel guilty for those murdered, but I do feel responsible. Not that they were murdered — I could not have stopped that. I feel guilty that after they died they were murdered again, denied a decent burial, denied tears, denied truth about this hideous crime, and that for decades a lie was repeated.

This is my fault. For lack of imagination or time, for convenience and spiritual laziness, I did not ask myself certain questions and did not look for answers. Why? After all, I was among those who actively pushed to reveal the truth about the Katyń massacre of Polish soldiers, I worked to tell the truth about the Stalinist trials in Poland, about the victims of the Communist repression. Why then did I not look for the truth about the murdered Jews of Jedwabne? Perhaps because I subconsciously feared the cruel truth about the Jewish fate during that time. After all, the

bestial mob in Jedwabne was not unique. In all of the countries conquered by the Soviets after 1939, there were horrible acts of terror against the Jews in the summer and in the autumn of 1941. They died at the hands of their Lithuanian, Latvian, Estonian, Ukrainian, Russian and Belarusian neighbors. I think that the time has come to reveal the truth about these hideous acts. I will try to contribute to this.

Writing these words, I feel a specific schizophrenia: I am a Pole, and my shame about the Jedwabne murder is a Polish shame. At the same time, I know that if I had been there in Jedwabne, I would have been killed as a Jew.

Who then am I, as I write these words? Thanks to nature, I am a man, and I am responsible to other people for what I do and what I do not do. Thanks to my choice, I am a Pole, and I am responsible to the world for the evil inflicted by my countrymen. I do so out of my free will, by my own choice, and by the deep urging of my conscience.

But I am also a Jew who feels a deep brotherhood with those who were murdered as Jews. From this perspective, I assert that whoever tries to remove the crime in Jedwabne from the context of its epoch, whoever uses this example to generalize that this is how only the Poles and all the Poles behaved, is lying. And this lie is as repulsive as the lie that was told for many years about the crime in Jedwabne.

A Polish neighbor might have saved one of my relatives from the hands of the executioners who pushed him into the barn. And indeed, there were many such Polish neighbors – the forest of Polish trees in the Avenue of the Righteous in Yad Vashem, the Holocaust memorial in Jerusalem, is dense.

For these people who lost their lives saving Jews, I feel responsible, too. I feel guilty when I read so often in Polish and foreign newspapers about the murderers who killed Jews, and note the deep silence about those who rescued Jews. Do the murderers deserve more recognition than the righteous?

The Polish primate, the Polish president and the Rabbi of Warsaw said almost in one voice that a tribute to the Jedwabne victims should serve the cause of reconciling Poles and Jews in the truth. I desire nothing more. If it doesn't happen, it will be also my fault.

- Adam Michnik. *Poles and the Jews: How deep the guilt*, 17.3.2001.

The discussion about victims, bystanders and perpetrators, however, has not been limited to Poland. In Estonia, it was spurred by a private monument commemorating Estonian members of the SS Legion during the World War II. After controversial debates, it was removed from a cemetery in Lihula to a private museum location in Lage-di near Tallinn in 2005. The Estonian inscription says: "To the Estonian men, who

fought in 1940-1945 against Bolshevism and in the name of the return of Estonian independence". Both inside and outside of Latvia, controversy and tension continue to surround the Latvian Legion, a formation of the German Waffen-SS during World War II. Some people who joined the Legion were motivated mainly by strong anti-Soviet feelings, some were simply forced to join, some had anti-Semitic views and were Holocaust collaborators. A remembrance day of the Latvian legionnaires is celebrated on 16th of March. Now that most of legionnaires are dead, their history is exploited by Latvian and Russian politicians to mobilise their potential target audiences (keeping in mind that voters in Latvia still vote mainly on an ethnic basis for 'Latvian' and "Russian' parties). 16th of March, a day of remembrance dedicated to the Latvian legionnaires (for couple of years it was an official memorial day, but in 2000 was removed from the list of national days of remembrance) is used by different groups for demonstrations - to oppose or to glorify Legionnaires and to use their stories to promote their own political agendas.

Fig. 44: Monument dedicated to Estonians fighting against Bolshevism in Lagedi
Photo: Jörg Hackmann

Questions for reflection and discussion

1. Why did Gross' presentation of the massacre of Jedwabne meet with rejection in parts of the Polish society?
2. Why did Adam Michnik, the editor of the leading liberal daily newspaper in Poland, criticize Gross?
3. Discuss the message of the monument in Lagedi against the background of World War II. Which image of Estonians is presented here?
4. Do you know of similar controversies in other region of the Baltic Sea area?
5. Discuss possible solutions to overcome memory conflicts connected to World War II.

Further reading

1. Karsten Brüggemann and Andres Kasekamp. "The Politics of History and the 'War of Monuments' in Estonia." In: *Nationalities Papers* 36:3 (2008). Pp. 425–448.
2. Jörg Hackmann. "From National Victims to Transnational Bystanders? The Changing Commemoration of World War II in Central and Eastern Europe." In: *Constellations* 16:1 (2009). Pp. 167–181.
3. Marte Michelet. *Den største forbrytelsen: Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust* (The ultimate crime: victims and perpetrators in the Norwegian Holocaust). Oslo, Gyldendal, 2014.
4. *The Neighbors respond: The controversy over the Jedwabne massacre in Poland*. Ed. by Antony Polonsky and Joanna B. Michlic. Princeton, NJ, Princeton University Press, 2004.

1.18 Alcohol Consumption and Temperance Movements

Jörg Hackmann, Janet Laidla, Vitalija Kasperavičiūtė, Anne Sørensen

From a post-1945 perspective, the history of alcohol consumption and the fight against alcoholism seems to divide the Baltic Sea region into distinct parts: The countries of Northern Europe have been shaped by a strong public advocacy for sobriety and the limitation of alcohol consumption, whereas in socialist Eastern Europe unrestricted consumption and even partially politically motivated distribution of alcohol prevailed.

If we look into Baltic or even European history, however, we see a totally different picture: In fact, production of vodka from grain had become a source of income much earlier, and the demand for spirits rose with urbanisation.

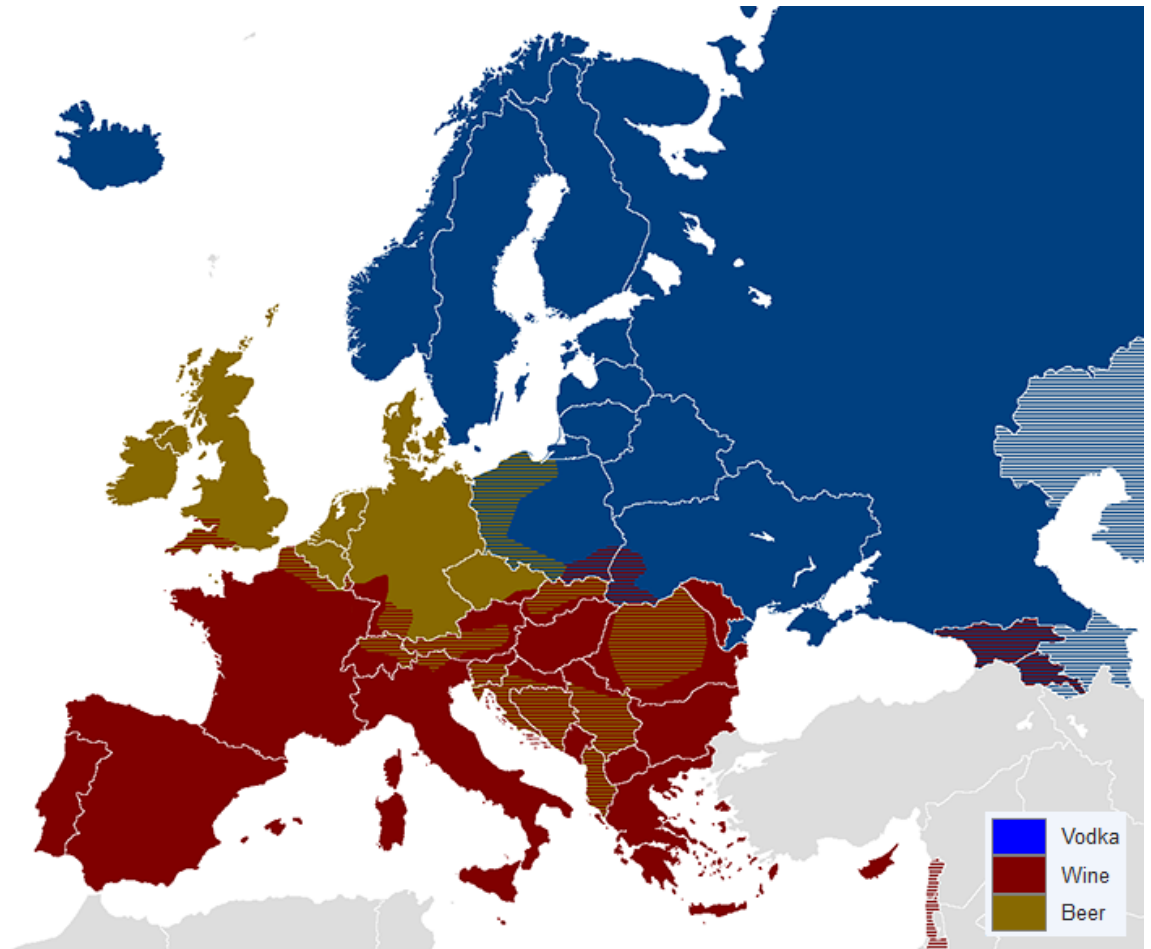

Fig. 45: Map of Europe's Alcohol Belts

Source: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Alcohol_belt.PNG

The food crises of the early 19th century as well as the North American temperance movement (think of Alexis de Tocqueville's description) supported the idea that people should not drink liquor. The protagonists of this movement were mostly clergymen – Protestant as well as Catholic and later also Orthodox. As an appropriate form of the movement, voluntary associations were suggested and the bylaws were copied from American models. In the first wave, the kings and tsars were asked to organise such associations, but in the second half of 19th century, broader social groups stimulated a second, more radical wave of teetotalism, which in Northern Europe was supported by the Good Templars (IOGT).

Fig. 46: Poster from the Danish IOGT, ca 1910

The text says: Never drink intoxicant beverages. Become a total abstainer, for abstinence leads to order and prosperity, drinking to poverty and misery

Source: IOGT Danmark

In 1858, Lithuanian bishop Motiejus Valančius initiated a temperance movement based on similar movements in other Catholic regions (Silesia for instance). Within just a few years, over 80% of Catholics in the diocese belonged to these temperance societies. Lithuanians stopped drinking vodka, farms became wealthier, families became stronger, and people became educated.

Swedes were probably the most radical in battling alcohol consumption, although only the Finns introduced prohibition for a few years following World War I. Prohibition in Finland failed, however. “The Finnish bridge” was a name for the illicit movement of alcohol from Estonia to Finland in the 1920s during Finnish prohibition. There were many cartoons in newspapers and journals illustrating this phenomenon.

Fig. 47: The Finnish bridge

The writing on the postcard reads: Spirit is rolling towards sober Finland - sending booze to our brothers
 Photo: Salapiirituse vedajad Soome lahe jääl. Eesti Ajaloomuuseum, AM_4892:3 F 5087, Eesti Ajaloomuuseum SA, <http://www.muis.ee/museaalview/2035762>

“The Finnish Bridge” was a famous slogan of the period of Estonian nation-building. It implied that the Estonians should follow the model of culturally and politically more advanced Finns. During prohibition in Finland, a large-scale alcohol smuggle was organised from Estonian territory.

The situation in the other countries faced similar obstacles: The attempts to reduce alcohol consumption stimulated various counter activities. University students and the consumption of alcohol have usually walked hand-in-hand. However, in the 1920s, the sobriety movement among the students of University of Tartu was influential enough to have alcohol banned from the official events of the Students Union. More resistant were the student organisations, although there were members of the sobriety movement who were literally counting and reporting the number of bottles of beer delivered to different student fraternities.

Fig. 48: University students

Tartu Ülikooli muuseum, ÜAM F 345:23 F, <http://www.muis.ee/museaalview/3403130>

One of the members of the sobriety movement, Karl Parek, spied on male Student organisations to find out how much alcohol they consumed and wrote his bachelor's thesis on the subject.

Student Organisation	Crates per day	Crates per month	Cost per month	No of members	Liters of beer per member
Estonian Student Society	4.5	135	540 kr	c. 300	4l
Fraternity Fraternitas Estica	1.5	45	160 kr	84	5.3 l

Fraternity Sakala	2.5	75	300 kr	52	14.4 l
Fraternity Ugala	2	60	240 kr	78	7.7 l
Fraternity Vironia	4	120	480kr	93	12.9 l

 Tab. 1: Alcohol consumption of Estonian Students (1930) from Karl Parek
Mõned pilgud intiim-organisatsioonide tegevustesse kehalise kasvatuse seisukohalt, Tartu 1931

The tensions between drunkenness and sobriety are also highly political. The “mineral secretary” Gorbachev’s unsuccessful fight against alcoholism gave unintended support for instance to the Baltic independence movements.

Today, some members of Neo-Pagan Movement in Lithuania encourage their members to refuse any kind of alcohol. They reject the place of alcohol in traditional Lithuanian culture, leading to disagreement among members of Pagan community. Members of this order are trying to push the beer and mead drinking tradition from the pagan rituals.

Fragment from Johann Heinrich Zschokke. *Die Brannteweinpest. Eine Trauergeschichte zur Warnung und Lehre für Reich und Arm, Alt und Jung* (The Plague of Spirits. A sad history as warning and advice for the rich and poor, old and young). Aarau 1837.

The Swiss writer Zschokke suggests in his semi-fictional text, which highlights the bad consequences of alcoholism, to form temperance associations as a remedy and includes an example of bylaws for such a society that could be directly transferred from fiction into reality. This is not astonishing, because Zschokke followed the suggestions by the American reverend Robert Baird, who in those years tried - with some success - to convince the kings and in the Baltic sea region, including the Russian tsar, to set up national temperance societies. Fragments or even the whole books by Baird’s and Zschokke were translated in many languages around the Baltic Sea, in Estonia F. R. Kreutzwald adapted Zschokke to the world of Estonian peasants.

The Statutes of the Temperance Society

Now we deliberated the bylaws of the new society. They are simple. I drafted them – with a few changes we deemed appropriate – from the bylaws found in America and England. Here they are:

We, the undersigned, who have learnt from miscellaneous accidents and misfortunes and are now convinced that the vice of drunkenness is indeed one of the most abhorrent vices before God and Man, and that drinking any manner of spirits in particular ruins the health; spoils body and soul; causes idleness and lust, poverty, strife and quarrelsomeness; and even precipitates serious crimes: - We have solemnly joined together with all our household in a Christian temperance union

and pledge before the face of God and in the presence of our fellow man to keep the following vows in good faith:

'Article I. We declare and pledge from this day forward to not drink spirits of any kind; nor allow wife and children to partake of the same; nor to give them to those who are under our command, in our service or employ; nor to trade or sell them; but rather to encourage our friends and acquaintances to abstain from this poisonous drink entirely.'

'Article II. We declare and pledge from this day forward not to keep the company of known drunkards, be it in public houses or other public places, and to immediately leave any place where, because of inebriation due to wine, beer or spirits, a man has lost the use of the reason granted him by God.'

'Article III. We declare and pledge that we grant the Christian Temperance Union the right to expel from the community any of us who does not fulfil the above promise and also to name such persons as waywards in our public gatherings.'

'Article IV. A public gathering of the Society shall be held once per year where the President and Secretary, along with a selected committee of nine members elected to represent the Union's business, shall report in detail on the progress of this Christian association.'

'Article V. Anyone wishing to join the Society may do so at any time by submitting his name to the President or Secretary.'

State prohibition of alcohol consumption was a widely spread demand of the global abstinence movements since the late 19th centuries. The most famous case is that of the USA, where prohibition lasted from 1920 until 1933, but it was also introduced in Finland and Norway, and also in Russia after the begin of World War I. All these prohibition laws, failed however. In Sweden, the referendum for prohibition failed in 1922, but the state monopoly of alcohol sale has remained until today.

Fig. 49: Poster from the Swedish prohibition referendum 1922

Source: Swedish Royal Library, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Avl%C3%B6ningsafton_-_R%C3%B6sta_ja!_1922.jpg

One of the social problems connected to alcohol abstinence was the challenge of creating an atmosphere for socialising without consuming alcohol. So cultural programs, excursions, tea rooms, libraries etc. were organised by temperance societies.

Fig. 50: Choir of the Temperance Society of Valga (Estonia), 1911

Valga Karskuse Seltsi laulukoor, VaM F 1680:1

Source: Valga Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/1629939>

Questions for reflection and discussion

1. Discuss the accuracy and relevance of the single “alcohol belts” on the map.
2. Do you think there is a common attitude towards alcohol consumption in the Baltic Sea region?
3. Why did people gather in anti-alcohol associations?
4. From a historical perspective has prohibition been successful?
5. What is the attitude towards alcohol in your country today? How has it changed in history?
6. Temperance movements have sometimes been seen as schools of democracy. In what way could they play such a role, in your opinion?

Further reading

1. Sidsel Eriksen. “Drunken Danes and Sober Swedes? Religious Revivalism and the Temperance Movements as Keys to Danish and Swedish Folk Cultures.” In: *Language and the Construction of Class Identities: The Struggle for Discursive Power in Social Organisation: Scandinavia and Germany after 1800*. Ed. by Bo Stråth. Göteborg: Dept. of History, Gothenburg Univ., 1990. Pp. 55–94.
2. Villem Ernits. *The abstinence movement in Estonia*. Tartu 1927.
3. Mark Lawrence Schrad. “The Transnational Temperance Community.” In: *Transnational Communities: Shaping Global Economic Governance*. Ed. by Marie-Laure Djelic and Sigrid Quack. Cambridge, Cambridge University Press 2010. Pp. 255–280.
4. Mark Lawrence Schrad. *Vodka Politics: Alcohol, Autocracy, and the Secret History of the Russian State*. New York, Oxford University Press, 2014.
5. Irma Sulkunen. *History of the Finnish temperance movement: Temperance as a civic religion* (Interdisciplinary studies in alcohol and drug use and abuse 3). Lewiston, Edwin Mellen, 1990.

1.19 May 1945: Liberation or Occupation?

Małgorzata Dąbrowska and Anne Sørensen

Edited by *Christian Pletzing*

World War II involved almost all of the countries in the Baltic Sea Region. Europe was the main field of battle and many countries in the Baltic Region were battlegrounds. The first countries in the Baltic Region involved were Poland and Germany, but in time all of the countries were drawn into the war with the exception of Sweden, which remained neutral. In 1944 the Third Reich began to fall as allied forces were winning battle after battle and all signs were pointing to German defeat. On 30 April 1945, Hitler

committed suicide during the Battle for Berlin. On 7th of May in Reims, unconditional surrender was signed and the next day German forces surrendered in Berlin. Victory in Europe Day was established on 8th of May, but the Soviet Union and regions under its influence established Victory Day on 9th of May, according to Moscow Time. The differences between the World War II allies had become apparent even before the choice of the day of German surrender.

Western Europe experienced Nazi occupation, while Eastern Europe faced two occupations – the Nazi and the Soviet. According to Winston Churchill's famous speech in March 1946, Europe after World War II was divided into two parts by an Iron Curtain. Although for Western Europe, May 1945 might seem like liberation, for countries subjugated by the Soviet Union, it is not the only available interpretation. Celebrations in individual countries were shaped by which side of the Iron Curtain they were on. In countries dependent on the USSR, the date of 9th of May was celebrated, while in the others it was usually 8th of May. The day of Victory Day celebrations marked a form of enslavement for some countries.

Five of the Baltic Region countries were situated in Eastern Bloc, under Soviet supremacy. Estonia, Latvia and Lithuania were occupied by Soviet Russia in accordance with the Ribbentrop-Molotov Pact from 1940 until German attack in 1941. After defeating the Nazi occupation, these three countries remained a part of the Soviet Union (although in Soviet narrative, the Baltic states voluntarily joined the Soviet Union). Poland and the German Democratic Republic (GDR – East Germany) stayed under the Soviet protection as satellite republics. Sweden and Finland did not stay under Soviet rule, and officially stayed neutral in the new division of Europe, and West Germany, Norway and Denmark joined Western world and became members of NATO. With the exception of the Scandinavian countries, liberation in 1945 was controversial.

Iron Curtain

The countries of the winning coalition were not a solid team. After victory over Germany, conflicts on the new division of Europe began and these conflicts soon became impossible to overcome. The Allies and Soviet Russia both began a show of strength and diplomatic eloquence, striving to maintain a fragile alliance. It was Winston Churchill who first used the term 'iron curtain' in relation to the postwar situation in Europe. His speech from Westminster College in Fulton (5th of March, 1946) became the symbolic beginning of the Cold War and the division of Europe into two hostile sides.

From Stettin in the Baltic to Trieste in the Adriatic, an iron curtain has descended across the Continent. Behind that line lie all the capitals of the ancient states of Central and Eastern Europe. Warsaw, Berlin, Prague, Vienna, Budapest, Belgrade,

Bucharest and Sofia, all these famous cities and the populations around them lie in what I must call the Soviet sphere, and all are subject in one form or another, not only to Soviet influence but to a very high and, in many cases, increasing measure of control from Moscow. Athens alone - Greece with its immortal glories - is free to decide its future at an election under British, American and French observation. The Russian-dominated Polish Government has been encouraged to make enormous and wrongful inroads upon Germany, and mass expulsions of millions of Germans on a scale grievous and undreamed-of are now taking place. The Communist parties, which were very small in all these Eastern States of Europe, have been raised to pre-eminence and power far beyond their numbers and are seeking everywhere to obtain totalitarian control. Police governments are prevailing in nearly every case, and so far, except in Czechoslovakia, there is no true democracy. [...] Whatever conclusions may be drawn from these facts - and facts they are - this is certainly not the Liberated Europe we fought to build up. Nor is it one which contains the essentials of permanent peace.

- International Churchill Society homepage, retrievable from <https://winston-churchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/>

Poland

After 1945, Poland belonged to the Soviet sphere of influence and, just like in the rest of the Eastern bloc, it celebrated the Victory Day on 9th of May. Throughout the country, state celebrations were organised, combined with military parades and official speeches. Until 1950, it was also a public holiday. After the collapse of the Iron Curtain in 1989/1990, the state celebrations of this holiday were abandoned, but some of the towns (mainly located in the vicinity of military units) continued the tradition of celebrating this day. On the occasion of the 70th anniversary of the end of the war, on the proposal of the President of the Institute of National Remembrance - Łukasz Kamiński: 24th of April, 2015. The lower house of parliament of the Republic of Poland adopted the law that the National Day of Victory is to be celebrated on 8th of May, simultaneously abolishing the National Day of Victory and Freedom celebrated on 9th of May.

National Day of Victory and Freedom by decree of 8th of May, 1945:

Art 1. To commemorate the times of the victory of the Polish Nation and its Great Allies over the Germanic invader, democracy over Nazism and fascism, freedom and justice over slavery and rape - 9th of May as the day of ending hostilities will be the National Festival of Victory and Freedom.

National Day of Victory celebrated on 8th of May, 24th of April, 2015

Art. 1. In order to commemorate the victory over Nazi Germany, 8th of May is declared the National Day of Victory.

Art. 2. The National Victory Day is a public holiday.

Art. 3. The National Day of Victory and Freedom, established on 9th of May, shall be abolished.

Justification for changing the names of the streets commemorating 9th of May from the pages of the Institute of National Remembrance

9th of May was celebrated as Victory Day in the Soviet Union and in the countries it enslaved. Celebrating it (also in today's Russia) is in principle connected with supporting the Stalinist historical narrative, based on propaganda falsifications, according to which the Red Army carried freedom and independence for all European nations. In Poland, under Stalin's rule imposed by communists, on 9th of May, the National Holiday of Victory and Freedom was proclaimed. Sustaining such interpretations from the totalitarian period of enslavement is incompatible with respect for the victims of communism and for the tradition of Polish struggles for freedom and independence in the 20th century. After regaining independence, Poland ceased to celebrate this day, joining in commemoration of the anniversary of Germany's surrender on 8th of May, 1945. It is an opportunity to remember Poland's contribution to defeating the German Reich in World War II.

- From the webpage of Instytut Pamięci Narodowej, retrievable from <https://ipn.gov.pl/pl/upamietnianie/dekomunizacja/zmiany-nazw-ulic/nazwy-ulic/nazwy-do-zmiany/36808,ul-9-Maja-1945-r.html>

Baltic States

Lithuania, Latvia and Estonia were occupied by Soviet Russia from 1940, on the basis of an agreement between the USSR and the Third Reich, a secret annex to the protocol of the Molotov-Ribbentrop pact.

Fig. 51: Museum of Occupation, Tallinn, Estonia

Photo: ZeekLTK, Public Domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tallinn_Museum_of_Occupation.jpg

After Germany's attack on Russia, the Baltic States were occupied by Germany. When the USSR joined the Allies, soldiers of the Red Army freed these countries from the German occupation. Despite having no legal grounds to stay, the Soviet army did not leave the territory until 1990 and illegally occupied the Baltic states in accordance with the aforementioned protocol. The international situation of the Baltic states remained unresolved. Some countries did not recognise the incorporation of the Baltic States into the USSR, while others accepted this hostile takeover.

Statement by the Acting Secretary of State of the United States of America, The Honourable Summer Welles, 23rd of July, 1940.

In June 1940, when Soviet Union started occupation of three Baltic states, US Secretary of State issued a statement refusing to recognise their annexation as Soviet Republics.

- By Collaborative - US National Archives (from John Hiden, Vahur Made, David J. Smith. *The Baltic question during the Cold War*. Routledge, 2008. P. 209), Public Domain.

Appeal and Lord Nicholas Bethell – A Place to Stand by Anna Ferens. <https://www.youtube.com/watch?v=zFSpEFnuG3s> movie: Baltic

On 23rd of August 1979, the 40th anniversary of the Molotov–Ribbentrop pact, which was the basis for the Soviet occupation of the Baltic States from 1940, 45 citizens of Estonia, Latvia and Lithuania sent a public letter to the United Nations, Soviet Union,

East and West Germany, and signatories of the Atlantic Charter. The main goal of the appeal was a public disclosure of the pact and its secret protocols and restoration of the independence of the Baltic states. The appeal had to wait and got only one answer from the European Parliament. A decision was made on 13th of January 1983 in support of its demands.

An article about Swedish Prime Minister Fredrik Reinfeldt apologizing to Swedish neighbours, "Sweden 'indebted' to the Baltic states: Reinfeldt", 16th of August 2011.

Sweden owes its Baltic neighbours a 'debt of honour' for turning a blind eye to post-war Soviet occupation, Swedish Prime Minister Fredrik Reinfeldt told his Baltic counterparts on Monday. During a ceremony in Stockholm attended by the prime ministers of Estonia, Lithuania and Latvia, Reinfeldt spoke of "a dark moment" in his country's history. "Sweden was among the first countries to recognise the Soviet occupation of the Baltic countries" in 1944, he said at a celebration marking the 20th anniversary of the three countries' independence. In 1945, Stockholm extradited to the Soviet Union around 170 soldiers from the Baltic countries who had fled the Red Army and found refuge in Sweden. "The extradition of the Balts is a dark moment in Swedish foreign policy," Reinfeldt said. He said that Sweden had long ignored its Baltic neighbours and urged for post-independence relations to continue strengthening. "For decades, Sweden did not acknowledge Baltic suffering," the conservative prime minister said. "I hold in my hand a Swedish school book used during the 1980s. It makes no mention at all of the destiny of Estonia, Latvia and Lithuania after the World War II. Not one word," Reinfeldt said. "In fact, it is hard to find any reference to the fact that there had ever been any Baltic countries. This was the reality when I went to school," the 46-year-old leader said. "Sweden has a debt of honour to the people of Estonia, Latvia and Lithuania. We owe it to ourselves - and we owe it to the Baltic peoples - to remember the past, but also to build a common future," he added. Latvia's Valdis Dombrovskis, Lithuania's Andrius Kubilius and Estonia's Andrus Ansip thanked Sweden for the assistance it has given their states since independence. Reinfeldt's speech drew mixed reactions among Balts in the crowd. "It's easy for him to say that today because his party was not in power at the time," Lehte Slunge, who fled Estonia with her parents in 1944, told AFP. Jaan Seim, the head of the Estonian school in Stockholm, argued that "realpolitik was what was guiding the Swedish authorities at the time." "It was a small country that wanted to be neutral and had a huge neighbour to the east that posed a huge threat." "I was more disappointed by the fact that, in the 1970s and 1980s, Baltic nations simply no longer existed in the Swedish psyche. For them it was the Soviet Union and nothing more," said

Seim, a Swedish-born Estonian. Monday's ceremony was held at a Stockholm square where dozens of meetings known as the "Monday meetings" were held in 1990 and 1991 to support the Baltics' efforts to regain independence. The three states organised a human chain in 1989 in which two million people joined hands, linking the Baltic capitals, against Soviet rule. The landmark protest started a sequence that eventually led to the three nations' independence by 1991.

- From the home page of The Local, can be retrieved from: <https://www.thelocal.se/20110816/35570>

Russia

After the Iron Curtain fell and the Eastern Bloc countries regained their independence, some of them decided to rewrite their own history. The historical narrative has become independent from Russia and has often focused on the issues which had been previously omitted, i.e. unfavourable for Russia. Sometimes these changes have also brought changes in politics, culture and historical education. Russian officials sometimes accuse the United States and other Western countries of playing down the Soviet Union's massive contribution to the Allied victory, and President Vladimir Putin has often focused heavily on the Soviet role in his 9th of May speeches.

Parts of Radio Free Europe Radio Liberty article about celebrating Victory Day in Russia with West European leaders absent, "Putin Hits Out At U.S. In Red Square Parade Speech", Last Updated: 9th of May, 2018

„[...] Putin also hit out at what he asserted were attempts to "rewrite and distort history" and deny "the feat of the people who saved Europe and the world from slavery, extermination, and the horrors of the Holocaust." He added: "We will always be proud that the Soviet people did not blink or bend before the cruel enemy, when some states preferred the shame of capitulation." "It's a sign of Russia's defiance, that the Western attempts to kind of ignore Russia will not work, that Russia is strong and it has powerful friends," he said.[...] The decision by many Western leaders not to attend has been presented in Russian state media as an attempt to detract from Russia's role in the victory and "undermine Russian greatness," said Felgenhauer. [...] Jill Dougherty, a Russia expert at the Wilson Center and CNN's former Moscow bureau chief, said social media and TV reports indicate that many ordinary Russians feel insulted by the absence of Western leaders from the commemoration. They feel it's a victory that primarily Russians won with their deaths and are angered that it is not being marked by other Allied nations, she said. "There's a feeling of insult and anger," she said. "Unfortunately that plays very much into the feeling that's going on in Moscow right now, which is exactly

about that -- insult by the West, a feeling that the West has become the enemy once again."

World War II is extremely important to Russians, she said, and provokes strong emotions in them. More than 26 million people in the former Soviet Union died during World War II, known in Russia as the Great Patriotic War. The bodies of as many as 4 million Russian soldiers have never been recovered, according to the Russian Defense Ministry. Groups of volunteers equipped with metal detectors scour the forests of what was the Eastern Front for human remains, particularly around St. Petersburg, where some of the bloodiest battles of the 20th century took place. Seven decades later, the earth is still littered with remnants of Russia's wartime past, the bones of those who fell sometimes covered by just a thin layer of soil. [...] Ukraine is also holding Victory Day commemorations on Saturday, led by President Petro Poroshenko in Kiev. Pro-Russian separatists in Donetsk, eastern Ukraine, and Sevastopol in Crimea, were planning to stage their own military parades. Other European nations and the United States marked the 70th anniversary of the Allied victory in Europe on Friday. [...]"

- from the RadioFreeEurope web page, retrievable from: <https://www.rferl.org/a/russia-marks-end-of-world-war-ii-with-military-parade-on-red-square/29216745.html>

An official interview with President of Russia Vladimir Putin about Victory Day, 9th of May, 2015

Anchor of the *Vesti v Subbotu* programme on Rossiya television channel Sergei Brilev: Mr President, did you see everyone you hoped to see at the parade today?

President of Russia Vladimir Putin: Do you mean the guests, or everyone in general who came to the parade?

Sergei Brilev: Let's start with the guests. At one point, we were expecting the Americans and Europeans to come after all, but in the end they did not. Did this disappoint you?

Vladimir Putin: No. It makes me happy that around the world people are celebrating the Day of Victory over Nazism. I think that no matter where people are celebrating, if this is a genuine holiday for them, this is already a good thing. There were veterans from the United States and Britain present today at the reception at the Kremlin. They came up and spoke very warm and friendly words. These were people who took part in the northern convoys, in the Normandy landing and in the fighting in Europe. We saw everyone we hoped to see here.

The main thing is for people to understand that the fight against Nazism was very important and that it was a very important milestone in human history. As for what we saw today, I want to say that we saw many happy faces, our fellow citizens' faces, and this is the main thing. We see May 9 as our great holiday, perhaps the most important date of all in our country's history.

Finally, you saw the event today, the public event that was given the name The Immortal Regiment. People carried portraits of their loved ones, their fathers, mothers, grandfathers, great-grandfathers. People carried these portraits across Red Square. [...]

- From the official home page of the President of Russia, retrievable from: <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/interviews/49454>

Germany

In the aftermath of the World War II the defeated Germany was divided into two countries: The Federal Republic of Germany (West Germany), which became a democracy in the Western bloc, and the German Democratic Republic (GDR/DDR), which was integrated in the Warsaw Pact under Soviet dominance. Hence the two German narratives on May 1945 became very different during the Cold War until the fall of the Berlin Wall in 1989 and the Reunification in 1990. In the GDR the commemorations were consistent with the post war narratives in other Communist states in Europe, where the USSR was described as the liberator from oppressive and unjust regimes. In both countries a tradition from 1920 in the aftermath of World War I was transformed. In the Weimar era, *Volkstrauertag* (People's Day of Mourning) was inaugurated as a way to remember and honour the fallen soldiers and their families, as well as speaking for solidarity, reconciliation and friendship between nations. The date was decided to be the first Sunday (later the second) during Lent. After the Nazi government took over in 1933, national holiday legislation created *Heldengedenktage* (Commemoration of Heroes) and changed the focus from remembrance of the dead to worship of heroes, including demonstrating "the power and will to defence of The Third Reich". Flags were no longer to be flown at half-mast, Christian elements and symbols were removed, and the celebrations evolved into massive Nazi propaganda shows. From 1939, it took place on 16th of March. After World War II, *Volkstrauertag* was reintroduced in West Germany, but to make a clear distance to the Nazi traditions, the date was moved to the end of the liturgical year (the Sunday nearest to 16th of November) instead of in the beginning, and the scope was widened to people who died from violence of an oppressive regime, not just war victims. In the GDR "Gedenkstunden für die Opfer des Faschismus" (Memorial Ceremonies for the Victims of Fascism) took place. Nonetheless,

in official celebrations there was no focus on German soldiers and civilians who died in war. Victims of fascism were defined as Jews and Socialists/Communists, and the dead heroes were from the Soviet military. Since the Reunification of Germany, the new capital Berlin has been the arena for the central memorial ceremonies of Volkstrauertag, who follow the former Western German traditions. The aim of the day is described as being a way of expressing grief, consideration and reflection and advocating peace and reconciliation. In West Germany, 8th of May 1945 was long regarded as a day of defeat, collapse and moral bankruptcy. It was not until the 1980s that the West German culture of remembrance began to change, so that 8th of May was also recognised as "Liberation Day". The much acclaimed speech by Federal President Richard von Weizsäcker on 8th of May 1985 made a major contribution to this process. To the present day, on the occasion of the commemoration of the World War II, discussions continue in Germany on how to distinguish between German perpetrators and German victims.

Das *Totengedenken* (the commemoration of the dead) is an official German text for use at *Volkstrauertag*, which has changed over time to include more victims. The text is read by the Bundespräsident in the Bundestag. This is the current version.

Today, we remember the victims of violence and war, children, women and men of all ethnic groups.

We remember the soldiers who died in the world wars, the people who lost their lives through the events of war or afterwards during imprisonment, as displaced persons or as refugees.

We remember those who were persecuted and killed because they belonged to another ethnic group or another race, or a minority, or because they were deemed unworthy to live due to an illness or disability.

We remember those who died because they resisted tyranny and those who met death because they stood by their convictions or faith.

We mourn the victims of today's wars and civil wars, the victims of terrorism and political persecution, the soldiers of the German Armed Forces and other units who have lost their lives in missions abroad.

Today, we also remember those who have fallen victim to hate and violence against foreigners and the weak.

We mourn with all those who grieve for the dead, and we share their pain.

But our lifetimes are characterised as a time of hope of reconciliation among people and ethnic groups, and our responsibility is to peace among people both at home and across the globe.

- From the official home page of the Bundespräsident, retrievable from: <http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Berichte/DE/Frank-Walter-Steinmeier/2017/11/171119-Volkstrauertag.html>

Opposition to Volkstrauertag

Examples of Antifascist-agitation against Volkstrauertag. From "Volkstrauertag Abschaffen!", pamphlet from Antifaschistische Aktion Gotha, 2014. The arguments links to current German discussions of who were victims and who were perpetrators (*Opfer vs Täter*) during the Nazi era.

Fig. 52: 'Volkstrauertag Abschaffen!', pamphlet from Antifaschistische Aktion Gotha, 2014
Source: <https://de.indymedia.org/2012/11/337534.shtml>

Speech by President Richard von Weizsäcker during the Ceremony Commemorating the 40th Anniversary of the End of War in Europe and of National-Socialist Tyranny on 8th of May 1985 at the Bundestag.

[...] Yet with every day something became clearer, and this must be stated on behalf of all of us today: the 8th of May was a day of liberation. It liberated all of us from the inhumanity and tyranny of the National-Socialist regime. Nobody will, because of that liberation, forget the grave suffering that only started for many people on 8th of May. But we must not regard the end of the war as the cause of flight, expulsion and deprivation of freedom. The cause goes back to the start of the tyranny that brought about war. We must not separate 8th of May 1945 from 30th of January 1933. There is truly no reason for us today to participate in victory celebrations. But there is every reason for us to perceive 8th of May 1945 as the end of an aberration in German history, an end bearing seeds of hope for a better future.

- From the official home page of the Bunderpräsident, retrievable from: www.bundespraesident.de/SharedDocs/Downloads/DE/Reden/2015/02/150202-RvW-Rede-8-Mai-1985-englisch.pdf?__blob=publicationFile

Denmark

Denmark was occupied by Germany on 9th of April, 1940. During the first three years of occupation, the Danish government cooperated with the Nazi occupying power (protectorate government). After uprisings in August 1943 the government resigned, and an increasing resistance movement emerged, carrying out sabotage and anti-Nazi propaganda. On the night of 4th of May, 1945, German troops in Holland, North-Western Germany and Denmark surrendered to British troops, and from 5th of May at 8 a.m., Denmark was officially liberated. There was one exception: the island Bornholm, situated in the Baltic Sea, was occupied by Soviet forces who didn't leave until 5th of April, 1946. The geostrategic position of the island combined with emerging tensions between the Allied forces made it difficult to reach a solution in 1945. Shortly after the war, Denmark was acknowledged as an allied partner and entered the UN and later NATO. In Denmark, liberation is celebrated on 5th of May with speeches, processions and wreath laying ceremonies at memorials, especially honouring the resistance fighters who lost their lives during the occupation. The night of 4th of May is by some people marked by putting candles in the windows to mark the removal of the blackout curtains, which were compulsory during the war. Since 1945 there have been many discussions on Denmark's role during World War II, involving politicians, historians and the general public, and it has become one of the most controversial issues in Danish history. The pivotal points have been whether or not it was the right decision to

cooperate with the Nazi occupiers; and the importance and extent of the resistance movement is also a topic of controversy.

Memorial park Ryvangen

In Ryvangen, north of Copenhagen, a memorial park was established in the summer of 1945 to commemorate fallen resistance fighters. During the occupation, German forces seized this military area and its barracks, and part of the drill ground was turned into an execution and burial site for Danish members of the resistance. Every year, there is a commemoration of the liberation on 4th and 5th of May, of the end of the collaboration with the Nazi occupation power on 29th of August, of the rescue of the Danish Jews in 1943 on 30th of September, and Christmas Eve is marked with speeches, songs and candle lights and flowers on the graves. The executions of the captured resistance fighters were performed by shooting with rifles at the men, who were tied to wooden poles. Today this place is one of the monuments in Ryvangen, accompanied by a plaque with a verse by the Danish author and pastor Kaj Munk (1898-1944), who himself was killed by the Gestapo. In English translation the inscription is: "Boys you boys who died - you lit for Denmark - in the darkest gloom - a shining rosy dawn".

Prime Minister Anders Fogh Rasmussen: Speech 29th of August, 2003

To commemorate the 60th anniversary of the end of the collaborative government, the Danish Prime Minister Anders Fogh Rasmussen from the liberal party Venstre gave a speech which caused intense discussions, because he criticised the Danish politicians for moral betrayal during World War II. He used this argument to defend an activist foreign policy and the Danish military participation in the Iraq War, which had started on 20th of March, 2003.

Ladies and gentlemen,

29th of August, 1943 is a date we should remember - and be proud of. That day, Denmark's honour was saved. At last, the Danish government stopped collaborating with the German occupying power and resigned. After just over three years of cooperation with the Germans, finally there were clear cut lines. It wasn't a day too early. [...]

It was neither the government, the Folketing (the Danish parliament) nor the established Danish society who ended cooperation with the Germans. On the contrary, from the beginning of the occupation of Denmark on 9th of April, 1940, the official Denmark dutifully obeyed the Germans, collaborating at all levels and urging the population to do the same.[...]

Not only did Denmark's political leadership decide to follow a passive adjustment policy in relation to the Germans. The government consciously and openly chose an active policy towards the occupying power in the hope that some of the sovereignty would be respected. New historical research reveals that there was even a very active adaptation policy. Many were convinced of a German victory. Both politicians, officials and organizations began to prepare Denmark's place in the new, Nazi-dominated Europe. Centrally placed officials worked on plans to transform the Danish economy in accordance with Nazi planned economy patterns.

The main argument for the cooperation policy was that all Danish opposition to the German supremacy was useless. By cooperating with the occupying power, Denmark and the Danish population were spared from most of the horrors of war. And succeeded. The Danes avoided huge damages. Agriculture and industry made a profit of the war. So from such cold calculations, some might call the cooperation policy necessary, wise and appropriate. But this is a very dangerous way of thinking. If everyone had thought like the Danish cooperating politicians, Hitler would most likely have won the war, and Europe would have become Nazi. But fortunately, the British and later the Americans and the Russians did not think like the Danish elite. They fought a fight for life and death against the Nazis, thereby securing our freedom.

In the end, it was people's growing dissatisfaction with the cooperation policy and the efforts of courageous resistance fighters which forced the government to abandon cooperation with the Germans. We should be happy and proud of that. We owe a big thank you to the resistance fighters who, through sabotage against the Germans and cooperation with the Allies, defied the cooperating politicians and ultimately secured Denmark a place on the right side in the fight against the Nazis.

Of course, one must be careful not to pass judgments over the past on today's premises. Today, we know that the Nazis lost the war after the United States and the Soviet Union became involved in 1941 - and therefore the active Danish adaptation policy appears to be wrong and unjustifiable. If it had continued to the end of the war, Denmark would have appeared as a German vassal state and partner. In the light of history, it would have been a disaster. [...]

Even judged on the premises of that time, Danish politics seems naive, and it is highly reprehensible that the political elite in Denmark pursued this policy of not only neutrality but also active adaptation policy.

In the struggle between democracy and dictatorship one cannot stay neutral. You have to decide in favour of democracy and against dictatorship. It is at this point that the active adaptation policy constituted a political and moral failure.

Too often in the course of history, we Danes have just sailed under a flag of convenience and let others fight for our freedom and peace.

The lessons of 29th of August, 1943 is that if one means something serious about our values, about freedom, democracy and human rights, then we must also make an active contribution in defending them. Even against difficult odds. Even when unpopular and dangerous decisions have to be made.

Let us honour the efforts of our countrymen in the resistance movement and in the defence of freedom and democracy.

Thank you

- From the web page Danmarkshistorien, danmarkshistorien.dk, Aarhus University. Translation: Anne Sørensen. Retrievable from <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/anders-fogh-rasmussen-v-om-samarbejdspolitikken-29-august-2003/>

Hans Kirchhoff: "Fogh demonises history", 16th of October, 2003

In his feature article from the Danish newspaper Information, Danish historian Hans Kirchhoff comments the Danish Prime Minister Anders Fogh Rasmussen's speech.

Fogh demonises history

[...] When we talk about cooperation policy, it is important to remember that all occupied countries in Hitler's Europe collaborated with the occupying power [...]. :And if we focus on the responsible statesmen, no one could just let go of the reins and throw them away. That would mean the collapse of all vital societal functions and lead to chaos, famine and death. It is also important to compare the differences between the years 1940-41 and 1942-43. In the early years of the war, where the Wehrmacht seemed invincible, one had to expect a generation-long occupation like the one people in South Jutland had lived under from 1864 to 1920 [after the Second Schleswig War in 1864, this area was German until the Peace of Versailles in 1920]. It was during these years that active collaboration was sought, primarily aiming at surviving politically and nationally by adjusting economically. But always with the politicians as the foot-dragging party against the technocrats and bureaucrats in the ministries. :It is this policy which today is called naive, but which in 1940/41 seemed like a realistic assessment of Denmark's future as a province in a Nazi empire. Only the most hardened anglophiles could have confidence in England eventually winning the war. Finally, it is important to maintain that resistance was not an alternative to collaboration during the first years of occupation. Resistance has to be based on the belief that the illegal struggle is useful. And such beliefs did not exist in the years when "the German victories struck the world with astonishment and admiration" [a famous quote from the Danish for-

eign minister Erik Scavenius, July 1940]. Too often we forget that we must go all the way until 1943 before the European resistance movements broke through, namely at the time after the Battle of Stalingrad, when it became clear that Germany could not win. Only then were the mentality and the men and the weapons in place, and only then were parts of public opinion prepared to accept the sacrifices that a resistance struggle would require.

The Prime Minister calls the cooperation policy immoral and speaks of failure. This was also the case with the illegal press: The cooperation policy was selfish and materialistic, opposition was solidary and idealistic. [...] But is it less moral to want to protect democratic institutions against a nazification like the one we see in Norway - or to want to defend the economy against plundering and destruction - or to want to protect the population against hunger deportations - actually I don't see that. [...] We also must note that the collaboration line was supported by the entire business community, by the workers 'and employers' organizations, by the church and the press. [...]

Now all this must not develop into a false idealization of the cooperation policy, because it had its price that Denmark came through the world war as the least devastated of all countries, a price that still influences us today. Therefore, I can fully endorse the praise of the resistance movement for having defied state egoism and shown solidarity with the anti-Nazi struggle. It just can't come through by demonizing the collaboration line. It is too easy and too cheap and it is unhistoric.

- From the web page Danmarkshistorien, danmarkshistorien.dk, translated by Anne Sørensen. Retrievable from <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/kronik-i-information-fogh-daemoniserer-historien-2003/>

Questions for reflection and discussion

1. Are there any World War II memorials or monuments close to you? When were they erected? How are events, people, etc. presented and depicted? Why?
2. Is there a public holiday to commemorate end of World War II in your region? When and how do you celebrate?
3. Was there a change in the way of celebrating 9th of May after 1989? What was the cause? How and why did it change?

1.20 Riga's Town Hall Square

Ilgvars Misāns

Edited by *Jörg Hackmann* and *Mati Laur*

Reflection of the Approach Toward the Historical Heritage of a City with a Chequered History

Since the Middle Ages, the square known as the Town Hall Square has been the economic and administrative centre of Riga, which was founded in 1201 in the eastern part of the Baltic Sea region, a city where the Germans were predominant up until the turn of the 20th century. Two splendid buildings – the House of the Blackheads, the brotherhood of unmarried foreign merchants and journeymen, and the town hall embodied the economic and political importance of the city on the Daugava. These buildings, which were remodelled several times over the years, along with the Roland statue adorned the well-designed square and presented a uniform setting until the World War II. However, already in the interwar period, when Riga had become the capital of the new nation state of Latvia, ideologically motivated changes were made to the appearance of the square. In an attempt to downplay the German influence on Riga, construction of a new city administration building was begun on western side of the Town Hall Square.

In the summer of 1941, during the advance of the German Wehrmacht, the square went up in flames; when the fires were extinguished, the buildings lay in ruins. As long as Riga was occupied by the Germans, it was clear that the most important historical buildings on the town hall square were to be rebuilt. Following the war, when the Soviet Union reasserted its power in Latvia, which had been annexed in 1940, policymakers declared the House of the Blackheads to be a monument to a foreign knightly culture, which was fundamentally hostile to the Latvian people. The ruins of the structure were demolished in 1948. Six years later, the remains of the town hall were removed and the Roland statue was moved to the city depot.

A public flower garden with benches was installed in the middle of the square. Around the garden, buildings of importance to the capital of Soviet Latvia were erected, reflecting the technical capabilities and aesthetics of the period – the Polytechnic Institute building (currently the Technical University) and a row of five-storey terraced houses employing pseudo-medieval and pseudo-modern gables in an attempt to fit in with the surroundings of the Old Town. Built in 1971, the Museum for the Red Latvian Riflemen (currently the Occupation Museum) - the heroes of the Bolshevik regime in Russia after 1917 – placed the mark of Soviet ideology on the square.

A sizeable number of both Latvian intellectuals and the general population regretted the loss of the historical town hall square already in Soviet times, and after the restitution of Latvia's independence in 1990/1991, rebuilding the House of the Blackheads became a high priority. In December 1999, the newly reconstructed House of the Blackheads was dedicated as a museum, event venue and concert hall. Many of Riga's

inhabitants viewed it as symbolic of the return of Latvia and its capital to the western European community of values. At the same time, the nearby Schwabe House and the Armoury of the Riga City Guard (Blue Guard House) were rebuilt and restored to their former appearance. The new Riga City Council building followed in 2003. Here, only the historic façade was restored; the interior was modernised. The copy of the historic Roland statue was also put up in the square again. The present and most recent history are represented in the Town Hall Square by the new building of an upscale hotel and a multipurpose office building (Kamarin's House), whose architectural and aesthetic quality was the subject of much criticism.

Jānis Āberbergs, Head of the Cultural Department of the Riga City Council, on the role of individual nationalities in the Latvian capital Riga (1932).

The year 1920 was the beginning of a new era in the life of Riga. The government of the new, independent Latvia drew on the entire population of Latvia. While the nation's capital was once German, then Russian, it is now Latvian. Riga is Latvian only because Latvians constitute the majority and Latvian is the common vernacular in the city. Riga is a democratic city and each group of inhabitants is represented in the city's self-administration proportionate to its number and prominence.

- J[ānis] Āberbergs. "Rīgas pilsētas vesture" (History of the City of Riga). In: *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta*. Ed. by T[eodors] Līventāls, V. Sadovskis. Riga, 1932. P. 5-56. Quote: p. 55-56.

Mayor Roberts Lapiņš on the necessity of changing the cityscape of Riga (1937).

The President and the government have stressed a number of times the need to change the Old Town in accordance with the spirit of the times, in particular the quarter on the Daugava. The city must not forget this responsibility called for by the current era, and the city must bear in mind this great task – to give our capital a new look.

- Quoted from Pārsla Pētersone. "Rīgas pilsētas administratīvās ēkas" (The administrative buildings of Riga's City Government). In: *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Riga, 2000. P. 279.

The responsible Riga city architect Voldemārs Šusts on the failed restoration of the Town Hall Square (1967).

The idea of a complex reconstruction was not realised, even though the necessity was obvious. The ruins of the House of the Blackheads were eliminated, the Town Hall demolished [...] Such indifference to the architectural monuments of Old Riga, which was in opposition to the opinion of the majority of the architects, was no coincidence: behind it was the nihilistic theory of the appreciation of our architec-

tural heritage. In fact, the common view of the German “cultural institution” was adopted, and this held that the true creators of all cultural values – including the architecture – were the German immigrants. That led to the conclusion that the architecture of Old Riga expressed foreign, hostile ideology! Why should it be restored, preserved, maintained?

- Voldemārs Šusts. *Diskusija turpinās* (The discussion continues). In: *Māksla*, 1967, No. 1, pp. 18-19.

Vice President of the Latvian Academy of Sciences, Jānis Stradiņš, on the fate of the House of the Blackheads (1995)

The Blackheads House, over the times, had grown into a symbol of Riga. To be more precise, it was the Town Square ensemble with the Blackheads House and the outline of the tower of the St Peter's church – the visual centre of the Baltic metropolis, without which Riga was not quite its true self. [...]

The awakening of our nation, the resumption of Latvia's independence, the re-evaluation of our historical heritage have taken us to the outset, to the search, of the ways to reanimate Riga. The 800th anniversary of the city in 2001 is a good additional incentive to these intentions. The scheme, which only ten years ago seemed impracticable, to reconstruct the Blackheads House and, later, also the whole of the Town Square ensemble, has been launcher. [...] Public at large has accepted the idea, there is only shortage of funds – Latvia is still poor, so is the ancient Hanseatic League town Riga.

The Blackheads House should be considered not only as an architectural monument which had developed in long and complicated succession of epochs and styles, thus acquiring its inimitable image, the work of no single architect or result of single century. The Blackheads House is also a monument to the social, cultural and musical activities of ancient citizens of Riga. [...] Within its walls important historical events had taken place [...]. The Blackheads House is another rehabilitation of the Baltic Germans, their remarkable contribution to Riga, the Hanseatic League, Eastern Baltics, Latvia. [...]

It will become an attribute of eternal Riga; it will visually confirm Riga's affiliation to Western Europe and will be evocative enterprising spirit of ancient Riga's young traders, full of mettle and zeal – also on the far-off Eurasian roads.

It is not only a matter of mere physical reconstruction of the architectural monument. The philosophical meaning of the restoration of the Blackheads House is the resurrection and inheritance of the traditions. [...]

And the future citizens of Riga will wonder how we could have lived in the city for more than fifty years without the Blackheads House.

- Jānis Stradiņš. "Über das Schicksal des Schwarzhäupterhauses und dieses Buch".
In: *Melngalvju nams Rīgā*. Ed. by Māra Siliņa. Riga, 1995. pp. 13-14.

Photos

Fig. 53: The Town Hall Square in Riga in 1829 with the city scales in the foreground
Right: House of the Blackheads, left: Town Hall. Artist: G. C. Scharlow, ink, watercolour
Reproduction from the Museum of the History of Riga and Navigation

Fig. 54: House of the Blackheads with Schwabe House (left) and the Armoury of the Riga City Guard (background, left) and the Roland statue in the foreground on a postcard from the early 20th century
Reproduction from the Museum of the History of Riga and Navigation

Fig. 55: Plan of the city
 Reproduction from the Museum of the History of Riga and Navigation

Fig. 56: Bird's-eye-view of war damages on the Town Hall Square

Photo 1944

Reproduction from the Museum of the History of Riga and Navigation

Fig. 57: New residential buildings with the ruins of St Peter's Church without its tower in the background

Photo: 1964

Reproduction from the Museum of the History of Riga and Navigation

Fig. 58: Museum for the Red Latvian Riflemen

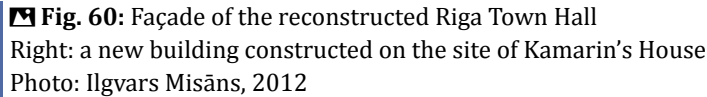
In the background (left) the Polytechnic Institute building with the laboratory building (right). The trolleybus is reminiscent of the transport axis which once passed through the Town Hall Square. Photo: 1970s

Reproduction from the Museum of the History of Riga and Navigation

Fig. 59: Reconstructions of the House of the Blackheads and Schwab House
With a copy of the Roland statue in the foreground of the recently-restored Town Hall Square in Riga
Photo: Ilgvars Misāns, 2013

 Fig. 60: Façade of the reconstructed Riga Town Hall
 Right: a new building constructed on the site of Kamarin's House
 Photo: Ilgvars Misāns, 2012

Questions for reflection and discussion

1. Which power relationships and political changes have characterised the history of Riga from its founding to the present day?
2. How did the chequered history of the city influence the appearance of the Town Hall Square?
3. Which ideological principles and values shaped the approach toward the historical structures on the Riga Town Hall Square since 1918?
4. How would you evaluate the current appearance of the Riga Town Hall Square? What message does it send to our contemporaries?

Further reading

1. Jānis Krastiņš. *Riga Town Hall Square: Riga Town Hall Square today, the Town Hall Square in the mirror of recent history, the Statue of Roland, buildings surrounding Town Hall Square*. Riga [2010]. (In German: Jānis Krastiņš. *Riga, der Rathausplatz: der Rathausplatz heute, der Rathausplatz im Spiegel, der jüngsten Geschichte, die Rolandstatue, Gebäude rund um den Rathausplatz*. Riga [2010]. In Russian: Янис Крастиньш. *Рига, Ратушная площадь: Ратушная площадь в наши дни, Ратушная площадь в зеркале новейшей истории, статуя Роланда, здания вокруг площади*. Рига [2010]).
2. *Melngalvju nams Rīgā = Das Schwarzhäupterhaus in Riga = The Blackheads House in Riga*. Ed. by Māra Silīņa. Riga [1995].
3. Andreas Fülberth. *Riga. Kleine Geschichte der Stadt*. Cologne, Weimar, Vienna, 2014.
4. Jörg Hackmann, "Metamorphosen des Rigaer Rathausplatzes, 1938-2003: Beobachtungen zur Rolle historischer Topographien in Nordosteuropa" (Metamorphoses of the Riga Town Square. Notes on the role of historical topographies in North Eastern Europe). In: *Wiedergewonnene Geschichte. Zur Aneignung von Vergangenheit in den Zwischenräumen Mitteleuropas*. Ed. by Peter Oliver Loew, Christian Pletzing, Thomas Serrier (Veröffentlichungen des Deutschen Polen-Instituts, 22). Wiesbaden, 2006. Pp. 118-141.

1.21 War and Peace in the Baltic Sea Region

Jörg Hackmann, Anders Frøjmark, Mati Laur

"Dominium maris Baltici" and "Sea of Peace"

Since the end of the Cold War, the Baltic Sea region has been perceived as a region shaped by a common history and the wish of the peoples on its shores to live in peace and to be masters of their own political, economic and social decisions. However, the fact that the mutual relations between the states on the Baltic rim are shaped not by violent conflicts but by peaceful contacts, is a rather recent and also precarious phenomenon. Today, there is a substantial effort to ensure peace, democracy and prosperity in future, but how can one refer to a common history, when this history is shaped by war, genocide, occupation, repression, plundering and other terrible events? Shall one just declare history to be past perfect that is to overcome or to ignore because it is unrelated to our present and future?

The German-Jewish philosopher Walter Benjamin put this dilemma in his interpretation of the painting *Angelus Novus* by Paul Klee:

A Klee painting named *Angelus Novus* shows an angel looking as though he is about to move away from something he is fixedly contemplating. His eyes are staring, his mouth is open, his wings are spread. This is how one pictures the angel of history. His face is turned toward the past. Where we perceive a chain of events, he sees one single catastrophe which keeps piling wreckage upon wreckage and hurls it in front of his feet. The angel would like to stay, awaken the dead, and make whole what has been smashed. But a storm is blowing from Paradise; it has got caught in his wings with such violence that the angel can no longer close them. The storm irresistibly propels him into the future to which his back is turned, while the pile of debris before him grows skyward. This storm is what we call progress.

The following aspects and examples will give some food for thought for the discussion of approaches to past aspects of violent history in the Baltic Sea Region that were shaped by dialogue and reconciliation and not reinforced nationalism.

Changing commemoration of war

Even if the time of wars and their traumatic consequences for soldiers as well as the civilian population in the eyes of the younger generations seems to be a thing of the past, there are still many people who vividly remember the World War II and its horrors.

War and peace, however, shaped the life of almost all previous generations in the Baltic region. When remembering this today, the horrors have already faded into the background, and increasingly we see the battles of previous centuries as an occasion for re-

enacting and reliving earlier times. This happens, for instance at the Marienburg / Malbork commemorating the battle of Tannenberg / Grunwald / Žalgiris 1410. More recently, also reenactments of the World War II have been staged (see Meelis Muhu's documentary: Let's play war - <https://vimeo.com/163809103>).

Or we are amazed by the "Vasa" in the museum with the same name in Stockholm. When built, the ship was the biggest navy vessel to date, but it didn't make it to its mission area at the Baltic coast of Poland because it capsized and sank during a test sailing in the harbour of Stockholm in 1628. There it remained in the mud for more than 300 years, until it was rediscovered in the late 1950s and salvaged in 1961.

Fig. 61: The Vasa battleship

Photo: mik Krakow, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Muzeum_Statku_Waza_w_Sztokholmie_\(6321402517\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Muzeum_Statku_Waza_w_Sztokholmie_(6321402517).jpg)

Today, shipwrecks and cannons of that time are mostly cultural relics. Against this background, one might understand that the Latin term of *Dominium maris Baltici* – dominion of the Baltic – does not connote the horror of previous wars but historical communalities around the Baltic.

Dominium maris Baltici

What was at stake in this conflict of Baltic powers? For many centuries, control over the sea was a decisive factor of power. A special role was taken by Denmark which controlled the Öresund and thus the passage from the oceans to the Baltic and vice versa. The Sound dues were a major source of revenue. The Danish power position was challenged by Lübeck under the leadership of Jürgen Wullenweber in the 1530s, but the failure of this challenge highlighted the decline of the Hanseatic towns as a political factor against the new territorial states. At the same time, Sweden tried to strengthen its power position in the Baltic region and Russia also demanded access to the Baltic. The fortress of Ivangorod, erected by Ivan III in 1492 opposite of Narva, highlights these tensions.

Fig. 62: Narva in the 1860s

W. S. Stavenhagen "Album Ehstlaendischer Ansichten", Mitau, 1867

Source: <http://grafo.tlulib.ee/index.php?ID=227>, nr. 28

Thus, conflicts over the *Dominium maris Baltici* shaped the Baltic region for almost 200 years. Sweden was in the centre: it waged war against Denmark, the Catholic emperor of the Holy Roman Empire, Poland-Lithuania and also against Russia. For a time, Sweden controlled large parts of the Baltic rim. The consequences of these wars were devastating: Often, whole regions were plundered, epidemics and hunger decimated the

population in addition to those who died in the fighting. In Poland, the Swedish invasion of 1655 is remembered as “Deluge”.

 Fig. 63: Erik Dahlberg, Siege of Brest Litovsk, 1657

Source: [https://dsb.wikipedia.org/wiki/Data-ja:Biera%C5%9Bcie_Lito%C5%AD-skaje_%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%8C%D1%86%D0%B5_%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%9E%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B5_\(E._Dahlbergh,_1657\)_\(2\).jpg](https://dsb.wikipedia.org/wiki/Data-ja:Biera%C5%9Bcie_Lito%C5%AD-skaje_%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%8C%D1%86%D0%B5_%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%9E%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B5_(E._Dahlbergh,_1657)_(2).jpg)

At the end of this struggle for dominion, Russia rose to become a great power on the Baltic, and with the new capital of St Petersburg at the mouth of the Neva river, the largest city in the Baltic region today was founded in 1703. In the 18th century, Russian foreign policy then developed the idea of a peaceful Baltic region, the “calm of the North”, albeit under the condition of Russian control of the region.

War and Peace in the 19th century

However, the armed conflict continued. In 1808/09, Russia conquered Finland, which until then had been a part of the Swedish state, and Russian troops moved across the frozen Baltic Sea and threatened Stockholm. In response, Sweden was convinced that a peaceful policy based on neutrality was better for the nation than ongoing wars.

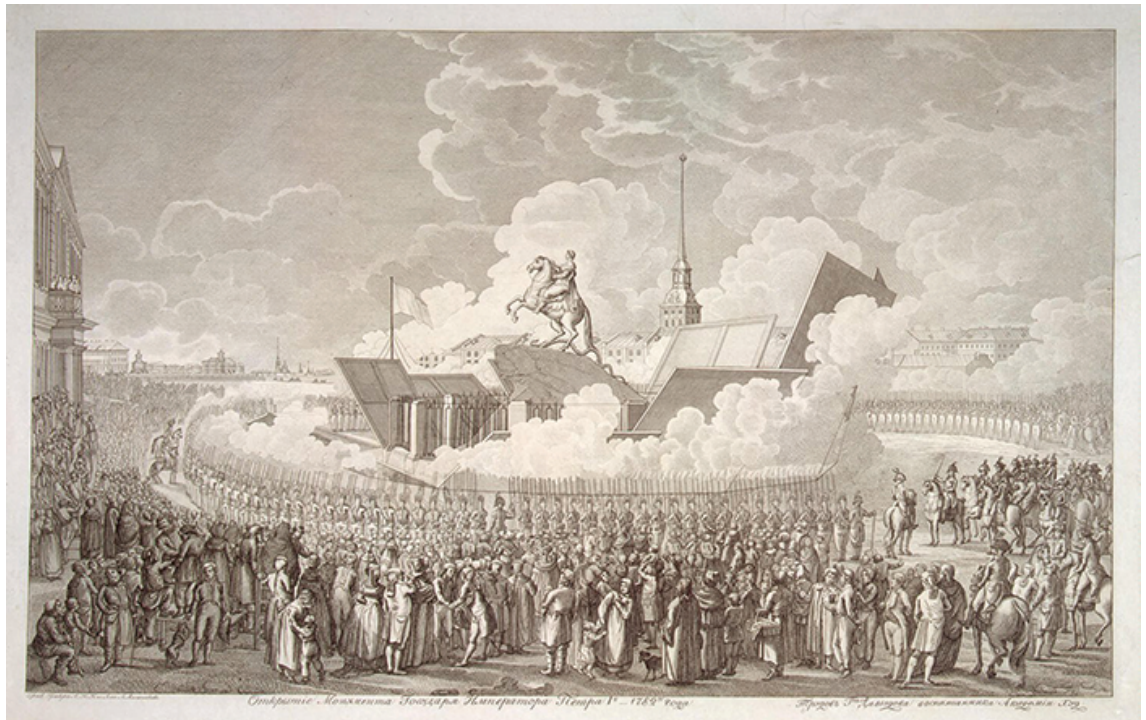

Fig. 64: "The Bronze Horseman" (Mednij Vsadnik) by Falconet in St Petersburg, mid-19th century
 Source: Alexei Kipriyanovich Melnikov, <https://www.arthermitage.org/Alexei-Kipriyanovich-Melnikov/Opening-of-the-Monument-to-Peter-the-Great-on-Senate-Square-St-Petersburg.html>

However, the Russian "Calm of the North" could not be maintained permanently. During the Crimean War of 1853–1856, British warships advanced as far as Reval / Tallinn, then part of the tsarist empire. After the peace agreement, Russia had to give up the destroyed fortress of Bomarsund on the Åland Islands outside of Stockholm, and the islands from that time onwards received a special demilitarised status in the region.

At the end of the 19th century, Russia and Germany built and stationed large fleets on the Baltic rim: Kiel and Mürwik (modelled after the Marienburg) on the German side, Libau/Liepāja and Kronstadt off St Petersburg on the Russian side were important bases.

The 20th century

During the World War I, the Scandinavian kingdoms declared themselves neutral, and Sweden was able to maintain this position also during the World War II.

After 1945, the notion of "Calm of the North" returned in the slogan of "Sea of Peace". Not only did it express people's desire for a peaceful future - which was widespread for good reasons after the experiences of the war - but it was also an ideological argument during the Cold War.

Fig. 65: Poster of the Baltic Week in Rostock, Germany

Source: Landesarchiv Greifswald, Rep. 210 Komitee Ostseewoche Nr. 617

According to this notion, the socialist countries were peaceful, whereas the capitalist states were allegedly belligerent. Conversely, some political circles in the West conjured up the danger of a “Red Sea”.

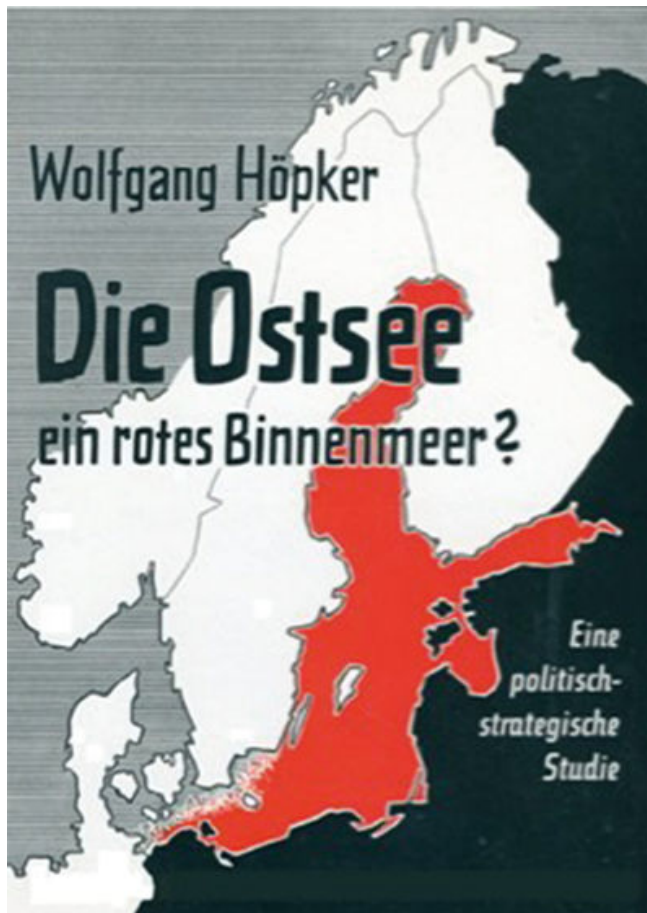

Fig. 66: Book cover: The Red Inner Sea

NATO and the Warsaw Pact prepared themselves for a new war in the Baltic region. Only a few years after the end of the World War II, there were plans for a German navy which would not only defend the western Baltic Sea against a Soviet attack but would also carry out landing manoeuvres on the eastern Baltic rim. Conversely, planning in the GDR and Poland envisaged occupying Denmark as quickly as possible and then advancing into the North Sea. Just how tense the situation was was illustrated by the multiple incursions of Soviet submarines into Swedish territorial waters, such as the “Whiskey-on-the-rocks” incident in 1981, when a submarine ran aground off Karlskrona.

There were numerous military restricted zones, especially in the Soviet Baltic regions: the Kaliningrad region was difficult to access even for Soviet citizens, and Western foreigners were not allowed to spend the night in Tartu because of the proximity to the military airport. In addition to military dominance, there was strict surveillance of the Baltic coastline from the GDR to the Soviet Union in order to prevent escape attempts across the sea: Many beaches were raked at night to make footprints visible.

Fig. 67: Monument of the GDR Army in front of the former barracks in Prora

There were only few peaceful contacts, for example, in ferry lines across the East-West border; where they existed, they often led via Finland, which occupied a special position between East and West.

The last phase in the military strategic planning was the Mukran ferry port on the island of Rügen, which was completed in 1986 and provided the GDR with a direct rail link to Memel/Klaipeda in the Soviet Union. This made it possible to transport military material between the GDR and the Soviet Union bypassing Poland. With the emergence of the Independent Trade Union *Solidarność* in 1980, the GDR leadership feared that the Polish protest against the socialist regime could also spread to the GDR.

Freedom and Peace

While during the Cold War, freedom and peace were concepts of struggle in the East-West conflict until 1989, this changed with the protests from Tallinn to Leipzig at the end of the 1980s. The “singing revolution” in the Baltic Soviet republics symbolised this epochal turning point in the Baltic region. The Latvian documentary film director Juris Podnieks documented the spirit of optimism of those years in the film *Krustceļš* (Homeland) of 1988.

After the end of the socialist regimes, the first interest of the Baltic States from Germany to Estonia was the withdrawal of Soviet troops and the dismantling of their military facilities. Furthermore, the foreign political priority of the states from Poland to Estonia was to join NATO as protection against a renewed threat from Russia. The neutral North European states of Finland and Sweden, in particular, have attempted to define security in the Baltic Sea region not only through military alliance systems, but also through security policy dialogues and confidence-building measures.

Questions for reflection and discussion

1. What does Benjamin's view of history imply for interpretations of the history of the Baltic Sea region?
2. Discuss the positive and negative aspects of military reenactments.
3. Which role do the battles mentioned play in your national history?
4. What could change in the perception of these battles, if you take a Baltic (or a global) perspective?
5. Discuss strategies of reconciliation between former national enemies.
6. Watch Meelis Muhu's film "Let's play war" (2016) and discuss the reflections on war in this documentary.

Further reading

1. Kristian Gerner and Klas-Göran Karlsson. *Nordens Medelhav. Östersjöområdet som historia, myt och projekt* (The Mediterranean Sea of the North. History, myth and project of the Baltic Sea region). Stockholm, Natur och Kultur, 2002.
2. Andres Kasekamp. *History of the Baltic States*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010.
3. Michael North. *The Baltic: A History*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2015.

2 Deutsche Texte

2 Deutsche Texte

2.1 Einführung

2.2 Die Autoren und Autorinnen

2.3 Das Bild der Wikinger

2.4 Die Ankunft des Christentums

2.5 Die baltischen Kreuzzüge

2.6 Die Marienburg in Polen

2.7 Wo Russland die Schweden zurückschlug: die Schlacht an der Nawa (1240)

2.8 Die Alexander-Newski-Kathedrale in Tallinn

2.9 Das Gedenkkreuz von Korsbetningen in Visby

2.10 Margarethe, Hedwig und Unionen

2.11 Grunwald, Tannenberg, Žalgiris

2.12 Die Reformation

2.13 Gustaw II. Adolf

2.14 Baltikum und Russland im 18. Jh.

2.15 Otto von Bismarck - Held oder Antiheld?

2.16 Das Erbe der Gutshöfe in der Ostseeregion

2.17 Opfer, Zuschauer, Täter

2.18 Alkoholkonsum und Abstinenzbewegung

2.19 Mai 1945: Befreiung oder Besetzung?

2.20 Der Rathausplatz in Riga

2.21 Krieg und Frieden im Ostseeraum

2.1 Einführung

Anne Sørensen, Christian Pletzing, Janet Laidla

Michael North beginnt seine Geschichte der Ostsee mit der Aussage, diese Region „war und ist eine Zone fruchtbarer Austauschbeziehungen.“¹⁾ Caroline Boggis-Rolfe vergleicht in ihrem vor kurzem erschienen Buch *Die Geschichte des Baltikums* auf interessante Weise die Geschichte der Region mit der Ostsee selbst – manchmal (auch trügerisch) ruhig und dann plötzlich von einem heftigen Sturm aufgewühlt. Das vorliegende Buch handelt von diesen ruhigen und stürmischen Zeiten und führt dabei (wie bei North und Boggis-Rolfe) von der Wikingerzeit bis ins 20. Jahrhundert; anstelle einer durchgehenden Erzählung präsentieren wir jedoch eine Sammlung von Quellen und Standpunkten zu sehr unterschiedlichen historischen Themen mit Bezug zur Ostsee.

Die Idee eines Projekts, das die Geschichte des Ostseeraums aus einer transnationalen Perspektive erforscht, entstand 2009 in Schleswig-Holstein. Die Academia Baltica (Lübeck/Sankelmark) beantragte erfolgreich Fördermittel aus dem Programm „Kultur“ der Europäischen Kommission für die Planungsphase und die Entwicklung des Pilotmoduls „Kulturelle Perspektiven“ ihres Projekts „Baltic Sea History“. Herz des Projekts war der Aufbau einer virtuellen Plattform für die Geschichte der Ostseeregion. Von 2012 bis 2014 arbeiteten 14 Partner aus Wissenschaft, Bildung und Kultur der Ostseeanrainerstaaten gemeinsam an diesem Projekt. Ihr Ziel war es zu zeigen, dass die Geschichte des Ostseeraums mehr ist als die Geschichte der Nationalstaaten an den Ufern der Ostsee. Gleichzeitig wollte das Projekt „Baltic Sea History“ unterschiedliche Standpunkte und Perspektiven auf die gemeinsame Geschichte der Region vorstellen.

2017 gelang es den Projektpartnern, Fördermittel für die Fortsetzung des Projekts einzuwerben. Das Projekt wird von der Academia Baltica verwaltet, die Projektpartner sind die Technische Hochschule Lübeck, die Universität Szczecin, die Stiftung Borussia in Olsztyn, die Vytautas Magnus Universität in Kaunas, die Universität Lettlands in Riga, die Universität Tartu, die Stadtarchive Tallinn, die Linné-Universität in Växjö und Kalmar und die Universität Aarhus. Das neue Projekt knüpft an das 2012–2014 von der EU geförderte Projekt an. Sein Ziel ist es, die Geschichte des Ostseeraums aus viele unterschiedlichen Perspektiven zu beleuchten und so Verständnis für die historischen Narrative der einzelnen Länder zu wecken, die an die Ostsee grenzen. Außerdem soll die Geschichte des Ostseeraums für die Erwachsenenbildung aufbereitet werden, und zwar mit Hilfe von Unterrichtsmaterialien, einem Online-Tutorial und einer Online-Plattform.

Der multiperspektivische Ansatz wurde aufgrund der grundsätzlichen Erkenntnis gewählt, dass jeder Einzelne und jede soziale Gruppe bestimmte Ereignisse und Entwicklungen unterschiedlich erinnert und diese Erinnerungen und ihre Ausdrucksformen sich außerdem mit der Zeit wandeln. Das heißt aber nicht, dass es akzeptabel ist, historische Fakten zu politischen, finanziellen oder persönlichen Zwecken zu manipulieren oder zu fälschen.

Die Einbeziehung vieler Perspektiven bei der Geschichtsvermittlung ist auch mit der Absicht verbunden, nationale, religiöse und/oder kulturelle Gegensätze zu überwinden. Ein multiperspektivischer Ansatz spiegelt wider, dass Geschichte nicht einer autoritativen Erzählung folgt, sondern sich vielmehr aus einem Dialog voneinander abweichender Erzählungen herauschält. Indem man bei der Vermittlung von Geschichte unterschiedliche Standpunkte wiedergibt, werden historische Ereignisse nicht nur beschrieben, sondern auch deren Bedeutung und Auswirkungen auf die Menschen sichtbar gemacht. Multiperspektivität ist gegeben, wenn nicht nur eine Sicht auf ein

Ereignis (oder ein Artefakt, eine Person, einen Ort usw.) präsentiert wird, sondern mehrere. Diese anderen Sichtweisen können aus der Geschichte selbst, aus Wissenschaft, Gesellschaft oder Politik, von Minderheiten oder von unterdrückten Gruppen stammen. Sie zeigen, dass historische Fakten je nach Geschlecht, Alter oder kulturellem Hintergrund unterschiedlich wahrgenommen werden. Dabei können sowohl innerhalb des eigenen Landes als auch in anderen Ländern unterschiedliche Perspektiven entstehen. Das heißt, Multiperspektivität ist ein ganzheitlicher Ansatz, ein Versuch, historische Ereignisse aus einer Vielzahl von Perspektiven in einem größeren Zusammenhang zu betrachten und zu verstehen.

Die Berücksichtigung vieler Perspektiven kann auch zeigen, dass historische Ereignisse – und deren Interpretation – immer durch menschliches Handeln entstehen. Jedes historische Ereignis beruht auf den Entscheidungen von Menschen, die auf der Grundlage von Informationen getroffen wurden. Darum hängt die Qualität der Entscheidung von der Qualität der Informationen ab. Entscheidungen und Interpretationen sind aber auch die Folge von Überzeugungen und vielleicht auch von Wünschen oder Ängsten. Für ein multiperspektivisches Verständnis muss man also nicht unbedingt die eigene Sichtweise aufgeben, sondern lernen, dass es noch andere Sichtweisen gibt. Multiperspektivität bedeutet jedoch in keinem Fall die Anerkennung so genannter alternativer Fakten, die sich nicht auf Quellen und wissenschaftliche Argumente stützen.

Multiperspektivität im Ostseeraum

Die Geschichte des Ostseeraums ist reich an Beispielen für kontrastierende Sichtweisen auf historische Ereignisse, die sich auf die beteiligten Parteien sehr unterschiedlich ausgewirkt haben und noch auswirken. Der vielschichtige Charakter der nationalen Geschichte der Ostseeländer ist ein fruchtbares Ausgangsmaterial für die Entwicklung multiperspektivischer Ansätze zur Überwindung nationaler und/oder monokultureller Standpunkte. Diese unterschiedlichen Standpunkte drücken sich nicht nur in der geschriebenen Geschichte aus, sondern auch in Form geänderter Straßennamen, versetzter Denkmäler und in der Lebensgeschichte der Menschen.

Es gibt nicht *die* Perspektive, die jede denkbare Wahrnehmung der Geschichte des Ostseeraums abdeckt. Es liegt auf der Hand, dass die zahlreichen nationalen Perspektiven in der Region fundamentale Unterschiede im Verständnis moderner Gesellschaften und Staaten sowie beim Nachdenken über Geschichte, insbesondere die Geschichte des 20. Jahrhunderts, offenlegen. Dies ist ein weiteres Argument, warum eine historische Multiperspektivität hier besonders fruchtbar zu sein scheint; sie erweitert den jeweiligen Blick auf die Geschichte selbst und auf die unterschiedlichen aktuellen Entwicklungen in der Region.

Kriege und Konflikte waren über Jahrhunderte die beherrschenden Merkmale des Ostseeraums. Wie sich gezeigt hat, ist Multiperspektivität ein wichtiges Instrument zur Überwindung nationaler Konflikte. Nach Konflikten ist es wichtig, aggressive Stereotype über die nationalen „Anderen“ zu bekämpfen und Wissen über die Nachbarn und ehemaligen Feinde sowie über deren Geschichtsverständnis zu vermitteln. Ein derartiger Ansatz kann einen wesentlichen Beitrag zur Aussöhnung leisten. Diese Aufgabe liegt nicht allein bei Regierungen und offiziellen Institutionen, sondern umfasst die unterschiedlichsten Aktivitäten von Privatpersonen und Organisationen der Zivilgesellschaft. Die Überwindung nationaler Antagonismen war jedoch nicht immer erfolgreich.

Über dieses Buch

Dieses Buch ist eine Sammlung von Lehrmaterialien für den [Baltic Sea History MOOC course](#), es kann jedoch auch eigenständig genutzt werden. Jedes Kapitel enthält einen oder mehrere Einleitungstexte, Beispiele für unterschiedliche Quellen oder Standpunkte, Fragen zur Reflexion und eine kurze Liste mit weiterführender Literatur. Da sich das Buch an eine breite Zielgruppe wendet, haben wir versucht, den jeweiligen Hintergrund ausführlicher zu beleuchten; dies gilt insbesondere für frühere Zeitalter. Es war jedoch nicht möglich, die Geschichte des Ostseeraums in diesem Buch vollständig zu behandeln; daher enthalten die Kapitel Vorschläge für weiterführende Literatur.

Genau wie unterschiedliche Perspektiven auf historische Ereignisse gibt es auch unterschiedliche Methoden, über diese Ereignisse zu schreiben. Deshalb konnten unsere Autorinnen und Autoren frei über die konkrete Gestaltung des Kapitels und die Anzahl und Art der vorgestellten Quellen entscheiden. Es gibt ausführliche Darstellungen von Ereignissen, Monumenten und ganzen Zeitaltern, aber auch kurze Exkursionen zu weniger bekannten Ereignissen oder Denkmälern.

Die Quellen wurden häufig von den Autorinnen selbst übersetzt und obwohl wir uns natürlich bewusst sind, dass auch die Wortwahl einer Übersetzung von der Perspektive des Übersetzers abhängt, haben wir versucht, dem Original treu zu bleiben; um das Verständnis für Nichtmuttersprachler zu erleichtern, haben wir die Texte jedoch in manchen Fällen redigiert. Eine mögliche Aufgabe für Lernende wäre daher, die übersetzten Texte mit den Quellen in der Muttersprache der Lernenden zu vergleichen und subtile Unterschiede aufzuspüren.

Zweifelsohne wird das Verständnis eines historischen Ereignisses immer komplexer, je mehr Perspektiven man berücksichtigt. Dadurch ergibt sich die Frage, wie man ein Ereignis aus unterschiedlichen Perspektiven beleuchtet, ohne den Lernenden zu überfordern. Die Relevanz eines multiperspektivischen Ansatzes sollte an einem guten Bei-

spiel erläutert werden, zu dem die Lernenden vorzugsweise einen eigenen Bezug haben. Das Ziel ist es, den Lernenden zu zeigen, warum sich diese zusätzliche Anstrengung lohnt. Dann kann der multiperspektivische Ansatz praktisch erprobt werden, indem die Lehrkraft weitere Perspektiven einführt und ausführlich diskutiert. Die gewählten Perspektiven sollten zusätzliche wichtige Informationen über das historische Ereignis enthalten. Außerdem können Materialien zu weiteren Perspektiven angeboten werden, die interessierte Lernende freiwillig lesen können. Alternativ kann die Lehrkraft die Lernenden bitten, sich für eine Perspektive zu entscheiden, diese herauszuarbeiten und in der nächsten Unterrichtsstunde oder in Form einer Präsentation, eines Videos oder ähnlichem auf einer Lernplattform zu präsentieren. Bei letzterem Verfahren werden die anderen Lernenden gebeten, die Präsentation auf der Plattform vorher anzusehen und die darin vertretenen Perspektiven in der nächsten Unterrichtsstunde ausführlich zu diskutieren (umgedrehter Unterricht). Die Vorbereitung der Quellen kann anhand der folgenden Fragen erfolgen: wer, was, wann, wo, warum. Dabei ist es wichtig, dass die Lernenden die Perspektive nicht nur kennenlernen, sondern sie auch diskutieren und darüber nachdenken, wie sie das Ereignis bisher gesehen haben und wie sich ihre Wahrnehmung durch die zusätzlichen Sichtweisen geändert hat.

Um das Spektrum der Perspektiven zu erweitern, kann man die Lernenden bitten zu versuchen, Quellen historisch stummer Gruppen, wie Sklaven, Bauern oder Arbeiter, zu erstellen. Weil diese Gruppen häufig nicht die Möglichkeit hatten, ihre Überlegungen und Ansichten aufzuzeichnen, gibt es dazu kaum Quellen. Indem sie sich in ein Mitglied dieser Gruppe hineinversetzten und eine Quelle schaffen (z. B. einen Tagebucheintrag), setzen sich die Lernenden mit der Gruppe auseinander. Dies kann zu anfänglichen Irritationen führen, aber auch die Empathie fördern und das Verständnis des Gelernten vertiefen. Natürlich lässt sich Multiperspektivität auf viele unterschiedliche Arten umsetzen. Alle verfolgen jedoch dasselbe Ziel: die Erkenntnis, dass es zusätzlich zur anerkannten Sichtweise noch eine oder mehrere andere Sichtweisen gibt. Wir hoffen, dass sie dieses Buch nützlich und die Behandlung der unterschiedlichen Perspektiven so aufschlussreich, bereichernd und interessant finden, wie unsere Autorinnen und Autoren den Prozess ihrer Entstehung.

Weiterführende Literatur

1. A. Palmer. *Northern Shores. A History of the Baltic Sea and Its Peoples*. (Nördliche Ufer. Eine Geschichte der Ostsee und ihrer Menschen). London, John Murray, 2005.
2. Michael North. *Geschichte der Ostsee*. C. H. Beck, München, 2011.

3. Caroline Boggis-Rolfe. *The Baltic Story. A Thousand-year History of Its Lands, Sea and Peoples*. (Die Geschichte des Baltikums. Eine tausendjährige Geschichte seiner Länder und Völker und seines Meeres). Gloucestershire, Amberly Publishing, 2019.

MOOC course: https://www.oncampus.de/weiterbildung/moocs/baltic_sea_history?lang=de

Online platform: <http://balticseahistory.info/>

- 1) Michael North. *Geschichte der Ostsee. Handel und Kultur*. Beck, München, 2011. S 1.

2.2 Die Autoren und Autorinnen

Nikita Andrejevs ist wissenschaftlicher Mitarbeiter und Doktorand an der Theologischen Fakultät der Universität von Lettland (Riga, Lettland). Zu seinen aktuellen Forschungsinteressen gehört unter anderem die Geschichte des frühen Christentums.

Anne Brædder ist wissenschaftliche Mitarbeiterin an der Universität Aarhus und der Universität Roskilde (Dänemark). Ihre Forschungsschwerpunkte sind die dänische Kulturgeschichte des 20. Jahrhunderts (Geschlechter- und Arbeitergeschichte), Erinnerungsgeschichte und Public History. Ihre Doktorarbeit (2017) analysiert das historische Bewusstsein von Teilnehmern an Reenactments des Zweiten Weltkriegs und von Darstellern in Living History-Projekten von Freilichtmuseen.

Małgorzata Dąbrowska ist Doktorandin am Institut für Geschichte und internationale Beziehungen der Universität Szczecin und Stipendiatin des Instituts für Weststudien in Poznań (Polen). Sie erforscht die Geschichte der polnischen Westgebiete seit dem Mittelalter und insbesondere die Entwicklung des Regionalismus in der Woiwodschaft Lebus an der deutschen Grenze.

Alexandr Filyushkin ist Historiker an der Staatlichen Universität Sankt Petersburg. Dort leitet er den Bereich Slawistik und Balkanistik am Historischen Institut. Sein Forschungsschwerpunkt ist die frühe Neuzeit in Russland und Livland.

Herle Forbrich hat an der Europa-Universität Viadrina in Frankfurt/Oder Kulturwissenschaften studiert (Promotion Herrenhäuser in Mitteleuropa im 20. Jahrhundert). Seit 2009 arbeitet sie für die Nordsee Akademie, die Academia Baltica und die VHS Leck in der Erwachsenenbildung.

Anders Fröjmark ist außerordentlicher Professor für Geschichte an der Linné-Universität, Kalmar, Schweden. Er forscht vor allem über die Heiligenverehrung im skandinavischen Mittelalter und ist Mitglied des Projekts „Gelebte Religion - mittelalterliche Heiligenkulte in Schweden und Finnland“. In einem weiteren Projekt befasst er sich mit

weiblicher Machtausübung im Spätmittelalter am Beispiel der Herzogin Ingeborg Håkansdotter (1301–1361). Seine Doktorarbeit hat den Titel *Mirakler och helgonkult: Linköpings biskopsdöme under senmedeltiden* (Wunder und Heiligenverehrung: Das Bistum Linköping im Spätmittelalter) (Uppsala, 1992). Er ist außerdem Co-Autor von *Baltic Region: Conflicts and Co-operation: Road from the Past to the Future* (Baltikum: Konflikt und Kooperation. Von der Vergangenheit in die Zukunft) (Tallinn, 2004).

Jörg Hackmann ist Professor für die Geschichte Mittel- und Osteuropas an der Universität Szczecin (Polen) und lehrt auch an der Universität Greifswald (Deutschland). Er hat viele Arbeiten zur transnationalen Geschichte des Baltikums und Ostmitteleuropas in der Neuzeit veröffentlicht. Vor Kurzem hat er die polnische Übersetzung von Michael North's *Geschichte der Ostsee: Handel und Kulturen*. (München, 2011) herausgegeben. Er ist Autor von *Vereinskultur und Zivilgesellschaft in Nordosteuropa. Regionale Spezifik und europäischen Zusammenhänge* (Böhlau, 2012). Aktuell forscht er zur Verflechtung von Grenzgebieten und zur Geschichte der Abstinenzbewegung im Ostseeraum.

Giedrius Janauskas ist außerordentlicher Professor am Fachbereich Regionalstudien der Fakultät für politische Wissenschaften und Diplomatie und wissenschaftlicher Mitarbeiter am Litauischen Emigrationsinstitut der Vytautas Magnus Universität (VMU) im litauischen Kaunas. Derzeit ist er außerdem stellvertretender Dekan der Humanistischen Fakultät der VMU. Seine Forschungsschwerpunkte: Bürgerdiplomatie während des Kalten Kriegs, politische Aktivitäten baltischer Emigranten nach dem Zweiten Weltkrieg und die Bildung der Ostseeregion.

Vitalija Kasperavičiūtė ist Verwaltungschefin von zwei Instituten (Historisches Institut und Philosophisches Institut) und Dozentin an der Vytautas Magnus Universität (Litauen). Ihre Doktorarbeit behandelt die Emigrationspolitik der Republik Litauen 1918-1940. Derzeit forscht sie zur Wissenschaftsgeschichte der Republik Litauen 1918-1940 und zur Kulturgeschichte litauischer Gemeinschaften im Ausland.

Eugen Kotte ist seit 2008 Professor für die Didaktik der Geschichte mit dem Schwerpunkt Neuere und Neueste Geschichte an der Universität Vechta. Zu seinem Forschungsschwerpunkt gehören historischen Mythen und nationale Stereotypen, die Analyse internationaler Schulbücher, historische Narrative und Aspekte der Neuen Kulturgeschichte.

Juhan Kreem ist wissenschaftlicher Mitarbeiter der Stadtarchive von Tallinn (Estland). Sein wichtigstes Interessengebiet ist die Geschichte der baltischen Länder im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Er ist Autor zahlreicher Publikationen zur Geschichte des Deutschen Ordens, zur Reformation und zur Stadtgeschichte. In den letzt-

en Jahren hat er mehrere Artikel zu mittelalterlichen Themen für Übersichtswerke zur Geschichte des Baltikums verfasst (z. B. Das Baltikum. Geschichte einer europäischen Region. Bd. 1, Von der Vor- und Frühgeschichte bis zum Ende des Mittelalters. Hg: Karsten Brüggemann, Detlef Henning, Konrad Meier, Ralph Tuchtenhagen. Stuttgart, 2018). Er ist Chefredakteur der Reihe Vana Tallinn (Altes Tallinn).

Lea Kõiv ist Archivarin, Historikerin und stellvertretende Direktorin der Stadtarchive von Tallinn (Estland). Sie hat zur Kirchen- und Religionsgeschichte Estlands und insbesondere Tallinns in der frühen Neuzeit und zur Geschichte der Stadtarchive von Tallinn publiziert. Sie war als Herausgeberin und Mitherausgeberin für zahlreiche Veröffentlichungen der Stadtarchive verantwortlich.

Janet Laidla ist Dozentin für estnische Geschichte an der Universität Tartu (Estland). In ihrer Doktorarbeit behandelt sie die estnische und livländische Geschichtsschreibung in der frühen Neuzeit. Derzeit forscht sie zur Kultur- und Wissenschaftsgeschichte der Neuzeit in Estland.

Mati Laur ist Professor der Neuzeitlichen Geschichte an der Universität Tartu (Estland). Zu seinen aktuellen Forschungsschwerpunkten gehören die Geschichte des Baltikums im russischen Zarenreich im 18. Jahrhundert (Verwaltungsgeschichte) und die Bauernbefreiung in den baltischen Provinzen. Gemeinsam mit Karsten Brüggemann gibt er die Zeitschrift Forschungen zur baltischen Geschichte heraus.

Michael Meichsner hat Geschichte, Kunstgeschichte und moderne deutsche Literatur studiert. Seit 2013 ist er Doktorand am Historischen Institut der Universität Greifswald und forscht zu Gotland als historischer Grenzregion in der Zeit der Kalmarer Union zwischen Dänemark und Schweden.

Dr. Paweł Migdalski, ist Assistant Professor an der Universität Szczecin (Polen). Seine Forschungsgebiete sind die Geschichte der Geschichtsschreibung, Geschichtspolitik und Erinnerungsforschung vom Mittelalter bis ins 21. Jahrhundert in Polen, Pommern und im Ostseeraum.

Ilgvars Misāns ist seit 2002 ordentlicher Professor für die Geschichte des Mittelalters an der Universität Lettlands in Riga (Lettland). Misāns forscht zur mittelalterlichen Geschichte Lettlands und insbesondere der Stadt Riga.

Christian Pletzing ist Historiker, Projektleiter des Baltic Sea History Project und Direktor der Academia Baltica / Akademiezentrum Sankelmark (Deutschland). Seine Forschung konzentriert sich auf die Geschichte der deutsch-polnischen und deutsch-baltischen Beziehungen.

Anne Sørensen ist Historikerin und wissenschaftliche Mitarbeiterin der Universität Aarhus (Dänemark). Sie ist Doktorin der Europäischen Zeitgeschichte und Autorin von Büchern und Artikeln zur Geschichte des Terrorismus. Ihre aktuellen Arbeitsschwerpunkte sind die Digitale Geschichte und die Verbreitung historischer Forschungsarbeiten über die Website www.danmarkshistorien.dk.

Valdis Tēraudkalns ist Professor für Religions- und Kirchengeschichte an der Theologischen Fakultät der Universität Lettlands (Riga, Lettland). Eines seiner Forschungsgebiete ist derzeit die Wechselwirkung von Religion und Politik im 19. und 20. Jahrhundert.

2.3 Das Bild der Wikinger

Anne Brædder, Juhan Kreem, Paweł Migdalski und Giedrius Janauskas

Die Wikingerzeit – in der Populärkultur allgegenwärtig

Im Jahr 2013 feierte die Fernsehserie „Vikings“ in Kanada, den USA und dann weltweit Premiere. Sowohl in Europa als auch in Nordamerika wurde sie schnell sehr erfolgreich und weitere Staffeln folgten. Geschrieben wurde die Serie für den kanadischen History Channel vom englischen Drehbuchautor und Produzenten Michael Hirst. Als Inspiration dienten ihm die historischen Sagas über den legendären dänischen König Ragnar Lodbrog. In der Serie lebt Ragnar Lodbrog in Skandinavien, unternimmt jedoch mit seiner Gefolgschaft brutale Raubzüge nach England. Die Wikinger in der Fernsehserie werden als blutrünstige Barbaren, Vergewaltiger und Mörder dargestellt. Dieses Bild ist meilenweit von der eher spielerischen und simplistischen Darstellung der Wikinger auf Kinderkleidung, Lebensmitteln oder in den Souvenirläden rund um die Ostsee entfernt.

Die Wikingerzeit ist auch in anderen Teilen der Populärkultur präsent, z. B. in Form von Reenactments, bei denen die Teilnehmer aus aller Welt Lebensweise und Kriege der Wikinger rekonstruieren. Besonders häufig werden historische Schlachten, das Handwerk der Wikinger und der Alltag auf Märkten nachgestellt. Wie generell bei diesem Hobby sind die Darsteller stolz auf ihre Präsentation und legen großen Wert auf ein historisch korrektes Aussehen, Details und historisches Wissen. Meist sind die Teilnehmer Amateurchistoriker, d. h. keine professionellen oder ausgebildeten Historiker; sie nehmen ihr Hobby jedoch sehr ernst.

Auch viele Museen im Ostseeraum mit Ausstellungen zur Wikingerzeit nutzen Elemente des Reenactment oder der Living History. In Estland werden Besucher eines Wikingerdorfs in die Wikingerzeit zurückversetzen, wo sie sich z. B. in der Schmiede ver-

suchen, auf einem Wikingerschiff mitsegeln, zum Krieger ausbilden oder über offenem Feuer kochen können. In einem Wikingerdorf in Litauen dürfen die Gäste das Erbe der Wikinger hören, sehen, fühlen, ertasten, riechen und schmecken. Im dänischen Wikingerschiffsmuseum werden fünf Wikingerschiffe ausgestellt, die im Jahr 1962 von Meeresarchäologen entdeckt wurden. Zu Beginn des Jahrtausends hat das Museum im dänischen Roskilde das ursprünglich bei Dublin gebaute Wikingerschiff *The Sea Stallion* aus Glendalough zu historischen Forschungszwecken nachgebaut. Auch dieser Nachbau stellt eine Form des Reenactments oder der experimentellen Archäologie dar. Die größte Wikingerausstellung der Welt befindet sich in der schwedischen Hauptstadt Stockholm.

Weil die Brandbreite der Wikingerdarstellungen so groß ist, besteht dieses Kapitel aus zwei Teilen – einem zur Wahrnehmung der Wikinger in den Quellen und einem zu Aspekten des Wikingerbildes in unserer zeitgenössischen Kultur.

Wikingerraubzüge auf den britischen Inseln

Zu den ersten Überfällen von Wikingern auf England kam es im 8. Jahrhundert, im 9. Jahrhundert folgte ein Eroberungsversuch und für eine Weile beherrschten die Wikinger große Teile Englands.

Die Angelsächsische Chronik stammt vermutlich aus dem 9. Jahrhundert und ist eine Sammlung von Annalen in altenglischer Sprache. Sie ist in mehreren Manuskripten erhalten und stellt ohne Zweifel eine enorm wichtige, wenn auch nicht immer zuverlässige, Quelle für die frühe englische Geschichte dar.

A.D. 793 . In diesem Jahr kamen düstere Zeichen über das Land der Northumbrier und versetzten die Menschen in Schrecken; dies waren wilde Wirbelwinde und Blitze und feuerspeiende Drachen wurden in den Lüften gesehen. Diesen Zeichen folgte bald eine große Hungersnot; und kurz darauf im selben Jahr, am 6. Tag vor den Iden des Januars, zerstörten heidnische Männer raubend und mordend das Haus Gottes in Lindisfarne. Und Siga starb am 8. Tag vor den Kalenden des März.

- Angelsächsische Chronik

Die estnischen Wikinger

In den Standardwerken zur Wikingerzeit gelten die Länder im östlichen Baltikum in der Regel nicht als Siedlungsraum der Wikinger. Andererseits bezeichnen die Esten die Bewohner ihres Landes in der Eisenzeit als Wikinger. Die baltischen Länder lagen auf den Wikingerrouen in Richtung Osten (Austrvegr) und damit offensichtlich im Einflussbereich der skandinavischen Kultur. Außerdem beschreiben die Kreuzfahrerchroniken des 13. Jahrhunderts Raubzüge der Bewohner der Insel Saaremaa über das

Meer; die leicht in dem gleichen Kontext wie die Wikingerraubzüge nach Westeuropa ein paar Jahrhunderte vorher betrachtet werden können. In der estnischen Geschichtsschreibung wurde daraus eine glorreiche Vergangenheit konstruiert, zu der auch die Zerstörung der schwedischen Stadt Sigtuna im Jahr 1187 gehört. Diese Idee einer „glorreichen Wikingervergangenheit“ hat estnische Schriftsteller in den späten 1920er und den 1930er Jahren zu Romanen wie *Urmās und Merike* inspiriert.

Die Zerstörung Sigtunas durch die Männer aus dem Osten wurde in der um 1320 entstandenen *Erikskrönikan* (Erkischronik) aufgezeichnet. In der frühneuzeitlichen Geschichtsschreibung wurden auch andere Volksgruppen aus dem Osten für die Zerstörung der Stadt verantwortlich gemacht. Seit Carl Robert Jakobson in seiner ersten Rede an das Vaterland im Jahr 1868 diese Volksgruppe als Esten bezeichnet hat, ist dieser Topos im kulturellen Gedächtnis Estlands jedoch fest verankert.

Schweden erlitt großen Schaden,
durch die Karelier und viel Unrecht.
Sie segelten vom Meer in den Mälarsee,
bei ruhigem Wetter und bei Sturm,
heimlich zwischen den Inseln von Svealand
rückte ihr Heer im Verborgenen vor.
Dann kam ihnen in den Sinn,
Sigtuna in Schutt und Asche zu legen,
und sie zerstörten die Stadt so gründlich,
dass die Stadt sich nie mehr davon erholt hat.
Dort wurde der Erzbischof Jon ermordet,
zur Freude vieler Heiden.

- *Erikschronik. Mittelalterliche schwedische Reimchronik.*

Carl Robert Jakobson (1817-1857) war Journalist, Politiker, Verfasser einflussreicher Schulbücher und einer der führenden Köpfe der estnischen Nationalbewegung. Seine drei Reden an das Vaterland zeigen ein Geschichtsverständnis, in dem die Zeit vor der Kolonisierung als goldenes Zeitalter interpretiert wird.

1188 [sic!] segelten die Esten [sic!] nach Schweden und in den Mälarsee, der damals unter dänischer Herrschaft stand, und töteten dort am 1. Juni den Erzbischof Johan von Uppsala, und brannten die mächtige Stadt Sigtuna nieder, wonach die neue Hauptstadt Stockholm gegründet wurde. Noch heute liegen zwischen Stockholm und Uppsala die enormen Ruinen und Türme von Sigtuna und es ist schwer zu glauben, dass die Esten mit den unzureichenden Waffen dieser Zeit eine so

mächtige Stadt zerstören konnten. Die Schweden aber sprechen noch immer über die Zerstörung von Uppsala und die Kühnheit der Esten.

- Carl Robert Jakobson. *Kolm isamaa kõnet* (Drei Reden an das Vaterland). St. Petersburg, 1870.

Wikinger in den Berichten über die Gründung der Rus

Die russische Nestorchronik, die *Erzählung vergangener Jahre* beschreibt, wie die Slawen in der zweiten Hälfte des 9. Jahrhundert drei Brüder, Rjurik, Sineus und Truvor, zu ihren Herrschern wählten. Rjurik ließ sich in Novgorod nieder, sein Sohn Oleg eroberte Smolensk und Kiew und legte damit den Grundstein für die Kiewer Rus. Welche Rolle die Skandinavier bei der Gründung des ersten russischen Staates genau spielten, wird heute hitzig diskutiert. Einerseits gab es in der Kiewer Rus ohne Frage eine skandinavische militärische Elite, andererseits ist die nationale russische Geschichtsschreibung von einer starken anti-normannischen Tendenz geprägt, die Wert darauf legt, dass die russische Staatsbildung auf lokale Entwicklungen zurückzuführen ist und die eingewanderten Wikinger (Waräger) schnell assimiliert wurden

[...] und es war keine Gerechtigkeit unter ihnen, und Sippe stand auf gegen Sippe, und es entstanden Fehden unter ihnen, und sie begannen, Krieg gegeneinander zu führen. Und sie sagten untereinander: Lasset uns einen Fürsten suchen, der über uns herrsche und der anordne nach Recht! und sie fuhren über das Meer zu den Warägern, zu der Rus': Denn so hießen diese Waräger; die Rus', ebenso wie andere [Waräger] Schweden heißen, andere aber Normannen, Angeln, andere Goten, so auch diese. Und es sagten die Čud'/die Slovenen und die Krivičen und die Ves' zu der Rus': Unser Land ist groß und hat Überfluß, aber es ist keine Ordnung in ihm. So kommt, Fürst zu sein und über uns zu herrschen! Und es wurden drei Brüder ausgewählt mit ihren Sippen, und sie nahmen mit sich die ganze Rus'. [...] und in Ládoga ließ sich der Älteste nieder, Rjúrik, und der zweite, Síneas, am Beloózero und der dritte, Trúvor, in Izbórsk.

- *Die Nestorchronik. Nach dem Text der Laurentiuschronik.* Übersetzt und Herausgegeben von Ludolf Müller. München, 2001. S. 20. https://digi20.digitale-sammlungen.de/de/fs3/object/display/bsb00043511_00001.html?zoom=0.50

Wikinger in der Geschichte Litauens

Der Historiker Arturas Mickevičius hat den Einfluss der Wikinger auf die Gesellschaften im östlichen Baltikum und insbesondere auf die Anfänge des litauischen Staates erforscht. Dabei beschäftigt sich Mickevičius insbesondere mit der Frage, ob die Kuren baltische Wikinger waren oder womöglich ein Bollwerk gegen deren Raubzüge.

Beschreibung der Schlachten zwischen Wikingern und Kuren in Seeburg (heute Grobiņa, Lettland) und Aputra (Apuolė, Litauen) im Jahr 853 in Rimberts „Leben des Heiligen Ansgar“, 801-865 (*Vita sancti Ansgari*).

KAPITEL XXX.

[...] Zu der Zeit, als der Bischof in das Land der Schweden gekommen war, versammelten die Dänen, die sich dessen bewusst waren, eine große Zahl von Schiffen und fuhren in dieses Land [Kurland], erpicht darauf, ihre Besitztümer zu stehlen und sie sich zu unterwerfen. Ihr Königreich bestand aus fünf Städten. Als die Bewohner von ihrem Kommen hörten, versammelten sie sich und fingen an, manhaft Widerstand zu leisten und ihr Eigentum zu verteidigen. Nachdem sie den Sieg errungen hatten, töteten sie die Hälfte der Dänen und plünderten ihre Schiffe und nahmen ihnen Gold und Silber und reichliche Beute ab. Als König Olaf und die Schweden dies hörten, versammelten sie, die sich den Ruf erwerben wollten, zu vollenden, was den Dänen nicht gelungen war, und weil sie früher über dieses Volk geherrscht hatten, eine gewaltige Armee und fuhren dorthin. Zunächst kamen sie zu einer Stadt in deren Königreich namens Seeburg. Diese Stadt, die siebentausend Kriegsleute beherbergte, wurde von ihnen geplündert, ausgeraubt und niedergebrannt. Sie verließen die Stadt mit gestärktem Mut und brachen, nachdem sie ihre Schiffe weggeschickt hatten, zu einer fünftägigen Reise auf und eilten mit grausamen Absichten zu einer anderen der Städte namens Aputra, in der fünfzehntausend Kriegsleute waren. Als sie dort ankamen, hatten diese sich in der Stadt verschanzt und während die einen die Stadt heftig von außen angriffen, verteidigten sie die anderen von innen. So vergingen acht Tage, in denen sie von morgens bis in die Nacht kämpften und sich bekriegten und viele auf beiden Seiten fielen, aber keine Seite den Sieg errang. Am neunten Tag begannen die Schweden, die von der täglichen Metzelei erschöpft waren, den Mut zu verlieren und dachten in ihrem Schrecken nur noch daran, wie sie wohl entkommen könnten. [...] als der schwedische König zugestimmt hatte, sagten sie sofort: „wir wünschen uns lieber Frieden als Kampf und wir wollen uns mit euch einigen. Damit wir eine Einigung erreichen, wollen wir auch all das Gold und die Waffen geben, die wir im letzten Jahr von den Dänen erbeutet haben. Auch bieten wir für jeden einzelnen Mann, der jetzt in der Stadt ist, ein halbes Pfund Silber, und außerdem zahlen wir den Tribut, den wir früher gezahlt haben und stellen Geiseln, weil wir künftig unter eurer Herrschaft und eurem Recht leben möchten, wie wir es früher getan haben. [...].

- Verfügbar unter: <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/anskar.asp>

Fragen zur Reflexion (1)

1. Die Wikinger wurden sowohl als barbarische Plünderer und Zerstörer als auch als Staatsgründer dargestellt. Was machte die Wikingerzeit über die Jahrhunderte so attraktiv?
2. Vergleiche die einzelnen Quellen – gibt es Ähnlichkeiten und Unterschiede in der Darstellung. Überlege, warum die Wikinger in den einzelnen Quellen auf diese Weise beschrieben werden.

Wikinger und die Gründung des polnischen Staates – der Fall Wolin

Über die Frage, ob Skandinavier bei der Gründung des ersten polnischen Staates eine Rolle spielten, wird unter polnischen Historikern noch immer lebhaft gestritten. Aufgestellt wurde diese These 1918 von dem deutschen Historiker Robert Holtzmann, der behauptete, der erste historische Herrscher Polens, Mieszko I., sei ein Wikinger gewesen, der in einer Quelle Dago genannt wurde. In den folgenden Jahren unterstützten viele deutsche Wissenschaftler diese These, wogegen die polnische Mediävistik in der Zwischenkriegszeit alles daran setzte, sie zu widerlegen. Im Zentrum der Diskussion steht die Tatsache, dass Wolin an der Mündung der Oder liegt und damit an der Schnittstelle polnischer und skandinavischer Einflüsse. Deutsche Wissenschaftler wiesen nach, dass es sich bei der Siedlung um eine germanische Wikingerstadt handelte, wogegen polnische Historiker meinten, Wolin sei slawisch und unter der Herrschaft der Piasten gewesen.

Polnische Ausgrabungen in Wolin nach 1952 sollten entweder polnische oder slawische Merkmale dieses Handelshafens nachweisen. Nach den politischen Umbrüchen des Jahres 1989 gingen Historiker und Archäologen recht offen davon aus, dass in der Siedlung keine slawischen Händler lebten (die in der Chronik des Adam von Bremen aus dem 11. Jahrhundert erwähnt wurden), sondern ausländische und auch skandinavische Händler, deren Spuren sich zum Beispiel in Runen und Ornamenten im Borrestil zeigen. Im 21. Jahrhundert gründeten lokale Geschichtsenthusiasten ein Freilichtmuseum, in dem alljährlich das Festival der Slawen und Wikinger stattfindet, die auf dieser Veranstaltung (einem der größten Wikingerfestivals der Welt) in der Mehrzahl sind. 1993 stellte die Stadt auf dem Marktplatz einen Runenstein zum Gedenken an Harald Blauzahn auf, der 2014 durch einen den Runensteinen von Jelling nachempfundenen bemalten Runenstein ersetzt wurde.

Fig. 68: Runenstein in Wolin
Foto: Pawel Migdalski, 2019

Der Wikinger mit Hörnerhelm als nationales Symbol im Ostseeraum

Der Wikinger mit Hörnerhelm hat in zahlreichen Ostseeanrainerländern den Status eines Nationalsymbols. In jedem Souvenirladen in Dänemark, Schweden, Estland und Polen finden sich kleine Wikingerfiguren und Becher, Magnete, T-Shirts und viele andere Artikel mit Wikingermotiv. Wie die Quellen zeigen, ist die Wikingerzeit ein untrennbarer Teil der dänischen, schwedischen oder estnischen Geschichte. Damit gehören sie zur nationalen Identität dieser Länder und tauchen auch in Souvenirläden auf.

In derartigen Darstellungen tragen die Wikinger oft Helme mit Hörnern. Die Hörnerhelme sind geradezu das Erkennungszeichen von Wikingerdarstellungen. Bei Fußball- oder Handballspielen und anderen Sportveranstaltungen tragen dänische und schwedische Fans Wikingerhelme mit Hörnern oder Pelzmützen in Form von Hörnerhelmen in ihren Nationalfarben Rot/Weiß bzw. Blau/Gelb, die es auch in Souvenir- oder Spielzeugläden zu kaufen gibt. Viele dänische Marken verwenden den gehörnten Wikinger in ihrem Marketing und bewerben damit unter anderem dänische Leberpastete, Würste oder teure Kinderkleidung. Hörner sind also ein eindeutiges Symbol der Wikinger. Darum ist es vielleicht überraschend, dass die Helme der Wikinger in Wirklichkeit gar kein Hörner hatten. Diese Legende entstand im 19. Jahrhundert und lebt immer noch fort, obwohl Historiker und Archäologen seit über 100 Jahren wissen, dass sie nicht stimmt.

Fig. 69: Leberpastete und Würste von zwei dänischen Markenherstellern
Beide Marken verwenden das Bild eines gehörnten Wikingers in ihren Logos
Foto: Anne Brædder

Archäologen haben nur wenige Helme aus der Wikingerzeit gefunden und keiner davon hatte Hörner. Gehörnte Helme waren in Skandinavien allerdings vor der Wikingerzeit in Gebrauch. So sind im dänischen Nationalmuseum zwei gehörnte Helme ausgestellt, die jedoch aus der Bronzezeit stammen. Ein Helm aus der Wikingerzeit, den das Museum besitzt, hat dagegen keine Hörner. Die wenigen Helme aus dieser Zeit, die überdauert haben, zeigen, dass die Wikinger Helme trugen, die sie im Krieg und auf Raubzügen schützen konnten. Sie bedeckten den oberen Teil des Kopfes und wiesen häufig Schutzelemente für Nase und Nacken auf.

Fig. 70: Nachbildung eines Helmes, der nördlich von Oslo in Norwegen gefunden wurde
Foto: Dänisches Nationalmuseum

Die Frage ist also, wie die Idee des gehörnten Wikingerhelms überhaupt entstanden ist. Im 19. Jahrhundert interessierten sich viele Künstler, Historiker und Archäologen für die nordische Geschichte zwischen 800 und 1050, eine Zeit, die ab Ende des 19. Jahrhundert „Wikingerzeit“ genannt wurde. Insbesondere deutsche Künstler und Intellektuelle assoziierten die Wikinger mit der viel älteren germanischen Kultur. In dieser Kultur wurden die Teutonen mit Hörnern abgebildet, was sich dann auf die Darstellung der Wikinger übertrug. Ab den späten 1800er Jahren verbreiteten sich Wikinger mit Hörnerhelm überall in der europäischen Literatur und Kunst. Diese Bewegung aus dem Ausland beeinflusste auch die skandinavische Kultur, in der die Wikinger ab dann und bis heute mit Hörnern dargestellt werden.

Fig. 71: Kostümzeichnung von 1896

Ein Kostüm des deutschen Kostümbildners Carl Emil Doepler (1928-1905) für eine Opernfigur von Richard Wagner (1813-1883)

Foto: C. E. Doepler und R. Wagner. Der Ring des Nibelungen von Richard Wagner".

Fragen zur Reflexion (2)

1. Unter Bezugnahmen auf die beiden Fallbeispiele, wie haben die Historiker des 19. und 20. Jahrhunderts unsere heutiges Wikingerbild beeinflusst?
2. Unterscheidet sich dieses Bild von den Darstellungen in den Quellen und, wenn ja, wie? Was sagt das über die Werte aus, die in der modernen Gesellschaft wichtig sind?

Weiterführende Literatur

1. Kasper Holdgaard Andersen, MYTE: Havde vikingernes hjelme horn? (2016): <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/myte-havde-vikingernes-hjelme-horn/>. (Stand: 14. November 2018)
2. Jan Bill. *Welcome on board! – the Sea Stallion from Glendalough: a Viking longship recreated*, Viking Ship Museum, 2007
3. Linda Kaljundi. Challenging expansions: Estonian Viking novels and the politics of memory in the 1930s." In: *Novels, Histories, and Novel Nations: Historical Fiction and Cultural Memory in Finland and Estonia*. Hg.: Linda Kaljundi, Eneken Laanes, Ilona Pikkanen. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2015. S. 182–207.

4. Arturas Mickevičius. *Vikingai Lietuvos istorijoje* (Wikinger in der Geschichte Litauens). Studija Versus, 2019.
5. Marika Mägi, In *Austrvegr: the role of the Eastern Baltic in Viking Age communication across the Baltic Sea*. Leiden, Brill, 2018.
6. *Scandinavian Culture in Medieval Poland*. Hg: Sławomir Moździoch, Błażej Stanisławski, Przemysław Wiszewski. Warschau: IAE PAN, 2013.

2.4 Die Ankunft des Christentums

Valdis Tēraudkalns, Nikita Andrejevs, Anders Fröjmark, Giedrius Janauskas

Der Fall Lettland

Die unterschiedlichen Narrative über die Einführung des christlichen Glaubens in Lettland sind ein politisiertes Feld, in dem verschiedene religiöse und politische Loyalitäten aufeinanderprallen. Baltisch-deutsche Autoren haben häufig die humanitäre und kulturelle Rolle der ersten deutschen Händler und Geistlichen betont, die sich im Gebiet des heutigen Lettlands niedergelassen haben. Lettische und russische Autoren, die zum orthodoxen Glauben gehören, haben die Bedeutung der russischen Kolonien in Lettgallen, dem östlichen Teil Lettlands, vor der deutschen Eroberung herausgestellt. Andere Gruppen (lettische Nationalisten oder Neuheiden) sehen die deutsche Herrschaft als eine 800-jährige Zeit der Sklaverei und malen alle christlichen Einflüsse in schwärzesten Farben – sei es aus dem Osten oder aus dem Westen.

Es gibt nur wenige schriftliche Quellen aus dieser Zeit. Die Chronik des Heinrich von Livland entstand im 13. Jahrhundert und ihr unbekannter Autor beschreibt die Christianisierung der Region aus deutscher Sicht. Die Chronik lässt vermuten, dass es in Lettgallen christliche Kirchen gab und einige Lettgallen, wie Visvaldis, der Herrscher von Jersika, im orthodoxen Glauben getauft waren. Den Quellen ist jedoch nicht zu entnehmen, ob die Kirchen nur für die Andacht örtlicher russischer Gemeinschaften von Händlern und Soldaten erbaut wurden oder auch zum Zweck der Missionierung. Auch ist nicht klar, ob der Glaube einiger Herrscher und ihrer Leute vorwiegend durch religiöse Überzeugungen motiviert oder das Ergebnis politischer bzw. diplomatischer Überlegungen war. Die Chronik erwähnt, dass die Söhne des Tāivaldis (Herrscher von Tālava) einen Gesandten des katholischen Bischofs Albert aufsuchten, um den „russischen Glauben“ gegen den römisch-katholischen auszutauschen und sich dadurch die militärische Unterstützung der Deutschen gegen litauische und estnische Eroberer zu sichern. Archäologen haben in Lettgallen Grabstätten mit Kreuzen entdeckt, in denen die Verstorbenen nach Osten ausgerichtet waren. Andererseits wurden Anhänger mit

Kreuzen nur in den Gräbern von Frauen und Kindern gefunden, was bedeutet, dass sie vermutlich nicht als religiöse Symbole, sondern als Schmuckstücke galten.

Auch die Chronik des Erzbistums Hamburg-Bremen (aus dem 11. Jahrhundert) thematisiert die Christianisierung Nordeuropas. Sie erwähnt eine Kirche im Kurland, die im 11. Jahrhundert mit Unterstützung des dänischen Königs von einem Händler erbaut wurde. Leider ist über diesen Fall sonst nichts weiter bekannt. Zwar gibt es ein Verzeichnis der Bischöfe des Kurlands, dieses Dokument ist jedoch unzuverlässig und enthält einige eindeutig falsche Angaben. Das Verzeichnis wurde vermutlich angefertigt, um die Rolle Dänemarks in der Region hervorzuheben. Der erste historische Bischof des Kurlands hieß Engelbert und wurde um 1234 vom päpstlichen Legaten Wilhelm eingesetzt. Historischen Urkunden gibt es auch zu Meinhard, dem ersten Bischof von Üxküll (heute Ikšķile), der 1186 geweiht wurde. Er reiste gemeinsam mit Händlern zur Bekehrung lokaler Stämme nach Livland und wird oft als friedlicher Missionar beschrieben. Allerdings konzipierte er gegen Ende seines Lebens einen Kreuzzug, den seine Nachfolger Berthold (der von Einheimischen getötet wurde) und Albert in die Tat umsetzten. Letzterer wurde vom neu gegründeten Schwertbrüderorden unterstützt und christianisierte die einheimische Bevölkerung mit Gewalt. Die Bekehrung der Gebiete, die heute Lettland bilden, zum Christentum ist Teil des langwierigen Prozesses der Christianisierung Europas, in dem sich wirtschaftliche, militärische und religiöse Interessen vermischten. Es lässt sich nur schwer sagen, wann er abgeschlossen (d. h. wann der christliche Glaube im Alltag der Bevölkerung fest verankert) war. Vermutlich erst während der Entwicklung der Herrnhuter Brüdergemeine im 18. Jahrhundert und mit der durch die Aufklärung beförderte Ausbreitung der Lesekultur.

Grundsätzlich muss die Christianisierung als Teil eines umfassenderen Europäisierungsprojekts betrachtet werden, in dessen Rahmen das Christentum als Komplex religiöser, wirtschaftlicher, sozialer und politischer Systeme und Machtverhältnisse von Westeuropa aus in andere Teile Europa vorgedrungen ist. Im 20. Jahrhundert wurden die lettischen Neuheiden (Dievturi, „Gottvertrauen“) zu Gegnern der Christianisierung. Für sie bestand die lettische Geschichte aus einer 800 Jahre dauernden Kolonisierung Lettlands durch die Deutschen (die formal mit dem Exodus der Deutsch-Balten aufgrund einer Vereinbarung zwischen Nazideutschland und Lettland im Jahr 1939 endete). Die lettische Dievturi-Bewegung entstand in den 1920er Jahren in lettischen intellektuellenkreisen und ist eng mit dem Nationalismus und der Suche nach Alternativen zum deutsch geprägten lutherischen Protestantismus verbunden. Für manche war das Ziel die Entwicklung eines lettischen Christentums, für andere die Konstruktion einer neuen, indigenen Religion.

Im Folgenden sollen hierzu zwei Quellen zitiert werden. Die erste ist eine kirchengeschichtliche Abhandlung des protestantischen Pastors und Kirchenhistorikers Robert Feldmans, der die Auffassung vertrat, der christliche Glaube sei zuerst in seiner westlichen Ausprägung nach Lettland gelangt. Dementsprechend stellt er den orthodoxen Glauben als etwas den Letten Fremdes dar. Deshalb verwendet Feldmanis für den orthodoxen Glauben an manchen Stellen nicht die übliche lettische Übersetzung *pareizticība*, sondern eine Transliteration des russischen Begriffs (*pravoslāvība*), um sein Argument rhetorisch zu untermauern. Auch widerspricht er der Annahme, die Deutschen seien friedlich gekommen, und verweist auf mögliche Missionierungsversuche aus Skandinavien im 11. Jahrhundert.

Wenn ich auf die Anfänge der Christianisierung Lettlands zurückblicke, möchte ich einen sehr wichtigen Aspekt betonen – die häufig vertretene Auffassung, der christliche Glaube habe uns aus dem Osten, aus der Orthodoxie, aus Polozk erreicht und sei im Vergleich zum Westen, der mit „Feuer und Schwert“ kam, relativ gewaltlos gewesen. [...] Wir wissen, dass die russische Aggression gegen Lettland immer extrem grausam, gewalttätig und blutig war – so auch in den Jahren 1180 und 1182 als unsere Länder bereits mit dem Westen in Kontakt gekommen waren. Russen aus Pskow und Nowgorod drangen in ein Gebiet im südlichen Estland und nördlichen Lettland um Valka und Alūksne ein, das nördlich von Lettgallen lag und Tālava hieß. Sie zerstörten es gnadenlos und in mehreren Angriffswellen. Wie die Chroniken zeigen, waren die Überfälle auf Estland systematisch – im Abstand von einigen Jahren immer wieder die gleichen Verwüstungen und Drohungen. Und was tat Polozk? Es läutete die Kirchenglocken in Jersika und alles war friedlich und schön? Chroniken aus Polozk haben eine Botschaft festgehalten, ohne die sich die „friedliche“ Verbreitung der Orthodoxie in unserem Land nicht verstehen lässt. Im Jahr 1107 marschierte eine gewaltige Armee von Polozk aus in Sempallen ein.

- Roberts Feldmanis. *Latvijas baznīcas vesture*. Rīga, Luterisma mantojuma fonds, 2010. S. 23.

Das zweite Fragment stammt aus einem Werk der Zwischenkriegszeit, in dem der orthodoxe Autor Antonijs Pommers eine ganz andere Sicht vertritt.

Es sind keine historischen Dokumente überliefert, aus denen wir das Jahr oder sogar das Jahrhundert erfahren könnten, in dem das Wort Christi zum ersten Mal in dem Land verkündet wurde, das wir heute Lettland nennen. Wir können nur mit Sicherheit sagen, dass hier im 12. Jahrhundert schon Christen lebten. [...] Im Jahr 998 übernahm der Großfürst Wladimir I. das Christentum aus Byzanz und befahl dies auch seinen Untertanen. Im 12. Jahrhundert besaß Russland herausragende kulturellen Zentren. Lettland am nächsten lagen Polozk, Pskow und Nowgorod.

Der Sitz des Metropoliten der ganzen Rus war Kiew, aber alle großen städtischen Zentren hatten ihren eigenen Bischofssitz. Die ersten Metropoliten waren Söhne des kulturell hochstehenden Byzanz. [...] Als die Fürsten von Polosk und Pskow begannen, die lettischen Ländereien zu erobern, bauten sie Burgen, um ihre Stellung zu stärken. [...] Keiner dieser Fürsten hat je versucht, der örtlichen Bevölkerung seinen Glauben aufzuzwingen. Wie überall praktizierten sie die für den orthodoxen Glauben charakteristische religiöse Toleranz. Von der lokalen Bevölkerung forderten sie nur das, was in gegenseitigem Einvernehmen vereinbart worden war. Das Gewissen der Untertanen blieb frei. Aber wenn „Fremde“ von sich aus der orthodoxen Kirche beitreten wollten, wurden sie nicht abgewiesen. Wir finden Berichte über solche Fälle in der Chronik des Heinrich von Livland, in den von dem Historiker W. Gutzeit gesammelten Quellen, in einem Schreiben von Papst Honorius III. und anderen Dokumenten. Gutzeit schreibt: „Es ist definitiv bekannt, dass Prediger des griechischen Glaubens die ersten waren, die den christlichen Glauben nach Vielem (Livland) brachten.“ Papst Honorius III. befahl katholischen Geistlichen in einem Schreiben vom 8. Februar 1222, der Ausbreitung des orthodoxen Glaubens aktiver entgegenzutreten und Orthodoxe zum Übertritt zum katholischen Glauben zu zwingen. Die orthodoxe Kirche und ihre Mission in Vidzeme (Livland) scheint recht wirkungsvoll gewesen zu sein, wenn entsprechende Berichte sogar den Papst erreichten und diesen dazu brachten, seine Leute in ihrem Kampf gegen den orthodoxen Glauben zu ermutigen.

- Antonijs Pommers. *Pareizticība Latvijā: vēsturisks apcerējums*. Riga, 2015. S. 3–1. (Nachdruck der Ausgabe von 1931)

Fragen zur Reflexion (1)

1. Worin unterscheiden sich die in den Quellen vertretenen Ansichten? Welche Motive sind für die unterschiedlichen Sichtweisen denkbar?
2. Wenn du die Quellen mit dem Einführungstext vergleichst: Welche anderen Standpunkte/Argumente kannst du erkennen?

Der Fall Litauen – die letzten Heiden Europas

Der Vorstoß des Christentums in die Gebiete der baltischen Stämme begann im 10. Jahrhundert. Später wurden dann der Deutsche Orden und der Schwertbrüderorden zur Missionierung der baltischen Länder gegründet, die zur Verbreitung des christlichen Glaubens ständige Feldzüge gegen Litauen führten. Im Jahr 1236 wurden sie bei der Schlacht von Schaulen, einer der größten Schlachten dieser Zeit, von den Litauern geschlagen, die dadurch für einige Zeit weitere Kreuzzüge in litauischen Gebieten verhindern konnten. Um zu überleben, wurden die beiden Orden zu einem vereinigt. Die

Kreuzzügler besiegten die Prußen schließlich mit Hilfe europäischer Ritter und wandten sich dann wieder der Eroberung Litauens zu.

Um Litauen vor dem Feind – dem Deutschen Order – zu schützen, ließ sich der litauische König Mindaugas mit seiner Familie und seinem Hofstaat im Jahr 1251 taufen. Der Tod von Mindaugas I. im Jahr 1263 schwächte die Stellung des Christentums in Litauen jedoch erneut. Ab Mitte des 13. Jahrhundert standen die litauischen Großfürsten unter dem Druck, den christlichen Glauben anzunehmen und der Übertritt zum Christentum schien aus (geo)politischen, kulturellen, dynastischen und wirtschaftlichen Gründen unvermeidbar. Dabei standen dem Großfürstentum Litauen zwei Wege offen: der westliche (katholische) Zweig oder der östliche (orthodoxe) Zweig der christlichen Kirche. Schließlich teilten sich zwei Brüder, die Fürsten Kęstutis und Algirdas, die Herrschaft des Landes. Kęstutis konzentrierte seine Macht in den westlichen Gebieten des Großfürstentums, Algirdas in den östlichen. Beide Brüder suchten nach einem Konsens mit den christlichen Ländern. Kęstutis eröffnete Verhandlungen mit Papst Clement VI und Algirdas sorgte in Litauen und den ruthenischen Fürstentümern für ein Gleichgewicht, indem er der Bevölkerung sowohl heidnische Riten als auch den orthodoxen Glauben erlaubte. Die Stellung des Großfürstentums wurde zwar durch die neu eroberten Gebiete im Osten gestärkt, letztlich war eine Entscheidung aber unvermeidlich.

Die „Taufe“ Litauens erfolgte, als der Großfürst von Litauen und polnische König Jogaila (polnisch: Jagiełło) in Polen an die Macht kam und sich selbst und die Litauer taufen ließ. Nachdem er selbst und seine Brüder 1386 getauft worden waren, zog Jogaila mit einer Gruppe polnischer Adliger und Priester im darauffolgenden Jahr nach Vilnius, um Litauen zu christianisieren. Am 17. Februar 1387 gründete Jogaila das Bistum Vilnius und sieben neue Pfarreien in Krėva, Maišiagala, Nemenčinė, Medininkai, Ukmergė, Oboltsy und Haina. Laut Robert Frost „war die Bekehrung trotz anfänglicher Schwierigkeiten erfolgreich, obwohl sich volkstümliche heidnische Überzeugungen nur schwer ausrotten ließen. Zumindest in Oberlitauen (Aukštaitija) verfügte Jagiełło über genug Macht, um den Widerstand des Adels, der 120 Jahre zuvor zur Ermordung von Mindaugas geführt hatte, einzudämmen; anders in Niederlitauen (Samogitien), wo das Heidentum stark verwurzelt war: Im Jahr 1382 kündigten die Samogiten Widerstand an, falls Jagiełło sie zur Taufe zwingen würde.“ Bis 1413 blieben die Samogiten als einzige Bevölkerungsgruppe heidnisch. Weil Vytautas, der Großfürst von Litauen, und Jogaila die Christianisierung der Samogiten vorantreiben wollten, reisten sie selbst nach Niederlitauen, wo sie an Massentaufen teilnahmen und über die Glaubenswahrheiten sprachen.

Parallel zur Zerstörung von Heiligtümern und Kultstädten des alten Glaubens wurden im religiösen, politischen und sozialen System katholische Strukturen eingeführt. Auch in späteren Jahren war Vytautas bestrebt, das Christentums in Litauen zu stärken.

Unter Führung des Ältesten Jurgis Gaminas trugen 60 samogitische Adlige im Jahr 1416 auf dem Konzil von Konstanz eine Beschwerde gegen die Aktivitäten des Deutschen Ordens vor.

Dem strahlendsten Fürsten und König der Könige, den Vätern und gläubigen Herren, seid begrüßt in Christus!

[...] Es kamen Leute in unser Land, um über unsere Ländereien zu herrschen, und wir hofften, dass sie unser Heimatland aus dem Maul des Drachen und vom Fürsten der Finsternis retten und ihm durch die Taufe die Augen für die Gnade Christi öffnen würden. In ihrer Seele wollten sie aber nicht den katholischen Glauben verbreiten und nicht den Himmel füllen, sondern ihre eigenen Warenlager. Unter ihrer falschen, widernatürlichen und tollwütigen Herrschaft waren wir wie verirrte Schafe, weil es niemand gab, der uns retten und zum katholischen Glauben bringen konnte, weil vielleicht die Zeit noch nicht gekommen war.[...]

Um die lange Dauer unserer Taufe und Bekehrung zum wahren Glauben, die Euch bekannt ist, zu erklären, wollen wir Euch in diesem Schreiben wahrhaftig und echt unseren bescheidenen und frommen Willen zur Annahme des katholischen Glaubens darlegen und um eine andächtige und gütige Zuhörerschaft bitten.[...]

Wir stammen von freien Eltern und sind seit Beginn unseres Lebens wahrhaft frei und besitzen unsere Reichtümer und Ländereien rechtmäßig und in voller Freiheit unseres Erbes. Wir waren nicht durch Sklaverei gebunden. Aber obwohl der Deutsche Orden von Preußen von unseren freien Eltern und unserem Leben in voller Freiheit weiß, unternimmt er große Anstrengungen, um uns unsere Freiheit und unser friedliches Leben zu nehmen und richtet uns auf besonders feindselige und grausame Weise zugrunde und ignoriert unsere althergebrachte Frömmigkeit und unseren heißen Wunsch, den katholischen Glauben anzunehmen. Sie versuchen nicht, unsere Seelen für den wahren Gott zu gewinnen, sondern wollen unser Erbe und unsere Länder besetzen und erobern, wie sie es schon in anderen Fällen getan haben. Wir haben gehofft, dass diese Brüder von Gott geschickt wurden, aber unser unwissender und unerfahrener Verstand, der an Christus glaubt, hat gesehen, dass ihnen nur weltliche Dinge wichtig sind. Sie denken nicht an himmlische Dinge oder wie sie uns den Weg zur Erlösung zeigen und uns die Glaubenslehre beibringen können. Diese Brüder kümmern sich nicht um uns wie Gott es will, sondern wie sie selbst es wollen, und versuchen, unsere Länder zu erobern. Ihnen ist nicht Bescheidenheit, guter Willen und die Gerechtigkeit Gottes wichtig, sondern Gier und Unrecht und besonders das Böse, der Vater aller Verstöße gegen

das Recht, der Lehrer für viele Arten von Unheil, der Bote des Bösen, die Quelle allen Streits und der Kern aller Verbrechen. Wenn wir die Fülle der Gerechtigkeit suchten und es uns an katholischem Glauben mangelte, hatten sie kein menschliches Mitgefühl und ihr schändliches Leben beeinflusste manche von uns. Ihre Fehler waren so offensichtlich, dass viele abgestoßen von ihrem Verhalten lieber in ihrem falschen [heidnischen] Glauben starben, als ihren entstellten katholischen Glauben anzunehmen. [...]

- *ŽEMAIČIŲ KRIKŠTAS tyrimai ir refleksija*. Herausgegeben von Darius Baronas. Vilnius. 2013. S. 21-31.

Die Stellungnahme der katholischen Kirche zur Bekehrung der Litauer zum Christentum auf der Grundlage des apostolischen Schreibens, *Sescentesima Anniversaria* von Papst Johannes Paul II. zur Sechshundertjahrfeier der „Taufe“ Litauens.

An den verehrten Mitbruder Liudas Povilonis, Apostolischer Administrator von Kaunas und Vilkaviškis und Präsident der Litauischen Bischofskonferenz, und an alle anderen Bischöfe Litauens.

[...] 2. Die Bekehrung der litauischen Stämme zum Christentum geschah einige Jahrhunderte nachjener der benachbarten Völker des alten Europas. Eingekeilt zwischen den Osten, von wo die slawischen Völker herandrängten, und den Westen, von wo die mächtigen Deutschordensritter kamen, hatten Eure Vorfahren bereits zu Beginn des 13. Jahrhunderts die Strukturen eines selbständigen Staates gefestigt und waren hartnäckig darum bemüht, ihre Unabhängigkeit und Freiheit zu verteidigen. Diese besonderen politischen und geographischen Umstände erklären, warum sich die Litauer so lange gesträubt haben, das Kreuz aus den Händen derer anzunehmen, die ihnen mit dem Schwert in der Hand nahten und sie zu unterwerfen drohten.

Um sich gerade diesen Pressionen von außen zu entziehen, entschloß sich der Großherzog Mindaugas, den katholischen Glauben anzunehmen und sich unter den besonderen Schutz dieses Heiligen Stuhles zu stellen, wobei er von Papst Innozenz IV. die Königskrone erhielt. Der Papst errichtete gleichzeitig die erste litauische Diözese und verfügte, daß diese einzig dem Heiligen Stuhl unterstellt sei. Aber die Bekehrung des Mindaugas, die nicht angemessen vorbereitet war, traf auf Widerstände im Volk, das dem Beispiel des Großherzogs nicht folgte. Noch vor dem Jahr 1260 mußte sich der Bischof zurückziehen, und 1263 setzte der tragische Tod des Mindaugas jenem kurzen Frühling ein Ende.

3. Man mußte noch über ein Jahrhundert warten, bis der leuchtende Tag der „Taufe“ erstrahlte. Er war Werk und Verdienst eines herausragenden Sohnes Litauens, des Großherzogs Jogaila, der im Jahre 1386 zustimmte, zusammen mit sei-

nen Untergebenen im katholischen Glauben getauft zu werden, wobei er die Krone Polens erhielt und die Königin Hedwig heiratete, die strahlende Figur einer christlichen Frau, die noch heute in Krakau als Selige verehrt wird. Im Verlauf der vier folgenden Jahrhunderte ist die Geschichte Litauens von einer einzigartigen Gemeinsamkeit der politischen wie religiösen Geschehnisse mit Polen geprägt. Im Jahre 1387 kehrte der König, der den Namen Ladislaus II. angenommen hatte, nach Vilnius, der Hauptstadt des Großherzogtums, zurück und leitete die Bekehrung des Volkes ein, das in großer Zahl die Taufe empfing, und das auch wegen der persönlichen Frömmigkeit des Herrschers. In jenem Jahr wurde die Diözese von Vilnius gegründet und zu ihrem ersten Bischof der Franziskaner Andreas ernannt, der bereits Missionar unter Euren Stämmen gewesen war.

Im Jahre 1413 widmete sich Jogaila zusammen mit seinem Vetter, dem Großherzog Vytautas, der Evangelisation der litauischen Bevölkerung von Samogitia. Einige Jahre später bestimmte das Konzil von Konstanz für jene Gegend eigene Legaten, um die Diözese von Medininkai zu errichten, deren ersten Bischof Matthias zu weihen und die Bekehrung der Bevölkerung zu vertiefen. König Jogaila, ein Mann von reinem und edlem Herzen, führte ein durch christliche Tugenden beispielhaftes Leben, indem er Werke der Frömmigkeit und Barmherzigkeit tat und sich mit lebendigem Eifer um das Geschick der Kirche kümmerte. Er erließ weise Anordnungen, um die freie Ausbreitung und Einwurzelung des christlichen Glaubens in allen Gegenden des Großherzogtums zu fördern. [...]

- Gegeben zu Rom, bei St. Peter, am 5. Juni 1987. IOANNES PAULUS PP. II Verfügbar unter: http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/de/apost_letters/1987/documents/hf_jp-ii_apl_05061987_sescentesima-anniversaria.html

Fragen zur Reflexion (2)

1. Welche Gründe werden in diesen Quellen und den Texten dafür genannt, dass Litauen das Christentum angenommen oder eben nicht angenommen hat?
2. Vergleiche dies mit dem lettischen Fall – welche Unterschiede und Übereinstimmungen gibt es?

Alternativen zum christlichen Litauen

Die Romuva-Bewegung pflegt die alte heidnische Religion der Balten und hat aktive Mitglieder in Litauen, Kanada und den USA. In Litauen gibt es auch zahlreiche andere Gemeinschaften, die sich an dem Erbe des vorchristlichen Litauen orientieren, Romuva ist aber eine der größten neuheidnischen Bewegungen in Litauen.

Sie beruft sich auf die religiösen Traditionen des Baltikums, also das religiöse Erbe der Litauer, Letten und Preußen. [...] die Gemeinschaft der Romuva wurde 1967 gegründet, ist jedoch erst seit 1992 offiziell als baltische Glaubensgemeinschaft anerkannt. Romuva-Gemeinschaften sind in den USA und Kanada aktiv. Nach zehn Jahren der Zusammenarbeit schlossen sich die drei Gemeinschaften des alten baltischen Glaubens in Vilnius, Kaunas und Molėtai Ende 2001 offiziell zur Alt-baltischen Religionsgemeinschaft zusammen.

Alle führenden Krivis und Vaidilas, die sich nachweislich für die spirituelle Einheit der Balten auf religiöser Basis und die Pflege des alten baltischen Glaubens eingesetzt haben, werden als spirituelle Führer der Alt-baltischen Religionsgemeinschaft anerkannt. [...]

In der Vorkriegszeit wurde die Anerkennung der Romuva als Institution in der Republik Litauen durch die katholische Kirche verhindert, die damals im politischen Leben und in der Regierung sehr einflussreich war. In der Sowjetzeit mussten die Romuva ihre religiöse Seite verstecken, wurde aber dennoch aktiv unterdrückt. Erst im unabhängigen Litauen war die offizielle Anerkennung der Romuva-Gemeinden als religiöse Gemeinschaften möglich. Allerdings ist die Union der Romuva-Gemeinschaften, d. h. die am 11. November 2001 gegründete Alt-baltische Religionsgemeinschaft, auch heute noch nicht voll anerkannt.

Die spirituellen Bedürfnisse der Angehörigen unseres Glaubens werden weder in den Oberschulen des Landes noch in der litauischen Armee berücksichtigt. Die alt-baltische Religion ist eine lebendige Vereinigung von Erfahrungen und Wissen, die die spirituellen Bedürfnisse der Gemeinschaftsmitglieder erfüllt.

- Übersetzung des Abschnitts „Über uns“ auf der Website der Romuva-Gemeinschaft: <https://romuva.lt/apie/romuva/?lang=en>

Fragen zur Reflexion (3)

1. Wie verlief die Christianisierung in Deinem Land? Werden der Zeitpunkt oder die (politischen, religiösen, wirtschaftlichen) Gründe für die Christianisierung oder die Merkmale dieses Prozesses (mit Gewalt/friedlich) in der Öffentlichkeit oder in der Geschichtswissenschaft diskutiert?
2. Können wir den Quellen trauen, in denen die Ankunft des Christentums in einer bestimmten Region beschrieben wird? Welche aktuellen Interessen können die Darstellung historischer Ereignisse heute beeinflussen?
3. Wie wird die „Geschichte“ der Einführung neuer religiöser Bewegungen in den europäischen Ländern in jüngster Zeit in den Medien Deines Landes „geschrieben“? Welche rhetorischen Mittel werden genutzt, was wird als „traditionell“ und was als „fremd“ dargestellt?

4. Gibt es in Deinem Land heidnische Bewegungen, die der Romuva-Gemeinschaft ähneln? Wann wurden Sie gegründet? Spielen sie in der Gesellschaft eine prominente Rolle? Warum?

Weiterführende Literatur

1. *Culture Clash or Compromise? The Europeanisation of the Baltic Sea area 1100–1400 AD. Papers of the XIth Visby Symposium held at Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, Visby, October 4th–9th, 1996.* (Kulturkonfrontation oder Kompromiß? Die Europäisierung des Ostseeraums 1100-1400. Beiträge zum XI. Visby Symposium im Zentrum für Baltistik, Universität Gotland, Visby, 4.-9. Oktober 1996). Hg. Nils Blomkvist. (Acta Visbyensia, 11). Visby, 1998.
2. Robert Frost. *The Oxford History of Poland-Lithuania Volume I: The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385—1569* (Die Geschichte von Polen-Litauen. Band 1: Die Gründung der polnisch-litauischen Union, 1385—1569) . Oxford, Oxford University Press, 2015.
3. *Žemaičių krikštas: tyrimai ir refleksija* (Die Taufe von Samogitia: Forschung und Reflexion). Herausgegeben von Darius Baronas. Vilnius, 2013.

2.5 Die baltischen Kreuzzüge

Juhan Kreem, Anders Fröjmark, Jörg Hackmann

Im 13. Jahrhundert erlebten die Gebiete an der östlichen Ostseeküste eine tiefgreifende Transformation. Kreuzritter aus dem Westen eroberten und christianisierten viele der dort lebenden Stämme und gründeten neue mittelalterliche Staatsgebilde, die heute als Livland und Preußen bekannt sind.

Während Preußen im Verlauf der Jahrhunderte fast völlig germanisiert wurde, blieben die deutschen Siedler in Livland eine Minderheit. Die eingewanderten ethnischen Gruppen behielten ihre Identität, gewannen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts an Stärke und gründeten schließlich moderne Nationalstaaten.

Unsere Sicht auf die Kreuzzüge ins Baltikum hängt von vielen Faktoren ab. So kann das Studium mittelalterlicher Chroniken bei unterschiedlichen Lesern zu diametral entgegengesetzten Deutungen führen. Der deutsch-baltische Adel betrachtete die Kreuzzügler als seine Vorfahren, und auch wenn er sie nicht direkt glorifizierte, versuchte er doch, das Handeln der Eroberer zu verstehen und zu rechtfertigen. Erst in der Aufklärung entstand eine Kritik an den Kreuzzügen, die mit der Ablehnung des Ancien Régimes assoziiert wurde. Aus Sicht der Esten und Letten ist die Identifikation mit den heidnischen Stämmen ein wichtiger Teil ihres Geschichtsverständnisses, sodass diesel-

ben Kriege (die baltischen Kreuzzüge) in der estnischen und lettischen Geschichtsschreibung auch als „der Freiheitskampf“ bekannt sind.

Obwohl die Kreuzzüge nach Finnland weniger umfangreich waren, hat der Widerstand der örtlichen Bevölkerung gegen die Eroberer aus dem Westen in der finnischen Geschichtsschreibung seinen festen Platz. Lalli, der Finne, der Bischof Heinrich von Uppsala tötete, wurde als Nationalheld gefeiert; Heinrich wurde wegen seines Martyriums zu einem katholischen Heiligen – und zum Schutzheiligen Finnlands.

Die deutsche und polnische Wahrnehmung des Deutschen Ordens und seines Herrschaftsgebiets in Preußen sind vom Nationalkonflikt des 19. und 20. Jahrhunderts geprägt. Gestritten wird unter anderem darüber, ob der Orden im frühen 13. Jahrhundert Dokumente gefälscht hat, um Anspruch auf das Gebiet Preußen erheben zu können, und ob der Orden das Gebiet zivilisiert oder mit Gewalt erobert hat. Auch des Siegs der polnisch-litauischen Armee über die Armee des Deutschen Ordens bei Tannenberg/Grünwald/Žalgiris im Jahr 1410 wurde am Ende des 19. Jahrhunderts (Gemälde Jan Matejko), im Ersten Weltkrieg (deutscher Sieg bei Tannenberg) und in der Nachkriegszeit (Spielfilm *Krzyżacy* – deutscher Titel: *Die Kreuzritter* – von A. Ford, 1960) auf unterschiedliche Weise gedacht.

Die Frage, wie viel Zwang bei der Europäisierung des Ostseeraums im Spiel war, wurde von 1996 bis 2009 erneut in dem internationalen Forschungsprojekt „Kulturkonfrontation oder Kompromiss“ am ehemaligen Hochschulkolleg Gotland (heute Universität Uppsala, Campus Gotland) unter Leitung von Professor Nils Blomkvist untersucht. Dieses Projekt war als Reaktion auf die neue politische Situation im Ostseeraum entwickelt worden, führte zu einer ganzen Reihe von Veröffentlichungen und schuf Forschungsnetzwerke, die zum Teil bis heute Bestand haben.

Der Maler Ludwig von Maydell (1795–1846) war einer der wichtigsten Vertreter der Romantik im Baltikum. Er entstammte einer großen deutsch-baltischen Familie und studierte Kunst in Berlin, Dresden, Stuttgart und Rom. Nach seiner Rückkehr nach Tartu gründete er die erste Werkstatt für Holzschnitte im russischen Reich. Sein Interesse für Geschichte mündete in einer sehr einflussreichen Reihe von Holzschnitten über das mittelalterliche Livland.

Ehe wir ihn [den Geschichtsschreiber] aber erzählen lassen, möchte hier noch der Ort sein, ein öfters von falschverstandener Philantropie ausgestelltes Bedenken aus dem Wege zu räumen, das mit der Frage: „welches Recht die Fremdlinge hatten, sich hier anzusiedeln, und sich überhaupt in die Angelegenheiten der Urbewohner zumischen?“ jenen ein großes Unrecht aufzubürden meint. Dagegen kann nur erwiedert werden, daß die Cultur nicht nur das Recht, sondern sogar die Verpflichtung habe, die Barbarei zu bekämpfen und zu vertilgen, weil diese, als

eine Folge der Sünde, eine Erniedrigung des Menschengeschlechtes und eine Schmach vor Gott sei. Die Weise aber, auf welche dieses geschehen ist, wird von der Reinheit der Cultur oder der ihr selbst noch anklebenden Barbarei abhängen, und einem Gerichte unterliegen, dem wir nicht vorgreifen dürfen, da wir uns selbst noch dort werden zu verantworten haben. Der Bildungsprozeß, bei uns so wenig als im übrigen Europa und der Welt überhaupt, ist noch nicht geschlossen, und es kann wenig frommen, von gegenwärtigem Standpunkte aus, vorschreiben zu wollen, was vor 600 Jahren hätte geschehen sollen; besser ist, *sine studio et ira*, zuzusehen, was damals wirklich geschah, und zu begreifen zu suchen, warum es geschehen mußte, um daraus für unsere Zeit, deren Zukunft wir nicht kennen, brauchbare Lehren zu gewinnen.

- Ludwig von Maydell. Erklärender Text zu den fünfzig Bildern aus der Geschichte der deutschen Ostseeprovinzen Rußlands . Dorpat, 1839. S. 1-2.

Der Text wurde aus dem deutschen Original zitiert: <https://dSPACE.ut.ee/handle/10062/51556>

Fig. 72: Ludwig von Maydell. „Gefecht mit den Oeselschen Seeräubern“, 1839.

Garlieb Helwig Merkel (1769–1850), Sohn eines livländischen Pastors, war Hauslehrer, Sekretär, Schriftsteller und Herausgeber. Besonders bekannt ist er für seine kritischen Werke über die Leibeigenschaft in den baltischen Provinzen. Im Geist der Aufklärung

erforschte er die ursprüngliche Lebensweise der baltischen Völker im goldenen Zeitalter ihrer Länder, bevor diese erobert und christianisiert worden waren. Über den Deutschordensritter Goswin von Aschenberg, der 1428 die Gesandten des Bischofs tötete, schrieb Merkel:

Da hat man in einem kleinen Probestücke das vollständige Gemälde des Rittergeistes, [...]. Standesstolz, Grausamkeit und kecke, straflose Unverschämtheit waren zu allen Zeiten seine Bestandtheile. Wer will, setze Selbstgefühl, Kraft und männliche Freimüthigkeit an die Stelle jeder Worte: die Sache wird dadurch nicht verändert.

- Garlieb Helwig Merkel. *Die Vorzeit Lieflands. Ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes, Zweiter Band.* 1799. S. 242-243.

Zitat aus dem deutschen Original: https://archive.org/details/bub_gb_01BbAAAAQAAJ/page/n263

Der livländische Lehnsherr und baltische Adlige Astaf von Transehe-Roseneck (1865–1946) lebte 1918 in Berlin. Nach der Landreform und der Auflösung der Landgüter verließ er das Land und ließ sich in Mecklenburg nieder. Seine Hauptwerke als Historiker konzentrieren sich auf die Rechtsgeschichte der baltischen Länder und die Genealogie des baltischen Adels.

Man bedenke die Lage und das Leben derselben: losgelöst von der fernem Heimath im fremden, unwirthlichen Lande, ewig in Harnisch und Sattel, umgeben von steter Gefahr, bedroht von äusseren Feinden, auf beständiger Hut vor den heimtückischen Eingeborenen, auf sich allein angewiesen, keiner andern Hülfe gewärtig, als von der eigenen Stärke und Entschlossenheit; welch' eine rauhe Schule von Blut und Eisen! Was Wunder, wenn dieses trotzige Geschlecht sich nicht vor fremden Willen zu beugen verstand. Männer der That, wie es die livländischen Vasallen waren, hielten sie nicht viel von den abstracten Gewalten des Kaisers und des Papstes. Höchst charakteristisch hierfür ist das Wort eines livländischen Ritters aus dem ersten Viertel des 15. sec., Dietrichs von Vietinghoff, das er dem Bischofe Caspar von Oesel ins Gesicht sagte: *alle die land* sind bezwungen ohne Papst und Kaiser, von diesen weiss man in den Landen wenig zu sagen.

- Astaf von Transehe-Roseneck. *Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland . In: Mitteilungen, Band 18.* Riga, 1908. S. 1–309, S. 225–226.

Zitat aus dem deutschen Original: <https://www.difmoe.eu/d/view/uuid:2e0e3197-99dd-4561-b2ba-c820b7890e1d?page=uuid:3bf85725-b590-4b47-8ab1-af4130ac7604>

Hans Kruus (1871–1976) gilt als der Gründer der estnischen Geschichtsschreibung als wissenschaftlicher Disziplin. Er war leitender Redakteur des mehrbändigen Werks „Grundriss der Geschichte des estnischen Volkes“, das in den 1930er Jahren herausgegeben wurde. Kruus gehörte zeitlebens der politischen Linken an, trat 1940 in die kommunistische Partei ein und verbrachte den Großteil des Zweiten Weltkriegs hinter der russischen Front. Nach dem Krieg fiel er, wie so viele andere, den stalinistischen Säuberungen zum Opfer.

Die Unterwerfung der Esten unter die fremde Gewalt wurde für das Schicksal des Volkes entscheiden auf Jahrhunderte hinaus. Dem nationalen Organismus, dessen Entwicklung gegen Ende der Selbstständigkeitsperiode ein besonders schnelles Tempo aufwies, wurde mit dem Verlust der politischen Unabhängigkeit die Lebensader durchgeschnitten. Aus einem unter günstigen Prämissen sich entwickelnden Subjekt wurde ein von fremden Mächten regiertes Objekt, das auf die Out of this subjected mass there could not rise the circles who could foster national culture. Under such conditions, the cultural fabric of the Estonians now with a sharply-defined democratic character, as proved by the archaeological excavations, was not stimulated by any foreign ideas. The new order of the ruling class could not offer any, as it lived apart from the Estonian people. During this transition from independence to servitude, the country lost its creativity and the opportunity to be vibrant. The national culture of the Estonians was paralysed for centuries until the second half of the 19th century when, during the period of national renaissance, there was a renewed upsurge of self-determination.

- Hans Kruus. *Grundriss der Geschichte des estnischen Volkes*. Tartu, 1932. S. 15.

Die erste deutsche Besatzung, die unser Land über Jahrhunderte entscheidend beeinflusste, erfolgte im 13. Jahrhundert und endet erst nach dem langen, gewaltsamen und verzweifelten Kampf unserer Vorväter um die Freiheit unseres Landes. Dieser Kampf zeigt in aller Deutlichkeit die Grausamkeit der deutschen Eroberer. Getrieben von Gier und ihrem wilden Wunsch, das freie estnische Volk auszuplündern, zu unterwerfen und zu versklaven und ihr Herrschaftsgebiet nach Osteuropa auszudehnen, der später als der berühmte deutsche „Drang nach Osten“ bekannt wurde, fingen diese deutschen Ritter, Barbaren zu Pferde, an, Estland mit Feuer und Schwert zu überziehen und zu plündern. Dieser blutige Raubzug und Versuch, die Esten zu versklaven, traf beim freiheitsliebenden estnischen Volk auf heftigen Widerstand. Nach zwanzig Jahren erbittertem und hin- und herwogendem Krieg, gelang es den Deutschen schließlich, den Willen und den heldenhaften Widerstand der Esten zu brechen.

- Hans Kruus. "Eesti rahva võitlusest saksa okupantidega minevikus" (1942). In: *Koos oma rahva ajalooa Suures Isamaasõjas*. Tallinn, 1971. S. 31–51, hier S. 31–32.

Heinrich von Treitschkes Essay wurde unter dem Titel „Das Deutsche Ordensland Preußen“ im Jahr 1862 veröffentlicht und markiert eine deutliche Hinwendung zum deutschen Nationalismus, der Anspruch auf die Gebiete erhebt, die einst zum Staatsgebiet des Deutschen Ordens gehörten, und den „faulen“ slawischen Nationen eindeutig negativ gegenüber steht. Der Text stimulierte polnische Gegenarrative über die verräterischen und grausamen Taten der Deutschordensritter.

So ward das Weichseltal in die Geschichte eingeführt und das neue Deutschland gegründet – trotz aller politischen und militärischen Gemeinschaft im schroffsten Gegensatz zu der Eroberung der Länder am Dünabusen. Fassen wir in wenigen Sätzen die Charakterzüge der Kolonisation Preußens und der heutigen russischen Ostseeprovinzen zusammen, welche allein schon den Abstand ihrer späteren Geschichte erklären. Preußen ward germanisiert, doch in Kurland, Livland, Estland lagerte sich bloß, eine dünne Schicht deutscher Elemente über die Masse der Urbewohner. Zur See, in geringen Scharen, kommen die Deutschen ins Land, finden ein litauisch-finnisches Mischvolk, das den Fürsten von Polozk Zins zahlt, treten an die Stelle dieser fremden Herren und verteilten den Boden an den Orden, die Kirche, eine geringe Zahl von Kreuzfahrern und an das Patriziat der wenigen Städte. – So trug diese Pflanzung von vornherein einen einseitig aristokratischen Charakter. Von deutschem Bauerntum nur geringe Spuren, um so schwächer, je weiter nach Osten. Eigentümliches bürgerliches Leben entwickelte sich allein in Riga, Dorpat, Reval; die anderen Städte blieben stille Landstädte, ganz Kurland besaß keine einzige Stadt von selbständiger Bedeutung.

Noch ein anderes wichtiges Verhältnis lag günstiger im Westen. Preußen war eine Kolonie des gesamten Deutschlands. Seine Städte sind Pflanzungen der Osterlinge, daher, wie überall in der Hanse, die Sprache ihrer Gemeindebücher und Handelsbriefe niederdeutsch, die Silberwährung Nordeuropas allein herrschend, der Handel streng beschränkt auf die den Niederdeutschen vorbehaltenen nördlichen Gebiete, der ganze Zug des bürgerlichen Lebens kühner zugleich und roher als in den oberdeutschen Städten [...].

- Heinrich von Treitschke. *Das Deutsche Ordensland Preußen*. Ausgewählte Schriften. Erster Band – Kapitel 3 Verlag von S. Hirzel, 1923 S. ?? .

Der estnische Maler Richard Sagrits (1910–1968) hat an den Kunsthochschulen von Tallinn und Tartu studiert. Den Zweiten Weltkrieg verbrachte er in Jaroslawl hinter der russischen Front, wo viele estnische Künstler lebten. Sagrits wird vor allem wegen seiner Landschaftsbilder geschätzt, in den Kriegs- und Nachkriegsjahren malte er aber auch eine Reihe von Schilderungen der Frühgeschichte Estlands und der mittelalterlichen estnischen Geschichte.

Fig. 73: Richard Sagrits, „Nach der Strafexpedition“, 1943.

Bernhard Borchert (1862–1945) wurde in Riga geboren. Er studierte Kunst in Sankt Petersburg und arbeitete nach seiner Rückkehr nach Riga als Maler, Illustrator und Lehrer. 1919 verließ er Lettland und ließ sich in Berlin nieder.

Fig. 74: Bernhard Borchert. „Deutschordensritter“, 1911.

Fragen zur Reflexion

1. Mit wem sympathisieren die Autoren der zitierten Quellen? Warum? Gibt es Unterschiede zwischen Quellen, die vor dem Zweiten Weltkrieg und während des Krieges entstanden sind (zum Beispiel zwischen den Quellen 4 a und b)?
2. Welche Rolle spielte das Rittertum für die Kreuzzüge ins Baltikum? Wie werden die Ritter von den jeweiligen Autoren dargestellt?
3. Einige der Quellen behandeln das Recht eines Landes, andere Länder zu erobern. Denkst du, dass es Umstände gibt, unter denen ein Land das Recht hat, ein anderes Land zu erobern? Welche Umstände wären das?

Weiterführende Literatur

1. Nils Blomkvist. „12th–14th Century European Expansion and its Reception in the Baltic North: Summing up the CCC Project.“ (Die Europäische Expansion vom 12. bis zum 14. Jahrhundert und deren Rezeption im baltischen Norden. Zusammenfassung des CCC-Projekts). In: *The Reception of Medieval Europe in the Baltic Sea Region: Papers of the XIIth Visby Symposium held at Gotland University, Visby*. Hg von Jörn Staecker. Visby, Gotland University Press, 2009. S. 431–484.
2. Hartmut Boockmann. *Der Deutsche Orden: zwölf Kapitel aus seiner Geschichte*. München, 1981.

3. *Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier: A companion to the Chronicle of Henry of Livonia* (Mittelalterliche Kreuzzüge und Chroniken an der Grenzen zum Baltikum. Ein Begleittext zu Heinrichs Livländischer Chronik). Hg. von Marek Tamm, Linda Kaljundi, Carsten Selch Jensen. London, Routledge, 2011.
4. *Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung*. Hg. von Georg von Rauch. Köln, Wien, 1986.
5. Marek Tamm. „History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation“ (Geschichte als kulturelles Gedächtnis. Gedächtnisgeschichte und die Konstruktion der estnischen Nation). In: *Journal of Baltic Studies*, 39, 2008. S. 499–516.

2.6 Die Marienburg in Polen

Eugen Kotte

Symbol im Wandel: die Marienburg in Polen – ein europäischer Erinnerungsort

Die Marienburg in Polen, größte Landburg Europas, wurde durch ihre im Verlauf der Jahrhunderte wechselnden Besitzer vom Deutschen Orden über das Königreich Polen bis hin zu Preußen-Deutschland und nach 1945 erst die Volksrepublik und dann die Republik Polen architektonisch, funktional und als nationales Symbol mehrfach umgestaltet und unterschiedlich genutzt, so dass sie nun einen europäischen Erinnerungsort mit multilateraler Ausstrahlung bildet.

Fig. 75: Ansicht der Marienburg, 2010

Foto: DerHexer; derivate work: Carschten

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Panorama_of_Malbork_Castle,_part_4.jpg

Mittelalterlicher Konventssitz und Grenzfestung

Nachdem der Deutsche Orden (Herren des Hauses der Heiligen Maria der Deutschen zu Jerusalem) 1230 dem Ruf nach Bekehrung der paganen Prussen gefolgt war, wurde spätestens im Jahre 1276 mit dem Bau des ältesten Teils der Marienburg (*castrum sanctae Marienburch*), seit dem 16. Jahrhundert „Hochschloss“ genannt, begonnen. Die Lage an der westlichen Peripherie des entstehenden Ordensstaates spricht für die Nutzung als Grenzfestung. Ab 1280 ist der erste Ordenskonvent unter dem Komtur Heinrich von Wilnowe nachweisbar. Die bis 1300 nahezu vollendete Gestaltung der Burg als regelmäßiges Viereck nach Art der zeitgenössischen Klosterburg entsprach der mönchischen Orientierung des Ritterordens. Benannt wurde die Burg nach der Schutzpatronin des Deutschen Ordens, der Gottesmutter Maria, der auch die Kapelle geweiht wurde. Auch nach der Übersiedlung des Hochmeisters von Venedig nach Marienburg bildete das Hochschloss weiterhin einen Klausurbereich, der in der Regel nur von Ordensmitgliedern betreten werden durfte.

Zentrale des Deutschen Ordens

Nachdem der Hochmeistersitz des Deutschen Ordens nach dem Fall Akkons in Palästina (1291) bereits nach Venedig zu verlegt worden war, schien er auch dort – mit Blick auf den Häresieprozess gegen die Oberen des Templerordens ab 1307 – gefährdet. Damit geriet die Marienburg in den Blick des Hochmeisters Siegfried von Feuchtwan-

gen, der 1309 nach der Eroberung Pommerellens durch den Deutschen Orden dorthin übersiedelte. Doch erst sein zweiter Nachfolger Werner von Orseln erhob die Burg durch Einrichtung einer zentralen Kanzlei zum administrativen Mittelpunkt des Deutschen Ordens und seines Staates. Die bereits zu Beginn des 14. Jahrhunderts nördlich angelegte Vorburg wurde – parallel zur 1347 begonnenen Errichtung eines an englischen und burgundischen Vorbilder orientierten, viereckigen Wohnturms als Hochmeisterpalast mit großen Empfangs- und Esssälen (Großer Remter und Sommerremter) – zu einem Repräsentationskomplex umgestaltet, in dem die aus verschiedenen europäischen Ländern stammenden adligen Gäste empfangen wurden. Im nördlichen Vorfeld dieses heute „Mittelschloss“ genannten Teils wurde eine neue Vorburg mit Wirtschafts- und Gesindegebäuden sowie einem Spital und der St.-Lorenzkirche für die Bediensteten angelegt. Die veränderte geostrategische Lage des Bauwerks, die Konzentration der wichtigsten Amtsträger des Deutschen Ordens (Gebietiger) in der Burg und ihre zunehmende ökonomische Bedeutung als Einnahmezentrum des Ordensstaates korrespondierten mit der abnehmenden militärischen Funktion. Ihre dennoch beeindruckenden Befestigungsanlagen, die im 15. Jahrhundert nach dem polnisch-litauischen Sieg über den Deutschen Orden bei Grunwald / Tannenberg (1410) und der erfolgreichen Verteidigung der Marienburg gegen das polnisch-litauische Heer durch den späteren Hochmeister Heinrich von Plauen um eine massive Verteidigungsmauer mit halbzyklindrigen Basteien zur Aufstellung von Kanonen ergänzt wurden, dienten auch der Machtdemonstration des Deutschen Ordens gegenüber seinen Untertanen. Überdies war die Marienburg durch die Besuche auswärtiger Fürsten und westeuropäischer Adliger, die an Kreuzzügen gegen die Litauer, sogenannten Reisen als einem Kernelement europäischer Adelskultur, teilnehmen wollten, auch ein Kommunikationszentrum innerhalb und außerhalb des Deutschen Ordens.

Unter polnischer Herrschaft

Die für den Deutschen Orden verheerende Niederlage in der Schlacht von Grunwald / Tannenberg (1410) und der finanziell belastende Erste Thorner Friede (1411), aber noch mehr der als Konflikt mit den Ständen des Ordenslandes ausgebrochene Dreizehnjährige Krieg (1454-1466), in dessen Verlauf nicht bezahlte Söldner 1457 die Marienburg an den polnischen König Kazimierz IV. verkauften, beschleunigten den Niedergang des Ordens. Zwar erfolgte eine zeremonielle Inbesitznahme der Burg durch den feierlichen Einzug des polnischen Königs, die Huldigung der Einwohner Marienburgs sowie die Installation der Hoheitszeichen. Doch in der Folgezeit hatte die Marienburg für die Herrschaftsrepräsentation des polnischen Königs trotz Errichtung einer Residenz im Hochmeisterpalast keine zentrale Bedeutung mehr. Dagegen erfüllte sie in der Frühen Neuzeit eine ganze Reihe wichtiger regionaler Funktionen: Sie war

Sitz des Starosten und des Schatzmeisters des Königlichen Preußens sowie des königlichen Ökonomen, Zentrum der gleichnamigen Wojewodschaft und Versammlungsort für die Landtage der Wojewodschaft (*sejmiki*) sowie – abwechselnd mit Graudenz / Grudziądz – für den Preußischen Generallandtag. Ab dem 17. Jahrhundert weilten mit Unterbrechungen durch den Dreißigjährigen Krieg bis zur Auflösung ihres Ordens in Preußen 1780 Jesuitenpatres im Hochschloss, die der Marienkapelle eine barocke Ausstattung mit dem Gnadenbild der heiligen Maria stifteten. Den Ruf der Uneinnehmbarkeit, den die Marienburg seit ihrer erfolgreichen Verteidigung durch den Deutschen Orden im Jahre 1410 besaß, verlor das Bauwerk allerdings in seiner Zeit als königlich-preußisches Verwaltungszentrum: Es wurde – noch immer von militärstrategischer Bedeutung – während des Dreißigjährigen Krieges (1618-1648) und im Zweiten Nordischen Krieg (1655-1660/61) gleich zweimal von den Schweden besetzt.

Restaurierungsbemühungen in "romantischer Vision"

Vgl. Mariusz Mierziński: Die Marienburg. Warszawa 1993, S. 30.

Mit der Ersten Teilung Polens fiel die Marienburg 1772 an Preußen. Friedrich II. nahm nur ein einziges Mal die aus der polnischen Königszeit überkommene Funktion der Marienburg in Anspruch, als er sich dort durch die Preußischen Stände huldigen ließ. Generell aber wurde die Geschichte des Ordens durch den König als ein dem Königreich Preußen wesensfremdes Element betrachtet; er verbot sogar ausdrücklich die Bezugnahme des nun „vereinten“ West- und Ostpreußen auf die Ordensvergangenheit. Entsprechend wurde die Marienburg durch Einrichtung einer Kaserne mit einem Exerzierplatz im Großen Remter des Mittelschlusses sowie Magazinen im Hochschloss in ruinöser Weise geschädigt und verfiel schließlich durch die von preußischen Beamten angeordnete Baumaterialgewinnung. Ende des 18. Jahrhunderts wurde ein Abrissplan vorgelegt, der nur aufgrund der hohen Kosten nicht realisiert wurde. Im Zuge einer Inspektionsreise des Oberbaurats für das staatliche Bauwesen in Westpreußen, David Gilly, fertigte dessen Sohn Friedrich Gilly Zeichnungen der spätgotischen Backsteingebäude an, die 1795 in der Berliner Akademie ausgestellt und vier Jahre als großformatige Serie herausgegeben wurden.

Als der ebenfalls von der Marienburg begeisterte Schriftsteller Max von Schenkendorf (1783-1817) einen leidenschaftlichen Aufruf zur Erhaltung der Marienburg als Denkmal der preußischen Geschichte in der Berliner Zeitung „*Der Freimüthige*“ veröffentlichte, erließ König Friedrich Wilhelm III. eine Cabinetts-Ordre zum Erhalt des Bauwerks (1804). Vorbereitet und begleitet wurde diese Sinnesänderung durch einen langsam einsetzenden Wandel der im 18. Jahrhundert negativen Beurteilung des Deutschen Ordens als rückständige Macht des Mittelalters, wie er sich etwa in August von Kotzebues noch von der Spätaufklärung beeinflussten Schauspiel *Heinrich Reuß von*

Plauen, oder die Belagerung von Marienburg (1805) abzeichnete: Die Niederlage von Grunwald / Tannenberg wurde mit der in den Mittelpunkt gerückten, glorifizierten Verteidigung der Marienburg durch den standhaften Heinrich von Plauen, der zudem noch einem feigen Mordanschlag im Sommerremter des Hochmeisterpalastes entgeht, überdeckt – eine narrativ-inhaltliche Grundstruktur, der alle bekannteren deutschen literarischen Darstellungen des Marienburg-Themas von Joseph von Eichendorf (*Der letzte Held von Marienburg*, 1830) über Ernst Wichert (*Heinrich von Plauen*, 1877) bis Rudolph Genée (*Marienburg*, 1884) folgten. Seit 1815 trieb Theodor von Schön (1773-1856) als Oberpräsident von Westpreußen den Wiederaufbau der noch einigermaßen erhaltenen Burgteile voran. Aus dem Kreise der preußischen Reformer kommend, sah er den Orden als Vorform einer konstitutionell verfassten Ständegesellschaft, deren identitätsstiftendes Symbol für eine nach den Napoleonischen Kriegen in Deutschland geforderte einheitliche und freiheitliche Nation die Marienburg sein sollte.

Der spätere preußische König Friedrich Wilhelm IV. verstand dagegen den Orden als Verfechter des monarchischen Prinzips, dessen architektonische Versinnbildlichung die Marienburg als steingewordene Legitimation preußischer Ansprüche in Ostmitteleuropa darstellte. Mit dieser preußisch-etatistischen Vereinnahmung begann die Restaurierung durch den zuständigen leitenden Beamten der Berliner Oberbaudeputation, Karl Friedrich Schinkel. Die Wiederherstellungsarbeiten bezogen sich zunächst auf das Mittelschloss und umfassten eine weitgehende architektonische Neuinterpretation dieser Gebäudeteile, am auffälligsten zu beobachten an den im Mittelschloss aufgesetzten Zinnenkränzen und im Programm der Glasmalereien für die beiden Remter des Hochmeisterpalastes. So wurden im Großen Remter von den Städten und Ständen Westpreußens gestiftete, durch den Vedutenmaler Johann Anton Breysig gestaltete Fenster eingesetzt, mit denen die historische Kontinuitätskonstruktion durch einen Brückenschlag zur Zeitgeschichte veranschaulicht werden sollte, indem z. B. ein preußischer Landwehrmann aus der Zeit der Napoleonischen Kriege mit einem Ordensritter parallelisiert wurde. Schön schrieb dazu an Schinkel:

Ohne deutschen Ordensritter [...] zwar kein Kopernik, kein Kant, kein Herder [...] und – kein Landwehrmann, aber die Blüte ist schöner als der Stamm, und die Blume ist dem Himmel näher als die Wurzel.

- Theodor von Schön an Karl Friedrich Schinkel: Schreiben vom Oktober 1821. In: Hartmut Boockmann: *Die Marienburg im 19. Jahrhundert*. Frankfurt a. M. / Berlin / Wien 1982, S. 143.

Kontroverser verliefen die Planungen zu den Verglasungen des Sommerremters, die Hauptereignisse der Geschichte des Deutschen Ordens in einem Historienzyklus, überwiegend gestaltet durch den Maler Karl Wilhelm Kolbe, darstellen sollten. Hier konnte Schön gegen den vom Kronprinzen unterstützten Schinkel durchsetzen, entsprechend der bereits verbreiteten literarischen Strategie nicht die Schlacht von Grunwald / Tannenberg, sondern die erfolgreiche Verteidigung der Marienburg aufzunehmen und dem Bildprogramm eine deutlich nationalpatriotische Zuspitzung, basierend auf der Zuarbeit des Königsberger Archivars und Historikers Johannes Voigt, zu geben. Voigt, der historiografisch die positive Umdeutung der Ordensgeschichte mit seinem opulenten Werk zur *Geschichte Preußens, von den ältesten Zeiten bis zum Untergang des deutschen Ordens* (1827-1839) anstieß, interpretierte die Marienburg als sichtbare Repräsentation einer deutschen Kulturleistung im Osten, deren zukünftige Aufgabe er bei einem preußisch geführten Deutschland sah. Er traf sich in dieser Beurteilung mit dem Schriftsteller Joseph von Eichendorff, der in einer von Schön angeregten, zwar die liberalen Vorstellungen des Vormärzes reflektierenden, gleichermaßen aber auch die zunehmend polenfeindlichen Tendenzen aufnehmenden Denkschrift 1844 die Marienburg ganz im Sinne Schöns als nationales Geschichtsdenkmal würdigte. In dieser Trias von historiografischer Bedeutungszuweisung, literarischer Gestaltung und architektonischer Wieder- und Neuentstehung erschien die Marienburg in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts als sichtbares Symbol der harmonisierenden Intentionen dynastischer Traditionsbildung, preußisch-etatistischer Ursprungspflege und nationaler Rückbesinnung.

Der deutsche Historiker Johannes Voigt 1823 zur Bedeutung der Marienburg:

Wahrlich! Die Geschichte könnte immerhin schweigen; diese Burg würde laut genug von der Tiefe des Gemüths und dem hohen Geistesflug der Menschen zeugen und erzählen, die vor Zeiten dieses Land gewonnen und zu deutscher Bildung und Sitte gebracht haben.

- Johannes Voigt: *Das Ordenshaus Marienburg in Preussen*. 3., verb. Aufl., Königsberg 1823, S. 3.

Der deutsche Schriftsteller Joseph von Eichendorff 1844 in seiner Denkschrift zum Wiederaufbau der Marienburg:

Und so erhob sich denn rasch und unerwartet die alte Marienburg, indem der König sie vor der Unbill der Zeiten in Schutz nahm und sein Volk sich getreulich um ihn scharte, als ein wahrhaftes Nationalwerk.

- Joseph von Eichendorff: Die Wiederherstellung des Schlosses der deutschen Ordensritter zu Marienburg [1844]. In: Die Marienburg. 32 Bilder. Text von Joseph von Eichendorff. Königstein, Ts. / Leipzig o. J., S. 3-32, hier S. 23.

Der historistische Wiederaufbau

Wenige Jahre nach den Revolutionen von 1848 forderte der erste Konservator in Preußen Friedrich von Quast archäologische und historische Studien als Bedingung eines möglichst originalgetreuen Wiederaufbaus, die dann mit den 1882 anlaufenden Rekonstruktionsarbeiten unter der Leitung des Architekten Conrad Steinbrecht verbunden wurden. Vorangegangen war eine erneute Umwertung der Geschichte des Deutschen Ordens durch direkte politische Indienahme: Die Marienburg wurde in dieser Deutung zur Schutzbastion der aus dem Osten drohenden Gefahr. Noch vor der Gründung des Deutschen Reiches (1871) erweiterte der preußische Historiker Heinrich von Treitschke die Überzeugung von einer zivilisatorischen Mission Preußen-Deutschlands in Mitteleuropa zur nationalistischen und tendenziell auch rassistischen Feststellung über slawische Kulturlosigkeit. Treitschke nutzt die polnische Herrschaft über die Marienburg als *pars pro toto* im Kontext der stereotypen Abwertung der Polen durch die Unterstellung von Chaos, Raubgier, Unfähigkeit und Unehrllichkeit. Auch literarisch schlug sich diese im Bedeutungsfeld des negativen Stereotyps der „polnischen Wirtschaft“ als Gegenpol zur entsprechend glorifizierten deutschen Entwicklung angelegte Beurteilung besonders seit der Reichsgründung 1871 z. B. in Rudolph Genées Roman *Marienburg* (1884) nieder, in dem die historische Kontinuität des Deutschen Reiches unter preußischer Führung zum Deutschordensstaat beschworen und die Marienburg als sichtbares Zeugnis und manifester Auftrag deutscher Kulturleistungen im Osten ausgewiesen wurde. Beeinflusst von diesem Gedankengut konnten die Bauarbeiten im Hoch- und Mittelschloss bis 1923 weitgehend abgeschlossen werden. In diese Zeit fiel auch die Vereinnahmung der Marienburg durch Kaiser Wilhelm II. zum Zwecke seiner nicht mehr zeitgemäßen Herrschaftsinszenierung, die gleichzeitig der dynastischen Traditionsbildung diente und 1902 in seiner berühmten antipolnischen Marienburger Rede gipfelte. Nach dem Tode Steinbrechts wurden die Rekonstruktionsarbeiten bis 1944 unter der Leitung des letzten deutschen Baurats auf der Marienburg, Bernhard Schmid, beendet, doch das Bauwerk wurde im selben Jahr noch durch deutsche Kommandostellen zur Festung erklärt und Anfang 1945 in zweimonatigen Kämpfen durch sowjetischen Beschuss in ein Trümmerfeld verwandelt.

Fig. 76: Die Marienburg in der Mitte des 19. Jahrhunderts

Aus: Franz Brandstätter: Die Weichsel. Historisch, topographisch, malerisch. Marienwerder 1855, S. 184-186.

https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Marienburg_Nogat-Seite_1855.jpg

Der deutsche Historiker Heinrich von Treitschke 1862 über die Marienburg in polnischer Zeit:

Zwischen den Pfeilern der Remter zog der Pole dünne Wände, weil er der Kühnheit der deutschen Gewölbe nicht traute, und die ernste Wahrhaftigkeit des Ziegelrohbaus ward bedeckt mit der lügenhaften Hülle des Gipses.

- Heinrich von Treitschke: Das deutsche Ordensland Preußen. In: Preußische Jahrbücher 10 [1862], S. 95-151, hier S. 147.

Der deutsche Schriftsteller Rudolph Genée 1884 im Prolog zu seinem Roman Marienburg:

Ein Denkmal alter Zeiten
Im neuen Vaterland
Stehst Du als deutsche Warte
Dem Osten zugewandt.

- Rudolph Genée: Marienburg. Historischer Roman. Berlin 1884, S. VII.

Die polnische Wahrnehmung

In der polnischen Belletristik, Geschichtsschreibung und Malerei wurde hingegen der Sieg des polnisch-litauischen Doppelreichs 1410 zum Höhepunkt einer Meisternarration, der in den Zeiten der Teilung als historisch-politischer Mythos in nationaler Er-

bauung dem Widerstand gegen die Fremdherrschaft dienen sollte. Spiegelbildlich zur deutschen Traditionslinie der borussischen Historiografie wurde in Polen eine Verbindung zwischen dem Deutschen Orden, dem Staat Preußen und dem deutschen Kaiserreich hergestellt, die einen anhaltenden „deutschen Drang nach Osten“ belegen sollte. Bereits die polnische Romantik, vor allem der Schriftsteller Juliusz Słowacki (1809-1849), hatte den Orden als finstere, durch religiösen Fanatismus und übertriebenen weltlichen Machtanspruch gekennzeichnete Autorität ausgewiesen und damit die Grundlage für das auf alle Deutschen übertragene Stereotyp des *krzyżak* (Kreuzritter) geschaffen. Auch wenn der wohl bekannteste polnische Dichter des 19. Jahrhunderts, Adam Mickiewicz, sich mit seinem Drama Konrad Wallenrod (1828) kurz vor dem polnischen Novemberaufstand 1830/31 politisch primär gegen die russische Teilungsmacht richtete, symbolisierte die Marienburg auch hier Zwang und Unterdrückung. Unter dem Druck zunehmender Germanisierung im preußisch-deutschen Teilungsgebiet in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurde der Deutsche Orden auch im zentralen Werk *Jadwiga i Jagiello* (1855/56) des polnischen Historikers Karol Szajnocha als frühe Inkarnation des „deutschen Drangs nach Osten“ interpretiert. Nach dem polnischen Januaraufstand 1863/64 verstärkte sich die Anziehungskraft des Grunwald-Mythos, der die Überwindung eines übermächtig erscheinenden Gegners in gewollter Analogie zur Gegenwart demonstrierte, wie die hohe Popularität des Gemäldes *Bitwa pod Grunwaldem* (1875-1878), geschaffen durch den bekannten Historienmaler Jan Matejko, belegte. Die wohl breitenwirksamste literarische Auseinandersetzung mit der Grunwald-Thematik lieferte der spätere Nobelpreisträger Henryk Sienkiewicz mit seinem Roman *Krzyżacy* (1900), an dessen Ende in epischer Schilderung die degenerierten „Kreuzritter“ ihre gerechte Strafe durch die militärische Niederlage und den Tod erhielten. Sienkiewiczs außerordentlich erfolgreicher Roman, der zusammen mit Matejkos Gemälde die Vorstellung von der Schlacht bei Grunwald / Tannenberg in Polen maßgeblich prägte, hatte seinen populärsten Nachklang in der zum 550. Jahrestag des polnischen Sieges von 1410 durch die kommunistische Regierung Polens in Auftrag gegebenen Verfilmung des Regisseurs Aleksander Ford (1908-1980).

Der polnische Schriftsteller Henry Sienkiewicz 1900 in seinem Roman *Krzyżacy*:

Musste denn nicht schon allein der Anblick von Marienburg das Herz eines jeden Polen mit Schrecken erfüllen, der Anblick dieser aus dem Hochschloss, dem Mittelschloss und der Vorburg bestehenden Feste, mit der keine Burg auf der ganzen Erde auch nur annähernd verglichen werden konnte.

- Henryk Sienkiewicz: *Krzyżacy* [1900]. T. 2, Warszawa 1955, S. 377. Übersetzt in: Christoph Garstka: „Das Kreuz mit den Rittern“. Die Darstellung der Ordensritter in der polnischen Literatur des 19. Jahrhunderts. In: Bernd Ulrich Hucker / Eugen

Kotte / Christine Vogel (Hg.): Die Marienburg. Vom Machtzentrum des Deutschen Ordens zum mitteleuropäischen Erinnerungsort. Paderborn / München / Wien / Zürich 2013, S. 173-186, hier S. 173.

Wiederaufbau nach den Zweiten Weltkrieg

1945 standen nur noch die Grundmauern der Marienburg, nicht ein einziger Raum blieb unbeschadet, ca. 50% der Baubsubstanz waren verloren. Die Entscheidung für den Wiederaufbau der Marienburg fiel erst 1959 und war von Vereinnahmungsversuchen geprägt, denn schließlich ließ sich die Marienburg auch als Trophäe des Sieges über den „deutschen Erbfeind“ interpretieren. Nach einem verheerenden Brand im Mittelschloss wurde schließlich unter der Leitung des bis heute bestehenden Schlossmuseums (*Muzeum Zamkowe w Malborku*) der Wiederaufbau begonnen und in den folgenden Jahren systematisch vorangetrieben, bis 1973 die Restaurierungsarbeiten im Hochschloss und im Mittelschloss weitgehend abgeschlossen waren. Die Wiederherstellung der Schlosskirche ist allerdings noch nicht beendet. Nach dem Systemwechsel in Polen (1989) wurde der untere Sakralraum des Hochschlosses, die Annenkapelle, wiederhergerichtet. In der Vorburg wurden unter anderem der Karwan und die östlichen Wehrmauern in den letzten Jahren rekonstruiert. 1997 wurde die Marienburg in die UNESCO-Liste des Weltkulturerbes aufgenommen.

Polnische Pressestimme in der Nachkriegszeit (1948):

Marienburg – das ist das Symbol des auf unserer Erde kämpfenden Deutschtums. Marienburg ist das in gotische Formen verwandelte [Symbol der] Macht des Ordens, seiner Grausamkeit und seines Hochmuts, gleichzeitig aber auch seines Falls und seiner Zähmung.

- Stanisław Antoni Michałowski: Śmierć zamku. In: Odra 12/13 (1948), S. 2. Übersetzt in: Tomasz Torbus: Die Marienburg im polnischen Pressespiegel 1945-1973 – der Wiederaufbau und die „Domestizierung eines fremden Erbes“. In: Bernd Ulrich Hucker / Eugen Kotte / Christine Vogel (Hg.): Die Marienburg. Vom Machtzentrum des Deutschen Ordens zum mitteleuropäischen Erinnerungsort. Paderborn / München / Wien / Zürich 2013, S. 207-221, hier S. 210.

Gegenwärtige Bedeutung und Nutzung

Bereits in den 1970er Jahren schlug die Burgkustodin Eleonora Zbierska vor, die Marienburg von einem Ort konfrontativer Erinnerungen zu einer europäischen Stätte der Begegnung umzugestalten. Dieser Zielsetzung versucht das *Muzeum Zamkowe w Malborku* gerecht zu werden, indem es in einer Konzeption des *edutainment* die Pflege des historischen Bauwerks mit historischer Dokumentation und kunstgeschichtlichen Aus-

stellungen sowie Historienspektakeln (seit 2000 jährlich stattfindende Freilichtinszenierung der „Belagerung Malborks“) und künstlerischen Aufführungen (z. B. die Lichtershow „Magic Malbork“) verbindet. Die die Geschichte der Burg dokumentierenden historischen Ausstellungen orientieren sich an vier Themenkomplexen: der Rekonstruktion der Burganlage, der Burg als Lebens- und Wirtschaftsraum, der militärischen und politischen Funktion der Burg unter dem Deutschen Orden und unter polnischer Herrschaft und schließlich der Burg als religiösem und kulturellem Zentrum von regionalgeschichtlicher Bedeutung. Daneben bildet die Marienburg, die unter anderem Austragungsort europäischer Jugendtreffen war und neben dem Museum und seinen Ausstellungen auch eine wissenschaftliche Bibliothek, eine Kunstwerkstatt, eine Konservierungswerkstatt, eine Stelle für Auslandszusammenarbeit, ein eigenes Verlagszentrum und schließlich seit 1976 das Staatsarchiv Elbing / Elbląg beherbergt, einen historischen Lernort ersten Ranges. Sie ist heute erheblich mehr als lediglich eine touristische Attraktion – sie ist Erinnerungsort, Museum, Kultureinrichtung und Begegnungsstätte von europäischer Relevanz.

Die polnische Kustodin Eleonara Zbierska 1973 nach weitgehend abgeschlossenem Wiederaufbau des Hoch- und Mittelschlusses:

Die Marienburg bleibt ein Bauwerk, das so differente und kontroverse Interpretationen als ein symbolischer und eigentümlicher Ausdruck der deutsch-polnischen Beziehungen hervorruft [...]. Es scheint, dass uns die aktuelle Situation in Europa die einmalige Chance bietet, in das Bewusstsein der jungen Generationen das objektive Wissen über die Vergangenheit einzupflanzen und die schädlichen Mythen und nationalistischen Geschichtsbilder zu beseitigen.

[poln. Original]

Zamek malborski ciągle jest obiektem budzącym jakże odmienne i kontrowersyjne interpretacje jako symboliczny i nader swoisty przejaw i wyrazstosunków polsko-niemieckich [...]. Wydaje się, że aktualna sytuacja Europy stwarza nam wyjątkową szansę, by w świadomości młodych pokoleń zaszczepić obiektywną wiedzę o przeszłości i eliminować szkodliwe mity, nacjonalistyczne pojmowanie dziejów [...].

- Eleonora Zbierska: Perspektywy dla Malborka. In Polska 6 (1973), S. 42-43, hier S. 43.

Fragen zur Reflexion und Diskussion

1. Wie hat sich die Symbolik der Marienburg in verschiedenen Epochen verändert? Welche politischen Ereignisse beeinflussten diese Veränderungen?

2. Gibt es ein Gebäude, dessen Nutzung und Symbolik sich in Ihrer Stadt/Land verändert hat? Was hat diese Veränderungen bewirkt?
3. Gibt es ein Gebäude, das wegen seiner Symbolik in Ihrer Stadt/Land zerstört wurde? Sind Sie mit der Situation einverstanden oder hätten Sie sie anders gelöst?

Weiterführende Literatur

1. Boockmann, Hartmut: Die Marienburg im 19. Jahrhundert. Frankfurt a. M., Berlin, Wien: Propyläen-Verlag, 1982.
2. Die Marienburg. Vom Machtzentrum des Deutschen Ordens zum mitteleuropäischen Erinnerungsort. Hg. Bernd Ulrich Hucker, Eugen Kotte et al. Paderborn, München et al.: Verlag Ferdinand Schöningh, 2013.
3. Mierzwiński, Mariusz: Die Marienburg. Warszawa: United Publishers Ltd., 1993
4. Mierzwiński, Mariusz: Marienburg. Das Schloß des Deutschen Ordens. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza, o. J.

2.7 Wo Russland die Schweden zurückschlug: die Schlacht an der Newa (1240)

Alexandr Filyushkin

Redakteure: *Jörg Hackmann* und *Juhan Kreem*

Schweden und Russland verbindet eine lange Geschichte des Konflikts im Ostseeraum, die erst endete, als Schweden nach dem Verlust Finnlands im Jahr 1809 seine Großmachtsbestrebungen aufgab und sich damit begnügte, die verlorenen Gebiete, in den Worten von Esaias Tegnér, „in Schweden zurückzugewinnen“, d. h. nicht mehr gegen seine Nachbarn Kriege zu führen, sondern die schwedische Nation im Inneren und mit friedlichen Mitteln zu stärken. In diesem Artikel betrachten wir ein Ereignis im 13. Jahrhundert: Was geschah am 15. Juli 1240 an der Einmündung der Inger in die Newa?

Seit dem 7. und frühen 8. Jahrhundert nahmen die Spannungen zwischen dem russischen Nowgorod und dem schwedischen Königreich stetig zu, angefacht durch deren Streit um Karelien, die Newa und das Baltikum. Später kam es hier zu schwedischen Kreuzzügen und der gewaltsamen Christianisierung der karelischen Bevölkerung durch die Rus. Da es in dieser Region keine anerkannten Grenzen und kaum Festungen gab, versuchten beide Seiten, ihren Anspruch auf das Land durch Feldzüge und weiträumige Angriffe zu sichern. Auch das Ingermanland (das Gebiet um die Mündung der Newa in die Ostsee) war zwischen Nowgorod und Schweden umkämpft.

Unmittelbare Berichte über die Schlacht an der Newa finden sich nur in russischen Quellen. Schwedische Quellen enthalten nur ungenaue Angaben über den Feldzug gegen Russland von 1240 und nennen keine Einzelheiten.

Nach Aussage der russischen Chroniken verfolgten die Schweden mit ihrem Kreuzzug im Jahr 1240 das Ziel, Ladoga, die wichtigste russische Festung in der Region, und die Gebiete an beiden Seiten der Newa einzunehmen. Die Schweden wären so in der Lage, den Zugang aus dem Flusssystem der osteuropäischen Ebene über die Wolchow und den Ladogasee zur Ostsee zu kontrollieren. Möglicherweise war das eigentliche Ziel sogar die Eroberung der gesamten Republik Nowgorod.

An dem Feldzug nahmen unter anderem Schweden und Sumen, ein finnischer Stamm, teil, angeführt von Ulf Fase, der 1240 Reichsverweser (Jarl) von Schweden war. Die Armee überquerte von Stockholm aus die Ostsee, landete in Turku und zog weiter zur Mündung der Newa. Die Größe der schwedischen Truppen ist nicht genau bekannt, dürfte nach Ansicht von Historikern jedoch bei einigen hundert Mann gelegen haben. Nach Aussage der Chroniken bestand die Armee des Fürsten Alexander Jaroslawitsch Newski, die an der Schlacht an der Newa teilnahm, aus rund 1300 Soldaten.

Als russische Posten an der Mündung der Newa Schiffe der schwedischen Flotte sichteten, sandten sie sofort eine Nachricht an Fürst Alexander von Nowgorod. Er marschierte entlang der Inger dem Feind entgegen und griff am 15. Juli 1240 das Lager der Schweden an, die am Zusammenfluss von Inger und Newa Rast gemacht hatten. Die Schlacht dauerte mehrere Stunden, in denen die Schweden schwere Verluste erlitten; schließlich bestiegen sie ihre Schiffe und traten die Flucht an. Dieser uneingeschränkte Sieg der russischen Armee bedeutete das Ende des schwedischen Feldzugs. Tatsächlich unternahmen die Schweden bis 1256 keine weiteren Angriffe auf Gebiete der Republik Nowgorod. Fürst Alexander sicherte sich den Ruf eines begabten Heerführers und erhielt den Beinamen „Newski“.

Heute findet sich an der Einmündung des kleinen Fluss Inger eine ungewöhnliche Anhäufung von Denkmälern, sodass sich auf einer Fläche von 300 auf 300 Metern vier Monumente und ein Museum drängen. Sie wurden zu unterschiedlichen Zeitpunkten errichtet, sind aber alle dem selben Ereignis gewidmet, das in jedem russischen Schulgeschichtsbuch erwähnt wird. Hier liegt somit einer der wichtigsten russischen „Erinnerungsorte“. Am 15. Juli 1240 besiegte die Armee unter dem Kommando des Fürsten Alexander von Nowgorod die schwedischen Truppen. Der junge Fürst erhielt den Namen Alexander Newski und wurde zu einer symbolischen Figur in der russischen Geschichte.

A.D. 1240. A. M. 6748. Mit großer Streitmacht kamen die Schweden, Murmanen, Sumen und Jemen in sehr vielen Schiffen; die Schweden, die den Fürsten und ihre Bischöfe [mitgebracht hatten], machten an der Mündung der Ižera in die Neva halt, denn sie wollten Ladoga und, kurz gesagt, auch Novgorod und das gesamte Novgoroder Gebiet einnehmen. Aber der sehr liebe, äußerst barmherzige, die Menschen liebende Gott rettete uns nochmals und beschützte uns vor den Fremdlingen, da jene sich ohne göttlichen Auftrag vergebens bemühten: Denn nach Novgorod gelangte die Nachricht, daß die Schweden nach Ladoga ziehen. Fürst Oleksandr zögerte keineswegs, er zog mit den Männern aus Novgorod und Ladoga gegen sie und besiegte sie am 15. Juli, dem Gedenktag für den heiligen Cericus und für Julitta, einem Sonntag, dem Tage des Konzils der 630 heiligen Väter in Kalchedon, mit der Kraft der heiligen Sophia und durch die Gebete unserer Herrin, der Gottesmutter und ewig wirkenden Jungfrau Maria; und hier gab es eine große Schlacht mit den Schweden. Und hier wurde ihr Heerführer namens Spiridon getötet; und andere behaupteten, daß hier auch ein Bischof getötet worden sei; und sehr viele von ihnen fielen. Als sie zwei Schiffe mit ihren angesehensten Männern belegt hatten, ließen sie diese zuerst in See stechen; für den Rest aber hoben sie eine Grube aus und warfen eine Unzahl hinein; und viele andere waren verschwunden; in dieser Nacht zogen sie mit Schmach bedeckt ab, ohne das Tageslicht des Montags abgewartet zu haben. Von den Novgorodern fielen hier: Konstantin Lugotinič, Gjurjata Pineščinič, Namest, Dročilo, der Sohn des Gerbers Nezdyllo, – und zwar insgesamt zwanzig Männer zusammen mit denen aus Ladoga oder auch weniger, Gott weiß es. Fürst Oleksandr und die Männer aus Novgorod und Ladoga kamen wohlbehalten zu den Ihrigen zurück, von Gott und der heiligen Sophia sowie den Gebeten aller Heiligen beschützt.

- *Die Erste Novgoroder Chronik aus dem 14. Jahrhundert*. Zitiert nach: Die Erste Novgoroder Chronik nach ihrer ältesten Redaction (Synodalhandschrift) 1016—1330 /1352. In deutscher Übersetzung herausgegeben von Joachim Dietze, München, 1971. S. 109–110. https://digi20.digitale-sammlungen.de/de/fs3/object/display/bsb00050584_00107.html?zoom=1.00

Von der Schlacht und dem Sieg an der Nawa dank der Erscheinung der heiligen Märtyrer Boris und Gleb und der Hilfe der Engel Gottes [...]. Der König eines Landes römischen Glaubens, das im Norden lag, war voller Neid und Hass, und er ärgerte sich in seinem hochmütigen Geist; als die rechte Zeit gekommen war – und er wusste, dass Batu Khan die russischen Länder rundum verheerte – hoffte der König seinerseits das restliche Russland zu erobern. Und in seinem Stolz sprach er: „Ich werde losziehen und Nowgorod die Große und alle anderen Städte

einnehmen, und alle Slawen werde ich in die Sklaverei zwingen. Und ich werde den Großfürsten Alexander selbst besiegen und mit eigenen Händen lebend gefangen nehmen.“

Und er versammelte viele Männer und seine Herren und Bischöfe und Schweden und Murmanen und Sumen und Lam und füllte viele Schiffe mit seinen Truppen. Und er brach in großer Stärke auf, kriegerisch, und überquerte das Meer. Und er fuhr in die Newa ein, tollwütig, mit dem Ziel Ladoga und Nowgorod die Große und alle ihre Länder bis Walaam zu erobern [...] Vergeblich bemühten sich die Narren gegen Gottes Wille: denn die Nachricht, dass Schweden auf dem Weg nach Ladoga seien, kam vor ihnen an. Und sie schickten Gesandte zu Alexandr Jaroslawitsch, die sagten: „Halte gegen mich stand, wenn du kannst; Ich bin bereits hier und ich werde die gefangen nehmen und du sollst mein Sklave sein und deine Söhne ebenso.“

Als Fürst Alexandr Jaroslawitsch diese Worte hörte, entflamte seine Seele. Und er ging in die Kirche der Hagia Sophia und kniete vor dem heiligen Altar nieder und mit Tränen in den Augen betete er zu dem Herrn unserem Gott und der Reinsten Mutter Gottes um Hilfe. Und dann sprach er: „Oh Herr unser Gott, der du uns geboten hast, nicht nach dem Besitz unseres Nächsten zu verlangen, richte zwischen ihm und mir und verbiete ihm, den Besitz seines Nächsten zu verlangen.“ [...]

Und so, in noch mehr Hast, stellte er [Fürst Alexandr] den Feind in der sechsten Stunde des Morgens. Und es gab eine große Schlacht mit den Römern und unzählige von diesen wurden erschlagen. Und der Fürst drückte sein Siegel selbst mit einem scharfen Schwert in das Gesicht des Königs. Und hier taten sich auch sechs mutige Männer, die ritterlich an seiner Seite kämpften, aus der Truppe des Großfürsten Alexandr hervor.

Der erste trug den Namen Gavriilo Oleksitsch. Dieser kämpfte sich zu einer Snäcka [ein Schiffstyp] vor und, sah, wie der Sohn des Königs, von beiden Seiten gestützt, eilig an Bord gebracht wurde. Und dann ritt er die Planke hinauf bis zum Schiff. Und sie waren vor ihm auf Deck, drehten sich zu ihm um und warfen ihn, wie er noch auf dem Pferd saß, von der Planke ins Meer. Aber nach Gottes Willen kam er unverletzt an Land und kehrte wieder zur Schlacht zurück und kämpfte ritterlich mit dem Heerführer selbst inmitten seiner Truppen. Und hier wurde ihr Heerführer Spiridon getötet, und auch ihr Bischof.

Der zweite, ein Mann aus Nowgorod, hieß Sbylaw Jakunowitsch. Dieser warf sich immer wieder in die Schlacht mit keiner anderen Waffe als einer einzigen Axt. In seinem Herzen war keine Furcht. Viele starben von seiner Hand und alle waren verwundert über seine Stärke und seinen Mut.

Der dritte, Jakov von Polotsk, war der Jägermeister des Fürsten. Er schnitt mit seinem Schwert durch die Reihen der Feinde und kämpfte mutig. Und der Fürst lobte ihn.

Der vierte war ein Nowgoroder namens Misha. Dieser kämpfte zu Fuß und griff an der Spitze seiner Männer die Kriegsschiffe der Römer an und zerstörte drei davon. Der fünfte war aus der Nachwuchstruppe des Fürsten, ein gewisser Sawwa. Dieser stürmte in das große Zelt des Königs, das ein goldenes Dach hatte, hieb die Stütze in Stücke und das Zelt stürzte zusammen. Und als die Truppen des Großfürsten Alexandr Jaroslawitsch das Zelt fallen sahen, jubelten sie.

Der sechste war Ratmir, ein Diener. Er kämpfte zu Fuß. Und zahlreiche Römer fielen von allen Seiten über ihn her und er fiel mit vielen Wunden und starb. [...]

Und es geschah damals ein Wunder, wie in den Tagen des Altertums, während der Herrschaft des Königs Hiskija, als Sanherib, der assyrische König, gegen Jerusalem Krieg führte und die heilige Stadt erobern wollte. Und plötzlich erschienen die Engel des Herren und erschlugen einhundertfünfundachtzigtausend Männer aus dem Heer der Assyrer. Und als die Männer am Morgen aufwachten, fanden sie nur die Leichname der Toten. So war es auch nach dem Sieg des Großfürsten Alexandr Jaroslawitsch; als er den König bezwungen hatte, wurden viele Männer tot gefunden, von den Engeln Gottes erschlagen, am gegenüberliegenden Ufer der Inger, wo die Truppen des Großfürsten Alexandr Jaroslawitsch nicht gewesen waren; auch dort lagen viele Leichname der Gefallenen.

Und die restliche Armee ergriff voller Scham die Flucht. Und sie warfen die Leichname ihrer Anführer in drei große Schiffe und versenkten sie im Ladogasee.

[...]

- *Illustrierte Chronikhandschrift des Zaren Ivan IV aus dem 16. Jahrhundert*. Englische Übersetzung von der Website: <http://www.goldschp.net/SIG/nevskii/nev1.html>

Es gibt keine schwedischen Quellen, in denen die Schlacht beschrieben wird, lediglich vage Informationen über schwedische Angriffe auf Karelien und die Region um die Newa. Am Ort der Schlacht (der Mündung der Inger in die Newa) wurden wiederholt Bauwerke errichtet. Vom 18. bis zum 20. Jahrhundert gab es an der Stelle einen Hafen, Brücken und Straßen, sodass keine Spuren der Schlacht aus dem 13. Jahrhundert erhalten sind.

Fig. 77: Der Zusammenfluss von Inger und Neva
Schlachtfeld und Gedenkstätte der Schlacht von der Neva
Foto: Alexandr Filyushkin

Im 13. Jahrhundert war dies eine Schlacht unter vielen anderen, deren Bedeutung für die russische Geschichte sich erst mit der Zeit herausbildete. Ihre Glorifizierung begann im 18. Jahrhundert, als Russland mit Schweden um die Vorherrschaft im Ostseeraum Krieg führte (der Große Nordische Krieg 1700–1721). Im 19. und 20. Jahrhundert und insbesondere während des Zweiten Weltkriegs wurde sie dann mit dem Ringen zwischen dem russischen Reich und der germanischen Welt um den Einfluss im Baltikum assoziiert. Der Ort, an dem die Schlacht an der Neva stattfand, wurde ab dem 18. bis zum 20. Jahrhundert zu einer nationalen Gedenkstätte ausgebaut.

Alexander-Newski-Kloster: das erste Monument zu Erinnerung an die Schlacht war ein kirchlicher Bau

Auf einer Inspektionsreise nach Sankt Petersburg, der neuen Hauptstadt des russischen Reiches, ordnete Zar Peter I. im Jahr 1710 den Bau eines Klosters zu Ehren des Fürsten Alexander Newski am Zusammenfluss der Flüsse Neva und Tschornaja an. Der Zar war überzeugt, dass er das Kloster am Ort der Schlacht an der Neva gründete, in der am 15. Juli 1240 eine schwedische Armee besiegt worden war. Dank dieser Schlacht im dreizehnten Jahrhundert, konnte die Expansion der Schweden ins Baltikum gestoppt werden, und Fürst Alexander erhielt den Beinamen „Newski“. Da sich Russland 1700–1721 im Krieg mit Schweden um die Vorherrschaft im Ostseeraum befand, waren die historischen Parallelen offensichtlich. Fürst Alexander Newski wurde zum Schutzpatron der neuen Hauptstadt Sankt Petersburg.

Allerdings hatte sich der Zar geirrt und der Ort der Schlacht von 1240 lag in Wirklichkeit weiter flussabwärts, rund 15 km vom Alexander-Newski-Kloster entfernt. Heute hat das Kloster den Rang eines Lawra und liegt am Ende des Newski-Prospekts im Zentrum von Sankt Petersburg. Das tatsächliche Schlachtfeld befindet sich an der Mündung der Inger, eines Nebenflusses der Newa. 1711–1712 wurde hier auf Befehl von Peter dem Großen, der seinen Irrtum inzwischen bemerkt hatte, eine Kirche erbaut und dem heiligen Alexander Newski geweiht. Der Legende nach nahm Zar Peter im Jahr 1724 vor dieser Kirche die Gebeine des heiligen Alexander Newski in Empfang, die aus der Stadt Wladimir nach Sankt Petersburg überführt worden waren.

Die erste Gedächtniskirche aus Holz war bereits im Jahr 1726 niedergebrannt. Nachdem die 1730 wieder aufgebaute Kirche 1797 erneut durch ein Feuer zerstört worden war, wurde 1798–1799 zum Gedenken an die Schlacht an der Newa eine steinerne Kirche erbaut, die bis heute erhalten ist. Die vermutlich von den Architekten P. und V. Neyolovs entworfene Kirche wurde 1820–1823, 1835–1836 und nochmals 1871–1875 renoviert. 1934 widmeten die Kommunisten die Kirche zum Lagerhaus um. Im Zweiten Weltkrieg wurde die Kirche schwer beschädigt; 1942 wurde der Glockenturm gesprengt und 1962 stürzte aufgrund dieses Schadens auch die Kuppel ein.

1986 wurde vorgeschlagen, auf der Kirchenruine einen Obelisk zu errichten, der als Denkmal für die Schlacht an der Newa dienen sollte. Dann jedoch wurde ein umfangreiches Projekt zum Wiederaufbau der Gedächtniskirche angestoßen, für das sich vor allem der Verein „Newa-Schlacht“ und dessen Vorsitzender G. Trubnikov stark engagierten. Der Wiederaufbau dauerte von 1987 bis 1995 (den Großteil der Arbeiten übernahm die Firma „Lenoblrestavratsiya“) und schließlich wurde der Bau der orthodoxen Kirche übergeben.

Die Alexander-Newski-Kirche liegt am linken Ufer der Inger an deren Mündung in die Newa. Sie hat zwei Kapellen, von denen die nördliche dem heiligen Nicholas und die südliche der Enthauptung Johannes' des Täufers gewidmet ist.

Fig. 78: Die Alexander-Newski-Kirche
Heute
Foto: Alexandr Filyushkin

 Fig. 79: Die Alexander-Newski-Kirche
Heute
Foto: Alexandr Filyushkin

Sowjetisches Ehrenmal des militärischen Ruhms

1958 errichteten Soldaten- und Veteranenvereine („Soldatengesellschaften“) am rechten Ufer der Inger, rund 200 bis 300 m vor deren Mündung eine 1,5 Meter hohe Stele aus poliertem Stein; Anlass war das 250. Jubiläum des damaligen Leningrads (1703–1953). Die Inschrift auf dem Stein lautet:

AM 15. JULI 1240 FAND HIER DIE SCHLACHT STATT, IN DER DIE RUSSISCHE ARMEE UNTER DEM KOMMANDO VON ALEXANDER NEWSKI DIE ZAHLENMÄSSIG ÜBERLEGENEN FEINDLICHEN KRÄFTE, DIE IN UNSER HEIMATLAND EINGEDRUNGEN WAREN, VOLLSTÄNDIG UND ÜBERZEUGEND BESIEGTE. ERRICHTET VON DER MILITÄRISCHEN GEMEINSCHAFT DER STADT ZUM GEDENKEN AN DAS 250. JUBILÄUM DER STADT LENINGRAD.

Das Monument ist in dem schlichten und steifen militärischen Stil entworfen, der für die auf dem Gebiet der UdSSR in den 1950er Jahren errichteten Soldatendenkmäler charakteristisch ist. Seine Inschrift zieht klare Parallelen zwischen der Schlacht im dreizehnten Jahrhundert und dem noch nicht lange vergangenen Großen Vaterländischen Krieg. Das Ehrenmal symbolisiert vor allem die Verteidigung gegen fremde Invasoren, d. h. gegen Angriffe von außen.

Außergewöhnlich ist vor allem sein Standort, das Schlachtfeld an der Newa vom 15. Juli 1240. Man weiß zwar, dass die Schlacht nahe der Mündung der Inger stattgefunden hat, wo die schwedischen Truppen von den Soldaten des Fürsten Alexander angegriffen wurden; die genaue Position ist aber nicht bekannt. Historiker streiten immer noch darüber, ob sich das Schlachtfeld am rechten oder linken Flussufer befindet. Das Ehrenmal steht am rechten Ufer, die Gedächtniskirche am linken.

Fig. 80: Sowjetisches Ehrenmal des militärischen Ruhms
Foto: Alexandr Filyushkin

Der Sieg des Fürsten Alexander als Zeichen für göttlichen Schutz

Viele Legenden, die über einen mit Gottes Hilfe gewonnenen Sieg berichten, werden auf die Schlacht an der Newa bezogen. Fürst Alexander Newski wurde 1547 heiliggesprochen. Er ist nicht nur einer der berühmtesten russischen Militärführer, sondern auch einer der am meisten verehrten Heiligen, wobei letzteres erst in der postsowjetischen Zeit wieder in den Vordergrund gerückt ist. Im Jahr 2002 wurde auf dem Friedhof in der Nähe der Alexander-Newski-Kirche ein Denkmal mit dem Titel „Eine Gedenkstätte am Ort der göttlichen Hilfe am Tag der Schlacht an der Newa“ aufgestellt. Es stellt das halbfigürliche Bildnis von Alexander Newski im plastischen Rahmen einer orthodoxen Kapelle dar. Das Projekt wurde von A. V. Ostapenko finanziert, von A. A. Seleznyev initiiert und von den Bildhauern G. Kozenyuk und A. A. Palmin sowie den Architekten V. L. Chulkevich und V. E. Zhukov entworfen und ausgeführt. Es ist vor allem ein Symbol des Christentums, nicht der militärischen Macht. Der christliche Symbolismus wird durch den Standort des Denkmals innerhalb dieses Erinnerungsorts, dem Kirchhof, noch verstärkt. Dadurch fungiert die Schlacht an der Newa als Manifestation der göttlichen Intervention, als Symbol dafür, dass Gott Russland schützt (die In-

schrift in der Kuppel der Kapelle lautet: „Gott ist nicht in der Kraft, sondern in der Wahrheit“).

Fig. 81: Halbfigürliches Portrait von Alexander Newski
Foto: Alexandr Filyushkin

Fürst Alexander hat die Schweden besiegt und den Angriff des Westens gegen Russland abgewehrt

2003 wurde auf der linken Landzunge der Mündung der Inger gegenüber der Alexander-Newski-Kirche ein Denkmal des Bildhauers V. E. Gorevoy und des Architekten V. A. Popov errichtet, das den Fürsten darstellt, eine stehende Bronzestatue auf einem hohen Sockel (das Monument ist insgesamt 10 Meter hoch und 6 Tonnen schwer). Fürst Alexander Newski ist als Krieger mit Harnisch dargestellt, der die Waffen und Rüstungen seiner besiegten Feinde mit Füßen tritt. Die Rüstungen weisen westeuropäische Elemente auf, z. B. Topfhelme, die weniger die Schweden als vielmehr die Deutschordensritter symbolisieren, die in vielen Filmen mit solchen Helmen dargestellt werden.

Damit wird das Bild von Alexander Newski als dem Herrscher betont, der sich dem Angriff des Westens auf die Rus entgegengestellt hat.

Fig. 82: Statue von Alexander Newski
Foto: Alexandr Filyushkin

Ein Museum, das den historischen Mythos einfängt

2009 wurde auf der Landzunge zwischen Inger und Newa ein Museum eingeweiht, in dem das Diorama „Die Schlacht an der Newa“ ausgestellt wird. Neben diesem Schlachtengemälde des Künstlers I. S. Zhebrovsky, werden auch moderne Nachbildungen von Rüstungen präsentiert. Inhalt und Geist des Museums visualisieren das „Leben des Fürsten Alexander Newski“ in der kanonisierten Version und reproduzieren die legendären Ereignisse des Jahres 1240. Das Museum kombiniert alle drei bereits beschriebenen Aspekte: die Schlacht an der Newa als Symbol für die Abwehr aggressiver Invasoren, der religiöse Aspekt und Alexander Newski als der Kriegsherr, der den Westen besiegt hat. Dabei ist zu erwähnen, dass das Museum auf einer Initiative der Öffentlich-

keit zurückgeht, genauer gesagt auf die der Einwohner von Ust-Izhora, Enthusiasten und Patrioten ihres „kleinen Mutterlandes“, und daher äußerst beliebt ist.

Wie und wann wurde der Ort der Schlacht an der Newa zu einem „Erinnerungsort“ der russischen Geschichte?

Für seine Zeitgenossen war die Schlacht an der Newa im Jahr 1240 vor allem ein biografischer Höhepunkt des Fürsten Alexander Newski, seine bekannteste militärische Leistung. Kein Wunder also, dass deren ausführlichste Beschreibung in der um 1280 entstandenen Biografie des Fürsten zu finden ist. Es wurde angenommen, dass die Schlacht im dreizehnten Jahrhundert die schwedische Expansion ins Mündungsgebiet der Newa und das Ingermanland beendet hat. In der schwedischen Geschichte spielt die Schlacht an der Newa eine wesentlich unbedeutendere Rolle und in westlichen Chroniken wird sie überhaupt nicht erwähnt. Auch die schwedische Geschichtswissenschaft des neunzehnten und zwanzigsten Jahrhunderts hat sich nicht für dieses Ereignis interessiert.

Der Ruf des Fürsten als Verteidiger der Orthodoxie und des gesamten russischen Reichs entwickelte sich erst nach und nach. Der Kriegsfürst wurde im Jahr 1547 heiliggesprochen. Ab der Zeit des Zaren Peter I. (1682–1721) galt Alexander Newski vor allem als historischer Vorgänger von Peter dem Großen in seinem Kampf um die Vormacht im Ostseeraum. In diesem Kontext wurde der Wunsch nach einer historischen Darstellung der Schlacht an der Newa von Jahr zu Jahr stärker und die Erzählungen über die Schlacht wurden mit symbolischen Bedeutungsebenen aufgeladen: Widerstand gegen die westliche Aggression, Schutz des orthodoxen Glaubens vor einer katholischen Expansion, Verteidigung der Newa und der Ostseeküste und Sieg Russlands in der kulturellen und zivilisatorischen Konfrontation mit Europa.

Die Monumente, die sich im Dorf Ust-Izhora in der Nähe des historischen Schlachtfelds konzentrieren, spiegeln all diese symbolischen Aspekte wider, die für die russische Geschichte so wichtig sind. Es ist bemerkenswert, dass diese Aspekte sich überlagern und kein einziger davon aufgegeben wurde. Das Bild der Schlacht an der Newa wurde inzwischen mit Hilfe moderner Technologien weiter verfestigt. So werden in dem Film *Alexander. Die Schlacht an der Newa* des Regisseurs Igor Kalenov, der 2008 in die russischen Kinos kam, Staatsideologie, wissenschaftliche Geschichtsschreibung und die volkstümliche Nacherzählung der Ereignisse widerspruchsfrei verflochten.

Fragen zur Reflexion

1. Wie hat sich das Bild von Alexander Newski mit der Zeit verändert? Welche politischen Ereignisse haben diesen Prozess beeinflusst?

2. Was sagt uns das Fehlen von Quellen und historischen Darstellungen auf der schwedischen Seite?
3. Lese den nächsten Text „Die Alexander-Newski-Kathedrale in Tallinn“. Welche Ähnlichkeiten und Unterschiede kannst du erkennen?

Weiterführende Literatur

1. Mari Isoaho. *The Image of Aleksandr Nevskiy in Medieval Russia: Warrior and Saint* (Das Bild des Alexander Newski im Russland des Mittelalters: Kriegsherr und Heiliger) (The Northern World; 21). Leiden, Brill Academic Publishers, 2006.
2. Yuriy Krivosheev, Roman Sokolov. *Aleksandr Nevskij: Epokha i pamiat'* (Alexander Newski. Epoche und Erinnerung). St Petersburg, Izdatel'stvo Olega Abyshko, 2018.
3. Frithjof Benjamin Schenk. *Aleksandr Nevskij. Heiliger – Fürst – Nationalheld. Eine Erinnerungsfigur im russischen kulturellen Gedächtnis (1263–2000)*. Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2004.

2.8 Die Alexander-Newski-Kathedrale in Tallinn

Juhan Kreem

Redakteure: Nikita Andrejevs und Alexandr Filyushkin

Der Domberg von Tallinn war in Estland schon immer Sitz der Staatsmacht. Obgleich die Esten ihn bereits befestigt hatten, erbauten die dänischen Kreuzritter 1219 auf dem Berg eine neue steinerne Burg. Im Mittelalter wurde diese unter der Herrschaft des Deutschen Ordens vergrößert und um den Hauptturm, den langen Hermann, erweitert. Im 18. Jahrhundert war die mittelalterliche Burg Sitz des Provinzgouverneurs, der dem russischen Zaren unterstand. 1920–1922 dann wurde die Burg zum Parlament der estnischen Republik umgebaut. Jede dieser Epochen hat Symbole der Macht auf dem Domberg hinterlassen; die Newski-Kathedrale neben dem Schloss wird besonders kontrovers bewertet.

Die Regierung des russischen Reichs ließ im späten 19. und frühen 20. Jahrhundert in den Provinzen des Reiches mehrere große, dem Fürsten Alexander Newski gewidmete Kathedralen erbauen, zum Beispiel in Warschau und Helsinki. Auch der Kirchenbau in Tallinn gehört in diese Reihe.

Die Idee zum Bau der Kirche ging auf den Gouverneur Sergei Wladimirowitsch Schachowskoi zurück. Der Architekt Michail Preobraschenski bestand darauf, die Kathedrale auf dem die Stadt beherrschenden Domberg zu errichten, um die russische Herrschaft über die Provinz zu demonstrieren. Auch der Kirchenpatron Alexander Newski wurde nicht zufällig ausgewählt. Dieser Fürst, der im 13. Jahrhundert Nowgorod re-

gierte, hatte die schwedischen Truppen in der Schlacht an der Newa und im Jahr 1242 auf dem Peipussee die Armee des Bischofs von Dorpat und des Deutschen Ordens geschlagen und wurde daher als Schutzpatron Russlands gegen katholische Invasoren aus dem Westen verehrt. Die Kathedrale wurde 1894–1900 im sogenannten „russischen Stil“ erbaut, der sich auf die Architektur des 17. Jahrhunderts in Moskau und Jaroslawl bezog. Sie war der Erinnerung an die wundersame Rettung des Zaren Alexander III. bei einem Zugunglück am 17. Oktober 1888 gewidmet.

Nach dem Zusammenbruch des russischen Reiches entstand überall das Bedürfnis, diese Herrschaftssymbole wieder loszuwerden. In Warschau wurde die unter ähnlichen Umständen erbaute orthodoxe Kathedrale abgerissen, in Helsinki bzw. Suomenlinna wurde das orthodoxe Gotteshaus der russischen Garnison in eine protestantische Kirche verwandelt. In Tallinn gab es zwar ähnliche Pläne, aber andere Fragen waren wichtiger und außerdem lebte in Estland eine beträchtliche orthodoxe Minderheit, die sich für den Schutz der Kathedrale einsetzte. In den 1960ern gab es Pläne der sowjetischen Herrscher, die Kathedrale in ein Planetarium umzufunktionieren; das Gotteshaus blieb jedoch erhalten. Entscheidend zu seiner Rettung beigetragen hat der junge Bischof von Tallinn und Estland Alexei Ridiger, der spätere Patriarch von Moskau und der ganzen Rus Alexius II. (1990–2008). 1995 wurde die Kathedrale in die estnische Liste der nationalen Kulturdenkmäler aufgenommen.

Heute ist die Kirche zwar nicht mehr bedroht, aber immer noch umstritten. Im Stadtbild der mittelalterlichen Hansestadt ist sie ein Eindringling. Für Touristen, die mit dem Kreuzfahrtschiff in die Stadt kommen, ist sie ein attraktives architektonisches Motiv und jeder Reiseführer, der in der ehemaligen Sowjetunion für das Reiseziel Tallinn wirbt, zeigt ihr Bild. Für den Teil der estnischen Bevölkerung, der der orthodoxen Kirche des Moskauer Patriarchats angehört, ist sie die Kathedrale (Bischofskirche). Obwohl die Esten sie nicht mehr abreißen wollen, bleibt sie ein Fremdkörper, der in ihren Augen kaum ihre Nation repräsentiert.

Fig. 83: Blick auf den Domberg
Foto: Tallinn City Archive. 6678

Sergei Wladimirowitsch Schachowskoi war von 1885 bis 1894 Gouverneur des Gouvernements Estland. In der baltischen Geschichte ist sein Name mit Reformen verbunden, mit denen die Provinzen des russischen Zarenreichs modernisiert und vereinheitlicht, d. h. russifiziert, werden sollten. Außerdem war er die wichtigste Kraft hinter dem Bau der Newski-Kathedrale. In dem folgenden Briefauszug, in dem er um Spenden bittet, fasst er die Argumente zusammen, warum Tallinn eine neue russische Kirche braucht.

Ihr, meine orthodoxen Brüder, kennt nicht die Armut, die unsere Kirchen in Tallinn kennzeichnet. In jeder russischen Stadt, ob groß oder klein, ist dem Haus Gottes ein angemessener Ort zugewiesen. Aus vielen Meilen Entfernung erkennt man eine russische Stadt an den vielen von weißen Kreuzen gekrönten Kuppeln der Kirchen und Klöster; der Klang ihrer Glocken ist noch von fern zu hören. Wer hat diese Kirchen erbaut? Manche wurden von frommen Königen und Bojaren errichtet, andere von Heiligen gegründet, wieder andere von unbekanntem Kirchenstiftern, und sie alle stehen für den Ruhm Gottes, das Entzücken des orthodoxen Herzens, wurden mit dem Fleiß der orthodoxen Gläubigen geschmückt, gefördert und erbaut. Nicht so in Tallinn. Egal ob man sich vom Meer her nähert oder über Land, man erkennt keine russische Stadt: es gibt hohe Türme, viele schöne spitze Glockentürme, aber sie alle gehören nicht zu orthodoxen, sondern zu protestantischen Kirchen. Nirgends sieht man ein orthodoxes Kreuz oder hört das sonntägli-

che Läuten. Unsere Kirchen sind überfüllt, armselig geschmückt und so zwischen Bürgerhäuser gedrängt, als ob sie nur dank deren Gnade existierten.

- *Ревельский Александр-Невский собор на Вышгороде*. Hg. von К. Тизикъ. Ревель, 1900. S. 13–15.

Der Architekt Karl Burman der Ältere (1882–1965) wurde an der Kunstakademie von Sankt Petersburg ausgebildet. In der estnischen Republik hat er als einer der Ersten die Frage einer estnischen nationalen Architektur aufgebracht. Er entwarf vor allem Wohnhäuser im Jugendstil, plante in den dreißiger Jahren aber auch ehrgeizige Projekte für die repräsentativen Funktionen der jungen Republik. Eine der frühesten Pläne in dieser Richtung war ein Vorschlag, die Newski-Kathedrale in ein Pantheon der estnischen Unabhängigkeit zu verwandeln.

Vom Domberg aus dominiert diese Kirche ganz Tallinn; ohne den für Russland typischen Sinn für Kultur erbaut, passt sich dieses Baudenkmal aber nicht harmonisch in das Bild der Altstadt ein, sondern wirkt eher wie von einer anderen Welt. Als Symbol für Arroganz und Gewalt ist sie mit ihrer fremdartigen orientalischtönen und grellen Farbsprache nicht nur für die deutschen Barone ihrer Zeit, sondern auch für unsere Unabhängigkeit eine ständige Erinnerung an frühere Sklaverei, auch wenn unser Volk dank des russischen Einflusses etwas freier atmen konnte.

- Karl Burman. "Iseseisvuse pantheon". (Pantheon der Unabhängigkeit). In: *Agu Nr.* 1924 (21). S. 687–690.

Das Schicksal der Kirche steht nun auf der Tagesordnung. Ein Gesetz zum Abriss der Kirche liegt dem Parlament vor. Ein Präzedenzfall wurde in Warschau geschaffen, wo die Kathedrale zu demselben Zweck zerstört wurde, und das Schicksal der russischen Kathedrale in Kaunas ist in der Schwebe. Die Frage ist, ob die Kirche abgerissen werden soll oder nicht. Aber eines ist sicher – aus architektonischer Sicht kann sie nicht in ihrer bestehenden Form erhalten bleiben. Und gewiss muss auch der Kirchplatz neugestaltet werden. Der Platz vor der Burg Tallinn sollte zu einem estnischen Forum umgebaut werden, in dem die russische Kirche als Pantheon der Unabhängigkeit dient.

- Karl Burman. "Toompea. Eesti Foorum". (Domberg, estnisches Forum). In: *Taie*, 1928 (3). S. 161–163.

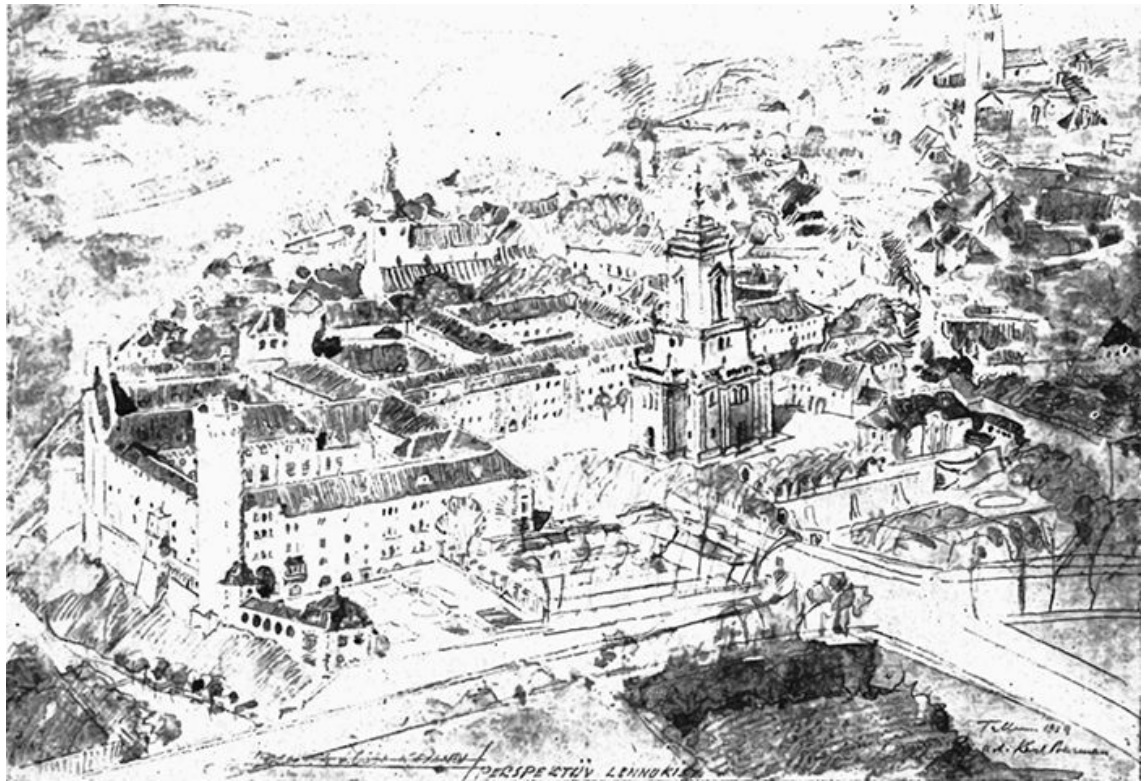

Fig. 84: Burmans Pläne für die Neugestaltung von Kirche und Domberg
Bild: "Agu" nr 1924 (21)

Fragen zur Reflexion

1. Warum wollte Schachowskoi in Tallinn eine russische Kirche bauen? Die Hintergründe werden im Kapitel „Wo Russland die Schweden zurückschlug: Die Schlacht an der Newa (1240)“ erläutert.
2. Warum schlägt Karl Burman einen Umbau der Kathedrale vor?
3. Gibt es in deiner Stadt Baudenkmäler, die manche Leute „unpassend“ finden? Wie sollte diese Situation gelöst werden?

Weiterführende Literatur

1. Rein Zobel, Juhan Maiste, Mart Kalm. *Toompea castle* (Die Burg Tallinn). Tallinn, 2008.
2. Jaanus Plaat. *Õigeusu kirikud, kloostrid ja kabelid Eestis = Православные церкви, монастыри и часовни в Эстонии = Orthodox churches, convents and chapels in Estonia* (Orthodoxe Kirchen, Klöster und Kapellen in Estland). Tallinn, 2011. S. 176–183.

2.9 Das Gedenkkreuz von Korsbetningen in Visby

Michael Meichsner

Redakteure: Anders Fröjmark und Janet Laidla

Das Gedenkkreuz zur Erinnerung an den Kampf gotländischer Bauern gegen Waldemar IV. Atterdag in Visby

1361 eroberte der dänische König Waldemar IV. Atterdag Gotland. Damit wurde die Insel für die nächsten knapp 300 Jahre Teil des dänischen Königreiches. Dieser Vorgang bestimmte über lange Zeit die Beziehungen zwischen Dänemark und Schweden.

Am 22. Juli 1361 ging Waldemar IV. mit seinen Truppen an der Südwestküste der Insel an Land. An den folgenden Tagen kam es zu einigen kleineren Auseinandersetzungen zwischen Waldemars kampferprobten Söldnern und den eher schlecht gerüsteten gotländischen Bauern. Der dänische König war auf seinem Weg nach Visby jedoch nicht aufzuhalten. Visby war damals die einzige Stadt der Insel – stark befestigt und wohlhabend durch seine Handelsbeziehungen in den gesamten Ostseeraum.

Der 27. Juli 1361 war vermutlich ein heißer Sommertag, als sich ein versammeltes Aufgebot der gotländischen Bauern vor den Stadtmauern Visbys den dänischen Invasionstruppen entgegenstellte. Wie groß die beiden Heere waren, ist nicht überliefert. Schätzungsweise konnten die Gotländer zwischen 3.000 und 5.000 Mann mobilisieren und Waldemar IV. ca. 2.500 Mann auf die Insel bringen. Eventuell wurden auf den Schiffen auch 150-200 Pferde mitgeführt. Spätere Quellen überliefern, dass in der entscheidenden Schlacht vor Visby ca. 1.800 Bauern den Tod fanden. Die Stadtbewohner scheinen nicht in die Kämpfe eingegriffen zu haben und dem siegreichen dänischen König nach Verhandlungen die Stadttore geöffnet zu haben. Waldemar IV. blieb mit seinen Truppen noch bis Ende August auf Gotland und verheerte die Landgemeinden.

Im Jahr 1362 begann Waldemar sporadisch den Titel „König der Goten“ als Teil seiner Königstitulatur zu benutzen. Erst 1972, lange nachdem die Insel wieder schwedisch geworden war, gab das dänische Königshaus diesen Titel auf.

Seit 1984 besuchen jeden August in der 32. Woche des Jahres Zehntausende Touristen, Geschichtsbegeisterte und Reenacter die „Medeltidsveckan“ (Mittelalterwoche) auf Gotland und Visby erscheint wie eine Stadt des 14. Jahrhunderts. Als Anlass die Woche zu veranstalten, wählte man 1984 die Einnahme der Stadt durch Waldemar Atterdag, was verdeutlicht, wie lebendig die Erinnerung an dieses Ereignis weiterhin war. Über die Jahre entwickelte sich die „Medeltidsveckan“ zu einer der größten Kulturveranstaltungen mit Mittelalterbezug in Europa. Einer der Höhepunkte zum 650. Jubiläum der Eroberung Gotlands war 2011 das Nachspielen der für die Gotländer so dramatischen Schlacht. 2013 konnte dieses Spektakel wiederholt werden.

Fig. 85: Die Nachstellung der Schlacht vor der Stadtmauer Visbys während der 'Medeltidsveckan' 2011

Photo: Bo-Göran Kristoffersson, licence: [<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/> Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0 Unported]

Auch in Dänemark ist das Ereignis nicht in Vergessenheit geraten. Margarete II. von Dänemark erhielt 1990 zu ihrem 50. Geburtstag eine Serie von elf Gobelins geschenkt, die ihr zu ihrem 60. Geburtstag im Jahr 2000 überreicht wurden. Diese neugefertigten Bildteppiche verbildlichen eine moderne Interpretation der dänischen Geschichte. Die Darstellung zum Spätmittelalter zeigt neben dem rotgewandeten Waldemar Atterdag im Bildzentrum auch die abstrahierte Stadtmauer Visbys. Mit seiner rechten Hand verweist der König auf die Stadtmauer – ohne weitere Wertung wird auf die Einnahme der Stadt Bezug genommen.

Vgl. die Präsentation der Gobelins auf der Homepage des Künstlers:

<https://www.bjoernnoergaard.dk/en/works/kunst-i-det-faelles-rum/tapestries-queen-denmark-gobelin> (zuletzt 14.12.18)

Das Steinkreuz von Korsbetningen

Eine der interessantesten Quellen bezüglich dieser Ereignisse findet sich ca. 500 Meter vor der südöstlichen Stadtmauer Visbys. Um 1380 wurde ein Gedenkkreuz für die Gefallenen Gotländer errichtet. Auf dem Kreuz findet sich neben einer Darstellung Jesu Christi die lateinische Inschrift:

Anno Domini MCCCLXI feria III post Jacobi ante portas Wisby in manibus Danorum ceciderunt Gutenses hic sepulti, orate pro eis!

- Im Jahre des Herrn 1361, am dritten Tag nach Jakobi fielen Gotländer in die Hände der Dänen vor den Toren Visbys. Sie sind hier begraben. Betet für sie!

Das Kreuz steht fernab der von Touristen durchströmten und von der UNESCO als Weltkulturerbe anerkannten Altstadt von Visby.

Fig. 86: Das Steinkreuz bei Korsbetningen
Foto: Michael Meichsner

Zeitgenössische schriftliche Quellen

Nur wenig zeitgenössische Quellen berichten über die Schlacht vor den Stadttoren Visbys und die Einnahme von Stadt und Insel durch Waldemar Atterdag.

Die Seeländische Chronik aus den 1360er Jahren berichtet, dass Waldemar drei große Schlachten schlagen musste und ohne größere Verluste die Insel eingenommen habe, wobei unzählige Inselbewohner den Tod fanden. Der Lübecker Chronist Detmar berichtet in den 1380er Jahren, Waldemar sei nach Gotland gezogen, um in den Besitz der Reichtümer der Insel zu gelangen. Beide Chroniken bezeugen, die Einwohner Visbys hätten sich ohne Kämpfe ergeben.

Im zweiten Jahrzehnt des 15. Jahrhunderts schloss ein unbekannter Franziskanermönch in Visby seine Chronik ab. Hier finden wir den frühesten ausführlichen Bericht über die Geschehnisse im Jahr 1361: Waldemars Truppen landeten am 22. Juli auf Got-

land, am 26. Juli kam es zu einer großen Schlacht vor den südlichen Stadttoren Visbys und 1800 Bauern fanden dabei den Tod. Visby konnte der König nach Verhandlungen einnehmen.

Chroniken des 16. und 17. Jahrhunderts

In der schriftlichen Überlieferung des 16. und 17. Jahrhunderts rückte verstärkt Waldemars Umgang mit Visby in den Vordergrund und der Kampf der Bauern geriet zunehmend in Vergessenheit.

Der dänische Chronist Arild Huitfeldt berichtet um 1600, Waldemar hätte abgelehnt, nach der Aufgabe der Stadt durch die Stadttore in Visby einzuziehen. Vielmehr hätte er angeordnet, eine Bresche in der Stadtmauer schlagen zu lassen. Der König hätte derart wie ein Eroberer in die Stadt einziehen können. Hans Nielsson Strelow schreibt in der ersten umfassenden Chronik Gotlands aus dem Jahr 1633 über die Plünderung Visbys: Auch er erwähnt die Schleifung der Stadtmauer. Weiterhin hätte Waldemar gefordert, dass binnen drei Tagen drei der größten Ölfässer der Stadt mit Gold und Silber gefüllt werden sollten. Andernfalls würde der König die Bestätigung der Handelsprivilegien der Kaufleute in Dänemark verweigern. Dies war ein wirkmächtiges Druckmittel gegenüber den Visbyer Kaufleuten. Nicht überraschend berichtet Strelow, dass die Fässer noch am selben Tag mit den Reichtümern der Stadt gefüllt waren. Beide Chroniken heben das Verhältnis von Waldemar Atterdag und den Bürgern Visbys hervor – der Kampf der Bauern war nicht mehr Teil einer allgemeinen Erinnerungskultur und die Plünderung der Stadt rückte in den Vordergrund.

Ob sich dies wirklich so zugetragen hat, muss bezweifelt werden. Fakt ist, dass Waldemar am 29. Juli die Privilegien und verschiedenen Rechte der Stadt urkundlich bestätigte. Ob dies mit einer Plünderung der Stadt einherging, ist aus den zeitgenössischen Dokumenten nicht zu ermitteln. Die Bestätigung von Privilegien, auch von anderen Handelsstädten, ließen sich die Könige und Fürsten gern teuer bezahlen. So berichtet zum Beispiel der Franziskanermönch aus Visby, dass Waldemar IV. die Insel nach einem Monat verließ und dabei Schätze von der Stadt und dem Land mitführte. Wir können also davon ausgehen, dass auch die Bürger in Visby ihren Tribut nach der Eroberung zu bezahlen hatten.

Carl-Gustav Hellqvists Historiengemälde "Waldemar Atterdag brandschatzt Visby"

Der schwedische Künstler Carl-Gustav Hellqvist setzte die überlieferten Erzählungen zur Eroberung Visbys 1882 großformatig in Szene. Bis heute ist es die bekannteste Darstellung der Ereignisse von 1361 in Schweden und ist häufig in schwedischen Schulbüchern zu finden. Auf seinem 2 x 3,3 Meter großen Gemälde sehen wir auf den

Marktplatz von Visby. Waldemar IV. sitzt zur Rechten auf einem hölzernen Thron, umgeben von Rittern (im Hintergrund erscheinen die dänischen Truppen) und beobachtet, wie die Bürger Visbys drei große Fässer mit Reichtümern füllen. Das Bild nimmt also Bezug auf die Chronik Hans Nielsson Strelows. Die Umsetzung der Szene entspringt dabei weitestgehend der Phantasie des Künstlers. Der Titel des Gemäldes verweist darauf, dass die Bürger Visbys diese Abgaben entrichten sollten, um der völligen Ausplünderung und Zerstörung ihrer Stadt zu entgehen. Wie bei Strelow erscheinen auch bei Hellqvist die Stadtbürger Visbys als die eigentlichen Opfer des Eroberungszuges Waldemar Atterdags. Über die Jahrhunderte lebte vor allem die Erinnerung an die Leiden der Stadtbewohner weiter – Wahrheit und Mythos verwoben sich zu einem undurchdringlichen Dickicht. In der schwedischen Öffentlichkeit des 19. Jahrhunderts waren die Ereignisse durch verschiedene populäre Geschichtsbücher weitverbreitet. Gotland wurde als Teil Schwedens mit einer besonderen und langen Geschichte wahrgenommen.

Fig. 87: Carl-Gustav Hellqvist, Valdemar Atterdag brandskattar Visby – Waldemar Atterdag brandschatzt Visby (1882)

National Museum Stockholm, licence: public domain, [[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Valdemar_Atterdag_brandskattar_Visby_\(1882\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Valdemar_Atterdag_brandskattar_Visby_(1882).jpg) Wikimedia]

Archäologische Ausgrabungen zu Beginn des 20. Jahrhunderts

Spätmittelalterliche Berichte über Truppenstärken und Opferzahlen sind häufig stark übertrieben. Archäologische Untersuchungen zu Beginn des 20. Jahrhunderts konnten jedoch zeigen, dass vor den Stadttoren Visbys tatsächlich ein spätmittelalterliches Massaker stattgefunden haben muss.

Bereits seit Anfang des 19. Jahrhunderts kamen im Umfeld des Gedenkkreuzes immer wieder menschliche Knochen zum Vorschein. Diese waren teilweise in stark verwitterte Kettenhauben und Plattenpanzer gekleidet. Seit 1905 wurden unter dem Archäologen Oscar Wennerstein umfangreiche Grabungen durchgeführt. Zunächst kamen über 300 Skelette ans Tageslicht, die überwiegend klare Kriegsverletzungen zeigten. Damit konnten die Inschrift und der Aufstellungsort des Gedenkkreuzes tatsächlich mit dem historischen Ort der Schlacht um Visby verbunden werden. Die Entdeckungen weckten großes internationales Interesse – sogar der Deutsche Kaiser Wilhelm II. besuchte Ende Juli 1905 die Ausgrabungen.

Durch weitere Ausgrabungen konnten bis 1930 drei Massengräber mit insgesamt 1.200 Skeletten bestimmt werden. Die Angabe von 1.800 Gefallenen scheint daher durchaus realistisch. Die Entdeckungen waren eine Sensation und rückten das gängige Bild der Ereignisse zurecht. Den Blutzoll der Eroberung hatte vor allem die Bevölkerung der Landgemeinden zu entrichten.

Die Ausgrabungen brachten eine Vielzahl einmaliger Funde zu Tage, die auf Grund der Schlacht um Visby fast auf den Tag genau zu datieren sind – ein Panorama einer spätmittelalterlichen Schlacht lag den Forschern zu Füßen. Das internationale Interesse riss dabei nicht ab, illustrieren die Funde doch eindrücklich die spätmittelalterliche Bewaffnung im Ostseeraum. Die Funde befinden sich heute im Regionalmuseum Gotlands „Gotlands Fornsal“ und dem historischen Museum in Stockholm, dem „Historiska Museet“.

Fig. 88: Menschlicher Schädel mit Kettenhaube, Fund der Grabungskampagne 1928 in Massengrab
Foto: Sven Rosborn, <https://sv.wikipedia.org/wiki/Fil:Korsbetningsskelett.jpg>

Über die Jahrhunderte hat sich der Fokus von den freien Bauern zu den Bürgern Visbys und heute zurück zu der Niederlage der unterlegenen Bauern verschoben. Das Steinkreuz von Korsbetningen zeigt eindrücklich den sehr frühen Beginn einer Erinnerungskultur auf Gotland für die Opfer der Schlacht. Hierbei darf nicht vergessen werden, dass in der Nähe des Ortes Mästerby von den Zeitgenossen ein weiteres Steinkreuz errichtet wurde. Dieses steht für eine weitere Schlacht des dänischen Heeres mit den gotländischen Bauern auf dem Weg Waldemar Atterdags gen Visby.

Durch die zahlreichen archäologischen Funde bei beiden Steinkreuzen erhalten wir einen detailreichen Einblick in einen spätmittelalterlichen militärischen Feldzug im Ostseeraum.

Sowohl in Schweden als auch in Dänemark ist die Eroberung Gotlands 1361 weiterhin präsent. Es geht jedoch heute nicht mehr, wie in früheren Jahrhunderten, um die Glorifizierung der jeweils eigenen Geschichte, sondern um einen neutralen Blick auf die gemeinsame Geschichte.

In den letzten Jahren sind es überwiegend Ausstellungen und Fernsehdokumentationen, die einer breiten Öffentlichkeit diese Ereignisse nahebringen. Besonders in Schweden wird dieser historischen Episode dabei Aufmerksamkeit zu Teil. Das Museum „Gotlands Fornsal“ eröffnete 2011 einen eigenen Ausstellungsbereich zur Einnahme Gotlands 1361. Im „Historiska Museet“ wird seit Ende März 2014 ein eigener Bereich der Dauerausstellung diesem Thema gewidmet. Unter dem Titel "Massakern vid muren – slaget om Gotland 1361" (Das Massaker an der Mauer – die Schlacht um Gotland 1361) wird aus politischer, wirtschaftlicher und kulturhistorischer Perspektive der Feldzug Waldemar Atterdags beleuchtet. Untersuchungen an den Skeletten konnten zeigen, dass dänische und gotländische Opfer in den Massengräbern bestattet wurden – die Ausstellung zeigt Opfer beider Seiten.

Das 2014 neugestaltete Burgenzentrum im dänischen Vordingborg veranschaulicht insbesondere die Geschichte der Macht in Dänemarks Mittelalter. Auch auf die Eroberungen Waldemar Atterdags wird Bezug genommen, indem Skelette aus den Ausgrabungen vor Visby gezeigt werden. Thematisch sind die Objekte dem Abschnitt Krieg im Mittelalter zugeordnet. Durch die Objektauswahl wird die Verbindung zwischen den skandinavischen Ländern aufgezeigt, deren Ursprünge weit zurück in der Vergangenheit zu suchen sind.

Fragen zur Reflexion

1. Wie hat sich die Rolle der Schlacht auf der Insel im Laufe der Zeit verändert?
2. Können Bauern als weniger wichtig angesehen werden als die Bürger von Visby? Warum, glaubst du, hat sich die Aufmerksamkeit auf die Stadt Visby gerichtet?
3. Was sind die Voraussetzungen dafür, dass eine geteilte Vergangenheit (ein Kampf zwischen zwei Seiten) zu einer gemeinsamen Vergangenheit wird?
4. Wie beeinflusst das zeitgenössische "Reenactment", wie wir die Vergangenheit sehen und fühlen? Kennst du traditionelle Nachstellungen historischer Schlachten? Hast du eine gesehen oder daran teilgenommen?

Weiterführende Literatur

1. Maria Lingström. "Fjäle myr 1361: Arkeologiska undersökningar av slagfältet från dagarna före slaget vid Visby ringmur" (English Summary: Fjäle myr 1361: Archaeological investigations of a battlefield from a few days prior to the battle of Visby). In: *Fornvännen* 104 (2009). Pp. 33–44.

2. Ulrik Reindel. *Kronborgtapeterne: Pragt og propaganda på Frederik II's Kronborg* (Die Kronborg Wandteppiche: Pracht und Propaganda in Frederik II. Kronborg). København, Slots- og ejendomsstyrelsen, 2009.
3. H. D. Schepelern and Ulla Houkjær. *The Kronborg Series: King Christian IV and his pictures of early Danish History*. Copenhagen, Statens museum for Kunst, 1988.
4. Tryggve Siltberg. "‘Hundens like’: Bonderepublikens dom över Valdemar Atterdag i Fidedikten" (English Summary: 'The dog's equal': The peasant republic's sentence over Valdemar Atterdag in the Fide poem). In: *Fornvännen* 97 (2002). Pp. 25–43.
http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/3008/2002_025.pdf?sequence=1&isAllowed=y
5. Gun Westholm. *Visby 1361: Invasionen* (Visby 1361: The Invasion). Stockholm, Prisma, 2007.
6. Hugo Yrwing. "Valdemar Atterdags Gotlandståg 1361: Kritiska synpunkter på bakgrund och följder" (The Gotland Expedition of Valdemar Atterdag in 1361: Critical Remarks concerning Background and Consequences). In: *Gotländskt Arkiv* 33 (1961). Pp. 7–20.

2.10 Margarethe, Hedwig und Unionen

Anders Fröjmark, Anne Brædder, Giedrius Janauskas, Małgorzata Dąbrowska

Wie die meisten Länder der Welt wurden auch die Länder im Ostseeraum im Verlauf ihrer Geschichte von zahlreichen Königen beherrscht. Es gab aber auch ein paar Frauen an der Macht, die die Entwicklung der internationalen Politik in der Region geprägt haben. Im 14. Jahrhundert setzten zwei Königinnen ihre Macht ein, um recht ähnlichen Visionen für eine Vereinigung ihrer jeweiligen Einflussgebiete im Ostseeraum umzusetzen.

Dies ist die Geschichte der Hedwig von Anjou (heilige Hedwig von Polen), die 1386 den Grundstein für die „zusammengesetzte Monarchie“ von Polen und Litauen legte, und von Margarethe I., die 1397 Dänemark, Norwegen und Schweden vereinigte. Die Union von Dänemark, Norwegen und Schweden hielt bis 1523 und mit der Hochzeit von Hedwig und Jogaila (Taufname Władysław Jagiełło), dem Großfürsten von Litauen, begann der Prozess, mit dem die polnisch-litauische Union geschaffen wurde, die bis zu Teilung Polens Ende des 18. Jahrhunderts bestand hatte.

Hedwig und die Verbindung von Polen und Litauen

Hedwig von Anjou (1374–1399) war die jüngste Tochter von Ludwig I. bzw. Ludwig dem Großen, König von Ungarn, Kroatien und Polen, und seiner Gemahlin Elisabeth von Bosnien. 1375 vereinbarten ihr Vater Ludwig der Große und Herzog Leopold III. von Österreich ihre Verlobung mit dessen Sohn Wilhelm von Österreich. Dabei dachte Hedwigs Vater vor allem an die Zukunft des Königreichs Ungarn. Nach Ludwigs Tod im Jahr 1382 wurde jedoch Hedwigs ältere Schwester Maria zum „König von Ungarn“ gekrönt.

Der Wunsch des polnischen Adels nach einem König mit Sitz in Polen war so stark, dass Königin Elisabeth von Bosnien sich dem nicht widersetzen konnte. Daher schlug sie vor, Hedwig, die damals jedoch noch in Ungarn lebte, zum Herrscher von Polen zu wählen. Nach langwierigen Verhandlungen mit dem polnischen Adel wurde Hedwig nach Polen geschickt; ihren künftigen Gemahl Wilhelm von Österreich lehnte der polnische Adel jedoch ab. Im Jahr 1384 wurde sie die erste weibliche Monarchin des Königreichs Polen, wobei sie nach übereinstimmender Meinung polnischer und litauischer Forscher zum „König“ gekrönt wurde. Der Historiker Oscar Halecki berichtet unter Berufung auf den Chronisten Jan Długosz aus dem 15. Jahrhundert, dass Wilhelm in der ersten Augushälfte 1385 nach Krakau reiste, wo ihm jedoch der Zugang zum Wawel verwehrt wurde. Schließlich wurde das Verlöbnis mit Wilhelm von Österreich aufgelöst und Wilhelm gezwungen, Polen zu verlassen.

Noch im selben Jahr wurde der Akt von Krewo unterzeichnet, nachdem der Großfürst von Litauen, Jogaila, den polnischen Adel und Königin Elisabeth von seinen Vorteilen als bester Heiratskandidat überzeugt hatte. Mit diesem Akt verpflichtete er sich, den katholischen Glauben anzunehmen, Hedwig zu heiraten, den Thron des Königreichs Polen zu besteigen und eine „zusammengesetzte“ Monarchie aus dem Königreich Polen und dem Großfürstentum Litauen zu schaffen, das 1387 zum Christentum übertrat. Außerdem musste er Wilhelm 200 000 Gulden als Schadenersatz zahlen.

Wie der Historiker Jūratė Kiaupienė zeigt, wurde die Unterzeichnung des Heiratsvertrags, die als Akt von Krewo bekannt ist, von der polnischen Geschichtsschreibung als Gründungsmoment der Union gewertet, mit der Litauen Teil Polens wurde. Jüngere litauische Analysen betrachten den Akt von Krewo dagegen nicht als internationalen Vertrag zur Bildung einer Union, sondern als Unterzeichnung eines Heiratsvertrags, obwohl der lateinische Begriff *applicare* und seine genaue Übersetzung oder Deutung im Vertrag von Krewo unter Historikern noch immer umstritten ist. Tatsächlich gelang es damals nicht, das Großfürstentum Litauen in den polnischen Staat zu integrieren, was später auch anerkannt wurde, als der Cousin Jogailas, Vytautas, im Jahr 1392 zum Großfürsten von Litauen unter dem nominellen Supremat Jogailas ernannt wurde.

1386 heirateten Władysław Jagiełło (Jogaila) und Hedwig in Krakau. Diese Hochzeit als Vereinigung zweier Monarchen markiert den Anfang der dynastischen Bande zwischen Polen und Litauen. Wenn sie diese Verbindung von Jogaila und Hedwig in einen europäischen Zusammenhang stellen, verwenden litauische Historiker den Begriff „zusammengesetzte Monarchie“ – die Verbindung zweier autonomer Staaten unter einem Herrscher – wogegen polnische Forscher der Meinung sind, dass die Heirat die Union von Polen und Litauen und damit die Schaffung eines großen und mächtigen Staates in Ostmitteleuropa ermöglichte. Nach ihrer Heirat mit Władysław behielt Hedwig ihren Status als „König“ bei, fügte ihm weitere Titel hinzu, die sie durch ihren Gemahl gewonnen hatte, und verlor auch nicht ihre Vorrechte. So nahm sie beispielsweise ein Tribut von Petru II (Hospodar des Fürstentums Moldau) entgegen und verhandelte im Jahr darauf mit dem Deutschen Orden über die Rückgabe des Dobriner Lands.

Hedwig war sehr gebildet und hervorragend auf ihre Herrscherrolle vorbereitet worden. Sie war die bei weitem mächtigste Frau im Mitteleuropa des Mittelalters und eine der berühmtesten Herrscherpersönlichkeiten in der Geschichte Polens. Sie heiratete den viel älteren Władysław/Jogaila, um die politische bzw. religiöse Stellung des Königreichs Polen in Ostmitteleuropa zu stärken. Hedwig suchte aber auch den Ausgleich und die friedliche Zusammenarbeit mit dem Deutschen Orden. Ihre Politik trug dazu bei, die polnische und die litauische Armee auf die Schlacht von Tannenberg/Grünwald/Žalgiris gegen den Deutschen Orden vorzubereiten, die größte Schlacht in der mittelalterlichen Geschichte beider Staaten. Die gebildete, diplomatische und fromme Hedwig setzte sich aktiv für die katholische Kirche ein, unterstützte die Wawel-Kathedrale und mehrere Klöster und versammelte die herausragendsten polnischen Intellektuellen ihrer Zeit um sich. Außerdem setzte sie gemeinsam mit Władysław/Jogaila Bildungsreformen um, gründete die Jagiellonen-Universität neu (die nach dem Tod ihres Gründers Kasimir III., Hedwigs Onkel, geschlossen worden war), und gründete dort die theologische Fakultät sowie das litauische Kolleg an der Prager Universität. Unter ihrer Herrschaft entstanden neue Schulen, Hospitäler und Kirchen.

Am 22. Juni 1399 kam ihre Tochter Elisabeth Bonifacia zu Welt; nur drei Wochen später starben Mutter und Kind und wurden in der Wawel-Kathedrale in Krakau beigesetzt. In ihrem Testament vermachte sie ihr gesamtes Privatvermögen der Jagiellonen-Universität, was deren Neugründung im Jahr 1400 ermöglichte. Der Legende nach spendete Hedwig das Zepter des Rektors, die älteste bekannte Insignie einer Universität in Polen und eines der Symbole der Jagiellonen-Universität.

Die Erinnerung an Hedwig in Polen und Litauen

Seit dem 15. Jahrhundert ist der Hedwig-Kult in Polen weit verbreitet. Bestrebungen, sie heiligsprechen zu lassen, und Pilgerfahrten zu ihrem Grab begannen bereits kurz nach ihrem Tod. Hedwig ist Schutzheilige Polens sowie mehrerer polnischer Städte und wurde 1997 von Papst Johannes Paul II. heiliggesprochen. Der Papst betonte dabei die Rolle der heiligen Hedwig für die Förderung der religiösen und kulturellen Zusammenarbeit zwischen den Völkern Europas. Die Tochter von König Ludwig I, König von Ungarn und Polen, trug als Königin von Polen und Gemahlin des litauischen Großfürsten Jogaila zur Christianisierung Litauens und zur Aussöhnung mit Ungarn bei. Königin Hedwig lehrte ihr Volk, seine Freiheit im Geist der Liebe und Wahrheit auszuüben und kümmerte sich um die Armen, Kranken, Witwen und Waisen. Sie nahm aktiv am politischen Leben ihrer Zeit teil, wobei es ihr gelang, christliche Grundsätze mit den Interessen des Staates in Einklang zu bringen.

Außerdem half sie dabei, christliche Werte in anderen europäischen Ländern zu verbreiten. In der römisch-katholischen Kirche gilt sie als Schutzpatron der Königinnen und des vereinten Europas. Dementsprechend ist Hedwig in Polen immer noch sehr präsent, wogegen sie in Litauen vor allem als Gemahlin von Jogaila bekannt ist. Da Hedwig viele liturgische Gegenstände und Bücher für die Kathedrale St. Stanislaus in Vilnius und andere frühe litauische Kirchen gestiftet und dadurch stark zur Verbreitung des katholischen Glaubens und der Lesekultur in Litauen beigetragen hat, wird sie auch Apostel Litauens genannt.

Das berühmteste Relikt der Hedwig von Polen ist das Rationale der Heiligen Hedwig, ein Teil des bischöflichen Ornats, das in der Wawel-Kathedrale (zu besonderen Messen) immer noch getragen wird und von Hedwig selbst angefertigt wurde. Einer Überlieferung nach gab sie auch den Auftrag für eines der bedeutendsten mittelalterlichen Kunstwerke in polnischer Sprache, den Florianer Psalter (Psalterium trilingue), die älteste bekannte Übersetzung des Buchs der Psalmen ins Polnische. Ein Bildnis von Hedwig zierte nach dem Ersten Weltkrieg polnische Banknoten und eine neue Banknote mit Hedwig ist geplant, wurde jedoch noch nicht herausgegeben.

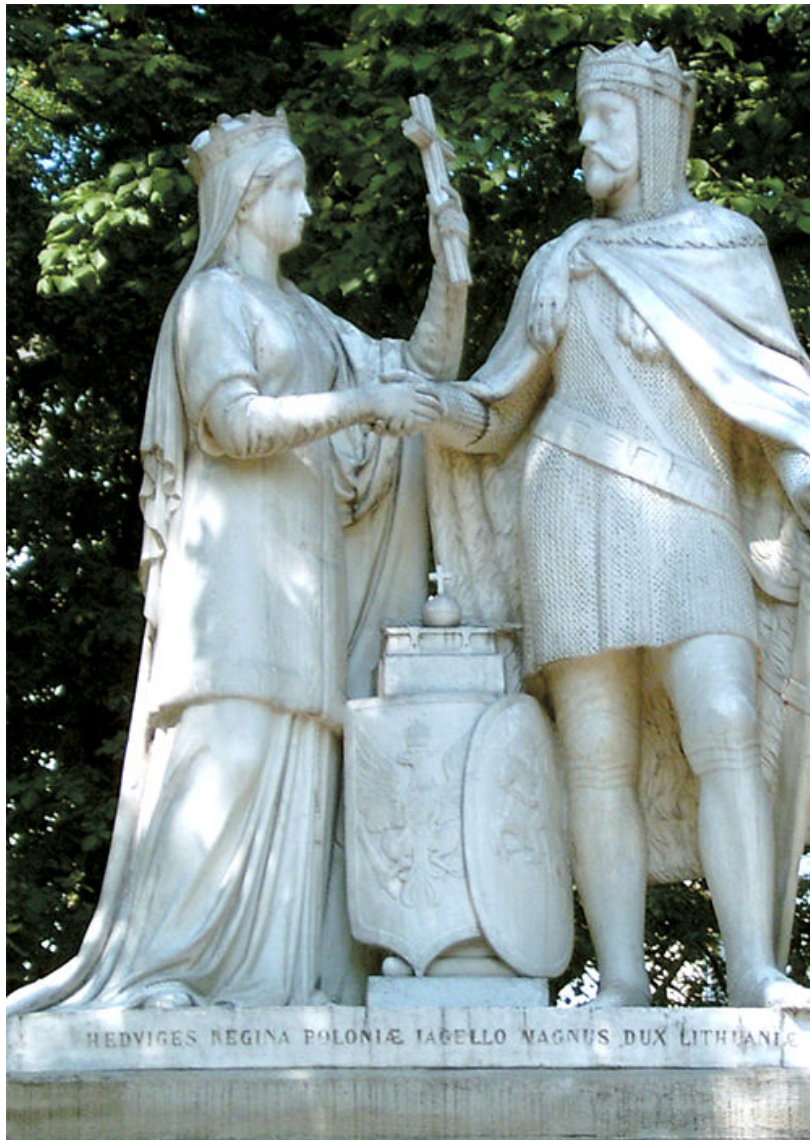

Fig. 89: Das Denkmal für Hedwig und Jagiełło in Krakau
Quelle: <https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:005Planty.JPG>

Margarethe und die Union von Dänemark, Norwegen und Schweden

Margarethe I. (1353–1412) war die Tochter des dänischen Königs Waldemar IV. und seiner Frau Helvig von Schleswig. Im Jahr 1363 wurde sie im Alter von 10 Jahren mit Håkon VI. von Norwegen verheiratet. Durch ihre Ehe erhielt sie in zwei Reichen den Titel einer Königin, weil Håkon für kurze Zeit auch über Schweden herrschte. Ihr Sohn Olav wurde 1370 geboren. Margarethe war die bei weitem mächtigste Frau im Nordeuropa des Mittelalters.

Fig. 90: Königin Margarethe I. (1353–1412)

Quelle: Fotosammlung der Dänischen Königlichen Bibliothek

Der Einfluss Margarethes auf die internationale Politik und insbesondere auf Dänemark, Schweden, Norwegen und Deutschland, begann nach dem Tod ihres Vaters Waldemar IV. im Jahr 1375. Da sie sein einziges überlebendes Kind war, hatte Waldemar IV. vermutlich ihren Sohn zu seinem Nachfolger bestimmt, obwohl er zuvor den Sohn seiner älteren Tochter, Albert IV. Herzog von Mecklenburg als Nachfolger ins Spiel gebracht hatte. In der Wahlmonarchie Dänemark lag die endgültige Entscheidung jedoch beim Reichsrat.

Bis zum Tod ihres Vaters lebte Margarethe aufgrund ihrer Ehe mit dem norwegischen König Håkon in Norwegen in der Festung Akershus. Nach dem Tod von Waldemar IV. ging sie mit ihrem fünfjährigen Sohn Olav zurück nach Dänemark, wo dieser 1376 zum König gewählt wurde. Aufgrund seines geringen Alters wurde die Regentschaft seinen Eltern Margarethe und Håkon und dem dänischen Reichsrat übertragen. Nur vier Jahre später starb Håkon, wodurch der nunmehr 10 Jahre alte Olav König von Dänemark und

Norwegen wurde. Als Regentin herrschte Margarethe über beide Königreiche und bestimmte auch deren Außenpolitik. Die beiden vereinigten Königreiche stellten in Nordeuropa eine starke Macht dar. Als Olav 1387 mit 17 Jahren starb, musste ein neuer Erbe für Margarethe gefunden werden.

Dennoch wurde Margarethe in rascher Reihenfolge als Herrscherin zunächst Dänemarks und dann Norwegens anerkannt, eine Position, die sie nunmehr eigenständig und nicht mehr als Mutter des Königs innehatte. Sie konnte die Königreiche so lange regieren, bis die Reichsräte und sie sich auf einen neuen König geeinigt hatten. Die norwegische Verfassung legte nahe, den neuen König zunächst dort einzuführen. 1389 hatte sie erreicht, dass ihr Adoptivsohn Erich, auch Erich von Pommern genannt, als König von Norwegen anerkannt wurde.

In Schweden waren 1364 Håkon VI. und dessen Vater Magnus vom schwedischen Thron gestoßen worden. Als neuer König wurde Albert III. von Mecklenburg, ein Neffe von König Magnus zum König bestimmt. Als König Albert wichtige Schlüsselpositionen im Reich mit deutschen Rittern besetzte, brachte er jedoch große Teile des schwedischen Adels und Klerus gegen sich auf. Deren Vertreter nahmen Kontakt mit Königin Margarethe auf, die von ihrem verstorbenen Gemahl auch einige Gebiete in Westschweden geerbt hatte.

Mit Margarethes Hilfe wurde König Albert aus Schweden verjagt. Es dauerte noch ein paar Jahre, bis die neue Situation international anerkannt war und die rechtlichen Grundlagen für das künftige vereinigte Königreich standen, aber 1396 war der junge Erich schließlich auch gewählter König von Dänemark und Schweden. Im folgenden Jahr versammelte sich der skandinavische Klerus und Hochadel in der schwedischen Küstenstadt Kalmar, wo Erik im Alter von 15 Jahren als König der drei zur neuen Union gehörenden Königreiche gekrönt wurde.

Fig. 91: Margarethe I. und Erich von Pommern bei dessen Krönung zum König von Dänemark, Schweden und Norwegen

Das Bild stammt aus einer Schautafel, die Anfang des 20. Jahrhunderts in dänischen Schulen verwendet wurde

Quelle: Universitätsbibliothek Aarhus, Campus Emdrup

In der Praxis behielt Königin Margarethe bis zu ihrem Tod im Jahr 1412 in den drei Königreichen die Zügel in der Hand. Damit herrschte sie über ein riesiges Gebiet, das sich über Meere und Länder erstreckte und von Grönland im Westen bis Karelien an der Grenze zu Russland im Osten reichte. Ihre Fähigkeit, sich langfristige Ziele zu setzen und diese mit unerbittlicher Entschlossenheit zu verfolgen, nötigte Freunden wie Feinden Ehrfurcht und Bewunderung ab. Sie konnte Menschen, die sich ihr widersetzen gnadenlos verfolgen; ihre Herrschaft war jedoch in den meisten Bereichen ein unbestreitbarer Erfolg und sollte, zum größten Teil, als Ära des Friedens und zunehmenden, wenn auch stark besteuerten, Wohlstands in Erinnerung bleiben. Eine Ausnahme in dem von der Pest und endemischen Konflikten geplagten Europa ihrer Zeit.

Die Kalmarer Union überlebte ihre Gründerin und dauerte bis 1523, als sich Schweden endgültig von der Union lossagte. Heute teilen sich fünf Länder die Nachfolge der drei vereinigten Königreiche. Jedes davon hat seine eigene Geschichtsschreibung über die Unionszeit. Im Folgenden werden ein paar populärwissenschaftliche Darstellungen zu Königin Margarethe und der Kalmarer Union aus Dänemark und Schweden vorgestellt.

Wenn man die Entschlusskraft verstehen will, mit der Margarethe I. ihre Pläne verfolgte, sollte man zwei Dinge nicht vergessen. Erstens war sie die Tochter des sehr erfolgreichen und visionären Königs Waldemar IV., der das Königreich Dänemark, das in den 1330er Jahren praktisch nicht mehr bestand, wiederhergestellt und vereinigt hatte. Die Vereinigung von Norwegen, Dänemark und Schweden war sein Traum, den sie weiterverfolgte und verwirklichte. Zweitens war sie durch ihre Heirat mit Håkon IV. bereits einmal kurz Königin zweier Reiche, Norwegen und Schweden, auch wenn Håkon Schweden nach einem Jahr schon wieder verlor. Margarete wurde als wahre Königin Schwedens erzogen und ausgebildet und gab ihren Titel und ihre Ansprüche niemals auf.

Gedenken an Margarethe in Dänemark

Im heutigen Dänemark ist das Andenken an Margarethe I. sehr präsent. Schon der Name der regierenden Königin Margarethe II. (1972–heute) erinnert die Dänen daran, dass sie in der Vergangenheit schon einmal eine Königin dieses namens hatten. Diese beiden Margarethen sind die einzigen weiblichen Monarchen in Dänemark, seit in der Mitte des 10. Jahrhunderts Gorm der Alte in Dänemark geherrscht hatte.

Die Erinnerung an Margarethe I. geht aber über die Namensgleichheit mit der heutigen Königin hinaus. Ihre Rolle als diejenige, die „den Norden vereinte“, wie man oft hört, ist stark verankert. Das sieht man auch an den Lehrplänen der staatlichen Schulen in Dänemark. Die Liste enthält 29 historische Themen vom Leben in der Steinzeit bis zum Terroranschlag auf New York am 11. September 2001. Die Gründung der Union von Dänemark, Norwegen und Schweden im Jahr 1397 steht auch auf dieser Liste. Es gibt an verschiedenen Orten in Dänemark mindestens zwei Gedenksteine für Margarethe I. und zwei Statuen. Ihre Gebeine liegen mit denen zahlreicher andere dänischer Könige und Königinnen im Dom zu Roskilde. Margarethe I. ist aber auch eine wichtige Figur in dem neuen unterhaltsamen Geschichtsprojekt „Sigurds Danmarkshistorie“ für Kinder, das aus einem zweibändigen Buch, einem Brettspiel, einem Computerspiel, einer Fernsehserie und einem Musikalbum über die dänische Geschichte besteht. Im Brettspiel über die Geschichte Dänemarks können die Kinder die Figur Margarethe I. einsetzen, im Buch können sie die Geschichte der Union von Dänemark, Norwegen und Schweden nachlesen und bei einer der Aufgaben im Computerspiel geht es ebenfalls um Margarethe I.

Erinnerung an Margarethe in Schweden

Die schwedische Geschichtsschreibung zeichnet ein differenziertes Bild von Königin Margarethe. Bei ihrem Tod galt sie als durchtriebene, aber erfolgreiche Herrscherin. In der frühen Neuzeit, einer Zeit häufiger Konflikte zwischen Dänemark und Schweden,

und in der späteren Geschichtsschreibung bestand die Tendenz, ihre dänische Herkunft zu betonen, obwohl sie ab ihrem zehnten Lebensjahr auch norwegische und schwedische Königin war und entsprechend ausgebildet wurde. Dennoch wurde sie als eine Art dänische Imperialistin porträtiert, die trotz der theoretischen Union Ausländer als Vögte und Kommandanten nach Schweden schickte.

In jüngerer Zeit lässt sich ein positiveres Bild erahnen; sie wird als bedeutende Herrscherin und Visionärin und als Urheberin der Nordischen Union geschätzt. Durch mehrere Kinderbücher wurde sie sogar zu einer Art Rollenmodell für schwedische Mädchen.

Im Jahr 1997 wurde der 600. Jahrestag der Kalmarer Union in Schweden ausgiebig gefeiert; insbesondere in Kalmar, wo die Staatsoberhäupter der fünf modernen nordischen Staaten zu einem Festakt zusammenkamen. Im Fernsehen lief eine beliebte Serie für Kinder (*Salve*) mit König Erich als eine der Hauptpersonen und das Jubiläum wurde mit Theaterstücken und Konferenzen begleitet. Auch die tiefgehende Studie des Historikers Michael Linton zu Königin Margarethe aus dem Jahr 1971 wurde in einer leichter zugänglichen Ausgabe neu aufgelegt.

In schwedischen Schulen zeigt sich ein uneinheitliches Bild. An Grundschulen wird eine eher neutrale Darstellung der Union als Teil der schwedischen Geschichte gelehrt. In den Oberschulen dient sie dagegen eher als Hintergrund für das Handeln Gustav Wasas, der traditionell als derjenige betrachtet wird, der Schweden befreit und die Verwaltung des Landes modernisiert hat.

Sagan om Grållen von Bertil Almqvist (1959) ist ein humoristisches Bilderbuch über die schwedische Geschichte, in der Schweden als Pferd und seine Herrscher als Reiter dargestellt werden. Die Regentschaft von Königin Margarete wird in diesem Zusammenhang als Fremdherrschaft beschrieben, als Herrschaft, für die immer der Reichsrat verantwortlich ist, der jeden Herrscher absetzt, mit dem er nicht einverstanden ist. Margarete selbst wird – vielleicht – nicht nur schlecht dargestellt, wogegen die Herrschaft ihres Ziehsohns Erich Schweden ins Elend stürzt.

Die Reichsherren [...] importierten nun (1371) einen deutschen Dressurmeister, Albert von Mecklenburg, der mich, den armen schwedischen Ackergaul disziplinieren sollte.

Aber – häst [=Pferd] hast Du mir gesehen!

Plötzlich hatte ich eine schöne und strenge dänische Dame auf dem Rücken!

Die Reichsherren hatten sich mit Albert verrechnet. Sobald er im Sattel saß, tat er alles, um Schweden zu einer deutschen Kolonie zu machen und fing an, deutsche Fürsten in schwedische Herrenhäuser zu setzen. In ihrer Not baten die Reichsher-

ren Margarete, Königin von Dänemark und Norwegen, bitte nach Schweden zu kommen und über das Land, und damit auch mich, zu herrschen!

1397 („Kalmarer Union“) gab sie ihrem Ziehsohn Erich von Pommern alle drei Kronen. So war ich nun zu einem Zugpferd für Steuern geworden und hatte das zweifelhafte Vergnügen, die Steuern, die die Vögte des Königs (der schlimmste von ihnen war ein Mann namens Jösse Eriksson) aus den armen schwedischen Bauern herausgeprügelt hatte, nach Kopenhagen zu ziehen. Du musst wissen, dass Erich von P. ständig gegen die drohende deutsche Oberhoheit über die nordischen Länder Krieg führte, und das war sehr teuer.

- Bertil Almqvist 1959, *Sagan om Grållen*. 1859, keine Seitenzahlen.

Dag Sebastian Ahlander, *Margareta: Drottningen som visste vad hon ville* (Margarethe: Die Königin, die wusste, was sie wollte), 2002, ist ein von einem schwedischen Diplomaten geschriebenes Kinderbuch.

Epilog

Es war mir ein besonderes Vergnügen, dieses Buch über Margarethe, die Königin von Schweden, Norwegen und Dänemark zu schreiben. In Schweden hatten wir die beklagenswerte Tendenz, sie aus unserer Geschichte zu tilgen. Deshalb will ich die Aufmerksamkeit auf das Schicksal dieser bemerkenswerten Frau lenken.

Wir haben eher auf die Meinung von Karl Knutsson Bonde und Gustav Wasa zur Union gehört, obwohl die Könige dieser Union zu deren Zeit Christoph III. und Christian II. (Christian der Tyrann) hießen. Dennoch hatte Margarethe erreicht, wovon viele in der Geschichte des Nordens geträumt hatten: Recht und Ordnung in einem vereinigten Norden. Die ersten dreißig Jahre waren eine friedliche und glückliche Zeit für die drei nordischen Königreiche.

Aus diesen Gründen ist Margarethe eine große Europäerin – und eine große Schwedin. Obwohl sie als dänische Prinzessin geboren wurde, wurde sie von Märta, der Tochter der Heiligen Brigitte, erzogen, und schrieb auf Schwedisch als Muttersprache. Durch ihre Heirat mit König Håkon im Jahr 1363 wurde sie schwedische Königin. 1388 wählten sie die Schweden zu Herrin und rechtmäßigen Herrscherin Schwedens und sie regierte das Land bis zu ihrem Tod im Jahr 1412.

- Dag Sebastian Ahlander. *Margareta: Drottningen som visste vad hon ville*. 2002. S. 103.

Boken om historia 1 (Stina Andersson and Elisabeth Ivansson, 2007) ist ein Geschichtsbuch für schwedische Grundschulen.

Margarethe wird unter der Überschrift „Margarethe, eine mächtige Königin“ porträtiert. Darin steht, dass sie in Dänemark geboren ist und ihr Vater sie, als sie neun war, mit dem „König von Norwegen“ verlobte. Nach dem Tod ihres Vaters, ihres Ehemanns und ihres Sohns wählten sie die Einwohner und Reichsherren der beiden Königreiche zur Regentin. In Schweden hatte der Reichsrat dagegen Albert von Mecklenburg gewählt, dies jedoch bald bereut. Sie wollten, dass Margarethe sie befreit. Albert machte sich jedoch über sie lustig und gab ihr den Spottnamen „König Hosenlos“. Sie solle zuhause bleiben, wie andere Frauen auch, und sich nicht zum Gespött machen, indem sie in den Krieg ziehe. Dennoch errang sie den Sieg und wurde Königin des gesamten Nordens, eines mächtigen Reiches, das sich von Finnland, das damals zu Schweden gehörte, bis nach Island erstreckte, das damals zu Dänemark (irrtümlich statt Norwegen) gehörte. Sie schuf die Kalmarer Union, und ein Dokument mit Regeln für diese Union wurde in Kalmar unterzeichnet, wo ihr Adoptivsohn Erich gekrönt wurde, der diesen schwedischen Namen gewählt hatte, um den Schweden zu gefallen.

Aber obwohl Erich gekrönt wurde, übte sie weiter die Herrschaft aus. Sie wollte eine gerechte Königin sein, und bestimmte, dass auch die Ritter und die Reichen Steuern zahlen mussten, und nicht nur die Bauern. Es war ihr egal, dass dies viele verärgerte. Sie wählte Mitarbeiter aus, die ihre Einstellung teilten.

Nach ihrem Tod, regierte Erich. Aber die Schweden mochten ihn nicht, weil er schwedische Bauern durch Vögte aus Dänemark und Pommern beherrschen ließ, die ihre Bauern anders behandelten, als die schwedische Landbevölkerung es gewohnt war. Er wurde Erich von Pommern genannt, weil er nicht als Schwede, sondern als Pommer galt. Auf Seite 157 steht sie auf einer Liste der „berühmten Schweden im Mittelalter“.

Fragen zur Reflexion

1. Wenn man die beiden Königinnen vergleicht – was haben sie gemeinsam? Worin unterscheiden sie sich?
2. Vergleiche, wie die Königinnen in unterschiedlichen Ländern heute gesehen werden? Warum – geht es um Politik? Wird ihr Bild davon beeinflusst, dass sie Frauen sind (und wenn ja, wie)?

Weiterführende Literatur

1. Anders Bøgh. 2012. Margrete 1., 1353–1412. <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/margrethe-1-1353-1412/> (Stand: 22. November 2018).
2. Norman Davies. *God's Playground: A History of Poland, Volume I: The Origins to 1795* (Ein Geschichte Polens, Band I: Die Anfänge bis 1795) (Überarbeitete Ausgabe). New York City, Columbia University Press, 2005.

3. Vivian Etting. *Queen Margrete I, 1353–1412, and the Founding of the Nordic Union* (Königin Margarethe I., 1353–1412 und die Gründung der Nordischen Union). Leiden, Brill, 2004.
4. Robert I Frost. *The Oxford History of Poland-Lithuania, Volume I: The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1567* (Die Oxford-Geschichte von Polen-Litauen, Band I: Die Gründung der polnisch-litauischen Union, 1385–1567). Oxford, Oxford University Press, 2015.
5. Oscar Halecki. *Jadwiga of Anjou and the Rise of East Central Europe* (Hedwig von Anjou und der Aufstieg Ostmitteleuropas). Polish Institute of Arts and Sciences of America, 1991.
6. Zigmantas Kiaupa. *The history of Lithuania* (Die Geschichte Litauens). Vilnius, Baltos lankos, 2002.
7. Andrzej Rachuba, Jūratė Kiaupienė und Zigmantas Kiaupa. *Historia Litwy: Dwugłos polsko-litewski* (Geschichte Litauens: Ein polnisch-litauischer Dialog). Warschau, DiG, 2008.
8. Liv Thomsen. *Historiens heltinder* (Heldinnen der Geschichte). Kopenhagen, Gyldendal, 2014.
9. Michał Tymowski. *Une histoire de la Pologne* (Eine Geschichte Polens). Montricher, Les Éditions Noir sur Blanc, 1993.

2.11 Grunwald, Tannenberg, Žalgiris

Giedrius Janauskas, Vitalija Kasperavičiūtė und Christian Pletzing

Redaktion: *Małgorzata Dąbrowska*

Am Morgen des 15. Juli 1410 trafen bei den Dörfern Stęborg/Tannenberg und Grunwald/Grünfelde/Žalgiris rund 21 000 Ritter unter der Fahne des Deutschen Ordens auf eine 29 000 Mann starke polnisch-litauische Armee unter der Führung des polnischen Königs Władysław Jagiełło und des litauischen Großherzogs Vytautas/Witold. Am Abend desselben Tages war die Armee des Deutschen Ordens besiegt, waren der Hochmeister Ulrich von Jungingen und 200 Ritter des Ordens gefallen. Der Orden hatte den Nimbus der Überlegenheit verloren; er hatte den Höhepunkt seiner Macht überschritten. Die Schlacht von Grunwald war eine der größten Schlachten des Mittelalters und überdauerte jahrhundertlang in den Erinnerungen von Polen, Litauern und Deutschen.

Zu Beginn des 1. Weltkriegs im August 1914 besiegte eine deutsche Armee unter dem Kommando von Hindenburg und Ludendorff im südlichen Ostpreußen nahe Hohenstein/Olsztynek eine russische Armee, die von General Samsonow angeführt wurde.

Der russische Befehlshaber nahm sich in den Wäldern von Masuren das Leben. Nach der Schlacht schrieb Ludendorff in sein Tagebuch: „Ich schlug später vor, sie die ‚Schlacht bei Tannenberg‘ zu nennen, als Wiedergutmachung für die Schlacht von 1410“. 1927 wurde in der Nähe von Hohenstein zur Erinnerung an diesen Sieg das gewaltige Nationaldenkmal von Tannenberg enthüllt, das den deutschen „Sieg über das Slawentum“ symbolisierte. Hindenburg, der 1934 als Reichspräsident starb, wurde dort begraben. 1945 sprengten deutsche Truppen das Denkmal in die Luft, das später vollständig abgerissen wurde.

Im geteilten Polen wurde der Sieg von Grunwald im 19. Jahrhundert als Sieg über den deutschen *Drang nach Osten* gefeiert. Von 1872 bis 1878 schuf der polnische Maler Jan Matejko in Krakau das Gemälde *Die Schlacht von Grunwald*. Auch in dem 1900 erschienenen historischen Roman *Die Kreuzritter* des Nobelpreisträgers Henryk Sienkiewicz ist die Schlacht von Grunwald der Höhepunkt.

Nach 1945 instrumentalisierte die sozialistische Regierung den Mythos von Grunwald als Symbol der deutschen Niederlage. Gleichzeitig diente die Erinnerung an den Sieg bei Grunwald der nationalen Selbstvergewisserung in den westlichen und nördlichen Regionen, die nach 1945 von Deutschland an Polen gegangen waren. Auf dem Schlachtfeld von 1410 wurde 1960 ein großes Nationaldenkmal mit der Inschrift „Grunwald 1410 – Berlin 1945“ errichtet. Im selben Jahr kam der Film *Die Kreuzritter* von Aleksander Ford in die polnischen Kinos. Bis 1973 hatten 23 Millionen Menschen den Film gesehen, der mit erheblichen finanziellen Mitteln realisiert wurde und die visuelle Erinnerungskultur für Jahrzehnte prägte. Fast jede polnische Stadt hat eine Grunwaldstraße. Nach 1989 verlor der Grunwald-Mythos seine politische Bedeutung. Heute ist Grunwald ein beliebtes Touristenziel, an dem jedes Jahr ein Reenactment der historischen Schlacht von 1410 mit über 1000 Menschen aus allen Teilen Europas stattfindet.

1910 wurde in Krakau anlässlich des 500. Jahrestags der Schlacht von Grunwald ein Denkmal errichtet. Verärgerte litauische Repräsentanten nahmen nicht an der feierlichen Enthüllung teil. Nachdem Vilnius und seine Umgebung von Lucjan Żeligowski eingenommen worden waren, nahmen die Feindseligkeit gegenüber Polen weiter zu. Nach seiner Unabhängigkeit 1918 entwickelte Litauen eine eigene Erinnerungskultur in Bezug auf die Schlacht von Žalgiris. Vor dem 500. Jahrestag des Todes von Vytautas dem Großen (1930) wurde beschlossen, den Herzog zu würdigen und ihm ein Denkmal zu widmen. Dieses Ehrenmal in Kaunas diente als Gegengewicht zum Monument in Krakau, das an den Sieg in der Schlacht von Grunwald erinnert. Das Denkmal für Vytautas den Großen besteht aus einer Bronzestatue, die über vier Soldaten thronet – ein Russe, ein Pole, ein Tatar und ein deutscher Kreuzritter – und ein Schwert hochhält. Das

Denkmal spiegelte die Absicht der ideologischen Propaganda wider: ein einfaches, verständliches Bild, mit dem man sich identifizieren kann und das für bestimmte moralische Werte steht. Der Bau des Denkmals wurde vor allem von der litauischen Armee gefördert, weshalb entschieden wurde, es auf dem Gelände einer Militäreinheit der litauischen Armee zu errichten. 1952 wurde es auf Anordnung der sowjetischen Behörden zerstört. 1988 beschloss die Bürger von Kaunas, das Denkmal für Vytautas den Großen wiederaufzubauen. Zu dieser Zeit waren Siegesymbole besonders wichtig und stärkten den Wunsch nach Unabhängigkeit. Über den Standort des Denkmals wurde heftig diskutiert, da die sowjetische Armee zu dieser Zeit noch in Panemunė (einem Stadtteil von Kaunas) stationiert war. Im Rahmen einer öffentlichen Umfrage gingen zahlreiche Vorschläge ein. Es war jedoch offensichtlich, dass die Teilnehmer der Umfrage wollten, dass die Denkmäler der sowjetischen Ideologie entfernt und der Held der Vergangenheit geehrt werden sollte.

Vytautas der Große sollte als ideologische Figur der nationalen Geschichtsschreibung das Selbstverständnis einer homogenen Nation legitimieren. Nach der Diskussion wurde entschieden, das Denkmal für Vytautas den Großen in der Nähe der wichtigsten Fußgängerzone, der Freiheitsallee, aufzustellen, neben dem Gebäude des Exekutiv- und Parteikomitees der Kommunistischen Partei – einem Kreuzungspunkt verschiedener ideologischer Positionen. Heute wird in den Medien darüber diskutiert, ob das Denkmal an einem unpassenden Ort steht, Aggressionen gegen andere Völker befördert, und nach Panemunė umgesetzt werden sollte.

Während des 2. Weltkriegs wurde 1944 der litauische Sportverband Žalgiris, ein Dachverband für Körperkultur und Sport, gegründet. Die offizielle Mitgliederzahl liegt derzeit bei 99 öffentlich registrierten Sportvereinen und -organisationen. Außerdem sind 108 nicht registrierte Sportvereine in die Aktivitäten eingebunden. Rund 15000 Menschen sind Mitglied unter dem Dach von Žalgiris. Viele Straßen und Plätze, Schiffe, ein erfolgreicher Basketballverein und eine Alkoholmarke tragen den Namen „Žalgiris“. Am 15. Juli wird der offizielle Tag der litauischen Landstreitkräfte gefeiert. Ihre Fahne wurde nach dem Vorbild der historischen Standarte mit dem Wappen der Gediminasäulen gestaltet, die 1410 über den Reihen der litauischen Soldaten wehte. Die unterschiedlich Wahrnehmung der Schlacht durch Litauer und Polen wird besonders bei der Bewertung der Rolle der litauischen Armee deutlich. Während der polnische Historiker Jan Długosz die Litauer beschuldigte, vom Schlachtfeld geflohen zu sein, betonen die Litauer, dass es sich um eine vorgetäuschte Flucht und damit ein taktisches Manöver gehandelt habe.

Zum 600. Jahrestag der Schlacht entstand mit finanzieller Unterstützung des litauischen Staats ein Spielfilm. Während die Litauer in dem polnischen Film *Die Kreuzritter* von 1960 nur eine Nebenrolle spielten, sollte der litauische Film von 2010 die Bedeutung der Litauer in der Schlacht angemessen darstellen.

1901 wurde auf dem Schlachtfeld von Tannenberg von den Deutschen ein Gedenkstein für den Hochmeister Ulrich von Jungingen errichtet. Er trug die Inschrift:

„Im Kampf für deutsches Wesen, deutsches Recht starb hier der Hochmeister Ulrich von Jungingen am 15. Juli 1410 den Heldentod.“

- Quelle der Übersetzung: <https://de.wikipedia.org/wiki/Jungingenstein>

1919 beschreibt der deutsche General Erich Ludendorff in seinen Memoiren, warum er die Schlacht von 1914 „Tannenberg“ nannte:

Die Schlacht wurde auf meinen Vorschlag die Schlacht von Tannenberg genannt, als Erinnerung an jenen Kampf, in dem der Deutsche Ritterorden den vereinigten litauischen und polnischen Armeen unterlag. Wird der Deutsche es je wieder zulassen, daß Litauer und namentlich der Pole aus unserer Ohnmacht Nutzen ziehen und uns vergewaltigen? Soll jahrhunderte alte deutsche Kultur verloren gehen?

- Erich Ludendorff. *Meine Kriegserinnerungen 1914-1918*. Berlin 1919, S. 44. Zitiert nach Sven Ekdahl. *Tannenberg/Grunwald – ein politisches Symbol in Deutschland und Polen*. In: *Journal of Baltic Studies* 22, 1991, 4. S. 271-324.

- Quelle der Übersetzung: [https://de.wikipedia.org/wiki/Schlacht_bei_Tannenberg_\(1914\)#Benennung_und_Lokalit%C3%A4t](https://de.wikipedia.org/wiki/Schlacht_bei_Tannenberg_(1914)#Benennung_und_Lokalit%C3%A4t)

1933 wurde das Realgymnasium Berlin-Lankwitz in „Tannenberg-Oberschule“ umbenannt. 1990 erhielt die Schule erneut einen neuen Namen – diesmal nach einem Widerstandskämpfer des 2. Weltkriegs. 1933 wurde der Namenswechsel folgendermaßen begründet:

Der Name Tannenberg erinnert nicht nur an die Tage höchster Leistung und höchsten Ruhmes und ist so geeignet, vaterländischen Stolz zu erwecken; er erinnert ebenso an Zeiten tiefsten Falles, verursacht durch den Nationalfehler der Zwietracht und soll dadurch zu einer Mahnung werden.

- Zitiert nach der Homepage des Willi-Graf-Gymnasiums, abrufbar unter <https://willi-graf-gymnasium.de/WirUeberUns/Historie/Namensgebung>

Fig. 92: Das deutsche Tannenberg-Denkmal in der Nähe von Hohenstein/Olsztyn
 Eingeweiht 1927; Hindenburg wurde in diesem Denkmal beigesetzt
 Quelle: Bunderarchiv. Bild 146-2004-0008, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_146-2004-0008,_Tannenberg-Denkmal.jpg

1939 zog der deutsche Historiker Erich Maschke eine Verbindung zwischen den Schlachten von 1410 und 1914:

Polen stand, an seiner eigentlichen geschichtlichen Aufgabe gemessen, in verkehrter Front. [...] Polen, das doch selbst den Ruhmestitel einer „Mauer der Christenheit“ gegen die ösliche Welt in seiner Geschichte erworben hatte, war im Bunde mit schismatischen Russen und heidnischen Tataren der Sieger über den geistlichen Ordensstaat Preußen, einen Vorkämpfer der Christenheit, geblieben. Dem Wesen nach bedeutete das nichts anderes als den Vorwurf, die östliche Grenzwatch für das Abendland verlassen zu haben.

Nicht nur ein polnisch-deutscher Gegensatz erhob sich also hinter der Schlacht von Tannenberg. Die Männer, die im Heere des Ordens am 15. Juli 1410 fielen, starben für die Freiheit und Selbständigkeit des Preußenlandes. In ihrem Tode bewährte sich aber auch die geschichtliche Sendung des Deutschtums im Nordosten seit zwei Jahrhunderten: es war Bollwerk des deutschen Volkes und seines Lebensraumes, es hütete damit zugleich Inhalt und Gestalt der abendländischen Kultur. Eben dieser letzte geschichtliche Sinn schlug die Brücke zwischen dem Tannenberg von 1410 und dem von 1914.

- Tannenberg. *Deutsches Schicksal – Deutsche Aufgabe*. Hrsg. v. Kuratorium für das Reichsehrenmal Tannenberg. Oldenburg [1939]. S. 182-183.

1977 kritisierte der Journalist Karl-Heinz Janßen die Benennung von Kasernen in Westdeutschland nach Tannenberg:

Doch welche Werte, welche Tugenden, welche historischen Vorstellungen sollten da den jungen Rekruten vermittelt werden? Etwa der Stolz auf das „germanische Schwert“, mit dem „Siegfried“ alias Hindenburg „die Slawen“ aufs Haupt schlug? :Wer heute noch Tannenberg und Hindenburg in Ehren hält, muß wissen, was er anrichtet. [...] Deutsch-Ordenskreuz, Tannenberg-Ehrenmal, Hindenburg-Mythos, alte Regimentsfahnen – den meisten Soldaten bedeuten diese Symbole nichts mehr. Die Traditionskette ist 1945 zerrissen – wer an sie guten Willens anknüpfen will, setzt sich Mißverständnissen aus. Warum nicht endlich eine neue, in die Zukunft gerichtete Tradition begründen?

- Karl-Heinz Janßen. Tannenberg – ein deutsches Verhängnis. Wofür stehen die Kasernennamen und Regimentsfahnen? In: *Die Zeit* 39/1977 (16.9.1977).

Fig. 93: "Die Schlacht bei Grunwald" ist ein Gemälde von Jan Matejko Aus dem Jahr 1878. Öl auf Leinwand, 426 x 987 cm. Das Original hängt im Nationalmuseum Warschau, Polen.

Quelle: dMuseum Digital Museum, <http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion/docmetadata?id=4799>

Anfang September 1939 wurde eilig eine riesige Leinwand aus dem Museum entfernt und zusammen mit *Kazanie Skargi* (Skargas Predigt), auch ein Gemälde von Matejko, in einer Rolle verstaut. Matejkos Gemälde wurden in einer Kiste nach Lublin gebracht und dort zunächst im Museumsgebäude versteckt. Bevor die Deutschen das Museum einnehmen konnten, wurden sie vergraben, wo sie bis 1944 überlebten. Die Propaganda des Dritten Reichs bezeichnete das Gemälde als Pamphlet und Provokation des Malers. Für die Preisgabe des Verstecks wurde eine Belohnung von zwei Millionen Markausgeschrieben, die später auf zehn Millionen erhöht wurde.

Fig. 94: Polnisches Denkmal auf dem Schlachtfeld von Grunwald
Eingeweiht 1960

Foto: Albertus teolog, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grunwald_-_pomnik.JPG

1966 sagte der polnische Erziehungsminister Henryk Jabłoński mit Rückblick auf den 550. Jahrestag der Schlacht von Grunwald im Jahr 1960:

Wie bereits angedeutet, wurde der Jahrestag von Grunwald als große nationale Manifestation betrachtet, die sich vor einem weiten historischen Hintergrund auf ein Ereignis mit großer historischer Bedeutung bezog. [...] Der erweiterte historische Hintergrund schließt die deutsch-polnischen Beziehungen im Allgemeinen ein, ebenso wie den Kampf um die West- und Nordgrenzen von Polen und die Bemühungen in den Gebieten, die zu verschiedenen Zeiten in deutscher Hand waren, ein polnisches Bewusstsein zu bewahren. Dieser Ansatz, der von den Organisatoren der Feierlichkeiten vollständig geteilt wird, verbindet diese Aspekte nicht nur mit dem Jubiläum von Grunwald sondern auch mit der Entstehung des polnischen Staates, mit der Geschichte des nationalen Befreiungskriegs sowie mit der Volksrepublik Polen als derjenige Staat, der es Polen ermöglichte, die von einer fremden Macht besetzten Gebiete zurückzuerhalten.

- Henryk Jabłoński. „Poland’s Millennium as reflected in the Work of Polish Scientists“ (Polens Jahrtausendfeier in den Arbeiten polnischer Wissenschaftler). In: *The Review of the Polish Academy of Sciences* 12 (1967), 3. S. 1-13, hier S. 6., zitiert nach

Sven Ekdahl. „Tannenberg/Grunwald – ein politisches Symbol in Deutschland und Polen“, In: *Journal of Baltic Studies* 22, 1991, 4. S. 271–324.

1987 erklärte das „Allpolnische Grunwald-Komitee“, das die jährlichen Feierlichkeiten auf dem Schlachtfeld organisierte, in seinem Programm, 1410 seien zwei Ideologien aufeinandergeprallt:

[...] einerseits eine Ideologie der Beherrschung, Unterordnung, Unterdrückung oder Vernichtung anderer Völker, andererseits eine Ideologie des Anspruchs auf eine eigene Identität, gute nachbarschaftliche Beziehungen zwischen Völkern und Nationen, Toleranz und Frieden. Während erstere als Rechtfertigung für Eroberungen, die Erweiterung der deutschen Gebiete zulasten anderer Völker und das Recht auf Aggression diente [...], stand letztere für die Verteidigung der Menschenrechte, forderte die Anerkennung friedlicher Methoden zur Lösung internationaler Konflikte und rechtfertigte bewaffnete Konflikte nur, wenn andere Möglichkeiten zur Verteidigung des Rechts auf einen selbstbestimmten Ausstieg, Gerechtigkeit und Frieden keinen Erfolg hatten.

- Program Ogólnopolskiego Komitetu Grunwaldzkiego (Programm des Allpolnischen Grunwald-Komitees). In: *Rzeczpospolita* 161 (13.7.1987). Zitiert nach Sven Ekdahl. „Tannenberg/Grunwald – ein politisches Symbol in Deutschland und Polen“. In: *Journal of Baltic Studies* 22, 1991, 4. S. 271–324.

Das Original von Antoni Wiwulskis (1877-1919) Meisterwerk in Krakau wurde – wenig überraschend – von den Nazis im 2. Weltkrieg zerstört. Die Kopie, die heute an seinem Platz steht, stammt aus dem Jahr 1976 und wurde akkurat nach Skizzen und Modellen des Originals nachgebildet. Obenauf sitzt König Władysław Jagiełło auf seinem Pferd und zeigt mit seinem Schwert in der rechten Hand nach unten. Vor dem Denkmal steht sein Cousin, der Großherzog von Litauen Vytautas (Vitold), der auf beiden Seiten von siegreichen Soldaten der gemeinsamen Armee flankiert wird. Der Tote im Vordergrund ist Ulrich von Jungingen, der Hochmeister des Deutschen Ordens, der während der Schlacht gefallen ist.

Der litauische Bildhauer Vincas Grybas (1890-1941) schuf das Denkmal von Vytautas dem Großen in Kaunas. Das Monument wurde 1932 im oberen Teil von Panemunė aufgestellt und 1952 von der sowjetischen Regierung zerstört. Die Kopie, die heute dort steht, entstand 1988 und wurde sorgfältig nach Skizzen und Modellen des Originals nachgebildet. Es zeigt die Bronzestatue des Großherzogs Vytautas mit Schwert. An den Ecken des Sockels sind besiegte Soldaten zu sehen. Sie tragen den Sockel, auf dem Vytautas steht: Ein ruthenischer Soldat mit einem Schild, auf dem der einen Drachen erschlagenden Hl. Georg abgebildet ist. Ein deutscher Kreuzritter mit einem zerbroche-

nen Schwert und einem Schild mit deutschem Adler zu seinen Füßen, sowie ein tatarischer und polnischer Soldat, jeweils mit einem Schild mit Adler zu ihren Füßen.

Zwischen Text und Jahreszahlen befindet sich ein Medaillon mit einer Karte von Litauen im 14. Jahrhundert.

Professor Mečislovas Jučas kritisiert in seinem Buch *Die Schlacht von Žaliris* (1960) Stefan Kuczyńskis Studie über die Schlacht von Grunwald, in der dieser versuche, die Rolle von Vytautas zu schmälern. Er weist nach, dass dies nicht der Quellenlage entspricht. Ursprünglich hatte M. Jučas das litauische Manöver bestritten. Er wies zunächst darauf hin, dass die Niederlage der Litauer in der Schlacht von Grunwald eine Erfindung von Jan Długosz sei, während die Fortsetzung der Chronik von Johann von Posilge und die *Cronica conflictus* „zwei Auffassungen unterschieden – Rückzug und Flucht“ und letzteres nicht auf die Litauer zutrefte. Später bezweifelte M. Jučas allerdings nicht, dass „der Rückzug der Litauer ein litauisches Manöver war, das die Absicht hatte, die feindlichen Truppen auseinanderzutreiben, um sie plötzlich im Rücken angreifen zu können. Es ist schwierig, die Rückkehr der Litauer auf das Schlachtfeld anders zu erklären, insbesondere weil die Litauer dieses Kampfmanöver mehr als einmal eingesetzt hatten“. Hier ist ein Novum erkennbar – das Manöver eines vorgetäuschten Rückzugs wird mit der nicht so traditionellen Idee erklärt, dass es sich um eine Taktik der Tataren handele und ein normales litauisches Manöver sei.

- Tomas Baranauskas. „Žalgirio mūšis Lietuvos istorikų darbuose“. In: Viduramziu Lietuva Website, abgerufen von <http://viduramziu.istorija.net/socium/zalgirio-musis-istoriografija.htm>

Professor Sven Ekdahl hat in Archiven einen Brief des Hochmeisters des Deutschen Ordens gefunden, der eine anschauliche und höchst glaubhafte Erklärung für die Ereignisse in Tannenberg enthält.

Lieber Meister, wenn die göttliche Vorsehung dafür sorgen sollte, dass du mit deinen Feinden zusammenkommst, um zu kämpfen, und du deine Truppen gegen deine Feinde anordnest, dann würden wir dir raten, die Kriegsgäste und Söldner, die du bei dir hast, mitzunehmen, die von ihnen zu nehmen, die du für fähig hältst, und mit deinen Kommandanten abzustimmen, dass sie gehorsam sind, wenn sie zum Kampf anstehen, damit sie in Form bleiben. Es kann vorkommen, dass deine Feinde absichtlich ein oder zwei Banner zurückziehen oder fliehen lassen: Das wäre absichtlich, denn sie hoffen, dass sie deine Kampfformation auf diese Weise zerbrechen, weil die Leute normalerweise gerne die Verfolgung aufnehmen, wie man es in der Großen Schlacht sieht. [...] Denn wenn eine Gruppe oder Reihe von

Soldaten zu siegessicher wird, ist es nicht so einfach, die Männer zurückzuholen, weil jeder die Verfolgung aufnehmen will und denkt, dass der Sieg errungen wurde, und sie nicht wissen, dass er halb verloren sein könnte. Und aus diesem Grund raten wir euch dringend, dass ihr eure Männer in ihren Kampfformationen so streng wie möglich zusammenhaltet und sie niemals die anderen verlassen lasst, bis ihr gesehen habt, wie sich die feindlichen Formationen hinter denen verhalten, die fliehen. [...]

- Sven Ekdahl. „The Turning Point in the Battle of Tannenberg (Grunwald/Žalgiris) in 1410. (Der Wendepunkt in der Schlacht von Tannenberg (Grunwald/ Žalgiris) 1410.)“ In: Lituanus, Volume 56, No. 2 - Sommer 2010, abgerufen: http://www.lituanus.org/2010/10_2_06%20Ekdahl.html

Jonas Mačiulis-Maironis (1862-1932) – einer der berühmtesten litauischen Dichter sowie katholischer Priester und Professor – schrieb zahlreiche Gedichte. Einige sind in seiner berühmtesten Gedichtsammlung, *Pavasario Balsai* (Frühlingsstimmen) enthalten. Das Gedicht *Nachrichten sind eingetroffen* entstand 1902 in St. Petersburg. Seine Gedichte waren Ausdruck des litauischen Nationalbewusstseins und beförderten die Hoffnung auf Freiheit und Unabhängigkeit. Es ist unbestritten, dass die Autorität von Maironis als Autor eines litauischen Schulbuchs über die litauische Geschichte (1891) aus dieser Zeit eine entscheidende Rolle für die Verankerung des Namens Žalgiris spielte.

Eina Garsas

Gedicht und Volkslied

NACHRICHT IST GEKOMMEN

Autor: *Jonas Mačiulis-Maironis*

Nachricht ist gekommen aus Preussen:

Sattelt Eure Pferde!

Ritter sind auf dem Weg in unser Land

Mit großer Macht.

Sorge Dich nicht, kleine Schwester! Bitte, sei guten Mutes:

Ich komme lebend, gesund und wacker zurück in meine geliebte Heimat.

Groß sind die Reichtümer der Kreuzritter:

Spitzen aus Blattgold

Zieren die Türme ihrer Städte,

in ihren Truhen lagert Seide.

Ich bringe ein preussisches Schwert zurück. Einen seidenen Schal dazu.

Geliebte Schwester, du bekommst den Schal, einen goldenen Gürtel und Ring.

Es ist schon wieder Frühling.

Höre die fliegende Lerche!

Doch gibt's nichts Neues vom Gefährten,

Der in den Kampf gegangen.

Als die Sonne unterging, wütete die Schlacht. Viel Blut wurde vergossen.

Dort kämpfte mein Liebster für sein Land, dort starb er.

Alle meine Freunde singen fröhlich,

in glänzender Seide gekleidet.

Ich jedoch weine immerfort

Und träume von Gräbern.

Geliebter, keine Koseworte wirst Du mehr flüstern.

An meinen schlanken Finger wirst Du keinen goldenen Ring mehr stecken!“

Abgerufen: <https://allpoetry.com/News-Has-Come>

Zum 600. Jahrestag der Schlacht von Žalgiris im Jahr 2010 wurde eine 500 Litas Gedenkmünze (Metall Gold Au 999, Durchmesser 33 mm, Gewicht 31,1 g, Stückzahl 5000) herausgegeben. Sie wurde vom Künstler Rytas Jonas Belevičius entworfen und weist am Rand Stilelemente aus dem 15. Jahrhundert auf. Die Münze wurde bei UAB Lithuanian Mint geprägt.

Auf der Vorderseite der Münze ist das hoheitliche Siegel von Vytautas dem Großen abgebildet. Auf der Rückseite sind Szenen der Schlacht von Grunwald zu sehen, mit Illustrationen von Kleidung, Rüstungen und Waffen der Reiter und Fußtruppen jener Zeit. Im Halbkreis ist Die Schlacht von Grunwald 14102010 eingeprägt.

Fragen zur Reflexion

1. Warum waren und sind die Schlachten von 1410 und 1914 in Polen, Litauen und Deutschland so bedeutend?
2. Sollten Straßen in Polen, Litauen und Deutschland weiterhin nach Žalgiris/Grunwald/Tannenberg benannt werden? Sollten Straßen mit diesem Namen umbenannt werden?
3. Wie können die Ereignisse auf dem Schlachtfeld von 1410 heute angemessen erinnert werden?

Weiterführende Literatur

1. Sven Ekdahl. „The Turning Point in the Battle of Tannenberg (Grunwald/ Žalgiris) in 1410. (Der Wendepunkt in der Schlacht von Tannenberg (Grunwald/ Žalgiris) 1410)“ In: *Lituanus*, Volume 56, No.2 - Sommer 2010. www.lituanus.org/2010/10_2_06%20Ekdahl.html
2. Sven Ekdahl. *Grunwald 1410. Studia nad tradycją i źródłami*. (Grunwald 1410. Studie zu Tradition und Quellen). Avalon, 2015.
3. Mečislovas Jučas. *Žalgirio mūšis* (Die Schlacht von Žalgiris). Vilnius, Lietuvos dailės muziejus, 2009.
4. D. Mačiulis, R. Petrauskas, D. Staliūnas. *Kas laimėjo Žalgirio mūšį?* (Wer gewann die Schlacht von Žalgiris?) Vilnius, Mintis, 2012.
5. W. Paravicini, R. Petrauskas. Vercamer G. *Tannenberg - Grunwald - Žalgiris 1410. Krieg und Frieden im späten Mittelalter*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2012.
6. Stephen Turnbull. *Tannenberg 1410 Disaster for the Teutonic Knights*. (Tannenberg 1410. Katastrophe für die Deutschen Ritter). London, Osprey Campaign, 2003.

2.12 Die Reformation

Anders Frøymark, Juhan Kreem und Vitalija Kasperavičiūtė

Im Jahr 2017 wurde in den Ländern rund um die Ostsee an 500 Jahre Reformation erinnert, allerdings auf verschiedene Weise und in unterschiedlichem Ausmaß. In Dänemark beispielsweise werden wahrscheinlich wenige Menschen die unzähligen Bücher, Ausstellungen und Medienberichte übersehen haben, während im Nachbarland Schweden die Feierlichkeiten mehr oder weniger unbemerkt von der breiten Öffentlichkeit stattfanden. Allerdings wurde der Papst eingeladen, an der Gedenkveranstaltung teilzunehmen, was für die Feier eines Ereignisses, das einst zur Spaltung des westlichen Christentums geführt hat, alles andere als selbstverständlich ist.

In Litauen hat das litauische Parlament, der Seimas, das Jahr 2017 zum Jahr der Reformation erklärt. Die Entscheidung des Parlaments beruhte auf der Annahme, dass viele christliche Länder das 500. Jubiläum der lutherischen Reformation feiern und an das Jahr 1517, in dem Luther seine Thesen veröffentlicht hat, erinnern würden. Sie unterstrich aber auch die Tatsache, dass die Reformation in Litauen viele berühmte Persönlichkeiten hervorgebracht hat, die die Liebe zur Landessprache pflegten und förderten, sich als Schriftsteller und in der Kultur engagierten und das Bildungssystem mitgestalteten. Dazu gehören Martynas Mažvydas (Martinus Mosvidius), Kristijonas Donelaitis (Christian Donaleitis), Jonas Bretkūnas (Johannes Bretke, Bretkus) und Abraomas Kulvietis (Abraham Culvensis). Darüber hinaus löste die Reformation neue soziale, wirt-

schaftliche, politische und kulturelle Prozesse in Europa aus, die sich auch auf Litauen stark auswirkten.

In Estland waren die Traditionen des Luthertums immer mächtig. In der allgemeinen Wahrnehmung kümmerte sich die lutherische Kirche stark um die Entwicklung der estnischen Sprache und förderte die Schulbildung. Das Jahr 2017 wurde vor allem von der estnisch-lutherischen Kirche gefeiert, die die Feierlichkeiten mit der Hunderjahrfeier der estnischen Republik 2018 verband. Schon 1924, als das Jubiläum des Beginns der Reformation in Estland gefeiert wurde, hatte die Kirche betont, dass Luthers Reden über die Freiheit die Esten dazu angeregt hat, für ihre persönliche und politische Freiheit zu kämpfen. Die Rolle des Luthertums in der estnischen Geschichte ist allerdings nicht ganz so gradlinig. Obwohl viele der Anführer der estnischen Nationalbewegung protestantische Pfarrer waren, gehörte die Kirche selbst zum Ancien Régime. So zeigen beispielweise die vielen Übertritte zur russisch-orthodoxen Kirche im 19. Jahrhundert, dass die protestantische Kirche die spirituellen Bedürfnisse der Menschen nicht erfüllte.

Die Ereignisse

Als Beginn der Reformation gilt in der Regel die Veröffentlichung der 95 Thesen zur Klärung der Kraft der Ablässe durch Martin Luther 1517. Zwar gab es bis zum Wormser Edikt 1521, das Luther zum Gesetzlosen erklärte, keine endgültige Spaltung zwischen den Katholiken und der aufkeimenden lutherischen Linie. Die Spannungen waren in den Jahren allerdings immer größer und die Position Luthers und seiner Anhänger radikaler geworden

Luthers Kritik bezog sich ursprünglich auf den Ablasshandel und einige Aspekte der Lehren vom Fegefeuer und des Gnadenschatzes. Die Reformation beinhaltete später aber auch die Unterscheidung zwischen Gesetz und Evangelium, das völlige Vertrauen auf die Heilige Schrift als einziger Quelle des wahren Glaubens und die Überzeugung, dass nicht gute Taten sondern einzig der Glaube an Jesus der Weg zu Gottes Vergebung für Sünden ist.

In der Ostseeregion verbreiteten sich die ersten Ideen der Reformation in den Städten, während die Menschen auf dem Land grundsätzlich damit zufrieden waren, den wiederkehrenden Zyklen des christlichen Jahres zu folgen, den heiligen Ritualen beizuwohnen und den Gemeindepriester als Vermittler zwischen Himmel und Erde zu betrachten. Die Menschen in den Städten konnten mehrheitlich lesen und schreiben und waren neuen Ideen gegenüber offener. Das 15. Jahrhundert war im Nordwesten Europas eine Zeit wachsender Städte. Diese waren Orte intensiver religiöser Leidenschaft und neuer religiöser Bewegungen, die mal mehr, mal weniger Teil der katholischen Hi-

erarchien sowie ihrer Überwachung und Leitung waren. Im folgenden Jahrhundert waren die Städte reif für die Reformation. In Riga wurde die Reformation bereits 1522 gepredigt, kurz danach wird von ersten Predigern in Tallinn berichtet. In der damals zu Dänemark gehörenden Stadt Malmö konnten die Ideen der Reformation ab 1527 Fuß fassen.

Dies fiel mit Veränderungen auf politischer Ebene zusammen: der Geburt des frühneuzeitlichen Fürstenstaats. Fürsten wie Heinrich VIII. in England, Christian III. in den Dänemark und Norwegen und Gustav Wasa in Schweden waren nicht die ersten, die nach mehr direkter Kontrolle über ihre Territorien und deren Ressourcen strebten, wie beispielsweise über die Eigentümer von Kirchen und Abteien, die von Steuern befreit waren. Doch sie traten mit größerem Selbstbewusstsein auf als ihre Vorgänger, das teilweise von den Ideen der Reformation, die das Eigentum der Kirche und die religiösen Hierarchien ebenfalls kritisierten, getragen wurde.

Gleichzeitig war die Autorität des Papsttums und der zentralen Institutionen der Kirche durch das Abendländische Schisma am Ende des 14. Jahrhunderts und die darauffolgende konziliare Bewegung beschädigt. Die katholischen Gläubigen überall in Europa hatten den Eindruck, die katholische Hierarchie sei - auf sich allein gestellt - anfällig für Richtungskämpfe und Korruption, und nur die starke Führung des Kaisers und anderer weltlicher Herrscher habe die Kirche erfolgreich auf ihren Kurs zurückgebracht. Entscheidend war möglicherweise weniger der Verlust der Autonomie der katholischen Kirche als vielmehr der Verlust ihrer moralischen Autorität - und das in einem religiösen Klima, das von starken spirituellen Bewegungen unter den Laien geprägt war.

Machmal trat die reformatorische Bewegung radikal auf und wurde begleitet von ikonoklastischen Angriffen, bei denen Bilder und Objekte katholischer Riten gewaltsam aus Kirchen entfernt und Bettelmönche aus ihren Klöstern verjagt wurden. Wenig überraschend fanden solche Szenen fast ausschließlich in Städten statt, wo die Reformation von einer wirklichen Volksbewegung getragen wurde. In den ländlichen Teilen der Ostseeregion waren solche Ereignisse selten. Hier war es stattdessen die Haltung der Herrscher, die bestimmte, welche Richtung die Ereignisse nehmen würden.

Ein Beispiel ist der schwedische König, Gustav Wasa (1523-1560), der erkannte, dass er vorsichtig vorgehen musste, um keinen Widerstand zu erzeugen. Denn sein Land war tief im Katholizismus verankert, und der Heiligenkult war dort im Spätmittelalter wesentlich lebendiger als in fast jedem anderen christlichen Land. Sein Ziel war die Stärkung der Finanzen des Reichs durch die Verstaatlichung der kirchlichen Eigentümer. Dies bedeutete, dass die meisten Klöster und Konvente geschlossen wurden, allerdings zog sich dies über mehrere Jahre hin und wurde möglichst geräuschlos durchge-

führt. Während das Bischofsamt in Dänemark abgeschafft wurde, ließ Gustav Wasa es bestehen, entzog ihm aber die finanziellen Ressourcen. Die Umsetzung der Reformation nahm fast das gesamte 16. Jahrhundert in Anspruch, bis im Jahr 1593 auf einer Synode in Uppsala schließlich der Anschluss der Schwedischen Kirche an den evangelischen, also den lutherischen Glauben beschlossen wurde. Zwei Jahre später wurde das Kloster Vadstena geschlossen. Ein von Herzog Karl, dem jüngsten Sohn Gustavs, angeführter Aufstand im Jahr 1598 setzte König Sigismund mit der Begründung ab, dass eine protestantische Nation nicht von einem katholischen König geführt werden könne. Dies war, hoffentlich, der letzte Bürgerkrieg in Schweden. Aber da Sigismund auch König von Polen und Großherzog war, war dies auch der Beginn der verheerenden Kriege zwischen Polen und Schweden im 17. Jahrhundert.

Während in den meisten Gebieten der Ostseeregion der lutherische Zweig der Reformation erfolgreich war, traten mancherorts auch reformierte (calvinistische) Varianten auf, vor allem in Polen und dem Großherzogtum Litauen, wo unter der Herrschaft von Sigismund II. Augustus (1548-1572) religiöse Toleranz herrschte. Multikulturalismus und Multikonfessionalismus werden manchmal als größter Beitrag Polens zur europäischen Kultur betrachtet. Mit zehn verschiedenen Konfessionen war das Großherzogtum Litauen diesbezüglich einziartig im 16. Jahrhundert, sogar im Vergleich zu so vielfältigen Ländern wie Polen und Siebenbürgen. Das Großherzogtum Litauen sticht durch die Geschwindigkeit, mit der es den Multikulturalismus rechtlich anerkannte, aus den anderen Ländern Zentral- und Osteuropas hervor. Später verengten sich die Toleranzgrenzen in Polen und Litauen, doch die Veränderungen vollzogen sich langsam und ohne Zwang, sodass der Multikonfessionalismus bis ins 20. Jahrhundert überlebte. Man kann wohl behaupten, dass das Litauen des 16. Jahrhunderts der Geburtsort europäischer Toleranz war.

Insbesondere einige Familien innerhalb des Hochadels konvertierten zum reformierten Glauben. Unter ihnen waren Zweige der mächtigen und einflussreichen litauischen Radziwiłł-Familie. Sie entschieden sich für den Calvinismus, weil er besser zu ihren Plänen passte, die Macht des Großherzogs zu schwächen, die in hohem Maße auf der Autorität der Kirche beruhte. Sie wollten aber auch grundsätzlich den Einfluss der katholischen Kirche einschränken. In Preußen war der lutherische Glaube weit verbreitet, doch die meisten polnischen und litauischen Untertanen von Sigismund blieben katholisch.

Die Führung der römisch-katholischen Kirche reagierte mit einer katholischen Reformation, häufig als Gegenreformation bezeichnet. Nordwesteuropa wurde, bis auf den größten Teil von Irland, protestantisch. Südeuropa blieb überwiegend katholisch, abgesehen von den vielfach verfolgten Waldensern. Zentraleuropa war der wichtigste

Schauplatz des Dreißigjährigen Krieges. Auch gab es bis ins 19. Jahrhundert immer wieder Vertreibungen von Protestanten aus Zentraleuropa. In den Staaten des Warschauer Paktes verringerte sich nach dem 2. Weltkrieg und der Umsiedlung der ethnisch Deutschen nach Ostdeutschland oder Sibirien der Anteil der Protestanten, obwohl einige Angehörige dieses Glaubens bis heute dort leben. Die Abwesenheit von Protestanten bedeutet aber nicht unbedingt, dass die Reformation gescheitert ist.

1534 wurde der Jesuitenorden gegründet, um den Katholizismus wiederzubeleben und dem Einfluss der Lutheraner und anderer Reformer etwas entgegenzusetzen. Der Orden setzte vor allem auf Bildung und Missionierung in Übersee. 1579 wurde die Universität von Vilnius gegründet.

Das Ende des Zeitalters der Reformation ist umstritten: Mögliche Endpunkte sind die Annahme des Glaubensbekenntnisses, die das Zeitalter der Orthodoxie einläutete. Andere Denkschulen beziehen den Endpunkt auf die Gegenreformation oder den Westfälischen Frieden (1648).

Auswirkungen der Reformation – in der Ostseeregion und darüber hinaus

Die Auswirkungen der protestantischen Reformation und der Gegenreformation waren gewaltig. Eine der wichtigsten langfristigen Folgen war die Erhöhung des allgemeinen Bildungsniveaus. Martin Luther bestand auf dem allgemeinen Priestertum aller getauften Christen, was bedeutete, dass alle - Frauen wie Männer - eine persönliche Verantwortung für ihr spirituelles Wohl haben und deshalb in der Lage sein sollten, die Bibel und den Katechismus zu lesen. Doch auch in der katholischen Welt wurde Bildung als Mittel zur Stärkung des katholischen Glaubens betrachtet. Mit den Ursulinen und Jesuiten entstanden neue Orden, die Bildung zu ihrem Schwerpunkt machten, sodass auf lange Sicht die Entwicklung derjenigen in der protestantischen Welt entsprach.

Auch der Buchdruck in der jeweiligen Landessprache wurde durch die religiösen Konflikte beschleunigt. Katholiken und Protestanten gaben Katechismen und andere religiöse Bücher heraus. Um nur einige Beispiele zu nennen: In Finnland, damals östlicher Teil des Königreichs Schweden, entwickelte Mikael Agricola (1510-1557) mit seinem *ABC-Kiria* 1543 ein Regelwerk für die finnische Schriftsprache und veröffentlichte 1548 eine finnische Übersetzung des Neuen Testaments. Währenddessen veröffentlichte Martynas Mažvydas (1510-1563) 1547 in Königsberg das erste gedruckte Buch Litauens, einen Katechismus mit Fibel.

Nach der Reformation wurden neue Universitäten gegründet, unter anderem in Königsberg (1544), Vilnius (1579) und Tartu (1632).

Weniger positiv war der Verlust eines Gemeinschaftssinns in Europa. Der katholische Glaube und die katholische Liturgie waren ein verbindendes Element, von Tromsø im Norden bis Syracuse im Süden, von Vilnius im Osten bis Santiago de Compostela im Westen. Nun führten die Mitglieder verschiedener Konfessionen Krieg gegeneinander. Insbesondere das 17. Jahrhundert war in Europa von Kriegen geplagt, die zumindest teilweise religiös motiviert waren.

In der Ostseeregion hatte die Reformation größere Folgen als in den meisten anderen Teilen Europas. Es traten langfristige politische Veränderungen ein, beispielsweise 1537 die Unterordnung Norwegens unter die dänische Krone nach der erzwungenen Auflösung der norwegischen Kirchenprovinz – der stärksten politischen und ideologischen Struktur in Norwegen im Spätmittelalter unter Führung des katholischen Erzbischofs von Nidaros (Trondheim). Ein weiteres Beispiel ist die Krise und Auflösung des mittelalterlichen Livlands, wo die *Raison d'Être* des Deutschen Ordens und der katholischen Bischöfe, die eine ausgedehnte weltliche Macht besaßen, untergraben wurde. Mitglieder des Ordens, darunter der letzte Landmeister, Gotthard Kettler, konvertierten zum Luthertum. Um die Gebiete dieses geschwächten mittelalterlichen Fürstentums stritten sich abwechselnd Polen, Litauen, Dänemark, Schweden und Russland.

Südlich von Livland wurde durch die Lubliner Union ein Staat gegründet, die königliche Republik Polen-Litauen, auch als *Rzeczpospolita* bekannt. Diese geopolitische Situation brachte einen starken katholischen Staat hervor. Deshalb war die Gegenreformation in Litauen und Polen recht erfolgreich.

Während die katholische Kirche während des ganzen Mittelalters leidenschaftlich um ihre Unabhängigkeit kämpfte, suchten die reformierten Bewegungen Schutz und Unterstützung bei den weltlichen Herrschern und wurden in den meisten Fällen zu Staatskirchen. Dies kann auf lange Sicht zu einer Schwächung ihrer Widerstandskraft in Zeiten politischer Unterdrückung und/oder Besetzung beigetragen haben – ganz im Gegensatz zur Rolle der katholischen Kirche in Litauen und Polen während der sowjetischen Besatzung und kommunistischen Herrschaft.

Ein bemerkenswerter Aspekt der Reformation im Norden ist ihre Auswirkung auf ethnische Minoritäten, wie die Samen. Zum Ende des Mittelalters wurden die Samen in der Regel getauft, trugen christliche Namen und fasteten an den Freitagen. Die Reformierer betrachteten sie allerdings als Heiden und verachteten ihr Fasten als vergebliches Mühen um Werkgerechtigkeit. Daher wurden die Samen das Objekt einer zweiten „Christianisierung“.

Während die Welt des westlichen Christentums durch die Diskussionen und Kämpfe über den richtigen Weg, Christus zu folgen, entzweibrach, schienen die östlichen orthodoxen Kirchen kaum betroffen. Die Liturgie und Lehren der orthodoxen Kirche waren scheinbar gefestigt. Dennoch verhandelten orthodoxe Bischöfe aus dem weiten Gebiet des Großherzogtums Litauen – möglicherweise eher aus politischen als aus religiösen Gründen – mit dem Papst in Rom über die Gründung einer Union, in der die charakteristischen Elemente des orthodoxen religiösen Lebens und seiner Liturgie nicht aufgegeben würden. Das Ergebnis war die Union von Brest 1595, die schließlich zu der sogenannten ruthenischen oder unierten Kirche führte – einer Kirche mit östlichen Ritualen unter der Autorität des römischen Papstes. Diese Kirchen gehören noch immer zur religiösen Landschaft in Ost- und Zentraleuropa.

In den Ländern, in denen die Reformation gesiegt hatte, wurden die katholischen Kirchengebäude relativ schnell an die Bedürfnisse der lutherischen Gemeinden angepasst. Häufig wurden die alten Altäre und Heiligenbilder behalten oder an weniger sichtbaren Orten aufgestellt. In anderen Fällen waren die Veränderungen umfassender. Die Kirche Sankt Petri in Malmö ist eine gotische Kirche aus dem 14. Jahrhundert, die über Generationen der katholischen Gemeinde in der wohlhabenden Küstenstadt diente. Malmö erwies sich als fruchtbarer Boden für die Ideen der Reformation. Die Reformation in Malmö war begleitet von Bilderstürmen, die sonst unüblich für die nordischen Länder waren. Viele Altäre und Heiligenbilder wurden bereits 1529 zerstört. 1555 wurden die Wände der Kirche geweißt, um die katholischen Wandmalereien zu überdecken. Das Innere wurde für die Zwecke des protestantischen Gottesdienstes umgebaut, mit Kirchenbänken in geordneten Blöcken und einer Kanzel an prominenter Stelle. Statt der Heiligenbilder, die Farbe in das Innere gebracht hatten, wurden die Wände mit den Grabschriften wohlhabender Kaufleute und Geistlicher bedeckt.

Fig. 95: Kirche Sankt Petri in Malmö
Foto: Anders Fröjmark

Die gleiche Leichtigkeit, mit der katholische Kirchen für protestantische Zwecke umgenutzt werden konnten, funktionierte auch in die andere Richtung. Manche Kirchen aus der Zeit des Katholizismus, die reformiert worden waren, wurden im 20. Jahrhundert wieder zu katholischen Kirchen, wie beispielsweise die St.-Jakobs-Kathedrale in Riga und viele Kirchen in Pommern.

In Pommern befindet sich auch dieses Beispiel einer Kirche, die als protestantisches Gotteshaus erbaut und Ende der 1940er Jahre zu einer katholischen Kirche umgewandelt wurde: die ehemalige Gutskirche von Kulice (Külz). Die Kirche wurde 1865 auf dem Landsitz der Familie Bismarck erbaut, als Pommern überwiegend protestantisch und deutschsprachig war. Aufgrund der Veränderungen nach dem 2. Weltkrieg wurden die Deutschen gezwungen, das Gebiet östlich der Oder zu verlassen, das im Anschluss von katholischen Polen besiedelt wurde. Diese waren zuvor häufig gewaltsam aus den Teilen Polens vertrieben worden, die von der Sowjetunion besetzt worden waren.

Fig. 96: Kulice ehemalige Gutskirche
Foto: Vitalija Kasperavičiūtė

Fig. 97: Kulice ehemalige Gutskirche
Foto: Vitalija Kasperavičiūtė

Der hoffentlich letzte Bürgerkrieg in Schweden fand 1598 statt. Der schwedische König Sigismund (auch Sigismund III. von Polen und Litauen) wurde von seinem eigenen Onkel, Herzog Karl, angefochten. Die entscheidende Schlacht fand am 25. September 1598 in Stångebro in der Nähe von Linköping statt. Herzog Karl gewann und Sigismund flüchtete aus Schweden. Grausame und scheinbar endlose Kriege zwischen Schweden und Polen folgten. Herzog Karl ließ in Schweden zahlreiche Adlige hinrichten, deren einziges Verbrechen darin bestand, dass sie ihrem rechtmäßigen König treu waren.

Auf dem Schlachtfeld wurde 1898 ein Denkmal errichtet. Die Inschrift spricht weder von einem Bürgerkrieg noch von einem Aufstand, sondern lautet: „Die von den Vätern vermachte Freiheit und der evangelisch-lutherische Glaube wurden für das schwedische Volk gerettet“. Es darf allerdings bezweifelt werden, dass die Herrschaft von König Sigismund die traditionellen Freiheiten oder die Religion der Mehrheit der Schweden gefährdet hat.

Fig. 98: Stångebro-Denkmal in Linköping, Schweden
Foto: Anders Fröjmark

Nach der Niederlage von König Sigismund 1598 verließen zahlreiche schwedische Katholiken Schweden und gingen mit ihrem König nach Polen. Hier pflegten sie die Traditionen ihrer alten Heimat. Kopien des Breviarium Romanum, die für Polen (1631) gedruckt wurden, enthielten einen Anhang mit den Schutzheiligen des schwedischen Königreichs, die in ihrer Heimat nicht mehr geehrt wurden. Im Wappen der polnischen Könige der Wasa-Dynastie werden die Symbole des schwedischen Königreichs, die drei Kronen und der Löwe, mit dem polnischen Adler und dem litauischen „Vytis“ (der weiße Ritter) verbunden.

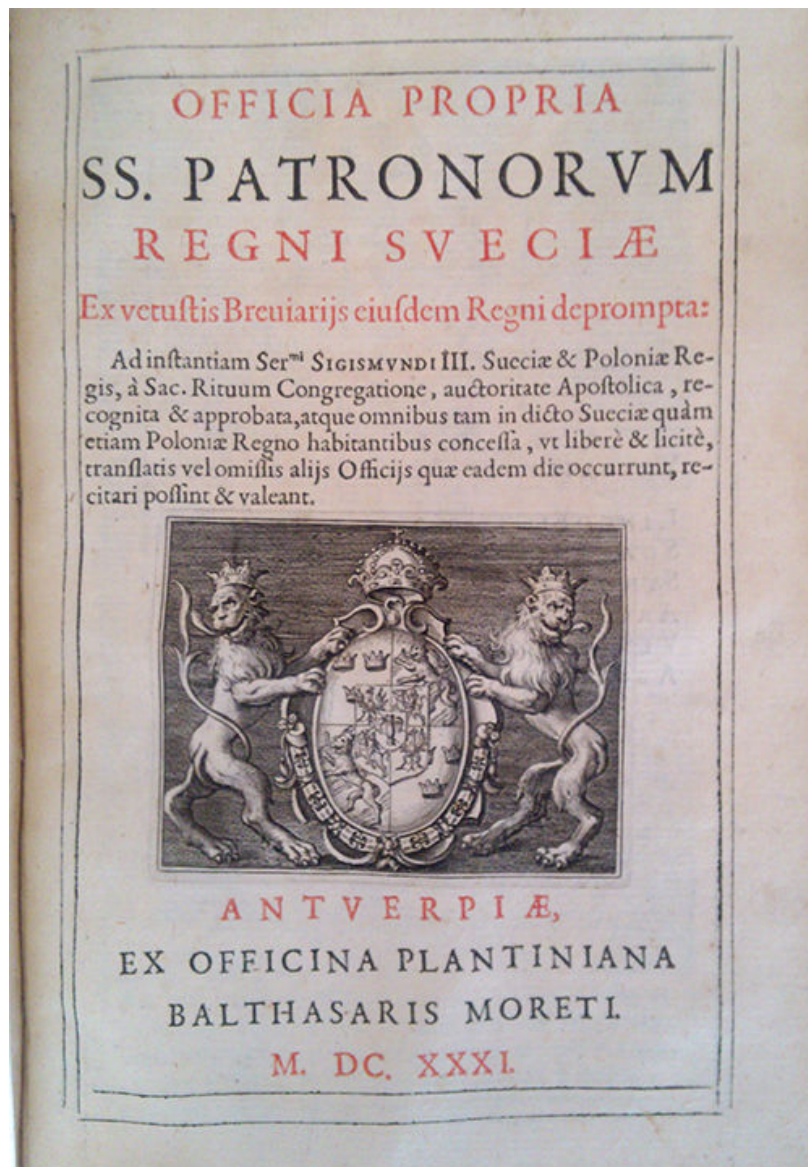

Fig. 99: Ein zweites Leben für den schwedischen Katholizismus in Polen, Titelseite des Anhangs
Title page of the appendix

Peder Laurensen, ein Reformier aus Malmö 1530.

In allen Ländern und Reichen behindern sie die wahren evangelischen Predigten für den einfachen Bürger, die sie mit Fesseln, Einschüchterungen, Steuern, Inhaftierung und Not an ihre alten Bräuche und gottlosen, menschengemachten Dienste ketten. Die ganzen Einnahmen und gewinnbringenden Zölle dienen weder dem Lob und dem Ruhm Gottes noch guten christlichen Sitten, sondern nur ihrem eigenen leiblichen Gewinn zum Schaden und zur Unterdrückung der Armen.

- Peder Laurensen, Malmö 1530, zitiert nach Martin Schwartz Lausten. *Reformationen i Danmark (Die Reformation in Dänemark)*. 2016. S. 87–88..

Das Malmø-bog (Malmöbuch, 1530) wurde in der damals dänischen Stadt Malmö gedruckt und zeigt, dass die Ideen der Reformation in einem städtischen Umfeld entstanden.

Wir würden wahrhaftig sagen, dass ein armer Mensch, Junge oder Mödchen, der auf einem Mistkarren sitzt und die zehn Gebote Gottes oder eine andere biblische Hymne zur Lobpreisung der Herrlichkeit Gottes singt, in den Augen Gottes besser und wertvoller ist als zahlreiche Priester, Mönche oder Domherren, die von morgens bis abends ohne den rechten christlichen Glauben oder jegliche Gottesfurcht murmeln und heucheln und sich nicht um das kümmern, was sie sagen, singen oder lesen.

- Malmø-bogen (Malmöbuch), 1530, fol. 42r/v.

Ein Krankenhaus und ein Gemeindehaus sollen außerdem zur Unterstützung und Erholung der Armen, Kranken, sehr alten und behinderten Personen mit ehrlichen Diensten und Pflege finanziert werden aus den Kassen der Altare, Gilden und anderen unrechtmäßigen Verwendungen, die in der Vergangenheit üblich waren.

- Malmø-bogen (Malmöbuch), 1530, fol. 78v.

Wir würden keine Bilder und Gemälde wegwerfen oder verachten, solange sie nicht auf andere Weise als die christliche verwendet werden, die wir hier präsentiert haben. Doch werden wir sie weder durch Kniefall noch durch nutzlose Ausgaben, wie Kerzen, Kleidung, Spenden, Geld, Silber oder Gold, ehren. Solche gebühren den lebenden Abbildern Gottes, unseren armen Brüdern und Schwestern, denen wir Gottes Weisungen und Geboten folgend, Kleidung und Essen spenden und geben sollen. Diese Gebote gelten nicht für Truhen, Steine und leblose, menschgemachte Bilder.

- Malmø-bogen (Malmöbuch), 1530, fol. 103v.

Martin Lipp (1854-1923), ein lutherischer Pastor, Dichter und Historiker schrieb auf Estnisch eine erste Kirchengeschichte, die den Beginn der Reformation in Livland darstellt:

Und Knöpfken kam. Die Ankunft dieses bescheidenen Lehres in der Hauptstadt Livlands wurde viel wichtiger als die Ankunft von zehn Rittern auf ihren Kriegspferden oder fetten Erzbischöfen in festlichen Kutschen.

- Martin Lipp. *Kodumaa kiriku ja hariduse lugu*. Jurjew, 1897.

Niels Kærgård's *Hvorfor er vi så rige og lykkelige?* (Warum sind wir so reich und glücklich?) ist eines der vielen Bücher, die sich zum 500. Jubiläum der Reformation an die breite Öffentlichkeit in Dänemark wenden. Ausgangspunkt dieses 71-seitigen Buchs ist die Frage, ob es eine Verbindung zwischen dem Reichtum und der allgemeinen Lebensqualität des nordischen Wohlfahrtsstaats von heute und der Tatsache gibt, dass diese Länder alle die lutherische Reformation erlebten. Kærgård, Professor für Agrarwirtschaft an der Universität Kopenhagen, bietet – wenig überraschend – keine einfache Antwort auf diese Fragen, sondern trägt eher dazu bei, sie präziser zu formulieren.

Aus der Chronik des katholischen Priesters Dionysius Fabricius, die Ende des 16. Jahrhunderts oder Anfang des 17. Jahrhunderts in Livland geschrieben wurde:

Worüber sollte man sich noch wundern – dass die Saat dieser äußerst bedauernden Ketzerei im Jahr 1538 zuerst in Tartu und nicht in Riga, Tallin oder einer anderen livländischen Hafenstadt gesät wurde. Auch das Oberhaupt der Kirche, Hermann Bay, war anwesend. Dies geschah nicht durch einen gebildeten Mann, sondern einen einfachen und groben Kürschner mit Namen Michael, der aus Nürnberg nach Livland gekommen war, geschickt von, ich weiß nicht ob von Gott oder jemand anderem, als Bote des Teufels.

- Dionysius Fabricius. *Liivimaa ajaloo lühiülevaade. Dionysii Fabricii Livonicae historiae compendiosa series*. Johannes Esto Ühing. S. 162-163.

Questions for reflection and discussion

1. Welche Bedeutung hat der Begriff „Reformation“ für Dich bzw. welche Bedeutung hat er auf der Grundlage dieses Artikels und der Quellen?
2. Eine Welt/Europa gespalten?
3. Ein notwendiges Instrument der Modernisierung?
4. Die Rückkehr zur wahren Religion? Die Entfernung von der wahren Religion?
5. Ein vergangenes Ereignis mit keinerlei Verbindung zu den heutigen Problemen?

Weiterführende Literatur

1. *Die Baltischen Lande im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung: Livland, Estland, Ösel, Ingermanland, Kurland und Lettgallen: Stadt, Land und Konfession 1500–1721. Teil 1–4*. Hrsg. Matthias Asche, Werner Buchholz und Anton Schindling. (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung 69–72). Münster, Aschendorff, 2009–2012.
2. Kęstutis Daugirdas. „The Reformation in Poland-Lithuania as a European Networking Process“ (Die Reformation in Polen-Litauen als europäischer Netzwerkprozess). In: *Church History and Religious Culture*, Bd. 97:3–4 (2017), S. 356–368.

3. Martin Schwartz Lausten. *Reformationen i Danmark* (Die Reformation in Dänemark). 4. Aufl. København, Eksistensen, 2016.
4. Ingė Lukšaitė. „The Reformation in Lithuania: A New Look: Historiography and Interpretation.“ (Die Reformation in Litauen: Neue Perspektiven. Geschichtsschreibung und Interpretation.) In: *Lituanus: The Lithuanian Quarterly*, Bd. 57:3 (2011), S. 9–31.

2.13 Gustaw II. Adolf

Anders Frøymark, Jörg Hackmann, Lea Kõiv, Janet Laidla, Mati Laur

In der Frühen Neuzeit war die Ostsee von einem wachsenden schwedischen Reich umrahmt. Militär- und Verwaltungsreformen ermöglichten dem entfernt im Norden liegenden Schweden den Aufstieg zu einer europäischen Großmacht. Einer der Herrscher, der mit dem schwedischen Erfolg in Verbindung stand, ist Gustav II. Adolf (1594-1632). Seine Reform der Armee verhalf Schweden während des Dreißigjährigen Kriegs in Europa den Aufstieg zu einer Militärmacht. Er wird manchmal als einer der größten Militärführer aller Zeiten oder „Löwe aus dem Norden“ bezeichnet.

Gustav II. Adolf und seine Nachfolger und Ratgeber reformierten den Staatsdienst mehrfach. Im 17. Jahrhundert wurde die Universität von Uppsala reformiert, in Tartu (1632), Åbo/Turku (1640) und Lund (1666) wurden neue Universitäten gegründet, und es entstanden weitere Bildungsinstitutionen, wie das „Gymnasium“ in Tallinn (1631). Die Absicht der schwedischen Herrscher, das Bildungsniveau der einfachen Menschen zu erhöhen, gipfelte in dem Aufbau eines Netzwerks von Volksschulen. Im (späteren Teil des) 17. Jahrhunderts war Schweden als Bollwerk des Luthertums bekannt und verfolgte die religiöse Erziehung der Nation sowie die Einheit der Lutherischen Kirche in all seinen Herrschaftsgebieten. In den baltischen Provinzen förderten die Kirche und Bildungspolitik Schwedens die Entwicklung der estnischen und lettischen Orthografie und Grammatik.

All dies führte dazu, dass die schwedische Großmachtzeit im 17. Jahrhundert vielfältig rezipiert wird. In der estnischen Geschichtsschreibung und dem nationalen Bewusstsein ist die Zeit beispielsweise als „die gute alte schwedische Zeit“ bekannt, im Gegensatz zur zaristischen Herrschaft des 18. Jahrhunderts, die dem deutsch-baltischen Adel eine große Autonomie einräumte. Die Rezeption in deutschen Quellen ist wesentlich vielseitiger und unterscheidet sich in hohem Maße von der polnisch-litauischen Perspektive, die den polnisch-schwedischen Krieg von 1655-1660 aufgrund der enormen Verwüstungen, die er verursachte, als „Sintflut“ bezeichnet.

In Schweden wird Gustav Adolf hauptsächlich als Kriegskönig gesehen, obwohl er auch als Förderer von Universitäten, zum Beispiel als wahrer Gründer der Universitätsbibliothek von Uppsala, erinnert werden sollte. Deren Bestand ist zum großen Teil Kriegsbeute und polnische Forscher veröffentlichten Kataloge mit Büchern der Universitätsbibliothek von Uppsala, die einst in polnischen Bibliotheken standen.

Gustav Adolf wird auch als Gründer vieler Städte erinnert, wie Göteborg in Schweden und Nystad/Uusikaupunki in Finnland, und sein Todestag, der 6. November, wird mit einem speziellen Gebäck gefeiert.

Gustav Adolf eroberte Riga 1621 – eine Episode in den wiederkehrenden polnisch-schwedischen Kriegen im 17. Jahrhundert. Ein viel späteres, historisierendes Buntglasfenster in der Kathedrale von Riga aus dem Jahr 1884 erinnert daran. Kinder grüßen in dem Bild den Eroberer von Riga mit Blumen, als er die Kathedrale betritt. Andere feiern ihn als Verteidiger des Protestantismus – erkennbar an der Bibel in der Hand des Geistlichen.

Fig. 100: Historisches Buntglasfenster in der Kathedrale von Riga
Foto: Anders Fröjmark

Schlaflied „Die Schweden sind gekommen“

Es gibt zwei Kinderlieder, die eine interessante Perspektive auf die schwedische Beteiligung am Dreißigjährigen Krieg eröffnen:

Die Schweden sind gekommen
Haben alles mitgenommen
Haben's Fenster eingeschlagen
Haben's Blei davon getragen
Haben Kugeln daraus gegossen
Und die Bauern erschossen.

- Macht auf das Tor – Alte deutsche Kinderlieder. Ed by von Maria Kühn. Königstein im Taunus, 1905.

Dies ist ein weiteres, ähnliches Schlaflied, das die Kinder mit der anrückenden schwedischen Armee in den Schlaf ängstigte. Axel Oxenstierna (1583-1654) war Ratgeber von König Gustav II. Adolf und von Königin Christina und spielte eine wichtige Rolle im Krieg.

Bet't Kinder, bet't
 Morgen kommt der Schwed'
 Morgen kommt der Oxenstern
 Wird die Kinder beten lern'n
 Bet't Kinder, bet't

- *Der Kinder Lustfeld*. Ed by H. Dittmar. Frankfurt, 1827. Neue Auflage von Gottlob Dittmar. Bielefeld, 1872-1878.

Der Dreißigjährige Krieg war ein wichtiges Thema in der Dichtung, die an der Academia Gustaviana in Tartu entstand. Die Dichter betrachteten den Krieg als eine Untugend, verherrlichten aber Gustav II. Adolf als tapferen General und heldenhaften Sieger. Ein Auszug aus einem Gedicht von Georg Stiernhielm, einem schwedischen Beamten, Dichter und Gelehrten aus Tartu:

/--/
 Oh Schwede, unsere Tugenden wurden als barbarisch verlacht
 Und unsere Belesenheit als lächerlich von
 Deutschen, Franzosen, Italienern
 und den schamlosen Spaniern;
 Und dachten, es sei gut zu rufen
 Einen Schweden beschämend einfach.
 Nun, jedoch, (was für eine wunderbare Veränderung!)
 Schau, die Deutschen, Franzosen, Italiener
 Und die schamlosen Spanier
 Und die Welt – erstarren
 Wegen deiner Schönheit und Eleganz.
 Die sie erkennen und verehren,
 Schweden, du gebildete Nation,
 Deine Kriegsführung und deine Musen.
 Doch woher kamen die Veränderungen?
 Woher sonst, als von Gott gegeben
 Der Nationen einen erlesenen Führer;
 Er bereichert selig

Uns mit Glück.
GUSTAV, großer Held,
Majestätisch und weise,
Gottesfürchtig triumphiert er
Mit Tugend, Krieg und Bildung
Fähig, mächtig, schön
Ist er es, der
für seine Nation steht
Und für deren Glück
In dankbarer Herrlichkeit.
/--/

 Fig. 101: Statue von Gustav II. Adolf

Hinter dem Hauptgebäude der Universität Tartu
Foto: Janet Laidla

Die Statue wurde 1928 zum 10. Jahrestag der Unabhängigkeit der estnischen Republik und in Erwartung des 300-jährigen Jubiläums der Universitätsgründung eingeweiht. In der sowjetischen Ära wurde die Statue abgerissen und zerstört (ein Teil des Stiefels ist erhalten geblieben und liegt im Museum der Universität Tartu). 1992 wurde eine neue Statue errichtet.

Fragen zur Reflexion

1. Vergleiche die deutschen und schwedischen Quellen und diskutiere die verschiedenen Perspektiven auf die schwedische Herrschaft im 17. Jahrhundert.
2. Diskutiere die Bedeutung der Einweihung der Statue eines schwedischen Königs während der Feiern zum 100. Jahrestag der Republik Estland.
3. Wie wird die Frühe Neuzeit Schwedens in der Geschichte deines Landes dargestellt?

Weiterführende Literatur

1. Marcus Junkelmann. *Gustav Adolf (1594-1632): Schwedens Aufstieg zur Großmacht*. Pustet, Regensburg, 1993.
2. Michael Roberts. *The Swedish imperial experience 1560-1718*. (Das schwedische Reich 1560-1718) London, Cambridge University Press, 1979.

2.14 Baltikum und Russland im 18. Jh.

Mati Laur

Die baltischen Provinzen Liv- und Estland unter der russischen Herrschaft im 18. Jahrhundert

Dem Volksmund nach gibt es in der estnischen und lettischen Geschichte verschiedene „Zeiten“: die Dänen-, Ordens-, Polen-, Schweden- und Russenzeit. Die zuletzt genannte, zwei Jahrhunderte umfassende Periode wurde durch die Unterwerfung des Liv- und Estlands unter Rußland im Großen Nordischen Krieg (1700–1721) eingeleitet. Das Gouvernement Estland bestand aus dem nördlichen Teil des heutigen Staatsgebiets der Republik Estland, die Provinz Livland umfasste den Süden des heutigen Estlands sowie den Norden Lettlands einschliesslich der Stadt Riga. Die russische Staatsmacht, die deutsche Oberschicht mitsamt der hier herrschenden protestantischen Kirche und die Ureinwohnerschaft bestehend aus Esten und Letten, die zumeist Leibeigene waren, schufen zusammen ein buntes und gegensätzliches Bild des Baltikums nach dem Nordischen Krieg. Unter der russischen Herrschaft blieb eine weitgehende Autonomie –

„der baltische Landesstaat“ – erhalten, die sich auf die deutschsprachige, lutherische Oberschicht stützte. Es galten weiterhin die unter schwedischer Herrschaft ausgebildete Verwaltungsordnung und die Behördenstruktur.

Bei der Verwaltung des Liv- und Estlands wirkten während des 18. Jahrhunderts zwei gegensätzliche Richtungen: Auf der einen Seite standen die Bestrebungen des deutschbaltischen Adels nach der Aufrechterhaltung und der Ausdehnung des bisherigen *status provincialis*, auf der anderen Seite trachteten die russischen Behörden nach einer noch intensiveren Integration des Baltikums in das übrige Reich und einer Vereinheitlichung der Verwaltungsordnung.

Mit der Stärkung des Absolutismus während der Regierungszeit Katharinas II. nahm auch der Druck auf den baltischen Landesstaat zu. Die baltische Autonomie geriet an sich in Widerspruch zu den Machtbestrebungen der Kaiserin, die die Einführung einer von aufklärerischen Grundsätzen getragenen Rechtsordnung im ganzen Reich zum Ziel hatten, ohne dabei nationale, religiöse oder geographische Besonderheiten in Betracht zu ziehen. Ab der Regierungszeit Katharinas II. beginnt eine jahrzehntelang dauernde politische Pattsituation zwischen der russischen Zentralregierung und den baltischen Provinzen, wo die Zentralregierung zwar eine engere Integration des Baltikums ins übrige Imperium anstrebt, zugleich jedoch nicht in der Lage ist, die baltische Autonomie radikal aufzuheben.

Die Quellen

Johann Gottfried Herder (1744–1803), einer der einflussreichsten Schriftsteller und Denker deutscher Sprache im Zeitalter der Aufklärung:

Livland, du Provinz der Barbarei und des Luxus, der Unwissenheit und eines angemäßen Geschmacks, der Freiheit und der Sklaverei, wie viel wäre in die zu tun, zu tun, um die Barbarei zu zerstören, die Unwissenheit auszurotten, die Kultur und Freiheit auszubreiten.

- zit. nach GERO VON WILPERT: Deutschbaltische Literaturgeschichte, München 2005, S. 119.

In Livland habe ich so frei, so ungebunden gelebt, gelehrt, gehandelt, als ich vielleicht nie mehr im Stande sein werde, zu leben, zu lehren und zu handeln.

- zit. nach CONSTANTIN METTIG: Geschichte der Stadt Riga, Riga 1895, S. 392.

Katharina II. (1729–1796), seit 1762 Kaiserin von Russland, eine Repräsentantin des aufgeklärten Absolutismus:

Kleinrussland, Livland und Finnland sind von ihrem Charakter her die Provinzen, die nach ihren von uns konfirmierten Privilegien regiert werden. Diese Provinzen durch ein plötzliches Nichtanerkennen der Privilegien zu verletzen, wäre ausgesprochen taktlos. Sie als ausländisch zu bezeichnen und mit ihnen dergestalt umzugehen würde einen noch größeren Fehler und eine komplette Dummheit darstellen. Diese Provinzen muss man auf die einfachste Art und Weise dahin bringen, dass sie russisch werden (obruseli), und aufhören, wie die Wölfe in den Wald zu schauen.

- Сборник Императорского Русского Исторического Общества, Bd. 7, Sankt Petersburg 1871, S. 348.

Sie haben deutsche, polnische und schwedische Gesetze, und sie können es doch nicht leugnen, daß die Richter die Gesetze gedreht haben, wie sie es gewollt, jetzo aber sollen Sie Gesetze bekommen, die deutlich und rein sind, womit ein Jeder zufrieden sein wird, und solche Gesetze, wie Sie noch nie bessere gehabt haben, noch bekommen können, und ich hoffe, daß Niemand hierinnen Hinderung machen wird.

- REINHOLD STAEL VON HOLSTEIN: Die Kodifizierung des baltischen Provinzialrechts, in: Baltische Monatsschrift 52 (1901), S. 185-208, 249-280, 305-358, hier S. 272.

Dass aber die livländischen Gesetze besser sein könnten, als die unseren, sei unmöglich; denn unsere Grundsätze seien von der Menschenliebe selbst geschrieben; sie könnten derartige Grundsätze nicht aufweisen, und einige ihrer Gesetze seien erfüllt von Unbildung und Barbarei (...) Wenn sie da feierlich einen Vorbehalt aussprechen, so bitten sie damit: wir wollen, dass man bei uns die Todesstrafe beibehalten soll, wir bitten um die Folter, wir bitten dass unsere Rechtsprechung durch unaufhörliche Ränke nie zum Ziele gelange; wir behalten uns feierlich die Widersprüche und Unklarheiten unserer Gesetzgebung vor u.s.w. Da möge doch die aufgeklärte Mitwelt über solche Tollheit urtheilen.

- ALEXANDER BRÜCKNER: Die Verhandlungen der „grossen Kommission“ in Moskau und St. Petersburg 1767-1768, in: Russische Revue 22, Sankt Petersburg 1883, S. 325-356, 411-432, 500-541, hier: S. 507-508.

8. Иллюминация в г.Дерпте в 1764 г. во время пребывания её императорского величества Екатерины II

Fig. 102: Transparent der Stadtbürger von Dorpat (Tartu) beim Besuch Katharinas II. im Jahre 1764 Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Wapen etc. von JOHANN CHRISTOPH BROTZE, Bd. 3, Nr. 107, in: Akademische Bibliothek der Lettischen Universität (Latvijas Universitāte, Akadēmiskā bibliotēka).

Allergnädigste Kayserin! Wir werfen uns zu Dero Füßen
 Um Huld und Gnade zu geniessen
 Denn unsers Rathes Richter-Würde
 Legt uns auf sehr grossen Bürde
 Uneinigkeit und Zankt herrscht unter Dessen Glieder
 Drum liegt Gerechtigkeit und Policey darnieder

- (Illumination in Dorpat Ao 1764 bey dem Daseyn Ihro Kayserl. Majestæt Catharina II.)

Das neue oktroyierte Recht enthielt egalitäre Tendenzen, weil es Nationalitäten-differenz ignorierte und den sozialen Unterschichten Aufstiegsmöglichkeiten einräumte. Es war ansatzweise demokratisch, weil es die Basis der städtischen Selbstverwaltung verbreitete und die sich selbst ergänzende und lebenslang funktionierende Stadtobrigade durch befristet gewählte Funktionsträger ersetzte.

- OTTO-HEINRICH ELIAS: Reval [Tallinn] in der Reformpolitik Katharinas II., Bonn-Bad Godesberg 1978, S. 191.

Die neuen Behörden funktionierten zufriedenstellend (...) Von einer sozialen Umwälzung konnte keine Rede sein, zumal wirtschaftliche Machtpositionen in Frage gestellt waren. Die rechtliche Gleichstellung der Undeutschen scheiterte teils am Unwissen und Desinteresse der Betroffenen, teils durch Manipulation der Gesetze. Das Eigengewicht eines in Jahrhunderten gewachsenen Herrschaftssystems hätte nur in größeren Zeiträumen aufgehoben werden können.

- Ebenda, S. 195.

Ralph Tuchtenhagen (geb. 1961), Professor für Skandinavistik/Kulturwissenschaft Geschichte und Kultur Nordeuropas an der Humboldt-Universität zu Berlin:

Obwohl die Einführung des neuen Verwaltungssystems in den 1780er Jahren in den Provinzen selbst nur noch auf schwachen Widerstand stieß, änderte sie doch keineswegs den sozialen und kulturellen Charakter der Ostseeprovinzen. Selbst gegen Ende der Regierungszeit Katharinas II. bestand die lokale Elite aus liv- und estländischen Adeligen, die Verwaltungssprache blieb – trotz anderslautenden Verordnungen – in der überwältigenden Mehrheit der Fälle Deutsch, und es wurden weiterhin lutherische Gottesdienste gefeiert. Andererseits erfuhr die Provinzialbevölkerung die zunehmend von Russen durchsetzte Verwaltung mehr und mehr als Kolonie im eigenen Land (...) Man könnte sagen, die administrative Eingliederung der Ostseeprovinzen erschwerte auf Dauer eine soziale und kulturelle Integration der nordwestlichen Randgebiete des Russischen Reichs.

- RALPH TUCHTENHAGEN: Zentralstaat und Provinz im frühneuzeitlichen Nordosteuropa, Wiesbaden 2008, S. 84.

2.15 Otto von Bismarck - Held oder Antiheld?

Juhan Kreem und Christian Pletzing

Der preußische Ministerpräsident und Kanzler des Deutschen Reichs Otto von Bismarck (1815-1898) war eine Persönlichkeit, die weit jenseits der deutschen Grenzen kontrovers beurteilt wird.

Nach seiner Entlassung 1890 wurde Bismarck zu einem zentralen Symbol des Deutschen Reichs. An den „Eisernen Kanzler“ und Gründer des Reichs erinnern nicht nur zahlreiche Denkmäler, darunter das 34 Meter hohe Bismarckdenkmal in Hamburg, sondern auch 240 „Bismarcktürme“. Die konservativ-monarchische Politik Bismarcks war umstritten, selbst zu seiner Lebenszeit. Doch auch prominente liberale Kritiker, wie der Historiker Theodor Mommsen oder der Soziologe Max Weber, konnten seine Beliebtheit nicht schmälern. Mit der Einführung der Sozialversicherung schuf Bis-

marck außerdem eine der Grundlagen des modernen Wohlfahrtsstaats. Der Bismarck-Mythos überlebte den Sturz der Monarchie 1918, sodass es für die Nationalsozialisten später einfach war, Hitler als Fortsetzung und Vollendung von Bismarcks Wirken darzustellen.

Fig. 103: Das 1906 eingeweihte Bismarckdenkmal in Hamburg heute
Foto: Christoph Braun. https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Bismarck_Monument,_Hamburg,_Germany,_IMG_4586_edit.jpg

Nach 1945 wurde Bismarck in der DDR als Wegbereiter Hitlers betrachtet. Sein Geburtshaus wurde zerstört und selbst der „Bismarckhering“ wurde in „Delikatessenhering“ umbenannt. In der Bundesrepublik Deutschland der 1950er Jahre distanzieren sich die Menschen eher zögerlich von Bismarck, versuchten aber auch die These der Kontinuität von Bismarck zu Hitler zu dekonstruieren. Vor dem Hintergrund der abnehmenden Bedeutung des Nationalstaates und der französisch-deutschen Verständigung wurde der Mythos allerdings immer weniger wichtig.

Aufgrund seiner für Polen nachteiligen Politik verkörperte Bismarck in Polen alle negativen Eigenschaften der Deutschen. Besonders kritisch gesehen wurden die Ausweisung von etwa 30 000 Polen 1885, die Gründung der Preußischen Ansiedlungskom-

mission 1886, die große polnische Ländereien aufkaufen und an deutsche Siedler verkaufen sollte, sowie der Kulturkampf gegen die Katholische Kirche und sein Bündnis mit Russland. In Polen wurde die antipolnische Kontinuität von Friedrich II. über Bismarck bis zu Hitler in weiten Teilen akzeptiert. Bis 1989 wurde Bismarck trotz einiger differenzierter Urteile polnischer Historiker von der Öffentlichkeit als Symbol des bösen Deutschen betrachtet. Der negative Bismarckmythos hatte in Polen allerdings bereits in den 1980er Jahren an Bedeutung verloren. Vor allem Bismarck-Gedenkstätten im polnischen Pommern führten als Teil des regionalen Marketings zur Herausbildung eines positiveren Bildes. Darüber hinaus wurde die Geschichte der Familie Bismarck in Szczecin und Umgebung differenzierter betrachtet, wo sich zwei Familienmitglieder für die Gründung eines internationalen Bildungszentrums in dem Herrenhaus einsetzten, das einst Bismarcks Bruder in Kulice gehörte.

In den baltischen Staaten ist die Beziehung zu Bismarck komplex. Für die Deutsch-Balten war er ein Held des deutschen Nationalstaats. Doch gleichzeitig weigerte Bismarck sich, die Deutsch-Balten gegen die russischen Zaren zu unterstützen, die in den baltischen Provinzen Reformen durchführten, mit denen die Privilegien der Deutsch-Balten unterminiert wurden. Obwohl Bismarck die baltischen Provinzen gut kannte und unter den Deutschen dort viele persönliche Freunde hatte, konnte er eine Konfrontation mit Russland, die die Reichsgründung gefährden würde, nicht zulassen. Obwohl die historische Figur Bismarck in Estland überhaupt keine Rolle spielt, gibt es dort seltsamerweise ein Kartenspiel, das Bismarck heißt und heute noch gelegentlich gespielt wird. Die Wiederbelebung des Bismarckkults in Estland ist ein Aspekt der neu entdeckten Liebe zur deutsch-baltischen Herrenhauskultur.

1898 berichtete die Warschauer Wochenzeitung *Tygodnik Ilustrowany* über den gerade verstorbenen Kanzler unter dem Titel „Der deutsche Kreuzritter“:

Gestorben ist ein schrecklicher Mensch, [...]. Der preußische Junker, dieser typische Nachfahre der alten Kreuzritter, offenbarte bei all seiner Pracht und Herrlichkeit einen Geist der Verachtung für die Schwächeren, Arglist gegenüber Stärkeren, eine Ethik der Faust und eine Vergötterung des Rechts des Stärkeren[...].

Aus den Erinnerungen der Baroness Lucie Stael-Holstein:

My presence may have suddenly made the Baltic Sea region representational to him. He respected and loved people there... In quick succession he asked about people and conditions - showing a lively interest and an astonishing memory... Finally, he turned again to the Baltic Sea provinces. A series of happy days passed his mind, hunting pictures appeared in front of him. Our wonderful winter forest and his big moose and bear, which he had hunted down. Again I felt it, he loved the land and it hurt him that everything had come as it had to come. - Before he

picked up the table, the prince ordered a bottle of sparkling wine to be brought, and when it was sparkling in the glass, he raised his bottle and drank it to me, emptying it for a draught, and solemnly said: "To the good of your unhappy, beautiful homeland. No one can help her. Only the one who makes good of bad weather - he can."

- zitiert aus Reinhard Wittram. „Das Reich und seine älteste Kolonie.“ In: Reinhard Wittram. *Rückkehr ins Reich. Vorträge und Aufsätze aus den Jahren 1939/1940*. Posen, 1942. S. 44.

Fig. 104: Das 1939 zu Wasser gelassene deutsche Schlachtschiff ‚Bismarck‘
Es war das größte Schiff der nationalsozialistischen Marine
Source: Das Bunderarchiv. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_193-04-1-26,_Schlachtschiff_Bismarck.jpg

Fig. 105: Fürst Bismarck Quelle in Reinbek (bei Hamburg), 1981

Foto: Olga Bandelowa. https://de.m.wikipedia.org/wiki/Datei:F%C3%BCrst-Bismarck-Quelle_August_1981.jpg

2005 wurde im masurischen Dorf Nakomiady ein Bismarck-Obelisk wieder errichtet. Der Gedenkstein war vor 1945 aufgestellt worden, als Masuren noch zu Deutschland gehörte. Der Wiederaufbau des Obeliskens war umstritten: Die meisten Einwohner des Dorfes waren dafür, andere prangerten an, dass damit ein Politiker geehrt würde, der gegen Polen und die katholische Kirche gekämpft hatte.

„Der Tumult rund um den Obeliskens des Eisernen Kanzlers in Nakomiady sorgte für Engagement bei den Dorfbewohnern und motivierte sie zu ihrem eigenen Vorteil zu handeln,“ sagte Halina Szara, eine Dorfbewohnerin und Ratsmitglied der Kętrzyn-Kommune. Zuvor hatte sie, ohne die Menschen in Nakomiady nach ihrer Meinung zu fragen, den Obeliskens im Dorf enthüllt. [...]

Das Denkmal für den preußischen Kanzler Otto von Bismarck aus dem Jahr 1899 wurde im Herbst 2005 in Nakomiady wieder aufgestellt – es war seit den 1960er Jahren im Boden vergraben. Der Rat zum Schutz der Erinnerung an Kampf und Märtyrertum ist gegen seine Enthüllung, aber die Dorfbewohner stimmten dafür, ihn zu erhalten. Im Februar ordnete die Bezirksinspektion der Bauaufsicht den Vorstand von Kętrzyn Sławomir Jarosik an, den Obeliskens zu entfernen. Der Grund? Keine Erlaubnis, den Obeliskens wieder zu enthüllen. Vor einigen Tagen bestätigte der Inspektor die Entscheidung vom Februar. Jarosik glaubt, dass er

nicht gegen das Gesetz gehandelt hat und beabsichtigt nicht, den Obelisken abzubauen [...]

- Gazeta Wyborcza, *Olsztyn*, 28.5.2006, <http://olsztyn.wyborcza.pl/olsztyn/1,48726,3377758.html> (1.5.2019)

2006 bewertete der deutsche Historiker Volker Ullrich die Bedeutung Bismarcks nach 1990:

In der Geschichtspolitik des zweiten deutschen Nationalstaats spielt Bismarck keine nennenswerte Rolle mehr. Er ist weder Held noch Sündenbock, weder Mythos noch Dämon. [...] Vielleicht lässt sich sagen, dass dieser umstrittene Staatsmann erst jetzt ganz der Geschichte angehört – und wir ihn deshalb in seinen Leistungen und Grenzen vorurteilsfreier betrachten können, als es früheren Generationen möglich war.

- Jerzy W. Borejsza und Hans Henning Hahn. Otto von Bismarck. Was von einem Mythos, vom Kopf auf die Füße gestellt, übrig bleibt In: *Deutsch-Polnische Erinnerungsorte*. Hrsg. v. Hans-Henning Hahn und Robert Traba. Band 1, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2015. S. 635-665, hier S. 657.

Die Feierlichkeiten zum 200. Geburtstag von Bismarck in Rayküll, die Konferenz, die Pflanzung einer Eiche und die Enthüllung einer Bismarck-Bank:

Er wird vor allem für die Vereinigung Deutschlands gepriesen, ist aber auch für die Begründung der Politik von „Blut und Eisen“ berühmt, die in Europa in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts für ein Gleichgewicht der Mächte gesorgt hatte. Der große Mann ist auch sehr bekannt für seine Besuche in Estland und seine Freundschaft mit dem Gutsherren von Rayküll, Graf Alexander von Keyserling. [...] Otto von Bismarck und Alexander von Keyserling lernten sich an der Universität kennen und waren bis zum Ende ihrer Leben befreundet. Bismarck besuchte Rayküll zweimal, 1860 und 1867. Er pflanzte auch eine Eiche im Garten.

- Siim Jõgis. *Raplamaa Sõnumid*, 8. April 2015.

Fragen zur Reflexion

1. Wo triffst du auf den Namen Bismarck? Was verbindest du damit?
2. Vergleiche die deutsche, polnische und estnische Perspektive auf Bismarck – welche politischen Aspekte könnten diese beeinflusst haben?

Weiterführende Literatur

1. Jerzy W. Borejsza und Hans Henning Hahn. „Otto von Bismarck. Was von einem Mythos, vom Kopf auf die Füße gestellt, übrig bleibt.“ In: *Deutsch-Polnische Erinnerungsorte*. Hrsg. v. Hans-Henning Hahn und Robert Traba. Band 1. Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2015. S. 635-665.
2. Józef Feldman. *Bismarck a Polska* (Bismarck und Polen). Katowice, 1938
3. Lothar Gall. *Bismarck. Der weiße Revolutionär*. Frankfurt am Main, Propyläen, 1980.
4. Heinrich Schaudinn. *Das baltische Deutschtum und Bismarcks Reichsgründung*. Leipzig, 1932.

2.16 Das Erbe der Gutshöfe in der Ostseeregion

Herle Forbrich, Ewa Romanowska, Janet Laidla, Anne Sørensen

Gutshöfe, also die repräsentativen Wohnhäuser landwirtschaftlicher Anwesen, sind in Deutschland typisch für die Gebiete östlich der Elbe; es gibt sie aber überall rund um die Ostsee. Die Landgüter waren durch Familienbande und Geschäftsbeziehungen miteinander verbunden; die Gutshöfe wurden zu wirtschaftlichen, rechtlichen und sozialen Zentren in den ländlichen Gegenden. Diese Organisationsstruktur hat sich vom Mittelalter bis in die frühe Neuzeit entwickelt. Um 1800 hatte die Gutswirtschaft ihren Höhepunkt erreicht, bis erste Gesetze in Kraft traten, die die Landarbeiter von der Zwangsarbeit befreiten. Trotz dieser sozialen Veränderungen konnten die Gutsherren ihre Macht in den ländlichen Gegenden bis zu Beginn des 1. Weltkriegs mehr oder weniger erhalten.

Bis Anfang des 20. Jahrhunderts bestand in der Ostseeregion ein Netzwerk aus Tausenden solcher Landgüter. In ihrem Zentrum standen die Herrenhäuser, die Wohnsitze der Gutsherren, die Familiengeschichte, soziale Ordnung und Tradition repräsentierte. Sie wurden allerdings auch zunehmend als Symbole einer Gesellschaft wahrgenommen, in der Ungleichheit und Abhängigkeit herrschten. Im 20. Jahrhundert veränderten Nationalbewegungen, soziale Modernisierung, sozialistische Umbrüche und schließlich ein neues historisches Bewusstsein die Bedeutung dieser Orte.

In diesem Zeitraum durchlebten auch die Landgüter beträchtliche rechtliche und wirtschaftliche Veränderungen. Diese Entwicklung wurde nach dem 1. Weltkrieg durch Landwirtschaftsreformen in Estland, Lettland und Litauen eingeleitet und spitzte sich nach dem 2. Weltkrieg noch zu, vor allen in denjenigen Ländern der Ostseeregion, die unter Sowjetherrschaft oder unter den Einfluss der UdSSR gerieten. Einige Herren-

häuser verloren beispielsweise ihre traditionelle Funktion als Familiensitz. In Deutschland und Skandinavien blieben die Herrenhäuser dagegen in Privatbesitz und wurden traditionell genutzt. Doch auch hier machten wirtschaftliche Veränderungen Anpassung notwendig, sodass zum Beispiel Familien ihre privaten Gebäude einem allgemeinen Publikum für Führungen und Veranstaltungen öffneten.

Herrenhäuser rund um die Ostsee sind heute vergleichbaren wirtschaftlichen Veränderungen ausgesetzt und die Vermarktung der Häuser, die für verschiedene Anlässe und Veranstaltungen, wie Hochzeiten, gemietet werden können, sowie ihre Nutzung für den Tourismus hat zugenommen. Gleichzeitig haben viele Länder seit den 1970er Jahren Gesetze zum Schutz historischer Denkmäler erlassen. Seitdem werden die Gutshöfe wieder vermehrt als Kulturerbe gewürdigt. Heute steht jedes Land der Ostseeregion vor der Herausforderung, die Gutshöfe als Kulturgüter zu erhalten.

Zwei Zeichnungen, die die Umwidmung eines Gutshofs illustrieren

Diese Zeichnungen wurden 1969 in der Bildergeschichte „Sonne, sage, wie gefällt dir unser schönes Heimatland“ im Magazin Bummi veröffentlicht. Bummi war in der DDR eine Zeitschrift für Kinder im Kindergartenalter und erschien erstmals 1957.

Fig. 106: Umwidmung eines Gutshofs (1)

Quelle: Bummi © 2019 Blue Ocean Entertainment AG, Seidenstr. 19, 70174 Stuttgart

Fig. 107: Umwidmung eines Gutshofs (2)

Quelle: Bummi © 2019 Blue Ocean Entertainment AG, Seidenstr. 19, 70174 Stuttgart

Ein beliebtes Lied aus Estland

Dieses Lied mit dem Titel *Mässajate laus* (Lied der Rebellen, Musik: Uno Nissoo/Text: Paul-Erik Rummo) erklingt im Film *Viimne reliikvia* (Die letzte Reliquie, 1969). Der Liedtext basiert auf einem Volkslied aus dem Revolutionsjahr 1905, als zahlreiche Gutshöfe in Estland und Lettland niedergebrannt wurden.

Lied der Rebellen

Jeder formt sein eigenes Schicksal.

Und schmiedet das eigene Glück.

Wenn er mit Verbitterung darauf blickt,

Was das Geheimnis dahinter war. Ja!

Die Gutshöfe brennen, die Deutschen sterben,

Der Wald und das Land werden unser sein.

∴ Für uns, ja, für uns // Für uns, für uns, für uns. ∴

Jeder formt sein eigenes Schicksal.

Und schmiedet das eigene Glück.

Wenn er mit Verbitterung darauf blickt,

Was das Geheimnis dahinter war. Ja!

Die Wälder brennen, das Land stirbt,

Wir bekommen uns

∴ Für uns, ja, für uns

Für uns, für uns, für uns. ∴

Jeder formt sein eigenes Schicksal.

Und schmiedet das eigene Glück.

Wenn – Ja! –

Nun! –

Was das Geheimnis dahinter ist! Ja!

Wir brennen, wir sterben,

Dann bleibt kein Sklave übrig,

Kein Sklave, kein Sklave.

Und auch kein Herr

::: Kein Sklave, kein Sklave

Und auch kein Herr!∴

Gut Bornzin, 1860

Bornzin liegt heute in der polnischen Woiwodschaft Pommern. Der Name des Ortes ist Borzęcino.

Fig. 108: Gut Bornzin, 1860

gemeinfrei, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rittergut_Bornzin_Sammlung_Duncker.jpg

Gemälde von Alexander Duncker (1813-1897), einem deutschen Verleger und Buchhändler. Sein Hauptwerk bestand aus einer Grafiksammlung preussischer Schlösser. Alexander Duncker. *Die ländlichen Wohnsitze, Schlösser und Residenzen der ritterschaftlichen Grundbesitzer in der preussischen Monarchie. Band 8. Berlin, Duncker, ca. 1886.* Digitalisiert durch die Zentral- und Landesbibliothek Berlin, 2006. URL: https://digital.zlb.de/viewer/readingmode/14779821_08/187/LOG_0052/.

Grundschule im Gutshof Mäo (Mexhof) in Estland

Fig. 109: Grundschule im Gutshof Mäo (Mexdorf) in Estland
Quelle: Estonian National Archives. EFA.208.3.6947

Nach der Landreform von 1919 wurden viele estnische Gutshöfe in Schulen umgewandelt. Sie werden teilweise bis heute als Schule genutzt. Mit Unterstützung internationaler Zuschüsse, des Kulturministeriums und des Ministeriums für Bildung und Forschung waren die Schulen in der Lage, einige der Gutshöfe zu restaurieren und darüber hinaus eine Website, Veranstaltungen, Bücher und Arbeitsblätter für diese Schulen zu entwickeln, um deren einzigartiges Lernumfeld zu würdigen. Diese Website bietet einige Informationen auf Englisch: <http://www.moisakoolid.ee/en>.

Clausholm Slot: Hochzeit im Schloss

1919 wurde in Dänemark ein Gesetz erlassen, durch das der Adel und die Herrenhäuser ihren privilegierten Status verloren. Damit sollten der soziale und wirtschaftliche Status demokratisiert und Gleichheit erreicht werden. Das Gesetz sollte revolutionäre Aufstände wie in Russland und Deutschland verhindern. In den folgenden Jahrzehnten gerieten die Gutshöfe in wirtschaftliche Notlagen und mussten sich neuen Herausforderungen stellen. Etwa seit den 1960er Jahren entstanden für im Privatbesitz befindliche Gutshäuser neue Geschäftsideen aus dem Bereich der Erlebniswirtschaft. Dazu gehören Initiativen zum Kulturerbe, zum Beispiel die Öffnung von Herrenhäusern und Parks für die Allgemeinheit, die Gründung von Museen und die Veranstaltung von Konzerten und Märkten auf dem Gelände. Darüber hinaus sind neue Touristenziele entstanden, zum Beispiel Safariparks und Naturlehrpfade. Seit etwa 2000 gewinnt auch die Nischenproduktion von Lebensmitteln (lokal angebaut, bio, alte Sorten, traditio-

nelle Rezepte usw.) an Bedeutung. Viele Herrenhäuser wurden zu Hotels, Restaurants und Konferenzorten umgebaut und ‚normale Menschen‘ können ein Schloss oder ein Herrenhaus buchen und ‚Herr und Herrin des Hauses‘ werden, beispielsweise bei ihrer Hochzeitsfeier. Der Gutshof Clausholm Slot befindet sich im Privatbesitz und liegt mitten in Jütland, Dänemark.

Fig. 110: Clausholm Slot, von Visit Randers

Quelle: <https://www.visitranders.de/de/clausholm-schloss-gdk605850>

Dieser Text stammt von der Website und beschreibt das Angebot für Hochzeiten.

Hochzeit im Schloss. Clausholm Slot bietet einen wunderschönen und historischen Rahmen für Ihre Hochzeit. Neben dem Hochzeitsempfang und der Feier im Veranstaltungsbereich von Clausholm besteht die Möglichkeit, in der Kapelle von Clausholm getraut zu werden. Die Kapelle allein ist eine Attraktion; ihre Lage in der zweiten Etage, mit Blick auf den Park und die Natur, bietet eine fantastische Szenerie für eines der wichtigsten Ereignisse des Lebens.

Die Kapelle im Westflügel des Schlosses bietet Platz für 95 Hochzeitsgäste. Die Trauung wird mit Musik der Kapellenorgel begleitet, die von Organisten aus aller Welt für ihren weichen Klang geschätzt wird. Die Kapelle von Clausholm ist geweiht, hat aber keinen eigenen Priester. Auf Wunsch organisieren wir einen externen Priester und einen Organisten, die die Hochzeit gegen ein Honorar durchführen. Aufgrund der historischen Einrichtung ist es nicht möglich, die Kapelle zu schmücken; das Werfen von Reis ist nicht erlaubt. Sie können zwischen Mai und September in unserer Kapelle heiraten.

Hochzeitsfotos in Clausholm. Viele Hochzeitspaare haben ihre Fotos in der romantischen Umgebung von Schloss und Park machen lassen. Das Gartenzimmer (und einige Zimmer in der zweiten Etage) bieten den Hintergrund für ein klassisches, schönes Hochzeitsfoto. Der Garten und die Brunnen sowie die stattlichen Linden im Hintergrund sorgen für liebevolle und natürliche Fotos mit viel Atmosphäre. Während die Fotos gemacht werden, können die Hochzeitsgäste einen schönen Spaziergang durch den Park bis zum Festsaal machen. Wer nicht mehr so gut zu Fuß ist, wird gefahren. Am Ziel wartet ein Aperitif, der die Zeit bis zum Eintreffen von Braut und Bräutigam nahtlos überbrückt.

- Zitiert von der Website von Clausholm Slot, abrufbar <https://www.clausholm.dk/>

Fragen zur Reflexion

1. Diskutiere die verschiedenen Aussagen der Quellen über die Gutshöfe im Ostseeraum.
2. Was erzählt das historische Gemälde von Alexander Duncker über Gutshöfe? Was sagen andere Bilder von Gutshöfen über diese Art Landgüter?
3. In Estland sind viele Gutshöfe Bildungsinstitutionen. Welche Informationen über diese Entwicklung gibt es und wie sieht die Situation in deinem Land aus? Welche Unterschiede und Ähnlichkeiten kannst du feststellen?
4. Was ist die Aussage der beiden Zeichnungen? Kennst du ähnliche Bilder aus deinem Land? Mit der Entwicklung der öffentlichen Fürsorge im 19. Jahrhundert wurden alte Gebäude (in Städten) häufig für den öffentlichen Dienst umgenutzt. Die Nutzung von Gutshöfen als Waisenhäuser war also nicht völlig neu. Doch wie war die Situation in Gutshöfen oder anderen alten Gebäuden, die für die öffentliche Fürsorge genutzt wurden, wirklich?
5. Lies den Text vom „Lied der Rebellen“. Wenn die Möglichkeit besteht, höre dir das Lied an und/oder schaue den Film „Die letzte Reliquie“. Was ist die Aussage? Was denkst du darüber?
6. Finde mehr über einen Gutshof in deiner Heimatstadt oder in deiner Nachbarschaft heraus. Wie wird er genutzt? Wem gehört er? Wem hat er gehört?
7. Finde mehr über die historischen Gebäude in deiner Heimatstadt heraus, die nicht ihren ursprünglichen Zweck erfüllen, sondern eine neue Funktion haben. Wird diese neue Funktion allgemein akzeptiert? Spreche mit den früheren und derzeitigen Eigentümern. Was denkst du darüber?

Weiterführende Literatur

1. Małgorzata Jackiewicz-Garniec, Mirosław Garniec. *Pałace i dwory dawnych Prus Wschodnich: dobra utracone czy ocalone?* (Paläste und Herrenhäuser im ehemaligen Ostpreußen. Verlorenes oder gerettetes Kulturgut?). Olsztyn, Cultural Community Association „Borussia“, 1999. Olsztyn, Arta, 2001.
2. Lexikon zu Ermland und Masuren, mit Beschreibungen von 76 historischen Objekte in der Kategorie Paläste und Herrenhäuser (auf polnisch): http://leksykon-kultury.ceik.eu/index.php/Kategoria:Pa%C5%82ace_i_dwory

2.17 Opfer, Zuschauer, Täter

Jörg Hackmann, Valdis Teraudkalns, Anders Fröjmark

Nach 1945 schien das Bild des 2. Weltkriegs im Ostseeraum eindeutig zu sein: Es gab Täter, vor allem deutsche Nazis, es gab einige Kollaborateure (wie Quisling in Norwegen), es gab Opfer (Juden, die besetzten Nationen wie Polen, die Bevölkerung der Sowjetunion, Dänen) und natürlich Helden – insbesondere die alliierten Streitkräfte und die Rote Armee sowie Widerstandskämpfer und Partisanen und einige Diplomaten. Und dann gab es noch die neutralen Länder, die die Ereignisse auf den Schlachtfeldern einfach nur beobachtet haben.

Allerdings waren Tatsachen und Diskussionen niemals so einfach und geradlinig, wie sie dargestellt wurden, vor allem nicht in den sozialistischen Ländern. In den Nationen, die während und nach dem 2. Weltkrieg unter Sowjetherrschaft gerieten, existierten von Anfang an auch private Erinnerungen an sowjetische Verbrechen. Das kollektive Gedächtnis hat sich seit Mitte der 1980er Jahren in großem Umfang verändert. In Westdeutschland wurde von Befreiung anstatt von Niederlage gesprochen und die Polen diskutierten, ob sie Zuschauer des Holocaust waren. Nach dem Zusammenbruch des Sowjetregimes zehn Jahre später entstand eine neue Dynamik. Nun erreichte das Thema, ob das Land die Verbrechen der Nazis und Sowjets unterstützt hatte, auch Schweden. Schweden hatte Nazi-Deutschland nicht nur mit Stahl versorgt, sondern deutschen Truppen außerdem erlaubt, das schwedische Eisenbahnsystem zu nutzen. Als die baltischen Staaten besetzt wurden, akzeptierte Schweden die Situation sofort. Und nach dem Krieg hatte das Land baltische Soldaten an die Sowjetunion ausgeliefert (vgl. die Stellungnahme von Ministerpräsident Reinfeldt im Kapitel „Mai 1945: Befreiung oder Besetzung?“).

Es entstand eine breite Diskussion über den Holocaust, die nicht mehr der früheren Aufteilung im Kalten Krieg entsprach. Polen stand unter Schock, nachdem die Ermordung jüdischer Nachbarn in Jedwabne und Umgebung aufgedeckt worden war. In Litauen und Lettland wurde über die Kollaboration von Polizisten mit der deutschen Besatzungsmacht diskutiert, ebenso wie in Norwegen nach der Veröffentlichung der Forschungsergebnisse von Marte Michelt 2014. In Estland und Lettland wurde die Rolle von SS-Einheiten untersucht. Diese Debatten, die von Expertenkommissionen unterstützt wurden, führten allerdings auch zu nationalistischen Reaktionen, die darauf bestanden, dass die Mehrheit der eigenen Bevölkerung ebenfalls Opfer der Naziherrschaft war und nicht als Kollaborateure betrachtet werden sollte. In Estland führte die Kontroverse zu einem Konflikt über das Denkmal des Bronzesoldaten. Heute werden diese Fragen in zahlreichen Museen behandelt. Die ehrgeizigen Pläne des Museums des Zweiten Weltkriegs in Danzig, das versuchte eine ganzheitliche und transnationale Perspektive zu entwickeln, wurden allerdings schon vor seiner Eröffnung 2017 von der nationalistischen Regierung Polens durchkreuzt. Auch um alte und neue Denkmäler entspannen sich Debatten. Grundsätzlich zeigen die aktuellen Kontroversen, dass die Hauptfrage, wie 80 Jahre nach seiner Beendigung an den 2. Weltkrieg erinnert werden soll, keine Angelegenheit einzelner Nationen ist, sondern die aller Länder im Ostseeraum.

2000 reagierte die polnische Gesellschaft schockiert auf Tomasz Gross' Buch „Nachbarn“, in dem er die Ermordung von mehr als 300 Juden durch ihre christlichen Nachbarn in dem Ort Jedwabne im Juli 1941 beschreibt. Die Debatte wird bis heute fortgesetzt und auch der Konflikt um das Museum des Zweiten Weltkriegs in Danzig muss als Folge dieses Diskurses betrachtet werden. Denn konservative und nationalistische Gruppen der polnischen Gesellschaft stimmen der Auffassung von Gross nicht zu. Zwei Stimmen in dieser Auseinandersetzung:

An einem Tag im Juli 1941 ermordete die eine Hälfte der Bevölkerung eines osteuropäischen Städtchens die andere Hälfte – rund 1.600 Männer, Frauen und Kinder. Daher werde ich die Morde in Jedwabne im folgenden im Kontext verschiedener Themen diskutieren, die unter die Kategorie „polnisch-jüdische Beziehungen während des Zweiten Weltkriegs“ fallen.

Zu allererst betrachte ich diesen Band als eine Herausforderung an die übliche Geschichtsschreibung des Zweiten Weltkriegs, der zufolge es zweierlei Geschichte während des Krieges gab: eine, die die Juden, und eine andere, die alle übrigen Bürger des jeweiligen, unter die Naziherrschaft geratenen europäischen Landes betraf. Diese Auffassung ist in bezug auf die Geschichte Polens in jenen Jahren völlig unhaltbar, wenn man bedenkt, wie zahlreich die polnische Judenheit war und

welchen Platz sie innerhalb der Gesellschaft einnahm. Vor Ausbruch des Krieges gab es in Polen nächst dem amerikanischen Judentum die zweitgrößte Ansammlung von Juden. Rund 10 Prozent der polnischen Bevölkerung wiesen sich als Juden aus, sei es aufgrund ihres mosaischen Bekenntnisses oder der Angabe des Jiddischen als ihrer Muttersprache. Die städtische Bevölkerung Polens bestand fast zu einem Drittel aus Juden.

Und dennoch haben Historiker die Vernichtung der polnischen Juden als ein gesondertes, eigenes Thema eingestuft, das den Rest der polnischen Gesellschaft nur am Rande berührt. Mit den Juden hatten nach landläufiger Meinung nur Menschen „am Rand der Gesellschaft“ zu tun: einerseits die sogenannten *Schmalzowniks*, die Juden erpreßten und zum „Abschaum“ gerechnet werden, andererseits die Helden, die den Juden halfen. [...]

Zum anderen sollte der Leser bedenken, daß die polnisch-jüdischen Beziehungen während des Krieges üblicherweise als von äußeren Kräften – den Nazis und den Sowjets – beeinflußt gedacht werden. Das ist schon richtig. In der Tat hatten die Nazis und die Sowjets in den von ihnen besetzten polnischen Gebieten das Sagen. Doch innerhalb der von den Besatzern gezogenen Grenzen folgten die Beziehungen zwischen Polen und Juden durchaus einer eigenen Dynamik. Es gab manches, was die Menschen damals hätten tun können und dennoch nicht getan haben, und manches, was sie nicht tun mußten, es aber trotzdem getan haben. Deshalb werde ich mit besonderer Sorgfalt ermitteln, wer am 10. Juli 1941 in dem Städtchen Jedwabne was getan hat – und auf wessen Geheiß.

Im August 1939 schlossen Hitler und Stalin bekanntlich einen Nichtangriffspakt. In einem geheimen Zusatzprotokoll wurden die Grenzen zwischen den Einflußsphären der beiden Diktatoren in Mitteleuropa festgelegt. Einen Monat später wurde das Territorium Polens zwischen dem Dritten Reich und der Sowjetunion aufgeteilt. Das Städtchen Jedwabne fiel zunächst in die sowjetische Besatzungszone und wurde nach Hitlers Angriff auf die Sowjetunion von den Nazis eingenommen. Eine wichtige Frage, die anzusprechen ich mich genötigt sah, gilt der üblichen historiographischen Darstellung der sowjetisch-jüdischen Beziehungen während der zwanzigmonatigen sowjetischen Herrschaft über jene Hälfte Polens, die ab September 1939 von der Roten Armee besetzt war. Hier ist wiederum nicht der Platz für eine umfassende Klärung. Uns interessiert daran nur das gängige Stereotyp, wonach Juden bei den sowjetischen Besatzern eine Vorzugstellung genossen. Sie sollen auf Kosten der Polen mit den Sowjets kollaboriert haben, und wenn es 1941 beim Überfall der Nazis auf die UdSSR in den von der bolschewistischen Herrschaft befreiten Gebieten zu einem brutalen Ausbruch des polnischen Antisemitismus kam, so war das möglicherweise eine Reaktion auf diese Erfah-

rung. Deshalb untersuche ich, ob es zwischen dem, was unter der sowjetischen Besatzung (September 1939 bis Juni 1941) in Jedwabne geschah, und den Ereignissen unmittelbar danach irgendwelche Zusammenhänge gibt.

Das Massaker von Jedwabne berührt einen weiteren Topos der Geschichtsschreibung dieser Zeit. Zwischen den Juden und den Kommunisten bestand angeblich eine für beide Seiten vorteilhafte Beziehung, mit der man den Antisemitismus breiter Schichten der polnischen (oder jeder anderen osteuropäischen) Gesellschaft nach dem Krieg und die besondere Rolle von Juden bei der Errichtung und Festigung des Stalinismus in Osteuropa erklärt.

- Jan Tomasz Gross, aus der Einleitung von: Nachbarn. Der Mord an den Juden von Jedwabne. München 2001, S. 18–20.

Der polnische Historiker Adam Michnik:

Mordeten die Polen gemeinsam mit den Deutschen die Juden? Es gibt kaum eine Behauptung, die so absurd und kaum ein Stereotyp, das so falsch wäre. Keine polnische Familie wurde vom Nationalsozialismus und dem sowjetischen Kommunismus verschont. Beide totalitäre Diktaturen vernichteten drei Millionen Polen und drei Millionen polnische Staatsbürger, die von den Nationalsozialisten als Juden klassifiziert wurden.

Polen reagierte als erstes Land mit einem kategorischen „Nein“ auf die Forderungen Hitlers und nahm als erstes Land den Kampf gegen die deutsche Aggression auf. Die polnische Nation brachte keinen Quisling hervor und keine polnische Armeeinheit kämpfte auf der Seite des Dritten Reiches. Die Polen, von zwei Totalitarismen infolge des Ribbentrop-Molotow-Paktes angegriffen, kämpften vom Anfang bis zum Ende des Krieges in den Armeen der Anti-Hitler-Koalition. In Polen entwickelte sich eine breite Bewegung des Widerstands, der bewaffneten Anti-Hitler-Konspiration und -Diversión.

Damals würdigte der englische Premierminister die Teilnahme der Polen an der Schlacht um England. Der amerikanische Präsident nannte sie sogar die „Inspiration der Welt“. Dies hinderte beide Politiker allerdings nicht daran, sich in Jalta mit Stalin auf eine Vereinbarung zu verständigen, der Polen zum Opfer fiel. Das Land fiel dem Sowjettyrannen in die Hände. Daraufhin fanden sich die Helden der Widerstandsbewegung als Feinde des Stalinschen Kommunismus im sowjetischen Gulag sowie in polnischen kommunistischen Gefängnissen wieder.

Diese historische Entwicklung prägte die polnische Sicht der eigenen Geschichte: Polen war stets unschuldiges und ehrenhaftes Opfer feindlicher Gewalt und fremder Intrige. Während man nach dem Krieg in der freien Welt die Erfahrung des Nationalsozialismus und Holocaust reflektierte, verhinderte in Polen der Sta-

linsche Terror für viele Jahre die Debatte über die jüngste Vergangenheit, über die Vernichtung der Juden und den Antisemitismus.

Gleichzeitig waren die antisemitischen Traditionen in Polen tief verwurzelt. Im XIX. Jahrhundert, als der polnische Staat nicht existierte, bildete sich die moderne polnische Nation auf der Grundlage ethnischer und religiöser Bindungen. Dies geschah in Opposition zu den Nachbarnationen, die dem polnischen Traum von der Unabhängigkeit gleichgültig oder feindselig gegenüberstanden. Wie in anderen Ländern dieser Region mit jüdischer Bevölkerung wurde der Antisemitismus zum ideologischen Kitt eines großen politischen Lagers. In Polen war es die Nationaldemokratie. Der Antisemitismus wurde zudem von der russischen Verwaltung nach dem Prinzip *divide et impera* geschürt.

[...]

Dennoch kollaborierte die polnische nationalistische und antisemitische Rechte – anders als in den meisten europäischen Ländern – nicht mit den Nazis. Vielmehr beteiligte sie sich aktiv am Untergrundkampf gegen Hitler. Polnische Antisemiten kämpften gegen Hitler, und manche von ihnen beteiligten sich an der Hilfsaktion für Juden, obwohl dafür die Todesstrafe drohte.

Es ist ein spezifisch polnisches Paradox: Im besetzten Polen konnte man sowohl Antisemit als auch Held der Widerstandsbewegung gegen Hitler wie Judenretter sein.

[...]

Die polnische Öffentlichkeit ist heterogen, aber beinahe alle Polen reagieren sehr scharf, wenn ab und zu jüdische Beschuldigungen laut werden, daß sie den „Antisemitismus mit der Muttermilch eingesogen“ hätten. Noch mehr regen sie sich auf, wenn ihnen eine Beteiligung am Holocaust vorgeworfen wird. Für die Antisemiten, an denen es am Rande des politischen Lebens nicht fehlt, stellen diese Anschuldigungen die willkommene Bestätigung der These dar, daß es eine internationale jüdische Verschwörung gegen Polen gibt. Für gewöhnliche Menschen, die in den Jahren der Verfälschung der Holocaust-Geschichte bzw. des Schweigens darüber sozialisiert wurden, stellen diese Beschuldigungen eine krasse Ungerechtigkeit dar.

Eben diese Menschen reagierten mit einem ungeheuren Schock auf das Buch „Nachbarn“ von Jan Tomasz Gross. Dieses Buch deckt die Wahrheit über den von Polen begangenen Mord an 1.600 Juden in Jedwabne auf. Das Ausmaß des Schocks ist schwer zu beschreiben. Es rief Reaktionen hervor, die mit den jüdischen Reaktionen nach der Veröffentlichung Hannah Arendts „Eichmann in Jerusalem“ vergleichbar sind.

[...]

Ich glaube weder an Kollektivschuld noch an eine kollektive Verantwortung, die etwas anderes bedeutet als moralische Verantwortung. Sodann überlege ich mir, worin meine individuelle Verantwortung und meine eigene Schuld bestehen. Ich kann gewiß keine Verantwortung für jene Verbrechermenge tragen, die die Scheune in Jedwabne anzündete. Ähnlich kann man die heutigen Bewohner von Jedwabne nicht für das damalige Verbrechen schuldig erklären. Wenn ich die Aufforderung höre, meine polnische Schuld zu bekennen, fühle ich mich ebenso verletzt wie die Bewohner von Jedwabne, die von Journalisten aus der ganzen Welt befragt werden.

Wenn ich aber höre, daß das Buch von Gross, das die Wahrheit über das Verbrechen aufdeckt, eine von der internationalen jüdischen Verschwörung erfundene antipolnische Lüge sei, dann wächst in mir das Schuldgefühl. Diese lügenhaften Verdrehungen von heute stellen nämlich in Wirklichkeit die Rechtfertigung des damaligen Verbrechens dar.

Ich taste mich an meinen Text sehr vorsichtig heran, ich wäge die Worte, wiederhole den Spruch von Montesquieu: „Vom Wesen her bin ich ein Mensch und nur zufällig Franzose“. Ich bin auch durch Zufall Pole mit jüdischen Wurzeln. Fast meine ganze Familie hat der Holocaust verschlungen, meine Nächsten hätten in Jedwabne umkommen können. Einige von ihnen waren Kommunisten bzw. Verwandte von Kommunisten, andere waren Handwerker, Händler, vielleicht Rabbiner. Aber alle waren Juden – nach den Nürnberger Gesetzen des Dritten Reichs. Sie hätten alle in diese Scheune getrieben werden können, die von der Hand eines polnischen Schergen angezündet wurde.

Ich fühle mich gegenüber den Ermordeten nicht schuldig, aber ich fühle mich verantwortlich. Nicht dafür, daß sie ermordet worden sind – das konnte ich nicht verhindern. Ich fühle mich allerdings dafür verantwortlich, daß sie nach ihrem Tod zum zweiten Mal umgebracht wurden. Sie wurden nicht wie Menschen begraben, nicht beweint, man hat die Wahrheit über dieses abscheuliche Verbrechen nicht aufgedeckt und zugelassen, daß jahrzehntelang eine Lüge verbreitet wurde.

Und dies ist schon meine Schuld. Aus Mangel an Phantasie und Zeit, aus Opportunismus und Gedankenfaulheit habe ich mir bestimmte Fragen nicht gestellt. Ich habe nicht nach Antworten auf diese Fragen gesucht. Warum? Ich gehörte doch zu denjenigen, die sich aktiv für die Aufdeckung der Wahrheit über das Verbrechen in Katyn, die Schauprozesse der Stalin-Zeit und die Opfer des kommunistischen Repressionsapparats engagiert haben. Warum habe ich dann nicht nach der Wahrheit über die in Jedwabne ermordeten Juden gesucht? Vielleicht fürchtete ich mich unbewußt vor dieser grausamen Wahrheit über das damalige jüdische Schicksal? Der verwilderte Pöbel aus Jedwabne stellte doch keine Ausnahme dar. In allen

Ländern, die 1939 von der Sowjetunion erobert worden waren, kam es im Sommer und Herbst 1941 zu grausamen Verbrechen an den Juden. Sie wurden von ihren litauischen, lettischen, estnischen und ukrainischen, russischen und weißrussischen Nachbarn umgebracht. Ich denke, die Zeit ist gekommen, die ganze Wahrheit über diese schrecklichen Ereignisse endlich ans Licht zu bringen. Ich werde versuchen, dazu beizutragen.

Während ich diese Worte schreibe, empfinde ich etwas Schizophrenes. Ich bin Pole und meine Scham für den Mord in Jedwabne ist polnisch. Zugleich weiß ich jedoch: Wenn ich damals dort gewesen wäre, wäre ich als Jude ermordet worden. Wer bin ich also, während ich diese Worte schreibe? Vom Wesen her bin ich ein Mensch und habe das zu verantworten, was ich getan bzw. unterlassen habe. Durch eigene Wahl bin ich Pole und verantworte gegenüber der Welt alles Böse, das meine Landsleute getan haben. Ich handle aus freien Stücken, aus eigener Wahl und dem Gebot des eigenen Gewissens folgend.

Aber während ich diese Worte schreibe, bin ich zugleich Jude, der tiefe Verbundenheit mit denjenigen empfindet, die als Juden ermordet wurden. Aus dieser letzten Perspektive heraus muß ich sagen: Man darf das Verbrechen in Jedwabne nicht aus dem Zusammenhang der damaligen Zeit herausnehmen. Wer versucht, dieses Verbrechen aus dem Zusammenhang der Epoche herauszureißen, wer versucht auf der Grundlage dieses Verbrechens zu pauschalisieren und behauptet, daß sich nur die Polen und alle Polen eben so verhielten, der lügt. Diese Lüge ist ebenso abscheulich wie die jahrzehntealte Lüge über das Verbrechen in Jedwabne. Denn es hätte durchaus passieren können, daß ein polnischer Nachbar einen meiner Nächsten aus den Händen der Henker, die ihn in die Scheune trieben, herausgerissen hätte. Es gab viele solche polnischen Nachbarn – der Wald der polnischen Bäume in der Allee der Gerechten in Yad Vashem in Jerusalem ist dicht.

Ich fühle mich verantwortlich auch gegenüber den Menschen, die ihr Leben für die Rettung der Juden opferten. Ich empfinde ihnen gegenüber Schuld, sooft ich in polnischen und ausländischen Zeitungen über die Verbrecher lese, die Juden mordeten, während über die Retter beharrlich geschwiegen wird. Steht den Schergen tatsächlich mehr Ruhm zu als den Gerechten?

Der polnische Primas und der polnische Staatspräsident, der polnische Ministerpräsident und der Warschauer Rabbiner haben sich fast mit den gleichen Worten dafür ausgesprochen, daß das Gedenken der Opfer von Jedwabne der polnisch-jüdischen Versöhnung in Wahrheit dienen sollte. Ich wünsche mir nichts mehr als dies. Wenn es dazu nicht kommt, wird dies auch meine Schuld sein.

- Adam Michnik. *Szok Jedwabnego*, (Der Schock von Jedwabne) Gazeta Wyborcza, 17.3.2001. <http://www.dpg-brandenburg.de/nr23/michnik.pdf>

Die Diskussion über Opfer, Zuschauer und Täter ist jedoch nicht auf Polen begrenzt. In Estland wurde sie durch ein privates Denkmal angestoßen, mit dem an die estnischen Mitglieder einer SS-Einheit im 2. Weltkrieg erinnert werden sollte. Nach heftigen Diskussionen wurde es vom Friedhof in Lihula an den Standort eines privaten Museums in Lagedi in der Nähe von Tallin 2005 verlegt. Die estnische Inschrift lautet: „Für die estnischen Männer, die 1940–1945 gegen den Bolschewismus und für die Wiedererlangung der estnischen Unabhängigkeit kämpften“. Sowohl innerhalb als auch außerhalb Lettlands bestehen Spannungen und Kontroversen rund um die lettische Legion, eine Einheit der deutschen Waffen-SS im 2. Weltkrieg. Einige Mitglieder traten der Legion aufgrund ihrer starken Abneigung gegen die Sowjetunion bei, andere wurden einfach nur gezwungen und wiederum andere waren Antisemiten und Nazi-Kollaborateure. An die lettischen Legionäre wird am 16. März erinnert. Nachdem die meisten der Legionäre inzwischen gestorben sind, wird ihre Geschichte von lettischen wie russischen Politikern benutzt, um potenzielle Wähler zu mobilisieren (lettische Wähler entscheiden sich immer noch nach ethnischen Faktoren für ‚lettische‘ bzw. ‚russische‘ Parteien). Am 16. März, dem Gedenktag für die lettischen Legionäre (vor einigen Jahren war es noch ein offizieller Feiertag; er wurde 2000 aber von der Liste der nationalen Gedenktage gestrichen) demonstrieren verschiedene Gruppen – um die Legionäre zu feiern oder um sich ihrem Gedenken zu widersetzen, und um deren Geschichten für die eigene politische Agenda zu nutzen.

Fig. 111: Denkmal zur Erinnerung an estnische Kämpfer gegen den Bolschewismus in Lagedi
Foto: Jörg Hackmann

Fragen zur Reflexion

1. Warum wurde die Darstellung des Massakers von Jedwabne von Gross von Teilen der polnischen Gesellschaft abgelehnt?
2. Warum kritisierte Adam Michnik, der Herausgeber der führenden liberalen Tageszeitung in Polen, Gross?
3. Diskutiere die Botschaft des Denkmals in Lagedi vor dem Hintergrund des 2. Weltkriegs. Welches Bild der Esten wird hier dargestellt?
4. Kennst Du ähnliche Kontroversen in anderen Teilen der Ostseeregion?
5. Diskutiere mögliche Lösungen, um die Erinnerungskonflikte im Zusammenhang mit dem 2. Weltkrieg zu überwinden.

Weiterführende Literatur

1. Karsten Brüggemann und Andres Kasekamp. „The Politics of History and the ‚War of Monuments‘ in Estonia.“ (Geschichtspolitik und der ‚Krieg der Denkmäler‘ in Estland) In: *Nationalities Papers* 36:3 (2008). S. 425–448.

2. Jörg Hackmann. „From National Victims to Transnational Bystanders? The Changing Commemoration of World War II in Central and Eastern Europe.“ (Von nationalen Opfern zu transnationalen Zuschauern? Die veränderte Erinnerung an den 2. Weltkrieg in Mittel- und Osteuropa.) In: *Constellations* 16:1 (2009). Pp. 167–181.
3. Marte Michelet. *Den største forbrytelsen: Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust* (Das schlimmste Verbrechen: Opfer und Täter im norwegischen Holocaust). Oslo, Gyldendal, 2014.
4. *The Neighbors respond: The controversy over the Jedwabne massacre in Poland. (Die Nachbarn antworten: Die Kontroverse über die Massaker im polnischen Jedwabne.)* Hg. v. Antony Polonsky und Joanna B. Michlic. Princeton, NJ, Princeton University Press, 2004.

2.18 Alkoholkonsum und Abstinenzbewegung

Jörg Hackmann, Janet Laidla, Vitalija Kasperavičiūtė, Anne Sørensen

Nach dem 2. Weltkrieg scheint sich die Geschichte des Alkoholkonsums und des Kampfes gegen den Alkoholismus in der Ostseeregion in verschiedene Richtungen zu entwickeln: Die Länder Nordeuropas wurden von einer strengen öffentlichen Befürwortung der Enthaltensamkeit und der Beschränkung des Alkoholkonsums geprägt, während der Alkoholkonsum im sozialistischen Osteuropa nicht eingeschränkt und teilweise sogar aus politischen Gründen gefördert wurde.

Wenn man jedoch weiter in die Geschichte des Ostseeraums bzw. Europas zurückblickt, erscheint allerdings ein völlig anderes Bild: Tatsächlich war die Herstellung von Wodka aus Getreide schon viel früher zu einer Einkommensquelle geworden und die Nachfrage nach Alkohol mit der Urbanisierung gestiegen.

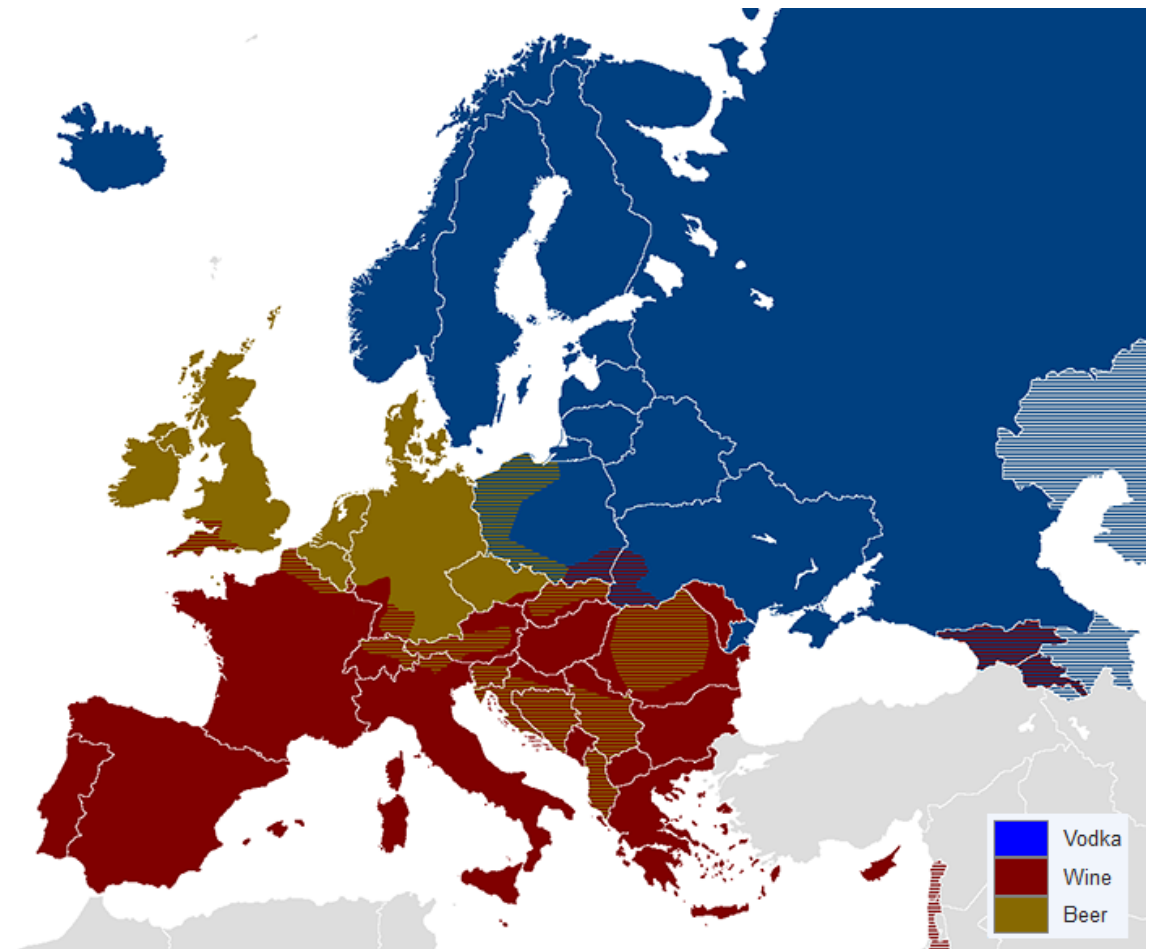

Fig. 112: Karte der europäischen Alkoholregionen
Quelle: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Alcohol_belt.PNG

Die Hungerkrise Anfang des 19. Jahrhunderts sowie die nordamerikanische Abstinenzbewegung (beispielsweise in Alexis de Tocquevilles Beschreibung) beförderten die Idee, dass Menschen keinen Alkohol trinken sollten. Die Anführer dieser Bewegung waren meist Geistliche – protestantische wie katholische und später auch orthodoxe. Freiwillige Zusammenschlüsse galten als angemessene Form der Bewegung; ihre Satzungen orientierten sich an den amerikanischen Vorbildern. In einer ersten Welle wurden Könige und Zaren aufgefordert, entsprechende Verbände zu gründen, doch in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts lösten breitere soziale Gruppen eine zweite, radikalere Welle der Abstinenz aus, die in Nordeuropa von den Guttemplern (IOGT) unterstützt wurde.

Fig. 113: Plakat der dänischen IOGT, etwa 1910

Plakattext: Trinke niemals berauschende Getränke. Werde zu einem absoluten Abstinenzler, denn Abstinenz führt zu Ordnung und Wohlstand, Trinken zu Armut und Not

Quelle: IOGT Danmark

1858 gründete der litauische Bischof Motiejus Valančius eine Abstinenzbewegung nach dem Vorbild ähnlicher Bewegungen in anderen katholischen Regionen (zum Beispiel Schlesien). Innerhalb weniger Jahre waren über 80 Prozent der Katholiken des Bistums Mitglieder dieser Abstinenzgesellschaften. Die Litauer hörten auf, Wodka zu trinken, Bauernhöfe wurden wohlhabender, Familien stärker und die Menschen gebildeter.

Die Schweden waren möglicherweise im Kampf gegen den Alkoholverbrauch am radikalsten, obwohl nur die Finnen nach dem 1. Weltkrieg für einige Jahre ein Verbot einführten. Das Alkoholverbot in Finnland scheiterte allerdings. Der illegale Transport von Alkohol in den 1920er Jahren von Estland nach Finnland wurde „Die finnische Brücke“ genannt. In Zeitungen und Zeitschriften wurden viele Karikaturen veröffentlicht, die dieses Phänomen aufs Korn nahmen.

Fig. 114: Die finnische Brücke

Auf der Postkarte steht: Alkohol reist in das nüchterne Finnland – Alkohol für unsere Brüder

Foto: Salapiirituse vedajad Soome lahe jääl. Eesti Ajaloomuuseum, AM_4892:3 F 5087, Eesti Ajaloomuuseum SA, <http://www.muis.ee/museaalview/2035762>

„Die finnische Brücke“ war ein berühmtes Motto in der Zeit der estnischen Nationenbildung. Es bedeutete, dass die Esten dem Vorbild der kulturell und politisch fortschrittlicheren Finnen folgen sollten. Während des Alkoholverbots in Finnland wurde von Estland aus ein großangelegter Alkoholschmuggel organisiert.

Die Situation in den anderen Ländern war von ähnlichen Hindernissen geprägt: Die Versuche den Alkoholverbrauch zu verringern, lösten verschiedene Gegenreaktionen aus. Universitätsstudenten und Alkoholkonsum gehörten in der Regel zusammen. Dennoch war die Abstinenzbewegung unter Studenten der Universität Tartu in den 1920er Jahren einflussreich genug, um bei den offiziellen Veranstaltungen der Studentenvereinigungen den Ausschank von Alkohol zu verbieten. Die Studentenorganisationen leisteten mehr Widerstand, obwohl es Mitglieder der Abstinenzbewegung gab, die die Anzahl der Bierflaschen, die an die verschiedenen Studentenverbindungen geliefert wurden, genau zählten und meldeten.

Fig. 115: Universitätsstudenten
Tartu Ülikooli muuseum, ÜAM F 345:23 F, <http://www.muis.ee/museaalview/3403130>

Ein Mitglied der Abstinenzbewegung, Karl Parek, spionierte die männlichen Studenteorganisationen aus, um herauszufinden, wie viel Alkohol sie verbrauchten, und schrieb seine Abschlussarbeit darüber.

Studentenorganisation	Kisten pro Tag	Kisten pro Monat	Kosten pro Monat	Anzahl Mitglieder	Liter Bier pro Mitglied
Estnische Studentengesellschaft	4.5	135	540 Kr	ca. 300	4l
Burschenschaft Fraternitas Estica	1.5	45	160 Kr	84	5.3 l

Burschenschaft Sakala	2.5	75	300 Kr	52	14.4 l
Burschenschaft Ugala	2	60	240 Kr	78	7.7 l
Burschenschaft Vironia	4	120	480Kr	93	12.9 l

Tab. 2: Alkoholverbrauch estnischer Studenten (1930) von Karl Parek
Mõned pilgud intiim-organisatsioonide tegevustesse kehalise kasvatuses seisukohalt, Tartu 1931

Die Spannungen zwischen Trunkenheit und Nüchternheit sind auch äußerst politisch. Der erfolglose Kampf des „Mineralsekretärs“ Gorbatschow gegen den Alkoholismus förderte beispielsweise unabsichtlich die baltischen Unabhängigkeitsbewegungen.

Heute ermutigen einige Mitglieder der neuheidnischen Bewegung in Litauen ihre Mitglieder, jede Art von Alkohol abzulehnen. Sie bestreiten, dass Alkohol Teil der traditionellen litauischen Kultur ist, was zur Uneinigkeit zwischen den Mitgliedern der neuheidnischen Gemeinde führt. Die Mitglieder dieses Ordens versuchen, Bier und Met aus den heidnischen Ritualen zu verbannen.

Auszug aus Johann Heinrich Zschokke. *Die Branntweinpest. Eine Trauergeschichte zur Warnung und Lehre für Reich und Arm, Alt und Jung.* Aarau 1837.

In einem halbfiktionalem Text, der die verheerenden Folgen des Alkoholismus hervorhebt, schlägt der Schweizer Schriftsteller Zschokke die Gründung von Abstinenzvereinen als Heilmittel vor und führt die beispielhafte Satzung eines solchen Vereins an, die direkt aus der Fiktion in die Realität übernommen werden konnte. Dies ist nicht verwunderlich, weil Zschokke den Vorschlägen des amerikanischen Pfarrers Robert Baird folgte, der in diesen Jahren mit einigem Erfolg versuchte, die Könige in der Ostseeregion und den russischen Zar zu überzeugen, nationale Abstinenzgesellschaften zu gründen. Auszüge oder sogar ganze Bücher von Baird und Zschokke wurden in viele Sprachen des Ostseeraums übersetzt. In Estland passte F. R. Kreutzwald Zschokke an die Welt der estnischen Bauern an.

Die Statuten der Abstinenzgesellschaft

Wir beraten heute über die Satzung der neuen Gesellschaft. Sie ist einfach. Ich habe sie – mit wenigen Veränderungen, die wir für angemessen hielten – nach dem Vorbild von Satzungen entworfen, die wir in den USA und England gefunden haben. Wie folgt:

Wir, die Unterzeichnenden, die von den verschiedenen Vorfällen und Unglücken gelernt haben und nun überzeugt sind, dass das Laster der Trunkenheit tatsächlich eines der verabscheuungswürdigsten Laster vor Gott und der Menschheit ist, und dass das Trinken jeglichen Alkohols vor allem die Gesundheit ruiniert, Körper und Seele verdirbt, Müßiggang und Begierde, Armut, Zwietracht und

Streitsucht verursacht und sogar zu schlimmen Verbrechen führt: – Wir haben uns feierlich mit unseren Familien in einer christlichen Abstinenzvereinigung versammelt und geloben in gutem Glauben im Namen Gottes und in Gegenwart unserer Mitstreiter uns an das folgende feierliche Versprechen zu halten:

‘Artikel I. Wir erklären und geloben, von diesem Tag an keinerlei Alkohol zu trinken, und ihn auch unserer Frau und unseren Kindern zu verbieten, keinen Alkohol an unsere Untergebenen auszuschenken und ihn zu kaufen oder verkaufen; sondern stattdessen unsere Freunde und Bekannten zu ermutigen, vollständig auf diese giftigen Getränke zu verzichten.’

‘Artikel II. Wir erklären und geloben, uns von diesem Tag an nicht in Gesellschaft von bekannten Trinkern zu begeben, sei es in Wirtshäusern oder anderen öffentlichen Orten, und jeden Ort unverzüglich zu verlassen, wo aufgrund eines von Wein, Bier oder Schnaps verursachten Rausches, ein Mensch seinen von Gott gegebenen Verstand verloren hat.’

‘Artikel III. Wir erklären und geloben, dass die christliche Abstinenzvereinigung das Recht hat, jeden von uns aus der Gemeinschaft auszuschließen, der die obenstehenden Versprechen nicht erfüllen, und diese Personen in unseren öffentlichen Versammlungen als missraten zu bezeichnen.’

‘Artikel IV. Eine öffentliche Versammlung der Gesellschaft soll einmal im Jahr abgehalten werden, bei der der Vorsitzende und der Sekretär zusammen mit einem ausgewählten Komitee aus neun Mitgliedern, die gewählt wurden, um das Geschäft der Vereinigung zu führen, im Detail über den Fortschritt dieser christlichen Vereinigung berichten.’

‘Artikel V. Jede Person, die der Gesellschaft beitreten möchte, kann dies jederzeit tun, indem sie ihren Namen bei dem Vorsitzenden oder Sekretär einreicht.’

Das staatliche Alkoholverbot war seit Ende des 19. Jahrhunderts eine weit verbreitete Forderung der weltweiten Abstinenzbewegungen. Der berühmteste Fall ist der der USA, wo von 1920 bis 1933 ein Alkoholverbot galt. Nach dem Beginn des 1. Weltkriegs wurde aber auch in Finnland, Norwegen und Russland ein Alkoholverbot erlassen. All diese Prohibitions-Gesetze sind allerdings gescheitert. In Schweden ist eine Volksbefragung über ein Alkoholverbot 1922 gescheitert, doch das staatliche Verkaufsmonopol für Alkohol besteht bis heute.

Fig. 116: Plakat der Volksbefragung über ein schwedisches Alkoholverbot 1922

Quelle: Swedish Royal Library, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Avl%C3%B6ningsafton_-_R%C3%B6sta_ja!_1922.jpg

Eines der sozialen Probleme in Verbindung mit der Abstinenz von Alkohol war die Herausforderung, eine Atmosphäre zu schaffen, in der man auch ohne Alkohol gesellig sein kann, weswegen Abstinenzgesellschaften Kulturprogramme, Ausflüge, Teezimmer, Bibliotheken usw. organisierten.

Fig. 117: Chor der Abstinenzgesellschaft von Valga (Estland), 1911

Valga Karskuse Seltsi laulukoor, VaM F 1680:1

Quelle: Valga Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/1629939>

Fragen zur Reflexion

1. Diskutiere die Genauigkeit und Relevanz der einzelnen „Alkoholregionen“ auf der Karte.
2. Glaubst du, dass es eine gemeinsame Haltung zum Alkoholkonsum in der Ostseeregion gibt?
3. Warum versammelten sich Menschen in Anti-Alkoholvereinigungen?
4. War die Prohibition aus historischer Perspektive erfolgreich?
5. Wie ist die Haltung zum Alkohol heute in deinem Land? Wie hat sie sich im Lauf der Geschichte verändert?
6. Abstinenzbewegungen wurden manchmal als Schulen der Demokratie bezeichnet. Wie konnten sie, nach deiner Meinung, eine solche Rolle einnehmen?

Weiterführende Literatur

1. Sidsel Eriksen. „Drunken Danes and Sober Swedes? Religious Revivalism and the Temperance Movements as Keys to Danish and Swedish Folk Cultures.“ (Betrunkene Dänen und nüchterne Schweden? Religiöse Erweckungsbewegungen und Abstinenzbewegungen als Schlüssel zur dänischen und schwedischen Volkskultur) In: *Language and the Construction of Class Identities: The Struggle for Discursive Power in Social Organisation: Scandinavia and Germany after 1800. (Sprache und die Konstruktion von Klassenidentitäten: Der Kampf um die diskursive Macht in sozialen Organisationen: Skandinavien und Deutschland nach 1800)* Hg. v. Bo Stråth. Göteborg: Dept. of History, Gothenburg Univ., 1990. S. 55–94.
2. Villem Ernits. *The abstinence movement in Estonia.* (Die Abstinenzbewegung in Estland) Tartu 1927.
3. Mark Lawrence Schrad. „The Transnational Temperance Community.“ (Die grenzüberschreitende Abstinenzgemeinschaft) In: *Transnational Communities: Shaping Global Economic Governance. (Grenzüberschreitende Gemeinschaften: Bildung einer globalen Wirtschaftspolitik)* Hg. v. Marie-Laure Djelic und Sigrid Quack. Cambridge, Cambridge University Press 2010. S. 255–280.
4. Mark Lawrence Schrad. *Vodka Politics: Alcohol, Autocracy, and the Secret History of the Russian State. (Wodkapolitik: Alkohol, Autokratie und die geheime Geschichte des russischen Staats)* New York, Oxford University Press, 2014.
5. Irma Sulkunen. *History of the Finnish temperance movement: Temperance as a civic religion (Geschichte der finnischen Abstinenzbewegung: Abstinenz als Zivilreligion)* (Interdisciplinary studies in alcohol and drug use and abuse 3). Lewiston, Edwin Mellen, 1990.

2.19 Mai 1945: Befreiung oder Besetzung?

Małgorzata Dąbrowska und Anne Sørensen

Redaktion *Christian Pletzing*

Fast alle Länder der Ostseeregion waren am 2. Weltkrieg beteiligt. Europa war der Hauptschauplatz des Kriegs und viele Länder der Region waren Kampfgebiet. Die ersten betroffenen Länder im Ostseeraum waren Polen und Deutschland, doch mit der Zeit wurden alle Länder bis auf das neutrale Schweden in den Krieg hineingezogen. 1944 verlor das Dritte Reich eine Schlacht nach der anderen gegen die Alliierten, alle Zeichen deuteten auf eine deutsche Niederlage. Am 30. April 1945 nahm Hitler sich während der Schlacht um Berlin das Leben. Am 7. Mai wurde in Reims die bedingungslose Kapitulation unterschrieben und am nächsten Tag ergaben sich in Berlin die deutschen Truppen. Der 8. Mai wurde zum VE-Day (Victory in Europe Day, Sieg-in-Europa-Tag) erklärt. Die Sowjetunion und die Länder unter ihrer Herrschaft richteten sich jedoch nach Moskauer Zeit und erklärten den 9. Mai zum Siegestag. Doch die Unterschiede zwischen den Alliierten des 2. Weltkriegs waren schon vor der Entscheidung über das Datum der deutschen Kapitulation offensichtlich geworden.

Westeuropa wurde von den Nazis besetzt, während Osteuropa mit zwei Besetzungen fertig werden musste – durch die Nazis und die Sowjets. Gemäß der berühmten Rede von Winston Churchill im März 1946 war Europa nach dem 2. Weltkrieg durch einen Eisernen Vorhang in zwei Teile geteilt worden. Auch wenn der Mai 1945 in Westeuropa als Befreiung erscheint, ist dies für die Länder, die von der Sowjetunion bezwungen wurden, nicht die einzige mögliche Interpretation. Die Feierlichkeiten der einzelnen Länder wurden davon bestimmt, auf welcher Seite des Eisernen Vorhangs sie lagen. In den Ländern, die von der UdSSR abhängig waren, wurde am 9. Mai gefeiert, während die anderen Länder meistens den 8. Mai begingen. Die Feierlichkeiten zum Tag des Sieges repräsentierten in einigen Ländern eine Form der Unterdrückung.

Fünf Länder der Ostseeregion gerieten im Ostblock unter sowjetische Vorherrschaft. Estland, Lettland und Litauen wurden 1940 gemäß Hitler-Stalin-Pakt von der Sowjetunion besetzt, bis sie 1941 von den Deutschen angegriffen wurden. Nach dem Sieg über die Nazi-Besatzung blieben die drei Länder Teil der Sowjetunion (im sowjetischen Narrativ schlossen sich die baltischen Staaten allerdings freiwillig der Sowjetunion an). Polen und die Deutsche Demokratische Republik (DDR) gerieten als Satellitenstaaten unter sowjetischen Schutz. Schweden und Finnland blieben nicht unter sowjetischer Herrschaft und erklärten sich innerhalb der neuen Aufteilung Europas offiziell für neutral, während die Bundesrepublik Deutschland (BRD), Norwegen und

Dänemark sich der westlichen Welt anschlossen und der NATO beitraten. Mit Ausnahme der skandinavischen Länder war die Befreiung 1945 umstritten.

Der Eiserne Vorhang

Die Länder der Siegerkoalition waren keine geschlossene Einheit. Nach dem Sieg über Deutschland entstanden Konflikte über die neue Aufteilung Europas und es wurde schon bald unmöglich, diese Konflikte zu überwinden. Zwischen den West-Alliierten und der Sowjetunion entspannen sich Machtspiele und diplomatische Gefechte, um die zerbrechliche Allianz zu erhalten. Winston Churchill sprach als erster von einem ‚eisernen Vorhang‘, um die Nachkriegssituation in Europa zu beschreiben. Seine Rede am Westminster College in Fulton am 5. März 1946 war der symbolische Anfang des Kalten Kriegs und der Teilung Europas in zwei verfeindete Seiten.

Von Stettin an der Ostsee bis hinunter nach Triest an der Adria ist ein „Eiserner Vorhang“ über den Kontinent gezogen. Hinter jener Linie liegen alle Hauptstädte der alten Staaten Zentral- und Osteuropas: Warschau, Berlin, Prag, Wien, Budapest, Belgrad, Bukarest und Sofia. Alle jene berühmten Städte liegen in der Sowjetsphäre und alle sind sie in dieser oder jener Form nicht nur dem sowjetrussischen Einfluß ausgesetzt, sondern auch in ständig zunehmendem Maße der Moskauer Kontrolle unterworfen. Nur Athen mit seinem unsterblichen Ruhm ist frei und kann seine Zukunft nach Wahlen, die unter britischer, amerikanischer und französischer Überwachung durchgeführt werden, selbst bestimmen. Die von Rußland beherrschte polnische Regierung ist ermutigt worden, sich in unrechtmäßiger Weise und in gewaltigem Ausmaße in deutsche Angelegenheiten einzumischen und Massenausweisungen von Millionen von Deutschen anzuordnen, wie man sie bisher noch nicht kannte. Die kommunistischen Parteien, die in allen diesen östlichen Staaten Europas bisher sehr klein waren, sind überall großgezogen worden, sie sind zu unverhältnismäßig hoher Macht gelangt und suchen jetzt überall die totalitäre Kontrolle an sich zu reißen. Fast in jedem Fall herrscht eine Polizeiregierung, und bisher ist mit Ausnahme der Tschechoslowakei noch nirgends die Demokratie eingeführt worden. [...] Welches auch die Schlußfolgerungen sind, die aus diesen Tatsachen gezogen werden können, eines steht fest, das ist sicher nicht das befreite Europa, für dessen Aufbau wir gekämpft haben. Es ist kein Europa, das die unerläßlichen Elemente eines dauernden Friedens enthält.

- <http://www.chronik-der-mauer.de/180128/rede-von-winston-churchill-in-fulton-usa-5-maerz-1946>Polen

Polen

Nach 1945 gehörte Polen zur Einflussosphäre der Sowjetunion und feierte, wie auch der Rest des Ostblocks, den Tag des Sieges am 9. Mai. Überall im Land fanden offizielle Feierlichkeiten mit Militärparaden und Reden statt. Bis 1950 war dies auch ein gesetzlicher Feiertag. Nach dem Fall des Eisernen Vorhangs 1989/1990 wurden die offiziellen Feiern an diesem Tag eingestellt, doch in einigen Städten (hauptsächlich in der Nähe von Militärcasernen) wurde die Tradition fortgesetzt, diesen Tag zu feiern. Aus Anlass des 70. Jahrestags des Kriegsendes verabschiedete das Unterhaus des polnischen Parlaments auf Vorschlag von Łukasz Kamiński, dem Vorsitzenden des Instituts für Nationales Gedenken, am 24. April 2015 ein Gesetz, nach dem der Nationale Gedenktag des Sieges am 8. Mai zu feiern ist, und schaffte gleichzeitig den Nationalfeiertag des Sieges und der Freiheit, der am 9. Mai gefeiert wurde, ab.

Nationalfeiertag des Sieges und der Freiheit nach Erlass vom 8. Mai 1945:

Art. 1. Zur Erinnerung an die Zeiten des Sieges der polnischen Nation und seiner großen Alliierten über die deutschen Besatzer, der Demokratie über den Nazismus und den Faschismus, der Freiheit und Gerechtigkeit über Sklaverei und Vergewaltigung wird der 9. Mai als Tag des Endes der Kampfhandlungen zum nationalen Fest des Sieges und der Freiheit.

Nationaler Gedenktag des Sieges, seit dem 24. April 2015 am 8. Mai gefeiert

Art. 1. Um an den Sieg über Nazi-Deutschland zu erinnern, wird der 8. Mai zum Nationalen Gedenktages des Sieges erklärt.

Art. 2. Der Nationale Gedenktag des Sieges ist ein gesetzlicher Feiertag.

Art. 3. Art. 3. Der Nationalfeiertag des Sieges und der Freiheit am 9. Mai wird abgeschafft.

Begründung für die Namensänderung von Straßen, die an den 9. Mai erinnern, auf der Website des Instituts für Nationales Gedenken:

Der 9. Mai wurde in der Sowjetunion und in den von ihr beherrschten Ländern als Tag des Sieges gefeiert. Die Feiern an diesem Tag (auch im heutigen Russland) stehen prinzipiell in Verbindung mit der Unterstützung des stalinistischen historischen Narrativs, das auf Propagandafälschungen basiert, nach denen die Rote Armee allen europäischen Nationen Freiheit und Unabhängigkeit gebracht hat. In Polen, von den Kommunisten unter Stalins Herrschaft gestellt, wurde der 9. Mai zum Nationalfeiertag des Sieges und der Freiheit erklärt. Es widerspricht dem Respekt für die Opfer des Kommunismus und für die Tradition des polnischen Kampfes für Freiheit und Unabhängigkeit im 20. Jahrhundert, solche Interpretationen aus der totalitären Phase der Versklavung aufrechtzuerhalten. Seit Polen

seine Unabhängigkeit zurück erhalten hat, wird dieser Tag nicht mehr gefeiert. Stattdessen hat sich das Land der Erinnerung an den Tag der deutschen Kapitulation am 8. Mai 1945 angeschlossen – als Gelegenheit, an Polens Beitrag zur Niederlage des Deutschen Reichs im 2. Weltkrieg zu erinnern.

- Von der Website des Institut Pamięci Narodowej (Institut für Nationales Gedenken), abrufbar unter: <https://ipn.gov.pl/pl/upamietnianie/dekomunizacja/zmiany-nazw-ulic/nazwy-ulic/nazwy-do-zmiany/36808,ul-9-Maja-1945-r.html>

Die baltischen Länder

Litauen, Lettland und Estland wurden 1940 auf der Grundlage eines Abkommens zwischen der UdSSR und dem Dritten Reich, einem geheimen Anhang des Protokolls zum Hitler-Stalin-Pakt, von der Sowjetunion besetzt.

Fig. 118: Museum der Besetzung, Tallinn, Estland

Foto: ZeekLTK, Public Domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tallinn_Museum_of_Occupation.jpg

Nach dem Angriff der Deutschen auf Russland wurden die baltischen Staaten von Deutschland besetzt. Nachdem sich die UdSSR den Alliierten angeschlossen hatte, befreiten Soldaten der Roten Armee diese Länder wieder von der deutschen Besetzung. Obwohl es keine rechtliche Grundlage für ihr Bleiben gab, berief sich die sowjetische Armee auf das oben erwähnte Protokoll und besetzte das Gebiet erneut bis 1990. Die internationale Situation der baltischen Staaten blieb ungeklärt. Manche Länder haben die Eingliederung der baltischen Staaten in die UdSSR nicht anerkannt, während andere die feindliche Übernahme akzeptierten.

Stellungnahme des amtierenden stellvertretenden Außenministers der Vereinigten Staaten von Amerika, Sumner Welles, vom 23. Juli 1940.

Als die Sowjetunion die drei baltischen Staaten im Juni 1940 besetzte, hat das US-Außenministerium die Anerkennung der Annektierung als Sowjetrepubliken in einer Stellungnahme abgelehnt.

- National Archives and Records Administration, Public Domain, zitiert nach: John Hiden, Vahur Made, David J. Smith (Hg.) *The Baltic question during the Cold War* (Die baltische Frage im Kalten Krieg). Routledge, 2008. S. 209.

Der „Baltische Appell“ und Lord Nicholas Bethell – A Place to Stand von Anna Ferens. <https://www.youtube.com/watch?v=zFSpEFnuG3s> movie: Baltic

Am 23. August 1979, dem 40. Jahrestag des Hitler-Stalin-Paktes, der die Grundlage für die sowjetische Besetzung der baltischen Staaten 1940 war, schickten 45 Bürger aus Estland, Lettland und Litauen einen öffentlichen Brief an die Vereinten Nationen, die Sowjetunion, Ost- und Westdeutschland und die Unterzeichner der Atlantik-Charta. Das Hauptziel dieses Appells war die Offenlegung des Paktes und seines geheimen Protokolls sowie die Wiederherstellung der Unabhängigkeit der baltischen Staaten. Eine Antwort ließ auf sich warten und kam schließlich aus dem Europäischen Parlament. Am 13. Januar 1983 wurde dort beschlossen, die Forderungen zu unterstützen.

Ein Artikel über die Entschuldigung des schwedischen Ministerpräsidenten Fredrik Reinfeldt an die Nachbarn Schwedens, „Schweden ‚steht in der Schuld‘ der baltischen Staaten: Reinfeldt“ vom 16. August 2011.

Schweden habe gegenüber seinen baltischen Nachbarn eine „Ehrenschild“, weil es die Augen vor der sowjetischen Besetzung nach dem Krieg verschlossen habe, äußerte der schwedische Ministerpräsident gegenüber seinen baltischen Amtskollegen am Montag. Während einer Zeremonie in Stockholm, an der die Ministerpräsidenten von Estland, Litauen und Lettland teilnahmen, sprach Reinfeldt von einem „dunklen Moment“ in der Geschichte seines Landes. „Schweden gehörte zu den ersten Ländern, die die sowjetische Besetzung der baltischen Länder 1944 anerkannte“, sagte er bei einer Feier zum 20. Jahrestag der Unabhängigkeit der drei Länder. 1945 lieferte Schweden rund 170 Soldaten aus den baltischen Staaten an die Sowjetunion aus, die vor der Roten Armee geflohen waren und in Schweden Zuflucht gesucht hatten. „Die Ausweisung der Balten ist ein dunkler Moment in der schwedischen Außenpolitik“, sagte Reinfeldt. Er gab zu, dass Schweden seine baltischen Nachbarn lange ignoriert habe, und mahnte, dass die nach der Unabhängigkeit gewachsenen Verbindungen weiter gestärkt werden müssten. „Schweden hat das Leiden der Balten nicht erkannt“, sagte der konserva-

tive Ministerpräsident. „Ich halte ein schwedisches Schulbuch aus den 1980er Jahren in der Hand. Das Schicksal von Estland, Lettland und Litauen nach dem 2. Weltkrieg wird dort nicht erwähnt. Mit keinem einzigen Wort“, sagte Reinfeldt. „Es ist in der Tat schwierig, irgendeinen Hinweis darauf zu finden, dass es jemals baltische Staaten gegeben hat. Als ich zur Schule ging, war das die Realität“, erklärte der 46 Jahre alte Politiker. „Schweden hat gegenüber den Menschen in Estland, Lettland, und Litauen eine Ehrenschild. Wir sind uns – und den Menschen im Baltikum – verpflichtet, an die Vergangenheit zu erinnern, aber auch an einer gemeinsamen Zukunft zu arbeiten“, ergänzte er. Valdis Dombrovskis aus Lettland, Andrius Kubilius aus Litauen und der Este Andrus Ansip dankten Schweden für die Unterstützung ihrer Länder seit der Unabhängigkeit. Die Rede Reinfeldts wurde von den Balten unter den Zuhörern unterschiedlich aufgenommen. „Für ihn ist es heute einfach, so etwas zu sagen, weil seine Partei damals nicht an der Macht war,“ meinte Lehte Slunge, die 1944 mit ihren Eltern aus Estland geflohen ist, gegenüber der AFP. Jaan Seim, der Direktor der estnischen Schule in Stockholm, erklärte, dass „die schwedische Regierung damals von Realpolitik geprägt war.“ „Es war ein kleines Land, dass neutral bleiben wollte und im Osten einen großen Nachbarn hatte, der eine große Bedrohung darstellte.“ „Ich fand es besonders enttäuschend, dass die baltischen Nationen in den 1970er und 1980er Jahren in den schwedischen Köpfen einfach nicht mehr existiert haben. Für sie gab es nur noch die Sowjetunion und sonst nichts“, erklärte Seim, ein in Schweden geborener Este. Die Feier fand am Montag auf einem Platz in Stockholm statt, auf dem 1990 und 1991 zahlreiche sogenannte Montagstreifen stattgefunden hatten, um die baltischen Forderungen nach Unabhängigkeit zu unterstützen. Die drei Staaten organisierten 1989 eine Menschenkette, an der zwei Millionen Menschen teilnahmen und die die drei baltischen Hauptstädte miteinander verband – als Protest gegen die Sowjetherrschaft. Auf diesen Aufsehen erregenden Protest folgten weitere, die die drei Nationen 1991 schließlich in die Unabhängigkeit führten.

- Von der Website von The Local, abrufbar unter: <https://www.thelocal.se/20110816/35570>

Russland

Nachdem der Eiserne Vorhang gefallen war und die Länder des Ostblocks ihre Unabhängigkeit zurückerhalten hatten, begannen manche dieser Länder ihre eigene Geschichte umzuschreiben. Ihre historischen Narrative befreiten sich von Russland und hoben dabei häufig die Aspekte hervor, die vorher ausgelassen wurden, also nicht im Sinne Russlands waren. Manchmal haben diese Änderungen auch zu Veränderungen in der Politik, Kultur und im Geschichtsunterricht geführt. Russische Politiker beschuld-

gen gelegentlich die Vereinigten Staaten und andere westliche Länder, den großen Beitrag der Sowjetunion zum Sieg der Alliierten herunterzuspielen. In seinen Reden zum 9. Mai betont Präsident Wladimir Putin besonders die Rolle der Sowjetunion.

Auszüge aus einem Artikel über die Feierlichkeiten zum Tag des Sieges in Russland – ohne Teilnahme westlicher Politiker – von Radio Free Europe Radio Liberty „Putin attackiert USA in seiner Rede zur Parade auf dem Roten Platz“, zuletzt aktualisiert: 9. Mai 2018

[...] Putin attackierte auch die, wie er behauptet, Versuche, „die Geschichte umzuschreiben und zu verfälschen“ und „die Heldentaten der Menschen“ zu verneinen, „die Europa und die Welt vor der Sklaverei, der Auslöschung und den Gräueln des Holocaust gerettet haben.“ Er ergänzte: „Wir werden immer stolz sein, dass die Sowjets nicht die Augen verschlossen oder gegenüber dem grausamen Feind nachgegeben haben, während andere Staaten die Schande der Kapitulation vorzogen.“ „Es ist ein Zeichen des Widerstands Russlands, dass die Versuche des Westens, Russland zu ignorieren, nicht wirken, dass Russland stark ist und mächtige Freunde hat“, sagte er. [...] Die Entscheidung vieler westlicher Politiker, nicht teilzunehmen, wurde von den Staatsmedien in Russland als Versuch gewertet, den Beitrag Russlands zum Sieg zu schmälern und „die Größe Russlands zu untergraben“, sagte Felgenheuer. [...] Jill Dougherty, Russlandexpertin am Wilson Center und ehemalige Bürochefin von CNN in Moskau, erklärte, dass die sozialen Medien und Fernsehberichte darauf hindeuteten, dass viele einfache Russen wegen der Abwesenheit der westlichen Politiker bei der Gedenkveranstaltung gekränkt seien. Sie glaubten, dass der Sieg vor allem von den Russen und ihren Gefallenen errungen wurde und ärgerten sich, dass die anderen alliierten Staaten das nicht erkennen, sagte sie. „Da ist ein Gefühl von Kränkung und Wut“, erklärte sie. „Unglücklicherweise bestätigt das zweifellos die Stimmung, die gerade in Moskau herrscht, bei der es genau darum geht – Kränkung durch den Westen, ein Gefühl, dass der Westen wieder zum Feind geworden ist.“

Der 2. Weltkrieg sei für die Russen äußerst wichtig, erklärte sie, und löse starke Gefühle aus. Mehr als 26 Millionen Menschen der ehemaligen Sowjetunion starben während des 2. Weltkriegs, der in Russland nur „Großer Vaterländischer Krieg“ genannt wird. Nach Aussage des russischen Verteidigungsministeriums wurden die Körper von vier Millionen russischen Soldaten nie geborgen. Mit Metalldetektoren ausgestattete Freiwilligengruppen durchkämmten die Wälder der ehemaligen Ostfront nach menschlichen Überresten, insbesondere in der Umgebung von St. Petersburg, wo einige der blutigsten Kämpfe des 20. Jahrhunderts stattgefunden haben. Sieben Jahrzehnte später ist die Erde noch immer übersät

mit Überbleibseln der russischen Kriegsvorgängen, den Knochen der Gefallenen, die manchmal nur von einer dünnen Schicht Erde bedeckt sind. [...] Auch die Ukraine veranstaltet am Samstag Gedenkfeiern zum Tag des Sieges, angeführt von Präsident Petro Poroschenko in Kiew. Pro-russische Separatisten in Donetsk in der Ost-Ukraine und Sevastopol auf der Krim haben geplant, eigene Militärparaden abzuhalten. Andere europäische Nationen und die Vereinigten Staaten haben den 70. Jahrestag der alliierten Streitkräfte in Europa am Freitag gefeiert. [...]"

- von der Website von RadioFreeEurope, abrufbar unter: <https://www.rferl.org/a/russia-marks-end-of-world-war-ii-with-military-parade-on-red-square/29216745.html>

Ein offizielles Interview mit dem russischen Präsidenten Wladimir Putin zum Tag des Sieges am 9. Mai 2015:

Nachrichtensprecher des Programms *Vesti v Subbotu* vom Fernsehkanal Rossiya, Sergei Brilev: Herr Präsident, haben Sie bei der Parade heute alle gesehen, die Sie zu sehen hofften?

Präsident von Russland Wladimir Putin: Meinen Sie die Gäste oder ganz allgemein jeden, der zur Parade gekommen ist?

Sergei Brilev: Beginnen wir mit den Gästen. Wir haben doch erwartet, dass zumindest die Amerikaner und Europäer kommen würden, aber am Ende kamen sie nicht. Waren Sie enttäuscht?

Wladimir Putin: Nein. Es macht mich glücklich, dass überall auf der Welt Menschen den Tag des Sieges über die Nazis feiern. Ich denke, dass es keine Rolle spielt, wo die Menschen feiern. Wenn dies ein echter Feiertag für sie ist, ist das schon eine gute Sache. An dem Empfang heute im Kreml haben Veteranen der Vereinigten Staaten und Großbritanniens teilgenommen. Sie kamen zu mir und haben sehr warme und freundliche Worte gesagt. Dies waren Menschen, die an den Nordmeergeleitzügen, an der Landung in der Normandie und an den Kämpfen in Europa teilgenommen hatten. Wir haben alle gesehen, die wir zu sehen hofften.

Am wichtigsten ist, dass die Menschen verstehen, dass der Kampf gegen die Nazis sehr wichtig war, dass es ein wichtiger Meilenstein in der Geschichte der Menschheit war. Und heute haben wir viele fröhliche Gesichter, die Gesichter unserer Mitbürger, gesehen. Das ist das Wichtigste. Wir betrachten den 9. Mai als unseren großen Feiertag, vielleicht als das wichtigste Datum in der Geschichte unseres Landes. Sie haben schließlich die Veranstaltung heute gesehen, die öffentliche Feier, die den Titel „Das unsterbliche Regiment“ erhalten hat. Die Menschen trugen Porträts ihrer Angehörigen,

ihrer Väter, Mütter, Großväter und Ur-Großväter mit sich. Die Menschen haben diese Porträts über den Roten Platz getragen. [...]

- Von der offiziellen Website des Präsidenten von Russland, Abrufbar unter:
<http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/interviews/49454>

Deutschland

Das besiegte Deutschland wurde nach dem 2. Weltkrieg in zwei Länder geteilt. Die Bundesrepublik Deutschland (Westdeutschland) wurde eine Demokratie und Teil des westlichen Blocks, während die Deutsche Demokratische Republik (DDR) Mitglied des Warschauer Pakts wurde und unter sowjetische Vorherrschaft geriet. Die beiden deutschen Narrative zum Mai 1945 entwickelten sich deshalb im Kalten Krieg sehr unterschiedlich – bis zum Fall der Berliner Mauer 1989 und zur Wiedervereinigung 1990. Die Erinnerungspolitik in der DDR entsprach dem Nachkriegsnarrativ der anderen kommunistischen Staaten in Europa, in dem die UdSSR als Befreier von repressiven und ungerechten Regimen beschrieben wurde. In beiden Ländern wurde eine Tradition aus den 1920er Jahren übernommen: In der Weimarer Republik war nach dem 1. Weltkrieg der Volkstrauertag eingeführt worden, um der gefallenen Soldaten und ihrer Familien zu gedenken und sie zu ehren. Der Tag diente auch als Ausdruck von Solidarität, Versöhnung und Freundschaft zwischen den Nationen. Als Datum wurde der erste Sonntag (später der zweite) in der Fastenzeit festgelegt. Nachdem die Nazis 1933 die Regierung übernommen hatten, wurde per Gesetz ein Heldengedenktag geschaffen, der den Fokus des Gedenkens von der Erinnerung an die Toten auf die Ehrung der Helden verschob und die „Macht und den Willen, das Dritte Reich zu verteidigen,“ demonstrieren sollte. Flaggen durften nicht mehr auf Halbmast gesetzt werden, christliche Elemente und Symbole wurden entfernt und die Feiern wurden zu riesigen Nazi-Propagandaveranstaltungen. Ab 1939 fand der Volkstrauertag am 16. März statt. Westdeutschland führte den Volkstrauertag nach dem 2. Weltkrieg wieder ein. Der Termin wurde aber vom Anfang des Jahres an das Ende des Kirchenjahres (auf den vorletzten Sonntag vor dem ersten Advent) gelegt, um sich deutlich von der Tradition der Nazis abzugrenzen. Außerdem wurde er allen Menschen gewidmet, die der Gewalt repressiver Regime zum Opfer gefallen waren, nicht nur den Kriegsoffizieren. In der DDR wurde die „Gedenkstunde für die Opfer des Faschismus“ eingeführt. Die offiziellen Feiern konzentrierten sich allerdings nicht auf die deutschen Soldaten und Bürger, die im Krieg gestorben waren. Die Opfer des Faschismus wurden definiert als Juden und Sozialisten/Kommunisten; die toten Helden stammten aus der sowjetischen Armee. Seit der Wiedervereinigung Deutschlands ist die neue Hauptstadt Berlin Schauplatz der zentralen Gedenkveranstaltung zum Volkstrauertag, die der Tradition des früheren Westdeutschlands folgen. Der Volkstrauertag soll Ausdruck von Trauer, Achtung und

Reflexion sein sowie für Frieden und Versöhnung eintreten. In Westdeutschland galt der 8. Mai 1945 lange als Tag der Niederlage, des Zusammenbruchs und des moralischen Bankrotts. Erst in den 1980er Jahren veränderte sich die westdeutsche Erinnerungskultur, sodass der 8. Mai auch als „Tag der Befreiung“ verstanden werden konnte. Die gefeierte Rede des Bundespräsidenten Richard von Weizsäcker vom 8. Mai 1985 leistete einen großen Beitrag zu dieser Entwicklung. Bis heute wird in Deutschland bei Anlässen zum Gedenken an den 2. Weltkrieg darüber diskutiert, wie zwischen deutschen Tätern und deutschen Opfern zu unterscheiden ist.

Das *Totengedenken* ist ein offizieller deutscher Text zur Verwendung am Volkstrauertag. Sein Inhalt wurde über die Jahre um weitere Opfergruppen erweitert. Der Text wird vom Bundespräsidenten im Bundestag vorgelesen. Dies ist die aktuelle Version.

Wir denken heute an die Opfer von Gewalt und Krieg, an Kinder, Frauen und Männer aller Völker.

Wir gedenken der Soldaten, die in den Weltkriegen starben, der Menschen, die durch Kriegshandlungen oder danach in Gefangenschaft, als Vertriebene und Flüchtlinge ihr Leben verloren.

Wir gedenken derer, die verfolgt und getötet wurden, weil sie einem anderen Volk angehörten, einer anderen Rasse zugerechnet wurden, Teil einer Minderheit waren oder deren Leben wegen einer Krankheit oder Behinderung als lebensunwert bezeichnet wurde.

Wir gedenken derer, die ums Leben kamen, weil sie Widerstand gegen Gewaltherrschaft geleistet haben, und derer, die den Tod fanden, weil sie an ihrer Überzeugung oder an ihrem Glauben festhielten.

Wir trauern um die Opfer der Kriege und Bürgerkriege unserer Tage, um die Opfer von Terrorismus und politischer Verfolgung, um die Bundeswehrsoldaten und anderen Einsatzkräfte, die im Auslandseinsatz ihr Leben verloren.

Wir gedenken heute auch derer, die bei uns durch Hass und Gewalt gegen Fremde und Schwache Opfer geworden sind.

Wir trauern mit allen, die Leid tragen um die Toten, und teilen ihren Schmerz.

Aber unser Leben steht im Zeichen der Hoffnung auf Versöhnung unter den Menschen und Völkern, und unsere Verantwortung gilt dem Frieden unter den Menschen zu Hause und in der ganzen Welt.

- Von der offiziellen Website des Bundespräsidenten, abrufbar unter: <http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Berichte/DE/Frank-Walter-Steinmeier/2017/11/171119-Volkstrauertag.html>

Widerstand gegen den Volkstrauertag

Beispiele für die antifaschistische Agitation gegen den Volkstrauertag. „Volkstrauertag Abschaffen!“, Flugblatt der Antifaschistischen Aktion Gotha 2014. Die Argumente beziehen sich auf aktuelle deutsche Diskussionen darüber, wer in der Nazizeit Opfer und wer Täter war.

Fig. 119: 'Volkstrauertag Abschaffen!',
 Flugblatt der Antifaschistischen Aktion Gotha 2014
 Quelle: <https://de.indymedia.org/2012/11/337534.shtml>

Rede des Bundespräsidenten Richard von Weizsäcker während der Gedenkfeier zum 40. Jahrestag des Kriegsendes in Europa und des Endes der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft am 8. Mai 1985 im Bundestag.

[...] Und dennoch wurde von Tag zu Tag klarer, was es heute für uns alle gemeinsam zu sagen gilt: Der 8. Mai war ein Tag der Befreiung. Er hat uns alle befreit von dem menschenverachtenden System der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft. Niemand wird um dieser Befreiung willen vergessen, welche schweren Leiden für viele Menschen mit dem 8. Mai erst begannen und danach folgten. Aber wir dürfen nicht im Ende des Krieges die Ursache für Flucht, Vertreibung und Unfreiheit

sehen. Sie liegt vielmehr in seinem Anfang und im Beginn jener Gewaltherrschaft, die zum Krieg führte. Wir dürfen den 8. Mai 1945 nicht vom 30. Januar 1933 trennen. Wir haben wahrlich keinen Grund, uns am heutigen Tag an Siegesfesten zu beteiligen. Aber wir haben allen Grund, den 8. Mai 1945 als das Ende eines Irrweges deutscher Geschichte zu erkennen, das den Keim der Hoffnung auf eine bessere Zukunft barg.

- Von der offiziellen Website des Bundespräsidenten, abrufbar unter: www.bundespraesident.de/SharedDocs/Downloads/DE/Reden/2015/02/150202-RvW-Rede-8-Mai-1985-englisch.pdf?__blob=publicationFile

Dänemark

Dänemark wurde am 9. April 1940 von den Deutschen besetzt. Während der ersten drei Jahre der Besetzung arbeitete die dänische Regierung mit der Besatzungsmacht der Nazis zusammen (Protektorat). Nach Aufständen im August 1943 trat die Regierung zurück und eine Widerstandsbewegung entstand, die Sabotageakte und gegen die Nazis gerichtete Propaganda organisierte. In der Nacht vom 4. Mai 1945 ergaben sich deutsche Truppen in den Niederlanden, Nordwestdeutschland und Dänemark den britischen Soldaten und ab dem 5. Mai, 8 Uhr war Dänemark offiziell befreit. Die einzige Ausnahme war die Insel Bornholm in der Ostsee, die bis zum 5. April 1946 von sowjetischen Truppen besetzt war. Die geostrategische Position der Insel in Verbindung mit wachsenden Spannungen zwischen den alliierten Streitkräften erschwerte 1945 eine Lösung. Kurz nach dem Krieg wurde Dänemark als alliierter Partner anerkannt und trat den Vereinten Nationen und der NATO bei. Die Befreiung wird in Dänemark am 5. Mai mit Reden, Paraden und Kranzniederlegungen an Denkmälern gefeiert, bei denen vor allem die Widerstandskämpfer geehrt werden, die während der Besatzung umgekommen sind. In der Nacht des 4. Mai stellen viele Menschen Kerzen in die Fenster, um an die Aufhebung des Verdunkelungszwangs während des Kriegs zu erinnern. Seit 1945 haben sich Politiker, Historiker und die breite Öffentlichkeit an zahlreichen Diskussionen über die Rolle Dänemarks im 2. Weltkrieg beteiligt. Bei einer der größten Kontroversen der dänischen Geschichte geht es vor allem um die Frage, ob es eine richtige Entscheidung war, mit den Nazis zu kooperieren, und um die Bedeutung und den Umfang der Widerstandsbewegung.

Gedenkhain in Ryvangen

In Ryvangen, nördlich von Kopenhagen, wurde im Sommer 1945 ein Gedenkhain eingerichtet, um an die gefallenen Widerstandskämpfer zu erinnern. Das Militärgelände und die Kasernen wurden nach der Besatzung von den Deutschen beschlagnahmt und ein Teil des Exerzierplatzes wurde zu einer Hinrichtungs- und Grabstätte für die Mit-

glieder des dänischen Widerstands. Jedes Jahr finden dort Gedenkveranstaltungen statt: am 4. und 5. Mai zur Befreiung, am 29. August zum Ende der Kollaboration mit den Nazis und am 30. September zur Rettung der dänischen Juden im Jahr 1943. Zu Weihnachten werden Reden gehalten und Lieder gesungen, und die Gräber werden mit Kerzenlicht und Blumen geschmückt. Die gefangenen Widerstandskämpfer wurden an Holzpfehlen festgebunden und von Erschießungskommandos mit Gewehren hingerichtet. Heute ist der Hinrichtungsort eines der Denkmäler in Ryvangen, gekennzeichnet durch eine Gedenktafel mit einem Vers des dänischen Autors und Priesters Kaj Munk (1898–1944), der selbst von der Gestapo getötet wurde. Die Inschrift lautet: „Jungs ihr Jungs, die ihr starbt – ihr habt für Dänemark – in der dunkelsten Finsternis – eine leuchtende Morgenröte entfacht“.

Ministerpräsident Anders Fogh Rasmussen: Rede vom 29. August 2003

Zur Erinnerung an den 60. Jahrestag des Endes der Kollaborations-Regierung hielt der dänische Ministerpräsident Anders Fogh Rasmussen von der liberalen Partei Venstre, eine Rede, die zu heftigen Diskussionen führte, weil er dänische Politiker für ihren moralischen Verrat während des 2. Weltkriegs kritisierte. Er nutzte die Diskussionen, um eine aktivistische Außenpolitik und die dänische Beteiligung an Militäraktionen im Irak-Krieg zu rechtfertigen, der am 20. März 2003 begonnen hatte.

Meine Damen und Herren,

der 29. August 1943 ist ein Datum, an das wir uns erinnern sollten – und auf das wir stolz sein sollten. An diesem Tag wurde Dänemarks Ehre gerettet. Endlich hatte die dänische Regierung die Kollaboration mit der deutschen Besatzungsmacht beendet und ist zurückgetreten. Nach mehr als drei Jahren der Zusammenarbeit mit den Deutschen waren die Grenzen endlich klar gezogen. Es war keinen Tag zu früh. [...]

Weder die Regierung oder der Folketing (das dänische Parlament) noch die etablierte dänische Gesellschaft beendeten die Zusammenarbeit mit den Deutschen. Im Gegenteil, seit dem Beginn der Besetzung Dänemarks am 9. April 1940 folgte das offizielle Dänemark den Deutschen pflichtbewusst. Sie kollaborierten auf allen Ebenen und zwangen auch die Bevölkerung dazu.[...]

Die politische Führung Dänemarks verfolgte gegenüber den Deutschen nicht nur eine passive Anpassungspolitik. Die Regierung entschied sich bewusst und offen für eine aktive Politik gegenüber der Besatzungsmacht – in der Hoffnung, dass die Souveränität zumindest teilweise respektiert würde. Die aktuelle historische Forschung zeigt sogar, dass es sich um eine sehr aktive Anpassungspolitik handelte. Viele waren von einem deutschen Sieg überzeugt. Politiker, Beamte und Organisationen bereiteten sich darauf vor, den Platz Dänemarks in einem neuen, von den

Nazis dominierten Europa zu sichern. Wichtige Beamte arbeiteten an Plänen, die dänische Wirtschaft entsprechend der Planwirtschaftsmuster der Nazis umzugestalten.

Das Hauptargument der Kooperationspolitik war, dass jegliche dänische Opposition gegen die deutsche Vorherrschaft nutzlos sei. Durch die Kooperation mit der Besatzungsmacht blieben Dänemark und der dänischen Bevölkerung die größten Kriegsschrecken erspart. Mit Erfolg. Die Dänen vermieden größere Schäden. Landwirtschaft und Industrie profitierten vom Krieg. Aus dem Blickwinkel kalter Berechnung könnte man die Kooperation als politisch notwendig, weise und angemessen bezeichnen. Dies ist aber ein sehr gefährlicher Gedanke. Wenn alle gedacht hätten wie die kooperierenden dänischen Politiker, hätte Hitler den Krieg mit hoher Wahrscheinlichkeit gewonnen und Europa wäre von den Nazis beherrscht worden. Doch glücklicherweise dachten weder die Briten noch später die Amerikaner und Russen wie die dänische Elite. Sie kämpften auf Leben und Tod gegen die Nazis und retteten so unsere Freiheit.

Am Ende waren es die wachsende Unzufriedenheit der Dänen mit der Kooperationspolitik und die Aktionen der mutigen Widerstandskämpfer, die die Regierung zwangen, die Kooperation mit den Deutschen aufzugeben. Wir sollten glücklich und stolz darüber sein. Wir schulden den Widerstandskämpfern ein großes Dankeschön. Sie widersetzten sich den kollaborierenden Politikern, indem sie die Deutschen sabotierten und mit den Alliierten zusammenarbeiteten. Auf diese Weise sicherten sie Dänemark einen Platz auf der richtigen Seite im Kampf gegen die Nazis.

Natürlich muss man vorsichtig sein, über die Vergangenheit auf der Grundlage der heutigen Bedingungen zu urteilen. Heute wissen wir, dass die Nazis den Krieg verloren haben, nachdem die Vereinigten Staaten und die Sowjetunion 1941 in den Krieg eingetreten waren – deshalb erscheint die aktive Anpassungspolitik der Dänen falsch und ungerechtfertigt. Wenn sie bis zum Ende des Kriegs fortgesetzt worden wäre, wäre Dänemark als deutscher Vasallenstaat und Partner wahrgenommen worden. Angesichts der Geschichte wäre das eine Katastrophe gewesen.
[...]

Selbst auf der Grundlage der damaligen Prämissen erscheint die dänische Politik naiv, und es ist äußerst verwerflich, dass die politische Elite in Dänemark nicht einmal eine neutrale Politik, sondern eine aktive Anpassungspolitik verfolgte.

Im Kampf zwischen Demokratie und Diktatur kann niemand neutral bleiben. Man muss sich für die Demokratie und gegen die Diktatur entscheiden. An diesem Punkt wurde die Anpassungspolitik zu einem politischen und moralischen Versagen.

Im Lauf der Geschichte sind wir Dänen zu oft unter der Flagge unseres eigenen Vorteils gesegelt und haben andere für unsere Freiheit und unseren Frieden kämpfen lassen.

Die Lektion vom 29. August 1943 besteht darin, dass man sich aktiv für Werte wie Freiheit, Demokratie und Menschenrechte einsetzen und sie verteidigen muss, wenn man es ernst mit ihnen meint. Auch unter schwierigen Bedingungen. Auch wenn unbeliebte und gefährliche Entscheidungen getroffen werden müssen.

Lasst uns den Einsatz unserer Landsmänner in der Widerstandsbewegung zur Verteidigung von Freiheit und Demokratie ehren.

Vielen Dank

- Von der Website Danmarkshistorien, danmarkshistorien.dk, Aarhus Universität.
Übersetzung: Anne Sørensen. Abrufbar unter: <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/anders-fogh-rasmussen-v-om-samarbejdspolitikken-29-august-2003/>

Hans Kirchhoff: „Fogh dämonisiert die Geschichte“, 16. Oktober 2003

In einem Leitartikel für die dänische Zeitung *Information* kommentiert der dänische Historiker Hans Kirchhoff die Rede des dänischen Ministerpräsidenten Anders Fogh Rasmussen.

Fogh dämonisiert Geschichte

[...] Wenn wir über die Kollaboration sprechen, ist es wichtig daran zu erinnern, dass alle besetzten Länder in Hitlers Europa mit der Besatzungsmacht kooperiert haben [...].

Und wenn wir uns die verantwortlichen Staatsmänner genauer anschauen, konnte niemand von ihnen einfach die Zügel loslassen und aus der Hand geben. Das hätte den Zusammenbruch aller lebenswichtigen gesellschaftlichen Funktionen bedeuten und zu Chaos, Hunger und Tod geführt. Es ist auch wichtig, die Unterschiede zwischen den Jahren 1940–41 und 1942–43 zu sehen. In den Anfangsjahren des Kriegs, als die Wehrmacht unbesiegbar erschien, musste man mit einer Besatzung über Generationen hinweg rechnen, wie derjenigen unter der die Menschen in Südjütland von 1864 bis 1920 gelebt hatten [nach dem Deutsch-Dänischen Krieg 1864; das Gebiet war bis zum Versailler Friedensvertrag deutsch]. Vor allem in diesen Jahren wurde eine aktive Kollaboration verfolgt, in erster Linie um durch ökonomische Anpassung politisch und als Nation zu überleben. Doch wie stets mit Politikern als verzögerndem Faktor, im Gegensatz zu den Technokraten und Bürokraten in den Ministerien.

Es ist diese Politik, die heute als naiv bezeichnet wird, aber 1940/41 eine realistische Bewertung der dänischen Zukunft als Provinz in einem Nazi-Reich zu sein schien. Nur die überzeugtesten Englandfreunde konnten glauben, dass England den Krieg gewinnen könnte. Es ist wichtig festzuhalten, dass Widerstand in den ersten Jahren der Besetzung keine Alternative zur Kollaboration war. Widerstand muss auf dem Glauben beruhen, dass der illegale Kampf zweckmäßig ist. Und ein solcher Glaube bestand nicht in den Jahren, als „die deutschen Siege die Welt in Erstaunen und Bewunderung versetzte“ [ein berühmtes Zitat des dänischen Außenministers Erik Scavenius, Juli 1940]. Wir vergessen zu häufig, dass es bis zum Jahr 1943 dauerte, bis die europäischen Widerstandsbewegungen ihren Durchbruch hatten, nämlich in der Zeit nach der Schlacht von Stalingrad, als deutlich wurde, dass Deutschland nicht gewinnen konnte. Erst da waren Mentalität, Menschen und Waffen bereit und erst dann waren Teile der öffentlichen Meinung darauf vorbereitet, die Opfer zu akzeptieren, die der Widerstandskampf erfordern würde.

Der Ministerpräsident bezeichnet die Kollaboration als unmoralisch und spricht von einem Scheitern. So klang es auch in der Untergrundpresse: Die Politik der Zusammenarbeit sei selbstüchtig und materialistisch, Opposition sei solidarisch und idealistisch. [...] Doch ist es weniger moralisch, demokratische Institutionen gegen die Nazifizierung zu schützen, wie wir es in Norwegen gesehen haben – oder die Wirtschaft gegen Plünderung und Zerstörung zu verteidigen – oder die Bevölkerung vor Hungerdeportation zu bewahren – ich sehe das ehrlich gesagt nicht. [...] Wir müssen auch beachten, dass die Kollaborationspolitik von der gesamten Wirtschaft unterstützt wurde, von den Gewerkschaften und Arbeitnehmerorganisationen, von der Kirche und der Presse. [...]

Das sollte nicht auf eine falsche Idealisierung der Kooperationspolitik hinauslaufen, weil es seinen Preis hatte, dass Dänemark als das Land durch den Weltkrieg gekommen ist, das am wenigsten zerstört wurde – einen Preis, der uns auch heute noch beeinflusst. Deshalb kann ich die Ehrung der Widerstandsbewegung für ihre Opposition gegen den Staatsegoismus und für ihre Solidarität im Kampf gegen die Nazis voll und ganz unterstützen. Dies darf nur nicht durch die Dämonisierung der Kollaborationspolitik geschehen. Das ist zu einfach und zu billig und es ist unhistorisch.

- Von der Website Danmarkshistorien, danmarkshistorien.dk, übersetzt von Vale-ska Henze. Abrufbar unter: <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/kronik-i-information-fogh-daemoniserer-historien-2003/>

Fragen zur Reflexion

1. Gibt es in Deiner Nähe Gedenkstätten oder Denkmäler zum 2. Weltkrieg? Wann wurden sie erbaut? Wie werden Ereignisse, Menschen usw. dargestellt und abgebildet? Warum?
2. Gibt es in Deiner Region einen gesetzlichen Feiertag, um an das Ende des 2. Weltkriegs zu erinnern? Wann und wie wird er gefeiert?
3. Gab es eine Veränderung bei den Feiern zum 9. Mai nach 1989? Was war der Grund? Wie und warum wurden sie verändert?

2.20 Der Rathausplatz in Riga

Ilgvars Misāns

Abbild des Umgangs mit dem historischen Erbe in einer Stadt mit wechselhafter Geschichte

Der unter dem Namen Rathausplatz bekannte Platz bildete seit dem Mittelalter den wirtschaftlichen und administrativen Mittelpunkt Rigas – der im Jahre 1201 im östlichen Teil des Ostseeraumes gegründeter Stadt, in der bis zur Wende zum 20. Jahrhundert die Deutschen tonangebend waren. Zwei prachtvolle Gebäude – das Haus der Bruderschaft der unverheirateten auswärtigen Kaufleute, ihrer Kaufgesellen und Schiffer (das Schwarzhäupterhaus) und das Rathaus – brachten besonders ausdrucksvoll die wirtschaftliche und politische Bedeutung der Stadt an der Düna zum Ausdruck. Mehrmals hin und wieder umgebaut schmückten beide Bauten sowie die Rolandstatue den wohlgestalteten Platz und bildeten bis zum Zweiten Weltkrieg zusammen mit historisch weniger wertvollen Bauten ein einheitliches Ensemble. Allerdings schon in der Zwischenkriegszeit, als Riga zur Hauptstadt des neuen Nationalstaates Lettland wurde, wurden maßstäbliche ideologisch begründete Veränderungen des Aussehens des Platzes unternommen. Um die deutsche Prägung Rigas zu relativieren hat man den Bau des neuen Gebäudes der Stadtverwaltung an einer Seite des Rathausplatzes angefangen.

Im Sommer 1941 während des Anmarsches der Wehrmachtruppen ging der Platz in Flammen auf und nach der Löschung der Brandstätten lagen die Häuser in Trümmern. Solange Riga sich unter deutscher Besatzung befand, herrschte die Entschlossenheit, die wichtigsten historischen Gebäude auf dem Rathausplatz wiederaufzubauen. Als nach dem Krieg die Sowjetunion ihre Macht in im Jahre 1940 annektierten Lettland wiederherstellte, erklärten die Entscheidungsträger vor allem das Schwarzhäupterhaus zu einem Denkmal der fremden Ritterkultur, die in ihrem Kern dem lettischen

Volk feindlich sei. Seine Überreste wurden im Jahr 1948 gesprengt. Sechs Jahre später beseitigte man auch die noch starken Reste des Rathausgebäudes und überführte die Rolandstatue in das städtische Depot. In der Mitte des Platzes hat man einen öffentlichen Blumengarten mit Bänken eingerichtet. Herum entstanden nach und nach für die Hauptstadt Sowjetlettlands bedeutende Bauten, die damaligen technischen Möglichkeiten und damalige Ästhetik widerspiegeln – das Gebäude des Polytechnische Institut (die gegenwärtige Technische Universität) und eine fünfstöckige Wohnhäuserreihe, die man mit der Hilfe pseudomittelalterlicher bzw. pseudofrühneuzeitlicher Giebel mit der Umgebung der Altstadt zu harmonisieren versuchte. Mit dem im Jahre 1971 fertiggestellten Museum für den Roten Lettischen Schützen (das gegenwärtige Okkupationmuseum) – den Helden der bolschewistischen Regimes in Russland nach 1917 – wurde auf dem Platz ein Akzent der sowjetischen Ideologie gesetzt.

Ein beachtenswerter Teil der lettischen Intellektuellen sowie der Bevölkerung hat den Verlust des historischen Rathausplatzes schon in der Sowjetzeit bereut und nach der Wiederherstellung der staatlichen Unabhängigkeit Lettlands in den Jahren 1990/1991 strebte man an, vor allem das Schwarzheupterhaus wiederaufzubauen. Im Dezember 1999 wurde das neuerrichtete Schwarzhäupterhaus als Museum, Veranstaltungsraum und Konzerthaus eingeweiht. Von vielen Einwohner Rigas wurde er als ein Symbol des Rückkehres Lettlands und seiner Hauptstadt in die westeuropäische Wertegemeinschaft empfunden. Gleichzeitig wurden auch das anliegende Schwab'sche Haus und das Zeughaus der Rigaer Stadtgarde (das Haus der Blauen Garde) nach den alten Mustern wiederaufgebaut. 2003 folgte das neue Gebäude des Rigaer Rates. Das Haus hat nur die historische Fassade zurückgewonnen, die Innenräume wurden modern gestaltet. Auch die Kopie der historischen Rolandstatue wurde auf dem Platz wiederaufgestellt. Die Gegenwart und jüngste Vergangenheit vertreten auf dem Rathausplatz der Neubau eines Nobelhotels und ein multifunktionales Bürogebäude (das Kamarinhaus), deren architektonische und ästhetische Qualität viel Kritik ausgelöst hat.

Quellen

Der Leiter der Kulturabteilung des Rigaer Rates, Jānis Āberbergs, über die Rolle der einzelnen Nationalitäten in der lettischen Hauptstadt Riga (1932):

Eine neue Periode im Leben Rigas begann mit dem Jahr 1920. Die Regierung des neuen, unabhängigen Lettland stützte auf das ganze Volk Lettlands. Die Hauptstadt des Staates war seinerzeit deutsch, dann russisch, nun ist sie lettisch. Riga ist lettisch nur deshalb, weil die Letten die Mehrheit der Einwohner Rigas bilden und Lettisch die Umgangssprache in der Stadt ist. Sonst ist Riga eine demokratische Stadt und jede Einwohnergruppe ist in der städtischen Selbstverwaltung entsprechend ihrer Zahl und Bedeutung vertreten.

- Aus: J[ānis] Āberbergs: Rīgas pilsētas vēsture [Geschichte der Stadt Riga], in: T[eodors] Līventāls, V. Sadovskis (Hrsg.): Rīga kā Latvijas galvas pilsēta, Riga 1932, S. 5.-56. Zitat S. 55-56.

Bürgermeister Roberts Lapiņš über die Notwendigkeit zur Veränderung des Rigaer Stadtbildes (1937):

Der Staatspräsident und die Regierung haben mehrmals die Notwendigkeit betont, die Altstadt entsprechend dem Zeitgeist zu verändern, insbesondere in dem an der Daugava (lettischer Namen der Düna – I. M.) liegenden Teil. Die Stadt darf diese Pflicht nicht vergessen, zu die das jetzige Zeitalter auffordert, und die Stadt muss die große Aufgabe immer im Gedächtnis behalten – unserer Hauptstadt ein neues Gesicht zu geben.

- Zitiert nach: Pārsla Pētersone: Rīgas pilsētas administratīvās ēkas [Die administrativen Bauten der Stadtverwaltung Rigas], in: Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos, Riga 2000, S. 279.

Der verantwortliche Stadtarchitekt Rigas Voldemārs Šusts über das Misslungen der Wiederherstellung des Rathausplatzes (1967):

Die Idee der komplexen Rekonstruktion wurde nicht ins Leben umgesetzt, wenn auch ihre Notwendigkeit offensichtlich war. Die Ruinen des Schwarzhäupterhauses wurden beseitigt, das Rathaus abgerissen. (...) Eine solche Unachtsamkeit gegenüber der Architekturdenkmälern Alt-Rigas, die sich im Gegensatz zur Meinung der Mehrheit der Architekten befand, war nicht zufällig: ihr lag nihilistische Theorie der Einschätzung unseres architektonischen Erbes zugrunde. Eigentlich hat man die Ansichten der deutschen „Kulturträgerschaft“ übernommen, die behauptete, dass die wirklichen Schöpfer aller kulturellen Werte – einschließlich der Architektur – die deutschen Einwanderer seien. Das führte zur Schlussfolgerung, dass die Architektur Alt-Rigas uns fremde, feindliche Ideologie ausdrückt! Wozu sollte man wiedererrichten, erhalten, pflegen?“

- Voldemārs Šusts: Diskusija turpinās [Die Diskussion geht weiter], in: Māksla, 1967, Nr. 1, S. 18-19.

Der Vizepräsident der Akademie der Wissenschaften Lettlands, Jānis Stradiņš, über das Schicksal des Schwarzhäupterhauses (1995):

Zu einem der Wahrzeichen der Stadt war im Laufe der Jahrhunderte das Schwarzhäupterhaus geworden oder, genauer gesagt, das Rathausplatz-Ensemble mit Schwarzhäupterhaus und der Silhouette des Turmes der Petrikirche – das sichtbare Zentrum der Baltischen Metropole, ohne das Riga kein Riga gewesen wäre.

(...) Das Erwachen unseres Volkes, die Wiedererlangung der Unabhängigkeit Lettlands, die Umwertung des geschichtlichen Erbes haben uns Möglichkeiten gegeben, zum Ausgangspunkt zurückzukehren, zu den Versuchen, Alt-Riga zu einem neuen Leben zu erwecken. Das 800jährige Jubiläum Rigas im Jahre 2001 ist ein zusätzlicher Stimulus zu diesem Vorhaben. Die noch vor einem Jahrzehnt undurchführbar dünkende Idee, das Schwarzhäupterhaus und in der Perspektive das gesamte Ensemble des alten Rathausplatzes wiederherzustellen, wittert man nun in der Luft (...). Die Öffentlichkeit hat diese Idee zum großen Teil akzeptiert, nur fehlt das Geld – Lettland ist noch arm, auch die alte Hansestadt Riga (...).

Es sei daran erinnert, dass das Schwarzhäupterhaus nicht nur ein Baudenkmal ist, das sich in komplizierten epochalen und stilistischen Peripetien geformt hat, in denen es seine unwiederholbare, nicht in einem Jahrhundert geschaffene Gestalt erworben hat. Das Schwarzhäupterhaus ist auch ein Denkmal der geselligen, kulturellen und musikalischen Regsamkeit der alten Rigenser, in dessen Wänden sich wichtige historische Ereignisse abgespielt haben (...). Mit dem Schwarzhäupterhaus werden die Deutschbalten wiederholt rehabilitiert, ihre große Leistung für Riga, für die Hanse, für das Ostbaltikum, für Lettland. (...) Es soll zum Attribut des ewigen Rigas werden, die Zugehörigkeit Rigas zu Westeuropa visuell bekräftigen, an das Temperament, den Mut, die Unternehmungslust der neuen Kaufmannschaft, der neuen Wegbreiter des alten Rigas erinnern – auch auf den weiten Wegen Eurasiens.

Nicht nur Neuaufbau, rein physisch genommen, viel mehr eine Wiederbelebung und Übernahme der Traditionen ist der philosophische Sinn der Wiederherstellung des Schwarzhäupterhauses. (...)

Und die Rigenser von morgen werden sich wundern, wie wir mehr als 50 Jahre in dieser Stadt haben leben können ohne das Schwarzhäupterhaus.

- Aus: Jānis Stradiņš: Über das Schicksal des Schwarzhäupterhauses und dieses Buch, in: *Melngalvju nams Rīgā*, hrsg. von Māra Siliņa. Riga, 1995, S. 13-14.

Fotos

Fig. 120: Der Rathausplatz in Riga im Jahre 1829 mit der Stadtwaage im Vordergrund Rechts das Schwarzhäupterhaus, links das Rathaus. Künstler G. C. Scharlow, Tusche, Aquarell. Abbildung aus dem Rigaer Museum für Stadtgeschichte und Schifffahrt

Fig. 121: Das Schwarzhäupterhaus mit Schwab'schen Haus (links auf dem Bild) und dem Zeughaus der Rigaer Stadtgarde (links im Hintergrund) sowie der Rolandstatue im Vordergrund auf einer Postkarte aus dem Anfang des 20. Jahrhunderts
Abbildung aus dem Rigaer Museum für Stadtgeschichte und Schifffahrt

Fig. 122: Ausschnitt aus dem Stadtplan von Riga von 1939 mit dem geplanten, aber nicht gebauten grandiosem Gebäude der Stadtverwaltung (Nr. 17)
Abbildung aus dem Rigaer Museum für Stadtgeschichte und Schifffahrt

Fig. 123: Kriegsschäden auf dem Rathausplatz aus der Vogelperspektive
Foto aus dem Jahr 1944
Abbildung aus dem Rigaer Museum für Stadtgeschichte und Schifffahrt

Fig. 124: Die neuen Wohnhäuser mit den Überresten der St. Petrikerche ohne Turm im Hintergrund
Foto aus dem Jahr 1964
Abbildung aus dem Rigaer Museum für Stadtgeschichte und Schifffahrt

Fig. 125: Das Museum der Roten Lettischen Schützen

Im Hintergrund (links) das Gebäude des Polytechnischen Instituts mit dem (rechts) Laborgebäude. Der Trolleybus erinnert an die durch den ehemaligen Rathausplatz gezogene Verkehrsachse. Foto aus den Jahr 1970er Jahren

Abbildung aus dem Rigaer Museum für Stadtgeschichte und Schifffahrt

Fig. 126: Kopien des Schwarzhäupterhauses und des Schwab'schen Hauses mit der Kopie der Rolandstatue im Vordergrund auf dem neuaufgerichteten Rathausplatz Rigas

Foto von Ilgvars Misāns aus dem Jahr 2013

Fig. 127: Fassade des neu aufgebauten Rigaer Rathauses
Rechts auf der Stelle des Kamarinhauses gebaute Neubau
Foto von Ilgvars Misāns aus dem Jahr 2012

Reflexionsfragen

1. Welche Herrschaftsverhältnisse und politischen Wandlungen haben die Geschichte Rigas von seiner Gründung bis zur Gegenwart geprägt?
2. Wie hat die wechselhafte Geschichte der Stadt das Aussehen des Rathausplatzes beeinflusst?
3. Auf welchen ideologischen Grundlagen und Wertevorstellungen basierte der Umgang mit der historischen Bausubstanz auf dem Rigaer Rathausplatz in den letzten ca. hundert Jahren?
4. Wie schätzen Sie das gegenwärtige Aussehen des Rigaer Rathausplatzes ein? Welche Botschaft vermittelt es unseren Zeitgenossen?

Weiterführende Literatur

1. Krastiņš, Jānis. Riga Town Hall Square: Riga Town Hall Square today, the Town Hall Square in the mirror of recent history, the Statue of Roland, buildings surrounding Town Hall Square. Riga [2010]. (Deutsche Ausgabe: Krastiņš, Jānis. Riga, der Rathausplatz: der Rathausplatz heute, der Rathausplatz im Spiegel, der jüngsten Geschichte, die Rolandstatue, Gebäude rund um den Rathausplatz. Riga [2010];

Russische Ausgabe: Крастиньш, Янис. Рига, Ратушная площадь: Ратушная площадь в наши дни, Ратушная площадь в зеркале новейшей истории, статуя Роланда, здания вокруг площади. Рига [2010]).

2. Siliņa, Māra (ed.). Melngalvju nams Rīgā = Das Schwarzhäupterhaus in Riga = The Blackheads House in Riga. Riga [1995].
3. Fülberth, Andreas. Riga. Kleine Geschichte der Stadt. Köln, Weimar, Wien 2014.

2.21 Krieg und Frieden im Ostseeraum

Jörg Hackmann, Anders Frøjmark, Mati Laur

"**Dominium maris baltici**" und „**Meer des Friedens**“

Seit Ende des Kalten Krieges gilt der Ostseeraum als Region, die durch eine gemeinsame Geschichte und den Wunsch seiner Anrainerländer geprägt ist, in Frieden zu leben und ihr eigenes politisches, wirtschaftliches und soziales System selbst frei zu wählen. Dieser Zustand, in dem die Beziehungen zwischen den Staaten rund um die Ostsee nicht durch gewaltsame Konflikte, sondern durch friedliche Kontakte geprägt ist, besteht aber erst seit relativ kurzer Zeit und ist gefährdet. Heute gibt es viele Anstrengungen für eine demokratische Zukunft in Frieden und Wohlstand; aber wie kann man sich auf eine gemeinsame Geschichte berufen, wenn diese Geschichte durch Krieg, Völkermord, Besatzung, Unterdrückung, Plünderungen und andere schreckliche Verbrechen geformt wurde? Sollte man Geschichte als überstandene Vergangenheit behandeln, die man überwinden oder ignorieren muss, weil sie zu unserer Gegenwart und Zukunft keinen Bezug hat?

Der deutsch-jüdische Philosoph Walter Benjamin formulierte dieses Dilemma in seiner Interpretation des Gemäldes *Angelus Novus* von Paul Klee:

Es gibt ein Bild von Paul Klee, das *Angelus Novus* heißt. Ein Engel ist darauf dargestellt, der aussieht, als wäre er im Begriff, sich von etwas zu entfernen, worauf er starrt. Seine Augen sind aufgerissen, sein Mund steht offen, und seine Flügel sind aufgespannt. Der Engel der Geschichte muss so aussehen. Er hat das Antlitz der Vergangenheit zugewendet. Wo eine Kette von Begebenheiten vor uns erscheint, da sieht er eine einzige Katastrophe, die unablässig Trümmer auf Trümmer häuft und sie ihm vor die Füße schleudert. Er möchte wohl verweilen, die Toten wecken und das Zerschlagene zusammenfügen. Aber ein Sturm weht vom Paradiese her, der sich in seinen Flügeln verfangen hat und so stark ist, daß der Engel sie nicht mehr schließen kann. Dieser Sturm treibt ihn unaufhaltsam in die Zukunft, der er den Rücken kehrt, während der Trümmerhaufen vor ihm zum Himmel wächst. Das, was wir den Fortschritt nennen, ist dieser Sturm.

- Zitiert nach: https://de.wikipedia.org/wiki/Angelus_Novus

Die folgenden Aspekte und Beispiele sollen Denkanstöße geben und dazu anregen, frühere Abschnitte der gewaltsamen Geschichte des Ostseeraums auf eine Weise zu verstehen, die nicht von wieder erstarkendem Nationalismus, sondern von Dialog und Aussöhnung geprägt ist.

Neue Formen, an Kriege zu erinnern

Auch wenn Kriege und ihre traumatischen Folgen für Soldaten und die Zivilbevölkerung in den Augen jüngerer Generationen der Vergangenheit anzugehören scheinen, gibt es immer noch viele, die sich lebhaft an den Zweiten Weltkrieg und seine Gräueltaten erinnern.

Krieg und Frieden prägten auch das Leben fast aller vorhergehenden Generationen im Ostseeraum. Wenn wir uns heute daran erinnern, sind die Schrecken in den Hintergrund getreten und wir betrachten die Schlachten früherer Jahrhunderte zunehmend als Gelegenheit, die vergangenen Ereignisse nachzustellen und selbst zu erleben. Dies geschieht zum Beispiel in der Marienburg/ Malbork und bei Reenactments der Schlacht von Tannenberg/ Grunwald/ Žalgiris des Jahres 1410. In jüngerer Zeit werden aber auch Reenactments von Schlachten des Zweiten Weltkriegs veranstaltet (siehe den Dokumentarfilm von Meelis Muhu „Let’s play war“ - <https://vimeo.com/163809103>).

Oder wir bewundern die „Vasa“ im gleichnamigen Museum in Stockholm. Bei ihrem Bau war sie das größte Kriegsschiff ihrer Zeit; sie erreichte jedoch nie ihr Einsatzgebiet vor der polnischen Ostseeküste, sondern kenterte und sank 1628 bei ihrer Jungfernfahrt im Hafen von Stockholm. Dort blieb sie im schlammigen Boden 300 Jahre lang erhalten, bis sie Ende der 1950er Jahre entdeckt und 1961 gehoben wurde.

Fig. 128: Das Kriegsschiff Vasa

Foto: mik Krakow, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Muzeum_Statku_Waza_w_Sztokholmie_\(6321402517\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Muzeum_Statku_Waza_w_Sztokholmie_(6321402517).jpg)

Heute sind Schiffswracks und Kanonen aus dieser Zeit vor allem historische Artefakte. Vor diesem Hintergrund ist es verständlich, dass das lateinische Schlagwort *Dominium maris baltici* – Herrschaft über die Ostsee – uns weniger an den Horror vergangener Kriege denken lässt als an historische Gemeinsamkeiten im Ostseeraum.

Dominium maris baltici

Worum ging es bei diesem Konflikt der Ostseemächte? Für viele Jahrhunderte war die Kontrolle über das Meer ein entscheidender Machtfaktor. Hier nahm zunächst Dänemark eine führende Rolle ein, weil das Land den Öresund und damit die Passage zwischen Nord- und Ostsee kontrollierte. Der Sundzoll war eine wichtige Einnahmequelle. Die dänische Vorherrschaft wurde 1530 von Lübeck unter der Führung von Jürgen Wullenweber herausgefordert; sein Scheitern zeigte jedoch, dass die Hansestädte als politische Faktoren gegenüber den neuen Territorialstaaten ins Hintertreffen gerieten. Gleichzeitig versuchte Schweden, seine Machtposition im Ostseeraum auszubauen, und auch Russland strebte nach einem Zugang zur Ostsee. Die 1492 von Iwan III. am rechten Ufer der Narva errichtete Festung Iwangorod verschärfte diese Spannungen.

Fig. 129: Narva um das Jahr 1860

W. S. Stavenhagen „Album Ehstlaendischer Ansichten“, Mitau, 1867

Quelle: <http://grafo.tlulib.ee/index.php?ID=227>, nr. 28

Die Kämpfe um das *Dominium maris Baltici* prägten den Ostseeraum für beinahe 200 Jahre. Schweden stand dabei im Zentrum: das Land führte Kriege gegen Dänemark, den katholischen Kaiser des Heiligen Römischen Reiches, Polen-Litauen und auch gegen Russland und beherrschte eine Zeit lang große Teile des Ostseeraums. Die Folgen dieser Kriege waren verheerend: Häufig wurden ganze Regionen geplündert und Epidemien und Hunger dezimierten den Teil der Bevölkerung, der nicht direkt im Kampf gefallen war. In Polen wird die schwedische Invasion von 1655 „Sintflut“ genannt.

Fig. 130: Erik Dahlberg, Belagerung von Brest Litovsk, 1657

Quelle: [https://dsb.wikipedia.org/wiki/Data-ja:Biera%C5%9Bcie_Lito%C5%AD-skaje_%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%8C%D1%86%D0%B5_%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%9E%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B5_\(E._Dahlbergh,_1657\)_\(2\).jpg](https://dsb.wikipedia.org/wiki/Data-ja:Biera%C5%9Bcie_Lito%C5%AD-skaje_%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%8C%D1%86%D0%B5_%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%9E%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B5_(E._Dahlbergh,_1657)_(2).jpg)

Am Ende dieses Kampfes um Vorherrschaft stieg Russland zur Großmacht an der Ostsee auf und gründete 1703 an der Mündung der Newa seine neue Hauptstadt Sankt Petersburg, die heute die größte Stadt an der Ostsee ist. Im 18. Jahrhundert entwickelte die russische Außenpolitik das Konzept eines friedlichen Ostseeraums, die „Ruhe des Nordens“, wenngleich unter russischer Vorherrschaft.

Krieg und Frieden im 19. Jahrhundert

Der bewaffnete Konflikt war damit jedoch nicht beendet. 1808/1809 eroberte Russland Finnland, das bis dahin zum schwedischen Reich gehört hatte, und russische Truppen überquerten die gefrorene Ostsee und bedrohten Stockholm. Als Reaktion hierauf bildete sich in Schweden die Überzeugung heraus, dass eine friedliche Politik auf der Grundlage von Neutralität für die Nation besser sei als ständige Kriege.

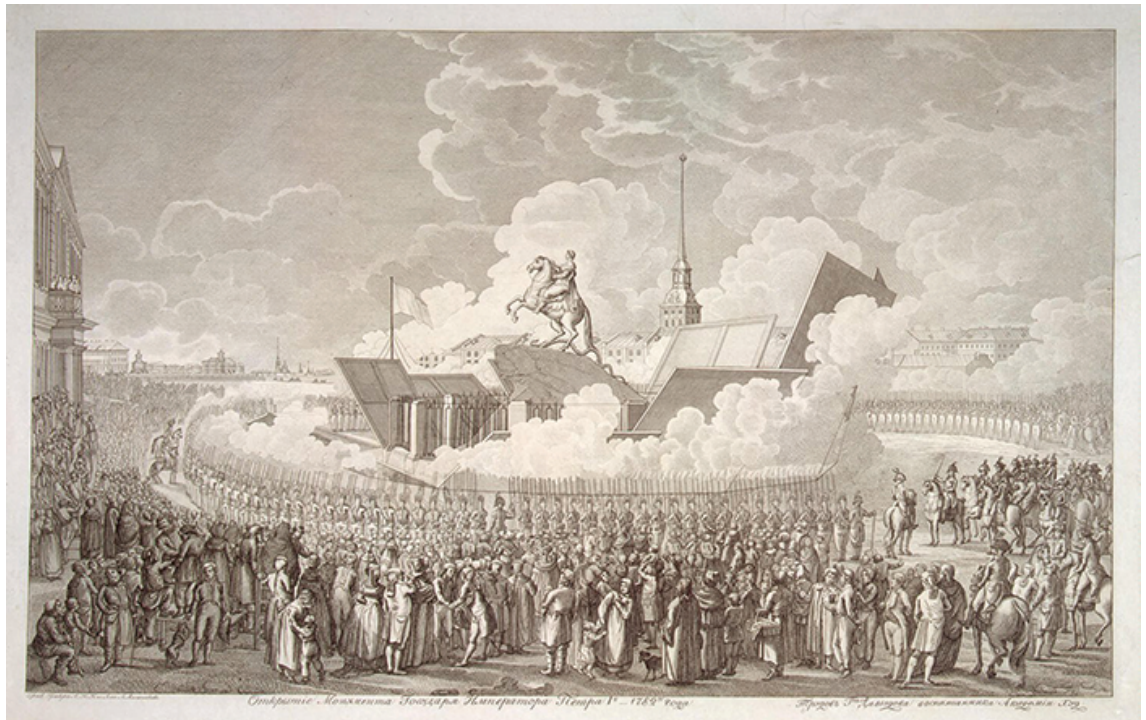

Fig. 131: „Der bronzene Reiter“ (Mednij Vsadnik) von Falconet in Sankt Petersburg, Mitte 19. Jahrhundert

Quelle: Alexei Kipriyanovich Melnikov, <https://www.arthermitage.org/Alexei-Kipriyanovich-Melnikov/Opening-of-the-Monument-to-Peter-the-Great-on-Senate-Square-St-Petersburg.html>

Die russische „Ruhe des Nordens“ ließ sich jedoch nicht auf Dauer aufrechterhalten. Im Krimkrieg von 1853–1856 stießen britische Kriegsschiffe bis Reval/Tallinn vor, das damals zum Zarenreich gehörte. Nach Unterzeichnung des Friedensabkommens musste Russland die zerstörte Festung Bomarsund auf den Ålandinseln vor Stockholm aufgeben; diese Inseln haben seit dieser Zeit einen Sonderstatus als demilitarisierte Zone.

Ende des 19. Jahrhundert bauten und stationierten Russland und Deutschland große Flotten an der Ostseeküste; deren wichtigste Basen waren auf deutscher Seite Kiel und Mürwik (nach dem Vorbild der Marienburg) und auf russischer Seite Libau/Liepāja und Kronstadt vor Sankt Petersburg.

Das 20. Jahrhundert

Im Ersten Weltkrieg waren die skandinavischen Königreiche neutral und Schweden konnte seine neutrale Stellung auch im Zweiten Weltkrieg aufrechterhalten.

Nach 1945 kehrte die Idee der „Ruhe des Nordens“ im Slogan „Meer des Friedens“ zurück. Dieser Slogan drückte nicht nur die Sehnsucht der Menschen nach einer friedlichen Zukunft aus, die nach den Erfahrungen des Krieges aus guten Gründen weit verbreitet war, sondern diente auch als ideologisches Argument im Kalten Krieg.

Fig. 132: Poster der Ostseewoche Rostock, Deutschland

Quelle: Landesarchiv Greifswald, Rep. 210 Komitee Ostseewoche Nr. 617

Nach dieser Lesart waren die sozialistischen Länder friedlich, die kapitalistischen Staaten angeblich aggressiv. Im Gegenzug beschworen bestimmte politische Kreise im Westen die Gefahr eines „Roten Meeres“ herauf.

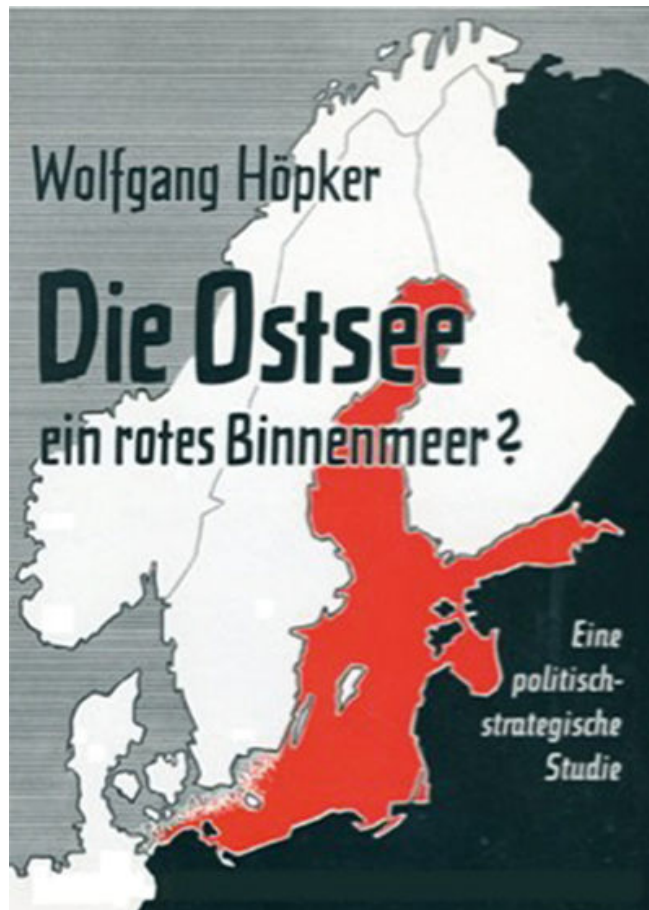

Fig. 133: Buchumschlag: Die Ostsee - ein rotes Binnenmeer?

Die NATO und der Warschauer Pakt bereiteten sich auf einen neuen Krieg im Ostseeraum vor. Nur wenige Jahre nach Ende des Zweiten Weltkriegs gab es Pläne für eine deutsche Marine, die nicht nur die westliche Ostsee gegen sowjetische Angriffe verteidigen, sondern auch Landemanöver an der östlichen Ostseeküste durchführen sollte. Im Gegenzug planten die DDR und Polen eine möglichst schnelle Eroberung Dänemarks mit einem anschließenden Vorstoß in die Nordsee. Wie angespannt die Situation war, zeigen auch die zahlreichen sowjetischen U-Boote, die in schwedische Gewässer eindrangen, wie zum Beispiel beim „Whiskey-on-the-rocks“-Vorfall von 1981, als ein U-Boot vor Karlskrona auf Grund lief.

Es gab einige militärische Sperrgebiete, vor allem an der sowjetischen Ostseeküste: der Zugang zum Gebiet um Kaliningrad war selbst für Sowjetbürger eingeschränkt und westliche Ausländer durften wegen des nahe gelegenen Militärflughafens nicht in Tartu übernachten. Neben der militärischen Dominanz wurde die Ostseeküste von der DDR bis zur Sowjetunion streng überwacht, um eine Flucht übers Meer zu verhindern: Viele Strände wurden nachts mit Rechen geglättet, um Fußspuren sichtbar zu machen.

Fig. 134: Monument der Armee der DDR vor der früheren Kaserne in Prora

Es gab nur wenig friedliche Kontakte über die Ost-West-Grenze hinweg, zum Beispiel Fährlinien. Die wenigen, die es gab, führten oft über Finnland, weil das Land eine Sonderstellung zwischen Ost und West einnahm.

Zur letzten Phase der militärischen strategischen Planung gehört der Fährhafen Mukran auf Rügen, der 1986 fertig gestellt wurde und der DDR eine direkte Eisenbahnverbindung nach Memel/Klaipeda in der Sowjetunion eröffnete. Dadurch konnten Militärgüter unter Umgehung Polens direkt von der DDR in die Sowjetunion und umgekehrt befördert werden. Nach der Gründung der unabhängigen Gewerkschaft Solidarność 1980 befürchtete die Führung der DDR, die polnischen Proteste gegen das sozialistische Regime könnten sich auf die DDR ausbreiten.

Freiheit und Frieden

Frieden und Freiheit wurden im Kalten Krieg bis 1989 als Kampfbegriffe im Ost-West-Konflikt eingesetzt; dies änderte sich mit den Protesten von Tallinn bis Leipzig Ende der 1980er Jahre. Die „singende Revolution“ in den baltischen Sowjetrepubliken symbolisierte diesen epochalen Wendepunkt im Ostseeraum. Der lettische Dokumentarfilmer Juris Podnieks fing den Optimismus dieser Jahre in seinem Film „Krustceļš“ (Heimat) von 1988 ein.

Nach dem Ende der sozialistischen Regime bestand der wichtigste Wunsch der Ostseeanrainerstaaten von Deutschland bis Estland im Rückzug der sowjetischen Truppen und dem Abbau ihrer Militäranlagen. Die außenpolitische Priorität der Staaten von Polen bis Estland war der Beitritt zur NATO als Schutz gegen eine erneute Bedrohung durch Russland. Insbesondere die neutralen nordeuropäischen Staaten Finnland und Schweden versuchen, Sicherheit im Ostseeraum nicht nur über militärische Bündnissysteme, sondern auch mittels eines sicherheitspolitischen Dialogs und vertrauensbildender Maßnahmen zu definieren.

Fragen zur Reflexion

1. Was bedeutet Walter Benjamins Geschichtsbild für das Verständnis der Geschichte des Ostseeraums?
2. Welches sind die positiven und negativen Aspekte militärischer Reenactments?
3. Welche Rolle spielen die genannten Schlachten in der Geschichte deines Landes?
4. Wie verändert sich die Wahrnehmung dieser Schlachten, wenn man sie aus einer baltischen (oder globalen) Perspektive betrachtet?
5. Welche Strategien gibt es, um ehemals verfeindete Länder miteinander auszusöhnen?
6. Sieh dir Meelis Muhus Film „Let’s play war“ (2016) an und diskutiere, wie Krieg in diesem Dokumentarfilm dargestellt wird.

Weiterführende Literatur

1. Kristian Gerner und Klas-Göran Karlsson. *Nordens Medelhav. Östersjöområdet som historia, myt och projekt* (Das Mittelmeer des Nordens. Der Ostseeraum als Erzählung, Mythos und Projekt). Stockholm, Natur och Kultur, 2002.
2. Andres Kasekamp. *History of the Baltic States* (Geschichte der baltischen Staaten). Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010.
3. Michael North. *Geschichte der Ostsee. Handel und Kulturen*. Beck, München 2011

3 Polskie teksty

3 Polskie teksty

3.1 Wprowadzenie

3.2 Autorzy

3.3 Postrzeganie Wikingów

3.4 Początki Chrześcijaństwa

3.5 Krucjaty Bałtyckie

3.6 Malbork/Marienburg

3.7 Gdzie Rosjanie zatrzymali Szwedów: Bitwa nad Newą (1240)

3.8 Katedra Aleksandra Nevskiego w Tallinnie

3.9 Pamiątkowy Krzyż Korsbetningen w Visby

3.10 Małgorzata, Jadwiga i Unie

3.11 Grunwald / Tannenberg / Žalgiris

3.12 Reformacja

3.13 Gustaw II Adolf

3.14 Bałtyckie Prowincje Łotwy Estonii pod Władaniem Rosyjskim w XVIII Wieku

3.15 Otto von Bismarck - Bohater czy Antybohater?

3.16 Dziedzictwo Dworskie w Regionie Morza Bałtyckiego

3.17 Ofiary, Obserwatorzy i Przestępcy

3.18 Spożycie Alkoholu i Ruchy Trzeźwościowe

3.19 Maj 1945: Wyzwolenie czy Okupacja?

3.20 Rynek Ratusza w Rydze

3.21 Wojna i Pokój w Regionie Morza Bałtyckiego

3.1 Wprowadzenie

Anne Sørensen, Christian Pletzing, Janet Laidla

Michael North rozpoczyna swoją historię Bałtyku mówiąc, że obszar ten „zawsze był regionem wymiany i starć.”¹⁾ Caroline Boggis-Rolfe ciekawie zauważa w swojej niedawnej *Historii Bałtyku* i porównuje historię regionu do samego Morza Bałtyckiego – czasem bardzo (nawet zwodniczo) spokojnego, a potem nagle uderzonego przez gwałtowną burzę. Obecna książka jest o obydwu, o spokoju i niepokoju, zaczynając (jak u North i Boggis-Rolfe) od czasów Wikingów, sięgając do 20 wieku, ale zamiast opowiadania dotyczącego Bałtyku, prezentujemy kolekcję źródeł i poglądów wielu różnych podtematów.

W 2009 roku w Szlezwiku-Holsztynie narodziła się idea projektu ilustrującego historię regionu Morza Bałtyckiego z perspektywy ponadnarodowej. Academia Baltica (Lubecka/Sankelmark) zdołała zdobyć fundusze z programu „Kultura” Komisji Europejskiej na fazę początkową i rozwój modułu pilotażowego „Perspektywy Kulturowe” Projektu Historia Morza Bałtyckiego. Istotą projektu jest początek wirtualnej platformy dla historii regionu Morza Bałtyckiego. Od 2012 do 2014 roku, 14 partnerów z dziedzin nauki, edukacji i kultury regionu Morza Bałtyckiego pracowało nad tym projektem. Jego zamiarem było przedstawienie, że historia regionu Morza Bałtyckiego to coś więcej niż historia krajów Morza Bałtyckiego. W tym samym czasie Projekt Historia Morza Bałtyckiego chciał również przedstawić inne spojrzenia i perspektywy dotyczące wspólnej historii regionu.

W 2017 roku, partnerzy projektu zdołali zdobyć kolejne fundusze na kontynuację Projektu Historia Morza Bałtyckiego. Projekt jest wspierany przez Academia Baltica, partnerzy to Uniwersytet Nauk Stosowanych w Lubece, Uniwersytet Szczeciński, Fundacja Borussia w Olsztynie, Uniwersytet Vytautas Magnus w Kownie, Uniwersytet Łotewski w Rydze, Uniwersytet w Tartu, Archiwa Miejskie w Tallinie, Uniwersytet Linneusza w Växjö i Kalmarze i Uniwersytet w Aarhus. Nowy projekt kontynuuje projekt finansowany przez UE w latach 2012-14. Celem jest przedstawienie historii regionu Morza Bałtyckiego z wielu perspektyw, tym samym pobudza zrozumienie dla różnego postrzegania historii w różnych krajach graniczących z Morzem Bałtyckim. Dodatkowo historia regionu Morza Bałtyckiego jest użyteczna w edukacji dorosłych. Ma to zostać osiągnięte za pomocą materiałów dydaktycznych, samouczka i platformy internetowej.

Pojęcie wieloaspektowości jest oparte na ogólnej wnikliwości, że pojedyncze osoby jak również grupy społeczne pamiętają pewne przypadki i postępy inaczej, a te wspomnienia i ich przejawy również zmieniają się z czasem. To jednakże nie czyni tego akceptowalnym aby manipulować i fałszować historyczne dowody dla potrzeb politycznych, pieniężnych i osobistych.

Wieloaspektowość w nauczaniu historii jest połączona z przewyższeniem nacjonalistycznej, religijnej i/lub kulturowej wrogości. Podejście wieloaspektowe odzwierciedla, że historia nie jest oparta na jednej, autorytatywnej, mistrzowskiej narracji ale raczej stanowi siebie poprzez dialog pomiędzy różnymi narracjami. Poprzez wprowadzanie różnych perspektyw, edukacja historyczna próbuje nie tylko opisać wydarzenia historyczne ale również nadać znaczenie tym wydarzeniom i ich widocznemu oddziaływaniu na ludzi. Wieloaspektowość jest ustanawiana poprzez przedstawienie nie tylko jednego poglądu na wydarzenie (czy artefakt, osobę, miejsce itd.) ale kilka. Te inne aspekty mogą pochodzić od osób w historii, nauce, społeczeństwie, polityce, od mniejszości lub ludzi uciśnionych. Podkreślają one różne znaczenia wydarzeń historycznych

w zależności od płci, wieku lub pochodzenia kulturowego. Te aspekty mogą pochodzić zarówno z własnego kraju, a także z innych. Tak więc wieloaspektowość jest podejściem holistycznym próbującym mieć wgląd i zrozumienie wydarzeń historycznych poprzez wszechstronność perspektyw w szerszym kontekście.

Wieloaspektowość posiada również potencjał aby pokazać, że wydarzenia historyczne – i ich interpretacja – są zawsze działaniami ludzkimi. Każde wydarzenie historyczne opiera się na decyzjach podejmowanych przez ludzi polegających na ich informacjach. Dlatego, jakość decyzji zależy od jakości informacji. Decyzje i interpretacje są również oparte na przekonaniach, być może na marzeniach lub obawach. Wieloaspektowość zatem, nie oznacza potrzeby porzucenia własnej perspektywy – ale raczej na potrzeby zrozumienia, że są inne perspektywy. W sposób istotny, jednakże, wieloaspektowość nie sugeruje akceptacji tak zwanych faktów alternatywnych nie wspartych źródłami i argumentami naukowymi.

Wieloaspektowość w obszarze Morza Bałtyckiego

Historia regionu Morza Bałtyckiego jest bogata w przykłady różnych aspektów dotyczących wydarzeń historycznych, które miały i dalej mają różny wpływ na różne strony, które go doświadczyły. Wielopłaszczyznowy charakter historii narodowych obszaru Morza Bałtyckiego może zostać użyty jako materiał bazowy dla rozwoju podejścia wieloaspektowego poprzez przekraczanie narodowych i/lub monokulturowych punktów widzenia. Te różne aspekty nie są wyrażone wyłącznie w formie pisemnej historii, ale również w zmienionych nazwach ulic, przeniesionych pomnikach i indywidualnych historiach życiowych.

Nie ma żadnego aspektu, który usatysfakcjonowałby każde możliwe postrzeganie historii Morza Bałtyckiego. Ogólnie nie ulega to wątpliwości, że wiele aspektów narodowych w obrębie regionu odkrywa fundamentalne różnice w rozumieniu nowoczesnych społeczeństw i krajów jak również w odzwierciedleniach dotyczących historii w XX wieku. Te różnice zapewniają dodatkowe argumenty dlaczego zastosowanie historycznej wieloaspektowości wydają się być szczególnie tu owocne, tym samym poszerzanie indywidualnego zrozumienia historii tego typu i współczesnych różnic w regionie.

Od wieków wojny i konflikty były dominującymi cechami charakterystycznymi regionu Morza Bałtyckiego. Wieloaspektowość dowiodła, że jest ważnym podejściem w przezwyciężeniu konfliktów narodowych. W perspektywie pokonfliktowej ważnym zamiarem jest usunięcie wrogich stereotypów innych narodów i wprowadzenie wiedzy o sąsiadach i dawnych wrogach jak również ich perspektywy dotyczące historii. Takie podejście może być głównym wkładem w pojednanie. To zadanie nie jest ograniczone do

rządów i oficjalnych organów, ale również zawiera różne czynności wśród osób prywatnych i organizacji społeczeństwa obywatelskiego. Przewycięzenie antagonizmów narodowych jednakże nie zawsze było udane.

Jak korzystać z niniejszej książki

Niniejsza książka jest zbiorem materiałów naukowych, które towarzyszą kursowi Historii Morza Bałtyckiego MOOC, ale mogą być również używane osobno. Każdy rozdział posiada tekst lub teksty wprowadzające, różne przykłady źródeł i opinii, pytań do refleksji i dyskusji i krótką listę do dalszego czytania. Biorąc pod uwagę, że niniejsza książka jest skierowana do szerszej publiczności, postaraliśmy się przekazać dłuższe wprowadzające teksty kontekstowe zwłaszcza dla wcześniejszych okresów. Jednakże ponieważ nie mogliśmy objąć całej historii obszaru Morza Bałtyckiego w tej książce, listy dodatkowych źródeł zostały dodane.

Jako, że są różne perspektywy na wydarzenia historyczne, są również różne sposoby pisania na ich temat. Zatem pozwoliliśmy naszym autorom na wolność w wyborze właściwej struktury rozdziału, jak również liczby i rodzaju źródeł do zaprezentowania. Są dłuższe prezentacje o różnych wydarzeniach, pomnikach i okresach, ale również krótsze wycieczki po niektórych mniej znanych wydarzeniach lub pomnikach.

Źródła są często tłumaczone przez samych autorów i pomimo, że jesteśmy bardzo świadomi, że dobór słów w tłumaczeniu jest również zależny od perspektywy tłumacza, próbowaliśmy być oddani oryginałowi, ale również edytowaliśmy teksty aby były łatwiejsze dla nierodzimych ludzi mówiących po angielsku. Dlatego też jednym z zadań zapewnionych przez nauczycieli może być porównanie przetłumaczonych źródeł z tymi w językach ojczystych studentów aby zauważyć subtelne różnice.

Bezsprzecznie, złożoność zrozumienia wydarzenia historycznego wzrasta wraz z włączeniem dalszych aspektów. Zatem pytanie to jak przedstawić wydarzenie z różnych perspektyw bez przytłaczania uczniów. Istota wieloaspektowości może być zilustrowana dobrym przykładem, który raczej jest w jakiś sposób związany z uczniami. Cel to aby uczniowie zrozumieli dlaczego warto to jest większego wysiłku. Wieloaspektowość może zostać zatem wdrożona przez wybór dodatkowych aspektów, które są głębiej dyskutowane. Te wybrane aspekty powinny zawierać ważne dodatkowe informacje dotyczące wydarzenia historycznego. Dodatkowo materiał może przekazywać dalsze aspekty, które zachęcą uczniów do dobrowolnego czytania. Alternatywnie, nauczyciel może dać zadanie aby wybrać jeden aspekt, opracować go i zaprezentować go na następnych zajęciach lub przygotować prezentację, video itd. i udostępnić to na platformie edukacyjnej. W drugim przypadku, inni uczniowie muszą przejrzeć materiał ucznia na platformie z wyprzedzeniem i przedyskutować dogłębnie aspekty tam

zaprezentowane podczas następnych zajęć (odwrócona klasa). Przygotowanie źródeł mogą poprzedzać pytania: kto, co, kiedy, gdzie, dlaczego. Ważnym jest aby nie tylko zaprezentować aspekty, ale je przedyskutować i zastanowić się nad własnym zrozumieniem wydarzenia, do tej pory i co się zmieniło z dodatkowymi aspektami.

Aby wzbogacić spektrum aspektów, uczniowie mogą zostać poproszeni o spróbowanie stworzenia źródeł historycznie cichych grup, takich jak niewolnicy, wieśniacy lub robotnicy. Te grupy często nie miały możliwości zapisania ich myśli i poglądów, dlatego też jest mało źródeł. Umieszczając siebie w roli jednej z tych grup i generując źródło (tj. wpis z dziennika), uczniowie zaangażują grupę. To może spowodować początkowo irytację, ale również może spowodować empatię i przyczynić się do większego zrozumienia uczenia się. Oczywiście wieloaspektowość może być realizowana na kilka różnych sposobów. Każde wdrożenie jednakże ma taki sam cel: wgląd, że dodatkowo do głównej narracji, istnieje inny punkt widzenia lub może nawet więcej niż jeden. Mamy nadzieję, że ta książka będzie użyteczna, a dyskusje na temat różnych aspektów tak wnikliwie, wzbogacające i interesujące jak nasz zespół autorów odnalazł to w procesie przygotowania.

Dodatkowe źródła

1. A. Palmer. *Północne Sąsiedztwo. Historia krajów i narodów Morza Bałtyckiego*. London, John Murray, 2005.
2. Michael North. *Bałtyk. Historia*. London, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2015. Oryginał: *Geschichte der Ostsee*. C. H. Beck, 2011.
3. Caroline Boggis-Rolfe. *Historia Bałtyku. Tysiąc lat Historii jego Ziemi, Morza i Ludzi History*. Gloucestershire, Amberly Publishing, 2019.

Kurs MOOC: https://www.oncampus.de/weiterbildung/moocs/baltic_sea_history

Platforma internetowa: <http://balticseahistory.info/>

- 1) Michael North. *Bałtyk. Historia*. Londyn, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 2015. s. 1.

3.2 Autorzy

Nikita Andrejevs jest asyntenetem ds. badań i doktorantem na Wydziale Teologii, Uniwersytetu Łotewskiego (Ryga, Łotwa). Jego obecne badania obejmują historię wczesnego chrześcijaństwa.

Anne Brædder jest asystentką ds. badań na Uniwersytecie w Aarhus i Roskilde (Dania). Jej obszarem badań jest historia kultury (historia płci i pracy) w XX-wiecznej Danii, studia pamięci i historii państwowej. Jej praca doktorancka (2017) skupiła się na re-

konstrukcji II Wojny Światowej i żywej historii w muzeach na świeżym powietrzu analizując historyczną świadomość wrażenia aktorów.

Małgorzata Dąbrowska jest doktorantką w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych w Szczecinie i stypendystką w Instytucie Zachodnim w Poznaniu (Polska). Jej obszar badań skupia się na historii terytoriów zachodnich Polski od średniowiecza, a w szczególności na rozwoju regionalizmu w regionie Lubusza przy granicy z Niemcami.

Alexandr Filyushkin jest historykiem na Państwowym Uniwersytecie w Sankt-Petersburgu. Jest kierownikiem Działu Studiów Słowiańskich i Bałkańskich w Instytucie Historii. Jego badanie skupia się na wczesnej historii nowożytnej Rosji i Inflantów.

Herle Forbrich studiowała kulturoznawstwo na Europejskim Uniwersytecie Viadrina we Frankfurcie nad Odrą (*praca Dwory bez ich panów. Miejsca historii w 20 wieku we Wschodniej Elbie*). Pracuje w nauczaniu dorosłych od 2009 dla Nordsee Akademie, Academia Baltica i VHS Leck.

Anders Fröjmark jest profesorem nadzwyczajnym Historii na Uniwersytecie Linneusza, Kalmar, Szwecja. Jego badania zajmują się głównie kultem świętych w skandynawskim średniowieczu, jest członkiem zespołu projektu „Odwzorowywanie Żywej Religii – średniowieczne kultury świętych w Szwecji i Finlandii”. Inny projekt zajmuje się kobiecym sprawowaniem władzy w późnym średniowieczu, biorąc za przykład Księżną Ingeborg Håkansdotter (1301–1361). Jego publikacje zawierają pracę doktorską *Mirakler och helgonkult: Linköpings biskopsdöme under senmedeltiden* (Uppsala, 1992). Jest również współredaktorem publikacji *Region Bałtycki: Konflikty i współpraca: Droga z Przeszłości w Przyszłość* (Tallinn, 2004).

Jörg Hackmann jest profesorem wydziału Historii Centralnej i Wschodniej Europy na Uniwersytecie Szczecińskim (Polska) i również związany z Uniwersytetem w Greifswald (Niemcy). Szeroko publikował na temat historii ponadnarodowej Regionu Morza Bałtyckiego, Wschodniej i Centralnej Europy w okresach nowożytnych. Ostatnio redagował polskie tłumaczenie książki Michael'a North'a *Bałtyk. Historia*. (Neriton, 2019). Inne książki zawierają *Kulturę Stowarzyszeniową i Społeczeństwo Obywatelskie w Północno-Wschodniej Europie. Funkcje Regionalne i Kontekst Europejski* (Böhlau, 2012). Ostatnie badania skupiają się na związkach pogranicznych i historii wstrzemięźliwości alkoholowej w regionie Morza Bałtyckiego.

Giedrius Janauskas jest profesorem nadzwyczajnym na Wydziale Studiów Regionalnych, Katedrze Nauk Politycznych i Dyplomacji i pracownikiem naukowym Litewskiego Instytutu Emigracji, obydwu na Uniwersytecie Witolda Wielkiego (VMU), Kowno, Litwa. Obecnie prodziekan Katedry Nauk Humanistycznych na VMU. Obszar badań: De-

mos Dyplomacja podczas okresu Zimnej Wojny, działalność polityczna bałtyckich emigrantów po II Wojnie Światowej, formowanie regionu Morza Bałtyckiego.

Vitalija Kasperavičiūtė jest starszym administratorem dwóch wydziałów (Wydziału Historii i Filozofii) i wykładowcą historii na Uniwersytecie Witolda Wielkiego (Litwa). Jej praca doktorska koncentrowała się na polityce emigracyjnej Litwy w latach 1918-1940. Teraz jej obszarem zainteresowania jest historia nauki Litwy w latach 1918-1940 i historia kultury w społeczeństwach litewskich za granicą.

Eugen Kotte jest profesorem Dydaktyki Historii i Historii Współczesnej na Uniwersytecie w Vechcie od 2008 roku. Jego badanie skupia się na mitach historycznych i stereotypach narodowych, analizach podręczników międzynarodowych, narracji historycznej i aspektach Nowej Historii Kulturowej.

Juhan Kreem jest pracownikiem naukowym w Archiwach Miejskich Tallinna (Estonia). Jego głównym obszarem zainteresowań jest historia krajów bałtyckich w okresie średniowiecznym i wczesnonowożytnym. Publikuje szeroko o historii Zakonu Krzyżackiego, Reformacji i historii miejskiej. W ostatnich latach miał wkład w tematy średniowieczne w podręcznikach ogólnych dotyczących historii Regionu (tj. *Das Baltikum. Geschichte einer europäischen Region. Bd. 1, Von der Vor- und Frühgeschichte bis zum Ende des Mittelalters*. pod redakcją Karsten Brüggemann, Detlef Henning, Konrad Meier, Ralph Tuchtenhagen. Stuttgart, 2018). Jest redaktorem naczelnym serii Vana Tallinn (Stary Tallinn).

Lea Kõiv jest archiwistką, historyczką i zastępcą dyrektora Archiwów Miejskich w Tallinnie (Estonia). Opublikowała prace dotyczące kościoła i historii religii Estonii, zwłaszcza Tallinna w okresie wczesnonowożytnym i o historii Archiwów Miejskich w Tallinnie. Jest redaktorką i współredaktorką kilku publikacji archiwów miejskich.

Janet Laidla jest wykładowcą Historii Estońskiej na Uniwersytecie w Tartu (Estonia). Jej praca doktorska skoncentrowała się na wczesnowspółczesnej historiografii w Estonii i Inflantach. Jej obecne zainteresowania badawcze to historia kultury i nauki w Estonii podczas okresów wczesno-współczesnych i współczesnych.

Mati Laur jest profesorem Historii Współczesnej na Uniwersytecie w Tartu (Estonia). Jego obecne zainteresowania badawcze to historia kultury obszaru bałtyckiego w Imperium Rosyjskim w XVIII wieku (*Verwaltungsgeschichte*) i emancypacja chłopstwa (*Bauernbefreiung*) w prowincjach bałtyckich. Jest redaktorem naczelnym (wraz z Karsten Brüggemann) dziennika historii Bałtyku *Forschungen zur baltischen Geschichte*.

Michael Meichsner studiował historię, historię sztuki i niemiecką literaturę współczesną. Od 2013 roku Meichsner pisze swój doktorat na Uniwersytecie w Greifswald. Jego praca dotyczy Gotlandii jako regionu granicznego w historii Unii Danii i Szwecji.

Paweł Migdalski, dr, adiunkt na Uniwersytecie Szczecińskim (Polska). Jego obszar badań to historiografia, polityka pamięci, studia pamięci od średniowiecza aż do XXI wieku w Polsce, Pomorzu regionie Morza Bałtyckiego.

Ilgvars Misāns od 2002 roku jest profesorem zwyczajnym Historii Średniowiecza na Uniwersytecie Łotewskim w Rydze (Łotwa). Misāns bada średniowieczną historię Łotwy, zwłaszcza historię Rygi.

Christian Pletzing jest historykiem, kierownikiem dla projektu Historii Morza Bałtyckiego i dyrektorem Academia Baltica/Akademiezentrum Sankelmark (Niemcy). Jego badanie skupia się na historii niemiecko-polskiej i stosunków niemiecko-bałtyckich.

Anne Sørensen jest badaczką i historyczką pracującą na Uniwersytecie w Aarhus (Dania). Posiada doktorat ze współczesnej historii europejskiej i wydała książki i artykuły dotyczące historii terroryzmu. Dziś jej głównymi obszarami pracy są historia cyfrowa i rozpowszechnianie badań historycznych poprzez stronę internetową www.danmarkshistorien.dk.

Valdis Tēraudkalns jest profesorem Historii Religii i Kościoła na Wydziale Teologii, Uniwersytetu Łotewskiego (Ryga, Łotwa). Jego obecne badania skupiają się nad interakcją pomiędzy religią, a polityką w XIX i XX wieku.

3.3 Postrzeganie Wikingów

Anne Brædder, Juhan Kreem, Paweł Migdalski, Giedrius Janauskas

Epoka Wikingów – obecna przeszłość w kulturze popularnej

W 2013 roku serial telewizyjny Wikingowie miał swoją premierę w Kanadzie i Stanach Zjednoczonych i następnie w innych miejscach. Szybko stał się bardzo popularny zarówno w Europie i Ameryce Północnej. Światło dzienne ujrzało kilka sezonów. Został napisany przez angielskiego scenarzystę i producenta Michael'a Hirst'a dla kanadyjskiego kanału History. Serial został zainspirowany opowieściami historycznymi o legendarnym duńskim królu Ragnarze Lodbrogu żyjącym gdzieś w Skandynawii ale wyruszającym na brutalne podboje do Anglii ze swoimi pobratymcami. W serialu, Wikingowie są przedstawiani jako żądni krwi barbarzyńcy, którzy gwałcą i mordują wszędzie tam gdzie się pojawiają. Ten obraz jest daleki od raczej radosnego i prostego przedstawienia Wikingów na ubraniach dziecięcych, jedzeniu i w sklepach z pamiątkami, które można znaleźć w obrębie Morza Bałtyckiego.

Epoka Wikingów jest również obecną przeszłością w innych częściach kultury popularnej chociażby w rekonstrukcjach. Rekonstruktorzy symulują życie, bitwy Wikingów w większości części świata. Rekonstrukcje Wikingów często składają się ustawianych

bitew, rzemiosła i życia codziennego na rynku. Jak wielu innych rekonstruktorów, rekonstruktorzy Wikingów są dumni ze swoich przedstawień; dążą do tego co uważają jako dokładność historyczna jeśli chodzi o wygląd i zwracają uwagę na szczegóły i wiedzę historyczną. Rekonstruktorzy są najczęściej historykami amatorami – w znaczeniu, że nie są profesjonalistami lub wykształconymi historykami ale są bardzo oddani swojemu hobby.

Wiele muzeów w regionie Morze Bałtyckiego wystawiając Epokę Wykingów również używa elementów rekonstrukcji lub żywej historii. W Estonii odwiedzający Wioskę Wikingów mogą sami eksperymentować z Epoką Wikingów i spróbować swoich sił w kuźni, popłynąć statkiem Wikingów, nauczyć się umiejętności jako wojownicy, gotować na otwartym ogniu itd. Wioska Wikingów na Litwie zaprasza odwiedzających do zobaczenia, pocucia, dotknięcia, powąchania i posmakowania dziedzictwa Epoki Wikingów. W Danii ludzie mogą odwiedzić Muzeum Statków Wikingów, gdzie na wystawie można zobaczyć pięć statków Wikingów odnalezionych przez archeologów morskich w 1962 roku. Muzeum Statków Wikingów zrekonstruowało statek Wikingów Morski Ogier z Glendalough na początku tysiąclecia dla celów badań historycznych. Statek oryginalnie został zbudowany w pobliżu Dublina, ale został zrekonstruowany w Roskilde, w Danii. Rekonstrukcja może być również uważana za rodzaj przywrócenia lub eksperymentalnego przerobienia. W Sztokholmie, w Szwecji można odwiedzić największą na świecie wystawę poświęconą Wikingom.

Jako, że spektrum dla przedstawienia Wikingów jest szerokie, niniejszy rozdział jest podzielony na dwie części – różne postrzeżenie Wikingów w głównych źródłach i niektóre aspekty Wikingów w naszej kulturze współczesnej.

Najazdy Wikingów na Brytanię

Pierwsze najazdy Wikingów na Anglię miały miejsce w VIII wieku. Najazdy poprzedziły próbę podboju w IX wieku i przez pewien okres Wikingowie kontrolowali spore części Anglii.

Kronika anglosaska została zebrana prawdopodobnie w IX wieku i jest zbiorem annałów zapisanych w języku staro-angielskim. Przetrwała w wielu różnych manuskryptach. Jest bezdyskusyjnie ważnym źródłem wczesnej historii angielskiej, ale nie można na niej w pełni polegać.

A. Rok 793. W tym roku okropne ostrzeżenia przybyły do ziemi mieszkańców Nortumbrii i przeraziły lud; były to niepomierne wichury, błyskawice i płomienne smoki, które były widziane latające w powietrzu. Ogromna klęska głodu nastąpiła wkrótce po tych znakach; i krótko później, w tym samym roku, 6-ego przed Idami styczniowymi, siejący spustoszenie barbarzyńcy, w sposób godny pożałowania

zniszczyli kościół Boga w Lindisfarne grabieżą i rzezią. I zmarł Siga 8-ego przed kalendami marcowymi.

- Kronika Anglosaska

Wikingowie estońscy

W standardowych opracowaniach na temat Epoki Wikingów, ziemie wschodnio-bałtyckie nie są zwykle uważane za terytoria Wikingów. Z drugiej strony Estończycy często identyfikują mieszkańców Epoki Żelaza ich ziem jako Wikingów. Umiejscowione na szlaku Wikingów na Wschód (Astrvegr), ziemie wschodniego Bałtyku były oczywiście w strefie wpływów skandynawskiej kultury. Ponadto XIII-wieczne kroniki krzyżowe opisują morskie najazdy Osylian, ułatwiając umieszczenie ich w tym samym kontekście jak najazdy Wikingów na zachodnią Europę kilka wieków wcześniej. W estońskiej historii narodowej, to również umożliwiło wyobrażenie chlubnej przeszłości, co również zawierało zniszczenie szwedzkiej Sigtuny w 1187 roku. Pogląd ten czyli "chwalebna przeszłość Wikingów" zainspirował estońskich pisarzy w późnych latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku do napisania takich powieści jak *Urmas i Merike*.

Zniszczenie Sigtuny przez Easterlingów jest zapisane w *Erikskrönikan* (Kronika Księcia Eryka), napisanej około 1320 roku. We wczesnowspółczesnych pismach historycznych inne wschodnie kraje są również wspomniane jako odpowiedzialne za spalenie miasta. Że tymi narodami byli Estończycy, zostało podjęte w pierwszej przemowie do ojczyzny przez Carla Roberta Jakobsona w 1868 roku i od tej pory zostało to na stałe zakorzenione w pamięci kulturowej Estończyków.

Szwecja wówczas doznała krzywd
Od Karelian, wszczynając wielki niepokój.
Wpłynęli z morza do Jeziora Mälär,
Czy to spokojnego czy burzliwego,
Sekretnie pośród wysp Svealand
Ukradkiem posuwając się na przód
Wtem wpadli na pomysł,
Aby miasto Sigtuna spłonęło,
I tak starannie podłożyli ogień,
Że miasto nie przetrwało grabień.
Zginął tu arcybiskup Jon,
A czyn ten ucieszył wielu pogan.

- *Kronika Księcia Eryka. Werset epicki ze średniowiecznej Szwecji. Przełożone przez Eric Carlquist i Peter C. Hogg. Lund, 2012.*

Carl Robert Jakobson (1817-1857), dziennikarz, polityk i autor poważnych podręczników szkolnych, był jednym z liderów estońskiego ruchu narodowego. Jego trzy przemowy do ojczyzny sformułowały pogląd historii, który zinterpretował okres przed podbojem w historii Estonii jako złoty wiek.

W 1188 [sic!] Estończycy [!] popłynęli do Szwecji nad jezioro Mälaren, które było w tym czasie pod panowaniem duńskim i 1 czerwca zabili tam arcybiskupa Johanna z Uppsali i spalili duże miasto Sigtuna, po czym powstała nowa stolica. Nawet teraz duże ruiny wież Sigtuny pomiędzy Sztokholmem, a Uppsalą zachwycają i trudno jest uwierzyć jak z niedostatecznym uzbrojeniem w tym czasie, Estończycy mogli zniszczyć tak potężne miasto. Dalej wśród Szwedów krąży opowieść o zniszczeniu Uppsali i zuchwałości Estończyków.

- Carl Robert Jakobson. *Kolm isamaa kõnet* (Trzy przemowy do ojczyzny). Sankt-Petersburg, 1870.

Wikingowie w historii założenia Rusi

Główna Kronika Rosji, *Opowieść Minionych Lat*, opowiada o tym jak Słowianie zaprosili trzech braci, Rjurika, Sineusa i Truvora aby rządili nimi, w drugiej połowie IX wieku. Rjurik ustanowił siebie w Nowogrodzie, jego syn Oleg również podbił Smoleńsk i Kijów, w ten sposób położył podwaliny dla Rusi Kijowskiej. Dokładna rola Skandynawów w ustanowieniu tego pierwszego rosyjskiego kraju jest gorąco debatowaną sprawą. Z jednej strony, nie ma wątpliwości dotyczącej obecności elit wojsk skandynawskich w Rusi Kijowskiej. Z drugiej zaś strony, w rosyjskiej, nacjonalistycznej historiografii, przeważał silny trend anty-normański, który podkreślał, że formowanie kraju było wynikiem rozwoju lokalnego, Wikingowie-imigranci (Waregowie) zostali bardzo szybko zasymilowani.

Nie było pośród nich prawa, a plemię występowało przeciwko plemieniu. Zatem spory wywiązywały się między nimi i zaczęli walczyć między sobą. Powiedzieli sobie: „Poszukajmy księcia, który będzie nami władał i sądził zgodnie z prawem”. Zatem zgodnie pojechali poza granice do Rusi Waregów: Ci szczególnie Waregowie byli znani jako Rusi tak jak inni są zwani Szwedami, a inni Normanami, Anglikami, Gotami. Czudowie, Słowianie, Krywicze i Wepsowie potem tak rzekli do ludzi Rusi, „Nasz kraj jest wielki i bogaty, ale nie ma w nim porządku. Przybywajcie i rządzcie” W ten sposób wybrali trzech braci i ich krewnych, którzy wzięli ze sobą wszystkich Rosjan i wyemigrowali. Najstarszy, Rjurik, umiejscowił się w Nowogrodzie; drugi, Sineus, w Biełoziersku, a trzeci Truvor, w Izborsku.

- *Główna Kronika Rosji. Tekst Laurentyński* Przełożony i zredagowany przez Samuela Hazzarda Crossa i Olgerda P. Sherbowitz-Wetzora. Cambridge, 1953. s. 59.

Wikingowie w Historii Litwy

Arturas Mickevičius analizował wpływ Wikingów na społeczeństwo wschodnio-bałtyckie w szczególnym odniesieniu do początków państwowości na Litwie. Mickevičius interesował się Kuronowami możliwie będącymi Wikingami Bałtyckimi lub być może jako obrona przeciwko najazdom Wikingów.

Opis bitwy pomiędzy Wikingami, a Kuronowami (853) w Siborgu (obecnie Grobiņa, Łotwa) i Aputra (Apuolė, Litwa) został przedstawiony w Żywocie Rimberta z Anskar, Apostoła Północy, 801-865 (*Vita Sancti Anshari*).

ROZDZIAŁ XXX.

[...] Danowie, świadomi tego, w czasie kiedy biskup przybył na szwedzkie terytoria, zebrali dużą liczbę statków i popłynęli do tego kraju [Kurlandia], chętni zając ich dobra i sobie ich podporządkować. Ich królestwo składało się z pięciu miast. Kiedy mieszkańcy dowiedzieli się, że przybywają, zebrali się i wspólnie zaczęli mężnie opierać i bronić swojej własności. Zwyciężając zmasakrowali połowę Danów i splądrowali ich statki, pozyskując od nich złoto, srebro i wiele łupów. Słyszając to Król Olaf i Szwedzi chcąc zdobyć reputację, że mogli zrobić to co nie udało się Danom i dlatego, że ten lud był im wcześniej podległy, zebrali ogromną armię i wyruszyli w te rejony. W pierwszej kolejności przybyli do miasta w ich królestwie zwanym Siburg. To miasto, które posiadało siedem tysięcy ludzi zdolnych do walki, spustoszyli, złupili i spalili. Opuścili je ze wzmocnionymi nadziejami i po odeśłaniu swoich statków wyruszyli w piątkową podróż i pospieszyli z dzikim zamiarem do innego z ich miast zwanych Aputra, w którym było piętnaście tysięcy walczących ludzi. Kiedy do niego dotarli, zamknięto ich w mieście i podczas gdy jedna strona energicznie atakowała miasto z zewnątrz, druga strona broniła go od wewnątrz. W ten sposób minęło osiem dni, w wyniku czego, choć walczyli i prowadzili wojnę od rana do nocy, a wielu padło po obu stronach, żadna ze stron nie odniosła zwycięstwa. Dziewiątego dnia Szwedzi, wyczerpani codzienną rzezią, zaczęli odczuwać niepokój, a w swym przerażeniu zastanawiali się tylko, jak mogą uciec. [...] a kiedy król szwedzki zgodził się, natychmiast powiedzieli: „Pragniemy pokoju, a nie walki i chcemy zawrzeć z Tobą umowę. Przed wszystkim jesteśmy gotowi dać ci w celu zapewnienia porozumienia całe złoto i broń, które w zeszłym roku przyjęliśmy jako łup od Duńczyków. Co więcej, oferujemy pół funta srebra dla każdego pojedynczego człowieka w tym mieście, a dodatkowo zapłacimy ci daninę, którą wcześniej zapłaciliśmy i damy zakładników, ponieważ pragniemy odtąd podlegać i być posłuszni twojej władzy, jak byliśmy w dawnych czasach.

- Można znaleźć na: <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/anskar.asp>

Pytania do refleksji i dyskusji (1)

1. Wikingowie są przedstawiani zarówno jako barbarzyńscy najeźdźcy, ale również jako zakładający państwa. Co sprawiło, że przeszłość Wikingów jest tak przyciągająca podczas płynącej historii?
2. Porównaj różne źródła podstawowe – znajdź podobieństwa i różnice w ich ukazaniach. Pomyśl nad tym dlaczego określone źródło powinno wybrać przedstawienie Wikingów w ten określony sposób.

Wikingowie i założenie kraju polskiego – sprawa Wolina

Sprawa roli Skandynawów w założeniu pierwszego kraju polskiego jest dalej bardzo ważnym punktem debaty polskich historyków. Ta teza została wysnuta w 1918 roku przez niemieckiego historyka Roberta Holtzmana. Wskazywał, że pierwszy historyczny władca Polski, Mieszko I, był Wikingiem znany w jednym dokumencie pod imieniem Dago. W następnych latach, wielu niemieckich badaczy poparło tą tezę, podczas gdy głównym celem polskich studiów średniowiecznych okresu międzywojennego było jej obalenie. Kluczem tej dyskusji był fakt, że Wolin leży w ujściu Odry na rozdrożu wpływów polskich i skandynawskich. Niemieccy badacze, dowiedli, że to osiedlenie było miastem germańsko-skandynawskim, podczas gdy polscy historycy sugerowali, że był słowiański i zależny od dynastii Piastów.

Polskie prace wykopaliskowe na wyspie Wolin po 1952 roku musieli dowieść albo polski albo słowiański charakter tego portu handlowego. Po politycznej transformacji w 1989 roku, historycy i archeologowie dość otwarcie myśleli, że to osadnictwo miało obcych i niesłowiańskich kupców (wspomniani w Kronice Adama z Bremy w XI wieku), wśród nich również Skandynawowie, których śladami są runy i ozdoby w stylu borre. W XXI wieku, lokalni rekonstruktorzy zbudowali skansen, który jest sceną Festiwalu Słowian i Wikingów (jednym z największych festiwali na świecie), którzy zdominowali to wydarzenie. W 1993 roku miasto umieściło kamień runiczny na placu miejskim na pamiątkę Haralda Sinozębego. W 2014 roku został zastąpiony nowym pomnikiem, pomalowanym kamieniem runicznym podobnym do Kamienia w Jelling.

Fig. 135: Kamień runiczny w Wolinie
Zdjęcie: Paweł Migdalski, 2019

Rogaty Wiking jako narodowy symbol dookoła Morza Bałtyckiego

Rogaty Wiking jest narodowym symbolem dla kilku krajów w regionie Morza Bałtyckiego. Wchodząc do sklepu z pamiątkami w Danii, Szwecji, Estonii czy Polsce, odnajdziemy obrazy Wikingów na kubkach, magnesach, koszulkach, itd. i małe figurki przedstawiające Wikingów. Jak widziano w źródłach podstawowych, epoka Wikingów jest nieodzowną częścią duńskiej, szwedzkiej czy estońskiej historii i jako, że jest ogromną częścią tożsamości narodowej tych krajów, jest obecna w sklepach z pamiątkami.

Wikingowie są często przedstawiani nosząc hełmy z rogami. Hełmy z rogami są definiującą cechą przedstawienia Wikingów. Podczas wydarzeń sportowych takich jak mecze piłki nożnej czy ręcznej, duńscy i szwedzcy fani noszą wikingowe hełmy z rogami lub futrzane czapki w kształcie hełmów Wikingów w swoich barwach narodowych czerwonym/białym i niebieskim/żółtym. W wielu sklepach z pamiątkami lub zabawkami można kupić swój własny hełm z rogami. Wiele duńskich marek używa wikingowych rogów jako część ich marketingu, sprzedając na przykład albo duńską specjalność pasztet z wątroby, kiełbaski lub drogie ubrania dziecięce. Rogi są jasnym symbolem. W ten sposób, może zaskoczyć, że Wikingowie faktycznie nie mieli rogów na swoich hełmach. Jest to mit istniejący od XIX wieku i utrzymujący się pomimo, że historycy i archeolodzy wiedzą od ponad 100 lat, że tak nie było.

Fig. 136: Pasztet z wątróbki i kiełbaski dwóch różnych duńskich marek. Obydwie marki używają wizerunku Wikinga z rogami jako części ich logo. Zdjęcie: Anne Brædder

Archeologowie odnaleźli kilka hełmów z epoki Wikingów i żadne nie miały rogów. Hełmy z rogami były używane w Skandynawii wcześniej niż w epoce Wikingów. W Duńskim Muzeum Narodowym można obejrzeć dwa hełmy z rogami, ale są one z epoki brązu. Muzeum posiada jeden hełm z epoki Wikingów i nie posiada rogów. Kilka hełmów, które znamy z Epoki Wikingów pokazuje, że Wikingowie nosili hełmy chroniące ich kiedy wyjeżdżali na wojnę lub podboje. Hełmy chroniły górną część głowy i często miały różne rodzaje ochrony na nos i szyję.

Fig. 137: Rekonstrukcja hełmu znalezionej na północ od Oslo, w Norwegii
Zdjęcie: Muzeum Narodowe w Danii

Zatem można zapytać dlaczego hełmy Wikingów dostały rogów. W XIX wieku, artyści, historycy i archeologowie szczególnie interesowali się historią nordycką od 800 do 1050 roku i pod koniec XIX wieku, okres ten stał się znany jako Epoka Wikingów. Niemieccy artyści i intelektualiści, w szczególności łączyli Wikingów z dużo starszą kulturą germańską. W obrębie tej kultury Teutoni byli przedstawiani z rogami, a to z kolei wpłynęło na przedstawienie Wikingów. W późnych latach 1800 rogaci Wikingowie rozpowszechnili się w literaturze i sztuce europejskiej. Ten obraz z krajów obcych wpłynął na kulturę nordycką gdzie Wikingowie zaczęli być przedstawiani od tego czasu z rogami.

Fig. 138: Rysunek kostiumu z 1896 roku
Przez niemieckiego projektanta Carla Emial Doeplersa (1824-1905) dla postaci w operze niemieckiego kompozytora Ryszarda Wagnera (1813-1883)
Zdjęcie C. E. Doepler i R. Wagner. "Der Ring des Nibelungen von Richard Wagner".

Pytania do refleksji i dyskusji (2)

1. W oparciu o dwa studia przypadku, jak XIX i XX-wieczni historycy wpłynęli na sposób postrzegania Wikingów dzisiaj?
2. Jak (jeśli w ogóle) różni się to od tego co przeczytałeś w źródłach głównych? Co to insynuuje na temat wartości, które uznajemy za ważne w dzisiejszym społeczeństwie?

Dodatkowe źródła

1. Kasper Holdgaard Andersen. MYTE: Havde vikingernes hjelme horn? (2016): <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/myte-havde-vikingernes-hjelme-horn/>. (odwiedzono 14 listopada 2018)
2. Jan Bill. *Witamy na Pokładzie! – Morski Ogier z Glendalough: Zrekonstruowany Drakkar Wikingów*. Muzeum Statków Wikingów, 2007.
3. Linda Kaljundi. "Trudne ekspansje: Opowieści estońskich Wikingów i polityka pamięci w latach 1930." W: *Powieści, Historie i Nowe Narody: Literatura Historyczna i Pamięć Kulturowa w Finlandii i Estonii*. pod red. Linda Kaljundi, Eneken Laanes, Ilona Pikkanen. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2015. s. 182–207

4. Arturas Mickevičius. *Vikingai Lietuvos istorijoje* (Wikingowie w Historii Litwy). Studija Versus, 2019.
5. Marika Mägi. In *Austrvegr: rola Wschodniego Bałtyku w komunikacji przez Bałtyk w epoce Wikingów*. Leiden, Brill, 2018.
6. *Kultura skandynawska w średniowiecznej Polsce*. pod red. Sławomir Moździoch, Błażej Stanisławski, Przemysław Wiszewski. Warszawa: IAE PAN, 2013

3.4 Początki Chrześcijaństwa

Valdis Tēraudkalns, Nikita Andrejevs, Anders Frøymark, Giedrius Janauskas

Przypadek Łotwy

Różne narracje dotyczące przyjęcia chrześcijaństwa na Łotwie są upolitycznionym obszarem gdzie starły się różne religijne i polityczne oddania. Bałtycko-germańscy autorzy często podkreślali rolę humanitarną i edukacyjną pierwszych niemieckich handlarzy i duchownych, którzy przyjechali na terytorium Łotwy. Łotewscy i rosyjscy autorzy, którzy wyznawali wiarę prawosławną podkreślali rolę rosyjskich kolonii w Latgale, we wschodniej części Łotwy, przed inwazją germańską. Są również Ci (którzy należą do Łotewskich Nacjonalistów lub Neopogan), którzy odnieśliby się do całego okresu panowania germańskiego jako 800 lat niewoli i przedstawiliby każdy wpływ chrześcijański w ciemnych barwach – czy to wschodni czy to zachodni.

Jest mało źródeł w formie pismnej dostępnych dla tego okresu. Kronika Henryka z Inflanów została napisana w XIII wieku. Jej nieznany autor pisze o chrystianizacji regionu z perspektywy germańskiej. Kronika Henryka z Inflanów pozwala nam założyć, że były kościoły chrześcijańskie w Łatgalii i że niektórzy mieszkańcy Łatagli, np. Visvaldis, władca Jersiki, został ochrzczony przez kościół prawosławny. Jednakże źródła nie mówią nam czy kościoły były budowane aby służyć lokalnej społeczności handlarzy i żołnierzy rosyjskich czy również celom misyjnym. Nie jest również jasne czy wiara niektórych władców była głównie motywowana przekonaniem religijnym czy była wynikiem wysiłków politycznych/dyplomatycznych. Kronika wspomina, że synowie Tāivaldisa (władcy Tālavy) odwiedzili zastępcę katolickiego biskupa Alberta aby wymienić „wiarę rosyjską” na łacińską aby uzyskać wsparcie wojsk germańskich przeciwko inwazjom litewskim i estońskim. Archeologowie znaleźli pochówki w Latgale z krzyżami i gdzie ciała zmarłych były zwrócone na wschód. Możliwym kontrargumentem ku temu jest to, że te zawieszki z krzyżami zostały znalezione tylko w grobach kobiet i dzieci, co oznacza, że prawdopodobnie były używane jako biżuteria, a nie jako artefakt religijny.

Historia Arcybiskupstwa Hambursko-Bremeńskiego (napisana w XI wieku) mówi o chrystianizacji Europy Północnej. Wspomina kościół w Kurlandii zbudowany w XI wieku przez kupca z poparciem duńskiego króla. Jednakże więcej nie wiadomo na ten temat. Lista biskupów Kurlandii również istnieje, ale ten dokument jest nierzetelny i kilka faktów w nim wspomnianych jest wyraźnie nieprawdziwa. Wydaje się, że powodem sporządzenia tej listy było podkreślenie roli Danii w regionie. Pierwszym historycznym biskupstwem Kurlandii był Engelbert, powołane około 1234 roku przez wyłannika papieskiego Wilhelma. Dane historyczne są również dostępne dla Meinharda, pierwszego biskupa Üxküll (obecnie Ikšķile), wyświęconego w 1186 roku. Podróżował z kupcami do Inflant aby nawracać lokalne plemienia. Jest często przedstawiany jako pokojowy misjonarz, jednakże na koniec zwrócił do idei krucjat, które zostały wprowadzone w życie przez jego następców Betholda (zabitego przez tubylców) i Alberta. Późniejsze były wspomagane przez nowo powołany Liwoński Zakon Braci Miecza i nawracali tubylców siłą. Nawrócenie na chrześcijaństwo terytorium dziś znanego jako Łotwa powinno być postrzegane jako część długotrwałego procesu chrystianizacji Europy, gdzie przeplatały się interesy ekonomiczne, wojskowe i religijne. Trudno powiedzieć kiedy to zostało w pełni osiągnięte (jeśli założymy, że chrześcijaństwo zostało zakorzenione w codziennym życiu tubylców). To najprawdopodobniej wydarzyło się podczas pojawienia się ruchu morawskiego w XVIII wieku wraz z rozprzestrzenieniem kultury czytania wspieranej przez oświecenie.

Ogólnie, chrystianizacja regionu może być widziana jako część projektu europeizacji, kiedy chrześcijaństwo jako złożony religijny, ekonomiczny, społeczny i polityczny system związków władzy rozszerzył się z Europy Zachodniej do innych części Europy. W XX wieku, chrystianizacji opierali się łotewscy neopoganie (*dievturi*, Stróże Boga po łotewsku), którzy przedstawiali historię Łotwy jako 800 lat germańskiej kolonizacji (formalnie kończącej się z eksodusem bałtycko-niemieckim zapoczątkowanym przez umowę pomiędzy nazistowskimi Niemcami i Łotwą w 1939 roku). Łotweski ruch *dievturi* powstał w latach dwudziestych dwudziestego wieku i jest blisko połączony z nacjonalizmem i poszukiwaniem alternatyw na niemiecko-dominujący Luteranizm w niektórych kręgach łotewskiej inteligencji. Dla niektórych, to oznaczało różne łotewskie projekty chrześcijaństwa, podczas gdy niektórzy szukali sposobów na stworzenie, nowej rodzimej religii.

Następujące to dwa fragmenty z dwóch różnych źródeł. Pierwszy pochodzi z książki o historii Kościoła napisanej przez Robertsa Feldmanisa, pastora luterańskiego i historyka Kościoła, który wspierał idee, że zachodnie chrześcijaństwo było pierwszą gałęzią chrześcijaństwa, które przybyło na terytorium Łotwy. Prawosławie w jego książce jest przedstawione jako obce dla Łotyszy. Czasami Feldmanis nie nazywa prawosławia par-

eizticība (jak zwykle tłumaczone na łotewski), ale używa słowa akin do transliteracji rosyjskiego terminu (pravoslāvība) aby retorycznie wzmocnić swój wywód. Skrytykował również pogląd, że Germanie przybyli pokojowo i wskazuje na możliwe działania misyjne Skandynawów w XI wieku.

Cofając się do początków chrystianizacji Łotwy, chciałbym podkreślić jeden bardzo ważny aspekt – istnienie bardzo propagowanego poglądu, że wiara chrześcijańska po raz pierwszy przyszła do nas ze Wschodu, ze strony prawosławnej, z Połocka i był to proces pokojowy w porównaniu z Zachodem, który przybył z „ogniem i mieczem”. [...] Wiemy, że rosyjska agresja przeciwko Łotwie była zawsze bardzo okrutna, surowa i krwawa – również w 1180 i w 1182 roku kiedy nasze ziemie miały już kontakt z Zachodem. Rosjanie z Pskova i Nowogrodu najechali obszar południowej Estonii i północnej Łotwy zwanej Tālava niedaleko miejscowości Valka, Alūksne i północy Latgale. Oni bezlitośnie i często niszczyli nie tylko w jednym ataku. Zgodnie z kronikami, inwazje na Estonię były systematyczne – po kilku latach powtarzały się te same zniszczenia i groźby. Co zrobił Połock? Uderzył w dzwony kościelne w Jersice i wszystko było pięknie? Kroniki Połocka odnotowały jedną wiadomość, która jest kluczem do zrozumienia „pokojowego” przybycia prawosławia do naszych ziem. W 1107 roku, wielka armia z Połocka podążyła do i najechała Zemgale.

- Roberts Feldmanis. *Latvijas baznīcas vesture*. Rīga, Luterisma mantojuma fonds, 2010. s. 23

Drugi fragment pochodzi z książki napisanej w okresie międzywojennym przez Antonijsa Pommersa, ortodoksyjnego autora, który miał inny pogląd.

Nie ma zachowanych dokumentów historycznych, które pozwoliłyby nam stwierdzić rok czy nawet stulecie kiedy nauki chrystusowe zostały wprowadzone po raz pierwszy na obszarze dziś znanym jako Łotwa. Możemy być tylko pewni, że w XII stuleciu, Chrześcijanie już tu byli. [...] W 988 roku, Wielki Książę Władimir przyjął chrześcijaństwo z Bizancjum, a także nakazał to wszystkim swoim obywatelom. W XII wieku, Ruś posiadała wspaniałe centra kulturalne. Połock, Psków i Nowogród były miejscami najbliższej Łotwy. Stolicą biskupią Metropolity Wszechrusi był Kijów, ale wszystkie największe centra miejskie posiadały biskupia. Pierwszymi metropolitami byli synowie wysoko-kulturalnego Bizancjum. [...] Kiedy Książęta Połocka i Pskowa rozpoczęli podboje ziem łotewskich, zbudowali fortece aby wzmocnić swoją siłę. [...] Żaden z tych książąt nie próbował zmuszać do wiary tubylców. Jak wszędzie, praktykowali tolerancję religijną co jest cechą charakterystyczną dla prawosławia. Od tubylców żądali tylko tego co uzgodniono w umowach wzajemnych. Świadomość tubylców pozostała wolna. Oczywiście kiedy „obcy” sa-

mi chcieli dołączyć do prawosławia, nie byli odrzucani. Możemy odnaleźć takie przypadki w Kronice Henryka z Inflant, w materiałach zebranych przez historyka W. Gutzeita, w orędziu papieża Honoriusza III i innych materiałach. Gutzeit pisze: „Z pewnością jest znane, że apostołowie wiary grekokatolickiej byli pierwszymi, którzy przywieźli wiarę chrześcijańską do Vidzeme (Inflanty).” Papież Honoriusz III w swoim orędziu z 8 lutego 1222 roku, sugeruje duchowieństwu katolickiemu, że powinno bardziej aktywnie sprzeciwiać się rozprzestrzenianiu prawosławia i powinno zmuszać prawosławia na przejście na katolicyzm. Wydaje się, że prawosławie i jego misja w Vidzeme (Inflanty) miało poważny wpływ jeśli relacje o tym były wysyłane nawet do papieża, a on zdecydował się zachęcać swój lud w ich walce z prawosławiem.

- Antonijs Pommers. *Pareizticība Latvijā: vēsturisks apcerējums*. Ryga, 2015. s. 3-1. (Przedruk wydania z 1931 roku).

Pytania do refleksji i dyskusji (1)

1. Jak różnią się dwa poglądy zaprezentowane w źródłach? Jakie mogą być motywy różnicy w poglądach?
2. Porównaj źródła z tekstem wprowadzającym: Jakie inne punkty widzenia/argumenty możesz odnaleźć?

Przypadek Litwy – Ostatni Paganie Europy

Posuwanie się Chrześcijaństwa na terytoria plemion bałtyckich w X wieku. Później Zakon Krzyżacki i Kawalerowie Mieczowi zostali powołani aby rozprzestrzeniać chrześcijaństwo na ziemiach bałtyckich. Przyczyniając się do rozpowszechniania chrześcijaństwa, zakony te stale atakowały Litwę. W 1236 roku, w bitwie pod Saule, jednej z największych bitew w tamtym czasie, Litwini wygrali i zdołali zatrzymać na pewien czas krucjaty na terytoria litewskie. Aby przetrwać, zakony połączyły się w jedno. Europejscy rycerze pomagali krzyżowcom podbić Prusów, a potem nadeszła kolej na inwazję Litwy.

Aby chronić państwo litewskie przed wrogiem – Zakonem Krzyżackim – Król Litwy Mindaugas zgodził się ochrzcić. Chrzest Mindaugasa, jego rodziny i członków jego dworu odbył się w 1251 roku. Jednakże, w 1263 roku, po śmierci króla Mindaugasa, chrześcijaństwo na Litwie ponownie zaczęło słabnąć i doświadczyło ciężkiego okresu. Od połowy XIII wieku, władcy Wielkiego Księstwa Litewskiego byli pod presją aby stać się chrześcijanami. Ogólnie, przejście na chrześcijaństwo było widziane jako przyszłościowa potrzeba z powodów (geo)politycznych, kulturalnych, genealogicznych i ekonomicznych. Dla Wielkiego Księstwa Litewskiego istniały dwa wybory: przyjąć zachodnią (katolicyzm) lub wschodnią (prawosławie) ścieżkę chrześcijaństwa. Na koniec, dwaj

bracia – książęta Kęstutis and Algirdas – znaleźli sposób aby władać krajem. Kęstutis skoncentrował się na zachodnich terytoriach kraju, Algirdas skupił się na ziemiach wschodnich Wielkiego Księstwa. Obydwaj bracia szukali możliwości i znaleźli porozumienie z chrześcijanami. Kęstutis rozpoczął negocjacje z papieżem Klemensem VI, gdy Algirdas utrzymywał równowagę na ziemiach litewskich i ruskich Wielkiego Księstwa pozwalając ludziom na wyznawanie zarówno religii pogańskich i prawosławnych. Wydawało się, że nowe terytoria podbite na wschodzie wzmocniły kraj, ale dalej należało dokonać wyboru.

Chrzest Litwy miał miejsce kiedy Wielki Książę Litwy i Król Polski Jogaila (po polsku Jagiełło) doszedł do władzy w Polsce i obiecał chrzest siebie i Litwy. Przyjął chrzest wraz z braćmi w 1386 roku. W następnym roku Jagiełło przybył do Wilna z grupą polskiej szlachty i kapłanów aby ochrzcić Litwę. 17 lutego 1387 roku Jagiełło założył diecezję wileńską jak również siedem nowych parafii w Krewie, Mejszgole, Niemenczynie, Miedinkach, Wiłkomierzu, Oboltsy i Hainie. Zgodnie z Robertem Frostem, „pomimo wczesnych trudności, przejście się udało, nawet jeśli popularne wierzenia pogańskie były trudniejsze do wykorzenienia. Kontrola Jagiełły była wystarczająca aby zapewnić mały opór szlachty takiego rodzaju, który doprowadził do zamordowania Mindaugasa 120 lat wcześniej, przynajmniej w Auksztocie; na Żmudzi, gdzie pogaństwo było silnie zakorzenione, było inaczej: w 1382 roku Żmudzianie ostrzegli, że jeśli Jagiełło nakazuje chrzest, będą się opierać”. Do 1413 roku tylko Żmudzianie byli dalej poganami. Wielki Książę Litwy Witold i Jagiełło byli zaniepokojeni o chrzest Żmudzian, tak więc pojechali na Żmudź gdzie wzięli udział w chrzcie grup ludzi i interpretowaniu prawd wiary.

Zniszczenie sanktuariów i kultu poprzedniej wiary poszło razem z ustanowieniem systemu katolickiego w sferach religijnej, politycznej i społecznej. Witold kontynuował dbanie o wzmocnianie Chrześcijaństwa na Litwie.

Jurgis Galminas poprowadził 60 szlachetnych Żmudzian, którzy złożyli skargi na działania Zakonu Krzyżackiego na Soborze w Konstancji w 1416 roku. Najaśniejszy Książę i Królu Królów, Ojcowie i Oddani Panowie w Chrystusie!

[...] Byli ludzie, którzy przybyli do naszego kraju aby władać naszymi ziemiemi i mieliśmy nadzieję, że zbawią naszą ojczyznę od paszczy smoka i Księcia Ciemności i otworzą widzenie naszej ojczyzny poprzez chrzest na łaskę Chrystusa. Ale w ich duchu nie chcieli rozbudowywać wiary katolickiej, ale wypełniać swoje magazyny raczej niż niebios. W swojej fałszywej, przewrotnej i szalonej kontroli, byliśmy niczym szwędające się owce, ponieważ nie był nikogo kto zbawiłby nas i przeniósł do wiary katolickiej, ponieważ być może czas jeszcze nie nadszedł. [...] Aby zrozumieć przedłużenie naszego chrztu i przejścia na prawdziwą wiarę znaną wam, jesteśmy chętni w tym liście zadeklarować prawdziwie i należycie prosić

was o wysłuchanie nas z pokorą i czułością dla pokornej i pobożnej chęci przejścia na wiarę katolicką. [...]

Chociaż, że pochodzimy od wolnych ojców, od samego początku naszego istnienia i jesteśmy prawdziwie wolni i posiadamy nasze bogactwa i własności jako nieodłączną i pełną wolność dziedziczenia, nie byliśmy spętani niewolnictwem, ale bracia Zakonu Krzyżackiego Prus, znając nasze pochodzenie od wolnych ojców i życie w pełnej wolności, dołożyli wszelkich starań aby pozbawić nas naszej wolności i pokojowego życia, w najbardziej wrogi i okrutny sposób niszcząc nas, ignorując nasz zadawniony kult i gorące pragnienie i wysiłek dołączenia do wiary katolickiej. Nie próbowali wygrać naszych dusz dla Boga prawdziwego, lecz chcieli okupować i przejąć nasze dziedzictwo i ziemie tak jak to robili wcześniej. Mieliśmy nadzieję, że ci bracia zostali zesłani przez Boga, ale nasze nieświadome i niedoświadczone umysły wierzące w Chrystusa zobaczyły, że nic nie było ważne dla nich poza rzeczami świeckimi. Oni nie myślą o sprawach niebiańskich lub o tym jak pokazać nam ścieżkę do zbawienia i nauczyć doktryny wiary. Ci bracia dbają nie o to co dane przez Boga, ale o to co ich i próbują okupować nasze ziemie. To nie pokora, dobra wola i sprawiedliwość Boga ma dla nich znaczenie ale chciwość i różne niesprawiedliwości, a zwłaszcza wszystkie rodzaje zła, który jest ojcem łamania prawa, nauczycielem wszystkich rodzajów krzywd, nosicielem zła, źródłem sporów i kopalnią wszelkiego rodzaju obrazy. Tam gdzie chcieliśmy znaleźć pełnię sprawiedliwości, doświadczyliśmy braku wiary katolickiej w nas, oni nie mają żadnego ludzkiego współczucia, a ich niegodziwe życie wpłynęło na niektórych z nas. Ich błędy określone z góry tak bardzo, że wielu obrzydzonych ich zachowaniem wolało umrzeć w ich błędnej [pogańskiej] wierze niż przyjąć ich spaczoną wiarę katolicką. [...]

- *ŽEMAIČIŲ KRIKŠTAS tyrimai ir refleksija*. pod red. Darius Baronas. Vilnius. 2013. s. 21-31.

Pozycja kościoła katolickiego wobec nawracania Litwinów na chrześcijaństwo w oparciu o list apostolski *Sescentesima Anniversaria* papieża Jana Pawła II na okazję sześćsetlecia „chrztu” Litwy.

Do mojego Czcigodnego Brata Liudasa Povilonisa Administratora Apostolskiego Kowna i Wyłkowyszki, Przewodniczącego Litewskiej Konferencji Episkopatu i do pozostałych Biskupów Litwy [...] 2. Nawrócenie ludu litewskiego na chrześcijaństwo miało miejsce kilka wieków po sąsiednich ludach starej Europy. Zaciśnięci niczym w imadle pomiędzy Wschodem, z którego Słowianie przypierali, a Zachodem, z którego przybyli potężni rycerze Zakonu Krzyżackiego, wasi praojcowie, już na początku trzynastego wieku, ugruntowali struktury autonomicznego państwa i

wyrtwale bronili swojej niepodległości i wolności. Te szczególne polityczne i geograficzne okoliczności wyjaśniają dlaczego Litwini opierali się tak długo aby przyjąć Krzyż od tych, którzy natarli na nich z mieczem i zagrozili zmuszeniem do poddaństwa.

Było to ściśle po to aby uciec od zewnętrznych nacisków, które w 1251, Wielki Książę Mindaugas zdecydował się objąć wiarą katolicką i umieścić się pod specjalną protekcją Stolicy Apostolskiej, otrzymując od papieża Innocentego IV koronę królewską. Papież w tym samym czasie wznosił pierwszą diecezję litewską i uchwalił, że będzie wyłącznie podlegać Stolicy Apostolskiej. Jednak nawrócenie Mindaugasa, które nie było adekwatnie przygotowane, spotkało się ze sprzeciwem ludu, który nie poszedł przykładem Wielkiego Księcia. Nawet przed rokiem 1260 biskup musiał się wycofać, a w roku 1263 tragiczna śmierć Mindaugasa położyła kres tej krótkotrwałej wiośnie.

3. Ponad stulecie musiało przeminąć zanim nastąpił jasny dzień „chrztu”. Była to praca i zasługa wybitnego syna Litwy, Wielkiego Księcia Jagiełły, który w 1386 roku zgodził się przejść wraz z jego poddanyymi na wiarę katolicką i zdobył koronę Polski i rękę Królowej Jadwigi, przykładnej postaci chrześcijańskiej kobiety, dalej dziś czczony jako błogosławionej w Krakowie. Przez następne cztery stulecia historia Litwy jest oznaczona wspólną tożsamością przeznaczenia – polityczną i religijną – z Polską. W 1387 roku, Król – który przyjął imię Władysław II, wrócił do Wilna, stolicy Wielkiego Księstwa i ustalił nawrócenie ludu, który otrzymał masowy chrzest, również dzięki osobistemu poświęceniu Króla. W roku kiedy powstała diecezja w Wilnie, a Franciszkanin Andrzej, który już był misjonarzem wśród Waszych ludzi, został nazwany pierwszym Biskupem.

W 1413 roku, Jagiełło, wraz ze swoim kuzynem Wielkim Księciem Witoldem, poświęcił się ewangelizacji mieszkańców Żmudzi. Kilka lat później Sobór w Konstancji mianował dla tego regionu swoich własnych Legatów aby wznieść Diecezję w Miednikach Królewskich aby konsekrować pierwszego biskupa Macieja i aby ukończyć nawracanie populacji. Król Jagiełło człowiek prostego i szlachetnego serca, prowadził przykładne życie według cnoty chrześcijańskiej, praktykując pobożność i litość i z żywą gorliwością w odniesieniu do niego z przeznaczeniem Kościoła, zaadoptował mądre warunki dla przychylności wolnego rozpowszechniania i ustanowienia wiary chrześcijańskiej we wszystkich terytoriach Wielkiego Księstwa. [...]

- Z Watykanu, 5 czerwiec 1987, w dziewiątą rocznicę mojego Pontyfikatu. JAN PAWEŁ II. Można pobrać z: http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_letters/1987/documents/hf_jp-ii_apl_05061987_sescentesima-anniversaria.html

Pytania do refleksji i dyskusji (2)

1. W oparciu o te źródła i dwa teksty, jakie są powody dla przyjmowania lub nieprzyjmowania Chrześcijaństwa na Litwie
2. Porównaj te z przypadkiem Litwy – jakie różnice i podobieństwa, możesz zauważyć.

Alternatywy dla Chrześcijańskiej Litwy

Romuva to wspólnota, która propaguje staro-pogańską religię, posiadającą aktywnych członków na Litwie, w Kandzie i USA. Na Litwie istnieje również wiele innych społeczności skupiających się na dziedzictwie pogańskiej Litwy. Romuva jest jedną z największych społeczności reprezentujących ruch neo-pogański na Litwie.

Romuva wywodzi się z bałtyckiej tradycji religijnej, która obejmuje dziedzictwo religijne Litwinów, Łotyszy i Prusów. [...] Społeczność Romuva została założona w 1967 roku ale dopiero w 1992 roku została oficjalnie zarejestrowana jako bałtycka wspólnota wyznaniowa po raz pierwszy. Społeczności Romuva działają w USA i Kanadzie. Pod koniec 2001 r. trzy wspólnoty starożytnej wiary bałtyckiej z Wilna, Kowna i Molėtai oficjalnie połączyły się ze Wspólnotą Starożytnej Religii Bałtyckiej, choć w rzeczywistości społeczności te współpracowały przez dziesięć lat wcześniej.

Wszyscy wiodący Krivis i Vaidilas, którzy uczestniczyli zauważalnie w duchowym zjednoczeniu narodów bałtyckich w oparciu o religię i w pielęgnowaniu starożytnej wiary bałtyckiej, są uznawani za duchowych przywódców Wspólnoty Starożytnej Religii Bałtyckiej. [...]

W okresie przedwojennym Republiki Litewskiej uznanie Romuwy za instytucję zostało zahamowane przez Kościół katolicki, który miał znaczący wpływ zarówno na życie polityczne, jak i na ówczesny rząd. W okresie sowieckim Romuva musiała ukrywać swoje aspiracje religijne. Mimo to aktywni Romuvianie byli stłumieni. Tylko w niepodległej Litwie, społeczności Romuva uzyskały oficjalne uznanie jako wspólnoty religijne. Jednak związek społeczności Romuva, czyli Wspólnoty Starożytnej Religii Bałtyckiej, utworzonej 11 listopada 2001 r., nie jest jeszcze w pełni uznane.

Duchowe potrzeby ludzi naszej wiary nie są zaspokajane ani w szkołach średnich, ani w armii litewskiej. Starobałtycka religia jest żywą całością duchowych doświadczeń i wiedzy, która spełnia odpowiednie potrzeby członków społeczności.

- Cytat z sekcji „O nas” strony internetowej Społeczności Romuva: można pobrać z: <https://romuva.lt/apie/romuva/?lang=en>

Pytania do refleksji i dyskusji (3)

1. Jak przebiegała chrystianizacja ziem gdzie położony jest Twój kraj? Czy dotychczas miała miejsce dyskusja na ten temat (w przestrzeni publicznej lub wśród historyków) lub czy są ku temu powody (polityczne, religijne, ekonomiczne) lub jaki jest charakter tego procesu (gwałtowny, spokojny)?
2. Czy istnieje powód aby zaufać jakiegokolwiek osobie piszącej o historii powstania chrześcijaństwa na określonym obszarze? Jakie możliwe interesy będące w obecnym czasie, mogą wpływać na sposób przedstawiania wydarzeń historycznych?
3. Jaka jest pisana „historia” wprowadzania nowych ruchgów religijnych w krajach europejskich, w ostatnich latach, w mediach w Twoim kraju? Jaką stosuję się retorykę? Co jest przedstawiane jako „tradycyjne”, a co jako „obce” w Twoim kontekście?
4. Czy w Twoim kraju ruchy pogańskie są podobne do społeczności Romuva? Kiedy zostały utworzone? Jak są widoczne w społeczeństwie? Dlaczego?

Dodatkowe źródła

1. *Zderzenie kultur czy kompromis? Europeizacja obszaru Morza Bałtyckiego roku pańskiego 1100–1400. Referaty XI wieku SympzjumVisby przeprowadzone w Centrum Gotland dla Studiów Bałtyckich, Gotland University College, Visby, Październik 4th–9th, 1996.* pod red. Nilsa Blomkvista. (Acta Visbyensia, 11). Visby, 1998.
2. Robert Frost. *Oksfordzka Historia Polski-Litwy Tom I: Tworzenie Związku Polsko-Litewskiego, 1385—1569.* Oxford, Oxford University Press, 2015.
3. *Žemaičių krikštas: tyrimai ir refleksija* (Chrzest Żmudzi: badanie i refleksja. pod red. Darius Baronas. Wilno, 2013.

3.5 Krucjaty Bałtyckie

Juhan Kreem, Anders Frøjmark, Jörg Hackmann

W 13 stuleciu, kraje na wschodnim wybrzeżu Morza Bałtyckiego doznały głębokiej transformacji. Krzyżowcy z zachodu podbili i nawrócili wiele lokalnych plemion i ustanowili nowe średniowieczne administracje państwowe, znane teraz jako Inflanty i Prusy.

Mając na uwadze, że Prusy stały się silnie zgermanizowane w późniejszych wiekach, to niemieccy osadnicy w Inflantach pozostali mniejszością, a lokalne grupy etniczne zachowały swoją tożsamość, podczas gdy grupy rosły w siłę podczas drugiej połowy XIX wieku aby stać się nowoczesnymi państwami narodowymi. Nasza opinia dotycząca Krzyżowców w regionie Bałtyku jest zależna od wielu okoliczności. Czytając średnio-

wieczne kroniki napisane przez krzyżowców mogą wywołać diametralnie przeciwstawne interpretacje w zależności od opinii czytającego. Bałtycko-germańska szlachta postrzegała krzyżowców jako ich przodków. Nie próbowali ich gloryfikować, ale przynajmniej próbowali zrozumieć i usprawiedliwić czyny zdobywców. Krytyka Krucjat zaczęła się podczas oświecenia, kiedy została połączona z odrzuceniem starożytnego reżimu. Z estońskiego i łotewskiego punktu widzenia, identyfikacja z tymi pogańskimi plemionami jest istotną częścią w ich zrozumieniu przeszłości, dlatego ta sama wojna (Krucjaty Bałtyckie) jest również nazywana walką o wolność w estońskiej i łotewskiej historiografii.

Pomimo, że krucjaty do Finlandii miały bardziej skromny zakres, opór tubylców przeciwko podbijającym z zachodu ma również swoje miejsce w fińskiej historiografii. Lalli Fin, który zabił biskupa Henryka z Uppsali, był traktowany jako lokalny bohater, natomiast Henryk został katolickim świętym z powodu swojego męczeństwa – świętym patronem Finlandii.

Niemieckie i polskie postrzeganie Zakonu Krzyżackiego i jego terytorium w Prusach, zostało ukształtowane przez narodowy konflikt XIX i XX wieku. Kontrowersje zawierały sprawy czy zakon sfałszował dokumenty na początku XIII wieku aby rościć sobie prawa do terytorium Prus i czy to Zakon sprowadził cywilizację do regionu czy podbił go przemocą. W końcu zwycięstwo polsko-litewskiej armii nad armią Zakonu Krzyżackiego pod Grunwaldem w 1410 roku było przedmiotem wielu upamiętnień pomiędzy późnym XIX wiekiem (obraz Jana Matejki), I Wojną Światową (niemieckie zwycięstwo pod Tannebergiem), a czasem po II Wojnie Światowej (film *Krzyżacy*, po angielsku: *Black Cross* w reżyserii A. Forda, 1960).

Pytania dotyczące mniej lub bardziej wymuszonej europeizacji regionu Morza Bałtyckiego zostały zbadane na nowo w projekcie wielonarodowym *Zderzenie Kultur* czy *Kompromis*, prowadzonym przez profesora Nilsa Blomkvista na ówczesnym Kolegium Uniwersyteckim Gotlandii (teraz Uniwersytet w Uppsali, Kampus Gotland) od 1996 do 2009 roku. Niniejszy projekt stworzony na początku nowej sytuacji politycznej w regionie Morza Bałtyckiego, zakończył się wieloma publikacjami i stworzył sieć badawczą, która do pewnego stopnia dalej istnieje.

Ludwig von Maydell (1795–1846) był jednym z najważniejszych artystów bałtyckiego romantyzmu. Urodził się w dużej bałtycko-germańskiej rodzinie i studiował sztukę w Berlinie, Dreźnie, Sztutgarcie. Po powrocie do Tartu, założył pierwszą pracownię ksylograficzną w Imperium Rosyjskim. Jego zainteresowanie historią doprowadziło do serii bardzo wpływowych obrazów o średniowiecznych Inflantach.

Zanim pozwolimy kronikarzowi rozpocząć narrację, chcielibyśmy skorzystać z możliwości aby pozbyć się jakichkolwiek wątpliwości i nieporozumień dalej utrzymywanych przez filantropów, zadając niniejsze pytanie: „Jakie prawo mieli ci obcy aby się tu osiedlić i mieszać się w sprawy rdzennej społeczności?” zamierzając wymusić ich niesprawiedliwe panowanie. Jest na to tylko jedna odpowiedź: Kultura ma nie tylko prawo, ale i obowiązek walczyć i pokonać barbarzyństwo ponieważ taki rodzaj przestępstwa poniża ludzkość i zawstydzia Boga. Sposób jak to zostanie zrobione będzie zależał od czystości kultury lub od rozmiaru barbarzyństwa, które ciągle zawiera, coś czego sami nie możemy osądzać, ponieważ zostanie to wymierzone podczas Dnia Sądu Ostatecznego, tak jak my sami będziemy musieli wtedy odpowiedzieć. My, jak również Europa i cały świat, cały czas się uczymy i dlatego nie możemy określić, z punktu widzenia dnia dzisiejszego co powinno się wydarzyć 600 lat temu. Byłoby dużo lepiej zaobserwować obiektywnie co naprawdę wydarzyło się i spróbować pojąć dlaczego to musiało się wydarzyć aby nauczyć się dziś czegoś pożytecznego, nie wiedząc co przyniesie przyszłość.

- Ludwig von Maydell. Objaśnienia dotyczące 50 ilustracji historii rosyjskich prowincji bałtyckich Dorpat, 1839. s. 1-2.

Fig. 139: Ludwig von Maydell. "Bitwa przeciwko Osilianom", 1839.

Garlieb Helwig Merkel (1769–1850), syn pastora z Inflant, był korepetytorem, sekretarzem, pisarzem i wydawcą. Jest szczególnie znany za prace krytyczne dotyczące poddaństwa w prowincjach bałtyckich. Duch oświecenia pozwolił mu dostrzec lud bałtycki tak jak kiedyś żył, podczas złotego wieku ich ziem, przed podbojem i chrystianizacją.

O rycerzu krzyżackim Goswinie von Aschenbergu, który zabił wysłanników biskupa w 1428 roku, Merkel napisał: „W tym jednym małym idealnym przypadku, jeden posiada pełne tło ducha Rycerzy, [...] Duma ze statusu, okrucieństwo i cyniczna bezwstydnosc bez strachu przed karą, zawsze były filarami tego społeczeństwa. Jeśli ktoś sobie życzy, może zastąpić te cechy słowami poczucie własnej godności, siła i męska uczciwość: znaczenie dalej pozostanie takie samo.

- Garlieb Helwig Merkel. *Die Vorzeit Lieflands: Ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes, tom 2.* 1799. s. 242–243.

Astaf von Transehe-Roseneck (1865–1946) był inflanckim posiadaczem lenna i bałtyckim szlachcicem w Berlinie w 1918 roku. Po reformie agrarnej i abolicji majątków, opuścił kraj i osiedlił się w Mecklenburgu. Jako historyk, jego główne prace skupiały się na historii prawa krajów bałtyckich i genealogii szlachty bałtyckiej.

Biorąc pod uwagę jego pozycję i życie: z dala od domu, w nieprzyjaznym i niegościnnym kraju, zawsze musząc nosić broń i będąc w siodle, ciągle otoczony niebezpieczeństwem, zagrożony przez wrogów z zewnątrz, pod ciągłą strażą przed zdradzieckimi tubylcami bez żadnej pomocy i polegając wyłącznie na własnych umiejętnościach, sile i determinacji. Krew i żelazo – cóż za twarde życie! Dlatego nie jesteśmy zdziwieni, że ten uparty szlachcic nie ustąpił żadnemu wrogowi. Człowiek czynu gdyż tacy właśnie byli wasalowie Inflantów, nie myśleli wiele o abstrakcyjnych władzach Cesarza i Papieża. Następujące słowa są typowe dla rycerza Inflant podczas pierwszego kwartału 15 wieku. Dietrich von Vietinghoff powiedział to twarzą w twarz do biskupa Kacpra z Oesel: „Cały kraj został podbity bez Papieża i Cesarza, o których nie zbyt wiele się mówi w tym kraju.”

- Astaf von Transehe-Roseneck. *Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland. In: Mitteilungen, tom 18.* Ryga, 1908. s. 1–309, s. 225–226.

Hans Kruus (1891–1976) jest uznawany za założyciela estońskiej historiografii jako dyscypliny akademickiej. Był redaktorem naczelnym wielotomowej Historii Estonii wydanej podczas lat 30-tych XX wieku. Przez swoje życie będący politycznie lewicowcem, dołączył do partii komunistycznej w 1940 i spędził większość II Wojny Światowej za frontem rosyjskim. Po wojnie, był jedną z ofiar represji stalinowskich.

Tłumienie Estończyków przez obcą siłę było decydującym czynnikiem losu tych ludzi. Kwintesencja narodowej odrębności, rozwijającej się w kierunku końca swojego okresu niepodległości została utracona kiedy kraj stracił swoją niepodległość. Od ludzi rozwijających się w dogodnych warunkach, Estończycy stali się przedmiotem rządzenia przez obcą siłę, uciskani i zdominowani. Z tej uciskanej masy nie mogły powstać kręgi mogące wspierać kulturę narodową. W takich warunkach, struktura kulturalna Estończyków teraz z ostro zdefiniowanym charakterze demokratycznym, jak dowodzą wykopaliska archeologiczne, nie były przyspieszane jakimikolwiek obcymi pomysłami. Nowy ład klasy rządzącej nie mógł nic zaoferować, ponieważ żyła z dala od ludu estońskiego. Podczas tej przemiany z niepodległości do niewoli, kraj zatracił swoją kreatywność i możliwość do bycia dynamicznym. Kultura narodowa Estończyków została sparaliżowana na stulecia, do momentu drugiej połowy XIX wieku kiedy, podczas okresu renesansu narodowego, miał miejsce odnowiony gwałtowny przyrost samostanowienia.

- Hans Kruus. *Grundriss der Geschichte des estnischen Volkes*. Tartu, 1932. s. 15.

Pierwsza niemiecka okupacja, która poważnie wpłynęła na nasz kraj na stulecia, miała miejsce w XIII wieku i nie skończyła się aż po długiej brutalnej walce naszych przodków o wolność kraju. Ta walka ukazała w pełni okrucieństwo niemieckich najeźdźców. Kierowani chciwością, żądzą i dzikimi planami plądrowania, podbijania i zniewolenia wolnych Estończyków i rozszerzenia tej władzy we Europie Wschodniej, później znanej jako okrzyczane niemieckie „Parcie na Wschód”, ci niemieccy rycerze, brutale na koniach, zaczęli okradać i pustoszyć Estonię ogniem i mieczem. Ten krwawy rabunek i próba zniewolenia Estończyków spotkał się ze sporym oporem przez kochających wolność Estończyków. Po okrutnej, zmieniającej się wojnie trwającej dwadzieścia lat, Niemcy w końcu zwyciężyli w złamaniu stanowczego i heroicznego oporu Estończyków.

- Hans Kruus. „Eesti rahva võitlusest saksa okupantidega minevikus” (1942). W: *Koos oma rahva ajalooga Suures Isamaasõjas*. Tallinn, 1971. s. 31–51, tu s. 31–32.

Esej Heinricha von Treitschke po raz pierwszy został opublikowany w języku niemieckim „Das Deutsche Ordensland Preußen” w 1862 roku i zaznaczył istotny zwrot wobec niemieckiego nacjonalizmu roszcującego sobie hegemonię nad terytoriami, które kiedyś uformowały państwo Zakonu Krzyżackiego z jasnym negatywnym nastawieniem wobec „swobodnych” krajów słowiańskich. Tekst ten rozbudził polskie kontrnarracje zdradzieckiego i okrutnego zachowania rycerzy Zakonu Krzyżackiego.

Zatem dolina Wisły została wniesiona do ogólnego ruchu historii i w ten sposób powstały Nowe Niemcy – ziemia, która nawet jeśli w związku politycznym i militarnym z resztą Niemiec, była silnie przeciwna podbojom poza Zatoką Ryską, do której wpada Zachodnia Dźwina. Podsumujmy krótko cechy charakterystyczne kolonizacji Starych Prus i tego czym są teraz bałtyckie prowincje Rosji, odpowiednio, gdyż one same wyjaśniają dużą różnicę pomiędzy ich dalszą historią. Prusy zostały zgermanizowane, ale w Kurlandii, Inflantach i Estonii była nie więcej niż cienka warstwa niemieckich elementów narzuconych na masy pierwotnych mieszkańców. Drogą morską Niemcy przybyli nielicznie gdzie natrafili na mieszaną populację Litwinów i Finów, którzy płacili czynsz księciom Połocka. Imigranci zajęli miejsce tych obcych magnatów cedując ziemię Zakonowi, Kościołowi, kilku krzyżowcom i kilku arystokratom ubogich miast. Tak więc od początku to wszczęcie miało jednostronną arystokratyczną naturę. Był tylko mały ślad niemieckiego chłopstwa i coraz mniej im dalej na wschód. Należycie tak zwane życie mieszczańskie rozwinęło się tylko w Rydze, Dorpacie i Revalu; inne miasta zachowały czysto wiejski charakter, będąc cichymi miejscami, a w całej Kurlandii nie było ani jednego miasta o wyjątkowym znaczeniu.

Zachód był bardziej korzystnie usytuowany w innym znaczącym odniesieniu. Stare Prusy zostały w całości skolonizowane przez Niemcy. Jej miasta były osadami ludzi ze wschodu i zatem (jak we wszystkich regionach silnie dotkniętych przez Związek Hanzeatycki) księgi miejskie były przechowywane, a korespondencje handlowe były pisane w języku dolnoniemieckim, srebrna waluta Północnej Europy była w obiegu, handel został skrzętnie ograniczony do regionów północnych, które były okupowane przez Dolnych Niemców, a cały trend życia społecznego był zarówno śmielszy i surowszy niż w miastach niemieckich [...].

- Heinrich von Treitschke. *Początki Prus (Krzyżowcy)*. Przełożyli Eden i Cedar Paul. London, 1942. s. 52–54.

Richard Sagrits (1910–1968), estoński malarz, pobierał nauki w szkołach plastycznych w Tallinie i Tartu. Podczas II Wojny Światowej był za frontem w Rosji, gdzie estońscy artyści zebrali się w Jarosławiu. Sagrits jest najbardziej ceniony za swoje krajobrazy, ale podczas wojny i po niej, namalował serię obrazów o starożytnej i średniowiecznej historii Estonii.

Fig. 140: Richard Sagrits, "Po ekspedycji karnej", 1943.

Bernhard Borchert (1862-1945) urodził się w Rydze. Studiował sztukę w Sankt Petersburgu. Po powrocie do Rygi został malarzem, ilustratorem i nauczycielem. W 1919 roku opuścił Łotwę i osiadł w Berlinie.

Fig. 141: Bernhard Borchert. "Krzyżowcy", 1911.

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Z kim sympatyzują autorzy każdego ze źródeł? Czy jest różnica pomiędzy źródłami sprzed i podczas II Wojny Światowej (np. źródła 4 a i b?)
2. Jakie jest znaczenie rycerstwa w Krucjatach Bałtyckich? Jak są one przedstawiane przez różnych autorów?
3. Niektóre źródła mówią o prawie jednego kraju do podbicia innego. Czy myślisz, że są okoliczności kiedy kraj ma prawo podbić inny? Jakie to byłyby okoliczności?

Dodatkowe źródła

1. Nils Blomkvist. "12th–14th Wiek Europejskiej Ekspansji I Jej Postrzeżenie na Północy Bałtyku: Podsumowanie w Projekcie CCC." W: Odbiór Śreniowiecznej Europy w Regionie Morza Bałtyckiego: *Referaty XII Sympozjum Visby przeprowadzonego na Uniwersytecie Gotland, Visby*. pod red. Jörn Staecker. Visby, Gotland University Press, 2009. s. 431–484.
2. Hartmut Boockmann. *Der Deutsche Orden: zwölf Kapitel aus seiner Geschichte* (Zakon Krzyżacki. Dwanaście Rozdziałów jego Historii). Monachium, 1981.
3. *Krucjaty i pisanie kronik o średniowiecznej granicy bałtyckiej: Towarzysz Kronik Henryka z Liwonii*. pod red. Marek Tamm, Linda Kaljundi, Carsten Selch Jensen. London, Routledge, 2011.
4. *Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung* (Historia Bałtycko-Niemieckiej Historiografii). pod red. Georg von Rauch. Köln, Wien, 1986.

5. Marek Tamm. "Historia jako Pamięć Kulturowa: Mnemohistoria i Budowa Narodu Estońskiego." W: *Dzienniku Studiów Bałtyckich*, 39, 2008. s. 499–516.

3.6 Malbork/Marienburg

Eugen Kotte

Pod red. *Janet Laidla* i *Małgorzaty Dąbrowskiej*

Symbol podczas Czasu Zmian – Miejsce Pamięci w Europie

Malbork (lub Zamek Św. Marii) w Polsce, największy zamek w Europie, posiadał wielu właścicieli na przestrzeni wieków: Najpierw był zarządzany przez Zakon Krzyżacki, potem przez polskich królów i później przez Królestwo Prus. Po 1945 roku, stał się własnością państwa polskiego. Zamek funkcjonował jako symbol narodowy na wiele sposobów i dla różnych celów, ale dziś jest światłem pamięci w Europie dla wszystkich odwiedzających aby się nim cieszyć.

Fig. 142: Zamek w Malborku, 2010

Zdjęcie: DerHexer; praca pochodna: Carschten

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Panorama_of_Malbork_Castle,_part_4.jpg

Średniowieczny Klasztor i Warownia Graniczna

Po tym jak Zkon Krzyżacki (początkowo Rycerze Domu Najświętszej Maryi Panny w Jerozolimie) odpowiedział na wezwanie podjęcia broni przeciwko pogańskim Prusom, budowa pierwszej części zamku Malbork (castrum sanctae Marienburch) rozpoczęła

się w 1276 roku. Ta początkowa część zamku Malbork, która jest znana jako „Wysoki Zamek” od XVI wieku, została usytuowana na zachodnich granicach rozkwitającego Państwa Zakonu Krzyżackiego, gdzie również służyła jako fortyfikacja w tej części ich terytorium. Rycerze najpierw używali zamku jako klasztoru w 1280 pod kuratelą Komtura Henryka z Wilnowe. Do 1300 roku budowla została ukończona, praktycznie do swojego obecnego stanu, jako zamek i klasztor w stylu klasztornym tego okresu. Zamek został poświęcony jako Zamek Św. Maryi na cześć Matki Boskiej i Patrona Świętego Zakonu Krzyżackiego. Po tym jak Arcymistrz Zakonu przeniósł swoją siedzibę z Wenecji do Malborka, Wysoki Zamek dalej pełnił funkcję klasztoru, do którego z zasady mogli wejść tylko członkowie Zakonu.

Siedziba Zakonu Krzyżackiego

Nawet po tym jak siedziba Zakonu Krzyżackiego została przeniesiona do Wenecji po upadku Akki w Palestynie w 1291 roku, dalej wydawała się zagrożona kiedy starsi członkowie Zakonu zostali posądzeni o herezję w 1307 roku. W wyniku czego Arcymistrz Siegfried von Feuchtwangen zdecydował przenieść się do Malborka w 1309 roku, po tym jak Rycerze podbili Pomorze, ale to jego drugi następca Werner von Orseln stworzył kancelarię ambasady i centrum administracyjne państwa Zakonu Krzyżackiego. Rosnące znaczenie strategicznie usytuowanego zamku, który służył jako centralny punkt zgromadzeń najważniejszych piastujących wysokie urzędy w Zakonie Krzyżackim (komturowie) wraz z rosnącym ekonomicznym znaczeniem jako centrum skarbowe zbiegło się z upadkiem jako bazy wojskowej. Jednakże imponujące fortyfikacje – dołączone w XV wieku za panowania nowego Wielkiego Mistrza, Heinricha von Plauena, po polsko-litewskim zwycięstwie nad Rycerzami w bitwie pod Grunwaldem w 1410 roku i późniejszej udanej obronie zamku przed tą samą armią – zostały rozbudowane o ogromny mur obronny z działami na bastionach typu pół-cylindrycznego, prawdziwej demonstracji siły Zakonu nad swoimi poddanymi. Ponadto, Malbork działał jako centrum komunikacyjne i odpowiednia lokalizacja do zakwaterowania dla europejskiej szlachty wojskowej z całego kontynentu, dla zagranicznych książąt i innych rycerzy z Zachodniej Europy biorących udział w krucjatach przeciwko Litwinom.

Pod Polskim Panowaniem

Druzgocąca klęska Rycerzy w Bitwie pod Grunwaldem w 1410, obciążenie finansowe Pierwszego Pokoju Toruńskiego rok później ale nawet więcej początek konfliktu z Posiadłościami na terytorium Zakonu podczas Wojny Trzynastoletniej (1454-1466), kiedy nieopłacony najemnicy sprzedali zamek polskiemu królowi Kazimierzowi IV, w 1457 roku, co przyspieszyło upadek Zakonu. Pomimo odświętnej procesji do zamku aby objąć kontrolę nad rezydentami, składając hołd polskiemu królowi i umieszczając jego

herby na ścianie frontowej, a kwatery Wielkiego Mistrza stając się rezydencją pałacową, stracił swoje znaczenie jako miejsce zgromadzeń dla szlachty europejskiej. Wręcz przeciwnie, podczas tego nowego okresu, jego funkcja była regionalna, jako że stał się siedzibą gubernatorów, skarbników i ekonomistów Prus Królewskich, centrum dla gubernatorstwa i oficjalnym miejscem dla rządu regionalnego, obejmując różne zgromadzenia okazjonalnie mające miejsce w Grudziądzu i również dla Zgromadzenia Ustawodawczego Prus. Od XVII wieku do momentu rozwiązania Zakonu w Prusach w 1780 roku, jezuita, którzy wzniesli ornament barokowy przedstawiający cudowne moce Świętej Maryi, w kaplicy zamkowej nazwanej po niej, rezydowali w Wysokim Zamku, ale zostali zmuszeni do szukania schronienia gdzie indziej podczas Wojny Trzydziestoletniej (1618-1648). Zamek, wraz ze swoją reputacją jako niezdojty od udanej obrony Rycerzy w 1410 roku, stopniowo tracił swoje znaczenie, jako że centrum administracyjne Prus Królewskich, jednocześnie utrzymując swoje znaczenie strategiczne jako fort, był dwa razy obleżany i okupowany przez Szwedów, podczas Wojny Trzydziestoletniej i Drugiej Wojny Północnej (1655-1660/1).

Renowacja z Wizerunkiem Romantycznym – Próba Rewitalizacji

Malbork został scedowany państwu pruskiemu po Pierwszym Rozbiorze Polski w 1772 roku. Tylko raz Fryderyk II (Wielki) skorzystał z zamku w tradycyjny królewski sposób polskiego króla: było to dla posiadłości pruskich aby przysięły mu posłuszeństwo. Ogólnie mówiąc Fryderyk II uważał historię tego zamku jako będącego kompletnie obcym zasadom pruskim i wyraźnie zakazał jego poddanym odnosić się do "zjednoczonych" Zachodnich i Wschodnich Prus podczas czasów Zakonu Krzyżackiego. W wyniku tego podejścia, zamek został dotkliwie zniszczony kiedy został zbudowany majdan w letnim refektarzu Środkowego Zamku po spiżarniach w Wysokim Zamku i powoli zaczął się popadać w ruinę kiedy pruscy urzędnicy nakazali aby mury obronne zostały używane jako materiał budowlany. Pod koniec XVIII wieku zaproponowano plany rozbiórki zamku, ale zostały zaniechane z powodu wysokich kosztów.

Kiedy równie entuzjastyczny Max von Schenkenburg (1783-1817) zaapelował żarliwie aby ratować Malbork jako miejsce pamięci pruskiej historii w artykule w berlińskiej gazecie *Der Freimühtige* (= otwartość, szczerłość), król Wilhelm wydał dekret w 1804 roku aby uratować budowlę. Po małej zmianie w negatywnym stosunku do Zakonu Krzyżackiego w 18 wieku jako regresywnej siły Średniowiecza, pojawiła się inna opinia podczas późnego okresu Oświecenia, znacząco wspomogła ją sztuka Augusta von Kotzebuesa, *Henry Reuss z Plauen* lub *Oblężenie Malborka* w 1805 roku. Porażka pod Grunwaldem została przesłonięta przez chwalebny obronę zamku pod oddanym dowództwem Henryka z Plauen w centrum wykonania. Ponadto ten rezolutny dowódca przeżył tchórzliwą próbę zamordowania w letnim refektarzu, a ten rodzaj motywu stał

się tradycyjną narracją, kopiowaną przez wszystkich dobrze znanych dramaturgów: Josepha von Eichendorffa *Ostatni Bohater Malborka* w 1830 roku, Ernsta Wicherta *Heinrich von Plauen* w 1877 roku and Rudolpha Genéesa *Marienburg* w 1884 roku.

Od 1815, Theodor von Schön (1773-1856), gubernator Prus Zachodnich, nadzorował i naciskał na rekonstrukcję zrujnowanego Zamku. Jako jeden z przyszłych pruskich reformatorów, uważał Rycerzy Zakonu jako prekursorów konstytucyjnie uformowanego społeczeństwa ziemskiego, którego zamek miał być utrzymany jako potężna symboliczna tożsamość dla jedności i wolności w Niemczech po Wojnach Napoleońskich. Później, król Fryderyk Wilhelm IV Prus postrzegał Zakon jako mistrza monarszego panowania, którego symbolizm architektoniczny – wyryty w kamieniu – przedstawiał Malbork jako prawowite pruskie prawo do władzy we wschodnio-centralnej Europie. Wraz z niezbędnymi funduszami, w prawdziwym duchu pruskim rozpoczął odbudowę prowadzoną przez stale obecnego głównego urzędnika państwowego z Berlińskiej Głównej Delegatury Budowlanej, Karla Friedricha Schinkela. Odbudowa najpierw skupiła się na Zamku Średnim i objęła daleko sięgającą reinterpretację architektoniczną tej części budynku; najbardziej imponujące były dekoracyjne blanki i okna witrażowe w dwóch refektarzach w Pałacu Wielkiego Mistrza. Koszt tych okien został pokryty dzięki darowiznom z miast i Posiadłości Zachodnich Prus, a wstawione zostały przez malarza panoramicznego Johanna Antona Breysiga. Okna miały przedstawiać związek pomiędzy przeszłością, a teraźniejszością: na przykład, pruski żołnierz terytorialny podczas Wojen Napoleońskich ustawiony naprzeciw Rycerza Krzyżackiego. Theodor von Schön tak napisał do Schinkela: „Bez niemieckich Rycerzy Zakonu [...] nie byłoby Kopernika, Kanta, Herdera [...] i – żołnierza terytorialnego ale kwiat jest piękniejszy niż pień (Stamm w niemieckim oznacza również pień/plemię), a kwiat jest bliżej nieba niż korzeń.” Bardziej kontrowersyjne były plany na okna w letnim refektarzu, zaprojektowane głównie przez artystę Karla Williama Kolbego, aby przedstawić kolejność okoliczności wpływających na historię Rycerzy Krzyżackich. To było tu gdzie Schön mógł zapewnić sobie vis-à-vis Shinkela, który miał poparcie Korony Księcia; zgodnie z już dobrze znanymi sztukami o chwale, a nie o przegranej pod Grunwaldem, ale o udanej obronie Malborka były przedstawione na oknach kulminowane w przedstawieniu charakterystycznego narodowego i patriotycznego wydarzenia w oparciu o wstępną pracę archiwisty i historyka Johanna Voigta w Królewcu.

Niemiecki historyk, Johannes Voigt, komentował na temat Malborka w 1823 r.:

W rzeczy samej! Jego historia mogłaby oczywiście pozostać niema; ale ten zamek świadczyłby i opowiadałby głośno z wielkim uczuciem, duszą i wyobraźnią mieszkającą w ludziach, którzy podbili tę ziemię i przynieśli niemiecką kulturę i tradycję do tej części Europy.

- Johannes Voigt. *Das Ordenshaus Marienburg in Preussen* (Zamek św. Maryi w Prusach), trzecia poprawiona edycja, Królewiec. s. 3.

Niemiecki pisarz Joseph von Eichendorff w jego memorandum z 1844 dotyczącym odbudowy Malborka:

I zatem szybko i niespodziewanie Malbork pojawił się ponownie kiedy Król zaczął chronić go od zniszczenia upływem czasu gromadząc lojalnych zwolenników aby urzeczywistnić tę wielką sprawę narodową.

- Joseph von Eichendorff. "Die Wiederherstellung des Schlosses des Deutschen Ritterordens in Marienburg" (Odbudowa Zamku Rycerzy Zakonu Krzyżackiego w Malborku 1844). w: *Die Marienburg (Zamek św. Maryi), 32 Bilder (zdjęcia) Joseph von Eichendorff*. Królewiec, Ts/Lipsk o. J. s. 3-32, s. 3.32.

Historyczna odbudowa

Kilka lat po Rewolucji w 1848 Frederick von Quast, pierwszy kustosz Prus, domagał się badań archeologicznych i historycznych zamku jako warunek wstępny dla dokładnej odbudowy budowli w jego oryginalnej formie. To nadało dalej impetu odbudowie nadzorowanej przez architekta, Conrada Steinbrechta. Zostało to poprzedzone jeszcze inną ponowną oceną historii Zakonu Rycerzy zleconą przez rząd. Zgodnie z wynikiem tego badania, Malbork był teraz widziany jako bastion aby chronić Niemcy stawiającym czoła zagrożeniu ze Wschodu. Nawet zanim Państwa niemieckie zjednoczyły się w 1871 roku, pruski historyk Heinrich von Treitschke zapewnił publicznie używając stronniczego języka sugerując wyższość rasową jego kraju nad Słowianami i że było to misją narodową Pruskich Niemiec sprowadzić cywilizację do Centralnej Europy pozbawionej kultury. Historyk ten argumentował, że polskie panowanie w Malborku mogło być widziane w szerszym kontekście jako przedstawiające negatywny stereotyp Polaków, insynuując, że byli niezdiscyplinowani, zachłanni, nieudolni i nieuczciwi. Ta negatywna interpretacja polskiej gospodarki w przeciwieństwie do chwalebne niemieckiego postępu stała się dużo bardziej rozpowszechniona po niemieckim zjednoczeniu i była również wyrażona w kręgach literackich: np. w powieści Rudolpha Genée z 1884 roku *Marienburg*, w której ciągłość historyczna Imperium Niemieckiego prowadzonego przez Prusy wywołała Zakon Krzyżacki z zamkiem rozpoznany jako czysty dowód jego zadania aby sprowadzić niemiecką kulturę na Wschód. Mając to na względzie, odbudowa Wysokiego i Śreniego Zamku była prawie na ukończeniu do 1923 r. Podczas tego okresu wkroczył również Cesarz Wilhelm II, aby iść z duchem czasu i pokazać publicznie swoją władzę jako monarchy osiągając punkt kulminacyjny w swojej głośnej anty-polskiej przemowie w zamku w 1902 r. Po śmierci Steinbrechta, odbudowa trwała do 1944 r. nadzorowana przez ostatniego dyrektora Niemieckiego Wydziału Bu-

downictwa Bernharda Schmida. Jednakże zamek natychmiast stał się wojskowym stanowiskiem dowodzenia i ogłoszony fortecą, tylko aby stać się pustą skorupą na początku 1945 r. po bombardowaniu przez dwa miesiące przez sowiecką artylerię.

Fig. 143: Malbork w połowie 19 wieku

Źródło: Franz Brandstätter: "Die Weichsel. Historisch, topographisch, malerisch". Marienwerder 1855, s. 184-186.

https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Marienburg_Nogat-Seite_1855.jpg

Niemiecki historyk Heinrich von Treitschke, komentował na temat Malborka podczas polskiego panowania:

Polacy nie mając zaufania do stabilności filarów refektarza, wypełnili przestrzenie pomiędzy nimi cienkimi ścianami i szczerze prosta murarka została otynkowana stiukiem.

- Heinrich von Treitschke. "*Das deutsche Ordensland Preußen*". w: *Preußische Jahrbücher*, 1862. s. 95-151, s. 147.

Niemiecki pisarz, Rudolph Genée we wstępie do swojej powieści *Marienburg* (1884).

Gorączka pamięci
W nowej ojczyźnie
Stoisz jak niemiecki punkt obserwacyjny
Twarzą zwrócony na Wschód

- Rudolph Genée. *Malbork. Powieść historyczna*. Berlin, 1884. s. vii.

Polskie Postrzeganie

W polskiej literaturze, historiografii i sztuce polsko-litewskie zwycięstwo w 1410 jest odnotowane jako archetyp mistrzowskiej narracji służący jako narodowa lekcja moralna jak opierać się obcemu panowaniu po Drugim Rozbiorze Polski. Równoległe do niemieckiej tradycji historiografii, również został przedstawiony związek pomiędzy Zakonem Krzyżackim, Prusami i Imperium Niemieckim aby dowieść uporczywe niemieckie *Parcie na Wschód*. Podczas Romantyzmu w Polsce pisarz Juliusz Słowacki (1809-1849) przedstawił Zakon Krzyżacki jako napędzany bardzo złowrogim fanatyzmem religijnym i przesadnym świeckim roszczeniem sobie władzy, stał się modelem tworzenia stereotypów krzyżowców (krzyżaków). Nawet kiedy Adam Mickiewicz, prawdopodobnie najbardziej znany polski poeta XIX wieku. W swojej sztuce politycznej Konrad Włodek z 1828 roku, kilka lat przed polskim Powstaniem Listopadowym w latach 1830/31, skupił się głównie na rosyjskim panowaniu, a Malbork dalej działał jako symbol ucisku i przymusu. Jako, że wysiłek do germanizacji pruskiej części podzielonej Polski podczas drugiej połowy XIX wieku wzrósł, Zakon Krzyżacki był również interpretowany jako wczesna inkarnacja niemieckiego *Parcia na Wschód* przez polskiego historyka Karola Szajnocha w jego obszernej pracy, *Jadwiga i Jagiełło* (1855/6).

Po Powstaniu Styczniowym w 1863/4 r. mit Grunwaldu jako mocnego obrazu urósł w siłę; analogiczna demonstracja do dnia dzisiejszego – porażka wydawałoby się przepożętego przeciwnika. Ta idea została później umocniona przez bardzo popularny obraz Jana Matejki, *Bitwa pod Grunwaldem* (1875-1878). Jednakże najbardziej kontrowersyjne użycie motywu Grunwaldu w literaturze nastąpiło później, w 1900 r. powieść *Krzyżacy* Henryka Sienkiewicza, zdobywcy literackiej Nagrody Nobla, który zakończył swoją książkę obfitym opisem porażki zdegenerowanych krzyżaków i ich sprawiedliwej kary w Bitwie pod Grunwaldem. Bardzo udana powieść Sienkiewicza i obraz tej bitwy Matejki w dalszym ciągu utrzymywały tę pamięć żywą, najbardziej barwnie świętowaną 500 lat później filmem o tym zwycięstwie w 1410 r. wyreżyserowanym przez komunistę Aleksandra Forda (1908-1980).

Polski pisarz Henryk Sienkiewicz w swojej powieści *Krzyżacy* z 1900 roku:

Tylko patrząc na Zamek Maryi musi wypełniać polskie serca trwożą: ta forteca z Wysokim i Średnim Zamkiem i dziedzincem w żaden sposób nie może być porównana z jakimkolwiek innym zamkiem na świecie.

- Henryk Sienkiewicz. *Krzyżacy* [1900]. T. 2. Warszawa, 1955. s. 377. Przełożył Christoph Garstka jako: "Das Kreuz mit den Rittern. Die Darstellung der Ordensritter in der polnischen Literatur des 19. Jahrhunderts". In: *Die Marienburg. Vom Machtzentrum des Deutschen Ordens zum mitteleuropäischen Erinnerungsort*.

Pod red. Bernda Ulricha Huckera, Eugena Kotte, Christine Vogel. Paderborn, Monachium, Wiedeń, Zürich, 2013. s. 173-186, s. 173.

Odbudowa Zamku po II Wojnie Światowej

W 1945 około 50% cegieł zostało zniszczonych, żadne pomieszczenie nie przetrwało, a widoczne były tylko fundamenty zamku. Decyzja o odbudowie została opóźniona z powodu różnych pomysłów dotyczących jego przyszłości, najpierw dyskutowany ponieważ zamek był dalej interpretowany jako zwycięstwo nad arcywrogiem Polski i jako trofeum wojenne. Po strasznym pożarze Środkowego Zamku, rozpoczęła się systematyczna odbudowa i kontynuowana była pod sumiennym nadzorem nowo-utworzonego muzeum zamku (Muzeum Zamkowe w Malborku, istniejące do dziś) tak, że do 1973 r. Wysoki i Środkowy Zamek były ukończone, ale nie zamkowy kościół. Po Aksamitnej Rewolucji w 1989 roku niższe pomieszczenie kultu w Wysokim Zamku, Kaplica św. Anny, została odbudowana, a Karwan i wschodnie mury obronne zostały ukończone podczas następnych lat, w wyniku czego Malbork został w 1997 r. ogłoszony przez UNESCO miejscem światowego dziedzictwa.

Polska prasa podczas ery powojennej (1948) pisała:

Malbork jest symbolem naszej walki o polską duszę, jest to stale zmieniający się symbol władzy Zakonu Rycerzy w formie gotyckiej, jego okrucieństwa i arogancji, ale również jego upadku i porażki.

- Stanisław Antoni Michalowski: "Śmierć zamku". W: *Odra* 12/13, 1948. s. 2, przełożył Tomasz Torbus. „Malbork widziany w polskiej prasie 1945-1973 – odbudowa i „udomowienie obcego dziedzictwa”. W: Malbork: Od Centrum Władzy do Środkowoeuropejskiego Miejsca Pamięci. Pod red. Bernda Ulricha Huckera, Eugena Kotte, Christine Vogel. Paderborn, Monachium, Wiedeń, Zürich, 2013. s. 207-221, s. 210.

Jego znaczenie i użytkowanie dziś

W latach 70-tych Eleonora Zbierska zasugerowała, że Malbork nie będzie dłużej pamiętany jako przeszłe miejsce konfliktu ale jako miejsce gdzie ludzie Europy mogą łączyć się i rozmawiać. Muzeum Zamkowe w Malborku zrobiło co w jego mocy aby połączyć to żądanie zmiany przez stworzenie idei edukacji w interesujący sposób z dokumentami historycznymi, szczegółowymi wystawami i spektakularnymi historycznymi dramataми (np. od 2000 r. coroczne odbywającymi się na świeżym powietrzu *Oblężenie Malborka*) i inne imponujące produkcje artystyczne (np. *Magia Malborka w światłach*). Te wystawy historyczne dokumentujące historię zamku skupiają się na czterech głównych motywach: rekonstrukcji zamku na miejscu tak jak wyglądało kiedyś, zamku

jako miejscu zamieszkania i działalności, jego wojskowej i politycznej funkcji kiedy był pod panowaniem Zakonu Krzyżackiego, a potem Polaków i w końcu zamku jako centrum religijnego i kulturalnego w regionie. Dodatkowo Malbork był również między innymi miejscem spotkań dla młodzieży europejskiej wraz ze swoim muzeum, wystawami i biblioteką, w której głównie można znaleźć literaturę faktu, pracownię artystyczną, warsztat adaptacyjny, własne placówki wydawnicze, centrum współpracy europejskiej i w końcu od 1976 r. miejsce dla Archiwów Państwowych w Elblągu, prawdziwe miejsce nauki. Tak więc, zamek jest czymś więcej niż tylko atrakcją turystyczną: jest miejscem pamięci, muzeum i centrum kulturalnym ludzie przyjeżdżają i się spotykają, co jest bardzo ważne dla dzisiejszej Europy.

Polska kustosz, Eleonora Zbierska w 1973 wyraziła swoje zdanie na temat ukończenia odbudowy Wysokiego i Średniego Zamku będąc na miejscu:

Malbork wyjątkowe wyrażenie stosunków polsko-niemieckich dalej wzbudza dużo kontrowersji i interpretacji [...]. Wydaje się, że w obecnej sytuacji w Europie mamy teraz wyjątkową sytuację aby pobudzić młode umysły, aby spojrzały obiektywnie na historię i aby nie zostały skorumpowane przez mity i argumenty nacjonalistyczne.

- Eleonora Zbierska. "Perspektywy dla Malborka". w: *Polska* 6, 1973. s. 42-43, s. 43.

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Jak zmieniał się symbolizm zamku Malbork podczas różnych okresów? Jakie wydarzenia polityczne wpłynęły na te zmiany?
2. Czy w twoim mieście/kraju jest budynek, którego użycie i symbolizm zmieniły się? Co spowodowało te zmiany?
3. Czy w twoim mieście/kraju jest budynek, który został zniszczony za swój symbolizm? Czy zgadzasz się z tym czy rozwiązałybyś problem inaczej?

Dodatkowe źródła

1. Hartmut Broockmann. *Die Marienburg im 19. Jahrhundert* (Zamek Malbork w 19 wieku). Frankfurt a. Main, Berlin, Propyläen Publishing Co., 1982.
2. *Die Marienburg: Vom Machtzentrum des Deutschen Ordens zum mitteleuropäischen Erinnerungsort* (Zamek Malbork: Od centrum władzy Zakonu Krzyżackiego do Środkowoeuropejskiego miejsca pamięci). Pod red. Bernd Ulrich Hucker, Eugen Kotte et al. Paderborn, Munich et al., Ferdinand Schöningh, 2013.
3. Mariusz Mierzwiński. *Die Marienburg* (Zamek Malbork). Warszawa, United Publishers Ltd, 1993.

3.7 Gdzie Rosjanie zatrzymali Szwedów: Bitwa nad Newą (1240)

Alexandr Filyushkin

Pod red. *Jörga Hackmanna* i *Juhana Kreema*

Szwedzi i Rosjanie mają długą historię konfliktu w Regionie Morza Bałtyckiego, który zakończył się wtedy kiedy Szwecja odstąpiła od swoich imperialnych aspiracji po utracie Finlandii w 1809 roku i próbie ponownych podbojów w obrębie swoich granic, jak twierdził Esaias Tegnér tj. rozwijajmy naród szwedzki wewnątrz i pokojowo zamiast prowadzić wojny z sąsiadami. Spoglądamy tutaj na wydarzenia w XIII wieku: Co stało się w ujściu rzeki Izhory 15 lipca 1240 roku?

Przez VII i wczesny VIII wiek, narastały przeciwności pomiędzy rosyjskim Nowogrodem, a Królestwem Szwecji w walce o Karelię, Newę i Bałtyk. Szwedzi walczyli tu z krucjatami, Rusowie walczyli o chrzest ludu Karelii. Ponieważ nie było ustalonych granic na tych ziemiach, a fortec było mało, strony próbowały zabezpieczyć prawa kampaniami i dalekimi najazdami. Tu Nowogród i Szwecja miały spór o ziemię Izhorskaya (ziemię wzdłuż rzeki Newy, która wpada do Morza Bałtyckiego).

Bezpośredni dowód na Bitwę nad Newą jest wyłącznie dostępny w rosyjskich źródłach. Źródła szwedzkie podają tylko niejasną informację o kampanii przeciwko Rosji w 1240 r.; brak szczegółów na ten temat.

Zgodnie z rosyjskimi kronikami, celem szwedzkiej krucjaty w 1240 r. było zdobycie kluczowej rosyjskiej fortecy w regionie, Ładogi, jak również brzegów rzeki Newa, co umożliwiłoby Szwecji kontrolę dostępu do Bałtyku z systemu rzecznej Równiny Rosyjskiej przez rzekę Wołchow i jezioro Ładoga. Ostatecznym celem mogło być podbicie całej ziemi nowogrodzkiej.

Kampania obejmowała Szwedów i Suomi (sum'), fińskie plemię. Żołnierze byli dowodzeni przez Ulfa Fase, rządce (jarła) Szwecji w 1240 r. Armia wyruszyła ze Sztokholmu, przepłynęła Morze Bałtyckie, przybyła do Turku i podążyła do ujścia rzeki Newy. Liczebność szwedzkich żołnierzy nie jest dokładnie znana. Historycy uważają, że prawdopodobna liczba to kilkaset ludzi. Zgodnie z kronikami, armia Aleksandra Nevskiego liczyła 1300 żołnierzy, którzy wzięli udział w Bitwie nad Newą.

Ruch szwedzkich jednostek morskich został zauważony przez rosyjskich strażników w ujściu rzeki Newa. Wiadomość do Księcia Aleksandra Nowogrodu została wysłana natychmiast. Od razu wymaszerował na spotkanie z wrogiem, popłynął rzeką Izhorą i 15 lipca 1240 zaatakował obóz Szwedów, którzy zatrzymali się aby odpocząć w ujściu tej samej rzeki, w konfluencji z Newą. Bitwa trwała kilka godzin; Szwedzi ponieśli straty, wsiedli na statki i wycofali się. Armia rosyjska wygrała bitwę i w ten sposób szwedzka kampania została przerwana. Było to bezwarunkowe zwycięstwo. Zaiste szwedzi nie

przeprowadzili dalszych ataków ziem nowogrodzkich do 1256 r. Książę Aleksander zdobył reputację utalentowanego dowódcy i zyskał przydomek „Nevsky”.

Dziś w ujściu Izhory, małej rzeki jesteście świadkami niespotykanego skupienia pomników. Obszar 300 na 300 metrów posiada 4 pomniki i muzeum. Postawione w różnych czasach, poświęcone są temu samemu wydarzeniu, o którym wspomina każdy rosyjski podręcznik do historii. To tu mieści się jedno z głównych „miejsz pamięci”. 15 lipca 1240 r. armia pod dowództwem Księcia Aleksandra Nowogrodu pokonała szwedzkich żołnierzy. Młody książę otrzymał imię Aleksander Nevsky i stał się postacią symboliczną w rosyjskiej historii.

W roku pańskim 1240, anno mundi 6748, Szwedzi przybyli z wielkimi siłami razem z Murmanami, Sumami i Yemi na wielu statkach ze swoimi Kanyazami i biskupami i zatrzymali nad Newą w ujściu Izhery, pragnąc objąć w posiadanie Ładogę lub jednym słowem Nowogród i cała prowincję Nowogrodu. Ale ponownie dobry i łaskawy Bóg, kochający ludzi zachował i uchronił nas przed obcymi, którzy starali się na próżno bez rozkazu od Boga. Kiedy dotarły wieści do Nowogrodu, że Szwedzi maszerują na Ładogę i Kanyaz, Aleksander razem z ludźmi z Nowogrodu i Ładogi nie czekał; stanął im naprzeciw i pokonał razem z mocą św. Zofii i modlitwami naszej Władczynie świętej Matki Bożej i Maryi Zawsze Dziewicy 15 dnia lipca w Dzień Pamięci Świętych Kyurika i Ulity i Dzień Wiecu 630 Świętych Ojców Khalkidonu. Doszło do wielkiej rzezi Szwedów. Ich dowódca Spiridon, został zabity, niektórzy również sądzili, że zginął tam również ich biskup wraz z ogromną liczbą ludzi. Wypełniając dwa statki najlepszymi ludźmi najpierw do morza; a resztę poległych o niewiadomej liczbie do wykopanego dołu, a wielu zostało rannych; i tej samej nocy nie czekając na światło poniedziałku wybyli okryci hańbą. A ludzie Nowogrodu i Ładogi, którzy tam polegli, Kostyantyn Lugotinits, Gyuryata Pineshchinich, Namest, Drochilo syn Nezdilo garbarza, dwudziestu ludzi ogółem z ludźmi Ładogi, lub mniej, Bóg wie. A Knyaz Aleksander z ludźmi Nowogrodu, wszyscy wrócili zdrowi do swojego kraju, ochronieni przez Boga i św. Zofię i modlitwy wszystkich świętych.

- Pierwsza Kronika Nowogrodu z 14 wieku. Tłumaczenie: *Kronika Nowogrodu, 1016—1471*. Przełożył R. Michell i N. Forbes, z wprowadzeniem C. R. Beazley I opisem tekstu przez A. A. Shakhmatov. L., 1914. s. 84-85.

Bitwa i zwycięstwo nad Newą dzięki objawieniu świętych męczenników Borysa i Gleba i pomocy aniołów Boga [...]. Król kraju rzymskiej wiary, który leżał na północy, był pełen zazdrości i nienawiści, a on nabrał arogancji w umyśle; kiedy nadszedł właściwy czas - i wiedział, że Batu niszczy ziemie rosyjskie ze wszystkich

stron - król ze swej strony miał nadzieję pokonać wszystko, co pozostało z Rosji. I w swojej dumie mówił tak: „Pójdę i przejmę Nowogród Wielki i wszystkie inne miasta, a wszystkich Słowian zniewolę. I pokonam samego Wielkiego Księcia Aleksandra i pojnę go żywego moimi rękami.”

Zebrał wielu ludzi, swoich mistrzów i biskupów, Szwedów i Murmanów, Suomi i Lamę, i wypełnił wiele okrętów swoimi żołnierzami. I wyruszył w wielkiej sile, oddychając wojną; i przekroczył morze. I wszedł do rzeki Newy, pijany szaleństwem, chcąc zdobyć Ładogę, Nowogród Wielki i wszystkie ziemie Nowogrodian aż do Walaamu [...] Na próżno głupcy starali się przeciwstawić woli Bożej: relacja, że Szwedzi byli w drodze do Ładogi przed ich przybyciem. I wysłali swoich wysłanników do Aleksandra Iaroslavicha, aby przekazać: „Przeciwstaw się mi jeśli zdołasz; Ja już do ciebie przybyłem i pojnę cię, a ty i Twoi synowie będziecie moimi niewolnikami.”

Gdy książę Aleksander Iaroslavich usłyszał te słowa, jego dusza zapłonęła. I wszedł do kościoła Hagii Zofii i ukląkł przed świętym ołtarzem i ze łzami w oczach modlił się do Pana, naszego Boga, i Najczystszej Matki Bożej, aby uhonorować go pomocą. A potem powiedział: „Panie, Boże nasz, któryś nakazał, aby nikt nie szukał dobytku bliźniego, osądź między nim a mną, i zabraniaj mu szukać dobytku bliźniego.” [...]

I tak, przyspieszając jeszcze bardziej, zmierzył się z wrogiem o szóstej godzinie rano. I była wielka bitwa z Rzymianami, a ich ogromna liczba została zabita. I książę ustawił swoją pieczęć ostrym mieczem na twarzy samego króla. I tu również sześciu mężnych wojowników walczących u jego boku wyróżniło się spośród oddziału Wielkiego Księcia Aleksandra.

Pierwszy nazywał się Gavriło Oleksich. Ten zmusił się do przejścia na snäckę [rodzaj łodzi] i zobaczył, jak syn króla, wspierany po obu stronach, wbiega na pokład. I wjechał za nimi po desce, prosto na sam statek. A oni byli na pokładzie przed nim i odwracając się od niego, zrzucili go do morza. Ale dzięki woli Bożej wyszedł bez szwanku i znów poszedł do bitwy i walczył dzielnie z samym dowódcą pośród swoich żołnierzy. I tu zginął ich dowódca Spiridon, a także ich biskup.

Drugi nazywał się Sybysław Iakunovich, człowiek z Nowogrodu. Ten raz po raz rzucał się w bitwę, nie mając broni, ale pojedynczy topór. Nie miał strachu w sercu. Wielu upadło z jego ręki; i wszyscy byli zdumieni jego siłą i odwagą.

Trzeci, Iakow z Połocka, był Mistrzem Łowów Księcia. Przeciął szeregi wroga mieczem i walczył dzielnie. I książę chwalił go.

Czwartym był Nowogrodzianin o imieniu Misza. Ten, walcząc pieszo, zaatakował Rzymian, okręty wojenne na czele swoich ludzi i zniszczył trzy z nich.

Piąty był młodszym żołnierzem księcia, pewną Savvą. Ten, wbiegając do wielkiego zadaszonego namiotu króla, ściął słup, a namiot się zawalił. A żołnierze Wielkiego Księcia Aleksandra Iaroslavicha, widząc upadek namiotu, radowali się.

Szósty był Ratmir, służący. Ten walczył jako piechur. I tłumy Rzymian spadły na niego ze wszystkich stron, a on umarł od wielu ran i tak umarł. [...]

W tym czasie zdarzył się cud, jak za czasów starożytności, za panowania króla Ezechiasza, kiedy król Asyrii Sennacherib prowadził wojnę z Jerozolimą, chcąc zdobyć święte miasto. I nagle wyszedł anioł Pański, i zdusił sto osiemdziesiąt pięć tysięcy w zastępstwie Asyryjczyków. A gdy ludzie wstali rano, znaleźli tylko ciała umarłych. Tak też było po zwycięstwie Wielkiego Księcia Aleksandra Iarostawicza; kiedy pokonał króla, wielkie tłumy, które zginęły z rąk aniołów bożych, zostały znalezione martwe na przeciwległym brzegu rzeki Izhory, gdzie nie było oddziałów wielkiego księcia Aleksandra Iaroslavicha; było wiele ciał zabitych.

A reszta armii podjęła haniebną ucieczkę. I rzucili trupy swoich dowódców na trzy duże statki i zatopili je w jeziorze Nevo. [...]

- Rosyjska Oświecona Kronika z 16 wieku. Tłumaczenie ze strony: <http://www.goldschp.net/SIG/nevskii/nev1.html>

Brak szwedzkich źródeł opisujących tę bitwę. Jest tylko niejasna informacja na temat szwedzkich ataków na region Karelii i Newy. Miejsce bitwy (gdzie Izhora wpada do Newy) było rozbudowywane różnymi strukturami. Od 18 do 20 wieku były tam port, mosty i drogi. Tak więc nie można znaleźć żadnego śladu trzynastowiecznej bitwy.

Fig. 144: Ujście rzek Izhory i Newy
Miejsce Bitwy nad Newą i pamięci

| Zdjęcie: Alexandr Filyushkin

W 13 wieku była jedna bitwa pośród wielu. Jednak jej znaczenie dla rosyjskiej historii stało się jasne na przestrzeni czasu. Gloryfikacja zaczęła się w XVIII wieku, kiedy Rosja była w stanie wojny ze Szwecją o Bałtyk (Wielka Wojna Północna 1700-1721). W XIX i XX wieku zeszło się to z walką Imperium Rosyjskiego o Bałtyk przeciwko zgermanizowanemu światu, zwłaszcza podczas II Wojny Światowej. Miejsce Bitwy nad Newą stało się miejscem pamięci od XVIII do XX wieku.

Św. Aleksander Nevsky: pierwszy pomnik zaznaczający miejsce pamięci był świątynia pomnikową

W lipcu 1710 r. podczas inspekcji nowych sąsiedztw Sankt Petersburga, stolicy Rosyjskiego Imperium, Car Piotr I nakazał wybudowania klasztoru u zbiegu rzeki Newy i Chernayi aby uhonorować Księcia Aleksandra Nevskiego. Car był przekonany, że klasztor został zbudowany w rzeczywistym miejscu Bitwy nad Newą, która miała miejsce 15 lipca 1240 r. przeciwko szwedzkiej armii. W wyniku bitwy w trzynastym wieku szwedzka ekspansja w regionie Bałtyku została zatrzymana, a Książę Aleksander otrzymał przydomek „Nevsky”. Ponieważ w latach 1700-1721 Rosja była w stanie wojny ze Szwecją o wybrzeże Bałtyku, historyczne paralele były oczywiste. Książę Aleksander został świętym patronem nowej stolicy, Sankt Petersburga.

Jednakże, car był w błędzie, ponieważ prawdziwe miejsce bitwy z 1240 było w dół rzeki Newy, ponad 15 km od Klasztoru Aleksandra Nevskiego. Dziś klasztor, noszący imię Aleksandra Nevskiego jest usytuowany na końcu „Nevsky Prospekt” w centrum Sankt Petersburga. Dokładne miejsce walki znajduje się w ujściu rzeki Izhory dopływie rzeki Newy. W 1711-1712, został tu zbudowany drewniany kościół, poświęcony aby uhonorować św. Aleksandra Nevskiego, rozkazem Piotra Wielkiego, który dowiedział się, że jest w błędzie. Zgodnie z legendą było to tu, przed kościołem gdzie w 1724 car Piotr powitał relikwię Aleksandra Nevskiego, które zostały przetransportowane z miasta Vladimira do Sankt Petersburga.

Pierwszy drewniany pamiątkowy kościół spłonął w 1726 r. Został odbudowany w 1730 tylko aby ponownie spłonąć w 1797 r. W latach 1798-1799 zbudowano kamienny pamiątkowy kościół aby upamiętnić Bitwę nad Newą i ten zachował się do dnia dzisiejszego. Zakłada się, że architektami kościoła byli P. i V. Neyolovs. Kościół został przebudowany w latach 1820-1823, 1835-1836 i ponownie w latach 1871-1875. W 1934 r. został zamknięty przez komunistów i używany jako magazyn. Kościół został poważnie zniszczony podczas II Wojny Światowej. W 1942 r. wieża dzwonnicza została wysadzona w powietrze, a w 1962, kopuła kościoła zawaliła się z powodu zniszczeń.

W 1986 r. wystosowano propozycję aby ustawić pamiątkowy obelisk na ruinach kościoła na cześć Bitwy nad Newą. Potem jednakże został uruchomiony projekt aby odbudować pamiątkowy kościół. „Neva Battle” („Bitwa Newa”) stowarzyszenie wolontariuszy pod przewodnictwem G. Trubinkova, odegrało dużą rolę w promowanie tej idei. W latach 1987-1995, kościół został odbudowany (główne prace wykonane przez firmę „Lenoblrestavratsiya”) i przekazany Ortodoksyjnym Chrześcijanom. Kościół Aleksandra Nevskiego jest umiejscowiony na lewym brzegu rzeki Izhory, u zbiegu rzeki Newy. Posiada dwie kaplice, północną, poświęconą na cześć św. Mikołaja i południową poświęconą na cześć świętego św. Jana Chrzciciela.

Fig. 145: Kościół św. Aleksandra Newskiego
Widok współczesny
Zdjęcie: Aleksander Filyushkin

Fig. 146: Kościół św. Aleksandra Newskiego
Widok współczesny
Zdjęcie: Aleksander Filyushkin

Sowiecki Pomnik Wojskowej Chluby

W 1958 1,5 metrowa stela wypolerowanego kamienia została postawiona przez stowarzyszenia wojskowe i weteranów („stowarzyszenia wojskowe”) na prawym brzegu rzeki Izhory, około 200-300 metrów od ujścia aby uhonorować 250 rocznicę Leningradu (1703-1953). Inskrypcja na kamieniu mówi:

15 LIPCA 1240 R. MIAŁA TU MIEJSCE BITWA, W KTÓREJ ARMIA ROSYJSKA POD DOWÓDZTWEM ALEKSANDRA NEVSKIEGO CAŁKOWICIE I DOWODNIE POKONAŁA LICEBNIIE WIEKSZE SIŁY WROGA, KTÓRY NAJECHAŁ NASZĄ OJCZYZNĘ. WZNIESIONY PRZEZ STOWARZYSZENIE WOJSKOWE ABY UCZCIĆ 250 ROCZNICĘ LENINGRADU.

Pomnik został zaprojektowany w skromny i surowo-wojskowy styl, charakterystyczny dla pomników wojskowych wzniesionych na terytorium ZSRR w latach pięćdziesiątych. Wskutek jego pojawienia, z pewnością przyciągnęło to analogie pomiędzy bitwą z trzynastego stulecia i ostatnio zakończonej Wielkiej Wojny Patriotycznej. Główną ideą jaką symbolizował było odparcie ataku obcych najeźdźców, zewnętrznej agresji.

Unikatową cechą pomnika jest to, że został umiejscowiony na miejscu bitwy nad Newą z 15 lipca 1240 r. Dokładne miejsce bitwy jest nieznane, jednak oczywistym jest, że miała miejsce w ujściu rzeki Izhory, lokalizacji obozu szwedzkich żołnierzy, którzy zaatakowali żołnierzy Księcia Aleksandra. Historycy dalej spierają się czy bitwa odbyła się na prawym czy lewym brzegu rzeki Izhory. Pomnik jest umiejscowiony na prawym brzegu, a pamiątkowy kościół na lewym.

Fig. 147: Sowiecki Pomnik Chwały Wojskowej
Zdjęcie: Alexandr Filyushkin

Zwycięstwo Księcia Aleksandra jest znakiem ochrony Boga

Wiele legend mówi, że wielkie zwycięstwo zostało odniesione z bożą pomocą, jest związanych z Bitwą nad Newą. Książę Aleksander Nevsky został kanonizowany w 1547 r. Nie jest jedynym ze znanych rosyjskich dowódców wojskowych, ale jednym z najbardziej czczonych świętych. Późniejszy aspekt wysunął się na czoło w erze post-sowieckiej. W 2002 r. zbiór posągów nazwany „Kaplica pamiątkowa w miejscu bożej pomocy w dzień Bitwy nad Newą” został wzniesiony na cmentarzu w pobliżu kościoła św. Aleksandra Nevskiego. Portret pół-figury Aleksandra Nevskiego jest umiejscowiony w rzeźbionej ramie kaplicy prawosławnej. A. V. Ostapenko był fundatorem projektu, A. A. Seleznyev, zainicjował project, a rzeźbiarze G. Kozenyuk i A. A. Palmin, architekci

V. L. Chulkevich i V.E. Zhukov wyrzeźbili i zaprojektowali pomnik. Pomnik jest głównie symbolem chrześcijaństwa, nie siły wojskowej, a chrześcijański symbolizm jest dalej podkreślony miejscem pomnika w miejscu pamięci – czyli kościelnym cmentarzem. Bitwa nad Newą działa tu jako manifestacja boskiej interwencji, symbol boskiej ochrony Rosji (inskrypcja na kaplicy pamiątkowej mówi: „Bóg nie jest w mocy ale w prawdzie”).

Fig. 148: Portret pół-postaci Aleksandra Nevskiego
Zdjęcie: Alexandr Filyushkin

Książę Aleksander pokonał Szwedów i odparł agresję Zachodu przeciw Rosji

W 2003 r. pomnik Aleksandra Nevskiego rzeźbiarza V. E. Gorevoya i architekta V. A. Popova został wzniesiony po lewej stronie ujścia rzeki Izhory, naprzeciw kościoła św. Aleksandra Nevskiego. Pomnik jest stojącą rzeźbą z brązu na wysokim piedestale (całkowita wysokość pomnika to 10 metrów; waga to 6 ton). Książę Aleksander jest

przedstawiony jako wojownik w zbroi deptający broń i zbroje wrogów pod swoimi stopami. Zbroja ujawnia elementy zachodnio-europejskie, takie jak hełm typu garnczkowego, który nie stał się zbyt symbolem Szwedów, ale Zakonu Krzyżackiego z powodu filmów na ten temat. Tak więc obraz Aleksandra Nevskiego jako władcy, który odparł atak z Zachodu na Ruś wysuwa się na pierwszy plan.

Fig. 149: Pomnik Aleksandra Nevskiego
Zdjęcie: Alexandr Filyushkin

Muzeum jako uchwycenie mitu historycznego

W 2009 r. muzeum z dioramą „Bitwa nad Newą” zostało założone na cyplu rzeki Izhory i na brzegu rzeki Newy. Głównym eksponatem jest diorama przedstawiająca bitwę, wykonana przez artystę I. S. Zhebrovskyego; modele nowoczesnych zbroi zostały również wystawione. Zawartość i dusza muzeum wizualizuje kanoniczną wersję „Żywota Aleksandra Nevskiego”, w ten sposób odtwarzając legendarne wydarzenia z 1240 r. To łączy wszystkie trzy poprzednie aspekty: Bitwę nad Newą jako symbol odparcia agresji obcych najeźdźców, aspekt kościoła i Aleksandra Nevskiego jako wojownika, który po-

konał Zachód. Należy odnotować, że muzeum zostało otwarte z inicjatywy publicznej, mieszkańców wsi Ust-Izhory, entuzjastów i patriotów swojej „małej ojczyzny”, zatem jest bardzo popularne.

Jak i kiedy Bitwa nad Newą stała się rosyjskim, historycznym „miejs- cem pamięci”?

Dla współczesnych, Bitwa nad Newą w 1240 r. była głównie biograficznym podkreśleniem wspianego osiągnięcia Księcia Aleksandra Nevskiego. Nic dziwnego, że jego najbardziej szczegółowy opis jest zachowany w Żywocie Księcia, opracowany około 1280 r. Uważano, że w trzynastym wieku, bitwa zatrzymała szwedzką ekspansję w dorzeczu rzeki Newa i ziemi Izhorskaya. W szwedzkiej historii, bitwa nad Newą odgrywa dużo mniejszą rolę i nie jest wspomniana w kronikach. Nie była też zainteresowaniem szwedzkiej historiografii dziewiętnastego i dwudziestego wieku.

Reputacja Księcia jako obrońcy prawosławia i całej Rosji rozwijała się stopniowo. Książę wojownik został kanonizowany w 1547 r. Od czasu Cara Piotra I (1682-1721), rola Aleksandra Nevskiego jako historycznego prekursora Piotra Wielkiego w jego walce o Morze Bałtyckie wysunęła się na pierwszy plan. W tym kontekście, popyt wizerunku historycznego Bitwy nad Newą rósł z roku na rok, a historia bitwy podjęła różne symboliczne znaczenia, jak konfrontacja z zachodnią agresją, ochrona Prawosławia od katolickiej ekspansji, obrona Newy i brzegów Bałtyku i triumf Rosji w kulturalnej i cywilizacyjnej konfrontacji z Europą.

Pomniki skupione we wsi Ust-Izhora w pobliżu miejsca Bitwy nad Newą odzwierciedlają symboliczne aspekty ważne dla rosyjskiej historii. Godne uwagi jest, że istnieje akumulacja tych aspektów i to że ani jeden z nich nie został odrzucony. Reputacja Bitwy nad Newą została dalej rozwinięta z pomocą nowoczesnych technologii. W ten sposób w 2008 r. w Rosji miał premierę film, *Aleksander. Bitwa nad Newą* w reżyserii Igora Kalenova, w którym krajowa ideologia, naukowa historiografia i wszystkie wspomnienia ludzi o tym wydarzeniu; nie ma między nimi sprzeczności.

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Jak zmienił się wizerunek Aleksandra Nevskiego z biegiem czasu? Jakie polityczne wydarzenia wpłynęły na ten proces?
2. Co możemy wywnioskować odnośnie braku źródeł i historiografii ze strony szwedzkiej?
3. Spójrz na następny tekst „Katedra Aleksandra Nevskiego w Tallinie”. Jakie podobieństwa i różnice możesz odnaleźć?

Dodatkowe źródła

1. Mari Isoaho. *Obraz Aleksandra Nevskiego w średniowiecznej Rosji: Wojownik i Święty* (The Northern World; 21). Leiden, Brill Academic Publishers, 2006.
2. Yuriy Krivosheev, Roman Sokolov. *Aleksandr Nevskij: Epokha i pamiat'* (Alexander Nevskii. Epoka i pamięć). St Petersburg, Izdatel'stvo Olega Abyshko, 2018.
3. Frithjof Benjamin Schenk. *Aleksandr Nevskij. Heiliger – Fürst – Nationalheld. Eine Erinnerungsfigur im russischen kulturellen Gedächtnis (1263-2000)* (Alexander Nevskii. Święty - Książę – Bohater narodowy. Pamiątkowy character w rosyjskiej pamięci kulturowej). Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2004.

3.8 Katedra Aleksandra Nevskiego w Tallinnie

Juhan Kreem

Pod red. *Nikity Andrejevsa* i *Alexandra Filyushkina*

Wzgórze Toompea w Tallinnie było zawsze miejscem władzy państwowej w Estonii. Zostało ufortyfikowane przez Estończyków, ale kiedy duńscy krzyżowcy przybyli w 1219 r., wznieśli nowy zamek z kamienia. Podczas panowania Zakonu Krzyżackiego w średniowieczu, zamek został powiększony i wybudowano długiego Herrmanna - wieżę główną. W XVIII wieku, średniowieczny zamek został przeprojektowany na dom gubernatora prowincji, podlegającego Carom Rosyjskim. W latach 1920-1922 budynek parlamentu Estonii został włączony do średniowiecznego zamku. Wszystkie te wydarzenia pozostawiły mocne symbole na Wzgórzu. Pośród których Katedra Nevskiego tuż obok zamku jest najbardziej kontrowersyjna.

Rząd Imperium Rosyjskiego w późnym XIX i wczesnym XX wieku ufundował kilka wielkich katedr aby uhonorować księcia Aleksandra Nevskiego w prowincjach imperium. Takie świątynie zostały np. zbudowane w Warszawie i Helsinkach. Budowla w Tallinnie jest z tej serii.

Pomysł budowy pochodzi od rządcy Sergeia Władimirowicza Shakhovskoya. Architekt Mikhaïl Preobrajensky nalegał, że wzgórze zamkowe dominujące całe miasto będzie najbardziej odpowiednim miejscem dla kościoła, aby zmanifestować rosyjskie panowanie nad prowincjami. Również wybór patrona św. Aleksandra Nevskiego nie jest przypadkowy. Ten XIII-wieczny władca Nowogrodu pokonał szwedzkich żołnierzy nad Newą i w 1242, armię episkopatu Dorpatu Zakonu Krzyżackiego nad jeziorem Pejpus i był wysoce uznawany za obrońcę Rosji przeciwko zachodnio-katolickim intruzom. Kościół został zbudowany w latach 1894-1900 w tzw. „stylu rosyjskim” w oparciu o modele XVII-wiecznej architektury Moskwy i Jarosławia. Był poświęcony pamięci cudow-

nego ratunku cesarza Aleksandra III z wypadku kolejowego 17 października, 1888 r. Po upadku imperium rosyjskiego, pojawiło się naturalne pragnienie aby wyzbyć się zewsząd tego rodzaju symboli. Wybudowany podobnie na próżno kościół prawosławny w Warszawie, został zburzony, w Helsinkach/Suomenlinna kościół prawosławny imperialnego garnizonu zamienił się w kościół luterski. W Tallinnie opracowano inne plany, ale były inne priorytety. Ponadto w Estonii była pokaźna mniejszość prawosławna broniąca kościoła. Władze sowieckie zamierzały zamienić katedrę na planetarium (w latach 60-tych XIX wieku), ale świątynia została uratowana. Główną rolę w jej ratowaniu odegrał młody biskup Tallinna i Estonii Aleksy (Ridiger) przyszły patriarcha Moskwy i całej Rusi Aleksy II (1990-2008). W 1995, katedra została wpisana na listę Krajowego Estońskiego Rejestru Pomników Kulturowych.

Dziś kościół już nie jest zagrożony, ale dalej są różne perspektywy. W obrazie miasta w stylu średniowieczno-hanzeatyckim, był intruzem. Dla podróżującego turysty, jest to egzotyczna architektura, a przewodniki rzadko o nim zapominają podczas reklamowania miejsc Tallinna w byłym Związku Radzieckim. Dla części populacji Estonii, która należała do kościoła prawosławnego patriarchatu Moskwy to katedra (siedziba biskupa). Choć Estończycy rzadko myślą o jej zburzeniu, pozostaje obca i rzadko przedstawiane jako coś pochodzenia estońskiego.

Fig. 150: Widok Toompei
Zdjęcie: Archiwa Tallinna. 6678

Sergei Władimirowich Shakhovskoy był gubernatorem estońskiej guberni w latach 1885-1894. W bałtyckiej historii jego nazwisko powiązane jest z reformami, które miały na celu modernizację i synchronizację regionów Imperium Rosyjskiego tj. rusyfikację. Był również głównym inicjatorem budynku Katedry Nevskiego. We fragmencie z jego listu z prośbą o darowiznę, podsumowuje argument dlaczego Tallinn potrzebuje nowego rosyjskiego kościoła.

Bracia w prawosławiu nie znacie biedy, która dzieli nasze kościoły w Tallinnie. W każdym rosyjskim mieście, dużym czy małym, jest wyznaczone miejsce na Świątynię Boga. Już z odległości mil, można poznać rosyjskie miasto po licznych kopułach kościołów i klasztorów ukoronowanych świętymi krzyżami, dzwonami niosącymi swój dźwięk bardzo daleko. Kto stworzył te świątynie? Niektóre były budowane przez pobożnych królów i bojarów, inne przez nieznanych budowniczych świątyni, a wszystkie stoją dla chwały Boga, rozweselając prawosławne serce, są udekorowane, wsparte i zbudowane przez pracowitość ludzi prawosławia. Nie tylko w Tallinnie. Czy to z nad morza, czy to z lądu lub skądkolwiek idziesz, nie rozpoznasz rosyjskiego miasta: wszędzie są wieże, wiele strzelistych, pięknych dzwonnicy, ale to wszystko to nie kościoły ortodoksyjne, a luterańskie. Nie widać żadnego krzyża prawosławnego, ani nie słychać dzwonów niedzielnych. Nasze kościoły są ciasne, biednie udekorowane i tak też zbudowane pośród filisterskich domów, jakby tylko istniały w ich cieniu.

-Ревельский Александр-Невский собор на Вышгороде. Ed. by К. Тизикъ. Ревель, 1900. s. 13–15.

Karl Burman Starszy (1882-1965) był architektem szkolonym w Akademii Sztuki w Sankt-Petersburgu. W Estonii to on jako pierwszy zadał pytanie o estońską architekturę narodową. Projektował głównie budynki mieszkalne w stylu secesyjnym, ale w latach trzydziestych również przeprowadził ambitne projekty dla funkcji reprezentacyjnych młodej republiki. Jednym z jego najwcześniejszych planów w tym kierunku była propozycja przebudowy Katedry Nevskiego w Panteon Niepodległości Estońskiej.

Kościół dominuje cały Tallinn z Tompei, ale bez wyczucia kultury, która jest charakterystyczna dla Rosji, ten pomnik nie pasuje harmonijnie z wyglądem starego miasta, raczej jakby był z innego świata. Jako symbol arogancji i przemocy ze swoim obcą orientacją i hałaśliwą różnobarwnością, jest nie tylko dla niemieckich baronów w swoich czasach, ale dziś dla naszej niepodległości, żywym przypomnieniem dawnej niewoli, pomimo tego to przez rosyjski wpływ nasi ludzie mogli oddychać bardziej swobodnie.

*-Karl Burman. "Iseseisvuse pantheon". w: *Agu nr 1924 (21)*. s. 687-690*

Los Kościoła jest teraz na porządku dziennym. Rachunek za wyburzenie został przedłożony do Parlamentu. Powstał precedens w Warszawie, gdzie katedra o takim samym przeznaczeniu została wyburzona, a los rosyjskiej katedry w Kownie wisiła na włosku. Pytanie czy kościół powinien zostać wyburzony czy nie. Jedna rzecz jest pewna – z architektonicznego punktu widzenia, nie może zostać pozostawiony w obecnym kształcie. Z pewnością miejsce w obrębie kościoła musi zostać również ponownie zaaranżowane. Rynek przed zamkiem Toompea powinien zyskać wygląd forum estońskiego, a rosyjski kościół powinien zostać przebudowany na Panteon Niepodległości.

-Karl Burman. "Toompea. Eesti Foorum". w: *Taie*, 1928 (3). s. 161-163.

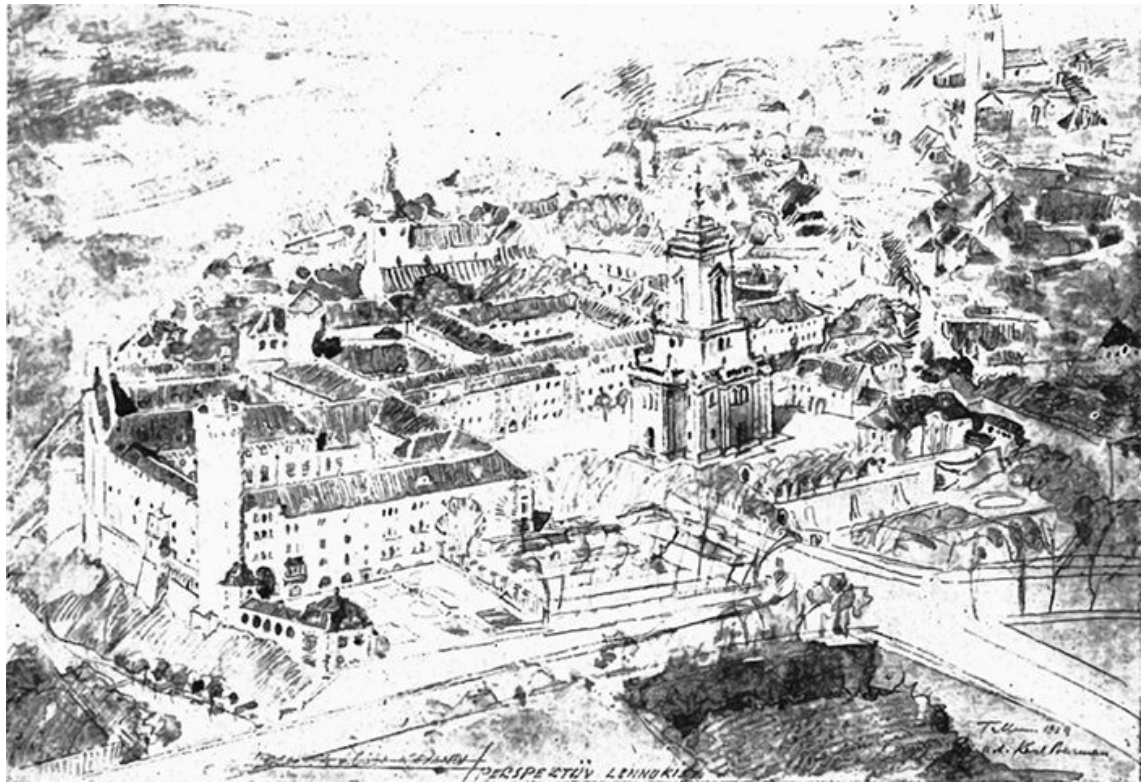

Fig. 151: Widok Burmana na odbudowany kościół i Toompei
Zdjęcie: "Agu" nr 1924 (21)

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Dlaczego Shakovskoy chciałby zbudować rosyjski kościół w Tallinnie? Przeczytaj rozdział „Gdzie Rosjanie zatrzymali Szwedów: Miejsce Bitwy nad Newą (1240)” aby uzyskać więcej informacji.
2. Dlaczego Karl Burman zasugerował odbudowę kościoła?
3. Czy Twoje miasto posiada pomniki, o których niektórzy ludzie myślą, że „są nie na miejscu”? Jak powinno się zaradzić takiej sytuacji?

Dodatkowe źródła

1. Rein Zobel, Juhan Maiste, Mart Kalm. *Zamek Toompea*. Tallinn, 2008.
2. Jaanus Plaata. *Õigeusu kirikud, kloostrid ja kabelid Eestis = Православные церкви, монастыри и часовни в Эстонии = Kościoły prawosławne, klasztory i kaplice w Estonii*. Tallinn, 2011. s. 176-183.

3.9 Pamiątkowy Krzyż Korsbetningen w Visby

Michael Meichsner

Pod red. *Janet Laidla* i *Anders Fröjmark*

Krzyż Pamięci na Pamiątkę Bitwy Gotlandzkich Wolnych Chłopów przeciwko Waldemarowi IV Atterdagowi w Visby

Duński król Waldemar IV Atterdag podbił Gotlandię, w 1361 r. Później wyspa stała się częścią duńskiego królestwa przez następne 300 lat. To wydarzenie na długo kształtowało stosunki pomiędzy Danią, a Szwecją.

Waldemar IV znalazł się na południowo-zachodnim brzegu wyspy 22 lipca 1361 roku. Dnia następnego doszło do wielu walk słabo uzbrojonych gotlandzkich chłopów. Jednakże, duński król nie został zatrzymany w swojej drodze do Visby. W tamtym czasie Visby było jedynym miastem na wyspie – silnie ufortyfikowanym i zamożnym dzięki stosunkom handlowym obejmującym całego region Morza Bałtyckiego.

27 lipca 1361 roku był prawdopodobnie gorącym letnim dniem, kiedy zgromadzony kontyngent gotlandzkich chłopów próbował oprzeć się duńskim najeźdźcom przed murami Visby. Rozmiar armii nie jest znany. Szcuje się, że Gotlandczycy mogli zmobilizować od trzech do pięciu tysięcy ludzi, a Waldemar przyprowadził około 2,5 tyś. ludzi na wyspę. 150-200 koni mogło potencjalnie zostać przetransportowanych na statkach. Później źródła podają liczbę ofiar wieśniaków w decydującej bitwie o Visby, że było to około 1800. Mieszkańcy miasta najprawdopodobniej nie brali udziału w bitwie i otworzyli bramy zwycięskiemu królowi duńskiemu po negocjacjach. Waldemar IV pozostał ze swoimi żołnierzami do końca sierpnia płądrował społeczność wiejską.

Waldemar zaczął sporadycznie używać tytułu „Król Gotlandczyków” jako część swoich tytułów królewskich. Tylko w 1972 roku, długo po tym jak wyspa na powrót stała się szwedzka, duńska królowa Małgorzata II zrzekła się tego tytułu.

Od 1984, dziesiątki tysięcy turystów, entuzjastów historii i rekonstruktorów Tygodnia Średniowiecznego zbiera się latem w Gotlandii, a Visby przyjmuje wygląd 14-wiecznego miasta. Przejęcie miasta przez Waldemara Attertaga zostało wybrane jako centralne wydarzenie tygodnia w 1984 roku, ilustruje ono jak żywa jest pamięć tego wydarzenia.

Przez lata, Tydzień Średniowieczny ewoluował do jednego z największych wydarzeń kulturalnych związanych ze średniowieczem w Europie. Jednym z najwyższych punktów 650 rocznicy podbicia Gotlandii w 2011 była rekonstrukcja tej dramatycznej bitwy dla Gotlandczyków. Spektakl ten został powtórzony w 2013 roku. Wydarzenie to, również nie zostało zapomniane w Danii.

Fig. 152: Rekonstrukcja Bitwy przed Murami Miasta Visby podczas „Tygodnia Średniowiecznego” (Medeltidsveckan), 2011

Zdjęcie: Bo-Göran Kristoffersson, licencja: [<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/> / Creative Commons Attribution Alike 3.0 Unported]

W 1990 roku, Małgorzata II Danii, na swoje 50 urodziny otrzymała serię jedenastu gobelinów, które zostały jej zaprezentowane na jej 60-te urodziny w roku 2000. Te nowo-wykonane gobeliny przedstawiają nowoczesną interpretację duńskiej historii. Trzeci gobelin przedstawia późne średniowiecze. W centrum stoi Waldemar Atterdag, wskazujący swoją prawą ręką na abstrakcyjne mury miasta Visby. Bez dalszej oceny, gobelin odnosi się do przejęcia miasta.

Prezentację gobelinów można zobaczyć na stronie artysty:

<https://www.bjoernnoergaard.dk/en/works/kunst-i-det-faelles-rum/tapestries-queen-denmark-gobelin> (ostatnio oglądany 14.12.18)

Kamienny Krzyż w Korsbetningen

Jeden z najbardziej interesujących źródeł dla tych wydarzeń jest umiejscowiony około 500 metrów przed południowo-wschodnim murem miasta Visby. Krzyż pamiątkowy dla poległych Gotlandczyków został wzniesiony w 1380 roku. Na krzyżu obok wizerunku Jezusa Chrystusa można przeczytać łaciński zapis:

Anno Domini MCCCLXI feria III post Jacobi ante portas Wisby in manibus Danorum ceciderunt Gutenses hic sepulti, orate pro eis!

– W roku pańskim 1361, we wtorek po dniu św. Jakuba, Gotlandczycy wpadli w ręce Duńczyków przed bramami Visby. Są tu pochowani. Módlcie się za nich!

Krzyż stoi daleko od zatłoczonego turystami starego miasta Visby wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Fig. 153: Kamienny Krzyż w Korsbetningen
Zdjęcie: Michael Meichsner

Współczesne źródła pisemne

Tylko kilka źródeł współczesnych donosi o bitwie przy bramach Visby i przejściu miasta i wyspy przez Waldemara Attertaga. Kroniki Zelandii z 1360 r. donoszą, że Waldemar musiał brać udział w trzech dużych bitwach i zajął wyspę bez dużych strat, zważywszy że niezliczona liczba mieszkańców straciła życie. Kronikarz z Lubeki Detmar donosił w 1380, że Waldemar został przyciągnięty do Gotlandii aby przejąć bogactwa wyspy. Obydwie kroniki podają, że mieszkańcy Visby poddali się bez walki. W drugiej dekadzie XV wieku nieznanemu franciszkańskiemu mnichowi udało się ukończyć swoje kroniki. Tu odnajdziemy najwcześniejsze, szczegółowe relacje z wydarzeń w roku 1361: Żołnierze Wal-

demara przybyli do Gotlandii 22 lipca i doszło do wielkiej bitwy przed południowymi bramami miasta Visby 26 lipca 1800 żołnierzy dokonało żywota. Król zdołał przejąć Visby przez negocjacje.

Kroniki XVI i XVII wieku

W źródłach pisemnych z XVI i XVII wieku, starcie Waldemara zostało zepchnięte na dalszy plan, a bitwa wolnych chłopów coraz bardziej zapomniana.

Duński kronikarz Arlid Huitfeldt donosił około 1600 r., że Waldemar odmówił wejścia do miasta po tym jak miasto się poddało. Raczej wybił wyłom w murach miasta. Król, w ten sposób mógł wejść do miasta jako zdobywca. Hans Nielsson Strelow napisał w pierwszej obszernej kronice Gotlandii z 1633 na temat grabieży Visby, wspomina również o znieważeniu murów miasta. Waldemar dalej zarządził aby trzy największe beczki na olej zostały wypełnione złotem i srebrem w ciągu trzech dni.

Inaczej odmówiłby kupcom w Danii potwierdzenia ich przywilejów handlowych. Była to mocna karta przetargowa wobec kupców Visby. Nie dziwnego, donosi Strelow, że beczki zostały wypełnione bogactwami tego samego dnia. Obydwaj kronikarze podkreślają stosunek pomiędzy królem duńskim, a obywatelami Visby – bitwa wolnych chłopów nie była już dłużej częścią wspólnej pamięci, ale została zastąpiona przez grabież miasta.

Nieważne czy opis w kronikach jest prawidłowy, musi zostać zakwestionowany. Fakt jest taki, że 29 lipca, Waldemar uzyskał pisemne potwierdzenie o przywilejach i różnych prawach do miasta. Czy to wydarzyło się wraz z grabieżami miasta, nie jest zapisane we współczesnych dokumentach.

Królowie i książęta lubili wyciągać wysokie płatności za potwierdzenia przywilejów również w innych miastach, a franciszkański mnich z Visby donosił, że Waldemar IV opuścił wyspę po miesiącu i zabrał razem z nim bogactwa z miasta i okolicznych ziem. Dlatego możemy założyć, że mieszkańcy Visby również musieli płacić daninę po podboju.

Historia obrazu Carla Gustafa Hellqvista „Waldemar Atterdag okupując Visby”

Szwedzki artysta Carl Gustaf Hellqvist umieścił opisy podboju Visby, które przekazał na obrazie w dużej skali w 1882 r. Do dziś pozostaje najbardziej znaną interpretacją wydarzeń z 1361 r., często można go znaleźć w szwedzkich podręcznikach szkolnych. Na 2 x 3,3 metrowej wielkości obrazie można zobaczyć rynek Visby. Waldemar IV siedzi po prawej stronie na drewnianym tronie otoczony przez rycerzy (duńscy żołnierze

pojawiają się w tle) i obserwuje jak mieszkańcy Visby wypełniają trzy duże beczki łupami. Zatem obraz odnosi się do kroniki Hansa Nielssøna Strelowa.

W ten sposób, wprowadzenie pojawia się w najdalszych fantazjach artysty. Tytuł obrazu odnosi się do mieszkańców Visby, wypełniających ten wymóg aby uniknąć pełnej grabieży i zniszczenia ich miasta. Obydwaj Strelow i Hellqvist przedstawiają obywateli Visby jako prawdziwe ofiary podboju Waldemara Atterdaga. Przez stulecia pamięć o cierpieniu mieszkańców miasta żyje ponad wszystkim – rzeczywistość i mit wplatają się w obojętny gąszcz. Te wydarzenia zostały rozpropagowane wśród szwedzkiej społeczności w XIX wieku poprzez różne popularne książki historyczne. Gotlandia była przedstawiana jako część Szwecji ze specjalną i długą historią.

Fig.:

Wykopaliska archeologiczne na początku XX wieku

Późno-średniowieczne relacje dotyczące siły wojsk i liczb ofiar są często przesadzone. Wykopaliska archeologiczne na początku XX wieku pokazują jednak, że późno-średniowieczna masakra miała miejsce w rzeczywistości przed murami miasta Visby. Jeszcze na początku XIX wieku, ludzkie szczątki zaczęły pojawiać się w obrębie krzyża pamiątkowego. Niektóre z nich miały na sobie kolczugowe kaptury i zbroję płytową. Z początkiem 1905 roku dokonano wykopalisk na szeroką skalę przez archeologa Oscara Wennersteina. Kolejno wykopano ponad trzysta szkieletów, które ukazały jasno obrażenia wojenne. To odkrycie obudziło ogromne międzynarodowe zainteresowanie – nawet niemiecki cesarz Wilhelm II odwiedził wykopaliska pod koniec lipca 1905.

Do 1930 r. dalsze wykopaliska odkryły trzy masowe groby z całkowitą liczbą 1200 szkieletów. Z tego założenia liczba 1800 ofiar wydaje się całkiem możliwa. Odkrycia były sensacją i umocniły popularny obraz wydarzeń. Ofiara z krwi podczas podboju została poniesiona głównie przez populację społeczności wiejskich.

Prace wykopaliskowe pokazały różnorodność unikatowych znalezisk, które można zdatować prawie dokładnie dzięki Bitwie o Visby – panorama późno-średniowiecznej bitwy leży pod ich stopami. Międzynarodowe zainteresowanie nie opadło ponieważ znaleziska również obrazują wspólne uzbrojenie w późno-średniowiecznym obszarze Morza Bałtyckiego. Znaleziska można obejrzeć w regionalnym muzeum Gotlandii, Gotlands Fornsal i muzeum historycznym w Sztokholmie, Historiska Museet.

Fig. 155: Ludzka czaszka w kolczugowym kapturze
Znalezisko kampani wykopaliskowej w masowym grobie w 1928 roku
Zdjęcie: Sven Rosborn, <https://sv.wikipedia.org/wiki/Plik:Korsbetnings skelett.jpg>

Przez stulecia, skupienie z wolnych chłopów przeszło na obywateli Visby i potem ponownie do przegranej gotlandzkich chłopów. Kamienny krzyż w Korsbetningen świadczy wczesny początek pamięci na wyspie dla ofiar bitwy. Jednakże powinniśmy również pamiętać, że niedaleko wsi Mästerby, inny kamienny krzyż został wzniesiony w Gotlandii, w podobnym czasie, upamiętniający inną bitwę, wolnych chłopów z duńską armią Waldemara Atterdaga w jego drodze na Visby.

Z powodu licznych znalezisk archeologicznych w pobliżu obydwu kamiennych krzyży, mamy szczegółowy wgląd w kampanię wojskową okresu późno-średniowiecznego w obszarze Morza Bałtyckiego.

Podbój Gotlandii w 1361 roku jest dalej obecny w Szwecji jak i w Danii. Jednakże nie chodzi już o gloryfikację każdej osobnej historii, jak w poprzednich stuleciach, ale raczej jest to neutralna refleksja nad tą wspólnie dzieloną historią.

W ostatnich latach szeroki wybór wystaw i dokumentów telewizyjnych pokazało te wydarzenia szerszej publiczności. Zwłaszcza w Szwecji, ten historyczny epizod otrzymał wiele uwagi. W 2011 roku, muzeum Gotlands Fornsal otworzyło swoją własną wystawę poświęconą podbojowi Gotlandii w 1361 roku. W Historiska Museet, sprawozdanie stałej wystawy jest poświęcane temu tematowi od marca 2014 roku. Nosi tytuł *Massakra przy Murach – Bitwa o Gotlandię 1361* (*Massakern vid muren – slaget om Gotland 1361*) kampania Waldemara Atterdaga jest oświetlona z perspektywy historii politycznej, gospodarczej i kulturowej. Badania szkieletów były w stanie pokazać, że duńskie i gotlandzkie ofiary zostały pochowane obok siebie – wystawa pokazuje ofiary z obydwu stron.

Od 2014 roku, odnowione muzeum w duńskim mieście Vordingborg zobrazowało dość dobrze historię władzy w średniowiecznej Danii. Podbój Waldemara Atterdaga jest również ujęty, wraz ze szkieletami znalezionymi podczas prac wykopaliskowych w Visby na wystawie. Tematycznie te przedmioty są częścią sekcji *Wojna w Średniowieczu*. Wybór artefaktów ilustruje połączenie pomiędzy krajami skandynawskimi, których korzeni trzeba szukać w odległej przeszłości.

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Jak rola bitwy o wyspę zmieniła się w pismach historycznych z biegiem czasu?
2. Czy chłopci mogą być uznawani za mniej ważnych niż mieszkańcy Visby? Dlaczego uważasz, że uwaga zwróciła się w kierunku miasta Visby?
3. Jakie są konieczne warunki dla podzielonej przeszłości (bitwa pomiędzy dwiema stronami) aby stała się wspólną przeszłością?

4. Jak współczesna rekonstrukcja wpływa na to jak widzimy i czujemy przeszłość? Czy znasz jakiegokolwiek tradycyjne rekonstrukcje bitew historycznych? Czy widziałeś lub uczestniczyłeś w jakiejś?

Dodatkowe źródła

1. Maria Lingström. "Fjäle myr 1361: Arkeologiska undersökningar av slagfältet från dagarna före slaget vid Visby ringmur" (Angielskie Podsumowanie: Fjäle myr 1361: Śledztwa archeologiczne miejsca bitwy z przed kilku dni przed bitwą o Visby). w: *Fornvännen* 104 (2009). s. 33–44.
2. Ulrik Reindel. *Kronborgtapeterne: Pragt og propaganda på Frederik II's Kronborg* (Gobeliny z Kronborga: Splendor i Propaganda w Kronborgu Frederyka II). København, Slots- og ejendomsstyrelsen, 2009.
3. H. D. Schepelern i Ulla Houkjær. *Cykle Kronborga: Król Krystian IV I jego obrazy wczesnej Historii Danii*. Kopenhaga, Statens museum for Kunst, 1988.
4. Tryggve Siltberg. "'Hundens like': Bonderepublikens dom över Valdemar Atterdag i Fidedikten" (Angielskie Podsumowanie: "Pies jest równy': Wyrok republiki chłopskiej nad Waldemarem Atterdagem w wierszu Fide). w: *Fornvännen* 97 (2002). s. 25–43. http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/3008/2002_025.pdf?sequence=1&isAllowed=y
5. Gun Westholm. *Visby 1361: Invasionen* (Visby 1361: Inwazja). Stockholm, Prisma, 2007.
6. Hugo Yrwing. "Valdemar Atterdags Gotlandståg 1361: Kritiska synpunkter på bakgrund och följder" (Gotlandzka Ekspedycja Waldemara Attertaga w 1361: Oceny Krytyczne dotyczące Tła i Konsekwencji). w: *Gotländskt Arkiv* 33 (1961). s. 7–20.

3.10 Małgorzata, Jadwiga i Unie

Anders Fröjmark, Anne Brædder, Giedrius Janauskas i Małgorzata Dąbrowska

Jak w wielu krajach na świecie, kraje regionu Morza Bałtyckiego były rządzone przez królów podczas biegu historii, ale było również kilka kobiet u władzy, które zostawiły ślad o tym jak rozwinęła się międzynarodowa polityka w regionie. W XIV wieku, dwie królowe w różnych miejscach regionu Morza Bałtyckiego miały władzę aby przeprowadzić ich podobne wizje dotyczące połączenia różnych obszarów w regionie Morza Bałtyckiego.

Jest to historia Jadwigi Polskiej, która zainicjowała „monarchię złożoną” Polski i Litwy w 1386 roku i Małgorzaty, która połączyła Danię, Norwegię i Szwecję w 1397 roku. Związek Danii, Norwegii i Szwecji trwał do 1523 roku, a małżeństwo Jadwigi i Jogaila (chrześcijańskie imię to Władysław Jagiełło) z Wielkiego Księstwa Litewy, rozpoczęło

proces tworzenia i rozwoju Rzeczypospolitej Obojga Narodów, która przetrwała do rozbiorów w późnym XVIII wieku.

Jadwiga i związek Polski i Litwy

Jadwiga/Hedwig de Anjou (1374–1399) była najmłodszą córką Ludwika I/Ludwika Wielkiego, Króla Węgier, Chorwacji i Polski i jego żony Elżbiety Bośniaczki. W 1375 roku jej ojciec Ludwik Wielki doszedł do porozumienia z Księciem Leopoldem III Austriackim odnośnie małżeństwa Wilhelma Austriackiego, syna Leopolda III. Wyobraźnia ojca Jadwigi była związana z przyszłością Królestwa Węgier. Jednakże po śmierci Ludwika w 1382 roku, starsza siostra Jadwigi, Maria została ukoronowana „Królową Węgier”.

Polska szlachta była tak silnie za tym aby król osiadł w Polsce, że królowa Elżbieta Bośniacka nie mogła przekonać polskiej arystokracji aby zmieniła swoje zdanie. Królowa Elżbieta podjęła decyzję o ogłoszeniu, że Jadwiga może zostać Królową Polski, ale w tym samym czasie Jadwiga dalej mieszkała na Węgrzech. Po dłuższych rozmowach z polską szlachtą, Jadwiga została wysłana do Polski; jednakże polska szlachta odmówiła akceptacji jej przeznaczonego męża Wilhelma Austriackiego. W 1384 roku została pierwszą monarchinią w Królestwie Polskim. Zgodnie z polskim i litewskim konsensusem naukowym, Jadwiga była ukoronowaną „królową”. Historyk Oskar Halecki przypomina razem z XV-wiecznym kronikarzem Janem Długoszem jako jego źródłem, że Wilhelm pojechał do Krakowa w pierwszej połowie sierpnia w 1385 r. ale został pozbawiony wstępu na Zamek Wawelski. W końcu ogłoszono, że umowa dotycząca zaręczyn z Wilhelemem Austriackim została anulowana, a Wilhelm został zmuszony do opuszczenia Polski.

Akt z Krewa został w tym samym roku podpisany. Wielki Książę Litewski, Jagiełło przekonał polskich arystokratów i Królową Elżbietę, że byłby najlepszym kandydatem. Przeszedłby na katolicyzm, poślubiłby Jadwigę i zajął tron jak Król Polski, tworząc „monarchię złożoną” składającą się z Królestwa Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego, które w 1387 roku przeszło na chrześcijaństwo. Jagiełło musiał zapłacić 200,000 florenów Wilehlmowi jako rekompensatę.

Zgodnie z historykiem Jūratė Kiaupienė, w polskiej historiografii, akt małżeński, znany jako Akt z Krewa został zinterpretowany jako unia, która włącza Litwę do Polski. W niedawnej litewskiej analizie, jednakże Akt z Krewa jest postrzegany jako ratyfikacja małżeństwa raczej niż międzynarodowy traktat stanowiący unię, mimo że łacińskie słowo *applicare* użyte w Akcie z Krewa jest dalej dyskutowane przez historyków i nie ma dokładnego tłumaczenia lub wyjaśnienia. W rzeczywistości dowiodło to, że w tym czasie niemożliwe było włączenie Wielkiego Księstwa Litewskiego do kraju polskiego,

a ten fakt został później uznany w 1392 kiedy kuzyn Jagiełły Witold został Wielkim Księciem Litwy pod formalnym zwierzchnictwem Jagiełły.

W 1386 roku, Władysław Jagiełło (Jogaila) poślubił Jadwigę w Krakowie. To małżeństwo na podstawie unii personalnej zaznaczyło początek więzów dynastycznych pomiędzy Polską, a Litwą. Umieszczając unię dynastyczną Jagiełły i Jadwigi w kontekście europejskim, litewscy autorzy używają terminu „monarchia złożona” – połączenie dwóch krajów autonomicznych pod władanie tego samego władcy, jednakże polscy badacze mówią, że małżeństwo umożliwiło unię Polski i Litwy, ustanawiając duży i silny kraj we wschodnio-centralnej Europie. Po poślubieniu Władysława Jagiełły, dalej utrzymała status „królowej” i dodała nowe tytuły uzyskane od jej męża. Nie straciła swoich przywilejów po małżeństwie. Np. otrzymała hołd lenny od Piotra I (mołdawskiego hospodara), a rok później negocjowała z Zakonem Krzyżackim zwrot ziemi dobrzyńskiej.

Jadwiga była wykształcona i przygotowana do rządzenia krajem. Była zdecydowanie najbardziej wpływową kobietą w Europie Środkowej w średniowieczu i jedną z największych władczyń w historii Polski. Poślubiła dużo starszego Władysława Jagiełłę celem umocnienia władzy politycznej/religijnej Królestwa Polski w środkowo-wschodniej Europie. Jadwiga również szukała porozumienia i pokojowej współpracy z Zakonem Krzyżackim. Jej polityka pomogła przygotować armie polskie i litewskie do bitwy pod Grunwaldem z Zakonem Krzyżackim, największej bitwy w średniowiecznej historii obydwu krajów. Jako wykształcona dyplomata, oddana kobieta, aktywnie wspierała kościół katolicki, opiekowała się katedrą krakowską i klasztorami, a także połączyła elitę polskich intelektualistów tego czasu. W rzeczywistości, Jadwiga razem z Władysławem również wprowadziła reformy edukacyjne, na nowo ustanowiła Uniwersytet Jagielloński (zamknięty po śmierci jego założyciela Kazimierza Wielkiego – wujka Jadwigi), ustanowiła Katedrę Teologii i Litewskie Kolegium przy Uniwersytecie w Pradze. Nowe szkoły, szpitale i kościoły zostały stworzone za jej panowania.

22 czerwca 1399 urodziła się jej córka Elżbieta Bonifacja. Trzy tygodnie później, matka i córka zmarły i zostały pochowane razem w Katedrze Wawelskiej w Krakowie. W swojej ostatniej woli, zostawiła całą swoją osobistą fortunę Uniwersytetowi Jagiellońskiemu, co pomogło go na nowo ustanowić w 1400 roku. Zgodnie z tradycją, berło zostało ufundowane przez Jadwigę i jest najstarszymi znanymi insygniami rektorskimi w Polsce i jednym z symboli Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Pamięć Jadwigi w Polsce i na Litwie

Od XV wieku istniał rozległy kult Jadwigi w Polsce. Pierwsze próby jej kanonizacji rozpoczęły się krótko po jej śmierci, tak samo jak pielgrzymki do jej grobu. Jest patronką całej Polski i również kilku miast. W 1997 roku, papież Jan Paweł II kanonizował Jadwigę. Papież docenił zasługi św. Jadwigi w promowaniu współpracy religijnej i kulturalnej pomiędzy ludźmi w Europie. Córka króla Ludwika I, króla Węgier i Polski jako królowa Polski i żona Wielkiego Księcia Litwy Jagiełły starała się aby Litwa została ochrzczona i aby rozstrzygnąć spory z Węgrami. Królowa Jadwiga nauczyła swoich ludzi korzystać z wolności w duchu miłości i prawdy, opieki nad biednymi, chorymi, sierotami i wdowami. Aktywnie brała udział w życiu politycznym tego okresu i była w stanie połączyć zasady chrześcijańskie z interesami kraju.

Jadwiga również pomagała szerzyć wartości chrześcijańskie w innych krajach europejskich. Kościół rzymsko-katolicki uznaje ją jako patronkę królowych i zjednoczonej Europy. Co za tym idzie, w Polsce Jadwiga jest dobrze znana sama w sobie, podczas gdy na Litwie jest głównie znana jako żona Jagiełły. Jako, że Jadwiga wносиła duży wkład w zapasy liturgiczne i książki Katedry Wileńskiej i inne wczesne kościoły litewskie, stwarzając warunki dla rozprzestrzeniania kultury katolickiej i literackiej na Litwie, była również nazywana Apostołem Litewskim.

Najsławniejszym śladem Jadwigi w Polsce jest Rationale Świętej Jadwigi, część stroju liturgicznego biskupa, która jest dalej używana (tylko podczas specjalnych mszy) w Katedrze Krakowskiej, została własnoręcznie zrobiona przez Jadwigę. Jest również odpowiedzialna za jedną z największych średniowiecznych dzieł sztuki w języku polskim, Psalterza Floriańskiego, najstarszego, znanego polskiego tłumaczenia Księgi Psalmów, napisanego dla niej zgodnie z jedną tradycją. Postać Jadwigi była obecna na polskich banknotach po I Wojnie Światowej, projekt nowego banknotu z Jadwigą został zaplanowany, ale nie został wykonany.

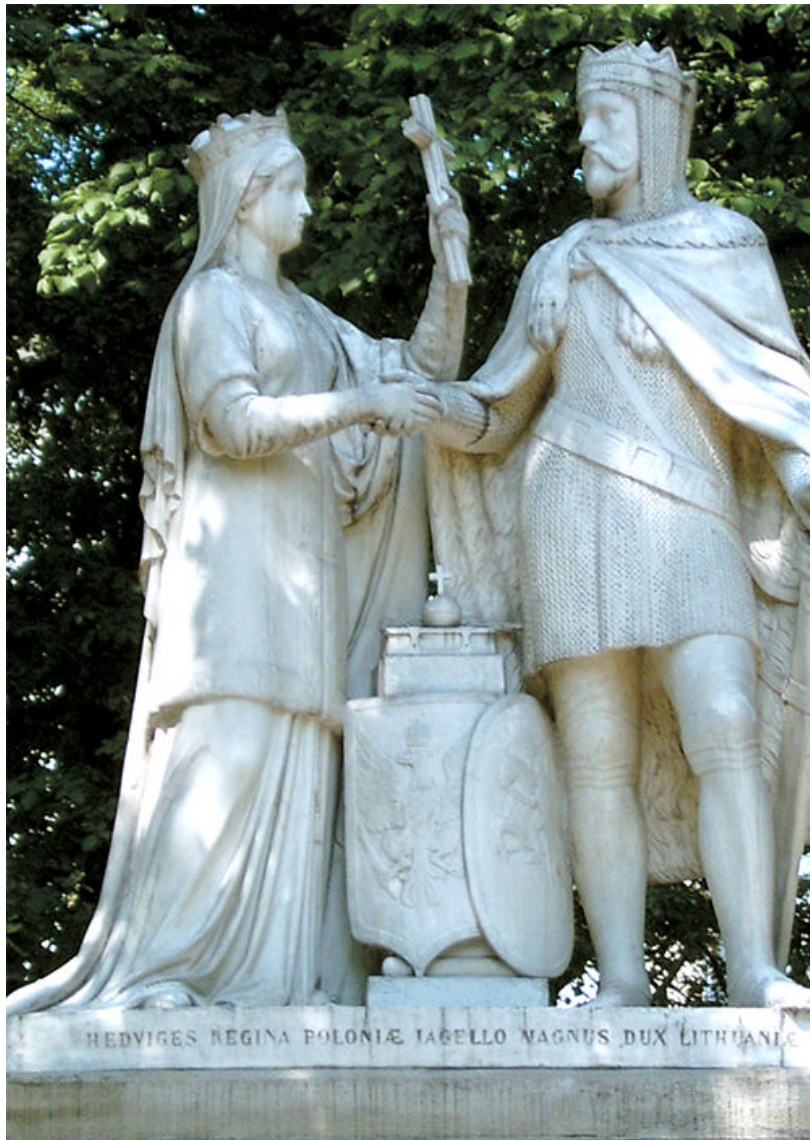

Fig. 156: Pomnik Jadwigi i Jagiełły w Krakowie

Źródło: <https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:005Planty.JPG>

Małgorzata i unia Danii, Norwegii i Szwecji

Małgorzata I (1353-1412) była córką Waldemara IV Duńskiego i Jadwigi ze Szlezewiku. W 1363 r. kiedy Małgorzata miała 10 lat, wyszła za Haakona VI z Norwegii. W małżeństwie, zyskała tytuł królowej dwóch królestw od kiedy Haakan był przez okres czasu również królem Szwecji. Ich syn Olaf urodził się w 1370. Małgorzata była zdecydowanie najbardziej wpływową kobietą w północnej Europie w średniowieczu.

Fig. 157: Królowa Małgorzata I (1353–1412)

Źródło: Kolekcja Fotograficzna Duńskiej Biblioteki Królewskiej

Wpływ Małgorzaty na politykę międzynarodową zwłaszcza na obszarze Danii, Szwecji, Norwegii i Niemiec, rozpoczął się kiedy jej ojciec Waldemar IV zmarł w 1375 roku. W tym czasie była jedynym żyjącym dzieckiem Waldemara IV i wydaje się, że wybrał jej syna jako następcę pomimo, że wcześniej wskazał na syna jego starszej córki Alberta IV, Księcia Meklemburgii jako następcę. Jednakże Dania będąc monarchią elekcyjną, ostateczny wybór zależał od magnatów.

W czasie kiedy zmarł jej ojciec, Małgorzata obrała siedzibę w Akershus w Norwegii dzięki małżeństwu z norweskim królem Haakonem. Jednak kiedy zmarł Waldemar IV, wyjechała do Danii ze swoim pięcioletnim synem Olafem, który został wybrany królem w 1376 roku. Jako że, Olaf był tylko małym dzieckiem, została powołana regencja składająca się z jego rodziców Małgorzaty i Haakona i Rady Królewskiej. Tylko cztery lata później, Haakon zmarł, co uczyniło 10-letniego Olafa królem Danii i Norwegii. Jako regentka, Małgorzata zarządzała obydwojma królestwami, z władzą do sprawowania po-

lityki zagranicznej. Dwa zjednoczone królestwa stanowiły silną władzę w Europie Północnej. Olaf zmarł w 1387 w wieku 17 lat i dlatego należało znaleźć nowego następcę Małgorzaty.

W wyjątkowej serii wydarzeń, Małgorzata została okrzyknięta regentką Danii i Norwegii. Miała utrzymać to stanowisko w jej własnym mniemaniu, a nie jako matka króla jak wcześniej. Miałaby zarządzać królestwami do momentu wybrania przez nią i ich nowego króla. Norweska konstytucja uczyniła to naturalnym dla niej aby ustanowić tam najpierw nową godność królewską. W 1389 roku uznano jej adoptowanego syna Eryka jako króla Norwegii. Eryk jest często nazywany Erykiem z Pomorza.

W międzyczasie, w 1364 roku, w Szwecji, Haakon VI i jego ojciec Magnus zostali pozbawieni szwedzkiego tronu. Zamiast tego, został wybrany bratanek króla Magnusa, Albert III Meklemburski. Jednakże użycie przez króla Alberta III, niemieckich żołnierzy w kluczowych pozycjach królestwa, odseparowało duże części szwedzkiej arystokracji i duchowieństwa i przedstawicieli tych, którzy kontaktowali się z Małgorzatą II, a którzy posiadali terytoria w zachodniej Szwecji po jej zmarłym mężu.

Z pomocą królowej Małgorzaty, król Albert został pozbawiony tronu w Szwecji. Kilka lat zajęło aby uznać międzynarodowo nową sytuację i aby ustanowić prawne podwaliny czemuś co miałyby być zjednoczonym królestwem, ale w 1396 roku, młody Eryk został wybrany na króla Danii i Szwecji. W następnym roku miało miejsce duże spotkanie skandynawskich prałatów i magnatów, w szwedzkim, nadbrzeżnym mieście Kalmar, gdzie piętnastoletni Eryk został ukoronowany na króla Unii trzech królestw.

Fig. 158: Małgorzata I i Eryk Pomorski podczas jego koronacji na Króla Danii, Szwecji i Norwegii. Ilustracja pochodzi z tablicy ilustrowanej używanej w szkołach w Danii na początku XX wieku. Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Aarhus, Campus Emdrup

W rzeczywistości, królowa Małgorzata panowała nad trzema królestwami do swojej śmierci w 1412 roku. Władza sporym obszarem morza i lądu, rozciągającymi się do Grenlandii na zachodzie do Karelii na granicy z Rosją na wschodzie. Jej umiejętność ustanowienia dalekosiężnych celów dla jej czynów i pogoni za nimi w bezwzględym zdecydowaniu budziło respekt i podziw zarówno wśród przyjaciół jak i u wrogów. Była bezlitosna dla tych, którzy stawali przeciwko jej, ale jej panowanie jest bezdyskusyjnym sukcesem pod wieloma względami i powinno zostać zapamiętane – przez większą część – jako okres pokoju i rosnącego – jeśli ciężko opodatkowanego – dobrobytu, dalekiego od panowania w óczesnej Europie, nękanej plagami i szerzącego się konfliktu.

Unia kalmarska przetrwała swojego założyciela i wytrwała do momentu aż Szwecja wyłamała się z unii w 1523 roku. Dziś pięć krajów dzieli dziedzictwo trzech zjednoczonych królestw. Każde z nich posiadające swoją historiografię dotyczącą okresu unii. Niektóre przykłady duńskiej i szwedzkiej popularnej historiografii dotyczącej królowej Małgorzaty i Unii Kalmarskiej są przedstawione poniżej.

Aby wyjaśnić decydujący sposób w jaki królowa Małgorzata przeprowadzała swoje plany, powinniśmy mieć kilka myśli na uwadze. Pierwsza, była ona córką króla odnoszącego sukcesy i wizjonera Waldemara IV, który przywrócił i zjednoczył ponownie

duńskie królestwo, które w latach począwszy od 1330 r. wirtualnie przestało istnieć. Marzył również o tym aby złączyć Norwegię, Danię i Szwecję jedną unią, a ona kontynuowała ten cel. Druga, dzięki jej małżeństwu z Haakonem VI została królową dwóch królestw, Norwegii i Szwecji. Pomimo, że Szwecja została stracona dla Haakona, tylko po roku, Małgorzata została wychowana i wykształcona na prawdziwą królową Szwecji i nigdy nie zrzekła się tytułu i swoich należności.

Pamięć o Małgorzacie w Danii

W Danii, Małgorzata I jest dobrze znana w obecnym kontekście. Aktualna królowa Danii nazywa się Małgorzata II (1972–) zatem samo imię przypomina Duńczykom, że była w przeszłości królową o imieniu Małgorzata. Te dwie Małgorzaty są jedynymi kobietami suwerenami Danii od kiedy Danią rządził Gorm Stary w połowie lat 900.

Pamięć o Małgorzacie I jest obecna na inne sposoby niż tylko zbieżność imion z aktualną królową. Pogląd o niej jako tej, która “zebrała Północ” jest mocno podkreślany. Można to zobaczyć jeśli spojrzymy do listy tematów obowiązkowych, których duńscy uczniowie muszą zostać nauczeni w szkole. Lista zawiera 29 historycznych tematów począwszy od sposobu życia w Epoce Kamienia do aktu terroru w Nowym Jorku, 11 września 2001 roku. Ustanowienie unii Danii, Norwegii i Szwecji w 1397 r. jest częścią tej listy. Istnieją co najmniej dwa kamienie pamiątkowe ku pamięci Małgorzaty I i dwa pomniki w różnych miejscach Danii. Królowa jest pochowana w katedrze w Roskilde gdzie pochowanych jest kilku innych królów i królowych. Małgorzata I odgrywa również ważną rolę w nowym interesującym projekcie historycznym dla młodych dzieci, składającym się z dwu-tomowej książki i gry planszowej, gry na tablet, serial telewizyjnego i albumu muzycznego o historii Danii. W grze planszowej o narodowej historii Danii, dzieci mogą być postacią Małgorzaty I. Mogą przeczytać o unii Danii, Norwegii i Szwecji w książce, a jednym z zadań w grze na tablet jest również o Małgorzacie I. Projekt nazywa się „Sigurds Danmarkshistorie”.

Pamięć o Małgorzacie w Szwecji

Szwedzka historiografia królowej Małgorzaty przedstawia mieszany obraz. W czasie jej śmierci, była przedstawiana jako kobieta przebiegła ale odnosząca sukcesy. We wczesnym okresie współczesnym gdzie były częste konflikty pomiędzy Danią, a Szwecją, a w późniejszej historiografii była tendencja do podkreślania jej duńskiego pochodzenia, pomimo, że była norweską i szwedzką królową od dziesiątego roku życia i na taką wychowana. Była przedstawiana ktoś rodzaju duńskiego imperialisty, który pomimo idei unii, mianował obcych jako rządców i dowódców w Szwecji.

Ostatnio można rozpoznać bardziej pozytywny obraz. Jest przedstawiana jako wielki przywódca i wizjonerka, twórczyni Unii Nordyckiej. W wielu książkach dla dzieci stała się rodzajem wzoru do naśladowania dla szwedzkich dziewczynek.

W 1997 r. 600 rocznica Unii Kalmarskiej była szczególnie obchodzona w Szwecji, a szczególnie w Kalmar. Głowy państw teraz pięciu krajów nordyckich spotkały się w Kalmar. Popularny serial dla dzieci (*Salve*) został wypuszczony, wraz z królem Erykiem jako jednym z jego bohaterów. Rocznica została również zaznaczona przez sztuki teatralne i konferencje. Dokładne stadium historyka Michaela Lintona zostało ponownie wydane w bardziej dostępnej edycji.

W szwedzkich szkołach można zauważyć mieszany obraz. Szkoły podstawowe przekazują raczej neutralny obraz unii jako części szwedzkiej historii. W szkole średniej jednakże jest to raczej używane jako tło dla działań Gustawa I Wazy, który tradycyjnie jest również uważany za wyzwoliciela i twórcę narodu.

Sagan om Grållen Bertila Almqvista (1959), jest ilustrowaną i zabawną książką o szwedzkiej historii, w której Szwecja jest jako koń, a władcy jako jeźdźcy. Działania królowej Małgorzaty są postrzegane w kontekście zagranicznej dominacji w Szwecji, dominacji zawsze wprowadzanej przez magnatów, którzy detronizują każdego władcę, który nie jest w ich guście. Sama Małgorzata jest przedstawiana jako – być może – nie aż tak źle, ale rządy jej przybranego syna Eryka jako przynoszące niedole Szwecji.

Magnaci [...] teraz (1371) sprowadzili niemieckiego mistrza kampanii, Alberta Meklemburskiego, aby mnie zdyscyplinował, biedny szwedzki koń pociągowy!

Ale – czy mnie widziałeś?

Nagle miałem na grzbiecie piękną i zdecydowaną duńską kobietę!

Magnaci pomylili się co do Alberta. Jak tylko wsiadł na siodło, zrobił wszystko aby Szwecja stała się kolonią niemiecką i zaczął umieszczać niemieckie księżęta w szwedzkich włościach. W ich rozpacz, magnaci poprosili Małgorzatę, królową Dani i Norwegii, aby była tak miła i przybyła rządzić Szwecją, to również ja!

W Kalmarze w 1377 roku („Unia kalmarska”) oddała wszystkie trzy korony jej przybranemu synowi Erykowi Pomorskiemu. Zostałem teraz zdegradowany do zwierzęcia pociągowego dla podatków i miałem wątpliwą przyjemność pociągnięcia do Kopenhagi, podatków, które zarządcy króla (najgorszy z nich nazywał się Jösse Eriksson) wyciskali z biednych szwedzkich chłopów. Musisz wiedzieć, że Eryk Pomorski był ciągle w stanie wojny z groźącym niemieckim suwerenem nad krajami nordyckimi i było to bardzo drogie.

- Bertil Almqvist 1959, *Sagan om Grållen*. 1859, brak stonnicowania.

Małgorzata: Królowa, Która Wiedziała Czego Pragnie (Dag Sebastian Ahlander, Margareta: Drottningen som visste vad hon ville), 2002, jest książką dla dzieci, napisaną przez szwedzkiego dyplomata.

Epilog

Była to szczególna przyjemność móc napisać tę książkę o Małgorzacie królowej Szwecji, Norwegii i Danii. W Szwecji mamy godną pożałowania tendencję aby wymazywać ją z naszej historii. Dlatego chciałem zwrócić uwagę na los tej wybitnej kobiety.

Posłuchaliśmy bardziej opinii Karla Knutssona Bonde'a i Gustawa Wazy na temat unii, ale w ich czasach, królami unii byli Krzysztof Bawarczyk i Krystian Tyran. W dalszym ciągu, Małgorzata sprowadziła około tyłu na Północy marzyło, przez całą historię, aby osiągnąć prawo i porządek w zjednoczonej Północy. Pierwsze trzydzieści lat były spokojnym i szczęśliwym okresem dla trzech nordyckich królestw.

Dla tych powodów, Małgorzata jest wielką Europejką – i wielką Szwedką. Nawet jeśli urodziła się jako duńska księżna, dorastała pod opieką Marty, córki Świętej Brygidy i pisała w języku szwedzkim jak w jej ojczystym języku. Została królową Szwecji kiedy poślubiła króla Haakana w 1363 r. W 1388, Szwedzi wybrali ją na Panią Szwecji i prawowitą władczynią i rządziła Szwecją do swojej śmierci w 1412 roku.

- Dag Sebastian Ahlander. *Margareta: Drottningen som visste vad hon ville*. 2002. s. 103.

Boken om historia 1 (Stina Andersson i Elisabeth Ivansson, 2007) to podręcznik dla szwedzkich szkół podstawowych.

Jest ona przedstawiona pod nagłówkiem "Małgorzata – Potężna Królowa". Mówi się, że urodziła się w Danii, i że jej ojciec, kiedy miała dziewięć lat, zdecydował, że powinna wyjść za mąż za „Króla Norwegii”. Po śmierci jej ojca, jej męża, jej syna, ludzie i magnaci dwóch królestw wybrali ją na regentkę. W międzyczasie w Szwecji, magnaci wybrali Alberta Meklemburskiego, ale żalowali swojego wyboru. Chcieli aby Małgorzata ich wyswobodziła. Albert, jednakże sztydził z niej i nadał przydomek „Królowa bez bryczesów” (lub „Bez spodni”). Powinna zostać w domu jak inne kobiety, a nie robić z siebie przedstawienie pójsciem na wojnę. Jednakże zwyciężyła i stała się Królową całej Północy, wielkiego królestwa, rozciągającego się od Finlandii, potem należącej do Szwecji, potem do Islandii, a potem do Danii (źle dla Norwegii). Stworzyła Unię kalmarską i dokument z regułami dla Unii został podpisany w Kalmar, gdzie został koronowany jej adoptowany syn Eryk o wybranym szwedzkim imieniu aby zadowolić Szwedów.

Dalej rządziła pomimo ukoronowania Eryka. Chciała być sprawiedliwą królową i rozkazała aby nawet rycerze i bogaci, płacili podatki, nie tylko chłopci. Nie dbała o to, że tym zdenerwowała wielu i wybrała współpracowników podobnie myślących do niej.

Po jej śmierci, panował Eryk, ale Szwedzi za nim nie przepadali ponieważ chciał zarządzać szwedzkimi chłopami za pomocą rządców z Danii i Pomorza, którzy mieli inne sposoby traktowania chłopów niż te do jakich szwedzcy rolnicy byli przyzwyczajeni. Był nazywany Erykiem Pomorskim ponieważ był uznawany za Pomorzanina, a nie Szweda. Na stronie 157 jego imię widnieje pośród „Sławnych Szwedów w Średniowieczu”.

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Porównaj dwie królowe – co mają wspólnego? Co je dzieli?
2. Porównaj jak widziane są królowe dziś w różnych krajach? Dlaczego – czy to polityka?

Dodatkowe źródła

1. Anders Bøgh. 2012. Margrete 1., 1353–1412. <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/margrethe-1-1353-1412/> (odwiedzono 22 listopada, 2018).
2. Norman Davies. *Boże Podwórko: Historia Polski, Tom I: Początki do 1795* (Edycja Poprawiona). New York City, Columbia University Press, 2005.
3. Vivian Etting. *Królowa Małgorzata I, 1353–1412 I Utworzenie Unii Nordyckiej*. Leiden, Brill, 2004.
4. Robert I Frost. *Oksfordzka Historia Polski i Litwy, Tom I: Tworzenie Unii Polski i Litwy, 1385–1567*. Oxford, Oxford University Press, 2015.
5. Oscar Halecki. *Jadwiga Andegaweńska i Powstanie Wschodnio-Centralnej Europy*. Polski Instytut Sztuki i Nauki w Ameryce, 1991.
6. Zigmantas Kiaupa. *Historia Litwy*. Vilnius, Baltos lankos, 2002.
7. Andrzej Rachuba, Jūratė Kiaupienė and Zigmantas Kiaupa. *Historia Litwy: Dwugłos polsko-litewski* (History of Lithuania: A Polish-Lithuanian dialogue). Warszawa, DiG, 2008.
8. Liv Thomsen. *Historiens heltinder* (Bohaterki w Historii). København, Gyldendal, 2014.
9. Michał Tymowski. *Une histoire de la Pologne* (Historia Polski). Montricher, Les Éditions Noir sur Blanc, 1993.

3.11 Grunwald / Tannenberg / Žalgiris

Giedrius Janauskas, Vitalija Kasperavičiūtė i Christian Pletzing

Pod red. Małgorzata Dąbrowska

Rankiem 15 lipca 1410 roku, w miejscowościach Stębark/Tanneberg i Grunwald/Grünfelde/Žalgiris, około 21,000 rycerzy pod sztandarem Zakonu Krzyżackiego wyszło naprzeciw 29,000 armii polsko-litewskiej pod dowództwem polskiego króla Władysława Jagiełły i Wielkiego Księcia Litwy Witolda. Wieczorem tego dnia, armia Zakonu Krzyżackiego została pokonana, Wielki Mistrz Ulrich von Jungingen i 200 Rycerzy Zakonu zginęło. Zakon stracił chmurę przewagi; jego państwo minęło szczyt władzy. Bitwa pod Grunwaldem, jedna z największych bitew średniowiecza żyła przez wieki w pamięci Polaków, Litwinów i Niemców.

W sierpniu 1914 roku, na początku I Wojny Światowej, niemiecka armia dowodzona przez Hindenburga i Ludendorffa pokonała rosyjską armię dowodzoną przez generała Samsonowa w południowo-wschodnich Prusach niedaleko Olsztynka. Rosyjski głównodowodzący popełnił samobójstwo w lasach mazurskich. Po bitwie, Ludendorff napisał w swoim dzienniku: „Później zasugerowałem, że bitwa powinna być nazwana Grunwald, jako pokuta za bitwę z 1410 roku”. W 1927 roku niedaleko Olsztynka, został wzniesiony ogromny Grunwaldzki Pomnik Narodowy aby upamiętnić zwycięstwo. Symbolizował niemieckie „zwycięstwo nad słowianizmem” Hindenburg, który zmarł w 1934 roku jako Prezydent Rzeszy Niemieckiej został tu pochowany. W 1945 r. niemieccy żołnierze wysadzili pomnik, który został później wyburzony.

W podzielonej Polsce w XIX wieku, zwycięstwo pod Grunwaldem zostało uczczone jako uniwersalne zwycięstwo nad niemieckim *Parciem na Wschód*. Od 1872 do 1878 monumentalny obraz historyczny *Bitwa pod Grunwaldem* polskiego malarza Jana Matejki został namalowany w Krakowie. Bitwa pod Grunwaldem była również momentem kulminacyjnym powieści *Krzyżacy*, wydanej przez zdobywcę Nagrody Nobla Henryka Sienkiewicza w 1900 roku.

Po 1945, socjalistyczny rząd Polski używał mitu grunwaldzkiego jako symbolu porażki niemieckiej. Pamięć o zwycięstwie pod Grunwaldem służyła w tym samym czasie jako narodowa pewność siebie, w regionach zachodnich i północnych, które odpadły z Niemiec na korzyść Polski po 1945 r. Na polu bitwy z 1410 roku, wzniesiono duży pomnik z napisem „Grunwald 1410 – Berlin 1945” w roku 1960. W tym samym roku, do kin wszedł film Aleksandra Forda *Krzyżacy*. Do 1973, 23 miliony ludzi zobaczyło film. Został on zrealizowany ze znaczną pomocą finansową i ukształtowało kulturę filmowa na wiele dekad. Prawie każde polskie miasto ma ulicę Grunwaldzką. Po 1989 roku, mit Grunwaldu stracił polityczne znaczenie. W dzisiejszych czasach Grunwald jest cieka-

wym miejscem turystycznym. Co roku, Grunwald jest miejscem rekonstrukcji tej historycznej bitwy z 1410 roku, w której bierze udział ponad 1000 osób z całej Europy.

W 1910 r. został zbudowany w Krakowie pomnik upamiętniający 500 rocznicę Bitwy pod Grunwaldem. Obrażeni przedstawiciele litewscy nie uczestniczyli w ceremonii otwarcia. Po przejściu Wilna i regionu wileńskiego przez Lucjana Żeligowskiego, wrogość w kierunku Polski wzrosła. Litwa rozwinęła nową kulturę pamięci bitwy pod Grunwaldem po uzyskaniu niepodległości w 1918 roku. W przededniu 500 rocznicy śmierci Witolda Wielkiego (1930), zdecydowano się uczcić jego pamięć budując mu pomnik. Pomnik Witolda Wielkiego w Kownie został stworzony jako przeciwwaga do krakowskiego pomnika mającego upamiętnić zwycięstwo w Bitwie pod Grunwaldem. Pomnik Witolda Wielkiego jest statuą z brązu stojącą nad czterema postaciami wojskowymi: rosyjską, polską, tatarską i niemieckimi Krzyżowcami i trzymająca złamany miecz. Pomnik odzwierciedlał cele propagandy ideologicznej: łatwo zrozumiały, umożliwiający do zidentyfikowania dziedzictwo i tym samym wprowadzić pewne wartości moralne. Budowa pomnika była głównie wsparta przez wojsko litewskie i dlatego zdecydowano wybudować ten pomnik na terytorium jednostki wojskowej Armii Litewskiej. Władze sowieckie zdecydowały się zburzyć pomnik w 1952 roku. Obywatele Kowna zdecydowali się odbudować pomnik Witolda Wielkiego w 1988 roku. W tym czasie, symbole zwycięstwa były szczególnie ważne i wzmocniły narodziny idei dotyczących niepodległości. Miała miejsce ogromna debata gdzie wybudować pomnik, jako że w tamtym czasie Armia Sowiecka dalej stacjonowała w Panemunė (region Kowna). Zatem przeprowadzono badanie opinii publicznej, które przyniosło wiele opinii. Było oczywiste, że uczestnicy badania chcieli usunięcia pomników sowieckiej ideologii i podnieść bohatera przeszłości historycznej.

Witold Wielki, jako postać ideologiczna w narodowej historiografii, musiał usankcjonować interpretację jednolitego narodu. Po dyskusji, zdecydowano aby wybudować pomnik Witolda Wielkiego blisko ulicy - Alei Wolności – obok budynku komitetów wykonawczych i komunistycznych, co było punktem przecięcia kilku pozycji ideologicznych. Dziś mają miejsce dyskusje w prasie na temat tego czy pomnik jest zlokalizowany w niewłaściwym miejscu, czy promuje agresję wobec innych ludzi i powinien zostać przeniesiony do Panemunė.

Litewski Związek Sportowy Žalgiris (Grunwald), organizacja publicznego wychowania fizycznego i sportu została założona w 1944 r. podczas II Wojny Światowej. Teraz Związek liczy sobie oficjalnie 99 publicznie zarejestrowanych klubów sportowych i organizacji sportowych. Dodatkowo, 108 niezarejestrowanych klubów sportowych jest aktywnie zaangażowanych w czynnościach. Około 15000 ludzi jest członkami organizacji pod flagą Žalgiris (Grunwald). Wiele ulic, rynków, statków, ważny klub koszykarski i

mocny napój alkoholowy noszą imię „Žalgiris”. 15 lipca jest świętowany jako oficjalny dzień Litewskich Sił Lądowych. Litewska flaga Sił Lądowych, została zrekonstruowana zgodnie z historycznym sztandarem, z herbem Filary Giedymina, który unosił się nad szeregami litewskich żołnierzy w 1410 roku. Różnice w postrzeganiu bitwy pomiędzy Litwinami, a Polakami mogą być widziane w roli sił litewskich. Podczas gdy polski historyk Jan Długosz oskarżył litwinów o ucieczkę z pola bitwy, Litwini podkreślają, że była to symulowana ucieczka, a zatem manewr taktyczny.

Na okazję 600 rocznicy bitwy, nakręcono film fabularny ze wsparciem państwa litewskiego. Podczas gdy w polskim filmie *Krzyżacy* z 1960 r. Litwini grają tylko rolę wspierającą, to litewski film z 2010 roku ma adekwatnie obrazować znaczenie Litwinów w bitwie.

Na grunwaldzkim polu bitwy w 1901 r. wzniesiono przez stronę niemiecką kamień upamiętniający śmierć Wielkiego Mistrza Ulricha von Jungingena. Nosił inskrypcje:

„W walce o niemiecką naturę, niemieckie prawo Wielki Mistrz Ulrich von Jungingen zmarł tu 15 lipca 1410, śmiercią bohatera”.

W 1919 niemiecki generał Erich Ludendorff opisuje w swoich wspomnieniach dlaczego nazwał bitwę z 1914 r. „Grunwald (Tannenberg)”:

Bitwa została nazwana Bitwą pod Grunwaldem, na moją sugestię, aby upamiętnić bitwę, w której Zakon Krzyżacki został pokonany przez połączone armie polskie i litewskie, Czy Niemcy pozwolą Litwinom i zwłaszcza Polakom aby wykorzystać naszą bezsilność i zgwałcić nas tak jak wtedy? Czy powinna wielowieczna niemiecka kultura zostać utracona?

- Erich Ludendorff. *Meine Kriegserinnerungen 1914-1918* (Moje wojenne wspomnienia 1914-1918). Berlin 1919, s. 44. cytując Svena Ekdahla. *Tannenberg/Grunwald – ein politisches Symbol in Deutschland und Polen* (Tannenberg/Grunwald – symbol polityczny w Niemczech i Polsce). W: *Dziennik Studiów Bałtyckich* 22, 1991, 4. s. 271-324.

W 1933 Liceum Ogólnokształcące Berlin-Lankwitz zmieniło swoją nazwę na „Tannenberg-Oberschule”. W 1990 szkoła ponownie zmieniła nazwę – tym razem po boju ruchu oporu z II Wojny Światowej. W 1933 zmiana nazwy była usprawiedliwiana następująco:

Nazwa Grunwald nie przypomina tylko dni największych osiągnięć i największej chwały i nadaje się zatem aby obudzić dumę patriotyczną; przypomina również czasy najgłębszego upadku spowodowanego narodowym błędem niezgody i staje się zatem ostrzeżeniem.

- Cytowane ze strony Willi-Graf-Gymnasium, można znaleźć na: <https://willi-graf-gymnasium.de/WirUeberUns/Historie/Namensgebung>

Fig. 159: Niemiecki Pomnik Grunwaldu niedaleko Olsztyńska Olsztynek

Wzniesiony w 1927 r. Hindenburg został pochowany w pomniku

Źródło: Bunderarchiv. Bild 146-2004-0008, https://commons.wikimedia.org/wiki/Plik:Bundesarchiv_Bild_146-2004-0008,_Tannenberg-Denkmal.jpg

W 1939 roku, niemiecki historyk Erich Maschke ustanowił połączenie pomiędzy bitwami z 1410 i 1914 roku:

Polska, mierzona przez jej faktyczne zadanie historyczne, stała po złej stronie frontu. [...] Polska, która sama zyskała w swojej historii sławę jako „ściana chrześcijaństwa” przeciwko światu wschodniemu pozostała w sojuszu ze schizmatycznymi Rosjanami i pogańskimi Tatarami zwycięzca nad państwem zakonu duchownego Prus, pionier chrześcijaństwa. W gruncie rzeczy nie znaczyło to nic innego niż oskarżenie opuszczenia wschodniej ochrony granicy dla Zachodu.

To nie był tylko polsko-niemiecki antagonizm, który powstał po Bitwie pod Grunwaldem. Mężczyźni, którzy wstąpili do armii zakonu, 15 lipca 1410 roku zginęli za wolność i niepodległość Prus. Ich śmierć jednakże, historyczna misja Niemców na północnym-wschodzie również dowiodła swojej wartości na dwa stulecia: była bastionem Niemców i ich miejscem zamieszkania; zatem chroniła zarówno zawartość jak i formę kultury zachodniej. To był dokładnie ten ostatni historyczny sens, który zbudował most pomiędzy Grunwaldem z 1410, a tym z 1914 roku.

- Grunwald - niemieckie przeznaczenie i niemieckie zadanie (Tannenberg. *Deutsches Schicksal – Deutsche Aufgabe*). Pod red. Kuratorium für das Reichsehnenmal Tannenberg. Oldenburg [1939]. s. 182-183.

W 1977 dziennikarz Karl-Heinz Janßen skrytykował nazwanie koszar w Zachodnich Niemczech imieniem Grunwald:

Ale jakie wartości, jakie cnoty, jakie idee historyczne powinny być uczone młodych rekrutów? Na przykład, dumy z „niemieckiego miecza”, którym „Zygfyrd” alias Hindenburg ciął „Słowian”? Ci, którzy dalej dziś oddają cześć Grunwaldowi i Hindenburgowi muszą wiedzieć co robią. [...] Krzyż Zakonu Krzyżackiego, Memoriał Grunwald, mit Hindenburga, stare flagi legion – dla większości żołnierzy te symbole nic już nie znaczą. Łańcuch tradycji został przerwany w 1945 roku. Każdy kto chce łączyć to z czymś dobrym, naraża się na niezrozumienie. Dlaczego nie ustanowić nowej tradycji skierowanej na przyszłość?

- Karl-Heinz Janßen. Grunwald – niemiecka zagłada. Co oznaczają nazwy koszar i flag legionów? [Tannenberg - ein deutsches Verhängnis. Wofür stehen die Kasernennamen und Regimentsfahnen?]. W: *Die Zeit* 39/1977 (16.9.1977)..

Fig. 160: "Bitwa pod Grunwaldem" obraz Jana Matejki

Datowany na 1878 rok. Olej na płótnie, 426 cm × 987 cm. Oryginał znajduje się w Muzeum Narodowym w Warszawie, w Polsce.

Źródło: dMuseion Muzeum Cyfrowe, <http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion/docmetadata?id=4799>

W pierwszych dniach września 1939 roku, ogromne płótno zostało pośpiesznie usunięte ze ściany galerii i nawinięte na rolkę razem z Kazanem Skargą, również pędzla Matejki. Pudło z obrazami Matejki, zostało przetransportowane do Lublina. Najpierw, ukryto skrzynię w muzeum i zanim przejęte przez Niemców zostały zakopane pod ziemią, gdzie przetrwały do 1944 roku. Propaganda Trzeciej Rzeszy zdefiniowała obraz jako satyrę i prowakację malarza. Nagroda zaoferowana za ujawnienie wynosiła najpierw dwa miliony, aby później wynosić 10 milionów marek.

Fig. 161: Polski pomnik na grunwaldzkim polu bitwy. Odsłonięty w 1960 r.
Zdjęcie: Albertus teolog, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grunwald_-_pomnik.JPG

W 1966 roku, Henryk Jabłoński, polski minister edukacji, we wspomnieniu na 550 rocznicy Bitwy pod Grunwaldem w 1960 r. powiedział:

Jak wcześniej wskazano, rocznica grunwaldzka była stworzona jako wielka narodowa manifestacja, która odnosiła się do wydarzenia o silnym historycznym znaczeniu postrzegana wbrew szerszemu tłu historycznemu. [...] my widzimy to szersze tło rozciągane do stosunków polsko-niemieckich ogólnie, do walki o zachodnie i północne granice Polski i do wysiłków aby zachować polski charakter terytoriów posiadanych przez Niemców w różnych okresach. Takie podejście, w pełni dzielone przez autorów programu obchodów, łączy te dwie sprawy nie tylko z rocznicą grunwaldzką, ale również z powstaniem narodu polskiego, historią walki o wyzwolenie narodowe i również z Polską Republiką Ludową jako stamen, który umożliwił Polsce odzyskanie terytoriów przejętych przez obcą siłę.

- Henryk Jabłoński. „Polskie Millenium jak odzwierciedlone w Pracy Polskich Naukowców”. W: *Przegląd Polskiej Akademii Nauk* 12 (1967), 3. P. 1-13, tu s. 6. cytując Sven Ekdahl. “Tannenberg/Grunwald – ein politisches Symbol in Deutschland und Polen”, W: *Dziennik Studiów Bałtyckich* 22, 1991, 4. s. 271–324.

W 1987 roku, program „Komitetu Polskiego Grunwaldu”, który zorganizował coroczne obchody na polu bitwy, stwierdził, że w 1410 roku starły się dwie ideologie:

[...] z jednej strony ideologia dominacji, poddaństwa, opresji lub zagłady innych ludzi, z drugiej strony ideologia prawa do własnej tożsamości, dobrych sąsiedzkich stosunków pomiędzy ludźmi i narodami, tolerancji i pokoju. Jeśli pierwsze służy jako usprawiedliwienie podbojów, ekspansji terytoriów niemieckich kosztem innych ludzi aby uczynić agresję dobrą [...] drugi stał za obroną praw ludzkich, domagał się uznania pokojowych metod rozwiązywania problemów międzynarodowych i usparwiedliwonego konfliktu zbrojnego tylko wtedy kiedy inny oznacza obronę prawa do własnego wyjścia, a sprawiedliwość i pokój były niewystarczające.

- Program Ogólnopolskiego Komitetu Grunwaldzkiego. W: *Rzeczpospolita* 161 (13.7.1987). cytując Sven Ekdahl. "Tannenberg/Grunwald – ein politisches Symbol in Deutschland und Polen". W: *Dziennik Studiów Bałtyckich* 22, 1991, 4. s. 271–324.

Oryginalne dzieło Antoniego Wiwulskiego (1877 – 1919) w Krakowie zostało, co nie jest zaskoczeniem, zniszczone przez okupujących nazistów podczas II Wojny Światowej, a kopia, która teraz stoi w swoim miejscu od 1976 roku, została wiernie odtworzona, przy użyciu szkiców i modeli oryginału. Na górze, na swoim koniu, znajduje się król Polski Władysław Jagiełło, mieczem swoim w prawej dłoni wskazującym w dół. Z przodu jest jego kuzyn Wielki Książę Litwy Witold, otoczony z każdej strony zwycięskimi żołnierzami armii połączonej. Leżący mężczyzna to Ulrich von Jungingen, Wielki Mistrz Zakonu Krzyżackiego, który stracił życie podczas bitwy.

Litewski rzeźbiarz Vincas Grybas (1890-1941) stworzył pomnik Witolda Wielkiego w Kownie. Pomnik został wybudowany w Wysokim Panemunė w 1932 r. Pomnik został zniszczony przez sowiecki rząd w 1952 roku. Reprodukacja, która teraz stoi w miejscu pochodzi z 1988 roku i została wiernie odtworzona przy użyciu szkiców i modeli oryginału. Statua z brązu przedstawiająca Wielkiego Księcia Witolda z mieczem. W rogach piedestału pokonani żołnierze, wspierający wyższe partie piedestału, na którym stoi Witold: ruski żołnierz z tarczą przedstawiającą św. Grzegorza zabijającego smoka. Niemiecki Krzyżowiec, ze złamanym mieczem i z tarczą z niemieckim orłem u jego stóp tatarski i polski żołnierz, każdy z tarczą z orłem u jego stóp.

Pomiędzy tekstem, a datami jest medalion z mapą Litwy w XIV wieku.

Profesor Mečislovas Jučas w swojej książce *Bitwa pod Grunwaldem* (1960) kłóci się z badaniem Bitwy pod Grunwaldem Kuczyńskiego. M. Jučas skrytykował jego próbę zmniejszenia roli Witolda i jasno zademonstrował, że to nie było wcale zgodne z danymi źródłowymi. Litewski manewr został początkowo zaprzeczony przez M. Jučasa. Z jednej strony podkreślił, że porażka Litwinów w Bitwie pod

Grunwaldem jest fikcją Jana Długosza, podczas gdy kronika kontynuatora Johna of Posilge i *Cronica conflictus* „rozdziela dwa założenia – odwrót i ucieczkę”, a drugie założenie nie ma zastosowania u Litwinów. Później, M. Jučas nie wątpił, że „odwrót Litwinów był litewskim manewrem, który miał na celu rozproszenie żołnierzy wroga, tak aby z nienacka mogli ich zaatakować od tyłu. Trudno jest wyjaśnić powrót Litwinów na pole bitwy w jakikolwiek inny sposób, zwłaszcza ponieważ Litwini użyli tego typu manewru więcej niż raz”. Tu widzimy jedną nowość – manewr zwodniczego odwrotu jest wyjaśniony przez nie zbyt tradycyjny pomysł, że jest to taktyka tatarska i jest uważana za normalny litewski manewr.

- Tomas Baranauskas. „Žalgirio mūšis Lietuvos istorikų darbuose”. W: Viduramziu Lietuva można przeczytać na: <http://viduramziu.istorija.net/socium/zalgiomusis-istoriografija.htm>

Profesor Sven Ekdahl odnalazł w archiwach list napisany do Wielkiego Mistrza Zakonu Krzyżackiego dający całkiem jasne i wysoce wiarygodne wyjaśnienie tego co stało się pod Grunwaldem.

Drogi Mistrzu, jeśli Boska Opatrzność zorganizuje spotkanie z wrogami, aby walczyć, a ty ustawisz się w szeregu i ustawisz swoje siły przeciwko wrogom, radzimy, abyś wziął gości wojennych i najemników, których masz przy sobie, że bierzcie tych z nich, których uważacie za zdolnych, i ustalajcie ze swoimi dowódcami, aby byli posłuszni, gdy stoją w kolejce do walki, aby pozostali w formacji. Może się zdarzyć, że twoi wrogowie celowo pozwolą aby jeden lub dwa sztandary wycofały się lub uciekły: byłoby to celowe, ponieważ mają nadzieję, że mogą przerwać twoją formację bitewną w ten sposób, ponieważ ludzie zwykle lubią podejmować pościg, jak widać w Wielkiej Bitwie. Dlatego upewnijcie się, jeśli tak się stanie, tak ściśle, jak to tylko możliwe, i nalegajcie, aby wasi ludzie pozostali w swoich szeregach: ponieważ kiedy grupa żołnierzy lub szyk staje się zbyt pewna zwycięstwa, nie jest łatwo przywrócić ludzi, ponieważ wszyscy chcą podjąć pościg i myślą, że zwycięstwo zostało odniesione, i nie wiedzą, że to zwycięstwo może być w połowie przegrane. Z tego powodu radzimy wam w najbardziej przymusowy sposób, abyście trzymali swoich ludzi razem w swoich formacjach bojowych tak surowo, jak to tylko możliwe, i nigdy nie pozwalali im odejść od innych, dopóki nie zobaczycie, jak formacje wroga zachowują się za uciekającymi. I w ten sposób ostrożnie ustalacie to ze swoimi dowódcami, aby był mocno zachowany, ponieważ można to zaobserwować w takim przedsięwzięciu, gdy 20 lub 30 żołnierzy podejmuje pościg, że czasami powodują rozbitcie wielu formacji bojowych, ponieważ czasami mają nadzieję na zysk, ale zamiast tego ponoszą wielką szkodę.

- Sven Ekdahl. "Punkt zwrotny w Bitwie pod Grunwaldem w 1410 roku. W: *Lituanus*, Tom 56, Nr. 2 - Lato 2010, można zobaczyć pod adresem: http://www.lituanus.org/2010/10_2_06%20Ekdahl.html

Jonas Mačiulis-Maironis (1862-1932) – jeden z najślawniejszych litewskich poetów, był również katolickim księdzem i profesorem. Maironis napisał wiele wierszy. Wiele z nich znajduje się w jego najślawniejszym zbiorze wierszy *Pavasario Balsai* (Głosy Wiosny). Wiersz *Wieści nadeszły* został stworzony w Sankt-Petersburgu w 1902 roku. Jego wiersze pomogły ukształtować litewską narodową samoświadomość, promowały aspiracje wolnościowe i niepodległościowe. Bez wątpienia autorytet Maironisa jako autora podręcznika litewskiej historii (1891) w tamtym czasie odgrywał znaczącą rolę w umocnieniu nazwy Žalgiris.

Eina Garsas

Wiersz i pieśń folkowa

NADESZŁY WIEŚCI

Autor Jonas Mačiulis-Maironis

Właśnie nadeszły wieści z Prus:

Osiodłajcie swojego konia!

Rycerze zmierzają do naszego kraju

z potężną siłą.

Nie martw się, siostrze! Proszę, bądź dobrej myśli:

wrócę na żywo, hale i serdecznie do moja ojczyźnie, droga

Wielkie są bogactwa krzyżowców:

iglice z pobitego złota

Łaski wieże ich miast,

jedwabie ich skarby.

Przyniosę pruski miecz. Jedwabisty szal, który przyniosę.

Siostrze kochanie, będziesz miał szalik, złoty pasek i pierścionek.

Wiosna już nadeszła.

Usłysz skowronka w locie!

Ale nie ma wiadomości o tym,

kto poszedł walczyć.

Gdy słońce zaszło, bitwa szalała.

Tam moja miłość walczyła o swój kraj, tam moja miłość umarła.

Wszyscy moi przyjaciele śpiewają beztrosko,

Ubrani w lśniące jedwabie.
Jeśli chodzi o mnie, zawsze płacę
I o grobach marzę.
Drogie miłości, nie będę czuł uczuć, jak szepczesz.
Na moim smukłym palcu nie ustawisz złotego pierścienia!”

Przełożył Peter Tempest

Dostępne na: <https://allpoetry.com/News-Has-Come>

Istnieje moneta 500 litów upamiętniająca rocznicę 600 lat bitwy pod Grunwaldem (metal: złoto Au 999, średnica 33 mm, waga 31,1 g.). Została zaprojektowana przez artystę Rytasa Jonasa Belevičiusa. Stylizowana na krawędzi monety w XV wieku. Została wypuszczona w 2010 (edycja 5000 sztuk). Moneta została wybita w Mennicy Litewskiej UAB.

Awers monety przedstawia majestatyczną pieczęć Witolda Wielkiego. Rewers monety ukazuje scenę bitwy grunwaldzkiej, przedstawia szczegółowo ubiór jeźdźców i piechoty, zbroi, broni typowych dla tego okresu. W półkolu jest napisane Bitwa pod Grunwaldem 1410-2010.

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Dlaczego bitwy z 1410 i 1914 roku były i są tak ważne dla Polak, Litwy i Niemiec?
2. Czy ulice w Polsce, na Litwie i w Niemczech dalej powinny nosić nazwy Žalgiris / Grunwald / Tannenberg? Czy ulice noszące takie nazwy powinny być zmienione?
3. Jak powinniśmy dziś odpowiednio pamiętać wydarzenia z tamtego czasu z pola bitwy?

Dodatkowe źródła

1. Sven Ekdahl. „Punkt Zwrotny w Bitwie pod Grunwaldem w 1410.” W: *Lituanus*, Tom 56, Nr 2 – lato 2010. http://www.lituanus.org/2010/10_2_06%20Ekdahl.html
2. Sven Ekdahl. *Grunwald 1410. Studia nad tradycją i źródłami*. (Grunwald 1410. Studies on Tradition and Sources). Avalon, 2015.
3. Mečislovas Jučas. *Žalgirio mūšis* (Bitwa pod Grunwaldem). Vilnius, Lietuvos dailės muziejus, 2009.
4. D. Mačiulis, R. Petrauskas, D. Staliūnas. *Kas laimėjo Žalgirio mūšį?* (Kto wygrał Bitwę pod Grunwaldem?) Vilnius, Mintis, 2012.
5. W. Paravicini, R. Petrauskas. Vercamer G. *Tannenberg - Grunwald - Žalgiris 1410. Krieg und Frieden im späten Mittelalter*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2012.
6. Stephen Turnbull. *Grunwald 1410 Katastrofa Rycerzy Krzyżackich*. London, Osprey Campaign, 2003.

3.12 Reformacja

Anders Frøymark, Juhan Kreem i Vitalija Kasperavičiūtė

W 2017 roku pięćsetna rocznica Reformacji była obchodzona w krajach dookoła Morza Bałtyckiego, jednakże na różne sposoby i z różnym nasileniem. Na przykład w Danii, parę osób mogło nie zauważyć strumienia książek, wystaw i uwagi w mediach, podczas gdy w pobliskiej Szwecji obchody były mniej lub więcej widoczne w społeczeństwie. Z drugiej strony, papież został zaproszony do uczestnictwa w obchodach co było bardzo oczywistą celebracją wydarzenia, które kiedyś doprowadziło do rozłamu w zachodnim chrześcijaństwie.

Na Litwie Sejm (Seimas) zdecydował się ogłosić rok 2017 rokiem Reformacji. Decyzja Parlamentu została przyjęta dzięki faktowi, że wiele krajów chrześcijańskich świętowałyby 500 rocznicę Reformacji Lutrańskiej i uczciłoby rok 1517, kiedy Martin Luther (Marcin Luter) ogłosił swoje tezy. Uchwała Sejmu podkreśliła fakt, że Reformacja stworzyła wiele wspaniałych osobowości na Litwie, które pielegnowały i promowały miłość do języka ojczystego, były aktywne w obszarze pisania i kultury i ukształtowały system edukacji. Te osoby to m. in. Martynas Mažvydas (Martinus Mosvidius), Kristijonas Donelaitis (Christian Donalitus), Jonas Bretkūnas (Johannes Bretke, Bretkius) i Abraomas Kulvietis (Abramus Culvensis). Dodatkowo Reformacja przyspieszyła nowe społeczne, ekonomiczne, polityczne, i kulturalne procesy w Europie, co miało również dogłębny wpływ na Litwę.

W Estonii, tradycje lutrańskie były zawsze silne. W ogólnym postrzeganiu kościoła lutrańskiego zrobił dużo aby sprzyjać rozwojowi estońskiego języka i edukacji szkolnej. 2017 rok był świętowany najbardziej przez estoński kościół lutrański, które połączyły obchody ze stuleciem Estonii w 2018 roku. Również w 1924, kiedy był świętowany jubileusz przybycia Reformacji do Estonii kler podkreślił, że to Luther mówił o wolności i zatem pobudził Estończyków do całkowitego uzyskania wolności osobistej i politycznej. Pozycja Luteranizmu w estońskiej historii jest jednakże nie aż tak prosta. Pomimo, że wielu liderów estońskiego ruchu narodowego było lutrańskimi pastorami, organizacja kościelna sama w sobie była częścią starego reżimu i na przykład przejścia na rosyjskie prawosławie w XIX wieku wskazuje na to, że kościół lutrański nie mógł pokryć potrzeb duchowych ludzi.

Wydarzenia

Reformacja rozpoczyna się wraz z publikacją Dziewięćdziesięciu-pięciu Tez o Sile Po-błażliwości Martina Luthera w 1517 roku. Nie było konkretnego rozłamu pomiędzy katolikami, a powstałym odłamem luterańskim do Edyktu w Worms w 1521, gdzie Luther został wyjęty spod prawa, ale napięcia rosły w tych w latach, a pozycja Luthera i jego otoczenia stała się stopniowo bardziej radykalna.

Luther zaczął krytykować sprzedaż odpustów i niektóre aspekty nauczania o czyścicu i skarbnicy zasług. Reformacja rozwinęła dalej aby zawrzeć różnice pomiędzy prawem, a ewangelią, całkowitym poleganiu na Piśmie jako jedynym źródle właściwej doktryny i wierzenia, że wiara w Jezusa jest jedynym sposobem otrzymania wybaczenia Boga za grzechy raczej niż dobre uczynki.

W regionie Morza Bałtyckiego, wczesne przyjęcie myślenia reformacyjnego było przeważnie zjawiskiem miejskim, podczas gdy ludzie żyjący w okolicach wiejskich byli ogólnie zadowoleni z podążaniem za powtarzającymi się cyklami roku chrześcijańskiego, uczęszczając na święte obrzędy i posiadając księdza parafialnego jako mediatora pomiędzy niebem, a ziemią. W miastach umiejętność czytania i pisania była duża i była otwartość na nowe pomysły. XV wiek był czasem rosnących centrów miejskich w północno-zachodniej Europie. Miasta były miejscami intensywnego religijnego fermentu, a nowe ruchy religijne mniej lub więcej zintegrowały się z katolicką strukturą hierarchiczną obserwacji i prowadzenia. W następnym wieku Reformacja znalazła miasta gotowe do zmian. W Rydze, nauki Reformacji zaczęły się w 1522 roku, zaraz po tym jak zarejestrowano pierwszych kaznodziei w Tallinnie. We wtedy w duńskim mieście Malmö w 1527 roku, zakorzeniły się idee Reformacji.

Ten ruch zbiegł się ze zmianami na poziomie politycznym: narodzinami wczesnowspółczesnego księstwa. Książęta jak Henryk VIII w Anglii, Krystian III w Danii i Norwegii i Gustaw Waza w Szwecji nie byli pierwszymi, którzy dążyli do większej bezpośredniej kontroli nad swoimi terytoriami i zasobami, włączając te należące do kościołów i opactw, które były zwolnione z podatków ale postępowali z większą pewnością siebie niż ich poprzednicy, częściowo ożywieni ideologią reformacyjną, która również krytykowała własność kościoła i hierarchię religijną.

W tym samym czasie, autorytet papieża i centralnych instytucji kościoła cierpiały krzywdy z powodu Wielkiej Schizmy pod koniec XIV wieku i następującego Koncyliarzystwa. Wrażenie wśród katolickich wiernych w Europie było takie, że zostali pozostawieni sami sobie, hierarchia katolicka łatwo stała się ofiarą walk frakcyjnych i korupcji, a tylko pewne przewodnictwo Cesarza i świeckich książąt odniosło sukces w sprowadzeniu kościoła na odpowiedni kurs. Kluczową stratą dla przewodnictwa katolickiego

nie była może tak bardzo utrata autonomii, ale moralnego autorytetu – a to w klimacie religijnym zaznaczone zostało silnymi ruchami duchowymi wśród ludzi świeckich.

W niektórych miejscach ruch reformacyjny był radykalny i towarzyszyły mu ataki obrazoburcze, w których kościoły były gwałtownie oczyszczane z obrazów i przedmiotów należących do obrzędu katolickiego, a mnisi żebrzący zostali przegonieni ze swoich klasztorów. Bez zaskoczenia, takie sceny miały miejsce prawie wyłącznie w miastach gdzie Reformacja była bardzo popularnym ruchem. W obszarach wiejskich regionu Morza Bałtyckiego takie przypadki były rzadkie. Zamiast tego było nastawienie władców, które określało jakie podjąć ścieżki wydarzeń.

Przykładem jest szwedzki król, Gustaw Waza (1523-1560), który widział potrzebę ostrożnego stąpania aby nie podburzać oporu w kraju, w którym wiara katolicka była głęboko zakorzeniona i gdzie kult świętych był bardziej urodzajny w późnym średnio-wieczu niż prawie wszędzie indziej w świecie chrześcijańskim. Celem Gustawa było wzmocnienie finansów królestwa poprzez nacjonalizację własności kościelnej. To oznaczało, że większość opactw i klasztorów zostało zamkniętych ale przez lata z najmniejszym możliwym udręczeniem. Podczas gdy urząd biskupa został w Danii osłabiony, Gustaw utrzymał go ale pozbawił z zasobów finansowych. Wprowadzenie Reformacji trwało przez XVI wiek. Na synodzie w Uppsali w 1593 roku, zdecydowano ostatecznie, że kościół szwedzki powinien dostosować się do protestanckiego, jakim jest wiara luterkańska. Dwa lata później, opactwo Vadstena zostało zamknięte. Bunt w 1598 r. poprowadzony przez księcia Karola, najmłodszego syna Gustawa, usunął króla Zygmunta pod pretekstem, że naród protestancki nie może mieć katolickiego monarchy. To była ostatnia wojna domowa w Szwecji, ale odkąd Zygmunt został również Królem Polski i Wielkim Księciem Litwy, był to początek niszczących wojen pomiędzy Polską, a Szwecją w XVII wieku.

Podczas gdy luterkański odłam Reformacji odnosił sukcesy w większości regionu Morza Bałtyckiego, pojawiły się również przypadki wariantu zreformowanego (kalwińskiego), zwłaszcza w Polsce i w Wielkim Księstwie Litewskim, gdzie panowanie Zygmunta II Augusta (1548–1572) zostało zaznaczone tolerancją religijną. Wielokulturowość i wielowyznaniowość są czasem uważane za największy wkład Polski w kulturę europejską. Z dziesięcioma różnymi wyznaniem Wielkie Księstwo Litewskie pod tym względem nie miało sobie równych w XVI wieku, nawet w porównaniu z tak różnorodnymi krajami jak Polska i Siedmiogród (Transylwania). Wielkie Księstwo Litwy wyróżniało się Centralnej i Wschodniej Europie z powodu szybkości usankcjonowania prawnego wielowyznaniowości. Granice tolerancji zawężyły się zarówno w Polsce jak i na Litwie, ale zmiany zachodziły wolno i bez przymusu. Wielowyznaniowość przetrwała

do XX wieku. Można uważać, że XVI-wieczna Litwa była miejscem narodzin europejskiej tolerancji.

Zwłaszcza niektóre rodziny z wysokiej szlachty przeszły na wiarę zreformowaną. Pośród nich były części silnej i wpływowej litewskiej rodziny Radziwiłłów. Wybrali oni kalwinizm ponieważ lepiej pasował do planów osłabienia władzy Wielkiego Księcia, która w większej części była oparta na autorytecie kościoła, a oni chcieli ten wpływ zmniejszyć. W Prusach wiara luterańska była szerzona, ale większość polskich i litewskich podmiotów Zygmunta pozostała katolikami.

Liderzy kościoła rzymsko-katolickiego odpowiedziała Reformacją Katolicką, często nazywaną Kontrreformacją. Północno-zachodnia Europa za wyjątkiem większości Irlandii uległa wpływowi protestantyzmu. Południowa Europa pozostała głównie katolicka oprócz mocno prześladowanych Waldensów. Europa Centralna była miejscem Wojny Trzydziestoletniej i kontynuowania wyrzucania protestantów w Europie Centralnej aż do XIX wieku. Po II Wojnie Światowej, usuwanie etnicznych Niemców albo do Niemiec Wschodnich albo na Syberię, zmniejszyło protestantyzm w krajach Układu Warszawskiego, chociaż pozostało kilku członków tej wiary do dziś. Brak protestantów niekoniecznie narzuca porażkę Reformacji.

W 1534 roku został założony Zakon Jezuitów aby wesprzeć ożywienie i przeciwdziałanie wpływowi Luteranów i innych reformatorów. Jego głównymi metodami była edukacja i misje zagraniczne. W 1579 założyli Uniwersytet w Wilnie.

Koniec epoki Reformacji jest kwestionowany: można uważać, że zakończył się wraz z ustanowieniem wyznań wiary co zaczęło Epokę Prawosławia. Inni sugerują końcowe lata związane z Kontrreformacją, Pokojem Westwalskim (1648).

Efekty Reformacji w regionie Morza Bałtyckiego i poza

Efekty reformacji protestanckich i katolickich były głębokie. Jednym z najważniejszych efektów w dłuższym czasie było podniesienie ogólnego poziomu edukacji. Martin Luther nalegał aby było ogólne duszpasterstwo wszystkich ochrzczonych chrześcijan, co oznaczało, że wszyscy – kobiety i mężczyźni – mieli osobisty obowiązek w sprawach duchowych i zatem powinni umieć czytać Biblię i Katechizm. Również w świecie katolickim edukacja była używana jako środek do podnoszenia świadomości katolickiej. Zostały założone nowe zakony edukacyjne takie jak Urszulanki i Jezuici, a długo dystansowe efekty były takie same jak w świecie protestanckim.

Drukowanie książek w językach narodowych było również wspierane przez konflikty religijne. Katolicy i Protestanci wylewali katechizmy i inne książki religijne. Podając tylko kilka przykładów: W Finlandii, potem we wschodniej części Królestwa Szwecji, Mikael Agricola (ok. 1510-1557) rozwinął standard dla pisemnego fińskiego z jego

Abckiria w 1543 roku i wydanym fińskim tłumaczeniem Nowego Testamentu w 1548 roku. W międzyczasie w Königsbergu, Martynas Mažvydas (ok. 1510–1563), wydał pierwszą książkę drukowaną po litewsku, katechizm włączając elementarz w 1547 roku.

Założone nowe uniwersytety w następstwie Reformacji, takie jak w Königsbergu (1544), Wilnie (1579) i Tartu (1632).

Negatywną stroną było to, że Europa doświadczyła utraty poczucia wspólnoty. Wiara katolicka i katolicka liturgia łączyła element od Tromsø na północy do Syrakuzy na południu, od Wilna na wschodzie do Santiago de Compostela na zachodzie. Teraz członkowie różnych religijnych wyznań skończyli toczyć wojny przeciwko sobie. XVII-wieczna Europa, szczególnie była rozdzielana wojnami, które przynajmniej częściowo były motywowane religią.

W regionie Morza Bałtyckiego, Reformacja miała większe konsekwencje niż w większości części Europy. Środowisko polityczne przeszło długotrwałe zmiany, na przykład, poddanie się Norwegii Królestwu Duńskiemu w 1537 po wymuszonym rozwiązaniu Norweskiego Kościoła Prowincjonalnego – najsilniejszej politycznej i ideologicznej siły organizującej w Norwegii późnej epoki średniowiecza, której liderem był katolicki arcybiskup Nidaros (Trondheim). Innym przykładem jest kryzys i rozwiązanie średniowiecznych Inflant gdzie racja bytu (raison d'être) Zakonu Krzyżackiego i biskupów katolickich z rozległą mocą świecką została osłabiona. Członkowie Zakonu, włączając Mistrza Gottarda Kettlera, który przeszedł na luteranizm. O ziemie tego osłabionego średniowiecznego księstwa walczyły kolejno Polska, Litwa, Dania, Szwecja i Rosja.

Południe Inflant, Unia Lubelska z 1569 r. stworzyła pojedyncze państwo. Rzeczpospolita Obojga Narodów, znana również jako Rzeczpospolita. Ta sytuacja geopolityczna stworzyła silne państwo katolickie. Z tego powodu Reformacja katolicka była ciężkim ciosem na Litwie i w Polsce.

Podczas gdy Kościół Katolicki walczył o swoją niepodległość w czasie średniowiecza, ruchy zreformowane szukały protekcji i wsparcia od światowych władców i częściej kończyli nie jako państwa kościelne. To mogło w dłuższej perspektywie przyczynić się do osłabienia ich wytrzymałości w czasach politycznej opresji i/lub okupacji. Zważmy jako kontrast rolę kościoła katolickiego na Litwie i w Polsce podczas okupacji sowieckiej i rządów komunistycznych.

Aspekt godny uwagi Reformacji na północy to jej wpływy na mniejszości etniczne takie jak Lapończycy (Sami). Na koniec średniowiecza, Lapończycy zostali ochrzczeni, mieli imiona chrześcijańskie i pościli w piątki. Reformatorzy, jednakże uważali ich za

pogan i gardzili ich poszczeniem jako próżnymi wysiłkami w uzasadnieniu przez uczynki. Zatem Lapończycy zostali poddani drugiej chrystianizacji.

Podczas gdy świat zachodniego chrześcijaństwa był rozdarty dyskusjami, a nawet walkami nad dobrym sposobem podążania za Chrystusem, wschodnie kościoły ortodoksyjne zostały mniej dotknięte. Liturgia i nauczanie kościoła ortodoksyjnego najwyraźniej zostały stabilne. Jednakże biskupi prawosławni na dużym terytorium Wielkiego Księstwa Litwy, być może z bardziej politycznych niż religijnych powodów, negocjowali z papieżem w Rzymie aby uformować unię, bez porzucania cech charakterystycznych ortodoksyjnego życia religijnego i liturgicznego. Wynikiem tego była Unia Brzeska w 1595 roku, która zaowocowała tak zwanym Kościołem Ruskim lub Cerkiewnym – kościołem ze wschodnim obrzędem podporządkowanym pontyfikatowi rzymskiemu. Takie kościoły dalej formują część krajobrazu religijnego wschodniej i centralnej Europy.

W krajach gdzie Reformacja przeważała kościoły katolickie były relatywnie łatwo przekształcane aby służyć kongregacjom luterańskim. Często stare rzeźby nad ołtarzami i obrazy świętych były przechowywane lub przenoszone do mniej widocznych miejsc. W innych przypadkach, zmiany były bardziej kompleksowe.

Kościół św. Piotra w Malmö jest gotyckim XIV-wiecznym kościołem, który od pokoleń służył jako katolicka kongregacja w tym zamożnym mieście nadbrzeżnym. Malmö dowiodło bycie urodzajnym miejscem dla myśli reformacyjnej, a Reformacja w Malmö przeprowadzona z napadami obrazoburczymi, które były poza tym niecodzienne w krajach nordyckich. Wiele ołtarzy i obrazów świętych zostało zniszczonych w 1529 i w 1555 roku, ściany zostały pobielone aby przykryć obrazy katolickich malowideł ściennych. Wnętrze zostało przebudowane aby służyć świętemu protestanckiemu nabożeństwu wraz z ławkami w ułożonych blokach i amboną w pozycji dominującej. Zamiast obrazów świętych, które wносиły kolory do wnętrza, ściany zostały wypełnione epitafiami bogatych kupców i księży.

Fig. 162: Kościół św. Piotra w Malmö

Zdjęcie: Anders Fröjmark

Taka sama łatwość z jaką kościoły katolickie można było przekształcać dla celów protestanckich, mogło to również zadziałać w drugą stronę. Niektóre kościoły zbudowane w czasach katolickich i później zreformowane, zostały ponownie przekształcone na kościoły katolickie w XX wieku, na przykład Katedra św. Jakuba w Rydze i wiele kościołów na Pomorzu.

Na Pomorzu również odnajdziemy ten przykład kościoła, który został zbudowany jako dom kultu protestanckiego, ale w późnych latach 40-tych XX wieku został przekształcony na kościół katolicki. Jest to dawny kościół dworski w Kulicach niedaleko Nowogardu. Kościół został wzniesiony na ziemiach posiadłości rodziny Bismarck w 1865 roku. Pomorze było wtedy głównie protestanckie i mówiło po niemiecku. Wraz ze zmianami po II Wojnie Światowej, Niemcy zostali zmuszeni do opuszczenia terytoriów na wschód od Odry, a wprowadzili się polscy katolicy, często przymusowo ewakuowani z części Polski, która została zaaneksowana do Związku Radzieckiego.

Fig. 163: Dawny Kościół Dworski w Kulicach
Zdjęcie: Vitalija Kasperavičiūtė

Fig. 164: Dawny Kościół Dworski w Kulicach
Zdjęcie: Vitalija Kasperavičiūtė

Ostatnia wojna domowa w Szwecji miała miejsce w 1598. Szwedzki król Zygmunt (również Zygmunt III Polski i Litwy) został wyzwany przez własnego wuja, księcia Karola. Decydująca bitwa miała miejsce w Stångebro niedaleko Linköping 25-ego września 1598 r. Zwycięstwo odniósł Książę Karol, a Zygmunt uciekł ze Szwecji. Okropne i pozornie niekończące się wojny pomiędzy Szwecją, a Polską postępowały. W Szwecji, książę Karol stracił kilku szlachciców, których jedynym przestępstwem była lojalność wobec ich prawowitego króla.

Na polu bitwy został wzniesiony pomnik w 1898. Napis nie mówi ani o wojnie domowej ani o buncie, ale o tym, że „Dziedziczona wolność i wiara ewangeliczno-luterańska zostały uratowane dla ludzi Szwecji” Jest to jednakże wątpliwe czy tradycyjne wolności lub religia większości Szwedów były rzeczywiście zagrożone panowaniem króla Zygmunta.

Fig. 165: Pomnik Stångebro w Linköping, Szwecja
Zdjęcie: Anders Fröjmark

Po porażce króla Zygmunta w 1598 roku, szereg szwedzkich katolików opuściło Szwecję do Polski razem z królem. Tu czcili tradycje swojej starej ojczyzny. Kopie *Brewiarza Rzymskiego* wydrukowane dla Polski (1631) zawierały dodatek z patronami świętymi Królestwa Szwecji, którzy nie byli dalej czczeni w ich ojczyźnie. W herbie polskich królów dynastii Waza, trzy korony i lew, symbole królestwa szwedzkiego, są połączone z polskim orłem i litewską „Pogonią”.

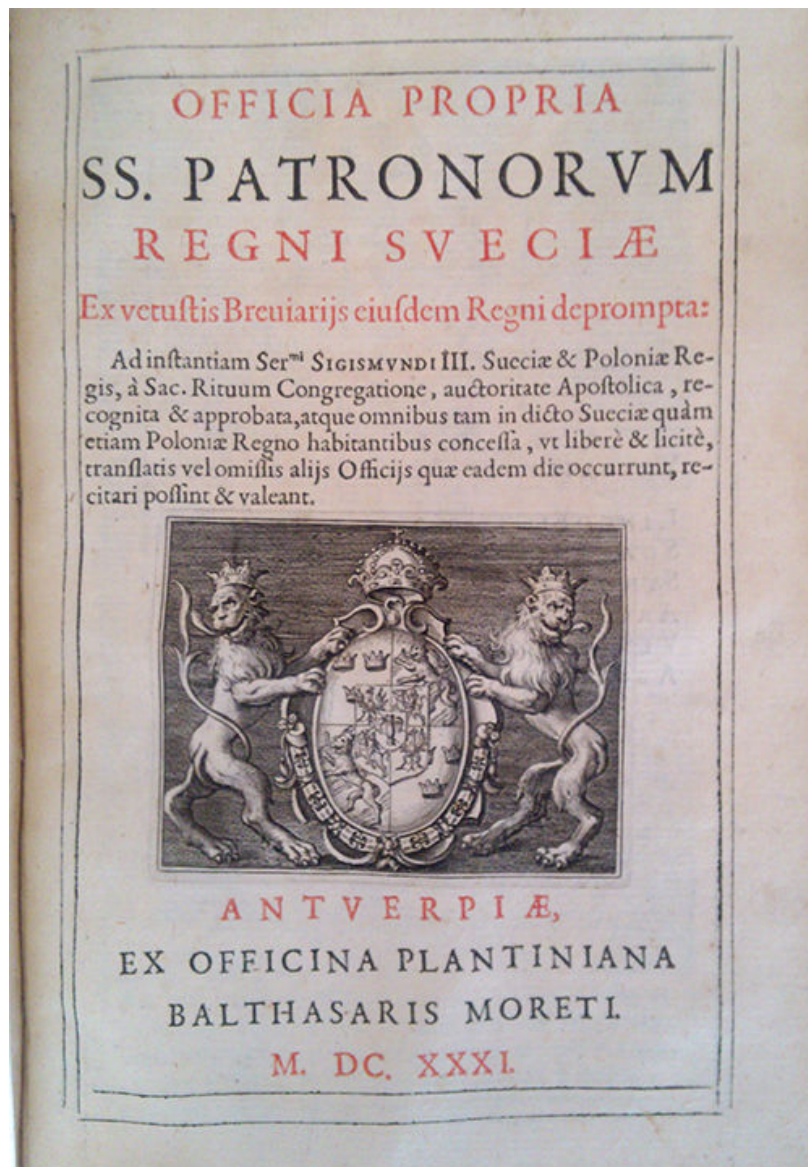

Fig. 166: Drugie Życie dla Szwedzkiego Katolicyzmu w Polsce
Strona tytułowa dodatku

Peder Laurensen, reformator z Malmö w 1530 r.

Oni utrudniają prawdziwe nauczanie ewangeliczne we wszystkich krajach pośród biednego plebsu, których dalej pętają ich starymi tradycjami i bezbożnymi, sztucznymi posługami z uwiązaniem, zastraszaniem, opodatkowaniem, uwięzieniem i niepokojem. Cały ten przychód i opłaczalny zwyczaj nie służy chwale Boga ani dobrym chrześcijańskim manierom, ale tylko ich własnym cielesnym zwycięstwom i szkodom i prześladowaniom biednych.

- Peder Laurensen, Malmö 1530, cytata Martina Schwartz Laustena. *Reformationen i Danmark*. 2016. s. 87–88.

Malmö-bogen (1530) zostało wydrukowane w wtedy duńskim mieście Malmö i odkrywa idee Reformacji jak rozumianej w środowisku miejskim.

Powiedzielibyśmy prawdziwie, że biedny człowiek, chłopiec czy dziewczyna, które siedzi na wozie z obornikiem i wyśpiewuje dziesięć przykazań boskich lub chwali Pana; on czy ona są lepsi i bardziej warci w oczach Boga niż wielu księży, mnichów lub kanoników, którzy stoją od rana do wieczora, szemrając i żądając bez prawa wiary chrześcijańskiej lub pobożności nie dbając o to co mówią, śpiewają czy czytają.

- Malmø-bogen, 1530, fol. 42r/v.

Szpital i dom ogólny zostaną dalej zorganizowane aby pomóc i dać odpocząć biednym, chorym, bardzo starym i niepełnosprawnym, ze szczerą pomocą i opieką, z datków ołtarzowych, cechów i innych krzywdzących użyć, które były praktykowane w przeszłości..

- Malmø-bogen, 1530, fol. 78v.

Nie wyrzucimy obrazów lub malowideł lub nie zamkniemy ich, tak długo jak nie będą używane w inny sposób niż chrześcijański tak jak tu zostało powiedziane. Ale nie będziemy ich honorować klękaniem lub daremnymi kosztami w formie świec, strojów, ofiar, złota, srebra czy pieniędzy. Ale takie powinny zostać należyście przekazane żyjącym obrazom Boga, naszym biednym braciom i siostram, wobec których mamy boskie wskazówki i przykazania aby przekazywać ubrania i jedzenie tak jak nie mamy względu na kufry, kamienie i martwe sztuczne obrazy.

- Malmø-bogen, 1530, fol. 103v.

Martin Lipp (1854–1923), luterański pastor, poeta i historyk stworzył pierwszą historię kościoła w języku estońskim, która odzwierciedla przybycie Reformacji do Inflant:

I przybył Knöpken. Przybycie tego skromnego nauczyciela stało się dużo ważniejsze niż przybycie 10 rycerzy lub zuchwałych arcybiskupów na ich koniach czy w ich uroczystych powozach do stolicy Inflant.

- Martin Lipp. *Kodumaa kiriku ja hariduse lugu*. Jurjew, 1897.

Hvorfor er vi så rige og lykkelige? Nielsa Kærgårda (Dlaczego jesteśmy tak bogaci i szczęśliwi?) jest jedną z kilku książek z serii kierowanych do ogółu społeczeństwa w Danii ze względu na 500 rocznicy Reformacji. W tej 71-stronnicowej książce, punktem wyjścia jest pytanie czy jest jakiegokolwiek połączenie pomiędzy bogactwem, a ogólną jakością życia państw opiekuńczych na Północy dnia dzisiejszego i faktu, że te wszystkie kraje były pod wpływem Reformacji luterańskiej. Nie jest zaskoczeniem, Kærgård, Profesor Ekonomiki Rolnictwa na Uniwersytecie w Kopenhadze, nie przedstawia żad-

nej prostej odpowiedzi na zadane pytanie, ale raczej pomaga sformułować je w bardziej sprecyzowany sposób.

Kronika Dionysiusa Fabriciusa, który sympatyzował z katolikami, napisał w Inflantach pod koniec XVI lub na początku XVII wieku.

Nad czym jeszcze powinien człowiek się zastanowić – że ziarno tej najbardziej niefortunnej herezji zostało najpierw zasiane w 1538 roku, w Tartu, nie w Rydze, Tallinnie lub w jakimkolwiek mieście portowym Inflant, gdzie była obecna głowa kościoła Hermann Bay. Nie zostało to zrobione przez wykształconego człowieka, ale przez kuśnierza, prostego i rubasznego o imieniu Michał, który przybył do Inflant z Nürnbega, wysłany nie wiem przez kogo, Boga czy kogoś innego jako zwiastun Diabła.

- Dionysius Fabricius. *Liivimaa ajaloo lühiülevaade. Dionysii Fabricii Livonicae historiae compendiosa series*. Johannes Esto Ühing. s. 162-163.

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Co oznacza dla Ciebie słowo Reformacja osobiście/w oparciu o ten artykuł i źródła?
2. Świat/Europa rozdarte?
3. Potrzebne narzędzie modernizacji?
4. Powrót do prawdziwej religii? Odejście od prawdziwej religii?
5. Wydarzenie w przeszłości bez związku z problemami, których doświadczamy dziś?

Dodatkowe źródła

1. *Die Baltischen Lande im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung: Livland, Estland, Ösel, Ingermanland, Kurland und Lettgallen: Stadt, Land und Konfession 1500–1721. Teil 1–4*. Ed. Matthias Asche, Werner Buchholz and Anton Schindling. (Ziemie Bałtyckie w okresie Reformacji i Konfesjonalizacji) (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung 69–72). Münster, Aschendorff, 2009–2012.
2. Kęstutis Daugirdas. „Reformacja w Polsce-Litwie jako Europejski Proces Tworzenia Kontaktów”. W: *Historia Kościoła i Kultury Religijnej*, tom 97:3–4 (2017), s. 356–368.
3. Martin Schwartz Lausten. *Reformationen i Danmark* (Reformacja w Danii). 4. ed. København, Eksistensen, 2016.
4. Ingė Lukšaitė. „Reformacja na Litwie: Nowe Spojrzenie: Historiografia i Interpretacja.” W: *Lituanus: Kwartalnik Litewski*, tom 57:3 (2011), s. 9–31.

3.13 Gustaw II Adolf

Anders Fröjmark, Jörg Hackmann, Lea Kõiv, Janet Laidla i Mati Laur

Podczas wczesnego okresu współczesnego, Morze Bałtyckie zostało otoczone przez rosnące imperium szwedzkie. Zmiany wojskowe i administracyjne umożliwiły nordyckiej i dalekiej Szwecji stać się wpływowym graczem w sprawach europejskich. Jednym z władców związanych ze szwedzkim sukcesem jest Gustaw II Adolf (1594–1632). Jego reformy wojskowe pomogły Szwecji stać się siłą militarną podczas europejskiej Wojny Trzydziestoletniej i jest czasem nazywany jednym największych dowódców wojskowych wszechczasów lub „Lwem Północy”.

Gustaw II Adolf, jego następcy i doradcy wprowadzili kilka reform dotyczących służby cywilnej. Uniwersytet w Uppsali został zreformowany i założono nowe uniwersytety w Tartu (1632), Åbo/Turku (1640) i Lund (1666) w XVII wieku, dodatkowo wraz z innymi instytucjami edukacyjnymi takimi jak licea w Tallinnie w 1631 r. Celem szwedzkich władców było podniesienie poziomu edukacji wśród zwykłych ludzi zakończone rozwojem sieci szkół wiejskich. W późniejszej części XVII wieku, Szwecja była znana jako twierdza luteranizmu, dlatego w edukacji starała się zadbać o edukację religijną jak również o jedność kościoła luteranckiego we wszystkich swoich posiadłościach. W prowincjach bałtyckich, kościół szwedzki i polityka edukacyjna zachęcała do rozwoju estońskiej i łotewskiej ortografii i gramatyki.

Wszystko to doprowadziło do zróżnicowanego odbioru szwedzkiej władzy w XVII wieku. W estońskiej historiografii i świadomości narodowej, na przykład, ten okres stał się znany jako „stary dobry szwedzki czas” w przeciwieństwie do panowania carów od XVIII wieku z dużą autonomią dla niemiecko-bałtyckiej szlachty. Odbiór jest dużo bardziej zróżnicowany w Niemczech jak pokazują źródła i różni się bardzo od punktu widzenia Polski-Litwy, gdzie wojna polsko-szwedzka 1655-1660 jest nazywana „potopem” z powodu ogromu zniszczeń, które przyniosła.

W Szwecji, Gustaw Adolf jest głównie postrzegany jako król wojownik, ale powinien być również pamiętany jako fundator uniwersytetów na przykład jako założyciel Biblioteki Uniwersytetu w Uppsali. Książki były w większości łupami wojennymi. Polscy uczeni publikują katalogi trzymanyh książek w Bibliotece Uniwersytetu w Uppsali, które kiedyś należały do bibliotek w dzisiejszej Polsce.

Gustaw Adolf jest również pamiętany jako założyciel wielu miast i miasteczek, włączając Gothenburg w Szwecji i Nystad/Uusikaupunki w Finlandii. Specjalne ciasto jest jedzone 6 listopada w dzień rocznicy jego śmierci.

Gustaw Adolf podbił Rygę w 1621 roku, jest to epizod powtarzających się polsko-szwedzkich wojnach w XVII wieku. Upamiętnia to dużo późniejszy historyczny witraż w Katedrze w Rydze wykonany w 1884 roku. Tutaj dzieci pozdrawiają zdobywcę Rygi, witany jako rzecznik protenstancyzmu – należy zauważyć Biblię w rękach duchownego – z kwiatami wchodzącego do katedry.

Fig. 167: Historyczny witraż w katedrze w Rydze
Zdjęcie: Anders Fröjmark

Kołysnaka „Przybyli Szwedzi”

Istnieją dwie dziecięce piosenki, dające interesujący pogląd na udział Szwecji w Wojnie Trzydziestoletniej.

Przybyli Szwedzi
Wzięli wszystko ze sobą
Wybili okna
Zabrali ołów

Zamienili w kule
I wybili wszystkich chłopów.

- Macht auf das Tor – Alte deutsche Kinderlieder. Pod red. von Maria Kühn. Königstein im Taunus, 1905.

To jest podobna kołysanka, która straszy dzieci przed snem nadchodzącymi siłami szwedzkimi. Axel Oxenstierna (1583-1654) był doradcą króla Gustawa II Adolfa i królowej Krystyny i miał ważną rolę w wojnie.

Módlcie, się dzieci, módlcie
Jutro nadchodzą Szwedzi
Jutro nadchodzi Oxenstern
Nauczy dzieci się modlić
aMódlcie, się dzieci, módlcie

- *Der Kinder Lustfeld*. Pod red. H. Dittmar. Frankfurt, 1827. Nowa edycja Gottlob Dittmar. Bielefeld, 1872-1878.

Wojna Trzydziestoletnia była ważnym tematem w poezji pisanej w Akademii Gustawina w Tartu. Poeci widzieli wojnę jako ułomność ale wychwalali Gustawa II Adolfa, jako odważnego generała i heroicznego zwycięzcę. Fragment wiersza Georg Stiernhielm, szwedzkiego oficjela, poetę i uczonego w Tartu.

/--/
O szwedzi, Nasze cnoty wyśmiewali jako niecywilizowane

I naszą erudycje wyśmiewali
Niemcy, Francuzi, Włosi
I bezwstydni Hiszpanie;
I uważali aby nazywać
Szweda haniebnie prostym.

Teraz, jednak, (coż za wspaniała zmiana!)

Patrz Niemcy, Francuzi, Włosi
I bezwstydni Hiszpanie
I świat – wprowadzony w osłupienie
Waszym pięknem i elegancją.
Oni oddają cześć
Wam Szwedzi, wykształcony narodzie,
Waszej wojnie i waszym muzom.
Ale skąd przyszła zmiana?

Gdzie jeszcze Bóg daje
Narodowi wspaniałego lidera;
Błogosławiony ubogaca
Nas szczęściem
GUSTAW, wielki bohater,
Majestatyczny i mądry,
Bogobojny triumfuje
W cnocie, wojnie i wykształceniu,
Mężny, potężny, piękny
To on
Stoi za swoim narodem
W szczęściu
I dziękczynnej okazałości.
/--/

Fig. 168: Pomnik Gustawa II Adolfa
za głównym budynkiem Uniwersytetu w Tartu
Zdjęcie: Janet Laidla

Pomnik został wzniesiony w 1928 roku na 10 rocznicę niepodległości Republiki Estonii i w oczekiwaniu na 300 rocznicę utworzenia uniwersytetu. Podczas okresu sowieckiego, pomnik został zdjęty i zniszczony (ostroga z buta przetrwała i jest przechowywana w Muzeum Uniwersytetu w Tartu). Nowy pomnik został wzniesiony w 1992 roku.

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Porównaj niemieckie i szwedzkie źródła i przedyskutuj różne poglądy na szwedzkie panowanie w XVII wieku.
2. Przedyskutuj znaczenie inauguracji pomnika szwedzkiego króla podczas 10 rocznicy obchodów dla Republiki Estonii
3. Jak przedstawiana jest wczesno-współczesna w historii Twojego kraju?

Źródła dodatkowe

1. Marcus Junkelmann. *Gustav Adolf (1594-1632): Schwedens Aufstieg zur Großmacht* (Sweden's ride to great power). Pustet, Regensburg, 1993.
2. Michael Roberts. *Szwedzkie doświadczenie imperialne 1560-1718*. London, Cambridge University Press, 1979.

3.14 Bałtyckie Prowincje Łotwy Estonii pod Władaniem Rosyjskim w XVIII Wieku

Mati Laur, Valdis Teraudkalns i Alexandr Filyushkin

Zgodnie z popularną tradycją, istnieją różne okresy w historii estońskiej i łotewskiej: duńskie, krzyżackie, polskie, szwedzkie i rosyjskie okresy. Ostatni okres trwał dwa stulecia po podboju Inflant i Estonii przez Rosję podczas Wielkiej Wojny Północnej (1700-1721). Obszar administracyjny prowincji estońskiej składał się z północnej części dzisiejszej Estonii, podczas gdy prowincja Inflant składała się z południowej części dzisiejszej Estonii jak również północnej części Łotwy plus miasto Ryga.

Istotne jest, że Bałtyk został podbity przez Imperium Rosyjskie jako część Imperium Szwedzkiego. Było to uznawane za dawna prowincję Szwecji, a w odległej przeszłości za ziemię niemiecką. Estończycy i Łotysze w XVIII wieku nie byli uważani przez imperium jako narody niepodległe. Byli określani jako dawni poddani Niemiec i Szwecji, a teraz poddani Rosji. Niemiecko-bałtycka szlachta stała się ostoją Rosji w krajach bałtyckich.

Podbój wojskowy krajów bałtyckich przez armię rosyjską zakończył się do 1710 roku, kiedy Ryga i Tallinn zostały przejęte. Struktura administracyjna ziem bałtyckich w Imperium Rosyjskim w XVIII wieku była złożona.

W 1796 roku, po trzecim rozbiórce Polski, trzy prowincje zostały uformowane w regionie Bałtyku, które istniały przez XIX wiek: Livlan (Inflanty, o różnych granicach geograficznych od średniowiecznych Inflant, Estland (Estonia), i Kurlandia.

Rosyjska władza, niemiecka klasa panująca razem z dominującym kościołem protestanckim i rdzenną populacją Estończyków i Łotyszy, głównie poddani, stworzyli kolorowy i przeciwny skład w regionie bałtyckim po Wielkiej Wojnie Północnej. Tam pozostała daleko-sięgająca autonomia pod panowaniem rosyjskim, wspieranym przez niemiecko-języczną luterańską klasę wyższą. W pełni rozwinięty ład administracyjny i dobrze zorganizowana biurokracja wprowadzona przez Szwedów pozostała w mocy. Podczas XVIII wieku były dwa przeciwne nurty myślowe w administracji Inflant i Estonii: z jednej strony niemiecko-bałtycka szlachta dążąca do utrzymania i poszerzenia

dotychczasowego statusu prowincjonalnego, a z drugiej strony władze rosyjskie, które chętnie chciały bardziej włączyć Bałtyk do Imperium Rosyjskiego aby ujednoczyć system administracyjny.

Wraz z rozszerzaniem się Absolutyzmu podczas panowania Katarzyny II, presja na prowincje Bałtyckie nasiliła się. Autonomia bałtycka zderzyła się bezpośrednio z żądzą Carycy o więcej władzy; jej celem było wprowadzenie systemu praw progresywnych w całym jej imperium bez brania pod uwagę narodowych, religijnych lub geograficznych cech charakterystycznych ludzi. Z końcem panowania Katarzyny II rozpoczął się okres impasu pomiędzy prowincjami bałtyckimi, rosyjskim rządem centralnym ciągle zmierzającym do pełniejszej integracji Bałtyku do Imperium Rosyjskiego ale jeszcze nie w pozycji aby unieważnić autonomię z dnia na dzień.

Johann Gottfried Herder (1744–1803), jeden z najbardziej wpływowych niemieckich pisarzy i myślicieli w czasi Oświecenia:

Inflanty prowincjo barbarzyństwa, luksusu, ignorancji, aroganckiego poczucia wolności i niewolnictwa, ile musi zostać zrobione aby zniszczyć barbarzyństwo i wymazać ignorancję, a potem być w stanie szerzyć kulturę i wolność.

- Johann Gottfried Herder. *Journal meiner Reise im Jahr 1769*. Pod red. Karl-Maria Guth. Berlin, 2013. s. 15.

W Inflantach żyłem wolny i nieskrępowany, ucząc, pracując tak ciężko jakbym więcej miał nie żyć.

- Johann Gottfried Herder. *Sämtliche Werke in vierzig Bänden, Bd. 40*. Stuttgart, Tübingen, 1853. s. 127.

Katarzyna II (1729-1796), Caryca Rosji od 1762 roku, wiodąca postać podczas okresu oświeconego Absolutyzmu.

Mała Rosja, Inflanty, i Finlandia są prowincjami, które są rządzone zgodnie z przywilejami im nadanymi, a pogwałcenie byłoby wielce nieroztropne. Traktowanie tych prowincji jako obce kraje, uważanie ich w ten sposób byłoby wielkim błędem i ogromnie głupie. Te prowincje muszą po prostu poczuć się rosyjskie i zaprzestać być wilkami wolącymi wędrować przez lasy.

- *Сборник Императорского Русского Исторического Общества, Vol. 7*. Sankt Petersburg, 1871. s. 348.

Macie niemieckie, polskie i szwedzkie prawa i nie można zaprzeczyć, że sędziowie zniekształcili prawo dla własnej wygody, ale dostaniecie teraz prawa, które są dobre i szczerze, tak aby wszyscy byli zadowoleni. Otrzymacie prawa jak nigdy wcześniej, i mam nadzieję, że nikt nie stanie ku temu na przeszkodzie.

- Reinhold Stael von Holstein. "Die Kodifizierung des baltischen Provinzialrechts."
W: *Baltische Monatsschrift* 52 (1901). S. 185-208, 249-280, 305-358, tu s. 272.

Nie jest możliwe aby prawa Inflant były lepsze niż nasze, ponieważ nasze zostały napisane z ludzką miłością i nie mogą udowodnić, że ich są takie jak nasze, kiedy niektóre z ich praw są barbarzyńskie i niezmienione [...] Jeśli chcą wyrazić swoje solenne zastrzeżenie, zażądalibyśmy aby utrzymać karę śmierci i tortur i prosilibyśmy, że nasza słusność nigdy nie musiała być zarządzana aby najpierw wojsować przeciwko intrygom i matactwom. Zachowujemy prawo do utrzymania opowowania i nieregularności w obrębie naszej legislacji itd. cokolwiek inni bardziej oświeceni ludzie wokół nas mogą myśleć o takim szaleństwie.

- Alexander Brückner. "Die Verhandlungen der „grossen Kommission“ in Moskau und St. Petersburg 1767–1768." W: *Russische Revue* 22. Sankt Petersburg, 1883. s. 325-356, 411-432, 500-541, here s. 507-508.

Transparent obywateli miasta Dorpat (Tartu) podczas wizyty Katarzyny II w 1764 roku.

Najłaskawsza Caryco! Rzucami Ci się pod Twoje stopy
Rozkoszując się hołdem i współczuciem
Z powodu naszej poważnej sprawiedliwej rady
Umieszcza na nas wielkie brzemię
Rozłam i walka zwyciężają w naszych szeregach
Dlatego sparwiedliwość i polityka są w nieładzie

- "Illumination in Dorpat Ao 1764 bey dem Daseyn Ihro Kayserl. Majestæt Catharina II". In *Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Wapen etc. von Johann Christoph Brotze, tom. 3, Nr. 107. Akademische Bibliothek der Lettischen Universität (Latvijas Universitāte, Akadēmiskābibliotēka).*

Fig. 169: Tartu w 1764
Hermann Eduard Hartmann. "Das Inland", 1860, nr 14.

Opinia Inflanckich Rządców Okręgowych.

Tak jak Wasza Cesarska Mość posiada z łaski i miłosierdzia, co nie może być wystarczająco wychwalane, w Twoich najwyższych słowach ma najbardziej miłostwie raczyć aby zachować prawa i przywileje ziemi i zatem przede wszystkim te prawa i przywileje wspomniane tu są według uznania Waszej Najwyższej Cesarskiej Mości, które pozornie nie mogą zostać zjednane z niektórymi artykułami administracji rządowej wprowadzonymi w Rosji.

Te prawa i przywileje są, jednakże, 1) takie, że wszystkie rządowe i sądowe procedury będą przeprowadzane i rejestrowane w języku niemieckim; 2) że wszystkie urzędy cywilne w Inflantach (z wyjątkiem tylko głów rządów), będą narodowości niemieckiej, ojczyste dla ziemi i najlepiej szlachty Inflant; 3) że wszystkie nasze prawa, sądy, statuty i tradycje przyniesione wraz z nami pozostaną niezmienione i 4) że najcenniejsze z tych przywilejów Wasza Cesarska Mość zapewni, że to czym Twoi sławni przodkowie nas obdarzyli, nie zostanie w najmniejszym stopniu odebrane.

- Friedrich Bienemann. *Die Statthalterchaftszeit in Liv- und Estland (1783–1796). Ein Capitel aus der Regentenpraxis Katharinas II.* Leipzig, 1886 [Nachdruck Hannover-Döhren 1973]. s. 62.

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Dlaczego bałtycko niemiecka szlachta chciałaby utrzymać ich oddzielne prawa w Imperium Rosyjskim?

2. Dlaczego Imperium Rosyjskie chciałoby zbliżyć prowincje Bałtyckie do imperium?
3. Gdzie jest równowaga w szanowaniu praw mniejszości i integrowania ich z krajem jako całością? Czy dyskusja na temat integracji ma miejsce w Twoim kraju?

Źródła dodatkowe

1. Baltische Länder. *Deutsche Geschichte im Osten Europas* (Kraje bałtyckie. Historia Niemców w Europie Wschodniej). Pod red. Gerta von Pistohtkors. Berlin, 1994.
2. Indrek Jürjo. *Aufklärung im Baltikum. Leben und Werk des livländischen Gelehrten August Wilhelm Hupel (1737-1819)* (Oświecenie nad Bałtykiem. Życie i Praca Inflanckiego Uczzonego Augusta Wilhelma Hupela). (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, 19). Köln, Weimar, Wien, 2006.
3. Mathias Mesenhöller. *Ständische Modernisierung. Der kurländische Ritterschaftsadel 1760-1830* (Polepszanie Stanowiska Społecznego. Szlachta Kurońskiego Rycerstwa 1760-1830). Berlin, 2009.
4. Ralph Tuchtenhagen. *Zentralstaat und Provinz im frühneuzeitlichen Nordosteuropa* (Rząd centralny i prowincji we wczesno-współczesnej, północno-wschodniej Europie), (Veröffentlichungen des Nordost-Instituts, 5). Wiesbaden, 2008.

3.15 Otto von Bismarck - Bohater czy Antybohater?

Juhan Kreem i Christian Pletzing

Pruski premier i Kanclerz Niemiec Otto von Bismarck (1815-1898) był osobowością, która była postrzegana kontrowersyjnie daleko poza granicami Niemiec.

Po jego odwołaniu w 1890 roku, Bismarck został centralną postacią w Rzeszy Niemieckiej. Nie tylko liczne pomniki, pośród nich 34-metrowy pomnik Bismarcka w Hamburgu, ale również 240 m. „Wieża Bismarcka” upamiętniające „Żelaznego Kanclerza” i założyciela Rzeszy. Konserwatywno-monarchiczna polityka Bismarcka była kontrowersyjna nawet podczas jego życia, ale nawet prominentni liberalni krytycy tacy jak historyk Theodor Mommsen czy socjolog Max Weber, nie mogli umniejszyć jej popularności. Bismarck stworzył również podłoże pod nowoczesne państwo opiekuńcze wprowadzając ubezpieczenie społeczne. Mit Bismarcka przetrwał upadek monarchii w 1918 roku, aby później było łatwe dla Narodowych Socjalistów przedstawić Hitlera jako kontynuację Bismarcka jako kulminacji jego pracy.

Fig. 170: Pomnik Bismarcka wzniesiony w 1906 w dzisiejszym Hamburgu
Zdjęcie: Christoph Braun. https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Bismarck_Monument,_Hamburg,_Germany,_IMG_4586_edit.jpg

Po 1945 roku, Bismarck był uważany w NRD jako poprzednik Hitlera. Dom, w którym się urodził został zburzony i nawet „Śledź Bismarcka” musiał być nazywany „Delikateshering” („przysmak śledziowy”). W federalnej Republice Niemiec lat 50-tych XX wieku, ludzie dystansowali się raczej ostrożnie od Bismarcka, ale również próbowali zdekonstruować tezę ciągłości Bismarcka z Hitlerem. W obliczu utraty kraju narodowego i Franco-niemieckiego rozumienia, jednakże jego mit stawał się coraz mniej ważny.

W Polsce, Bismarck był uznawany za wcielenie wszystkich negatywnych cech Niemców z powodu jego negatywnej polityki wobec Polski. Krytycyzm został zrównany do wypędzenia 30 000 tys. Polaków w 1885, ustanowienie Pruskiej Komisji Osadniczej w 1886 roku, która kupiła duże polskie posiadłości i sprzedała je niemieckim osadnikom i *Walka kulturowa* przeciwko Kościołowi Katolickiemu i jego sojuszu z Rosją. Antypolska ciągłość od Fryderyka II przez Bismarcka do Hitlera cieszyła się rozpowszechnioną akceptacją w Polsce. Do 1989 roku, Bismarck był dalej uważany przez opinię publiczną jako symbol złego Niemca, pomimo wielu przemyślanych osądów przez polskich historyków. Już w latach 80-tych XX wieku negatywny mit Bismarcka stracił swoje znacze-

nie w Polsce. W szczególności, miejsca pamięci związane w Bismarckiem na polskim Pomorzu, kiedyś zapewniały bardziej pozytywny wizerunek jako niosącego regionalny marketing. Dodatkowo historia rodziny Bismarcka była uważana za bardziej zróżnicowaną w pobliżu Szczecina, gdzie dwóch członków rodziny wzięło udział w założeniu międzynarodowego centrum edukacyjnego w dworze kiedyś należącym do brata Bismarcka w Kulicach.

Związek Bismarcka w krajach bałtyckich jest złożony. Dla Niemców Bałtyckich był z jednej strony bohaterem w ustanowieniu niemieckiego państwa narodowego, ale z drugiej, Bismarck twardo odmówił wsparcia Niemców Bałtyckich przeciwko rosyjskim carom, którzy narzucali reformy prowincjom bałtyckim, które podważały przywileje Niemców Bałtyckich. Pomimo, że Bismarck znał dobrze prowincje bałtyckie i miał wielu przyjaciół tam wśród Niemców, nie mógł pozwolić na konfrontację z Rosją aby narazić swojego Reichsgründung (Imperium). Jeśli chodzi o Estończyków, pomimo że historyczna postać Bismarcka nie jest znacząca w ogóle, istnieje, ciekawie wystarczająco, gra karciana Bismarck, ciągle okazjonalnie grana. Odrodzenie kultu Bismarcka w Estonii jest aspektem polubienia kultury dworskiej Niemiec Bałtyckich.

W 1898 roku, warszawski tygodnik *Tygodnik Ilustrowany* donosił o zmarłym Kanclerzu pod tytułem „Wielki Krzyżowiec”:

Umarł straszny człowiek, [...]. Pruski rupieć, ten typowy potomek starych krzyżowców objawiony całym swoim splendorem i chwałą, duchem pogardy dla słabszych, złośliwy wobec silniejszych, etyka pięści i ubóstwiania prawa silniejszego [...].

Wspomnienia Baronowej Lucie Steal-Holstein.

Moja obecność mogła nagle uczynić region Morza Bałtyckiego reprezentacyjnym dla niego... W swojej szybkiej sukcesji zapytał o ludzi i warunki – okazując żywe zainteresowanie i zdumiewającą pamięć... Ostatecznie, zwrócił się do prowincji Morza Bałtyckiego. Seria szczęśliwych dni przeszła przez jego myśl, prześladowające obrazy pojawiły się przed nim. Nasz wspaniały las zimowy i jego duży łoś i niedźwiedź, na które polował. Znowu to poczułam, on kochał ziemię i bolało go, że wszystko potoczyło się jak się potoczyło. Zanim wybrał stół, książkę zamówił butelkę wina musującego i kiedy puszczało bąbelki w kieliszku, podniósł butelkę i wypił ją opróżniając do cna i uroczyście rzekł: „Za dobro Waszej nieszczęśliwej ojczyzny. Nikt jej nie może pomóc. Tylko ten co z dobrej pogody czyni złą – on może.”

- cytata z Reinharda Wittrama. "Das Reich und seine älteste Kolonie." W: Reinhard Wittram. *Rückkehr ins Reich. Vorträge und Aufsätze aus den Jahren 1939/1940*. Posen, 1942. s. 44.

Fig. 171: Niemiecki okręt 'Bismarck', wodowany w 1939 roku

Był to największy statek Narodowej Marynarki

Źródło: Das Bunderarchiv. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_193-04-1-26,_Schlachtschiff_Bismarck.jpg

Fig. 172: Fürst Bismarck wiosna w Reinbek (niedaleko Hamburga), 1981

Zdjęcie: Olga Bandelowa. https://de.m.wikipedia.org/wiki/Datei:F%C3%BCrst-Bismarck-Quelle_August_1981.jpg

W 2005 roku, pamiątkowy obelisk został odbudowany w mazurskiej wsi Nakomiady. Kamień pamiątkowy stanął przed 1945 rokiem, kiedy Mazury dalej należały do Niemiec. Doszło do sporu o jego ponowne wzniesienie: Większość mieszkańców wsi była za odbudowanie obelisku. Inni oskarżali ich czczenie polityka, walczącego przeciwko Polsce i Kościołowi Katolickiemu.

Burza wokół obelisku Żelaznego Kanclerza w Nakomiadach pomogła wydobyć energię mieszkańców wsi i zmotywować ich do działania na własną korzyść - uważa teraz Halina Szara, mieszkanka wsi i radna gminy Kętrzyn. Wcześniej, bez pytania ludzi z Nakomiad o zdanie, doprowadziła do wyeksponowania obelisku we wsi. [...]

Pomnik pamięci pruskiego kanclerza Ottona von Bismarcka z 1899 roku ponownie stanął w Nakomiadach jesienią 2005 roku - wcześniej, od lat 60. był zakopany pod ziemią. Jego eksponowaniu sprzeciwia się Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, ale mieszkańcy wsi przegłosowali, by zostawić go na miejscu. W lutym powiatowy inspektorat nadzoru budowlanego kazał wójtowi Kętrzyna Sławomirowi Jarosikowi usunąć obelisk. Powód? Brak pozwolenia na ponowną ekspozycję. Kilka dni temu inspektor podtrzymał decyzję z lutego. Jarosik uważa, że prawa nie złamał i nie zamierza rozbierać obelisku. [...]

- Gazeta Wyborcza, *Olsztyn*, 28.5.2006, <http://olsztyn.wyborcza.pl/olsztyn/1,48726,3377758.html> (1.5.2019)

W 2006 roku, niemiecki historyk Volker Ullrich osądził ważność Bismarcka po 1990 roku:

Bismarck nie gra już znaczącej roli w polityce historycznej drugiego niemieckiego państwa narodowego. Nie jest ani bohaterem ani kozłem ofiarnym, ani mitem ani demonem. [...] Być może można powiedzieć, że ten kontrowersyjny mąż stanu należy tylko teraz do historii i że możemy dlatego spojrzeć na jego osiągnięcia i ograniczenia bardziej bezstronnie niż mogły zrobić to poprzednie generacje.

- Jerzy W. Borejsza i Hans Henning Hahn. Otto von Bismarck. Was von einem Mythos, vom Kopf auf die Füße gestellt, übrig bleibt (Otto von Bismarck. What remains of a myth, put on its feet by the head). W: *Deutsch-Polnische Erinnerungsorte* (Niemiecko-polskie miejsca pamięci). Pod red. Hansa-Henninga Hahna i Roberta Traby. Tom 1, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2015. s. 635-665, tu s. 657.

Obchody rocznicy 200 urodzin Bismarcka w Raikküli, konferencja, posadzenie dębu i otwarcie ławki Bismarcka:

Jest jako pierwszy wychwalany za zjednoczenie Niemiec. Jest również znany za wprowadzenie polityki „krwi i żelaza”, która stworzyła równowagę siły w Europie w ostatnich dekadach XIX wieku. Jest bardzo znany ze swoich wizyt w Estonii i swojej przyjaźni z dziedzicem Raikküli, Aleksandrem von Keyserlingiem. [...] Otto von Bismarck i Aleksander von Keyserling poznali się na uniwersytecie i przyjaźnili się aż do śmierci. Bismarck odwiedził Raikkülę dwa razy, w 1860 i 1867. Posadził również dęba w ogrodzie.

- Siim Jõgis. *Raplamaa Sõnumid*, 8. April 2015.

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Gdzie zetknąłeś się nazwiskiem Bismarck? Z czym je kojarzysz?
2. Porównaj niemieckie, polskie i estońskie spojrzenia na Bismarcka – jakie polityczne aspekty mogły wpłynąć na te spojrzenia?

Dodatkowe źródła

1. Jerzy W. Borejsza i Hans Henning Hahn. Otto von Bismarck. “What remains of a myth, put on its feet by the head.” W: *Niemiecko-polskie miejsca pamięci*. Pod red. Hansa-Henninga Hahna i Roberta Traba. Tom 1. Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2015. s. 635-665.
2. Józef Feldman. *Bismarck a Polska* (Bismarck and Poland). Katowice, 1938

3. Lothar Gall. *Bismarck. Der weiße Revolutionär* (Bismarck. Biały rewolucjonista). Frankfurt am Main, Propyläen, 1980.
4. Heinrich Schaudinn. *Das baltische Deutschtum und Bismarcks Reichsgründung* (Niemcy Bałtyccy i stworzenie Niemieckiej Rzeszy Bismarcka). Leipzig, 1932.

3.16 Dziedzictwo Dworskie w Regionie Morza Bałtyckiego

Herle Forbrich, Ewa Romanowska, Janet Laidla i Anne Sørensen

Dwory tj. reprezentacyjne budynki rezydencyjne nieruchomości rolnych, charakteryzują wschód rzeki Łaby w Niemczech i mogą ogólnie być odnalezione dookoła Morza Bałtyckiego. Nieruchomości rolne zostały połączone przez więzy rodzinne i gospodarcze, a dwory gospodarczymi, prawnymi i społecznymi centrami w obszarach wiejskich. Ta struktura organizacyjna została rozwinięta w średniowieczu i czasach wczesno-współczesnych. Szczyt gospodarki nieruchomości został osiągnięty około 1800 roku, przed uchwaleniem pierwszych praw zwalniających chłopów z przymusowej pracy. Pomimo tych zmian społecznych, panowie majątków mniej lub bardziej utrzymali swoją władzę na obszarach wiejskich do początku I Wojny Światowej.

Do początku XX wieku, sieć tysięcy takich majątków istniała w regionie Morza Bałtyckiego. W ich centrach pozostały posiadłości. Jako rezydencje panów, reprezentowały historię rodziny, porządku społecznego i tradycji. Jednakże, były one również postrzegane jako symbole społeczeństwa naznaczonego nierównością i zależnością. W XX wieku, ruchy narodowe, modernizacja społeczna, transformacja socjalistyczna i w końcu historyczna świadomość zmieniły znaczenie tych miejsc.

W wyniku czego posiadłości doświadczyły znacznych zmian prawnych i gospodarczych. Ten rozwój zaczął się wraz z reformami rolnymi po I Wojnie Światowej w Estonii, Łotwie i Litwie. Doszło to do skutku jako wynik II Wojny Światowej, zwłaszcza w tych krajach w regionie Morza Bałtyckiego, które weszły pod panowanie Sowietów lub pod wpływem ZSRR. Były posiadłości, które straciły swoje tradycyjne funkcje jako rezydencje rodzin. W Zachodnich Niemczech i Skandynawii, z jednej strony większość dworów pozostało prywatnych i używanych w sposób tradycyjny. Jednakże, tutaj też, zmiany gospodarcze dokonały potrzebnych korekt i rodziny, na przykład, zaczęły otwierać swoje prywatne domy dla wycieczek zorganizowanych czy wydarzeń.

Dziś, dwory dookoła Morza Bałtyckiego doświadczają, porównywalnych zmian gospodarczych, a marketing domów do wynajęcia dla różnych celów, takich jak wesela lub jako miejsce wydarzenia i ich użycie w celach turystycznych rośnie. W tym samym czasie wiele krajów posiadało prawa chroniące pomniki historyczne od lat 70-tych XX wieku. Od wtedy uznanie dworów jako dziedzictwa kulturowego wzrosło. Dziś, każdy kraj

w regionie Morza Bałtyckiego, stawia czoła wyzwaniom w zachowaniu dworów jako kapitału kulturowego.

Dwa rysunki ilustrujące przekształcenia dworów

Zostały opublikowane w 1969 roku, w historyjce obrazkowej "Słońce, powiedz jak Ci się podoba nasza piękna ojczyzna?" w magazynie Bummi. Bummi był magazynem dla dzieci skierowanym na dzieci w wieku przedszkolnym w NRD i po raz pierwszy pojawił się w 1957 roku.

Fig. 173: Przekształcenie dworu (1)

Źródło: Bummi © 2019 Blue Ocean Entertainment AG, Seidenstr. 19, 70174 Stuttgart

Fig. 174: Przekształcenie dworu (2)

Źródło: Bummi © 2019 Blue Ocean Entertainment AG, Seidenstr. 19, 70174 Stuttgart

Piosenka popularna w Estonii

Pojawiła się w filmie *Viimne reliikvia* (Ostatnia relikwia, 1969) jako *Mässajate laul* (Piosenka rebeliantów, muzyka: Uno Naissoo/tekst: Paul-Eerik Rummo). Słowa są oparte na pieśni folkowej pochodzącej z rewolucji w 1905 roku, podczas której wiele dworów w Estonii i Łotwie zostało spalonych.

Piosenka rebeliantów

Każdy kuje swoje przeznaczenie.

I tworzy własne szczęście.

Kiedy zmarszczy brwi w żalu na to,
która tajemnica się za tym skrywała. Tak!
Dwory płoną, Niemcy umierają,
Las i ziemia będą nasze.
:; Dla nas tak, dla nas // Dla nas, dla nas, dla nas. :;

Każdy kuje swoje przeznaczenie.
I tworzy własne szczęście.
Kiedy zmarszczy brwi w żalu na to,
która tajemnica się za tym skrywała. Tak!
Lasy umierają, ziemia umiera,
Zdobywamy nas
:; Dla nas tak, dla nas
Dla nas, dla nas, dla nas. :;

Każdy kuje swoje przeznaczenie.
I tworzy własne szczęście.
Kiedyś – tak! –
Dobrze! –
Jaki sekret jest za tym skrywany! Tak!

Palimy, umieramy,
Nie zostanie już żaden niewolnik,
Żaden niewolnik, żaden niewolnik
I żaden pan
::: Żaden niewolnik, żaden niewolnik
I żaden pan! :;

Dwór w Borzęcinie, 1860

Dzisiejsze Borzęcino, jest położony w województwie zachodniopomorskim w Polsce.
Nazwa wsi to Borzęcino.

Fig. 175: Dwór Bornzin, 1860

Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rittergut_Bornzin_Sammlung_Duncker.jpg

Obraz Aleksandra Dunckera (1813-1897). Był niemieckim wydawcą i sprzedawcą książek. Jego główną pracą była graficzna kolekcja zamków pruskich. Aleksander Duncker. *Die ländlichen Wohnsitze, Schlösser und Residenzen der ritterschaftlichen Grundbesitzer in der preussischen Monarchie. Band 8.* Berlin, Duncker, ca. 1886. Digitalisiert durch die Zentral- und Landesbibliothek Berlin, 2006. URL: https://digital.zlb.de/viewer/readingmode/14779821_08/187/LOG_0052/.

Szkoła podstawowa na dworze Mäo w Estonii

Fig. 176: Szkoła podstawowa na dworze Mäo w Estonii

Źródło: Estońskie Archiwa Narodowe. EFA.208.3.6947

Po reformie ziemskiej w 1919, wiele dworów w Estonii zostało zamienionych w domy szkolne, a niektóre z nich pozostały szkołami do dziś. Ze wsparciem kilku międzynarodowych grantów, Ministerstwa Kultury i Ministerstwa Edukacji i Badań, szkoły były w stanie odbudować kilka dworów i stworzyć stronę internetową, wydarzenia, książki, zestawy zadań dla tych szkół aby docenić ich unikalne środowisko edukacyjne. Strona internetowa posiada pewne informacje w języku angielskim, prosimy przejrzeć aby uzyskać większy wgląd w tę inicjatywę: <http://www.moisakoolid.ee/en>.

Clausholm Slot: Ceremonia ślubna na zamku

W 1919 roku, nowe prawo usunęło uprzywilejowany status dworów i szlachty w Danii. Było to widziane jako wdrożenie demokracji w odniesieniu do status społecznego i kroku w kierunku równości gospodarczej i jako sposób aby zapobiec powstaniom rewolucyjnym jak w Rosji i Niemczech. W następnych dekadach, niepokoje gospodarcze i wyzwania dalej dotykały dwory. Od około 1960 roku, wiele prywatnie posiadanych dworów rozwinęło nowe przedsięwzięcia w eksperymentalnej gospodarce. To obejmuje inicjatywy dziedzictwa kulturowego, na przykład, otwarcie dworów i parków dla ludzi, otwieranie muzeów i organizacja koncertów i jarmarków w pobliżu. Dodatkowo, powstają nowe miejsca turystyczne, takie jak parki safari i ścieżki natury. Od około 2000 roku, niszowa produkcja wyrobów regionalnych (lokalnych, organicznych, starych gatunków ziaren, tradycyjnych przepisów itd.) zawsze odgrywała dużą rolę. Dodatkowo wiele dworów zostało teraz przekształconych w hotele, restauracje, i miejsca

konferencyjne, a zwykli ludzie mogą zarezerwować zamek czy dwór i stać się “panem i panią na włościach” na przykład na swoim przyjęciu ślubnym. Clausholm Slot jest prywatnym dworem w centralnej części Jutlandii, w Danii.

 Fig. 177: Zamek Clausholm, ze strony Visit Randers

Źródło: <https://www.visitranders.com/ln-int/clausholm-castle-gdk605850>

Tekst ten pochodzi z ich strony internetowej, opisuje oferty wesel.

Ceremonia ślubna na zamku. Zamek Clausholm stanowi piękne i historyczne miejsce na Twoje wesele. Organizując przyjęcie lub ceremonię w miejscu wydarzenia Clausholm, masz również szansę wziąć ślub w kaplicy Clausholm. Kaplica sama w sobie jest atrakcją; jej położenie na drugim piętrze, z widokiem na park i otaczającą przyrodę, stanowi fantastyczną otoczkę dla jednego z wielkich wydarzeń życiowych.

Kaplica w zachodnim skrzydle zamku ma miejsce dla 95 gości weselnych.

Ceremonia rozpocznie się od muzyki z organów kaplicy, która słynie wśród organistów na całym świecie ze swojego słodkiego brzmienia. Kaplica w Clausholm jest konsekrowana, ale bez własnego kapłana. Mamy kontakt z księdzem zewnętrznym i organistą, którzy chętnie przeprowadzają wesela za opłatą. Ze względu na otoczenie historyczne nie można ozdobić kaplicy. Rzucanie ryżu również nie jest dozwolone. Można wziąć ślub w kaplicy Clausholm od maja do września.

Zdjęcia ślubne w Clausholm. Wiele par wybiera sesje zdjęciowe w romantycznej scenerii zamku lub parku. Pokój ogrodowy (i niektóre pokoje na drugim piętrze) stanowią tło dla klasycznie pięknego zdjęcia ślubnego. Ogród i fontanny, a także okazałe lipy za nimi, mogą tworzyć słodkie i naturalne zdjęcia z dużym charakterem. Podczas robienia zdjęć goście weselni mogą wybrać się na spacer po parku do

miejsca wydarzenia. Można także podjechać dla tych, którzy mają problemy z chodzeniem. Aperitif będzie czekał na nich u góry; to często zapewnia płynne przejście i dobre wykorzystanie czasu oczekiwania na powrót pary młodej po sesji fotograficznej.

- Cytowane ze strony internetowej zamku Clausholm, można obejrzeć na <https://www.clausholm.dk/>

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Przedyskutuj różne przekazy źródeł rozsyłanych o dworach w obszarze bałtyckim.
2. Weź historyczny obraz Aleksandra Dunckera jako przykład. Co ten obraz historyczny mówi na o dworach? Poszukaj innych obrazów dworów i porównaj ich przekaz dotyczący dworów/posiadłości.
3. W Estonii istnieje szerokie użycie dworów dla celów edukacyjnych. Znajdź dalsze informacje o tym rozwoju i porównaj sytuację ze swoim krajem. Jakie różnice i podobieństwa znajdujesz?
4. Jaka jest wiadomość na dwóch rysunkach? Czy znasz podobne obrazki ze swojego kraju? Wraz z rozwojem opieki publicznej w XIX wieku, stare budynki (w miastach) zostały często ponownie użyte dla celów publicznych. Przeto użycie dworów jako sierocińców nie było czymś zupełnie nowym. Ale jaka była naprawdę sytuacja w dworach i innych starych budynkach, które były użyte dla celów opieki społecznej?
5. Przeczytaj słowa do "Piosenki rebeliantów" Jeśli będziesz miał szansę, posłucha piosenki i/lub obejrzyj film Ostatnia Relikwia. Jaki jest przekaz? Co o tym myślisz?
6. Dowiedz się więcej o dworze/posiadłości w Twoim mieście rodzinnym lub w Twoim sąsiedztwie. Jak jest używany? Kto jest właścicielem? Kto był właścicielem?
7. Dowiedz się więcej o budynkach historycznych w Twoim mieście rodzinnym lub w Twoim sąsiedztwie, które nie są używane w oryginalnym celu ale odnalazły inne funkcje. Czy nowa funkcja jest ogólnie przyjęta? Porozmawiaj z poprzednimi i aktualnymi właścicielami. Co o tym myślisz?

Dodatkowe źródła

1. Małgorzata Jackiewicz-Garniec, Mirosław Garniec. *Pałace i dwory dawnych Prus Wschodnich: dobra utracone czy ocalone?* (Palaces and manors of former East Prussia. Lost or saved property?). Olsztyn, Cultural Community Association "Borussia", 1999. Po niemiecku: *Schlösser and Gutshäuser in ehemaligen Ostpreußen. Gerettetes oder verlorenes Kulturgut?* Olsztyn, Arta, 2001.

2. Leksykon Warmii i Mazur, gdzie opisano 76 obiektów historycznych pod tytułem Miejsca i dwory (po polsku): http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Kategoria:Pałace_i_courts.

3.17 Ofiary, Obserwatorzy i Przestępcy

Jörg Hackmann, Valdis Teraudkalns i Anders Frøjmark

Po 1945 roku, obraz II Wojny Światowej dookoła nabrzeża Bałtyku wydawała się być jasna na powierzchni: byli sprawcy, najpierw niemieccy naziści, byli kolaboranci (tacy jak Quisling w Norwegii), były ofiary (Żydzi, okupowane narody takie jak Polacy, naród sowiecki, Duńczycy) i oczywiście, bohaterowie – siły sojusznicze i Armia Czerwona w szczególności i również różni bojownicy ruchów oporu, partyzanci i również niektórzy dyplomaci. Były też kraje neutralne, które po prostu obserwowały rozwój wydarzeń na polach bitew.

Jednakże, fakty i dyskusje nigdy nie były tak proste i bezpośrednie jak były przedstawiane, szczególnie w krajach socjalistycznych. W krajach które weszły pod panowanie sowieckie, a po II Wojnie Światowej istniało prywatne upamiętnienie sowieckich zbrodni od samego początku. Na większą skalę wspólne upamiętnienie zmieniło się od połowy lat 80-tych XX wieku. Zachodnie Niemcy debatowały o wyzwoleniu zamiast o porażce, a Polacy dyskutowali czy byli obserwatorami Holocaustu. Nowa dynamiczna dyskusja rozwinęła się dekadę później, po upadku bloku sowieckiego. Teraz problem wspierania zbrodni nazistów i Sowietów przybył również do Szwecji. Szwecja nie tylko zaopatrywała Nazistowskie Niemcy w stal, ale nawet pozwoliła niemieckim żołnierzom używać szwedzkiej sieci kolejowej. Kiedy kraje bałtyckie były pod okupacją, Szwecja szybko zaakceptowała nową sytuację i po wojnie żołnierze bałtyccy byli wydani do Związku Sowieckiego (zobacz wypowiedzi szwedzkiego premiera Reinfeldta w rozdziale „Maj 1945: Wyzwolenie czy Okupacja?” poniżej).

W wyniku tego, powstała szeroka dyskusja na temat Holocaustu, która już naśladowała poprzednich podziałów Zimnej Wojny. Polska była w szoku przez odnalezienie mordu żydowskich sąsiadów w Jedwabnem i w pobliżu. Na Litwie i Łotwie dyskutowano kolaborację policji z niemieckim okupantem, tak jak niedawno w Norwegii po publikacji nowego badania Marty Michelet w 2014 roku. W Estonii i na Łotwie rola oddziałów SS została zbadana szczegółowo. Te debaty wspierane komisjami eksperckimi jednakże również pobudzały reakcje narodowe, twierdząc, że większość danego narodu była również ofiarą władzy nazistowskiej i nie powinna być postrzegana jako kolaborant. W Estonii, kontrowersja doprowadziła do ogromnego konfliktu połączonego z Brązowym Żołnierzem. Dziś, tym sprawom poświęcają uwagę różne muzea. Najbardziej ambitny

projekt Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, które próbowało rozwinąć perspektywę holistyczną i ponadnarodową, jednakże został on zbombardowany przez polski rząd narodowy jeszcze przed otwarciem w 2017 roku. Dalsze kontrowersje dotyczą starych i nowych pomników. Ogólnie mówiąc, ostatnie debaty pokazują, że głównym pytaniem jak upamiętnić II Wojnę Światową 80 lat po jej rozpoczęciu jest problemem nie tylko indywidualnej debaty krajowej, ale wszystkich narodów dookoła Morza Bałtyckiego.

W 2000 roku, polskie społeczeństwo było zszokowane książką Jana Tomasa Grossa pt. *Sąsiedzi o mordzie ponad 300 Żydów w Jedwabnem w lipcu 1941 roku przez chrześcijańskich sąsiadów*. Debata trwa do dziś, a również konflikt dotyczący Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku musi być widziany jako następstwo tej debaty, ponieważ grupy konserwatywne i nacjonalistyczne w polskim społeczeństwie nie zgadzają się z argumentem Grossa. Poniżej dwa źródła z tej debaty:

Pewnego dnia w lipcu 1941 roku, połowa populacji małego wschodnio-europejskiego miasteczka zamordowało drugą połowę – 1600 mężczyzn, kobiet i dzieci. W konsekwencji, co za tym idzie, przedyskutuję morderstwa w Jedwabnem w kontekście wielu tematów powoływanych przez termin „polsko-żydowskie relacje podczas II Wojny Światowej”.

Przede wszystkim, uważam ten tom wyzwaniem standardowej historiografii II Wojny Światowej, która zakłada, że są dwie oddzielne historie okresu wojny – jedna odnosząca się do Żydów i innych do wszystkich innych obywateli danego kraju europejskiego pod panowaniem nazistowskim. Jest to szczególnie pozycja nie do obrony w odniesieniu do historii Polski tych lat, mając na względzie rozmiar i okupowaną przestrzeń społeczną polskich Żydów. W przeddzień wojny Polska była drugą największą aglomeracją Żydów na świecie zaraz po amerykańskiej. Około 10 procent przedwojennych polskich obywateli utożsamiało się z wiarą mojżeszową lub deklarując język Yiddish jako ich język ojczysty – jako Żydów. Blisko jedna trzecia polskiej populacji miejskiej była żydowska.

A jednak Holocaust polskich Żydów został ujęty przez historyków jako odrębny temat, który tylko mało znacząco wpływa na resztę polskiego społeczeństwa. Wiedza konwencjonalna utrzymuje, że tylko jednostki marginesu społecznego w polskim społeczeństwie tzw. szmalcownicy lub szumowiny, które szantażowały Żydów i bohaterowie, którzy im pomagali, byli zaangażowani w sprawę Żydów. [...]

Drugi punkt widzenia jest taki, że czytający muszą pamiętać, że polsko-żydowskie relacje podczas wojny są pojmowane w standardowej analizie jako pośredniczone przez siły z zewnątrz – Nazistów i Sowietów. To, oczywiście jest prawidłowe w

pewnym stopniu. Naziści i Sowieci w prawdzie rozdawali karty na polskich terytoriach, które okupowali podczas wojny. Ale nie powinniśmy zaprzeczać rzeczywistości dynamiki niezależności w stosunkach pomiędzy Polakami, a Żydami w skrupowaniu narzuconym przez okupantów. Były rzeczy, które ludzie mogli zrobić w tamtym czasie ale nie zrobili i były rzeczy, których nie musieli zrobić, a jednak zrobili. Z tego powodu, będę szczególnie ostrożny w identyfikacji tego kto co zrobił w Jedwabnem 10 lipca 1941 roku, i z czyjego rozkazu.

Jak dobrze wiadomo w sierpniu 1939 roku Hitler i Stalin zawarli pakt o nieagresji. Jego tajne zapisy wyznaczyły granice stref wpływów pomiędzy dwoma dyktatorami w Środkowej Europie. Miesiąc później terytorium Polski zostało podzielone pomiędzy Trzecią Rzeszę, a Związek Radziecki. Jedwabne najpierw znalazło się w sowieckiej strefie okupacyjnej, a później po tym jak Hitler zaatakował Związek Radziecki zostało przejęte przez Nazistów. Ważny problem na który jestem zmuszony nakierować dotyczy standardowej perspektywy historiograficznej o stosunkach sowiecko-żydowskich podczas dwudziesto-miesięcznego panowania Sowietów nad ponad połową Polski, którą okupowała Armia Czerwona od września 1939 roku. Znowu nie jest to miejsce aby rozstrzygnąć tę kwestię. Będziemy po prostu musieli pamiętać, że zgodnie z obecnym stereotypem Żydzi cieszyli się z uprzywilejowanego związku z Sowieckimi okupantami. Rzekomo Żydzi kolaborowali z Sowietami kosztem Polaków i dlatego wybuch brutalnego polskiego antysemityzmu w czasie Nazistów zaatakował ZSRR, mógł przyjść na terytoria wyzwolone spod panowania bolszewickiego w 1941 roku jako odpowiedź na to doświadczenie. Ja dlatego badam czy były jakiegokolwiek powiązania pomiędzy tym co stało się w Jedwabnem pod okupacją sowiecką (wrzesień 1939 – czerwiec 1941) i zaraz po.

Mord w Jedwabnem dotyka jeszcze innego historycznego toposu dotyczącego tej epoki – jeden utrzymujący, że Żydzi i komunizm były połączone przez wzajemnie korzystny związek. Stąd przypuszczalnie obecność antysemityzmu wśród szerokiej warstwy polskiego społeczeństwa (lub jakiegokolwiek innego wschodnio-europejskiego społeczeństwa z tego powodu) po wojnie i specjalnej roli Żydów odegranej w ustanowieniu i wzmocnieniu stalinizmu we Wschodniej Europie.

- Jan Tomasz Gross, from the Introduction to *Neighbors*, 2001.

Polski historyk Adam Michnik:

Polacy razem z Niemcami mordowali Żydów? Trudno o większy absurd i bardziej fałszywy stereotyp. Nie było polskiej rodziny, która by nie została okaleczona przez hitlerowski nazizm i sowiecki komunizm. Te dwie totalitarne dyktatury po-

chłonęły trzy miliony Polaków i trzy miliony obywateli polskich zakwalifikowanych przez hitlerowców jako Żydzi.

Polska pierwsza powiedziała kategoryczne "nie" hitlerowskim żądaniom i pierwsza podjęła zbrojny opór przeciw hitlerowskiej agresji. Polacy byli narodem, który nigdy nie wydał Quislinga, i żadna formacja wojskowa pod polskim sztandarem nie walczyła po stronie III Rzeszy. Polacy zaatakowani przez dwa totalitaryzmy w wyniku paktu Ribbentrop - Mołotow walczyli od pierwszego do ostatniego dnia w armiach antyhitlerowskiej koalicji. W Polsce rozwinął się szeroki ruch oporu.

To wtedy premier Wielkiej Brytanii składał Polakom hołd za ich udział w bitwie o Anglię, a prezydent Stanów Zjednoczonych nazwał Polaków natchnieniem świata. Nie przeszkodziło to wszakże jednemu i drugiemu w zawarciu ze Stalinem porozumienia jałtańskiego, którego ofiarą padła Polska. Polska wpadła w łapy Stalina. Bohaterowie ruchu oporu trafili do sowieckiego gułagu i polskich komunistycznych więzień.

Wszystkie te czynniki złożyły się na polski wizerunek własnej historii - Polska była bezwinną i szlachetną ofiarą wrogiej przemocy i obcej intrygi. Po wojnie, gdy w wolnych krajach nadszedł czas refleksji nad doświadczeniem nazizmu i Holocaustu, w Polsce nastał czas stalinowskiego terroru, który na wiele lat skutecznie zablokował debatę o przeszłości, o Zagładzie i o antysemityzmie.

Tymczasem tradycje antysemickie były w Polsce głęboko zakorzenione. W XIX wieku, gdy nie istniało państwo polskie, nowoczesny naród polski kształtował się w oparciu o więzi etniczne i religijne, a w opozycji do narodów sąsiadujących, którym polskie marzenie o niepodległości było obojętne lub wrogie. Antysemityzm - tak jak we wszystkich krajach tego regionu zamieszkiwanych przez Żydów - był spoiwem ideologicznym wielkiego obozu politycznego - Narodowej Demokracji. Ten antysemityzm był podsycany przez rosyjską administrację w myśl zasady divide et impera.

[...]

Jednak w latach okupacji hitlerowskiej polska prawica nacjonalistyczna i antysemicka - inaczej niż w większości krajów Europy - nie podążyła drogą kolaboracji z nazistami, lecz czynnie uczestniczyła w antyhitlerowskim podziemiu. Polscy antysemici walczyli z Hitlerem, a niektórzy z nich zgoła uczestniczyli w akcji ratowania Żydów, choć groziła za to śmierć.

Oto specyficzny polski paradoks - na okupowanej polskiej ziemi można było być zarazem antysemitą, bohaterem antyhitlerowskiego ruchu oporu i uczestnikiem akcji ratowania Żydów.

[...]

Polska opinia publiczna jest zróżnicowana, ale niemal wszyscy Polacy bardzo ostro reagują na pojawiające się nieraz oskarżenia żydowskie, że "wysnali antysemityzm z mlekiem matki, a już szczególnie o współudział w Zagładzie. Dla antysemitów, których nie brakuje na marginesach polskiego życia politycznego, te ataki są znakomitym uzasadnieniem tezy, że istnieje międzynarodowy żydowski spisek przeciw Polsce. Dla ludzi zwyczajnych, ukształtowanych w latach fałszowania prawdy bądź milczenia o Holocauście, oskarżenia te są aktem jaskrawej niesprawiedliwości.

Dla tych właśnie ludzi strasznym szokiem stała się książka Jana Tomasza Grossa "Sąsiedzi, która ujawniła prawdę o mordzie 1600 Żydów w Jedwabnem dokonanym polskimi rękami. Trudno opisać rozmiary tego szoku. Książka Grossa wywołała reakcje, których temperatura jest porównywalna z żydowskimi reakcjami po publikacji książki Hanny Arendt -Eichmann w Jerozolimie.

[...]

Nie wierzę w winę kolektywną i w odpowiedzialność zbiorową inną niż odpowiedzialność moralna. Zastanawiam się przeto, na czym polega moja indywidualna odpowiedzialność i moja własna wina. Z pewnością nie mogę być odpowiedzialny za tamten tłum zbrodniarzy, który podpalił stodołę w Jedwabnem. Podobnie dzisiejszych mieszkańców Jedwabnego nie sposób winić za tamtą zbrodnię. Gdy słyszę wezwanie, bym wyznał swoją, polską winę, czuję się zraniony tak samo jak dzisiejsi mieszkańcy Jedwabnego, których indagują dziennikarze z całego świata.

Kiedy jednak słyszę, że książka Grossa, która ujawnia prawdę o zbrodni, jest kłamstwem wymyślonym przez międzynarodowy żydowski spisek przeciw Polsce, to wtedy rośnie we mnie poczucie winy. Te kłamliwe dzisiejsze wykręty są bowiem faktycznym usprawiedliwieniem tamtej zbrodni.

Piszę ten tekst ostrożnie, ważę słowa, powtarzam zdanie Monteskiusza: Jestem człowiekiem dzięki naturze; jestem Francuzem dzięki przypadkowi. Także ja - dzięki przypadkowi - jestem Polakiem o żydowskich korzeniach. Niemal całą moją rodzinę pochłoniął Holocaust, moi bliscy mogli zginąć w Jedwabnem. Niektórzy z nich byli komunistami lub krewnymi komunistów, niektórzy byli rzemieślnikami, handlarzami, może rabinami. Ale wszyscy byli Żydami - wedle norymberskich ustaw III Rzeszy. Wszyscy oni mogli być zagnani do tej stodoły, którą podpaliła ręka polskiego zbrodniarza.

Nie czuję się winny wobec tych zamordowanych, ale czuję się odpowiedzialny. Nie za to, że ich zamordowano - temu nie mogłem zapobiec. Czuję się jednak odpowiedzialny za to, że po śmierci zamordowano ich po raz drugi - nie pochowano ich

po ludzku, nie opłakano, nie ujawniono prawdy o tej ohydnej zbrodni, a pozwolono na to, by przez dziesięciolecia upowszechniane było kłamstwo.

A to już jest moja wina. Z braku wyobraźni, braku czasu, z oportunistycznego lenistwa nie postawiłem sobie pewnych pytań i nie szukałem odpowiedzi. Dlaczego? Przecież należałem do tych, którzy angażowali się czynnie w ujawnienie prawdy o katyńskiej zbrodni, angażowałem się w ujawnienie prawdy o stalinowskich procesach, o ofiarach komunistycznego aparatu represji. Dlaczego przeto nie szukałem prawdy o zamordowanych Żydach z Jedwabnego? Może bałem się podświadomie tej okrutnej prawdy o losie żydowskim w tamtym czasie. A przecież zdziaczały tłum z Jedwabnego nie był wyjątkiem. We wszystkich krajach podbitych po 1939 roku przez Związek Sowiecki dochodziło latem i jesienią 1941 roku do potwornych zbrodni przeciw Żydom. Żydzi ginęli z rąk sąsiadów litewskich i łotewskich, estońskich i ukraińskich, rosyjskich i białoruskich. Myślę, że nadszedł czas, by cała prawda o tych koszmarnych zdarzeniach została wreszcie ujawniona. Spróbuję do tego przyłożyć swoją rękę.

Pisząc te słowa, odczuwam specyficzną schizofrenię, jestem Polakiem i mój wstyd za mord w Jedwabnem jest polskim wstydem, a jednocześnie wiem, że gdybym wtedy trafił do Jedwabnego, to zamordowano by mnie jako Żyda.

Kim więc jestem, pisząc te słowa? Otóż, dzięki naturze jestem człowiekiem i odpowiadam przed innymi ludźmi za to, co zrobiłem, i za to, czego nie zrobiłem; dzięki memu wyborowi jestem Polakiem i odpowiadam przed światem za to zło, które wyrządzili moi rodacy. Czynię tak nieprzymuszony, z własnego wyboru i głębokiego nakazu sumienia.

Ale pisząc te słowa, jestem jednocześnie Żydem, który odczuwa głębokie braterstwo z tymi, których mordowano jako Żydów. I z tej ostatniej perspektywy muszę stwierdzić, że kto próbuje wyabstrahować zbrodnię w Jedwabnem z kontekstu epoki, kto próbuje na podstawie tej zbrodni dokonywać uogólnień i twierdzić, że tak właśnie zachowywali się tylko Polacy i wszyscy Polacy, ten dopuszcza się kłamstwa równie ohydne jak wieloletnie kłamstwo o zbrodni w Jedwabnem.

Gdyż mogło zdarzyć się i tak, że to polski sąsiad wyrwał kogoś z moich bliskich z rąk oprawców, którzy go wpychali do stodoły. Wielu było takich polskich sąsiadów - gęsty jest las polskich drzewek w Alei Sprawiedliwych wśród Narodów Świata w Yad Vashem w Jerozolimie.

Wobec tych ludzi, którzy oddali życie za ratowanie Żydów, też czuję się odpowiedzialny, czuję się wobec nich winny, gdy czytam tak wiele w polskich i obcych gazetach o zbrodniarzach, którzy mordowali Żydów, a towarzyszy temu głucho milczenie o tych, którzy Żydów ratowali. Czy naprawdę zbrodniarzom należy się większa sława niż Sprawiedliwym?

Prymas Polski i polski prezydent, polski premier i warszawski rabin powiedzieli niemal jednym głosem, że hołd ofiarom zbrodni w Jedwabnem winien służyć sprawie polsko-żydowskiego pojednania w prawdzie. Niczego bardziej nie pragnę. Jeśli stanie się inaczej, będzie to również moja wina.

- Adam Michnik. *Polacy i Żydzi: jak głęboka jest wina*, 17.3.2001.

Dyskusja na temat ofiar, obserwatorów i przestępców, jednakże nie została ograniczona do Polski. W Estonii, zostało to pobudzone prywatnym pomnikiem upamiętniającym estońskich członków legionów SS podczas II Wojny Światowej. Po kontrowersyjnych debatach, został usunięty z cmentarza w Lihula do prywatnego muzeum w Lagedi niedaleko Tallinna w 2005 roku. Napis w j. estońskim mówi: „Estońscy mężczyźni, którzy walczyli w latach 1940-1945 przeciwko Bolszewikom w imię powrotu estońskiej niepodległości”. Zarówno w i poza Łotwą, kontrowersja i napięcie dalej otaczało Łotewski Legion, formację niemieckiego Waffen-SS podczas II Wojny Światowej. Niektórzy ludzie, którzy dołączyli do legionu byli głównie zmotywowani silnymi anty-sowieckimi uczuciami, niektórzy byli po prostu zmuszeni do dołączenia, niektórzy mieli poglądy antyżydowskie i byli kolaborantami Holocaustu. Dzień pamięci litewskich legionistów jest obchodzone 16 marca. Teraz większość legionistów nie żyje, ich historia eksploatowana przez łotewskich i rosyjskich polityków aby zmobilizować ich potencjalną grupę docelową (pamiętając, że głoszący na Łotwie dalej głosuje głównie na podstawie etnicznej za łotewskimi i rosyjskimi partiami). 16 marzec, dzień pamięci dedykowany łotewskim legionistom (przez parę lat był to oficjalny dzień pamięci, ale w 2000 roku został usunięty z listy narodowych dni pamięci) jest używany przez różne grupy dla demonstracji aby sprzeciwiać się albo wychwalać legionistów i używać ich historii aby promować ich własną polityczną agendę.

Fig. 178: Pomnik poświęcony Estończykom walczącym przeciwko bolszewizmowi w Lagedi
Zdjęcie: Jörg Hackmann

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Dlaczego prezentacja Grossa o mordzie w Jedwabnem spotkała się z odrzuceniem w częściach polskiego społeczeństwa?
2. Dlaczego Adam Michnik redaktor głównej liberalnej gazety w Polsce krytykuje Grossa?
3. Przedyskutuj wiadomość pomnika w Lagedi wbrew tłu II Wojny Światowej. Jaki wizerunek Estończyków jest tu przedstawiony?
4. Czy znasz podobne kontrowersje w innym regionie Morza Bałtyckiego?
5. Omów możliwe rozwiązania aby przezwyciężyć konflikty pamięci związane z II Wojną Światową

Dodatkowe źródła

1. Karsten Brüggemann i Andres Kasekamp. "Polityka Historii i 'Wojna Pomników' w Estonii." W: *Nationalities Papers* 36:3 (2008), s. 425–448.

2. Jörg Hackmann. "Od Ofiar Narodowych do Międzynarodowych Obserwatorów? Zmienne Upamiętnianie II Wojny Światowej w Środkowej i Wschodniej Europie." W: *Konstelacje 16:1* (2009). s. 167–181.
3. Marte Michelet. *Den største forbrytelsen: Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust* (Zbrodnia ostateczna: ofiary i winni norweskiego Holocaustu). Oslo, Gyldendal, 2014.
4. *Odpowiedź sąsiadów: Kontrowersja dotycząca mordu w Jedwabnem w Polsce*. Pod red. Antony Polonsky i Joanna B. Michlic. Princeton, NJ, Princeton University Press, 2004

3.18 Spożycie Alkoholu i Ruchy Trzeźwościowe

Jörg Hackmann, Janet Laidla, Vitalija Kasperavičiūtė i Anne Sørensen

Z perspektywy po 1945 roku, historia spożycia alkoholu i walka z alkoholizmem wydaje się dzielić region Morza Bałtyckiego na odmienne części: Kraje Północnej Europy zostały ukształtowane przez silną obronę trzeźwości i ograniczenie spożycia alkoholu, natomiast w socjalistycznej Wschodniej Europie nieograniczone spożycie i nawet częściowo dominowała, motywowana politycznie dystrybucja alkoholu.

Jeśli spojrzymy na historię Bałtyku lub nawet Europy, jednakże, zobaczymy całkowicie inny obraz: W rzeczywistości, produkcja wódki z ziarna stała się źródłem dochodu dużo wcześniej, a popyt na spirytus rósł wraz z urbanizacją.

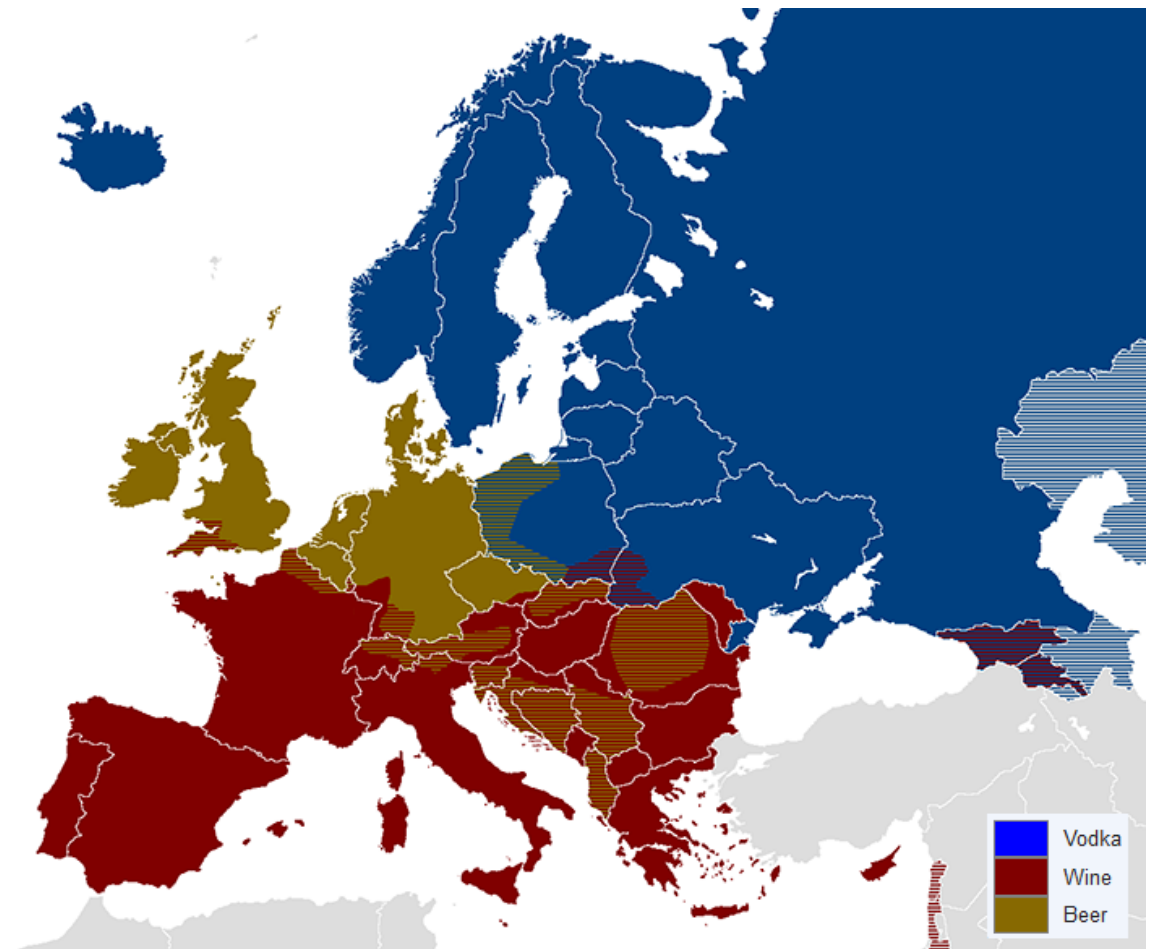

Fig. 179: Mapa alkoholowych pasów Europy

Źródło: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Alcohol_belt.PNG

Kryzysy żywnościowe wczesnego XIX wieku jak również północnoamerykański ruch trzeźwościowy (pomyślmy o opisie Alexis de Tocqueville) wspierający idee, że ludzie nie powinni pić alkoholu. Uczestnikami tego ruchu byli głównie księża – Protestanci jak również Katolicy i później także Prawosławni. Jako właściwa forma ruchu, dobrowolne stowarzyszenia zostały zasugerowane i zostały skopiowane przepisy wewnętrzne z modeli amerykańskich. W pierwszej fali królowie i carowie zostali poproszeni o stworzenie takich stowarzyszeń, ale w połowie XIX wieku, szersze grupy pobudzone drugą, bardziej radykalną falą abstynencji, która w Północnej Europie była wspierana przez Dobrych Templariuszy (MODT).

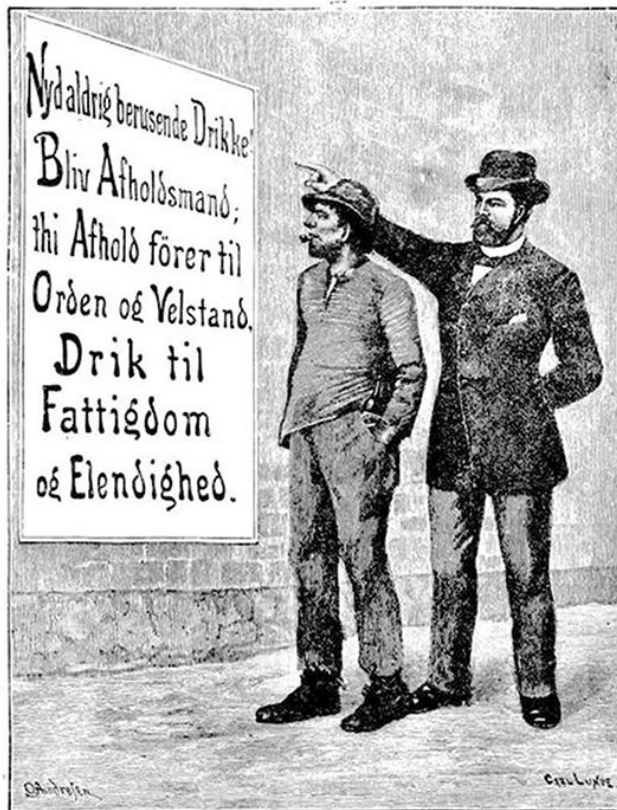

Fig. 180: Plakat z duńskiego MODT, około 1910 r.

Tekst mówi: Nigdy nie pij napojów alkoholowych. Zostań całkowitym abstynentem, abstynencja prowadzi do porządku i dobrobytu, picie do biedy

Źródło: MODT Dania

W 1858 roku, litewski biskup Motiejus Valančius zainicjował ruch trzeźwościowy oparty na podobnych ruchach w innych regionach katolickich (na przykład Śląsk). W ciągu zaledwie kilku lat, ponad 80% katolików w diecezji należało do tych ruchów trzeźwościowych. Litwini przestali pić wódkę, gospodarstwa stały się bogatsze, rodziny silniejsze, a ludzie wykształceni.

Szwedzi byli najprawdopodobniej najbardziej radykalni w walce ze spożyciem alkoholu, pomimo że tylko Finowie wprowadzili prohibicję na kilka lat przed I Wojną Światową. Prohibicja w Finlandii jednakże nie powiodła się. „Fiński most” był nazwą dla potajmego ruchu alkoholowego z Estonii do Finlandii w latach 20-tych XIX wieku podczas fińskiej prohibicji. Było wiele karykatur w gazetach i dziennikach ilustrujące ten fenomen.

Fig. 181: Fiński most

Napis na pocztówce mówi: Spirytus toczy się do trzeźwej Finlandii – wysyłajcie alkohol naszym braciom
 Zdjęcie: Salapiirituse vedajad Soome lahe jää. Eesti Ajaloomuuseum, AM_4892:3 F 5087, Eesti Ajaloomuuseum SA, <http://www.muis.ee/museaalview/2035762>

“Fiński Most” był znanym sloganem okresu budowania narodu estońskiego. Sugerował, że Estończycy powinni naśladować model bardziej zaawansowanej kulturowe i politycznie Finlandii. Podczas prohibicji w Finlandii, przemysł alkoholu na dużą skalę był organizowany z terytorium Estonii.

Sytuacja w innych krajach mierzyła się z podobnymi przeszkodami: Próby zmniejszenia spożycia alkoholu pobudzały różne przeciwstawne działania. Studenci uniwersytetów i spożycie alkoholu zwykle szły pod rękę. Jednak, w latach 20-tych XIX wieku, ruch trzeźwościowy wśród studentów Uniwersytetu w Tartu miał na tyle duży wpływ aby zabronić alkoholu podczas oficjalnych wydarzeń Związku Studentów. Bardziej odporne były organizacje studenckie, mimo iż byli członkowie ruchu trzeźwościowego, którzy dosłownie liczyli i raportowali liczbę butelek piwa dostarczanych do różnych stowarzyszeń studenckich.

Fig. 182: Studenci uniwersyteccy

Tartu Ülikooli muuseum, ÜAM F 345:23 F, <http://www.muis.ee/museaalview/3403130>

Jeden z członków ruchu trzeźwościorve, Karl Parek, szpiegował męskie organizacje studenckie aby dowiedzieć się ile alkoholu spożywali i napisał swoją pracę licencjacką na ten temat.

Organizacja studencka	Skrzynki dziennie	Skrzynki miesięcz- nie	Koszt mie- sięczny	Liczba członków	Litry pi- wa na członka
Stowarzyszenie Studen- tów Estońskich	135	540 kr	c. 300	41	
Stowarzyszenie Frater- nitas Estica	45	160 kr	84	5.3 l	

Stowarzyszenie Sakala	75	300 kr	52	14.4 l	
Stowarzyszenie Ugala	2	60	240 kr	78	7.7 l
Stowarzyszenie Vironia	4	120	480kr	93	12.9 l

Tab. 3: Spożycie alkoholu estońskich studentów (1930) od Karla Pareka
Mõned pilgud intiim-organisatsioonide tegevustesse kehalise kasvatuses seisukohalt, Tartu 1931

Napięcia pomiędzy pijaństwem, a trzeźwością są wysoce polityczne. Nieudana walka „mineralnego sekretarza” Gorbaczowa przeciwko alkoholizmowi dała niezamierzone wsparcie na przykład dla bałtyckich ruchów niepodległościowych.

Dziś niektórzy członkowie Ruchu Neo-pogańskiego na Litwie zachęcali swoich członków do zaprzestania spożywania jakiegokolwiek alkoholu. Odrzucali miejsca spożywania alkoholu w tradycyjnej litewskiej kulturze, co prowadziło do niezgody wśród społeczności pogańskiej. Członkowie tego zakonu próbują wypchnąć tradycję picia piwa i miodu z pogańskich rytuałów.

Fragment z Johanna Heinricha Zschokke. *Die Brannteweinpest. Eine Trauergeschichte zur Warnung und Lehre für Reich und Arm, Alt und Jung* (Plaga Spirytusu. Smutna historia jako przestroga i rada dla bogatych i biednych, starych i młodych). Aarau 1837.

Szwedzki pisarz Zschokke sugeruje w swoich pół fikcyjnych tekstach, które podkreślają złe konsekwencje alkoholizmu aby tworzyć ruchy trzeźwościowe jako remedium i zawierają przykład praw dla takiego stowarzyszenia, które mogłyby być bezpośrednio przeniesione z fikcji do rzeczywistości. To nie jest zdumiewające, ponieważ Zschokke stosował się do sugestii amerykańskiego wielbego Roberta Bairda, który w tamtych latach próbował – z jakimś sukcesem – przekonać królów w regionie Morza Bałtyckiego włączając cara rosyjskiego aby ustanowić krajowe stowarzyszenia trzeźwościowe. Fragmenty lub nawet całe książki Bairda i Zschokke zostały przetłumaczone na wiele języków w regionie Morza Bałtyckiego. W Estonii F. R. Kreutzwald zaadaptował Zschokke do świata estońskich chłopów.

Statuty Stowarzyszenia Trzeźwościowego

Teraz rozważyliśmy zarządzenia nowego stowarzyszenia. Są proste. Naszkicowałem je- z kilkoma zmianami, które uznaliśmy za właściwe – od zarządzeń znalezionych w Ameryce i Anglii. Oto one:

My niżej podpisani, nauczeni różnymi wypadkami i nieszczęściami jesteśmy teraz przekonani, że wada pijaństwa jest w istocie jest jedną z najbardziej odrażających wad przed Bogiem i człowiekiem, a picie jakichkolwiek alkoholi w szczególności niszczy zdrowie; psuje ciało i umysł; powoduje nieróbstwo i żądzę, biedę, spory i

awantury; a nawet doprowadzić do poważnych przestępstw: Uroczyście połączyliśmy się razem z całym naszym domostwie w chrześcijańskim stowarzyszeniu trzeźwościowym w zobowiązaniu przed obliczem Boga i w obecności naszych towarzyszy aby dochować następujących przyrzeczeń w dobrej wierze:

‘Artykuł I. Deklarujemy, że od tego dnia nie będziemy pić alkoholi wszelkiego rodzaju; ani pozwalać żonie i dzieciom aby uczestniczyć w tym samym; ani dawać go tym będącym pod naszym poleceniem, usługują nam lub są przez nas zatrudniani; ani handlować nim i go sprzedawać; ale raczej będziemy zachęcać naszych przyjaciół i znajomych aby powstrzymali się całkowicie od tych trujących napojów’

‘Artykuł II. Deklarujemy, że od tego dnia nie będziemy utrzymywać kontaktu ze znanymi pijakami, nie będziemy bywać w piwiarniach lub innych miejscach i natychmiast opuszczać jakiegokolwiek miejsce gdzie z powodu upojenia winem, piwem lub wódką, człowiek traci rozsądek dany mu przez Boga.’

‘Artykuł III. Deklarujemy, że przyznamy Chrześcijańskiemu Stowarzyszeniu Trzeźwości prawo wykluczenia ze społeczności któregokolwiek z nas kto nie spełni powyższej obietnicy i również nazwać ich krnąbrnymi podczas naszych publicznych zgromadzeń.’

‘Artykuł IV publiczne zgromadzenia Stowarzyszenia będą się odbywać raz w roku gdzie Przewodniczący i Sekretarz wraz z wybranym komitetem dziewięciu członków wybranych aby reprezentować interesy Stowarzyszenia, będą informować szczegółowo o postępach w tym chrześcijańskim stowarzyszeniu.’

Artykuł V. Każdy, kto chce wstąpić do Towarzystwa może to zrobić w dowolnym momencie, przedstawiając swoje imię i nazwisko prezydentowi lub sekretarzowi.

Krajowa prohibicja na spożycie alkoholu była szeroko rozprzestrzenianym postulatem globalnych ruchów abstynenckich od późnego XIX wieku. Znaną sprawą jest ta ze USA, gdzie prohibicja trwała od 1920 do 1933 roku, ale została również wprowadzona w Finlandii i Norwegii, a także w Rosji po rozpoczęciu I Wojny Światowej. Wszystkie te prawa prohibicji jednak zawiodły. W Szwecji referendum prohibicyjne w 1922 nie udało się, ale krajowy monopol na sprzedaż alkoholu pozostał do dziś.

Fig. 183: Plakat ze szwedzkiego referendum o prohibicji z 1922 roku

Źródło: Szwedzka Biblioteka Królewska, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Avl%C3%B6ningsafton_-_R%C3%B6sta_ja!_1922.jpg

Jednym ze społecznych problemów związanych z abstynencją alkoholową było wyzwanie stworzenia atmosfery socjalizowania się bez spożycia alkoholu. Zatem stowarzyszenia trzeźwościowe tworzyły programy kulturalne, wycieczki, pokoje herbaciane, biblioteki itd.

Fig. 184: Chór Stowarzyszenia Trzeźwościowego w Valdze (Estonia), 1911

Valga Karskuse Seltsi laulukoor, VaM F 1680:1

Źródło: Valga Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/1629939>

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Przedyskutuj trafność i znaczenie pojedynczych „pasów alkoholowych” na mapie.
2. Czy myślisz że jest wspólny stosunek do spożycia alkoholu w regionie Morza Bałtyckiego?
3. Dlaczego ludzie gromadzą się w stowarzyszeniach anty-alkoholowych?
4. Z perspektywy historycznej czy prohibicja była udana?
5. Jakie jest nastawienie wobec alkoholu w Twoim kraju dziś? Jak się zmieniło w historii?
6. Ruchy trzeźwościowe były czasem widziane jako szkoły demokracji. W jaki sposób mogły one odegrać taką rolę, Twoim zdaniem?

Źródła dodatkowe

1. Sidsel Eriksen. „Pijani Duńczycy i Trzeźwi Szwedzi? Religijna wiara w odrodzenie I ruchy trzeźwościowe jako klucze do duńskich i szwedzkich kulturach folkowych.” W: *Język i Konstrukcja Tożsamości Klasowych: Walka o Władzę Dyskursywną W Organizacji Społecznej: Skandynawia i Niemcy po 1800 roku*. Pod red. Bo Stråth. Göteborg: Wydział Historii, Gothenburg Univ., 1990. s. 55–94.
2. Villem Ernits. *Ruch abstynencki w Estonii*. Tartu 1927.
3. Mark Lawrence Schrad. „Międzynarodowa Społeczność Trzeźwości.” W: *Międzynarodowe Społeczności: Kształtując Globalne Zarządzanie Gospodarcze*. Pod red. Marie-Laure Djelic i Sigrid Quack. Cambridge, Cambridge University Press 2010. s. 255–280.
4. Mark Lawrence Schrad. *Polityka Wódki: Alkohol, Autokracja i Sekretne Historia Państwa Rosyjskiego*. New York, Oxford University Press, 2014.
5. Irma Sulkunen. *Historia Fińskiego ruchu trzeźwościowego: Trzeźwość jako religia społeczna* (Studia interdyscyplinarne w nadużywaniu narkotyków i alkoholu 3). Lewiston, Edwin Mellen, 1990.

3.19 Maj 1945: Wyzwolenie czy Okupacja?

Małgorzata Dąbrowska i Anne Sørensen

Pod red. Christiana Pletzinga

II Wojna Światowa uwikłała wszystkie kraje regionu Morza Bałtyckiego. Europa była głównym polem bitwy i wiele krajów regionu bałtyckiego było miejscami bitew. Pierwsze kraje regionu Morza Bałtyckiego to Polska i Niemcy, ale z czasem wszystkie kraje zostały wciągnięte w wojnę, za wyjątkiem Szwecji, która pozostała neutralna. W 1944 Trzecia Rzesza zaczęła upadać, jako że siły sprzymierzone zaczęły wygrywać

bitwę za bitwą i wszystkie znaki zaczęły wróżyć niemiecką porażkę. 30 kwietnia Hitler popełnił samobójstwo podczas Bitwy o Berlin. 7 maja w Reims, podpisano bezwarunkową kapitulację, a następnego dnia w Berlinie, niemieckie siły poddały się. Dzień Zwycięstwa został ustanowiony 8 maja ale Związek Radziecki i regiony pod jego wpływem ustanowiły Dzień Zwycięstwa 9 maja, zgodnie z czasem moskiewskim. Różnice pomiędzy sojusznikami II Wojny Światowej stały się widoczne nawet przed wyborem dnia niemieckiej kapitulacji.

Zachodnia Europa doświadczyła okupacji nazistowskiej, podczas gdy Europa Wschodnia doświadczyła dwóch okupacji – nazistowskiej i sowieckiej. Zgodnie ze sławną przemową Winstona Churchilla w marcu 1946 roku Europa po II Wojnie Światowej została podzielona na dwie części Żelazną Kurtyną. Pomimo, że dla Zachodniej Europy, maj 1945 roku wydawał się jak wyzwolenie, dla krajów podporządkowanych Związkowi Radzieckiemu, nie jest to jedyna dostępna interpretacja. Uroczystości w pojedynczych krajach zostały ukształtowane po której stronie Żelaznej Kurtyny one były. W krajach zależnych od ZSRR świętowany był 9 maja, podczas gdy w innych krajach był to zwykle 8 maj. Dzień obchodów Dnia Zwycięstwa zaznaczył formę zniewolenia dla niektórych krajów.

Pięć krajów Regionu Bałtyku było umiejscowionych we Wschodnim Bloku, pod zwierzchnictwem sowieckim. Estonia, Łotwa i Litwa były okupowane przez Sowietów zgodnie z paktem Ribbentrop-Mołotow z 1940 roku do momentu niemieckiego ataku. Po pokonaniu nazistowskiej okupacji, te trzy kraje pozostały częścią Związku Radzieckiego (pomimo, że w sowieckiej narracji, kraje bałtyckie dobrowolnie dołączyły do Związku Radzieckiego). Polska i Niemiecka Republika Demokratyczna (NRD Niemcy Wschodnie) zostały pod sowiecką protekcją jak republiki satelickie. Szwecja i Finlandia nie zostały po sowieckim panowaniu i oficjalnie pozostały neutralne w nowym podziale Europy, a Niemcy Zachodnie, Norwegia i Dania dołączyły do świata zachodniego i stały się członkami NATO. Za wyjątkiem krajów skandynawskich, wyzwolenie w 1945 było kontrowersyjne.

Żelazna Kurtyna

Kraje zwycięskiej koalicji nie były solidną drużyną. Po zwycięstwie nad Niemcami, zaczęły się konflikty nad nowym podziałem Europy i te konflikty wkrótce stały się niemożliwe do przewyciężenia. Alianci i Związek Radziecki zaczęły pokazywać siłę i elokwencję dyplomatyczną, dążyły do utrzymania kruchego sojuszu. To Winston Churchill jako pierwszy użył terminu żelazna kurtyna w związku z powojenną sytuacją w Europie. Jego przemowa z Westminster College w Fulton (5 marzec 1946 roku) stała się symbolicznym początkiem Zimnej Wojny i podziału Europy na dwie wrogie części.

Od Szczecina do Bałtyku po Triest na Adriatyku żelazna kurtyna opadła na cały kontynent. Za tą linią leżą wszystkie stolice starożytnych państw Europy Środkowej i Wschodniej. Warszawa, Berlin, Praga, Wiedeń, Budapeszt, Belgrad, Bukareszt i Sofia, wszystkie te słynne miasta i otaczające ich populacje leżą w czymś, co muszę nazwać sowiecką sferą, i wszystkie podlegają w takiej czy innej formie, nie tylko wpływom sowieckim ale do bardzo wysokiego i, w wielu przypadkach, zwiększającego się poziomu kontroli ze strony Moskwy. Same Ateny - Grecja z nieśmiertelną chwałą - mogą decydować o swojej przyszłości podczas wyborów pod obserwacją Brytyjczyków, Amerykanów i Francji. Rząd polski zdominowany przez Rosję zachęca się do dokonywania ogromnych i bezprawnych ataków na Niemcy i obecnie trwają masowe wydalania milionów Niemców na skalę poważną i nieświadomą. Partie komunistyczne, które były bardzo małe we wszystkich tych wschodnich stanach Europy, zostały wychowane do władzy i władzy daleko poza ich liczebnością i wszędzie dążą do uzyskania kontroli totalitarnej. Rządy policyjne panują w prawie każdym przypadku, a jak dotąd, z wyjątkiem Czechosłowacji, nie ma prawdziwej demokracji [...] Jakiegokolwiek wnioski można wyciągnąć z tych faktów - i faktów, jakie one są - z pewnością nie jest to Wyzwolona Europa, o którą walczyliśmy. Nie zawiera też zasad trwałego pokoju.

- Strona domowa Międzynarodowego Stowarzyszenia im. Churchilla, można uzyskać pod adresem: <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/>

Polska

Po 1945 roku, Polska należała do sowieckiej strefy wpływów i tak jak reszta wschodniego bloku, świętowała Dzień Zwycięstwa 9 maja. W całym państwie były organizowane krajowe obchody, połączone z paradami wojskowymi i oficjalnymi przemowami. Do 1950 r. było to również święto państwowe. Po opadnięciu Żelaznej Kurtyny w 1989/1990, obchody państwowe tego święta zostały zaniechane, ale niektóre miasta (głównie zlokalizowane w pobliżu jednostek wojskowych) kontynuowało tradycję obchodzenia tego dnia. Z okazji 70-tej rocznicy zakończenia wojny, na propozycję prezesa Instytutu Pamięci Narodowej – Łukasz Kamiński: 24 kwiecień 2015 roku. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej przyjął nowe prawo, że Narodowy Dzień Zwycięstwa będzie obchodzony 8 maja, jednocześnie znosząc Narodowy Dzień Zwycięstwa obchodzony 9 maja.

Narodowy Dzień Zwycięstwa i Wolności dekretem z 8 maja 1945 roku:

Art. 1 Aby upamiętnić czas zwycięstwa Narodu Polskiego i jego Wielkich Sojuszników nad niemieckim najeźdźcą, demokracji nad nazizmem i faszyzmem, wolności i sprawiedliwości nad zniewoleniem i gwałtem – 9 maja jako dzień kończący wrogość, będzie Narodowym Festiwalem Zwycięstwa i Wolności.

Narodowy Dzień Zwycięstwa obchodzony 8 maja, 24 kwietnia, 2015 roku

Art. 1 Aby upamiętnić zwycięstwo nad Nazistowskimi Niemcami, 8 maja zostaje ogłoszony Narodowym Dniem Zwycięstwa.

Art. 2 Narodowy Dzień Zwycięstwa jest świętem państwowym.

Art 3. Narodowy Dzień Zwycięstwa i Wolności ustanowiony 9 maja, zostanie zniesiony.

Usprawiedliwienie zmian nazw ulic upamiętniających 9 maja ze stron Instytutu Pamięci Narodowej

Dzień 9 maja 1945 r. był obchodzony jako Dzień Zwycięstwa w Związku Sowieckim i w krajach przez niego zniewolonych. Celebrowanie go (również w dzisiejszej Rosji) z zasady jest połączone z podtrzymywaniem stalinowskiej narracji historycznej, opartej o propagandowe zafałszowania, w myśl których Armia Czerwona niosła wszystkim narodom europejskim wolność i niepodległość. W Polsce pod narzuconą przez Stalina władzą komunistów ogłoszono 9 maja Narodowym Świętem Zwycięstwa i Wolności. Podtrzymywanie takich interpretacji z okresu totalitarnego zniewolenia jest nie do pogodzenia z szacunkiem dla ofiar komunizmu i dla tradycji polskich walk o wolność i niepodległość w XX wieku. Po odzyskaniu niepodległości Polska zaprzestała celebrować ten dzień, włączając się w upamiętnianie rocznicy kapitulacji Niemiec w dniu 8 maja 1945 r. Jest to okazja do przypomnienia wkładu Polski w pokonanie Rzeszy Niemieckiej w II wojnie światowej.

- Ze strony Instytutu Pamięci Narodowej, można znaleźć pod adresem: <https://ipn.gov.pl/pl/upamietnianie/dekomunizacja/zmiany-nazw-ulic/nazwy-ulic/nazwy-do-zmiany/36808,ul-9-Maja-1945-r.html>

Kraje Bałtyckie

Litwa, Łotwa i Estonia były okupowane przez Sowieców od 1940 roku, na podstawie umowy pomiędzy ZSRR, a Trzecią Rzeszą sekretnym załącznikiem do protokołu paktu Ribbentrop-Mołotow.

Fig. 185: Muzeum Okupacji, Tallinn, Estonia

Zdjęcie: ZeekLTK, Domena Publiczna, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tallinn_Museum_of_Occupation.jpg

Po niemieckim ataku na Rosję, kraje bałtyckie były kupowane przez Niemcy. Kiedy ZSRR dołączył do Sojuszników, żołnierze Armii Czerwonej oswobodzili te kraje spod okupacji niemieckiej. Pomimo braku posiadania podstaw prawnych aby zostać, armia sowiecka nie opuściła terytorium do 1990 i nielegalnie kupowała kraje bałtyckie zgodnie z wyżej wspomnianym protokołem. Sytuacja międzynarodowa krajów bałtyckich pozostała nierozwiązana. Niektóre kraje nie uznały włączenia krajów bałtyckich do ZSRR, podczas gdy niektóre zaakceptowały to wrogie przejęcie.

Oświadczenie Pełniącego Obowiązki Sekretarza Stanu Stanów Zjednoczonych Ameryki, Szanowny Summer Welles, 23 lipca 1940 roku.

W czerwcu 1940 roku, Związek Radziecki rozpoczął okupację krajów bałtyckich, amerykański Sekretarz Stanu wydał oświadczenie odmawiające uznania aneksji jako Republik Radzieckich.

- Przez współpracę – Amerykańskie Archiwa Narodowe (z John Hiden, Vahur Made, David J. Smith. *Sprawa Bałtyku podczas Zimnej Wojny*. Routledge, 2008. s. 209), Domena Publiczna.

Arystokrata i Członek Izby Lordów Nicholas Bethell – Miejsce aby stanąć Anny Ferens. <https://www.youtube.com/watch?v=zFSpEFnuG3s> movie: Baltic

23 sierpnia 1979 roku w 40 rocznicę paktu Ribbentrop-Mołotow, który był podstawą okupacji sowieckiej w krajach bałtyckich od 1940, 45 obywatele Estonii, Łotwy i Litwy wysłali list oficjalny do Narodów Zjednoczonych, Związku Radzieckiego, Niemiec Wschodnich i Zachodnich i sygnatariuszy Karty Atlantyckiej. Głównym celem wezwa-

nia było publiczne ujawnienie paktu i jego tajnych protokołów i przywrócenia niepodległości krajów bałtyckich. Wezwanie musiało poczekać i miało tylko jedną odpowiedź z Parlamentu Europejskiego. Decyzja o poparciu żądań została podjęta 13 stycznia 1983 roku.

Artykuł o szwedzkim premierze Fredriku Reinfeldt przeprasającym szwedzkich sąsiadów, „Szwecja dłużna krajom bałtyckim: Reinfeldt”, z 16 sierpnia 2011 roku.

Szwecja jest winna swoim bałtyckim sąsiadom „długu honoru” za przymykanie oczu na powojenną okupację sowiecką, powiedział szwedzki premier Fredrik Reinfeldt swoim bałtyckim odpowiednikom w poniedziałek. Podczas ceremonii w Sztokholmie z udziałem premierów Estonii, Litwy i Łotwy Reinfeldt mówił o „mrocznej chwili” w historii swojego kraju. „Szwecja była jednym z pierwszych krajów, które uznały sowiecką okupację krajów bałtyckich” w 1944 r. powiedział podczas uroczystości z okazji 20. rocznicy niepodległości trzech krajów. W 1945 r. Sztokholm dokonał ekstradycji do Związku Radzieckiego około 170 żołnierzy z krajów bałtyckich, którzy uciekli z Armii Czerwonej i znaleźli schronienie w Szwecji. „Ekstradycja Bałtów to mroczny moment w szwedzkiej polityce zagranicznej” - powiedział Reinfeldt. Powiedział, że Szwecja od dawna ignoruje bałtyckich sąsiadów i wezwał do dalszego umacniania stosunków po odzyskaniu niepodległości. „Przez dziesięciolecia Szwecja nie uznawała bałtyckiego cierpienia” - powiedział konserwatywny premier. „Trzymam w dłoni szwedzką szkolną książkę używaną w latach osiemdziesiątych. W ogóle nie wspomina ona o losach Estonii, Łotwy i Litwy po II Wojnie Światowej. Ani jednego słowa” - powiedział Reinfeldt. „W rzeczywistości trudno znaleźć jakiegokolwiek odniesienie do faktu, że kiedykolwiek były jakiegokolwiek kraje bałtyckie. Taka była rzeczywistość, kiedy chodziłem do szkoły”, powiedział 46-letni lider. „Szwecja ma dług honorowy wobec obywateli Estonii, Łotwy i Litwy. Jesteśmy to winni sobie - i jesteśmy winni narodom bałtyckim - aby pamiętać o przeszłości, ale także budować wspólną przyszłość” - dodał. Łotewski Valdis Dombrovskis, litewski Andrius Kubilius i estoński Andrus Ansip podziękowali Szwecji za pomoc, jakiej udzieliła swoim państwom od czasu odzyskania niepodległości. Wystąpienie Reinfeldta wywołało mieszane reakcje wśród Bałtów w tłumie. „Łatwo mu to powiedzieć dzisiaj, ponieważ jego partia nie była wtedy u władzy,” powiedziała Lehte Slunge, która uciekła z Estonii wraz z rodzicami w 1944 roku. Jaan Seim, dyrektor estońskiej szkoły w Sztokholmie, argumentował, że „realpolitik był wówczas przewodnikiem władz szwedzkich”. „To był mały kraj, który chciał być neutralny i miał ogromnego sąsiada na wschodzie, który stanowił ogromne zagrożenie”. „Byłem bardziej rozczarowany faktem, że w latach 70. i 80. narody bałtyckie po prostu już nie istniały w szwedzkiej psychice.

Dla nich był to Związek Radziecki i nic więcej” - powiedział Seim, urodzony w Szwecji Estończyk. Poniedziałkowa ceremonia odbyła się na placu w Sztokholmie, gdzie odbyło się kilkadziesiąt spotkań zwanych „spotkaniami poniedziałkowymi” odbyły się w 1990 i 1991 r., aby wesprzeć starania krajów bałtyckich o odzyskanie niepodległości. Trzy państwa zorganizowały ludzki łańcuch w 1989 r., w którym dwa miliony ludzi połączyły ręce, łącząc stolicę Bałtyku, przeciwko sowieckim rządóm. Przełomowy protest rozpoczął sekwencję, która ostatecznie doprowadziła do trzech niepodległości narodów do 1991 r.

- Ze strony domowej The Local, można przeczytać pod adresem: <https://www.thelocal.se/20110816/35570>

Rosja

Po upadku Żelaznej Kurtyny i odzyskaniu niepodległości przez kraje Bloku Wschodniego, niektóre z nich zdecydowały napisać swoją historię na nowo. Narracja historyczna stała się niezależna od Rosji i często skupiała się na sprawach wcześniej omijanych tj. niekorzystnych dla Rosji. Czasami te zmiany przynosiły zmiany w polityce, kulturze i edukacji historycznej. Rosyjscy oficjele czasami oskarżali Stany Zjednoczone i inne kraje zachodnie o umniejszanie ogromnego wkładu Związku Radzieckiego w zwycięstwo Sojuszników, a prezydent Władimir Putin często skupiał się na roli Sowietów w swoich przemowach z 9 maja.

Części artykułu Radia Wolna Europa Radia Wolność o obchodzeniu Dnia Zwycięstwa w Rosji z brakiem obecności liderów Europy Zachodniej, „Putin uderza w USA w przemowie na Paradzie przy Placu Czerwonym”, ostanía aktualizacja: 9 maj 2018 roku

„[...] Putin uderzył także w to, co zapewnił, o próby „przepisania i wypaczenia historii” oraz zaprzeczenia „wyczynom ludzi, którzy uratowali Europę i świat przed niewolnictwem, eksterminacją i okropnościami Holokaustu”. Dodał: „Zawsze będziemy dumni, że naród radziecki nie mrugnął ani nie schylił się przed okrutnym wrogiem, gdy niektóre państwa wołały wstyd kapitulacji.” Jest to oznaka rosyjskiego oporu, którego rodzaj ignorowania Rosji nie zadziała i że Rosja jest silna i ma potężnych przyjaciół”. [...] Decyzja podejmowana przez wielu zachodnich liderów aby nie uczestniczyć, została zaprezentowana w rosyjskich mediach jako próba umniejszenia roli w zwycięstwie i „podważenia rosyjskiej wspaniałości,” powiedział Felgenhauer. [...] Jill Dougherty, ekspert ds. Rosyjskich w Centrum Wilsona i była szef moskiewskiego biura CNN, powiedziała, że media społecznościowe i raporty telewizyjne wskazują, że wielu zwykłych Rosjan jest obrażonych nieobecnością zachodnich liderów w obchodach. Czują, że jest to zwycięstwo głównie odniesione przez Rosjan ich krwią i są źli, że nie jest zaznaczone obecnością krajów so-

jusznicych. „Jest uczucie obelgi i gniewu,” mówi. „Niestety odzwierciedla to bardzo odczucie w Moskwie w tej chwili, które jest dokładnie obelgą Zachodu, uczuciem, że Zachód został wrogiem po raz kolejny.”

II Wojna Światowa jest bardzo ważna dla Rosjan, i powoduje w nich silne emocje. Ponad 26 milionów ludzi w byłym Związku Radzieckim zginęło podczas II Wojny Światowej, znanej w Rosji jako Wielkiej Wojny Patriotycznej. Ciało około 4 milionów rosyjskich żołnierzy nigdy nie zostało odnalezionych, zgodnie rosyjskim Ministerstwem Obrony. Grupy ochotników wyposażonych w wykrywacze metalu przeszukują lasy tego co było Frontem Wschodnim pod kątem ludzkich szczątków, szczególnie w pobliżu Sankt-Petersburga, gdzie miały miejsce jedne z najbardziej krwawych bitew XX wieku. Siedemdziesiąt lat później ziemia dalej jest pełna resztki przeszłości rosyjskiej wojny, kości tych poległych czasem przykrytych cienką warstwą ziemi. [...] Ukraina również obchodzi Dzień Zwycięstwa w sobotę, prowadzony przez prezydenta Petro Poroshenko w Kijowie. Prorosyjscy separatyści w Doniecku, we wschodniej Ukrainie Sewastopolu na Krymie planowali swoje parady wojskowe. Inne kraje europejskie i Stany Zjednoczone zaznaczyły 70-tą rocznicę zwycięstwa sojuszników w Europie w Piątek. [...]”

- ze strony internetowej Radia Wolna Europa, można przeczytać na: <https://www.rferl.org/a/russia-marks-end-of-world-war-ii-with-military-parade-on-red-square/29216745.html>

Oficjalny wywiad z prezydentem Rosji Władimirem Putinem o Dniu Zwycięstwa 9 maja, 2015 roku.

Prowadzący programu Vesti v Subbotu na kanale telewizyjnym Rossija Siergiej Brilev: Panie Prezydencie, czy widział pan dziś wszystkich, których miał nadzieję zobaczyć na paradzie?

Prezydent Rosji Władimir Putin: Ma pan na myśli gości, czy wszystkich w ogóle, którzy przybyli na paradę?

Siergiej Brilev: Zaczniemy od gości. W pewnym momencie spodziewaliśmy się w końcu przybycia Amerykanów i Europejczyków, ale ostatecznie to nie nastąpiło. Czy to pana rozczarowało?

Władimir Putin: Nie. Cieszę się, że ludzie na całym świecie świętują Dzień Zwycięstwa nad Nazizmem. Myślę, że bez względu na to, gdzie ludzie świętują, jeśli jest to dla nich prawdziwe święto, jest to już dobra rzecz. Na przyjęciu na Kremlu byli obecni weterani ze Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. Podeszli i wypowiedzieli bardzo ciepłe i przyjazne słowa. Byli to ludzie, którzy brali udział w

konwojach północnych, w lądowaniu w Normandii i w walkach w Europie. Widzieliśmy wszystkich, których mieliśmy nadzieję tu zobaczyć.

Najważniejsze jest, aby ludzie zrozumieli, że walka z nazizmem była bardzo ważna i że był to bardzo ważny kamień milowy w historii ludzkości.

Jeśli chodzi o to, co dzisiaj widzieliśmy, chcę powiedzieć, że widzieliśmy wiele szczęśliwych twarzy, twarzy naszych obywateli i to jest najważniejsze. 9 maja traktujemy jako wielkie święto, być może najważniejszą datę w historii naszego kraju.

Wreszcie, widział pan to wydarzenie dzisiaj, wydarzenie publiczne, które otrzymało nazwę Nieśmiertelny Pułk. Ludzie nosili portrety swoich bliskich, ojców, matek, dziadków, pradziadków. Ludzie nosili te portrety na Placu Czerwonym. [...]

- Ze strony domowej Prezydenta Rosji, Można przeczytać na: <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/interviews/49454>

Niemcy

Po II wojnie światowej pokonane Niemcy zostały podzielone na dwa kraje: Republikę Federalną Niemiec (Niemcy Zachodnie), która stała się demokracją w bloku zachodnim, oraz Niemiecką Republikę Demokratyczną (NRD), która została zintegrowana w Układzie Warszawskim pod panowaniem sowieckim. Dlatego dwie niemieckie narracje z maja 1945 r. Bardzo się zmieniły podczas zimnej wojny aż do upadku muru berlińskiego w 1989 r. i zjednoczenia w 1990 r. W NRD obchody były spójne z powojennymi narracjami w innych komunistycznych krajach w Europie, gdzie ZSRR został opisany jako wyzwoliciel od uciskających i niesprawiedliwych reżimów. W obu krajach tradycja z 1920 r. po I wojnie światowej uległa przemianom. W epoce Weimaru zainaugurowano *Volkstrauertag* (Dzień Ludowej Żałoby) jako sposób na upamiętnienie i uhonorowanie poległych żołnierzy i ich rodzin, a także rozmawianie o solidarności, pojednaniu i przyjaźni między narodami. Data została ustalona na pierwszą niedzielę (później drugą) podczas Wielkiego Postu. Po przejściu władzy przez nazistowski rząd w 1933 r. Ustawodawstwo dotyczące świąt narodowych utworzyło *Heldengedenktag* (Upamiętnienie Bohaterów) i skierowało skupienie z pamięci o poległych na uwielbienie bohaterów, włączając demonstrację „siły i woli obrony III Rzeszy”. Flagi nie miały już być wyciągane na pół masztu, chrześcijańskie elementy i symbole zostały usunięte, a uroczystości przekształciły się w masowe nazistowskie pokazy propagandowe. Od 1939 r. odbywały się 16 marca. Po II Wojnie Światowej *Volkstrauertag* zostało ponownie wprowadzone w Niemczech Zachodnich, ale aby zachować dystans do tradycji nazistowskich, datę przesunięto na koniec roku liturgicznego (niedziela najbliższa do 16 listopada) zamiast na początku, a zakres został rozszerzony na osoby, które zginęły z powodu przemocy opresyjnego reżimu, a nie tylko ofiary wojenne. W NRD odbyło się „Gedenk-

stunden für die Opfer des Faschismus" (Ceremonie Pamięci Ofiar Faszyzmu). Niemniej jednak podczas oficjalnych uroczystości nie skupiano się na żołnierzach niemieckich i cywilach poległych na wojnie. Ofiary faszyzmu zdefiniowano jako Żydów i socjalistów/komunistów, a zmarli bohaterowie pochodzili z wojska radzieckiego. Od zjednoczenia Niemiec nowa stolica, Berlin, była areną centralnych uroczystości upamiętniających Volkstrauertag, które podążają za dawnymi tradycjami zachodniemieckimi. Cel tego dnia jest opisany jako sposób wyrażenia żalu, refleksji oraz promowania pokoju i pojednania. W Niemczech Zachodnich 8 maja 1945 r. był długo uważany za dzień porażki, upadku i moralnego bankructwa. Zachodnia niemiecka kultura pamięci zaczęła się zmieniać dopiero w latach 80. XX wieku, dlatego 8 maja uznano również za „Dzień Wyzwolenia”. Wielce uznane przemówienie Prezydenta Federalnego Richarda von Weizsäckera w dniu 8 maja 1985 r. w dużym stopniu przyczyniło się do tego procesu. Do dnia dzisiejszego, z okazji obchodów II Wojny Światowej, w Niemczech trwają dyskusje na temat tego, jak odróżnić niemieckich sprawców od niemieckich ofiar.

Das *Totengedenken* (upamiętnienie zmarłych) to oficjalny niemiecki tekst do użytku w Volkstrauertag, który z czasem zmienił się, by objąć większą liczbę ofiar. Tekst czytany jest przez Bundespräsident w Bundestagu. Jest to aktualna wersja.

Dziś wspominamy ofiary przemocy i wojny, dzieci, kobiety i mężczyźni ze wszystkich grup etnicznych.

Pamiętamy żołnierzy, którzy zginęli w wojnach światowych, ludzi, którzy stracili życie w wyniku wydarzeń wojennych lub później podczas uwięzienia, jako osoby przesiedlone lub uchodźcy.

Pamiętamy tych, którzy byli prześladowani i zabijani, ponieważ należeli do innej grupy etnicznej, innej rasy lub mniejszości, lub dlatego, że zostali uznani za niegodnych życia z powodu choroby lub niepełnosprawności.

Pamiętamy tych, którzy zginęli, ponieważ stawili opór tyranii, i tych, którzy ponieśli śmierć, ponieważ stali przy swoich przekonaniach lub wierze.

Opłakujemy ofiary dzisiejszych wojen i wojen domowych, ofiary terroryzmu i prześladowań politycznych, żołnierzy niemieckich sił zbrojnych i innych jednostek, które straciły życie w misjach za granicą.

Dziś wspominamy także tych, którzy padli ofiarą nienawiści i przemocy wobec cudzoziemców i słabych.

Płaczemy z tymi wszystkimi, którzy opłakują zmarłych i dzielimy ich ból.

Ale nasze życia charakteryzują się czasem nadziei na pojednanie między ludźmi i grupami etnicznymi, a naszą odpowiedzialnością jest pokój wśród ludzi zarówno w domu, jak i na całym świecie.

- Z oficjalnej strony Bundespräsident, można przeczytać na: <http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Berichte/DE/Frank-Walter-Steinmeier/2017/11/171119-Volkstrauertag.html>

Sprzeciw wobec Volkstrauertag

Przykłady agitacji antyfaszystowskiej przeciwko Volkstrauertag. Z „Volkstrauertag Abschaffen!”, Broszury z Antifaschistische Aktion Gotha, 2014. Argumenty odnoszą się do bieżących niemieckich dyskusji na temat tego, kto był ofiarą, a kto był sprawcą (Opfer vs Täter) w czasach nazistowskich.

Fig. 186: 'Volkstrauertag Abschaffen!',
Ulotka z Antifaschistische Aktion Gotha, 2014
Źródło: <https://de.indymedia.org/2012/11/337534.shtml>

Przemówienie Prezydenta Richarda von Weizsäckera podczas uroczystości upamiętniającej 40-tą rocznicę zakończenia wojny w Europie oraz narodowo-socjalistycznej tyranii 8 maja 1985 r. w Bundestagu.

[...] A jednak z każdym dniem coś stawało się wyraźniejsze i należy to dzisiaj powiedzieć w imieniu nas wszystkich: 8 maja był dniem wyzwolenia. Uwolniło nas wszystkich od nieludzkości i tyranii narodowo-socjalistycznego reżimu. Dzięki temu wyzwoleniu nikt nie zapomni o ciężkim cierpieniu, które rozpoczęło się dla wielu ludzi 8 maja. Ale nie możemy uważać końca wojny za przyczynę ucieczki, wydalenia i pozbawienia wolności. Przyczyna sięga początków tyranii, która wywołała wojnę. Nie wolno nam rozdzielać 8 maja 1945 roku od 30 stycznia 1933 roku. Naprawdę nie ma dzisiaj powodu, aby uczestniczyć w uroczystościach zwycięstwa. Ale mamy wszelkie powody, by postrzegać 8 maja 1945 r. Jako koniec aberracji w niemieckiej historii, koniec niosący ziarno nadziei na lepszą przyszłość.

- Z oficjalnej strony Bunderpräsident, można przeczytać na: www.bundespraesident.de/SharedDocs/Downloads/DE/Reden/2015/02/150202-RvW-Rede-8-Mai-1985-englisch.pdf?__blob=publicationFile

Dania

Dania została okupowana przez Niemcy 9 kwietnia 1940 r. W ciągu pierwszych trzech lat okupacji rząd duński współpracował z okupantem nazistowskim (rządem protektoratu). Po powstaniach w sierpniu 1943 r. rząd podał się do dymisji i pojawił się rosnący ruch oporu, przeprowadzając sabotaż i propagandę antynazistowską. W nocy 4 maja 1945 r. Wojska niemieckie w Holandii, północno-zachodnich Niemczech i Danii poddały się wojskom brytyjskim, a od 5 maja o 8 rano Dania została oficjalnie wyzwolona. Był jeden wyjątek: wyspa Bornholm, położona na Morzu Bałtyckim, została zajęta przez wojska radzieckie, które opuściły ją dopiero 5 kwietnia 1946 roku. Położenie geostrategiczne wyspy w połączeniu z pojawiającymi się napięciami między siłami alianckimi utrudniały znaleźć rozwiązanie w 1945 roku. Krótco po wojnie Dania została uznana za sojuszniczego partnera i wstąpiła do ONZ, a później do NATO. W Danii wyzwolenie obchodzone jest 5 maja z przemówieniami, procesjami i ceremoniami składania wieńców w miejscach pamięci, szczególnie na cześć bojowników ruchu oporu, którzy stracili życie podczas okupacji. Noc 4 maja jest przez niektórych ludzi zaznaczona umieszczeniem świec w oknach, aby zaznaczyć zdjęcie zasłon zaciemniających, które były obowiązkowe podczas wojny. Od 1945 r. Odbyło się wiele dyskusji na temat roli Danii podczas II wojny światowej, w których uczestniczyli politycy, historycy i opinia publiczna, i stała się ona jedną z najbardziej kontrowersyjnych kwestii w historii Danii. Najważniejsze było, czy decyzja o współpracy z nazistowskimi okupantami była właściwa; znaczenie i zakres ruchu oporu jest również przedmiotem kontrowersji.

Park pamięci Ryvangen

W Ryvangen, na północ od Kopenhagi, latem 1945 r. utworzono park pamięci dla upamiętnienia poległych żołnierzy ruchu oporu. Podczas okupacji wojska niemieckie zajęły ten obszar wojskowy i jego koszary, a część poligonu została przekształcona w miejsce egzekucji i pochówku dla duńskich członków ruchu oporu. Każdego roku obchodzi się wyzwolenie 4 i 5 maja, zakończenie współpracy z hitlerowską potężnym okupantem 29 sierpnia, ratowanie duńskich Żydów w 1943 r. 30 września i Wigilię Bożego Narodzenia jest oznaczony przemówieniami, pieśniami i świecami oraz kwiatami na grobach. Egzekucje schwytych bojowników ruchu oporu wykonywano strzelając z karabinów w mężczyzn przywiązanych do drewnianych tyczek. Dziś to miejsce jest jednym z zabytków w Ryvangen, któremu towarzyszy tablica z werselem duńskiego pisarza i pastora Kaja Munka (1898–1944), który sam został zabity przez gestapo. W tłumaczeniu na angielski napis brzmi: „Chłopcy, którzy umarliście - zapaliliście dla Danii - w najciemniejszym mroku - lśniący różowy świt”.

Premier Anders Fogh Rasmussen: Przemówienie z 29 sierpnia 2003 roku.

Aby uczcić 60. rocznicę zakończenia rządu kolaborującego, duński premier Anders Fogh Rasmussen z partii liberalnej Venstre wygłosił przemówienie, które wywołało intensywne dyskusje, ponieważ skrytykował duńskich polityków za moralną zdradę podczas II wojny światowej. Użył tego argumentu do obrony aktywistycznej polityki zagranicznej i duńskiego udziału wojskowego w wojnie w Iraku, która rozpoczęła się 20 marca 2003 r.

Panie i Panowie,

29 sierpnia 1943 r. to data, o której powinniśmy pamiętać - i być z tego dumni. Tego dnia honor Danii został uratowany. W końcu rząd duński przestał współpracować z okupantem niemieckim i podał się do dymisji. Po nieco ponad trzech latach współpracy z Niemcami wreszcie pojawiły się wyraźne granice. To nie był dzień za wcześnie. [...]

Ani rząd, ani Folketing (duński parlament), ani ustanowione duńskie społeczeństwo nie zakończyły współpracy z Niemcami. Wręcz przeciwnie, od początku okupacji Danii 9 kwietnia 1940 r. oficjalna Dania posłusznie przestrzegała Niemców, współpracując na wszystkich poziomach i nakłaniając ludność do zrobienia tego samego. [...]

Przywódcy polityczni Danii nie tylko zdecydowali się na bierną politykę dostosowawczą w stosunku do Niemców. Rząd świadomie i otwarcie wybrał aktywną politykę wobec władzy okupacyjnej w nadziei, że część suwerenności zostanie uszanowana. Nowe badania historyczne ujawniają, że istniała nawet bardzo aktywna polityka adaptacyjna. Wielu było przekonanych o niemieckim zwycięstwie. Zar-

ówny politycy, urzędnicy, jak i organizacje zaczęli przygotowywać miejsce Danii w nowej, zdominowanej przez nazistów Europie. Centralnie umieszczeni urzędnicy pracowali nad planami przekształcenia duńskiej gospodarki zgodnie z planami gospodarki nazistowskiej.

Głównym argumentem za polityką współpracy było to, że cały duński sprzeciw wobec niemieckiej supremacji był bezużyteczny. Współpracując z okupantem, Dania i ludność duńska zostały oszczędzone przed większością okropności wojny. I udało się. Duńczycy uniknęli wielkich szkód. Rolnictwo i przemysł osiągnęły zysk z wojny. Na podstawie takich zimnych obliczeń niektórzy mogą uznać politykę współpracy za konieczną, mądrą i odpowiednią. Ale to bardzo niebezpieczny sposób myślenia. Gdyby wszyscy myśleli jak duńscy współpracujący politycy, Hitler najprawdopodobniej wygrałby wojnę, a Europa stałaby się nazistą. Ale na szczęście Brytyjczycy, a później Amerykanie i Rosjanie nie myśleli jak duńska elita. Walczyli na życie i śmierć przeciwko nazistom, zapewniając w ten sposób naszą wolność.

Ostatecznie rosnące niezadowolenie ludzi z polityki współpracy i wysiłki odważnych bojowników ruchu oporu zmusiły rząd do rezygnacji z współpracy z Niemcami. Powinniśmy być z tego szczęśliwi i dumni. Ogromne podziękowania należą się bojownikom ruchu oporu, którzy poprzez sabotaż przeciw Niemcom i współpracę z aliantami przeciwstawili się współpracującym politykom i ostatecznie zapewnili Danii miejsce po prawej stronie w walce z nazistami. Oczywiście należy uważać, aby nie osądzać przeszłości w dzisiejszych przesłankach. Dziś wiemy, że naziści przegrali wojnę po zaangażowaniu Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego w 1941 r. - dlatego też aktywna duńska polityka adaptacyjna wydaje się niewłaściwa i nieuzasadniona. Gdyby trwała do końca wojny, Dania wyglądałaby jak niemieckie państwo wasalne i partner. W świetle historii byłaby to katastrofa. [...]

Nawet sądząc na podstawie ówczesnych założeń, duńska polityka wydaje się naiwna i naganne jest, że elity polityczne w Danii realizowały tę politykę nie tylko neutralności, ale także aktywnej polityki adaptacyjnej.

W walce między demokracją a dyktaturą nie można pozostać neutralnym. Musisz decydować na korzyść demokracji i przeciw dyktaturze. W tym momencie polityka aktywnej adaptacji stanowiła porażkę polityczną i moralną.

Zbyt często w ciągu historii my Duńczycy płynęliśmy pod banderą wygody i pozwalaliśmy innym walczyć o naszą wolność i pokój.

Z lekcji z 29 sierpnia 1943 r. wynika, że jeśli ktoś ma na myśli coś poważnego o naszych wartościach, wolności, demokracji i prawach człowieka, musimy również aktywnie przyczynić się do ich obrony. Nawet w obliczu marnych szans. Nawet gdy trzeba podjąć niepopularne i niebezpieczne decyzje.

Uhonorujmy wysiłki naszych rodaków w ruchu oporu oraz w obronie wolności i demokracji.

Dziękuję

- Ze strony `Danmarkshistorien, danmarkshistorien.dk, Aarhus University.

Tłumaczenie na angielski: Anne Sørensen.

Można przeczytać na: <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/anders-fogh-rasmussen-v-om-samarbejdspolitikken-29-august-2003/>

Hans Kirchhoff: „Fogh demonizuje historię”, 16 października 2003 roku

W swoim artykule z duńskiej gazety „Information” duński historyk Hans Kirchhoff komentuje przemówienie duńskiego premiera Andersa Fogha Rasmussena.

Fogh demonizuje historię

[...] Kiedy mówimy o polityce współpracy, należy pamiętać, że wszystkie okupowane kraje w Europie Hitlera współpracowały z okupantem [...].

A jeśli skupimy się na odpowiedzialnych mężach stanu, nikt nie może po prostu puścić wodzy i ich wyrzucić. Oznaczałoby to załamanie się wszystkich istotnych funkcji społecznych i doprowadziłoby do chaosu, głodu i śmierci. Ważne jest również porównanie różnic między latami 1940–41 i 1942–43. We wczesnych latach wojny, kiedy Wehrmacht wydawał się niezwyciężony, trzeba było spodziewać się pokolenia trwającego całą długą okupację, podobnie jak mieszkańcy Południowej Jutlandii w latach 1864–1920 [po drugiej wojnie szlezwickiej w 1864 r. obszar ten był niemiecki do Pokoju w Wersalu w 1920 r.]. W tych latach poszukiwano aktywnej współpracy, której głównym celem było przetrwanie w polityce i kraju poprzez dostosowanie gospodarcze. Ale zawsze z politykami jako ciągnąca nogę partia przeciwko technokratom i biurokratom w ministerstwach.

Ta polityka jest nazywana dziś naiwną, ale w latach 1940/41 wydawała się realistyczną oceną przyszłości Danii jako prowincji w nazistowskim imperium. Tylko najbardziej zatwardziali anglofile mogli mieć zaufanie do Anglii, która ostatecznie wygra wojnę. Wreszcie ważne jest, aby utrzymać, że opór nie był alternatywą dla współpracy w pierwszych latach okupacji. Opór musi opierać się na przekonaniu, że nielegalna walka jest przydatna. I takie przekonania nie istniały w latach, kiedy „niemieckie zwycięstwa uderzyły świat ze zdumieniem i podziwem” [słynny cytat duńskiego ministra spraw zagranicznych Erika Scaveniusa, lipiec 1940 r.]. Zbyt często zapominamy, że musimy przejść całą drogę do 1943 r., Zanim wybuchną europejskie ruchy oporu, a mianowicie w czasie po bitwie o Stalingrad, kiedy stało się jasne, że Niemcy nie mogą wygrać. Dopiero wtedy istniała mentalność, ludzie i broń, i dopiero wtedy część opinii publicznej była gotowa zaakceptować ofiary, których wymagałaby walka oporu.

Premier nazywa politykę współpracy niemoralną i mówi o porażce. Tak było również w przypadku nielegalnej prasy: polityka współpracy była samolubna i materialistyczna, opozycja solidarna i idealistyczna. [...] Ale czy mniej moralna jest chęć ochrony instytucji demokratycznych przed nazyfikacją taką jak ta, którą widzimy w Norwegii - lub chęć obrony gospodarki przed plądrowaniem i zniszczeniem - lub chęć ochrony ludności przed deportacjami głodowymi - w rzeczywistości ja tego nie widzę. [...] Musimy również zauważyć, że linia współpracy była wspierana przez całą społeczność biznesową, organizacje pracowników i pracodawców, kościół i prasę. [...]

Teraz wszystko to nie może przekształcić się w fałszywą idealizację polityki współpracy, ponieważ miała swoją cenę, że Dania przeszła przez wojnę światową jako najmniej zdewastowana ze wszystkich krajów, cena, która wciąż ma na nas wpływ. Dlatego mogę w pełni pochwalić pochwałę ruchu oporu za to, że przeciwstawił się państwowemu egoizmowi i okazał solidarność z walką z nazistami. Po prostu nie da się tego zrobić, demonizując linię współpracy. Jest to zbyt łatwe i zbyt tanie i jest niehistoryczne.

- Ze strony Danmarkshistorien, danmarkshistorien.dk, przetłumaczone przez Anne Sørensen. Można przeczytać na: <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/kronik-i-information-fogh-daemoniserer-historien-2003/>

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Czy są w pobliżu Ciebie jakieś pomniki lub zabytki z okresu II Wojny Światowej? Kiedy zostały wzniesione? Jak są prezentowane wydarzenia, ludzie itp.? Dlaczego?
2. Czy w twoim regionie jest święto państwowe upamiętniające koniec II Wojny Światowej? Kiedy i jak je świętujesz?
3. Czy nastąpiła zmiana w sposobie świętowania 9 maja po 1989 roku? Co było przyczyną? Jak i dlaczego to się zmieniło?

3.20 Rynek Ratusza w Rydze

Ilgvars Misāns

Pod red. Jörg Hackmann i Mati Laur

Refleksja podejścia do dziedzictwa historycznego miasta o historii w kratkę

Od średniowiecza plac zwany Placem Ratuszowym był gospodarczym i administracyjnym centrum Rygi, która została założona w 1201 r. we wschodniej części regionu Morza Bałtyckiego, miasta, w którym Niemcy dominowali aż do przełomu XX wiek.

Dwa wspaniałe budynki - Dom Bractwa Czarnogłowych, bractwo niezamężnych zagranicznych kupców i czeladników oraz ratusz ucieleśniały gospodarcze i polityczne znaczenie miasta nad Dźwiną. Budynki te, które z biegiem lat były kilkakrotnie przebudowywane, wraz z posągiem Rolanda zdobiły dobrze zaprojektowany plac i prezentowały jednolitą scenerię do II Wojny Światowej. Jednak już w dwudziestoleciu międzywojennym, kiedy Ryga stała się stolicą nowego państwa narodowego Łotwy, dokonano ideologicznie zmotywowanych zmiany wyglądu placu. Próbując umniejszyć wpływ Niemiec na Rygę, rozpoczęto budowę nowego budynku administracji miejskiej po zachodniej stronie Placu Ratuszowego.

Latem 1941 r., podczas nadciągnięcia niemieckiego Wehrmachtu, plac stanął w płomieniach; kiedy zgasły pożary, budynki leżały w ruinach. Dopóki Ryga była okupowana przez Niemców, było jasne, że najważniejsze historyczne budynki na placu ratuszowym zostaną odbudowane. Po wojnie, kiedy Związek Radziecki odzyskał władzę na Łotwie, która została aneksowana w 1940 r., decydenci ogłosili, że Dom Czarnogłowych jest pomnikiem zagranicznej kultury rycerskiej, która była zasadniczo wroga narodowi łotewskiemu. Ruiny budowli rozebrano w 1948 r. Sześć lat później usunięto resztki ratusza, a posąg Rolanda przeniesiono do składu miasta.

Latem 1941 r., podczas nadciągnięcia niemieckiego Wehrmachtu, plac stanął w płomieniach; kiedy zgasły pożary, budynki leżały w ruinach. Dopóki Ryga była okupowana przez Niemców, było jasne, że najważniejsze historyczne budynki na placu ratuszowym zostaną odbudowane. Po wojnie, kiedy Związek Radziecki odzyskał władzę na Łotwie, która została aneksowana w 1940 r., decydenci ogłosili, że Dom Czarnogłowych jest pomnikiem zagranicznej kultury rycerskiej, która była zasadniczo wroga narodowi łotewskiemu. Ruiny budowli rozebrano w 1948 r. Sześć lat później usunięto resztki ratusza, a posąg Rolanda przeniesiono do składu miasta.

Znaczna liczba zarówno łotewskich intelektualistów, jak i ogólnej populacji żałowała utraty historycznego placu ratusza już w czasach radzieckich, a po przywróceniu niepodległości Łotwy w latach 1990/1991 odbudowa Domu Czarnogłowych stała się priorytetem. W grudniu 1999 r. Nowo zrekonstruowany Dom Bractwa Czarnogłowych został poświęcony jako muzeum, miejsce wydarzeń i sala koncertowa. Wielu mieszkańców Rygi uważało to za symbol powrotu Łotwy i jej stolicy do wspólnoty wartości w Europie Zachodniej. W tym samym czasie pobliski Dom Schwabe i Wartownia Straży Przybocznej w Rydze (Blue Guard House) zostały odbudowane i przywrócone do poprzedniego wyglądu. Nowy budynek Rady Miasta Rygi powstał w 2003 roku. Tutaj odnowiono tylko zabytkową fasadę; wnętrze zostało zmodernizowane. Kopia historycznego posągu Rolanda została ponownie umieszczona na placu. Obecną i najnowszą historię reprezentuje na Placu Ratuszowym nowy budynek ekskluzywnego hotelu i

wielofunkcyjny biurowiec (Dom Kamarina), którego jakość architektoniczna i estetyczna była przedmiotem dużej krytyki.

Jānis Āberbergs, dyrektor Wydziału Kultury Rady Miasta Rygi, w sprawie roli poszczególnych narodowości w stolicy Łotwy Rydze (1932).

Rok 1920 był początkiem nowej ery w życiu Rygi. Rząd nowej, niezależnej Łotwy skorzystał z całej populacji Łotwy. Podczas gdy stolica kraju była niegdyś niemiecka, potem rosyjska, teraz jest łotewska. Ryga jest łotewska tylko dlatego, że Łotysze stanowią większość, a łotewski jest powszechnym językiem w mieście. Ryga jest miastem demokratycznym, a każda grupa mieszkańców jest reprezentowana w samorządzie miasta proporcjonalnie do jego liczby i rangi.

- Jānis Āberbergs. "Rīgas pilsētas vesture" (Historia Miasta Rygi). W: *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta*. Ed. by Teodors Līventāls, V. Sadovskis. Rīga, 1932. s. 5-56. Cyt.: s. 55-56.

Burmistrz Roberts Lapiņš o konieczności zmiany wyglądu Rygi (1937).

Prezydent i rząd wielokrotnie podkreślali potrzebę zmiany Starego Miasta zgodnie z duchem czasu, w szczególności dzielnicy nad Dźwiną. Miasto nie może zapomnieć o odpowiedzialności wynikającej z obecnej epoki i miasto musi pamiętać o tym wielkim zadaniu - nadać naszej stolicy nowy wygląd.

- Cyt. z Pārsla Pētersone. "Rīgas pilsētas administratīvās ēkas" (Budynki Administracyjne Rządu Miejskiego Rygi). W: *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Rīga, 2000. s. 279.

Odpowiedzialny architekt miasta Rygi Voldemārs Šusts o nieudanej renowacji Placu Ratuszowego (1967).

Idea kompleksowej rekonstrukcji nie została zrealizowana, chociaż konieczność była oczywista. Ruiny Domu Czarnogłowych zostały wyeliminowane, ratusz zburzony [...] Taka obojętność na zabytki architektury Starej Rygi, która była w opozycji do opinii większości architektów, nie była dziełem przypadku: za nią była nihilistyczna teoria uznania naszego dziedzictwa architektonicznego. W rzeczywistości przyjęto wspólny pogląd niemieckiej „instytucji kulturalnej”, która stwierdziła, że prawdziwymi twórcami wszystkich wartości kulturowych - w tym architektury - byli niemieccy imigranci. Doprowadziło to do wniosku, że architektura Starej Rygi wyrażała obcą, wrogą ideologię! Dlaczego należy ją przywracać, zachowywać, konserwować?

- Voldemārs Šusts. *Diskusija turpinās* (Dyskusja trwa). W: *Māksla*, 1967, No. 1, s. 18-19.

Wiceprezes Łotewskiej Akademii Nauk Jānis Stradiņš o losach Domu Czarnogłowych (1995)

Z czasem Dom Czarnogłowych stał się symbolem Rygi. Mówiąc ściślej, był to Rynek z Domem Czarnogłowych i zarys wieży kościoła św. Piotra - wizualne centrum bałtyckiej metropolii, bez której Ryga nie była do końca sobą. [...]

Przebudzenie naszego narodu, wznowienie niepodległości Łotwy, ponowna ocena naszego dziedzictwa historycznego doprowadziły nas do początku, do poszukiwania sposobów ożywienia Rygi. 800 rocznica miasta w 2001 roku stanowi dobrą dodatkową zachętę do tych zamiarów. Uruchomiono program, który zaledwie dziesięć lat temu wydawał się niewykonalny aby zrekonstruować Dom Czarnogłowych, a później także cały zespół rynkowy. [...] Ogół społeczeństwa zaakceptował ten pomysł, brakuje funduszy - Łotwa jest nadal biedna, podobnie jak starożytne miasto Ligi Hanzeatyckiej Ryga.

Dom Czarnogłowych należy uważać nie tylko za zabytek architektury, który powstał w długim i skomplikowanym szeregu epok i stylów, zyskując w ten sposób swój niepowtarzalny wizerunek, dzieło jednego architekta lub wynik jednego stulecia. Dom Czarnogłowych jest także zabytkiem działań społecznych, kulturalnych i muzycznych starożytnych mieszkańców Rygi. [...] W jego murach miały miejsce ważne wydarzenia historyczne [...]. Dom Czarnogłowych to kolejna rehabilitacja bałtyckich Niemców, ich niezwykły wkład w Rygę, Hanzeatycką Ligę Wschodnią, kraje bałtyckie, Łotwę. [...]

Stanie się atrybutem wiecznej Rygi; wizualnie potwierdzi przynależność Rygi do Europy Zachodniej i będzie sugestywnym duchem przedsiębiorczości młodych handlarzy starożytnej Rygi, pełnych odwagi i zapału - także na dalekich drogach Eurazji.

Nie chodzi tylko o fizyczną rekonstrukcję zabytku architektury. Filozoficznym znaczeniem przywrócenia Domu Czarnogłowych jest zmartwychwstanie i dziedzictwo tradycji. [...]

Przyszli obywatele Rygi będą się zastanawiać, jak moglibyśmy żyć w mieście przez ponad pięćdziesiąt lat bez Domu Czarnogłowych.

- Jānis Stradiņš. "Über das Schicksal des Schwarzhäupterhauses und dieses Buch". In: *Melngalvju nams Rīgā*. Pod. Red. Māra Siliņa. Riga, 1995. s. 13-14.

Zdjęcia

Fig. 187: Plac Ratuszowy w Rydze w 1829 r. Ze skalą miasta na pierwszym planie
Po prawej: Dom Bractwa Czarnogłowych, po lewej: Ratusz. Artysta: G. C. Scharlow, tusz, akwabela
Reprodukcja z Muzeum Historii Rygi i Nawigacji

Fig. 188: Dom Bractwa Czarnogłowych z Domem Schwabe (po lewej) i Wartownią Straży Przybocznej w Rydze (w tle, po lewej) i posąg Rolanda na pierwszym planie na pocztówce z początku XX wieku
Reprodukcja z Muzeum Historii Rygi i Nawigacji

Fig. 189: Plan miasta
Reprodukcja z Muzeum Historii Rygi i Nawigacji

Fig. 190: Widok z lotu ptaka na zniszczenia wojenne na placu ratuszowym
Zdjęcie 1944
Reprodukcja z Muzeum Historii Rygi i Nawigacji

Fig. 191: Nowe budynki mieszkalne z ruinami kościoła św. Piotra bez wieży w tle
Zdjęcie: 1964
Reprodukcja z Muzeum Historii Rygi i Nawigacji

Fig. 192: Muzeum Czerwonych Łotewskich Strzelców

W tle (po lewej) budynek Instytutu Politechnicznego wraz z budynkiem laboratorium (po prawej). Trolejbus przypomina oś transportową, która kiedyś przechodziła przez Plac Ratuszowy. Zdjęcie: lata 70
Reprodukcja z Muzeum Historii Rygi i Nawigacji

Fig. 193: Rekonstrukcje Domu Bractwa Czarnogłowych i Domu Schwabów

Z kopia posągu Rolanda na pierwszym planie niedawno odrestaurowanego placu ratuszowego w Rydze
Zdjęcie: Ilgvars Misāns, 2013

Fig. 194: Fasada zrekonstruowanego ratusza w Rydze
Po prawej: nowy budynek wybudowany na miejscu Domu Kamarina
Zdjęcie: Ilgvars Misāns, 2012

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Jakie stosunki władzy i zmiany polityczne charakteryzowały historię Rygi od jej powstania do współczesności?
2. W jaki sposób burzliwa historia miasta wpłynęła na wygląd Placu Ratuszowego?
3. Jakie zasady i wartości ideologiczne kształtowały podejście do historycznych budowli na Placu Ratuszowym Rygi od 1918 roku?
4. Jak oceniasz obecny wygląd Placu Ratuszowego Rygi? Jaką wiadomość wysyła do naszych współczesnych?

Dodatkowe źródła

1. Jānis Krastiņš. *Plac Ratuszowy w Rydze: Plac Ratuszowy dziś, Plac Ratuszowy w odbiciu niedawnej historii, Pomnik Rolanda, budynki otaczające Plac Ratuszowy*. Ryga [2010]. Po niemiecku: *Jānis Krastiņš. Riga, der Rathausplatz: der Rathausplatz heute, der Rathausplatz im Spiegel, der jüngsten Geschichte, die Rolandstatue, Gebäude rund um den Rathausplatz*. Ryga [2010]. Po rosyjsku: *Янис Крастиньш. Рига, Ратушная площадь: Ратушная площадь в наши дни, Ратушная площадь в зеркале новейшей истории, статуя Роланда, здания вокруг площади*. Рига [2010].
2. *Melngalvju nams Rīgā = Das Schwarzhäupterhaus in Riga = Dom Czarnogłowych w Rydze*. Pod red. Māra Siliņa. Riga [1995].

3. Andreas Fülberth. Riga. Kleine Geschichte der Stadt. Cologne, Weimar, Vienna, 2014.
4. Jörg Hackmann, "Metamorphosen des Rigaer Rathausplatzes, 1938-2003: Beobachtungen zur Rolle historischer Topographien in Nordosteuropa" (Metamorfozy Placu Ratuszowego Rygi. Zapisy o roli topografii historycznej w północno-wschodniej Europie). W: *Wiedergewonnene Geschichte. Zur Aneignung von Vergangenheit in den Zwischenräumen Mitteleuropas*. Pod red. Peter Oliver Loew, Christian Pletzing, Thomas Serrier (Veröffentlichungen des Deutschen Polen-Instituts, 22). Wiesbaden, 2006. s. 118-141

3.21 Wojna i Pokój w Regionie Morza Bałtyckiego

Jörg Hackmann, Anders Fröjmark i Mati Laur

"Dominium maris Baltici" i „Morze pokoju"

Od zakończenia zimnej wojny region Morza Bałtyckiego był postrzegany jako region ukształtowany przez wspólną historię i pragnienie ludzi na jego wybrzeżu, aby żyć w pokoju i być panami własnych decyzji politycznych, gospodarczych i społecznych. Jednak fakt, że wzajemne stosunki między państwami na wybrzeżu Morza Bałtyckiego kształtowane są nie przez gwałtowne konflikty, ale przez pokojowe kontakty, jest zjawiskiem dość niedawnym, a także niepewnym. Dzisiaj podejmowane są znaczne wysiłki, aby zapewnić pokój, demokrację i dobrobyt w przyszłości, ale jak można odnieść się do wspólnej historii, skoro historia ta jest kształtowana przez wojnę, ludobójstwo, okupację, represje, grabieże i inne straszne wydarzenia? Czy należy po prostu ogłosić, że historia jest czasem przeszłym dokonanym, który należy pokonać lub zignorować, ponieważ nie ma on związku z naszą teraźniejszością i przyszłością?

Niemiecko-żydowski filozof Walter Benjamin postawił ten dylemat w swojej interpretacji obrazu *Angelus Novus* Paula Klee:

Obraz Klee'a o nazwie *Angelus Novus* pokazuje anioła wyglądającego, jakby miał zamiar odejść od czegoś, co stale rozważa. Oczy ma wpatrzone, usta otwarte, skrzydła rozpostarte. Tak wyobraża się anioła historii. Jego twarz jest zwrócona w przeszłość. Tam, gdzie widzimy łańcuch wydarzeń, widzi on jedną katastrofę, która wciąż gromadzi wraki po wrakach i ciska nim przed jego stopy. Anioł chciałby zostać, obudzić umarłych i naprawić wszystko, co zostało zniszczone. Ale z Raju nadchodzi burza; została złapany w skrzydła z taką siłą, że anioł nie może ich już zamknąć. Burza nieodparcie napędza go w przyszłość, do której odwrócone są jego plecy, a stos gruzów przed nim rośnie ku niebu. Tę burzę nazywamy postępem.

Poniższe aspekty i przykłady dadzą do myślenia do dyskusji na temat podejść do przeszłych aspektów brutalnej historii w regionie Morza Bałtyckiego, które zostały ukształtowane przez dialog i pojednanie, a nie wzmocniony nacjonalizm.

Zmieniające się upamiętnienie wojny

Nawet jeśli czas wojen i ich traumatyczne konsekwencje dla żołnierzy, a także ludności cywilnej w oczach młodszych pokoleń wydają się być przeszłością, wciąż jest wielu ludzi, którzy żywo pamiętają II Wojnę Światową i jej okropności.

Wojna i pokój ukształtowały jednak życie prawie wszystkich poprzednich pokoleń w regionie bałtyckim. Pamiętając o tym dzisiaj, horrory już zniknęły w tle i coraz częściej widzimy bitwy poprzednich stuleci jako okazję do odtworzenia i przeżywania wcześniejszych czasów. Dzieje się tak, na przykład w Marienburgu/ Malborku upamiętniającym bitwę pod Tannenbergiem/ Grunwaldem/Žalgiris 1410. Niedawno odbyły się także rekonstrukcje II Wojny Światowej (zobacz dokument Meelisa Muhu: Zagrajmy w wojnę - <https://vimeo.com/163809103>).

Lub zadziwia nas „Vasa” w muzeum o tej samej nazwie w Sztokholmie. Po wybudowaniu statek był jak dotąd największym statkiem marynarki wojennej, ale nie dotarł do obszaru misji u wybrzeży Bałtyku w Polsce, ponieważ wywrócił się i zatonął podczas próbnego wypłynięcia w porcie w Sztokholmie w 1628 r. Tam pozostał w mule przez ponad 300 lat, dopóki nie został ponownie odkryty pod koniec lat 50. XX wieku i uratowany w 1961 r.

Fig. 195: Okręt Vasa

Zdjęcie: mik Krakow, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Muzeum_Statku_Waza_w_Sztokholmie_\(6321402517\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Muzeum_Statku_Waza_w_Sztokholmie_(6321402517).jpg)

Dziś wraki i armaty tego okresu są głównie relikami kulturowymi. Na tym tle można zrozumieć, że łaciński termin *Dominium maris Baltici* - dominacja nad Bałtykiem - nie kojarzy się z grozą poprzednich wojen, ale wspólnotami historycznymi wokół Bałtyku.

Dominium maris Baltici

Co było zagrożone w tym konflikcie mocarstw bałtyckich? Przez wiele stuleci kontrola nad morzem była decydującym czynnikiem władzy. Szczególną rolę odegrała Dania, która kontrolowała Öresund, a tym samym przejście z oceanów do Bałtyku i odwrotnie. Cła sundzkie były głównym źródłem dochodów. Duńska władza została podważona przez Lubekę pod przewodnictwem Jürgena Wullenwebera w latach 30. XVI wieku, ale niepowodzenie tego wyzwania uwidocznilo upadek miast hanzeatyckich jako czynnik polityczny przeciwko nowym państwom terytorialnym. Jednocześnie Szwecja próbowała umocnić swoją pozycję władzy w regionie bałtyckim, a Rosja domagała się również dostępu do Bałtyku. Twierdza Iwangoród, wzniesiona przez Iwana III w 1492 r. Naprzeciw Narwy, podkreśla te napięcia.

Fig. 196: Narwa w latach 60-tych XVIII wieku

W. S. Stavenhagen "Album Ehstlaendischer Ansichten", Mitau, 1867

Źródło: <http://grafo.tlulib.ee/index.php?ID=227>, nr. 28

Tak więc konflikty o *Dominium maris Baltici* kształtowały region Morza Bałtyckiego przez prawie 200 lat. Szwecja była w centrum: toczyła wojnę z Danią, katolickim cesarzem Świętego Cesarstwa Rzymskiego, Polską i Litwą, a także z Rosją. Przez pewien czas Szwecja kontrolowała duże części brzegu Bałtyku. Konsekwencje tych wojen były druzgocące: często całe regiony zostały splądrowane, epidemie i głód zdziesiątkowały ludność oprócz tych, którzy zginęli w walkach. W Polsce inwazja szwedzka w 1655 roku jest pamiętana jako „Potop”.

Fig. 197: Erik Dahlberg, Oblężenie Brest Litovsk, 1657

Źródło: [https://dsb.wikipedia.org/wiki/Data-ja:Biera%C5%9Bcie_Lito%C5%AD-skaje_%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%8C%D1%86%D0%B5_%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%9E%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B5_\(E._Dahlbergh,_1657\)_\(2\).jpg](https://dsb.wikipedia.org/wiki/Data-ja:Biera%C5%9Bcie_Lito%C5%AD-skaje_%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%8C%D1%86%D0%B5_%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%9E%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B5_(E._Dahlbergh,_1657)_(2).jpg)

Pod koniec tej walki o dominację Rosja stała się wielką potęgą na Bałtyku, a wraz z nową stolicą Sankt Petersburgiem w ujściu rzeki Newy, największe miasto regionu bałtyckiego które zostało założone w 1703 roku. W XVIII wieku rosyjska polityka zagraniczna rozwinęła następnie ideę pokojowego regionu bałtyckiego, „spokoju północy”, aczkolwiek pod warunkiem rosyjskiej kontroli nad tym regionem.

Wojna i pokój w XIX wieku

Konflikt zbrojny trwał jednak nadal. W latach 1808/09 Rosja podbiła Finlandię, która do tej pory była częścią państwa szwedzkiego, a wojska rosyjskie przemieściły się przez zamrożone Morze Bałtyckie i groziły Sztokholmowi. W odpowiedzi Szwecja była przekonana, że pokojowa polityka oparta na neutralności była lepsza dla narodu niż trwające wojny.

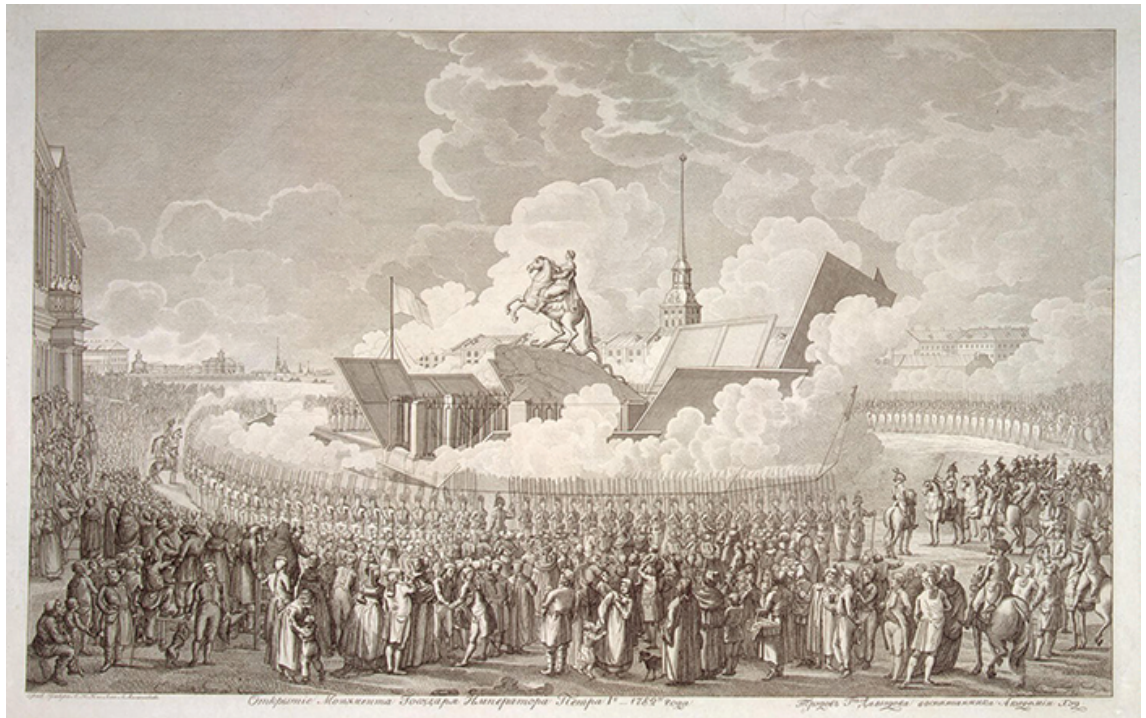

Fig. 198: "Brązowy Jeździec" (Mednij Vsadnik) Falconeta w Sankt-Petersburgu, połowa XIX wieku
 Źródło: Alexei Kipriyanovich Melnikov, <https://www.arthermitage.org/Alexei-Kipriyanovich-Melnikov/Opening-of-the-Monument-to-Peter-the-Great-on-Senate-Square-St-Petersburg.html>

Jednakże, rosyjskiego „Spokoju Północy” nie udało się utrzymać na stałe. Podczas wojny krymskiej w latach 1853–1856 brytyjskie okręty wojenne posunęły się aż do Rewala/Tallinna, wówczas części imperium carskiego. Po porozumieniu pokojowym Rosja musiała zrezygnować ze zniszczonej fortecy Bomarsund na Wyspach Alandzkich poza Sztokholmem, a od tego czasu wyspy uzyskały specjalny status zdemilitaryzowany w regionie.

Pod koniec XIX wieku Rosja i Niemcy zbudowały i stacjonowały na brzegu Morza Bałtyckiego duże floty: Kilonia i Mürwik (wzorowany na Marienburgu) po stronie niemieckiej, Libau/Liepāja i Kronstadt koło Sankt Petersburga po stronie rosyjskiej były ważnymi bazami.

XX wiek

Podczas I wojny światowej królestwa skandynawskie ogłosiły się neutralnymi, a Szwecja była w stanie utrzymać tę pozycję również podczas II wojny światowej.

Po 1945 r. pojęcie „Spokoju Północy” powróciło pod hasłem „Morze Pokoju”. Nie tylko wyrażało to pragnienie spokojnej przyszłości ludzi - które było szeroko rozpowszechnione z dobrych pobudek po doświadczeniach wojennych - ale było także ideologicznym argumentem podczas zimnej wojny.

Fig. 199: Plakat Tygodnia Bałtyckiego w Rostocku, Niemcy

Źródło: Landesarchiv Greifswald, Rep. 210 Komitee Ostseewoche Nr. 617

Zgodnie z tym pojęciem kraje socjalistyczne były pokojowe, podczas gdy państwa kapitalistyczne były rzekomo wojownicze. I odwrotnie, niektóre kręgi polityczne na Zachodzie wyczekiwały niebezpieczeństwa z nad „Morza Czerwonego”.

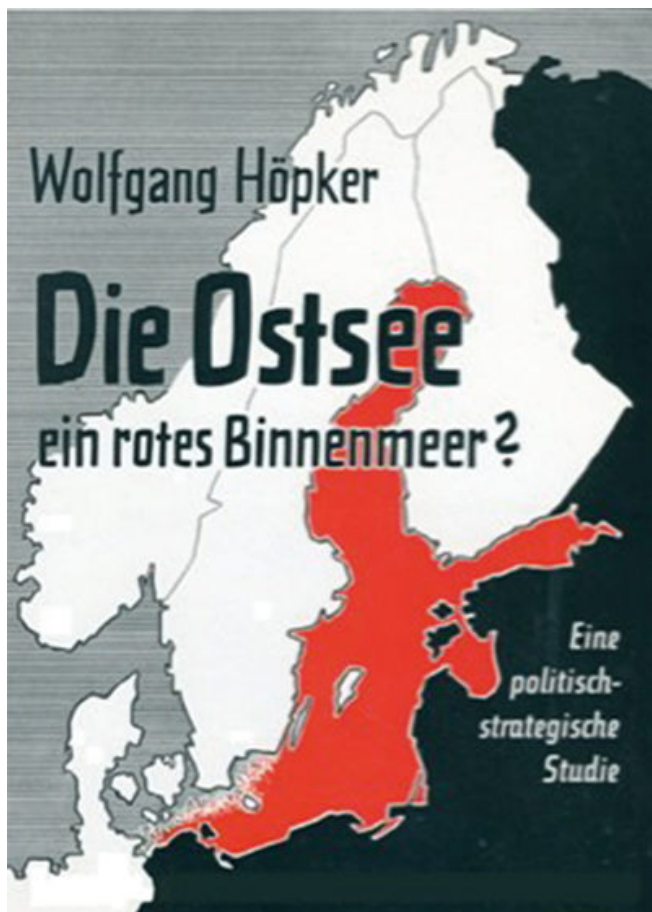

Fig. 200: Okładka książki: Czerwone Morze Wewnętrzne

NATO i Układ Warszawski przygotowały się na nową wojnę w regionie bałtyckim. Zaledwie kilka lat po zakończeniu II wojny światowej pojawiły się plany niemieckiej marynarki wojennej, która nie tylko broniłaby zachodniego Bałtyku przed atakiem sowieckim, ale także przeprowadzałaby manewry lądowania na wschodnim brzegu Bałtyku. I odwrotnie, planowanie w NRD i Polsce przewidywało zajęcie Danii tak szybko, jak to możliwe, a następnie przejście do Morza Północnego. Jak napięta była sytuacja, zilustrowały liczne wtargnięcia sowieckich okrętów podwodnych na szwedzkie wody terytorialne, takie jak incydent „Whiskey-on-the-rocks” w 1981 r., Kiedy okręt podwodny opuścił Karlskronę.

Było wiele wojskowych stref zamkniętych, szczególnie w sowieckich regionach bałtyckich: region kaliningradzki był trudny do uzyskania nawet dla obywateli radzieckich, a cudzoziemcy z Zachodu nie mogli spędzać nocy w Tartu z powodu bliskości lotniska wojskowego. Oprócz dominacji wojskowej ściśle monitorowano linię brzegową Bałtyku od NRD do Związku Radzieckiego, aby zapobiec próbom ucieczki przez morze: Wiele plaż zrabowano w nocy, aby widoczne były ślady stóp.

Fig. 201: Pomnik Armii NRD przed dawnymi barakami w Prorze

Było tylko kilka pokojowych kontaktów, na przykład na liniach promowych przez granicę wschód-zachód; tam, gdzie istniały, często prowadziły przez Finlandię, która zajmowała szczególną pozycję między Wschodem, a Zachodem.

Ostatnim etapem wojskowego planowania strategicznego był port promowy Mukran na wyspie Rugia, który został ukończony w 1986 r. i zapewnił NRD bezpośrednie połączenie kolejowe z Memel/Kłajpedą w Związku Radzieckim. Umożliwiło to transport materiałów wojskowych między NRD, a Związkiem Radzieckim z pominięciem Polski. Wraz z pojawieniem się Niezależnego Związku Zawodowego „Solidarność” w 1980 r. Kierownictwo NRD obawiało się, że polski protest przeciwko reżimowi socjalistycznemu może również rozprzestrzenić się na NRD.

Wolność i pokój

Podczas gdy w czasie zimnej wojny wolność i pokój były koncepcjami walki w konflikcie Wschód-Zachód do 1989 roku. Zmieniło się to wraz z protestami od Tallina do Lipska pod koniec lat osiemdziesiątych. „Śpiewająca rewolucja” w bałtyckich republikach radzieckich symbolizowała ten epokowy punkt zwrotny w regionie bałtyckim. Łotewski reżyser filmów dokumentalnych Juris Podnieks udokumentował ducha optymizmu tamtych lat w filmie *Krustceļš (Ojczyzna)* z 1988 roku.

Po zakończeniu reżimów socjalistycznych pierwszym zainteresowaniem państw bałtyckich od Niemiec do Estonii było wycofanie wojsk radzieckich i rozbiórka ich obiektów wojskowych. Ponadto zagranicznym priorytetem politycznym państw od Polski do Estonii było przystąpienie do NATO jako ochrona przed ponownym zagrożeniem ze strony Rosji. Zwłaszcza neutralne państwa północnoeuropejskie, Finlandia i Szwecja, próbowały zdefiniować bezpieczeństwo w regionie Morza Bałtyckiego nie tylko poprzez systemy sojuszy wojskowych, ale także poprzez dialogi dotyczące polityki bezpieczeństwa i środki budowy zaufania.

Pytania do refleksji i dyskusji

1. Co pogląd Benjamin na historię sugeruje dla interpretacji historii regionu Morza Bałtyckiego?
2. Omów pozytywne i negatywne aspekty rekonstrukcji wojskowych.
3. Jaką rolę odgrywają wspomniane bitwy w twojej historii narodowej?
4. Co mogłoby się zmienić w postrzeganiu tych bitew, jeśli przyjmiesz perspektywę bałtycką (lub globalną)?
5. Omów strategie pojednania między byłymi wrogami narodowymi.
6. Obejrzyj film Meelisa Muhi „Zagrajmy w wojnę” (2016) i przedyskutuj refleksje na temat wojny w tym dokumencie.

Dodatkowe źródła

1. Kristian Gerner and Klas-Göran Karlsson. *Nordens Medelhav. Östersjöområdet som historia, myt och projekt* (Morze Śródziemne Północy. Historia, mit i projekt region Morza Bałtyckiego). Stockholm, Natur och Kultur, 2002.
2. Andres Kasekamp. *Historia Krajów Bałtyckich*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010.
3. Michael North. *The Bałtyk: Historia*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2015

4 Русские тексты

4 Русские тексты

4.1 Вступление

4.2 Авторы

4.3 Восприятие викингов

4.4 Начало христианства

4.5 Балтийские крестовые походы

4.6 Мариенбург/Мальборк

4.7 Где русские остановили шведов: Невская битва (1240)

4.8 Собор Александра Невского в Таллине

4.9 Мемориальный крест из Корсбетнингена в Висбю

4.10 Маргарет, Ядвига и Унии

4.11 Грюнвальд — Танненберг — Жальгирис

4.12 Реформация

4.13 Густав II Адольф

4.14 Прибалтийские провинции Латвии и Эстонии под властью России в XVIII веке

4.15 Отто фон Бисмарк — герой или антигерой?

4.16 Поместное наследие в регионе Балтийского моря

4.17 Жертвы, свидетели и преступники

4.18 Потребление алкоголя и меры по воздержанию

4.19 Май 1945-го: Освобождение или Оккупация?

4.20 Ратушная площадь Риги

4.21 Война и мир в регионе Балтийского моря

4.1 Вступление

Анн Сёренсен, Кристиан Плетцинг, Жанет Лайдла

Михаэль Норт начинает свою историю Балтики с утверждения, что этот регион «всегда был местом обмена и встреч». ¹⁾ Кэролайн Боггис-Рольфе прибегает в своей недавней *Балтийской истории* к оригинальному приёму, сравнивая историю региона с самим Балтийским морем — порой (обманчиво) спокойным, а порой бушующим и мятежным. Настоящая книга рассказывает как о штилях так и о бурях, начиная (по Норту и Боггис-Рольфе) со времён викингов и вплоть до XX века, но вместо рассказа о Балтийском море мы выносим на суд читателя подборку источников и мнений на самые разные подтемы.

В 2009-ом году в Шлезвиг-Гольштейне родилась идея проекта, который иллюстрировал бы историю региона Балтийского моря из транснациональной перспективы. Академии «Baltica» (Любек/ Занкельмарк) посчастливилось получить грант программы Европейской комиссии «Культура» для фазы разработки концепции и пилотного модуля «Культурные перспективы» проекта истории Балтийского моря. Его суть — концепция виртуальной платформы для истории региона Балтийского моря. С 2012-го по 2014-ый год над проектом работали 14 партнёров из области науки, образования и культуры Балтийского региона. Цель проекта — показать, что история региона Балтийского моря — это нечто большее, чем история национальных государств на Балтийском море. В то же время ставилась задача представить различные точки зрения и взгляды на общую историю региона.

В 2017-ом году партнёрам проекта удалось получить дополнительное финансирование для продолжения проекта истории Балтийского моря. Проект реализован Академией «Baltica», партнёрами которого являются Университет прикладных наук Любека, Щецинский университет, Фонд «Боруссия» из Ольштына, Каунасский Университет Витовта Великого, Латвийский университет в Риге, Тартуский Университет, Таллиннский городской архив, Университет Линнея в Векшё и Кальмар, а также Орхусский университет. Новый проект вытекает из проекта, финансируемого ЕС в 2012-14 годах. Цель состоит в том, чтобы представить историю региона Балтийского моря с разных точек зрения и тем самым стимулировать понимание различных представлений об истории в различных странах, граничащих с Балтийским морем. Кроме того, история региона Балтийского моря должна использоваться для обучения взрослых посредством задействования учебных материалов, онлайн-учебника и онлайн-платформы.

Понятие многоперспективности основывается на осознании того, что как отдельные лица так и социальные группы по-разному запоминают определенные инциденты и события, более того – эти воспоминания и их проявления меняются со временем. Однако это не делает приемлемым манипулирование и фальсификацию исторических данных из политических, денежных или личных побуждений.

Многоперспективность в преподавании истории намерена преодолеть националистическую, религиозную и/ или культурную вражду. Многоперспективный подход — это дань факту, что история основана не на едином авторитетном главном нарративе, а скорее представляет собой диалог между расходящимися повествованиями. Выражая различные точки зрения,

историческое образование пытается не только описать исторические события, но и сделать эти события значимыми, а их влияние на людей – видимыми. Многоперспективность реализуется путём представления не только одного видения события (или артефакта, человека, места и т. д.), а нескольких. Эти другие перспективы могут исходить от индивидуумов в истории, науке, обществе, политике, а также от меньшинств или маргиналов. Они по-разному трактуют исторические события в зависимости от пола, возраста или культурного происхождения. Эти перспективы могут исходить как из собственной страны, так и из других стран. Таким образом, многоперспективность — это целостный подход, пытающийся рассматривать и понимать исторические события через универсальность перспектив в более широком контексте.

Многоперспективность демонстрирует, что исторические события — и их интерпретация — всегда человеческие действия. Каждое историческое событие основано на решениях, принятых людьми, опирающимися на имеющуюся у них информацию. Следовательно, качество решения зависит от качества этой информации. Решения и толкования также основаны на убеждениях, возможно, также на желаниях или страхах. Таким образом, многоперспективность означает не необходимость отказываться от собственной точки зрения, а скорее необходимость учитывать, что существуют разные перспективы. Важно, однако, что многоперспективность не подразумевает принятия так называемых альтернативных фактов, которые не подкреплены источниками и академическими аргументами.

Многоперспективность в регионе Балтийского моря

История региона Балтийского моря богата примерами различных точек зрения на исторические события, которые оказывали и продолжают оказывать различное влияние на участников, которые их пережили. Многослойный характер национальных историй в регионе Балтийского моря может быть использован в качестве материальной основы для разработки многоперспективных подходов путём преодоления национальных и/ или монокультурных точек зрения. Эти различные точки зрения выражаются не только в форме письменной истории, но и в изменённых названиях улиц, перенесённых памятниках и отдельных жизненных историях.

Нет единой точки зрения, которая удовлетворяла бы все возможные запросы восприятия истории Балтийского моря. В целом, само собой разумеется, что многочисленные имеющиеся в регионе национальные перспективы имеют фундаментальные различия в понимании современных обществ и государств, а

также в размышлениях об истории, особенно касательно XX века. Именно эти различия дают дополнительные аргументы, почему применение принципа исторической многоперспективности представляется здесь особенно плодотворным, расширяя тем самым индивидуальное понимание истории как таковой и современных различий в регионе.

Войны и конфликты были доминирующими чертами в регионе Балтийского моря на протяжении веков. Многоперспективность оказалась важным инструментом для преодоления национальных конфликтов. В постконфликтной перспективе важно стремление избавиться от враждебных стереотипов о других странах и узнать как можно больше о соседях и бывших врагах, в частности, об их взглядах на историю. Такой подход может стать важным вкладом в примирение. Эта задача не ограничивается сферой правительств и официальных органов, она включает в себя соучастие частных лиц и организаций гражданского общества. Однако преодоление национальных противоречий не всегда было успешным.

Как пользоваться этой книгой

Эта книга представляет собой набор учебных материалов для курса MOOC по истории Балтийского моря которыми можно также пользоваться независимо от курса. Каждая глава включает в себя вводный текст или тексты, различные примеры источников или взглядов, вопросы для размышления и обсуждения и краткий список для дальнейшего чтения. Поскольку книга предназначена для широкой аудитории, мы постарались дать обширные справочные тексты, особенно для ранних периодов. Так как охватить всю историю региона Балтийского моря в этой книге не представлялось возможным, она была снабжена рекомендациями для более глубокого изучения.

Подобно тому как существуют разные точки зрения на исторические события, существуют и разные способы написания о них. Мы предоставили нашим авторам свободу выбора структуры главы, а также количества и типа источников, которыми они снабдили свои тексты. Поэтому книга содержит как подробные описания различных событий, памятников или периодов, так и короткие экскурсы к некоторым менее известным событиям или памятникам.

Источники часто переводятся самими авторами, и мы отдаём себе отчёт о том, что выбор слов в переводе также зависит от точки зрения переводчика. Тем не менее мы старались быть верными оригиналу, но оставляли за собой право редактировать тексты, чтобы сделать их более понятными для не-носителей английского языка. Таким образом, одна из задач, поставленных

преподавателями, может состоять в том, чтобы сравнить переведённые источники с источниками на родном языке учащихся, чтобы выявить любые — даже самые тонкие — различия.

Безусловно, сложность понимания исторического события возрастает с включением дополнительных перспектив. И поэтому задача состоит в том, чтобы представить событие с разных точек зрения, не перегружая учеников. Актуальность многоперспективности может быть проиллюстрирована хорошим примером, который предпочтительно каким-то образом должен иметь отношение к учащимся. Цель состоит в том, чтобы помочь учащимся понять, что их усилия вполне окупят себя. Многоперспективность может быть реализована путём выбора дополнительных перспектив, которые подробно обсуждаются. Эти точки зрения должны содержать важную дополнительную информацию об историческом событии. Кроме этого, может быть предложен материал о дальнейших возможных перспективах, с которыми заинтересованным учащимся предстоит ознакомиться на добровольной основе. В качестве альтернативы, учитель может дать задание выбрать одну перспективу, проработать её и представить на следующем семинаре в виде презентации, видео и т. п. Или же разместить её на учебной платформе. В последнем случае другие учащиеся должны заранее просмотреть материал учащегося на платформе и подробно обсудить перспективы, представленные в нём, во время следующего семинара («перевёрнутый класс»). При подготовке источников следует придерживаться вопросов: кто, что, когда, где, почему. Важно не только представить перспективы, но и обсудить их, а также поразмыслить над собственным пониманием события и тем, что именно изменилось с дополнительными перспективами.

Чтобы расширить спектр перспектив, учащихся могут попросить попытаться создать источники исторически «молчаливых» групп, таких как рабы, крестьяне или рабочие. Эти группы часто не имели возможности записывать свои мысли и взгляды, поэтому источников сохранилось мало. Ставя себя на место одного из участников этих групп и создавая мнимый источник (например, запись в дневнике), учащиеся взаимодействуют с группой. Это может вызвать начальную раздражение, но также в состоянии вызвать эмпатию и способствовать сознательному обучению. Очевидно, многоперспективность может быть реализована различными способами. Однако каждая реализация преследует одну и ту же цель: понимание того, что в дополнение к основному нарративу существует и другая точка зрения или, возможно, даже больше, чем одна. Мы надеемся, что эта книга окажется вам полезной, а обсуждения различных

аспектов столь же познавательными, обогащающими и интересными, какими стал для наших авторов процесс работы над книгой.

Список литературы для дальнейшего чтения

1. А. Пальмер. *Северное побережье. История Балтийского моря и его народов*. Лондон, Джон Мюррей, 2005.
2. Михаэль Норт. *История Балтики*. Лондон, Кембридж, штат Массачусетс, издательство Гарвардского университета, 2015. В первоисточнике: *Geschichte der Ostsee*. С. Н. Beck, 2011.
3. Кэролайн Боггис-Рольфе. *Балтийская история. Тысячелетняя история Балтики: моря, земель и народов*. Глостершир, Amberly Publishing, 2019.

Курс MOOC: https://www.oncampus.de/weiterbildung/moocs/baltic_sea_history?lang=ru

Интернет-платформа: <http://balticseahistory.info/>

- 1) Михаэль Норт. *История Балтики*. Лондон, Кембридж, штат Массачусетс, издательство Гарвардского университета, 2015. Р 1

4.2 Авторы

Никита Андреевс — научный сотрудник и докторант на факультете теологии Латвийского университета (Рига, Латвия). Он исследует историю раннего христианства.

Аннэ Бреддер — научный сотрудник в Орхусском университете и Университете Роскилле (Дания). Область её исследований — история культуры (гендерные отношения и история трудовой деятельности) в Дании XX века, исследования памяти и публичная история. Её кандидатская диссертация (2017) была посвящена воссозданию сцен Второй мировой войны и живой истории в музеях под открытым небом и анализу самоощущения актёров, воплощавших собой историю.

Малгожата Домбровска — аспирантка Института истории и международных отношений Щецинского университета и стипендиат Западного Института в Познани (Польша). Её исследования посвящены истории западных территорий Польши начиная со времён средневековья и, в частности, развитию регионализма в регионе Любуш на границе с Германией.

Александр Филюшкин — историк Санкт-Петербургского государственного университета. Он является заведующим кафедрой славяноведения и балканских исследований Института истории. Его исследования сосредоточены на ранней современной истории России и Ливонии.

Херле Форбрих — изучала культурологию в Европейском университете Виадрина во Франкфурте-на-Одере (диссертация на тему «Поместья без владельцев, Места истории в XX веке в Ост-Эльбии»). С 2009-го года она работает в сфере образования для взрослых в Академии Северного моря, Академии Балтика и VHS Leak.

Андерс Фроймарк — доцент кафедры истории в Университете Линнея, (Кальмар, Швеция). Он участник проекта «Mapping Lived Religion — Средневековые культы святых в Швеции и Финляндии». Другой проект посвящён властительницам позднего средневековья, в частности, герцогине Ингеборг Хокансдоттер (1301-1361). Среди его публикаций — докторская диссертация «Mirakler och helgonkult: Linköpings biskopsdöme под senmedeltiden» (Упсала, 1992). Он является соредактором «Балтийского региона: конфликты и сотрудничество: путь из прошлого в будущее» (Таллинн, 2004).

Йорг Хакманн — профессор истории Центральной и Восточной Европы в Университете г. Щецин (Польша) и сотрудник Университета Грайфсвальда (Германия). На его счету — ряд публикаций на тему транснациональной истории региона Балтийского моря, а также Восточной и Центральной Европы в новое время. Недавно он издал польский перевод «Истории Балтики» Михаэля Норты (Neriton, 2019). Дальнейшая публикация — *Associational Culture and Civil Society in North Eastern Europe. Regional Features and the European Context* (Böhlau, 2012). В фокусе последних исследований — пограничные аферы и традиции алкогольной воздержанности в регионе Балтийского моря.

Гедрюс Янаускас — доцент отдела региональных исследований факультета политических наук и дипломатии, а также научный сотрудник Литовского института эмиграции в Университете Витаутаса Магнуса ВМУ (Каунас, Литва). В настоящее время заместитель декана гуманитарного факультета ВМУ. Сфера научных интересов: демонстрация дипломатии в период «холодной войны», политическая деятельность эмигрантов из стран Балтии после Второй мировой войны, формирование региона Балтийского моря.

Виталия Касперавичюте — старший администратор двух факультетов (исторический факультет и философский факультет) и преподаватель истории в Университете Витаутаса Магнуса (Литва). Её кандидатская диссертация была

посвящена эмиграционной политике Литовской Республики в 1918-1940 гг. Сейчас она интересуется историей науки в Литовской Республике в 1918-1940 годах и историей культуры в литовских общинах за рубежом.

Евгений Котте — профессор дидактики истории и современной истории в Университете Фехты с 2008-го года. Его исследования посвящены историческим мифам и национальным стереотипам, международному анализу учебников, историческому повествованию и аспектам новой истории культуры.

Юхан Креем — научный сотрудник Таллиннского городского архива (Эстония). Его приоритетом является история стран Балтии в средневековье и в начале современного периода. Он публиковал об истории Тевтонского ордена, Реформации и городской истории. В последние годы он публиковался в справочниках по истории региона (например, *Балтийские государства, История европейского региона*, том 1, *От предыстории до конца средневековья*, ред. Карстен Брюггеманн), Детлеф Хеннинг, Конрад Мейер, Ральф Тухтенхаген, Штутгарт, 2018). Он является главным редактором серии *Vana Tallinn* (Старый Таллинн).

Леа Кыйв — архивариус и историк, заместитель директора Таллиннского городского архива (Эстония). Она опубликовала работы по церковной и религиозной истории Эстонии, в частности, Таллинна раннего нового времени, и истории Таллиннского городского архива. Она была редактором и соредактором ряда публикаций городских архивов.

Джанет Лайдла — преподаватель истории Эстонии в Тартуском университете (Эстония). Её кандидатская диссертация была обращена к ранней новой историографии в Эстонии и Ливонии. Актуальные исследования посвящены истории культуры и науки в Эстонии периода раннего нового и нового времени.

Мати Лаур — профессор современной истории в Тартуском университете (Эстония). Он исследует историю Прибалтики в Российской империи в XVIII веке (*Verwaltungsgeschichte*) и освобождение крестьянства (*Bauernbefreiung*) в прибалтийских провинциях. Он является главным редактором (вместе с Карстеном Брюггеманом) журнала по истории Балтики *Forschungen zur baltischen Geschichte*.

Михаэль Мейхснер — изучал историю, историю искусств и современную немецкую литературу. С 2013-го года Мейхснер работает в Историческом институте Университета Грайфсвальда над диссертацией о Готланде как пограничном регионе в истории Союза Дании и Швеции.

Павел Мигдальский — доктор философии, доцент Щецинского университета (Польша). Область его исследований — история историографии, политика памяти, исследования памяти от средневековья до XXI века в Польше, Померании и регионе Балтийского моря.

Ильгварс Мисанс — профессор средневековой истории в Латвийском университете в Риге (Латвия) с 2002-го года. Мисанс исследует средневековую историю Латвии, в частности, города Риги.

Кристиан Плетцинг — историк, руководитель проекта по истории Балтийского моря и директор Academia Baltica/ Akademieszentrum Sankelmark (Германия). Его исследования посвящены истории германо-польских и германо-балтийских отношений.

Анна Соренсен — исследователь и историк Орхусского университета (Дания). Она — доктор наук, специалист по современной европейской истории и автор книг и статей по истории терроризма. Актуальные сферы деятельности — цифровая история и популяризация исторических исследований через веб-сайт www.danmarkshistorien.dk.

Валдис Тераудкалнс — профессор религиоведения и истории церкви на теологическом факультете Латвийского университета (Рига, Латвия). В настоящее время он исследует взаимосвязь религии и политики в IX и XX веках.

4.3 Восприятие викингов

Аннэ Бреддер, Юхан Креем, Павел Мигдальский, Гедрюс Янаускас

Эпоха викингов — настоящее прошлое в популярной культуре

В 2013-ом году сначала в Канаде и США, а затем и в других странах состоялась премьера телесериала «Викинги». Вскоре он стал очень популярным в Европе и Северной Америке, где последовало несколько сезонов. Сериал был написан английским сценаристом и продюсером Майклом Херстом для канадского исторического телеканала. Он вдохновлён рассказами о легендарном датском короле Рагнаре Лодброге. В сериале Рагнар Лодбrog живёт где-то в Скандинавии, но совершает вместе со своими сторонниками жестокие набеги в Англию. Викинги изображаются как кровожадные варвары, которые насилуют и убивают везде, где бы они не появились. Этот образ далёк от довольно игривого и упрощённого изображения викингов на детской одежде, еде и в сувенирных магазинах, которые вы можете увидеть в регионе Балтийского моря.

Эпоха викингов также присутствует в других сферах массовой культуры, таких как реконструкция. Реконструкторы имитируют жизнь и сражения викингов в большинстве частей света. Как правило, речь идёт о сценах баталий, занятий ремеслом и повседневной жизни на рынке. Как и многие другие реконструкторы, реконструкторы викингов гордятся своими презентациями. Они стремятся к исторической точности и поэтому обращают большое внимание на детали и исторические знания. Реконструкторы чаще всего являются историками-любителями, то есть они не являются профессиональными или образованными историками, но зато очень преданы своему хобби.

Во многих музеях региона Балтийского моря, где выставлены эпохи викингов, также используются элементы реконструкции или живой истории. В Эстонии посетители Деревни викингов могут поэкспериментировать и попробовать работу в кузнице, поплавать на корабле викингов, изучить навыки воинов, приготовить еду на костре и т. д. Деревня викингов в Литве приглашает посетителей услышать, увидеть, почувствовать, потрогать, обонять и вкушать наследие эпохи викингов. В Дании есть Музей кораблей викингов, где выставлены пять кораблей, обнаруженных морскими археологами в 1962-ом году. Музей кораблей викингов реконструировал в начале тысячелетия для исторических исследований корабль викингов «Морской жеребец» из Глендалоха. Корабль был первоначально построен в окрестностях Дублина, но был реконструирован в Роскилле (Дания). Реконструкцию также можно рассматривать как тип воссоздания или экспериментальной имитации. В Стокгольме (Швеция), можно посетить крупнейшую в мире выставку викингов.

Поскольку спектр представлений о викингах широк, эта глава разделена на две части — различные представления о викингах в первоисточниках и некоторые аспекты викингов в нашей современной культуре.

Набеги викингов на Британию

Первые набеги викингов на Англию произошли в VIII веке. За набегами последовала попытка завоевания в IX веке, и какое-то время викинги контролировали большую часть Англии.

Англосаксонская хроника была создана, вероятно, в IX веке и представляет собой собрание летописей, написанных на древнеанглийском языке. Эта хроника сохранилась во многих рукописях. Она, бесспорно, является важным источником ранней английской истории, но не вполне надёжна.

793 год от Р.Х. В этот год случилось ужасное предзнаменование над землей нортумбрийцев, вселив скорбь в людей: это были огромные полотнища света, пронесившиеся по воздуху, и вихри, и огненные драконы летали по небу. За этими страшными знаками последовал великий голод, и вскоре после него, за шесть дней до январских ид в этот же год, набег язычников принес печальное опустошение в церкви божьей на Святом Острове, после грабежа и убийств. Сига умер за восемь дней до мартовских календ.

- Англосаксонская хроника

Эстонские викинги

В стандартных работах об эпохе викингов восточно-балтийские земли обычно не считаются территориями викингов. С другой стороны, эстонцы часто идентифицируют жителей железного века своих земель как викингов. Расположенные на пути викингов на восток (Астрвегр), восточно-балтийские земли явно находились в сфере влияния скандинавской культуры. Кроме того, летописи крестовых походов XIII века описывают морские набеги осийцев, рассматривая их в том же контексте, что и набеги викингов в Западную Европу несколькими веками ранее. Это в свою очередь позволило эстонским национальным историкам воссоздать славное прошлое, которое помимо прочего включало разрушение шведской Сигтуны в 1187-ом году. Это понятие «славного прошлого викингов» вдохновляло эстонских писателей в конце 1920-х и 1930-х годов на написание таких романов, как *Урмас и Мерике*.

Уничтожение Сигтуны вастаками зафиксировано в «Хронике герцога Эрика», написанной в 1320-ом году. В ранней современной письменности указываются и другие восточные народы в качестве ответственных за поджог города. То, что эти народы были эстонцами, впервые упоминается в первой речи Карла Роберта Якобсона в 1868-ом году и с тех пор прочно закрепилось в культурной памяти эстонцев.

Свеям урон наносили огромный
козни карелов — язычников тёмных.
До вод Мелара они доплывали,
будь сильный шторм иль спокойные дали.
Шли, не стесняясь, шхерами свеев,
гости незваные, злобу лелея.
Плыли до Сигтуны раз корабли.
Город сожгли и исчезли в дали.
Жгли всё дотла и многих убили.

Город с тех пор так и не возродили.

Архиепископ Йон там сражён.

Весел язычник, в радости он,

- *Хроника Эрика* (Москва, 1999) Стихотворная эпопея из средневековой Швеции в переводе А. А. Сванидзе.

Карл Роберт Якобсон (1817-1857), журналист, политик и автор влиятельных школьных учебников, был одним из лидеров эстонского национального движения. В его трёх публичных речах был сформулирован взгляд на историю, который интерпретировал период до завоевания в истории Эстонии как золотой век.

В 1188-ом году [так!] эстонцы [!] приплыли в Швецию к озеру Мелар, которое в то время находилось под властью Дании, и 1-го июня убили там архиепископа Упсальского Иоганна и сожгли большой город Сигтуна, после чего была основана новая столица Стокгольм. Даже в наши дни поражают воображение большие руины и башни Сигтуны, расположенные между Стокгольмом и Упсалой, и трудно поверить, что при несовершенности вооружения того времени эстонцы были в состоянии уничтожить такой мощный город. Но в Швеции до сих пор живы легенды о разрушении Упсалы и о смелости эстонцев.

- Карл Роберт Якобсон. *Kolm isamaa kõnet* (Три патриотические речи). Санкт-Петербург, 1870.

Викинги в истории основания Руси

Первоначальная русская летопись «Повесть временных лет» гласит о том, что славяне пригласили трёх братьев, Рюрика, Синеуса и Трувора, править ими во второй половине IX века. Рюрик обосновался в Новгороде, его сын Олег завоевал Смоленск и Киев, положив тем самым основу Киевской Руси. Точная роль скандинавов в создании этого первого российского государства является предметом споров. С одной стороны, нет никаких сомнений относительно присутствия скандинавских военных элит в Киевской Руси. С другой стороны, в русской националистической историографии преобладала сильная тенденция антинорманизма, которая настаивала на том, что формирование государства было результатом местного развития, и иммигранты-викинги (варяги) были быстро ассимилированы.

И не было среди них правды, и встал род на род, и была у них усобица, и стали воевать друг с другом. И сказали себе: «Поищем себе князя, который бы владел нами и судил по праву». И пошли за море к варягам, к руси. Те варяги назывались русью, как другие называются шведы, а иные норманны и англы, а еще иные готландцы — вот так и эти. Сказали руси чудь, словене, кривичи и весь: «Земля наша велика и обильна, а порядка в ней нет. Приходите княжить и владеть нами». И избрались трое братьев со своими родам, и взяли с собой всю русь, и пришли, и сел старший, Рюрик, в Новгороде, а другой, Синеус — на Белоозере, а третий, Трувор — в Изборске.

- Первичная русская летопись *«Повесть временных лет»* в переводе Д. С. Лихачёва.

Викинги в истории Литвы

Артурас Мицкявичюс изучал влияние викингов на восточно-балтийское общество, уделяя особое внимание зарождению государственности в Литве. Особый интерес у Мицкявичюса вызывали курши, в которых он видел либо балтийских викингов либо же защиту от набегов викингов.

Изображение битвы викингов и куршей (853 г.) в Зеебурге (современная Гробиня, Латвия) и Апутре (Апуоле, Литва), которая была описана в *«Житии святого Анскария»*, апостола Севера (801 - 865), составленной Римбертом — учеником Анскария.

Глава XXX.

...Зная об этом, даны в то время, когда епископ уже прибыл в Свеонию, собрав множество кораблей, отправились в тамошнюю страну, желая разграбить добро ее жителей и подчинить их себе. В этом государстве было пять городов. Итак, жившие там люди, узнав об их приходе, собрались вместе и стали мужественно бороться и защищаться. Одержав победу и уничтожив в резне половину данов, они разграбили половину их кораблей, захватив у них золото, серебро и много другой добычи. Услышав об этом, вышеупомянутый король Олаф и народ свеонов, желая стяжать себе имя тех, кому удалось совершить то, чего не сделали даны, тем более что раньше куры подчинялись им, собрали бесчисленное войско и явились в тамошние края. Сначала они неожиданно подошли к некоему городу их государства, называемому Сеебург, в котором находились семь тысяч воинов, и, совершенно опустошив и разграбив, подожгли его. Оттуда ободренные духом, оставив корабли, они за пять дней с свирепыми сердцами поспешно прибыли к другому тамошнему городу, который звался Апулия. Было же в

этом городе пятнадцать тысяч бойцов. Итак, когда они подошли к городу, жители заперлись в нем. Они стали осаждать город снаружи, те мужественно защищать его изнутри; они гнали их внутрь, те отбрасывали их наружу. Так прошло восемь дней. Всякий день с утра до вечера усердствовали враги в битве, и многие с обеих сторон пали, однако ни те, ни другие не могли добиться победы. И вот, на девятый день народ свеонов, утомленный столь долгой борьбой, начал изнемогать и с испугом и дрожью в сердце помышлять лишь о том, как бежать оттуда... Король свеонов согласился, и они тотчас это и сделали: «Мир уже угоден нам больше, чем война, и мы желаем заключить с вами договор. Прежде всего, мы даем вам в залог мира то золото и оружие, которые мы приобрели в прошлом году в качестве добычи у данов. Затем, за каждого человека, находящегося в городе, мы даем полфунта серебра. Мы будем выплачивать вам дань больше той, что платили раньше, дадим заложников и желаем отныне, как и прежде, подчиняться вам и покорно пребывать под вашей властью».

- Текст воспроизведён по изданиям: Из ранней истории шведского народа и государства. Первые описания и законы. М. РГГУ. 1997 Перевод В. В. Рыбакова

Вопросы для размышления и обсуждения (1)

1. Викинги изображались как варвары и разрушители, а также как основатели государств. Что сделало прошлое викингов таким привлекательным на протяжении всей истории?
2. Сравните различные первоисточники — найдите сходства и различия в их изображениях. Подумайте, почему определенный источник должен выбрать изображение викингов именно таким образом.

Викинги и создание польского государства — дело Волина

Вопрос о роли скандинавов в создании этого первого польского государства до сих пор остаётся важным вопросом для польских историков. Этот тезис был выдвинут в 1918-ом году немецким историком Робертом Хольцманом. Он указал, что первым историческим правителем Польши, Мешко I, был викинг, упоминающийся в одном из документов под именем Даго. В последующие годы многие немецкие исследователи поддержали этот тезис, в то время как основной целью польских средневековых исследований межвоенного периода стало его разоблачение. Ключом к этой дискуссии был тот факт, что Волин лежал в устье Одры, на перекрёстке польских и скандинавских влияний. Немецкие исследователи доказали, что это поселение было городом немецких

викингов, а польские историки предположили, что оно было славянским и зависело от династии Пястов.

Польские раскопки в Волине после 1952-го года должны были подтвердить польский или славянский характер этого торгового порта. После политической трансформации в 1989-ом году историки и археологи совершенно открыто считали, что в этом поселении были иностранные, а не славянские купцы (которые были упомянуты в летописи Адама Бременского в XI веке), среди них также скандинавы, следами которых являются, к примеру, руны и орнаменты в стиле Борре. В XXI веке местные реконструкторы построили музей Скансена, который является сценой для Фестиваля славян и викингов. Сегодня — это один из крупнейших фестивалей викингов в мире. В 1993-ем году был заложен рунический камень на городской площади в память о Харальде I Синезубом. В 2014-ом году его заменили новым памятником — окрашенным руническим камнем, похожим на камень Еллинга.

Fig. 202: Рунный камень в Волине
Фото: Павел Мигдальски, 2019

Рогатый викинг как национальный символ региона Балтийского моря

Рогатый викинг является национальным символом нескольких стран региона Балтийского моря. В любом сувенирном магазине Дании, Швеции, Эстонии или Польши можно приобрести чашку, магнит, футболку и т. д. с изображением викингов, а также маленькие фигурки викингов. Как видно из первоисточников, эпоха викингов является неизбежной частью датской, шведской или эстонской истории, и, поскольку она является неразрывной частью национальной идентичности этих стран, она — неотъемлемая часть сувенирных магазинов.

Викингов часто изображают в шлемах с рогами. Рогатые шлемы — отличительная черта образа викинга. На национальных спортивных мероприятиях, таких как игры в футбол или гандбол, датские и шведские любители спорта надевают шлемы викингов с рогами или меховые шапки в форме шлемов викингов с рогами в национальных цветах: красный / белый и синий / желтый. Во многих сувенирных магазинах или магазинах игрушек вы можете купить свой собственный шлем викингов с рогами. Многие датские бренды используют рогатых викингов как часть своего маркетинга, продавая, например, особый датский паштет из печени, сосиски или дорогую детскую одежду. Рога являются явным символом викингов. Тем удивительнее факт, что у викингов на самом деле не было рогов на шлемах. Это миф, который живёт и процветает с XIX века, хотя историки и археологи вот уже более 100 лет знают, что это выдумка.

Fig. 203: Паштет из печени и сосиски от двух разных датских брендов
 Обе марки используют изображение рогатого шлема викингов в своих логотипах
 Фото: Аннэ Бреддер

Археологи нашли лишь несколько шлемов эпохи викингов и ни одного с рогами. Рогатые шлемы использовались в Скандинавии до эпохи викингов. В Датском национальном музее выставлены два шлема с рогами, но они из бронзового века. В музее есть один шлем эпохи викингов, но у него нет рогов. Несколько шлемов, известных нам из эпохи викингов, показывают, что викинги носили шлемы, которые могли защитить их, когда они шли на войну или совершали набеги. Шлемы защищали верхнюю часть головы и часто имели различные виды защиты для носа и шеи.

Fig. 204: Реконструкция шлема, найденного к северу от Осло, Норвегия
Фото: Национальный музей Дании

Так когда же на шлемах викингов выросли рога? В XIX веке художники, историки и археологи особенно интересовались скандинавской историей с 800-х по 1050-е годы, и к концу XIX века этот период стал известен как эпоха викингов. В частности, немецкие художники и интеллектуалы связывали викингов с гораздо более древней германской культурой. В этой культуре тевтоны изображались с рогами, и это, в свою очередь, повлияло на представление о викингах. В конце 1800-х годов рогатые викинги распространились в европейской литературе и искусстве. Из Европы этот образ проник и в скандинавскую культуру, где викингов начали — и продолжают и по сей день — изображать с рогами.

Fig. 205: Рисунок костюма 1896-го года
Немецкий дизайнер Карл Эмиль Деплер (1824–1905) для персонажа оперы немецкого композитора Рихарда Вагнера (1813–1883)
Фото: К. Э. Деплер и Р. Вагнер. "Кольцо Нибелунгов," Рихард Вагнер.

Вопросы для размышления и обсуждения (2)

1. Отталкиваясь от двух тематических исследований, опишите, как историки XIX и XX века повлияли на наше сегодняшнее представление о викингах?
2. Чем (если вообще) это отличается от того, что можно почерпнуть из первоисточников? Что это означает касательно ценностей, которые мы считаем важными в современном обществе?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. Каспер Холдгаард Андерсен. MYTE: Havde vikingernes hjelme horn? (2016): <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/myte-havde-vikingernes-hjelme-horn/>. (посещение: 14 ноября 2018 г.)
2. Ян Билл. *Добро пожаловать на борт! — Морской Жеребец из Глендалоха: воссоздан корабль Викингов*. Музей кораблей викингов, 2007.
3. Линда Кальюнди. «Сложные экспансии: эстонские романы о викингах и политика памяти в 1930-х годах». В книге: *Novels, Histories, and Novel Nations: Historical Fiction and Cultural Memory in Finland and Estonia*. Издание: Линда Кальюнди, Энекен Лаанес, Илона Пикканен. Хельсинки, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2015. Стр. 182-207.

4. Артурас Мицкявичюс. *Vikingai Lietuvos istorijoje (Викинги в истории Литвы)*. Студия Версус, 2019.
5. Марика Мяги. *V Austrvegr: роль Восточной Балтики в коммуникации эпохи викингов через Балтийское море*. Лейден, Брилл, 2018.
6. Скандинавская культура в средневековой Польше. Издание Славомир Моздзиох, Блажей Станиславский, Пшемислав Вишевский. Варшава: IAE PAN, 2013

4.4 Начало христианства

Валдис Тераудкалнс, Никита Андреевс, Андерс Фроймарк, Гедрюс Янаукас

Пример Латвии

Различные трактовки введения христианства в Латвии являются политизированным полем, в котором схлестнулись различные религиозные и политические пристрастия. Балтийско-немецкие авторы часто подчёркивают гуманитарную и просветительскую роль первых немецких торговцев и священнослужителей, прибывших на территорию Латвии. Латвийские и русские авторы, принадлежащие к православной вере, выделяют роль русских колоний в Латгалии, восточной части Латвии, до немецкого вторжения. Но есть и такие (которые принадлежат к латышским националистам или неоязычникам), которые склонны расценивать весь период немецкого правления как 800 лет рабства и изображают любое христианское влияние в тёмных тонах — будь то восточное или западное.

Об этом периоде свидетельствуют несколько письменных источников. Хроника Ливонии была написана в XIII веке. Её неизвестный автор пишет о христианизации региона с немецкой точки зрения. Хроника Ливонии даёт основание предположить, что в Латгалии существовали христианские церкви, и что некоторые латгальцы, например, правитель Иерсики Висвалдис, были крещены православной церковью. Однако источники не уточняют, были ли церкви построены для обслуживания местной русской общины торговцев и солдат или для миссионерских целей. Также неясно, была ли вера некоторых правителей и их народа в первую очередь мотивирована религиозными убеждениями или она явилась результатом политических/ дипломатических усилий. В летописи упоминается, что сыновья Таливалдиса (правителя Талавы) обратились к заместителю католического епископа Альберта с просьбой обменять «русскую веру» на латинскую, чтобы заручиться военной поддержкой Германии против литовских и эстонских вторжений. Археологи обнаружили в

Латгалии захоронения с крестами и ориентацией умершего на восток. Но возможный контраргумент этому заключается в том, что эти подвески с крестами были найдены исключительно в могилах женщин и детей, что означает, что они, вероятно, использовались не как религиозные артефакты, а как украшения.

История архиепископства Гамбурга-Бремена (написана в XI веке) рассказывает о христианизации Северной Европы. В ней упоминается церковь в Курляндии, построенная торговцем в XI веке при поддержке датского короля. Однако больше об этом факте ничего не известно. Сохранился список епископов Курляндии, но этот документ ненадёжен, и некоторые из упомянутых в нем фактов явно ложны. Похоже, что мотивацией для составления этого списка послужило желание выделить роль Дании в регионе. Первым историческим епископом Курляндии был Энгельберт, назначенный примерно в 1234-ом году папским легатом Вильгельмом. Доступны также исторические данные для Майнхарда, первого епископа Уксюлла (ныне Икшиле), рукоположенного в 1186-ом году. Он отправился с купцами в Ливонию, чтобы обратиться к веро-местные племена. Его часто изображают как мирного миссионера, однако в конце он обратился к идее крестового похода, которая была реализована его преемниками Бертольдом (убитым местными жителями) и Альбертом. Последнему помог вскоре после этого основанный Ливонский Орден Братьев Меча и насильно обращал в веру местных жителей. Преобразование территории, которая в настоящее время называется Латвией, в христианство следует рассматривать как часть долгосрочного процесса христианизации Европы, где экономические, военные и религиозные интересы переплетаются. Трудно сказать, когда оно было полностью завершено (если трактовать христианство как нечто укоренившееся в повседневной жизни местного населения). Скорее всего, это произошло во время появления Моравского движения в XVIII веке и с распространением культуры чтения, поддерживаемой Просвещением.

В целом, христианизация региона может рассматриваться как часть проекта европеизации, когда христианский мир как комплекс религиозных, экономических, социальных и политических систем и властных отношений расширился от Западной до других частей Европы. В XX веке христианизации противостояли латышские неоязычники (*dievturi*, “богословы” на латышском языке), которые изображают историю Латвии как 800 лет немецкой колонизации (формально заканчивающейся исходом балтийско-немецких войск, инициированным соглашением между нацистской Германией и Латвией

в 1939-ом году). Латвийское движение *dievturi* возникло в 1920-х годах и тесно связано с национализмом и поиском альтернатив лютеранству, в котором доминирует Германия, в некоторых кругах латышской интеллигенции. Некоторые подразумевали под этим различные латышские проекты христианства, в то время как другие искали способы создать новую местную религию.

Ниже приведены две выдержки из двух разных источников. Первая — из книги об истории церкви, написанной Робертом Фелдманисом, лютеранским пастором и историком церкви, который поддержал идею о том, что западное христианство было первой ветвью христианства, пришедшей на территорию Латвии. Православие в его книге изображено как чуждое латышам. Иногда Фелдманис не называет православие *pareizticība* (как его обычно переводят на латышский язык), но использует слово, похожее на транслитерацию русского термина (*pravoslāvība*), чтобы риторически подкрепить свой аргумент. Также он подвергает критике мнение, что немцы пришли мирно, и указывает на возможную скандинавскую миссионерскую деятельность в XI веке.

Оглядываясь назад, к истокам христианизации Латвии, я хотел бы подчеркнуть один очень важный аспект — существование широко распространённого представления о том, что христианская вера впервые достигла нас с востока, с православной стороны, из Полоцка, и это был ненасильственный процесс по сравнению с аналогичным из запада, который сопровождался «огнём и мечом». [...] Мы знаем, что русская агрессия против Латвии всегда была чрезвычайно жестокой, грубой и кровавой — 1180-ый и 1182-ой не стали исключением — когда наши земли уже были в контакте с западом, русские из Пскова и Новгорода вторглись в область Талава в южной Эстонии и северной Латвии, которая находилась вокруг Валки, Алуксне и к северу от Латгалии. Они беспощадно и методично уничтожали её, нападая снова и снова. Согласно летописям, вторжения в Эстонию были систематическими — спустя несколько лет разрушения и угрозы повторились. Что сделал Полоцк? В Ерсике звонили церковные колокола, и всё было шито-крыто? Полоцкие летописи зафиксировали одно послание, которое является ключом к пониманию «мирного» прихода православия на нашу землю. В 1107-ом году огромная армия из Полоцка отправилась в Земгале, чтобы вторгнуться в неё.

- Роберт Фелдманис. *Latvijas baznīcas vesture*. Rīga, Luterisma mantojuma fonds, 2010. Стр. 23.

Второй фрагмент взят из книги, написанной в межвоенный период Антонием Поммерсом, православным автором, который придерживался другого мнения.

Не осталось никаких исторических документов, которые позволили бы нам указать год или даже столетие, когда учения Христа впервые были представлены на земле, которую мы теперь называем Латвией. Мы можем только быть уверены, что в XII веке христиане уже были здесь. [...] В 988-ом году великий князь Владимир принял сам, а также приказал всем своим подданным принять христианство из Византии. В XII веке в России существовали выдающиеся культурные центры. Полоцк, Псков и Новгород были ближайшими к Латвии районами. Престол Митрополита Всея Руси находился в Киеве, но все крупные городские центры имели епископские престолы. Первые митрополиты были сыновьями высококультурной Византии. [...] Когда полоцкие и псковские князья начали завоёвывать латвийские земли, они строили крепости, чтобы усилить свою власть. [...] Ни один из этих князей никогда не пытался навязать свою веру местным жителям. Как и везде, они практиковали религиозную терпимость, характерную для православия. От местных жителей требовалось лишь то, что было зафиксировано во взаимных соглашениях. Сознание местных жителей оставалось свободным. Но, конечно, когда сами «иностранцы» хотели присоединиться к православию, их не отвергали. Мы можем найти доказательства таких случаев в «Хронике Ливонии», в материалах, собранных историком В. Гуцейтом, в послании папы Гонория III, а также в других материалах. Гуцейт пишет: «Общеизвестно, что проповедники греческой веры были первыми, кто принёс христианскую веру в Видземе (Ливония)». Папа Гонорий III в своем послании от 8-го февраля 1222-го года призывает католическое духовенство более активно противодействовать распространению православия и принуждать православных перейти в католицизм. Похоже, что православие и его миссия в Видземе (Ливония) оказывали на жителей такое воздействие, что сообщения об этом были отправлены Папе, что побудило того в свою очередь призвать своих людей на борьбу с православием.

- Антоний Поммер. *Pareizticība Latvijā: vēsturisks apcerējums. (Православие в Латвии. Исторический очерк)* Рига, 2015. Стр. 3 - 1. (Перепечатка издания 1931 г.)

Вопросы для размышления и обсуждения (1)

1. Чем отличаются две точки зрения, описанные в источниках? Какие могут быть мотивы для различия во взглядах?

2. Сравните источники с вводным текстом: какие ещё точки зрения / аргументы вы можете найти?

Пример Литвы — Последние язычники Европы

Христианство проникло на территорию балтийских племён в X веке. Позже именно с этой целью были созданы Тевтонский Орден и Братство рыцарей Христа Ливонии. Способствуя распространению христианства, эти ордена постоянно нападали на Литву. В 1236-ом году в битве при Сауле, одном из крупнейших сражений того времени, литовцы одержали победу и сумели на время остановить продвижение крестовых походов по литовским территориям. Чтобы выжить, ордена объединились, превратившись в единое целое. Европейские рыцари помогли крестоносцам завоевать пруссаков, а затем наступил черёд Литвы для вторжения.

Чтобы защитить литовское государство от врага — Тевтонского ордена — король Литвы Миндаугас согласился креститься. Крещение Миндаугаса, его семьи и членов его двора состоялось в 1251-ом году. Однако в 1263-ем году, после смерти короля Миндаугаса, христианство в Литве снова стало ослабевать и переживало трудные времена. С середины XIII века правители Великого княжества Литовского были вынуждены принять христианскую веру. В целом, обращение в христианство рассматривалось как вклад в будущее, продиктованный (гео) политической, культурной, генеалогической и экономической необходимостью. У Великого княжества Литовского существовало два варианта: выбрать западный (католицизм) или восточный (православие) путь христианства. В конце концов, два брата — герцоги Кястутис и Альгирдас — нашли способ управлять страной. Кястутис сосредоточился на западных территориях государства, Альгирдас — на восточных землях Великого княжества. Оба брата искали возможность найти согласие с христианами. Кястутис начал переговоры с Папой Климентом VI, в то время как Альгирдас сохранял равновесие в литовских и рутенских землях Великого княжества, позволяя людям исповедовать как языческие, так и православные религии. Казалось, что новые территории, завоёванные на востоке, укрепили страну, но всё же выбор был необходим.

Крещение в Литве произошло, когда к власти в Польше пришел великий князь литовский и король польский Ягайло (на польском языке: Ягелло), который пообещал крестить и себя, и Литву. Он принял крещение со своими братьями в 1386-ом году. Годом позже Ягайло приехал в Вильнюс с группой польского дворянства и священников, чтобы крестить Литву. 17 февраля 1387-го года Ягайло основал Вильнюсскую епархию, а также семь новых приходов в Креве,

Майшиагале, Неменчине, Медининкай, Укмерге, Обольцах и Хайне. По словам Роберта Фроста, «несмотря на изначальные трудности, обращение увенчалось успехом, хотя искоренить языческие верования оказалось сложнее, чем представлялось. Ягайло натолкнулся лишь на небольшое благородное сопротивление, в то время как аналогичное привело 120 годами ранее к убийству Миндаугаса, по крайней мере, в Аукштайтии; в Самогитии, где язычество было прочно укоренино, всё сложилось иначе: в 1382-ом году жемайтійцы предупредили, что, если Ягайло заставит их принять крещение, они будут сопротивляться». До 1413-ого года только самогитяне были язычниками. Великий князь литовский Витаутас и Ягайло были обеспокоены крещением жемайтійцев и поэтому отправились в Самогитию, где участвовали в крещении групп людей и толковании истинной веры.

Разрушение святилищ и культа прежней веры сопровождалось установлением католической системы в религиозной, политической и социальной сферах. Витаутас продолжал заботиться об укреплении христианства в Литве.

Юргис Галминас возглавил 60 благородных жемайтійцев, которые подали жалобу на деятельность Тевтонского ордена в Констанцском соборе в 1416-ом году.

Светлейший князь и король королей, отцы и набожные старцы, заслуженные во Христе!

[...] Были люди, которые пришли в нашу страну, чтобы править нашими землями, и мы чаяли, что они вырвут нашу родину из пасти дракона и герцога тьмы и откроют нашей отчизне путь к истине через крещение в благодать Христа. Но по духу своему они вместо того чтобы принести католическую веру пытались заполнить свои собственные земные склады, а не небеса. Под их неусыпным, лживым и извращённым контролем мы были как блуждающая овца, потому что не было никого, кто бы нас спас и привёл к католической вере, потому что, возможно, время ещё не пришло. [...]

Чтобы понять причины затянувшегося нашего крещения и обращения в истинную веру, известную вам, мы хотим в этом письме апеллировать к вашему чувству правоты и справедливости, прося вас о внимании и понимании чаяний смиренных и набожных людей, желающих обратиться в католическую веру. [...]

Хотя мы рождены свободными, и мы действительно свободны, и у нас есть наши богатства и собственность как результат неотъемлемой и полной свободы наследования, мы были привязаны не к рабству, а к братьям тевтонцев Ордена Пруссии, который, зная наше происхождение от

свободных родителей и жизни в условиях полной свободы, приложил огромные усилия, чтобы лишить нас свободы и мирной жизни, и самым враждебным и жестоким способом опустошил нас, игнорируя наше давнее поклонение и горячее желание и усилие присоединиться к католической вере. Они не пытались завоевать наши души для истинного Бога, но они хотели захватить и узурпировать наше наследие и наши земли, как они это делали в других случаях. Мы думали, что эти братья были посланы нам Богом, но наши неосведомленные и неопытные умы, которые верили во Христа, показали, что для них не важно ничего, кроме мирских вещей. Они не думают о небесных проблемах или о том, как показать нам путь к спасению и научить нас доктрине веры. Эти братья беспокоятся не о том, что дано Богом, а о том, что принадлежит им, и стараются занять наши земли. Им присущи не смирение, доброжелательность и справедливость Божья, а жадность и множество несправедливостей, особенно всех видов зла, которое является отцом нарушений закона, учителем всех видов вреда, носителем злодеяний, источником раздоров и клоакой всевозможных оскорблений. Там, где мы хотели найти полноту справедливости, мы испытывали недостаток католической веры, у них не было человеческого сострадания, и их постыдная жизнь затронула некоторых из нас. Их грехи были настолько очевидны, что многие, испытывая отвращение к их поведению, предпочли умереть в своих языческих убеждениях, чем принять искажённую католическую веру. [...]

- *ŽEMAIČIŲ KRIKŠTAS tyrimai ir refleksija*. Издание Дариус Баронас. Вильнюс. 2013. С. 21-31.

Позиция католической церкви по отношению к обращению литовцев в христианство основана на апостольском письме верховного понтифика Иоанна Павла II *Sescentesima Anniversaria* по случаю шестого столетия крещения Литвы.

Моему уважаемому брату Людасу Повилонису, Апостольскому администратору Каунаса и Вилкавишкису, президенту Литовской епископальной конференции, а также другим епископам Литвы [...] 2. Обращение литовских народов в христианство произошло несколько веков позже, чем у соседних народов старой Европы. Будучи зажатым между Востоком, где теснились славянские народы, и Западом, из которого вышли могущественные тевтонские рыцари, ваши предки, уже на заре XIII века консолидировали структуры автономного государства, и были полны решимости защищать свою независимость и свободу. Эти специфические политические и географические обстоятельства объясняют, почему

литовцы так долго сопротивлялись принятию Креста от тех, кто с мечом выступил против них и склонял к подчинению.

Именно для того, чтобы избежать внешнего давления, в 1251-ом году великий князь Миндаугас принял католическую веру и взял на себя бремя защиты этого апостольского престола, получив от папы Иннокентия IV королевскую корону. В то же время Папа установил первую литовскую епархию и постановил, что она подчиняется исключительно Святому Престолу. Но обращение Миндаугаса, которое не было должным образом подготовлено, встретило сопротивление среди людей, которые не последовали примеру великого князя. Еще до 1260-го года епископ вынужден был сложить полномочия, а в 1263-ем году трагическая смерть Миндаугаса положила конец этой недолгой весне.

3. Прошло более столетия, прежде чем наступил светлый день «Крещения». Это плод труда и заслуг прославленного сына Литвы, великого князя Ягайлы, который в 1386-ом году согласился вместе со своими подданными креститься в католическую веру и получил корону Польши и руку королевы Ядвиги, сосредоточие добродетели христианской женщины, до сих пор почитаемой сегодня в Кракове как святой. В течение следующих четырёх столетий история Литвы — политическая и религиозная — неразрывно переплетены с Польшей. В 1387-ом году король, который принял имя Вадислава II, возвратился в Вильнюс, столицу Великого княжества, и организовал массовое крещение своих подданных, последовавших личному примеру благочестивости своего короля. В том же году была основана Вильнюсская епархия, и первым епископом был назван францисканец Андрей, который уже был миссионером среди вашего народа.

В 1413-ом году Ягайла вместе со своим двоюродным братом великим князем Витаутасом посвятил себя евангелизации литовского населения Самогитии. Несколько лет спустя Совет Констанции назначил для этого региона некоторых своих легатов, чтобы возвести Мединскую епархию, освятить первого епископа Матиаса и завершить обращение в католическую веру населения. Царь Ягайла, человек простого и благородного сердца, вел образцовую жизнь христианской добродетели, практикуя дела благочестия и милосердия и с живым рвением относясь к судьбе Церкви. Он принял мудрые положения, благоприятствующие свободному распространению и утверждению христианской веры на всех территориях Великого княжества. [...]

- Ватикан, 5 июня 1987-го года, на девятом году моего понтификата. Иоанн Павел II. Источник: http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_letters/1987/documents/hf_jp-ii_apl_05061987_sescentesima-anniversaria.html

Вопросы для размышления и обсуждения (2)

1. На основании этих источников и двух текстов — по каким причинам христианство в Литве было принято или не принято?
2. Проведите аналогию с примером Латвии — какие различия и сходства вы можете заметить?

Альтернативы христианской Литве

Ромува — это сообщество, которое пропагандирует древнюю языческую религию Балтии и имеет активных членов в Литве, Канаде и США. В Литве также есть много других сообществ, которые сосредоточены на наследии языческой Литвы. Ромува является одним из крупнейших сообществ, представляющих неоязыческое движение в Литве.

Ромува происходит от балтийской религиозной традиции, которая опирается на религиозное наследие литовцев, латышей и пруссаков. [...] Община Ромува была основана в 1967-ом году, и лишь в 1992-ом году Ромува впервые была официально зарегистрирована как религиозная община Балтии. Общины Ромува активны в США и Канаде. В конце 2001-го года три общины древней балтийской веры из Вильнюса, Каунаса и Молетая официально объединились в Сообщество древней балтийской религии, хотя на самом деле эти общины сотрудничали в течение десяти лет до этого.

Все ведущие кривисы и вайдилы, которые заметно участвовали в духовном объединении балтийских народов на религиозной основе и в воспитании древней балтийской веры, признаны духовными лидерами общины древней балтийской религии. [...]

В предвоенный период в Литовской Республике католическая церковь приостановила признание Ромувы как учреждения, что существенно повлияло как на политику, так и на правительство. В советский период Ромуве приходилось скрывать свои религиозные устремления. Активные ромовцы были репрессированы. Только в независимой Литве общины Ромувы получили официальное признание в качестве религиозных общин. Однако объединение общин Ромувы, то есть Сообщество древней балтийской религии, образованное 11 ноября 2001-го года, до сих пор частично не признано.

Духовные потребности людей нашей веры не удовлетворяются ни в средних школах, ни в литовской армии. Древняя балтийская религия — это живое единство духовного опыта и знаний, которое соответствует потребностям членов сообщества.

- Цитируется в разделе «О нас» на домашней странице сообщества *Romuva*: его можно найти по адресу: <https://romuva.lt/apie/romuva/?lang=en>

Вопросы для размышления и обсуждения (3)

1. Как происходила христианизация земель там, где находится ваша страна? Есть ли дискуссия (в публичном пространстве или среди историков) о дате или причинах этого (политического, религиозного, экономического) процесса или о его характере (насильственном, мирном)?
2. Есть ли основания доверять любому человеку, который пишет историю происхождения христианства на определённой территории? Какие потенциальные интересы, имеющие место в настоящее время, могут повлиять на трактовку исторических событий?
3. Как «история» появления новых религиозных движений в европейских странах в последние годы «записана» в СМИ вашей страны? Какая риторика используется? Что изображается как «традиционное», а что как «чуждое» в вашем контексте?
4. Существуют ли в вашей стране языческие движения, подобные сообществу *ромува*? Когда они были сформированы? Насколько заметную роль в обществе они играют? Почему?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. *Культурное столкновение или компромисс? Европеизация региона Балтийского моря в 1100–1400 гг. Материалы XI Симпозиума, проведенного в Готландском Центре Балтийских Исследований, Готландский Университетский Колледж, Висби, 4-9 октября 1996 года.* Ред. Нильс Бломквист. (Acta Visbyensia, 11). Висби, 1998.
2. Роберт Фрост. *Оксфордская история Польши-Литвы Том I: Создание польско-литовского союза, 1385—1569.* Оксфорд, издательство Оксфордского университета, 2015.
3. *Žemaičių krikštas: tyrimai ir refleksija / Крещение Самогитии: исследование и размышление.* Под ред. Дария Баронаса. Вильнюс, 2013.

4.5 Балтийские крестовые походы

Юхан Креем, Андерс Фроймарк, Йорг Хакманн

В течение XIII века страны на восточном побережье Балтийского моря претерпели глубокие изменения. Крестоносцы с Запада завоевали и преобразовали многие местные племена и создали новые средневековые государства, известные теперь как Ливония и Пруссия. В то время как в последующие века Пруссия в значительной степени германизировалась, немецкие поселенцы в Ливонии оставались меньшинством. Местные этнические группы сохраняли свою самобытность и укреплялись — вплоть до второй половины XIX века, когда они превратились в современные национальные государства.

Наш взгляд на крестовые походы в Балтийском регионе зависит от ряда обстоятельств. Чтение средневековых летописей, написанных крестоносцами, может привести к диаметрально противоположным интерпретациям, в зависимости от мнения читателя. Балтийская германская знать видела крестоносцев своими предками, и она хоть и не пыталась прославить их, но по крайней мере, пыталась понять и оправдать действия завоевателей. Критика крестовых походов началась во времена Просвещения, это было обусловлено отказом от всего, что ассоциировалось со старым режимом. С точки зрения Эстонии и Латвии, отождествление себя с этими языческими племенами является важной частью их понимания прошлого, поэтому в историографии Эстонии и Латвии эту же войну (Балтийские крестовые походы) также называют борьбой за свободу.

Хотя крестовые походы в Финляндию имели более скромные масштабы, сопротивление местных жителей завоевателям с запада также имеет своё место в финской историографии. Лалли, финн, убивший епископа Уппсальского Генриха, считается национальным героем, в то время как Генрих стал из-за своего мученичества католическим святым и покровителем Финляндии.

Немецкое и польское восприятие Тевтонского ордена и его территории в Пруссии было сформировано национальным конфликтом XIX и XX веков. Центральными спорными вопросами были следующие: подделал ли Орден документы в начале XIII века с тем, чтобы претендовать на права владения прусской территорией, а также, принёс ли Орден цивилизацию в регион или завоевал её с помощью насилия. Наконец, победа польско-литовской армии над армией Тевтонского ордена в Танненберге / Грюнвальде / Жальгирисе в 1410-ом году стала темой различных национальных дат памяти, начиная с конца XIX

века (картина Яна Матейко), в Первую мировую войну (победа Германии в Танненберге) и после Второй мировой войны (фильм «*Krzyżacy*» - на английском языке: «*Black Cross*» - А. Форд, 1960).

Вопросы более или менее форсированной европеизации региона Балтийского моря были вновь рассмотрены в рамках многонационального проекта «Столкновение культуры или компромисс», которым руководил профессор Нильс Бломквист из тогдашнего Готландского университетского колледжа (ныне Университет Уппсалы, кампус Готланд) с 1996-го по 2009-ый год. Этот проект, задуманный в связи с новой политической ситуацией в регионе Балтийского моря, привёл к появлению ряда публикаций и созданию исследовательских сетей, которые в той или иной степени существуют и по сей день.

Фридрих-Людвиг фон Майдель (1795–1846) был одним из самых значительных художников балтийского романтизма. Он родился в большой балтийско-немецкой семье и изучал искусство в Берлине, Дрездене, Штутгарте и Риме. Вернувшись в Тарту, он основал первую ксилографическую мастерскую в Российской империи. Его интерес к истории привёл к созданию значительной серии картин о ливонском средневековьи.

Прежде чем мы позволим летописцу начать рассказ, мы хотели бы воспользоваться этой возможностью, чтобы устранить любые сомнения и недоразумения извечных филантропов, задав следующий вопрос: «Какое право имели эти чужаки поселиться здесь и вмешиваться в дела коренных народов, навязывая им свои порядки и законы?» На это есть только один ответ: что культура не только имеет право, но и обязана бороться с варварством и победить его, потому что такого рода преступления унижают человечество и позорят Бога. То, как это будет сделано, будет зависеть от чистоты культуры или степени варварства, которое она всё ещё содержит, это не подлежит нашей оценке, потому что будет рассматриваться в Высшем Суде, где и мы сами должны будем держать ответ. Мы, как и Европа и весь мир, находимся в процессе обучения, и поэтому мы не можем исходя из нашей современной точки зрения диктовать, что должно было произойти 600 лет назад. Было бы несравненно лучше попытаться наблюдать без гнева и пристрастия за тем, что на самом деле произошло, и понять, почему это произошло, чтобы узнать что-то действительно полезное на сегодняшний день, потому что нам не дано знать, что принесёт будущее.

- Фридрих-Людвиг фон Майдель. Пояснения касательно 50 иллюстраций из истории Прибалтики России. Дорпат, 1839. Стр. 1-2.

Fig. 206: Людвиг фон Майдель «Битва против осиллийцев», 1839.

Гарлиб Хельвиг Меркель (1769–1850), сын ливонского пастора, был частным репетитором, секретарём, писателем и издателем. Он особенно известен своими критическими работами о крепостном праве в прибалтийских губерниях. Дух просвещения позволил ему увидеть прибалтийских людей так, как они когда-то жили, в золотой век их земли, до их завоевания и христианизации.

О тевтонском рыцаре Госвине фон Ашенберге, который убил посланников епископа в 1428-ом году, Меркель написал следующее: «На этом одном маленьком совершенном примере перед нами разворачивается целое полотно духа рыцарей [...]. Гордость за статус, жестокость и наглое бесстыдство без страха быть наказанным всегда были столпами этого общества. При желании можно заменить эти характеристики словами «самооценка», «сила» и «мужественность»: значение останется прежним.»

- Гарлиб Хельвиг Меркель. *Лифляндия в древности: Памятник духу попа и рыцаря*, Часть 2. 1799. Стр. 242-243.

Астаф Транзее-Розенэк (1865-1946) был ливонским землевладельцем и балтийским дворянином в Берлине в 1918 году. После земельной реформы и упразднения сословий он покинул страну и поселился в Мекленбурге. Будучи историком, он уделял особое внимание правовой истории стран Балтии и генеалогии прибалтийского дворянства.

Вы только задумайтесь о его положении и его жизни: вдали от дома, в недружелюбной и негостеприимной стране, всегда в седле и при оружии, постоянно окружённый опасностью, угрозой со стороны внешних врагов, день и ночь начеку из-за коварных местных жителей, где помощи ждать неоткуда, где приходилось полагаться исключительно на своё остроумие, свою силу и решимость. Кровь и железо — какой тяжёлый образ жизни! Нас не удивляет, что этот упрямый дворянин не уступил ни одному врагу. Люди действия, которые были именно такими, какими были ливонские вассалы, они не особо задумывались об абстрактных силах императора и папы. Следующие слова типичны для ливонского рыцаря первой четверти XV века. Дитрих фон Вьетингхофф сказал в разговоре с бишофом Каспаром оф Оезель: «Вся страна была завоёвана без Папы и Императора, о которых не так много можно сказать в этой стране».

- Астаф Транзее-Розенэк. *История владения в Ливонии*. В кн.: *Сообщения*, том 18. Рига, 1908. стр. 1-309, стр. 225-226.

Ханс Круус (1891-1976) считается основателем эстонской историографии как академической дисциплины. Он был главным редактором многотомной «Истории Эстонии», изданной в 1930-х годах. Будучи на протяжении всей своей жизни приверженцем левого политического крыла, он в 1940-ом году вступил в Коммунистическую партию и провёл большую часть Второй мировой войны на фронте со стороны русских. После войны он стал одной из жертв сталинских репрессий.

Подавление эстонцев иностранной державой является многовековым фактором, определившим судьбу этого народа. Сама сущность своей национальной индивидуальности, её стремительное развитие к концу периода независимости, резко оборвалось с потерей независимости. Из общности индивидуумов, развивающихся в благоприятных условиях, эстонцы превратились в объект, управляемый иностранными силами, угнетённой и подавленной массой. Массой, которая не способна была дать толчок для развития национальной культуры. Нынешняя же культурная ткань эстонцев имеет резко выраженный демократический характер, что

подтверждает целый ряд археологические раскопок, которые не несут отпечатка никаких зарубежных идей. И новый порядок правящего класса таких идей предложить не мог, так как класс этот жил отдельно от эстонского народа. Во время этого перехода от независимости к кабале страна утратила свою креативность и самобытность. Национальная культура эстонцев была парализована на века — вплоть до второй половины XIX века, когда в период национального возрождения возобновился всплеск самоопределения.

- Ханс Круус. *Очерк об истории эстонского народа*. Тарту, 1932. Стр. 15.

Первая немецкая оккупация, которая сильно и надолго повлияла на нашу страну, произошла в XIII веке и закончилась лишь после длительной и отчаянной борьбы наших предков за свободу нашей страны. Эта борьба раскрыла в полной мере жестокость немецких захватчиков. Ведомые своей жадностью, разнузданностью и дикими планами грабить, покорять и поработать сначала свободный эстонский народ, а позже и другие народы Восточной Европы, что вошло в историю как пресловутое «Drang nach Osten», эти немецкие рыцари, скоты на лошадях, начали грабить и разорять Эстонию огнём и мечом. Этот кровавый грабёж и попытка поработить эстонцев встретили решительный отпор свободолюбивого эстонского народа. После страшной опустошительной войны, длившейся двадцать лет, немцам наконец удалось сломить решительное и героическое сопротивление эстонцев.

- Ханс Круус. "Eesti rahva võitlusest saksa okupantidega minevikus" (1942). В: *Koos oma rahva ajalooga Suures Isamaasõjas*. Таллинн, 1971. Стр. 31-51, здесь стр. 31-32.

Эссе Генриха фон Трейчке «Земля немецкого ордена Пруссия» было впервые опубликовано на немецком языке в 1862-ом году. Оно ознаменовало собой поворот к немецкому национализму, претендующему на гегемонию над территориями, которые когда-то формировали государство Тевтонского ордена с явным негативным отношением к «недалёким» славянским народам. Текст вызвал в ответ создание польского нарратива о коварном и жестоком поведении тевтонских рыцарей.

Так долина Вислы стала частью общей истории и так была основана Новая Германия — земля, которая, хотя и находилась в политическом и военном союзе с остальной Германией, была категорически против завоеваний в Рижском заливе, в которую Западная Двина изливает в свои воды. Давайте

кратко суммируем характеристики колонизации Старой Пруссии и того, что в настоящее время является балтийскими провинциями России, соответственно, поскольку они одни объясняют большую разницу в их дальнейшем развитии. Пруссия была германизирована, тогда как в Курляндии, Ливонии и Эстонии не было ничего, кроме тонкого слоя немецких элементов, нанесённого на массы коренных жителей. Немцы прибыли по морю в небольшом количестве и застали смешанное население литовцев и финнов, которые платили арендную плату полоцким князьям. Пришельцы заняли место этих иностранных магнатов, назначив землю Ордену, Церкви, нескольким крестоносцам и патрициатам скудных городов. Эта имплантация носила таким образом с самого начала односторонний аристократический характер. Немецкого крестьянства почти не ощущалось, и чем дальше на восток, тем менее. Так называемая бюргерская жизнь развивалась только в Риге, Дерпте и Ревале; другие города сохранили чисто деревенский характер, являясь тихими местами; и во всей Курляндии не было ни одного города выдающегося значения.

Запад был расположен в другом более важном отношении куда более выгодно. Старая Пруссия была колонизирована Германией целиком. Её города были поселениями восточников, и поэтому (как и во всех регионах, находящихся под сильным влиянием Ганзейского союза), муниципальные книги велись, а деловые письма были написаны – на нижненемецком языке, в обращении была серебряная валюта Северной Европы, торговля была ограничена северными регионами, которые были оккупированы нижними немцами, и вся тенденция гражданской жизни была более смелой и грубой, чем в верхненемецких городах [...].

- Генрих фон Трейчке. *Происхождение пруссачества (тевтонские рыцари)*.
Переведено Иденом и Сидаром Павлом. Лондон, 1942. Стр. 52-54.

Ричард Сагриц (1910–1968), эстонский художник, получивший образование в художественных школах Таллинна и Тарту. Во время Второй мировой войны он находился за линией фронта, в России, где эстонские художники собирались в Ярославле. Сагрица в основном уважают за его пейзажи, но во время войны и после него он также написал серию изображений древней и средневековой истории Эстонии.

Fig. 207: Ричард Сагриц, «После карательной экспедиции», 1943.

Бернхард Борхерт (1862–1945) родился в Риге. Изучал искусство в Петербурге, вернувшись в Ригу, стал художником, иллюстратором и учителем. В 1919-ом году он покинул Латвию и поселился в Берлине.

Fig. 208: Бернхард Борхерт. «Тевтонские рыцари», 1911.

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Кому сочувствуют авторы каждого источника? Почему? Есть ли разница между источниками до и во время Второй мировой войны (например, источники 4 а и b)?
2. Каково значение рыцарства в балтийских крестовых походах? Как они изображены разными авторами?
3. Некоторые источники говорят о праве одной страны на завоевание другой. Как вы думаете, существуют ли обстоятельства, когда одна страна имеет право покорить другую? Что за обстоятельства это могли быть?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. Нильс Бломквист. «Европейская экспансия XII – XIV веков и её восприятие на Балтийском Севере: подведение итогов проекта ССС». В кн. : *The Reception of Medieval Europe in the Baltic Sea Region: Papers of the XIIth Visby Symposium held at Gotland University, Visby*. Издание Йорн Штекер. Висби, издательство Gotland University Press, 2009. Стр. 431-484.
2. Хартмут Бокман. *Der Deutsche Orden: zwölf Kapitel aus seiner Geschichte* (Немецкий орден: Двенадцать глав из его истории). Мюнхен, 1981.
3. *Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier: A companion to the Chronicle of Henry of Livonia*. Издание Марек Тамм, Линда Кальюнди, Карстен Сельч Дженсен. Лондон, Рутледж, 2011.

4. *Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung* (История балтийско-германской историографии). Издание Георг фон Раух. Кёльн, Вена, 1986.
5. Марек Тамм. «История как культурная память: мнемоистория и конструирование эстонской нации». В *Journal of Baltic Studies*, 39, 2008. Стр. 499-516.

4.6 Мариенбург/Мальборк

Евгений Котте

Под редакцией *Джанет Лайдлы* и *Малгожаты Домбровской*

Символ во времена перемен — место памяти в Европе

Мариенбург (или замок Святой Марии) в Польше, самый крупный замок в Европе, имел на протяжении веков разных владельцев: сначала он был в подчинении Тевтонского ордена, затем польских королей, а позже Прусской Германии. После 1945-го года он перешёл в собственность польского государства. Этот замок функционировал как национальный символ разными способами и для разных целей, но сегодня он является маяком памяти, притягивающим посетителей со всей Европы.

Fig. 209: Замок Мальборк / Мариенбург, 2010

Фото: DerHexer; derivate work: Carschten

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Panorama_of_Malbork_Castle,_part_4.jpg

Средневековый монастырь и пограничная крепость

После того как Тевтонский орден (первоначально рыцари Дома Святой Марии в Иерусалиме) ответил на призыв поднять оружие против языческих пруссаков, строительство первой части Мариенбурга (*castrum sanctae Marienburch*) началось в 1276-ом году. Первоначальная часть Мариенбурга, которая с XVI века известна как «Высокий замок», находилась на западных окраинах бурно развивающегося государства тевтонских рыцарей, где она служила в качестве оборонительного укрепления. Рыцари впервые использовали замок в качестве монастыря в 1280-ом году под руководством командира Генри Уилновского. К 1300-му году здание было завершено, почти в его нынешнем виде, как замок и монастырь в монашеском стиле того периода. Замок был освящён как замок Святой Марии в честь Божьей Матери и покровителя тевтонских рыцарей. После того, как Великий магистр рыцарей переехал из Венеции в Мариенбург, Высокий Замок продолжал функционировать как монастырь, в который могли войти только члены Ордена.

Резиденция Тевтонского Ордена

Даже после того, как резиденция великого магистра Тевтонского Ордена после падения Акры в Палестине в 1291-ом году была перенесена в Венецию, казалось, что она всё ещё находилась в опасности, когда высокопоставленные члены Ордена были обвинены в ереси в 1307-ом году. В результате в 1309-ом после того, как рыцари завоевали Померелию, Великий магистр Зигфрид фон Фейхтванген решил переехать в Мариенбург. Но лишь его второй преемник, Вернер фон Орсельн, сделал замок канцелярией и административным центром государства Тевтонского ордена. Растущее стратегическое значение замка, который служил местом сбора представителей высшего звена тевтонских рыцарей, вместе с его возрастающим экономическим значением в качестве центра доходов совпало с его упадком как военная база. Тем не менее, впечатляющие укрепления, дополненные в XV веке под руководством нового Великого магистра Генриха фон Плауэна после польско-литовской победы над рыцарями в битве при Грюнвальде / Танненберге в 1410-ом году и более поздней успешной защиты замка от этой же армии — были расширены, чтобы включить в себя массивные бастионы для пушек с полуцилиндрами, истинную демонстрацию власти Ордена над своими подданными. Кроме того, Мариенбург выступал в качестве коммуникационного центра и подходящего места для размещения европейской военной знати со всего континента, его иностранных князей и других западноевропейских рыцарей, принимающих участие в крестовых походах против литовцев.

Под польской короной

Разрушительное поражение рыцарей в битве при Грюнвальде / Танненберге в 1410-ом году, финансовое бремя Первого Торуньского мира год спустя, но ещё более начало конфликта с сословиями на территории Ордена во время Тринадцатилетней войны (1454-1466), когда неоплаченные наемники продали замок польскому королю Казимежу IV в 1457-ом году, ускорили падение Ордена. Несмотря на торжественное шествие в замок, во время которого его обитатели, отдавая дань уважения польскому королю, водрузили его герб на переднюю стену, и на то, что помещения Великого магистра превратились в дворцовую резиденцию, он утратил своё значение как место сбора знати Европы. Напротив, в этот новый период его функции были региональными, поскольку он стал резиденцией губернаторов, казначеев и экономистов Королевской Пруссии, центром этого губернаторства и официальным местом расположения регионального парламента с участием различных региональных собраний, которые иногда проводились в Грауденце. / Grudziądz, а также для Прусского парламента. С XVII века и до тех пор, пока Орден не был распущен в Пруссии в 1780-ом году, священники-иезуиты, установившие барочный орнамент с изображением чудесных сил Святой Марии в часовне замка, названной в её честь, проживали в Высоком замке, но были вынуждены во время Тридцатилетней войны (1618-1648) искать себе убежище в другом месте. Замок с его репутацией неприступного после успешной обороны рыцарей в 1410-ом году постепенно утратил свое значение в качестве административного центра Королевской Пруссии, сохранив при этом свое стратегическое значение в качестве форта, и как таковой был дважды осаждён и оккупирован шведами, во время Тридцатилетней войны и Второй Северной войны (1655-1660/1).

Воссоздание романтического ореола — попытка реинкарнации

Мариенбург был передан Пруссии после первого раздела Польши в 1772-ом году. Только один раз Фридрих II (Великий) использовал замок в королевской традиционной манере польского короля: для принесения клятвы в верности ему прусских сословий. Вообще говоря, Фридрих II считал историю этого замка совершенно чуждой прусским принципам и запрещал своим подданным ссылаться на «объединённую» Западную и Восточную Пруссию во времена Тевтонского ордена. В следствие такого пренебрежительного отношения замок постепенно пришёл в упадок, когда в летней трапезной в Среднем замке был построен плац, за которым последовали складские помещения в Высоком замке, и наконец, когда прусские государственные служащие приказали использовать

крепостные валы в качестве строительных материалов. В конце XVIII века возникли планы снести замок, но они были отложены из-за высокой стоимости.

Однако после того как Макс фон Шенкенбург (1783-1817) в своей восторженной статье под названием «Der Freimühtige» («Откровенный, прямодушный») в одной из берлинских газет с воодушевлением призывал спасти Мариенбург как памятник истории Пруссии, в 1804-ом году король Вильгельм издал указ о спасении крепости. В течение XVIII века, после постепенного изменения негативного отношения к Тевтонскому ордену как ретроградной державе средневековья, во время позднего периода просвещения появилось другое мнение, которому значительно способствовала пьеса Августа фон Коцебу *Генри Ройс фон Плауэн или Осада Мариенбурга* в 1805-ом году. Поражение в Грюнвальде / Танненберге автор убрал на второй план, поставив в центр повествования славную оборону замка под стойким командованием Генриха Плауэна. Этот решительный командир пережил помимо прочего трусливую попытку убийства в летней трапезной, и именно эта тема стала традиционным повествованием, которое копировали все известные немецкие драматурги: Йозеф фон Айхендорф в *Последнем герое Мариенбурга* (1830), Эрнст Вихерт в *Генрихе фон Плауэн* (1877), а также Рудольф Жене в пьесе *Мариенбург* (1884).

С 1815-го года губернатор Западной Пруссии Теодор фон Шен (1773-1856) руководил восстановлением разрушенного замка. Как один из будущих прусских реформаторов, он считал Орден Рыцарей предтечей конституционного сословного общества, чей замок должен был стать мощным символом единства и свободы в Германии после наполеоновских войн. Позже король Пруссии Фредерик Вильгельм IV видел в Ордене поборника монархического правления, чья архитектурная символика, высеченная в камне, изображала Мариенбург как законную прусскую претензию на власть в Восточной и Центральной Европе. С необходимыми средствами в истинно прусском духе началась реставрация во главе с вездесущим главным государственным служащим берлинской строительной администрации Карлом Фридрихом Шинкелем. Реконструкция сосредоточилась сначала на Среднем замке и охватила далеко идущую архитектурную интерпретацию этой части здания; наиболее поразительными были его декоративные зубчатые стены и витражи в двух трапезных во дворце Великого Магистра. Стоимость этих окон была оплачена пожертвованиями из городов и поместий Западной Пруссии, реализованы они были панорамным художником Иоганном Антоном Брейсигом. Окна должны были олицетворять связь между прошлым и настоящим: например, прусский территориальный солдат во время наполеоновских войн был настроен против тевтонского

рыцаря. Теодор фон Шен написал Шинкелю следующее: «Без немецких рыцарей Ордена [...] не было бы ни Коперника, ни Канта, ни Гердера [...], ни территориального солдата, но цветение прекраснее, чем ствол дерева (на немецком языке «Штамм» также означает «шток / племя»), и цветок ближе к небу, чем к корню». Более спорными были планы окон в летней трапезной, разработанные главным образом художником Карлом Уильямом Кольбе, целью которых было запечатлеть последовательность великих событий, повлиявших на ход истории тевтонских рыцарей. Именно здесь Шон смог обойти Шинкеля, который пользовался поддержкой наследного принца. В соответствии с уже известными пьесами, в окнах, кульминацией которых стало изображение выдающегося национального и патриотического события, опирающегося на предварительную работу архивариуса и историка Йоханнеса Фойгта в Кенигсберге, изображению подлежало не поражение в Грюнвальде / Танненберге, а успешная защита Мариенбурга.

Немецкий историк Йоханнес Фойгт, комментируя Мариенбург в 1823 году:

В самом деле! Его история, конечно же, могла молчать; но этот замок свидетельствовал бы и громко рассказывал с большим чувством, душой и воображением, живущими в людях, которые завоевали эту землю и принесли немецкую культуру и обычаи в эту часть Европы.

- Йоханнес Фойгт. *Das Ordenshaus Marienburg in Preussen* (Замок Пресвятой Девы Марии в Пруссии), 3-е улучшенное издание, Кенигсберг. Стр. 3.

Немецкий писатель Йозеф фон Айхендорф в своем меморандуме 1844-го года о восстановлении Мариенбурга:

И так стремительно и неожиданно Мариенбург появился вновь, когда король взялся защитить его от разрушительного воздействия времени, объединив для реализации этого великого национального дела верных сторонников.

- Йозеф фон Айхендорф. «Die Wiederherstellung des Schlosses des Deutschen Ritterordens in Marienburg» (Реконструкция замка Тевтонского рыцарского ордена в Мариенбурге 1844 г.). В: *Die Marienburg (Замок Святой Марии)*, 32 Bilder (фото) Йозефа фон Айхендорфа. Кенигсберг, Ts / Leipzig o. J. Стр. 3-32, с. 3,32.

Историческая перестройка

Спустя несколько лет после революции 1848-го года первый куратор Пруссии Фредерик фон Куаст призвал провести археологические и исторические исследования замка в качестве предпосылки для точной реконструкции здания в его первоначальном виде. Это дало толчок к реконструкции под руководством архитектора Конрада Штайнбрехта. Этому предшествовала переоценка истории Ордена Рыцарей, реализованная по заказу правительства. Согласно результатам этого опроса, Мариенбург теперь рассматривался как бастион для защиты Германии от опасности с Востока. Ещё до объединения германских государств в 1871-ом году прусский историк Генрих фон Трейчке публично утверждал, что расовое превосходство его страны над славянами заключается в том, что национальной миссией прусской Германии было привлечение цивилизации в Центральную Европу, лишенную культуры. Этот историк утверждал, что польское правление Мариенбурга можно рассматривать в более широком контексте как представление о негативном стереотипе поляков, намекая на то, что они были неуправляемыми, хищными, неэффективными и нечестными. Эта негативная интерпретация польской экономики в отличие от славного немецкого прогресса стала более распространённой после объединения Германии и была также выражена в литературных кругах: например, в романе Рудольфа Жене 1884-го года «Мариенбург», в котором историческая преемственность Германской империи во главе с Пруссией ссылалась на Тевтонский Орден, а замок был идентифицирован как средство доставки немецкой культуры на Восток. С этой мыслью восстановление Высокого и Среднего замков было почти завершено к 1923-му году. В этот период к строительству приобщился и император Вильгельм II, чтобы идти в ногу со временем и публично продемонстрировать свою власть в качестве монарха. Кульминацией стала его пресловутая Польская речь в замке в 1902-ом году. После смерти Штайнбрехта реконструкция продолжалась до 1944-го года под наблюдением последнего руководителя немецкого строительного департамента Бернхарда Шмида. Тем не менее, замок сразу стал военным командным пунктом и был объявлен крепостью, но в начале 1945-го года, после двухмесячной бомбардировки советской артиллерией, он превратился в пустой панцирь.

Fig. 210: Мариенбург в середине XIX века

Источник: Франц Брандштетер: «Висла. История, топография, Искусство» (Die Weichsel. Historisch, topographisch, malerisch) Marienwerder 1855, стр. 184-186.

https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Marienburg_Nogat-Seite_1855.jpg

Немецкий историк Генрих фон Трейчке описывает Мариенбург во время правления Польши:

Поляки, не доверяя стабильности столпов трапезной, заполнили пространства между ними тонкими стенами, а откровенно простая кирпичная кладка была покрыта сверху штукатуркой.

- Генрих фон Трейчке. *Das deutsche Ordensland Preußen (Земля немецкого ордена Пруссия)*. В: *Preußische Jahrbücher*, 1862. Стр. 95-151, стр. 147.

Немецкий писатель Рудольф Жене в прологе к своему роману Мариенбург (1884).

Мемориал навеки
В новом отечестве
Ты стоишь как немецкая надзорная башня
глядя на восток

- Рудольф Жене. *Мариенбург. Исторический роман*. Берлин, 1884. Р. vii.

Польское восприятие

В польской литературе, историографии и искусстве польско-литовская победа 1410-го года осталась образцом совершенства, служащим национальным моральным уроком отпора чужому правлению после Второго раздела Польши.

Параллельно с немецкой историографической традицией здесь также подчёркивали связь между Тевтонским Орденом, Прусским государством и Германской империей в качестве доказательства стойкости немецкого «Drang nach Osten». В период польского романтизма именно писатель Юлиус Словацкий (1809-1849) изобразил Тевтонский орден как одержимый зловещим религиозным фанатизмом и преувеличенным светским притязанием на власть и ставшим таким образом моделью для стереотипизации крестоносцев (Krzyżak). Даже когда Адам Мицкевич, вероятно, самый известный польский поэт XIX века, в своей политической пьесе 1828-го года «Конрад Валленрод», за несколько лет до ноябрьского восстания в Польше в 1830-31 годах, был главным образом сосредоточен на русском правлении, Мариенбург продолжал действовать как символ репрессий и ограничений. Поскольку стремление к германизации прусской части разделённой Польши во второй половине XIX века усилилось, Тевтонский орден был также истолкован как раннее воплощение немецкого «Drang nach Osten» польским историком Карлом Шайноха в его всеобъемлющей работе «Ядвига и Ягайло» (1855/6).

После январского восстания 1863-64 годов миф о Грюнвальде расцвёл с новой силой; этот символ победы над, казалось бы, всемогущим противником не утратил притягательности и до наших дней. Впоследствии эта идея была подкреплена очень популярной картиной Яна Матейко «Битва под Грюнвальдом» (1875-1878). Самое спорное использование мотива Grunwald в литературе случилось позже, в 1900-ом году, в романе *Krzyżacy* (крестоносцы) и принадлежит перу лауреата Нобелевской премии Генрика Сенкевича, который закончил свою книгу детальным описанием сокрушительного поражения крестоносцев-выродков и их справедливого наказания в битве при Грюнвальде / Танненберге. И чрезвычайно успешный роман Сенкевича и картина Матейко об этой битве воскресили эту память. Но настоящему триумфу славы победа 1410-го года обязана фильму, снятому 500 лет спустя коммунистом Александром Фордом (1908-1980).

Польский писатель Генрик Сенкевич в своем романе 1900-го года *Krzyżacy* (*Крестоносцы*):

Один только взгляд на замок Марии должен вселять страх в польские сердца: эта крепость с её Высокими и Средними замками и её двором никоим образом не может сравниться ни с одним другим замком в мире.

- Генрик Сенкевич. *Krzyżacy* [1900]. Т. 2. Варшава, 1955. С. 377. Перевод Кристофа Гарстки: «Das Kreuz mit den Rittern. Die Darstellung der Ordensritter in der polnischen Literatur des XIX Jahrhunderts». В: Die Marienburg. Vom Macht-

zentrum des Deutschen Ordens zum mitteleuropäischen Erinnerungsort. Издание Бернд Ульрих Хакер, Евгений Котте, Кристина Фогель. Падерборн, Мюнхен, Вена, Цюрих, 2013. Стр. 173-186, с. 173.

Реконструкция замка после Второй мировой войны

В 1945-ом году около 50% кирпича было разрушено, не уцелело ни одной комнаты, и были видны только основания замка. Решение о восстановлении было отложено из-за того, что впервые обсуждались различные идеи о его будущем, потому что в первую очередь замок все ещё воспринимался как победа над польским врагом и как военный трофей, который нужно сохранить. После ужасного пожара в Среднем замке началось систематическое восстановление, которое контролировалось недавно созданным замковым музеем (Muzeum Zamkowe w Malborku, все ещё действующим сегодня), так что к 1973-му году Высокий и Средний замки были почти закончены, за исключением замковой церкви. После Бархатной революции 1989-го года была восстановлена нижняя молитвенная комната в Высоком замке, часовня Святой Анны, а в последующие годы были построены карван и восточные оборонительные стены, в результате чего Мариенбург был объявлен объектом всемирного наследия ЮНЕСКО в 1997-ом году.

Польская пресса в послевоенное время (1948)

Мариенбург - это символ нашей борьбы за польскую душу, это постоянно меняющийся символ могущества рыцарского ордена в готической форме, его жестокости и высокомерия, а также его падения и поражения.

- Станислав Антони Михаловски: «Смерть замка». В кн.: *Одра 12/13*, 1948. С. 2, перевод Томаша Торбуса. «Мариенбург, отображение в польской прессе 1945-1973 гг. - реконструкция и окультивирование иностранного наследия». В: *Marienburg from being a Centre of Power to becoming a Place of Memory in Central Europe*. Е Издание Бернд Ульрих Хакер, Евгений Котте, Кристина Фогель. Падерборн, Мюнхен, Вена, Цюрих, 2013. Стр. 207-221, с. 210.

Его значение и использование сегодня

В 1970-х годах Элеонора Збьерска предложила не рассматривать более Мариенбург как место конфликта, а как площадку для общения народов Европы. Музей замка в Мальборке сделал все возможное, чтобы пойти этим путём. Новая концепция включает в себя образовательные проекты, тематические выставки и впечатляющие исторические драмы (например, начиная с 2000-го года ежегодно проводится зрелищный спектакль под

открытым небом «Осада Мариенбурга», наряду с другими впечатляющими художественными акциями, как, например, «Магия Мариенбурга в огнях». Эти исторические выставки, документирующие историю замка, концентрировались на четырёх основных темах: реконструкция замка, замок как место жительства и бизнеса, его военная и политическая функция в период правления тевтонских рыцарей, а позже поляков и, наконец, замок как религиозный и культурный центр в регионе. Кроме того, Мариенбург с его музеем, выставками, а также библиотекой, состоящей, в основном, из художественных произведений, художественной студией, ремесленной мастерской, собственным издательством и центром европейского сотрудничества стал оптимальным местом встречи молодёжи со всей Европы. И, наконец, в 1976-ом году замок пополнился Государственным архивом Эльбинга / Elbglag, настоящей обителью науки. Таким образом, Мариенбург - это нечто большее, чем просто туристическая достопримечательность: это место памяти, музей и культурный центр, где люди встречаются и собираются вместе, что так актуально для нашей современной Европы.

Польский куратор Элеонора Збьерска высказалась в 1973-ем году по поводу завершения реконструкции Высокого и Среднего замков:

Мариенбург, некий символ германо-польских отношений, продолжает вызывать столько противоречий и толкований [...]. Похоже, что в нынешней ситуации в Европе у нас теперь есть уникальный шанс стимулировать молодые умы, заставляя их смотреть на историю объективно и не поддаваться воздействию мифов и националистических аргументов.

- Элеонора Збьерска. «Перспективы для Мальборка». В: *Polska 6*, 1973. Стр. 42-43, стр. 43.

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Как изменилась символика замка Мариенбург за разные периоды? Какие политические события повлияли на эти изменения?
2. Есть ли здание, чьи использование и символика изменились в вашем городе / стране? Что вызвало эти изменения?
3. Есть ли здание, которое было разрушено из-за его символики в вашем городе / стране? Вы одобряете это или решили бы ситуацию иначе?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. Хартмут Брукманн. *Die Marienburg im XIX Jahrhundert (Мариенбургский замок в XIX веке)*. Франкфурт-на-Майне, Берлин, Propyläen Publishing Co., 1982.

2. *Die Marienburg: Vom Machtzentrum des Deutschen Ordens zum mitteleuropäischen Erinnerungsort* (Замок Мариенбург: от центра власти Тевтонского ордена к центральноевропейскому месту памяти). Издание Бернд Ульрих Хакер, Евгений Котте и соавт. Падерборн, Мюнхен и др., Фердинанд Шенинг, 2013.
3. Мариуш Мержвинский. *Die Marienburg* (Мариенбургский замок). Варшава, United Publishers Ltd, 1993.

4.7 Где русские остановили шведов: Невская битва (1240)

Александр Филюшкин

Под редакцией Йорга Хакманна и Юхана Креема

Шведы и русские имеют в регионе Балтийского моря давнюю историю конфликтов, прекратившуюся лишь тогда, когда после потери Финляндии в 1809-ом году Швеция отказалась от своих имперских амбиций и направила освободившуюся энергию в русло, не покидающее пределы своих границ, как утверждал Эсайас Тегнер, т. е. вместо того, чтобы вести войну со своими соседями, занялась мирным развитием шведской нации. Давайте вернёмся к событиям XIII века: что же произошло в устье реки Ижора 15-го июля 1240-го года?

В течение VII и начала VIII веков росла оппозиция между русским Новгородом и Шведским королевством в борьбе за земли Карелии, Невы и Прибалтики. Шведы вели здесь крестовые походы, Русь боролась за крещение народов Карелии. Поскольку на этих землях не было признанных границ, а крепостей было мало, стороны предпринимали попытки обеспечить права на землю путем проведения кампаний и рейдов на большие расстояния. Здесь у Новгорода и Швеции возник спор из-за Ижорской земли (земли вдоль реки Невы, впадающей в Балтийское море).

Прямые свидетельства о Невской битве доступны исключительно из российских источников. Шведские источники предлагают лишь расплывчатую информацию о кампании против России в 1240-ом году, подробности не приводятся.

Согласно русским летописям, целью шведского крестового похода в 1240-ом году был захват ключевой русской крепости в регионе, Ладоги, а также берегов Невы, что позволило бы Швеции контролировать доступ к Балтике через систему рек Русской равнины, конкретно, реку Волхов и Ладожское озеро. Конечной целью могло стать завоевание всей новгородской земли.

В кампании 1240-го года участвовали шведы и суоми (sum'), финское племя. Предводителем войска был Ульф Фасе, губернатор (ярл) Швеции. Армия вышла из Стокгольма, пересекла Балтийское море, прибыла в Турку и двинулась к устью реки Невы. Размер шведского отряда точно неизвестен. Историки считают, что вероятная цифра составляла несколько сотен человек. Согласно летописям, армия Александра Невского насчитывала около 1300 солдат.

Движение шведских военных кораблей заметили русские охранники в устье реки Невы. Они тут же отправили сообщение князю Александру в Новгород. Тот немедленно вышел на встречу с врагом, дрейфовал вдоль реки Ижора и 15-го июля 1240-го года атаковал лагерь шведов, которые остановились, чтобы отдохнуть у устья реки Ижора, у слияния с Невой. Битва длилась несколько часов; шведы понесли потери, сели на свои корабли и отступили. Русская армия выиграла битву и шведская кампания, таким образом, была сорвана. Это была безоговорочная победа. Действительно, шведы не предпринимали никаких дальнейших атак на Новгородскую землю до 1256-го года. Князь Александр приобрёл репутацию талантливого полководца и получил прозвище «Невский».

Сегодня в устье небольшой речки Ижоры можно увидеть необычное скопление памятников. На площади 300 x 300 метров расположены 4 памятника и музей. Созданные в разное время, они посвящены одному и тому же событию, о котором говорится в каждом учебнике по русской истории. Именно здесь находится одно из главных российских «памятных мест». 15-го июля 1240-го года армия под командованием новгородского князя Александра разгромила шведские войска. Юному князю дали имя Александра Невского и он стал символической фигурой в русской истории.

В лѣто 6748 [1240]. Придоша Свѣи в силѣ велицѣ, и Мурмане, и Сумь, и ѣмь в кораблихъ множество много зѣло; Свѣи съ княземъ и съ пискупы своими; и стаха в Невѣ устье Ижеры, хотяче восприяти Ладогу, просто же реку и Новѣгородъ и всю область Новгородскую. Но еще преблагыи, премилостивыи челоуѣколюбецъ богъ ублюде ны и зашити от иноплеменикъ, яко всуе трудишася без божия повелѣния: приде бо вѣсть в Новѣгородъ, яко Свѣи идуть къ Ладозѣ. Князь же Олександръ не умедли ни мало с новгородци и с ладожаны приде на ня, и побѣди я силою святыя Софѣя и молитвами владычица нашая богородица и приснодѣвица Марія, мѣсяца июля въ 15, на память святого Кюрика и Улиты, в недѣлю на Сборъ святыхъ отецъ 630, иже в Халкидонѣ; и ту бысть велика сѣча Свѣемъ. И ту убиенъ бысть воевода ихъ, именовемъ Спиридонъ; а инии творяху, яко и пискупъ убьенъ бысть ту же; и множество много ихъ паде; и накладше

корабля два вятшихъ мужь, преже себе пустиша и к морю; а прокъ ихъ, ископавше яму, вметаша в ню бещисла; а инии мнози язвьни быша; и в ту ночь, не дождавше свѣта понедѣльника, посрамлени отъидоша.

Новгородецъ же ту паде: Костянтинъ Луготиниць, Гюрята Пинещиниць, Намѣсть, Дрочило Нездыловъ сынъ кожевника, а всѣхъ 20 мужь с ладожаны, или мне, богъ вѣсть. Князь же Олександръ съ новгородци и с ладожаны придоша вси здрави въ своя си, сохранени богомъ и святою Софьею и молитвами всѣхъ святыхъ.

- *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов.* // Полное собрание русских летописей. Том третий. Москва-Ленинград: «Издательство Академии Наук СССР», 1950.

О брани и о победе на Неве явлением святых мучеников Бориса и Глеба и ангельским поможением, и о шести мужех храбрых. (...).

И красив он был, как никто другой, и голос его — как труба в народе, лицо его — как лицо Иосифа, которого египетский царь поставил вторым царем в Египте, сила же его была частью от силы Самсона, и дал ему Бог премудрость Соломона, храбрость же его — как у царя римского Веспасиана, который покорил всю землю Иудейскую. Однажды приготовился тот к осаде города Иоатапаты, и вышли горожане, и разгромили войско его. И остался один Веспасиан, и повернул выступивших против него к городу, к городским воротам, и посмеялся над дружиною своею, и укорил ее, сказав: «Оставили меня одного». Так же и князь Александр — побеждал, но был непобедим.

Потому-то один из именитых мужей Западной страны, из тех, что называют себя слугами Божьими, пришел, желая видеть зрелость силы его, как в древности приходила к Соломону царица Савская, желая послушать мудрых речей его. Так и этот, по имени Андреаш, повидав князя Александра, вернулся к своим и сказал: «Прошел я страны, народы и не видел такого ни царя среди царей, ни князя среди князей».

Услышав о такой доблести князя Александра, король страны Римской из Полуночной земли подумал про себя: «Пойду и завоюю землю Александрову». И собрал силу великую, и наполнил многие корабли полками своими, двинулся с огромной силой, пыхая духом ратным. И пришел в Неву, опьяненный безумием, и отправил послов своих, возгордившись, в Новгород к князю Александру, говоря: «Если можешь, защищайся, ибо я уже здесь и разоряю землю твою».

Александр же, услышав такие слова, разгорелся сердцем и вошел в церковь Святой Софии, и, упав на колени пред алтарем, начал молиться со слезами: «Боже славный, праведный, Боже великий, крепкий, Боже превечный, сотворивший небо и землю и установивший пределы народам, Ты повелел жить, не преступая чужих границ». И, припомнив слова пророка, сказал: «Суди, Господи, обидящих меня и огради от борющихся со мною, возьми оружие и щит и встань на помощь мне». (...)

После того Александр поспешил напасть на врагов в шестом часу дня, и была сеча великая с римлянами, и перебил их князь бесчисленное множество, а на лице самого короля оставил печать острого копья своего.

Проявили себя здесь шесть храбрых, как он, мужей из полка Александра.

Первый — по имени Гаврило Олексич. Он напал на шнек и, увидев королевича, влекомого под руки, въехал до самого корабля по сходням, по которым бежали с королевичем; преследуемые им схватили Гаврилу Олексича и сбросили его со сходен вместе с конем. Но по Божьей милости он вышел из воды невредим, и снова напал на них, и бился с самим воеводою посреди их войска.

Второй — по имени Сбыслав Якунович, новгородец. Этот много раз нападал на войско их и бился одним топором, не имея страха в душе своей; и пали многие от руки его, и дивились силе и храбрости его.

Третий — Яков, родом полочанин, был ловчим у князя. Этот напал на полк с мечом, и похвалил его князь.

Четвертый — новгородец, по имени Меша. Этот пеший с дружиною своею напал на корабли и потопил три корабля.

Пятый — из младшей дружины, по имени Сава. Этот ворвался в большой королевский златоверхий шатер и подсек столб шатерный. Полки Александровы, видевши шатра падение, возрадовались.

Шестой — из слуг Александра, по имени Ратмир. Этот бился пешим, и обступили его враги многие. Он же от многих ран пал и так скончался.

Все это слышал я от господина своего великого князя Александра и от тех, кто участвовал в то время в этой битве.

Было же в то время чудо дивное, как в прежние дни при Езекии-царе. Когда пришел Сеннахириб, царь ассирийский, на Иерусалим, желая покорить святой град Иерусалим, внезапно явился ангел Господень и перебил сто семьдесят пять тысяч из войска ассирийского, и когда настало утро, нашли только мертвые трупы. Так было и после победы Александровой: когда победил он короля, на противоположной стороне реки Ижоры, где не могли пройти полки Александровы, здесь нашли несметное множество

убитых ангелом Господним. Оставшиеся же обратились в бегство, и трупы мертвых воинов своих набросали в корабли и потопили их в море. Князь же Александр возвратился с победою, хваля и славя имя своего Творца. (...)

- *Повесть о житии и о храбрости благоверного и великого князя Александра*, составлено на основе Русской летописной хроники XVI века.

Источник: http://expositions.nlr.ru/literature/drevrus/show_Manuscripts.php?i=75E95AD6-15E3-4F1E-9848-9ACD7DE33B91&v=XVI&l=50

Нет шведских источников, которые описывают битву. Существует лишь расплывчатая информация о нападениях Швеции на Карелию и Невскую область. Место битвы (где река Ижора впадает в Неву) неоднократно застраивалось различными сооружениями. В XVIII-XX веках здесь были порт, мосты и дороги. Таким образом, ни о каких следах битвы XIII века и речи быть не может.

Fig. 211: Устье реки Ижоры и Невы
место Невской битвы и памятник
Фото: Александр Филюшкин

В XIII веке это была лишь одна битва среди многих. Своё место в русской истории она обрела лишь со временем. Прославление началось в XVIII веке, когда Россия воевала со Швецией из-за Балтики (Великая Северная война 1700-1721). В XIX и XX веках она стала символом борьбы Российской империи за Балтику против германского мира, особенно во время Второй мировой войны. Место Невской битвы стало символом памяти в XVIII-XX веках.

Храм Св. Александру Невскому: первый памятник на историческом месте битвы

В июле 1710-го года, осматривая новые кварталы Санкт-Петербурга, столицы Российской империи, царь Пётр I приказал на слиянии рек Невы и Чёрной создать монастырь в честь князя Александра Невского. Царь был убеждён, что монастырь был основан на месте битвы за Неву против шведской армии, которая состоялась 15-го июля 1240-го года. В результате битвы экспансия Швеции на Балтике в XIII веке была остановлена, и князю Александру было дано имя «Невский». Поскольку в 1700-1721 годах Россия воевала со Швецией за побережье Балтийского моря, исторические параллели были очевидны. Князь Александр Невский стал покровителем новой столицы Санкт-Петербурга.

Однако царь ошибся, поскольку фактическое место битвы 1240-го года находилось ниже по течению реки Невы, более чем в 15 км от Александро-Невской Лавры. Сегодня монастырь, ныне носящий имя Александро-Невской Лавры, расположен в конце Невского проспекта в центре Санкт-Петербурга. Точное место битвы можно найти в устье реки Ижора, притока Невы. В 1711-1712 годах здесь был построен деревянный храм, освящённый в честь святого Александра Невского по приказу Петра Великого, который обнаружил, что он ошибся. Согласно легенде, именно здесь, перед церковью, в 1724-ом году царь Пётр приветствовал мощи святого Александра Невского, которые были перевезены из города Владимира в Санкт-Петербург.

Первая деревянная мемориальная церковь сгорела в 1726-ом году. Она была восстановлена в 1730-ом году, чтобы в 1797-ом сгореть снова. В 1798-1799-ых годах в память о Невской битве была возведена каменная мемориальная церковь, сохранившаяся до наших дней. Предполагается, что архитекторами церкви были П. и В. Неолы. Церковь была реконструирована в 1820-1823-ых, 1835-1836-ых, а затем снова в 1871-1875-ых годах. В 1934-ом году коммунисты закрыли её и использовали в качестве склада. Во время Второй мировой войны церковь была сильно повреждена. В 1942-ом году колокольню взорвали, а в 1962-ом году был разрушен и купол церкви.

В 1986-ом году было выдвинуто предложение установить памятный обелиск на руинах церкви в честь Невской битвы. Затем, однако, был запущен крупный проект по восстановлению мемориальной церкви. Общество добровольцев «Невская битва» под председательством Г. Трубникова, сыграло большую роль в продвижении этой идеи. В 1987-1995-ых годах храм был восстановлен (основные работы выполнены компанией «Леноблреставрация») и передан православным христианам.

Храм Св. Александра Невского расположен на левом берегу реки Ижоры в месте слияния с рекой Невой. У этого храма есть две часовни, северная — в честь Святого Николая, и южная — в честь усекновения главы Иоанна Предтечи.

Fig. 212: Церковь Святого Александра Невского
Современный вид
Фото: Александр Филюшкин

Fig. 213: Церковь Святого Александра Невского
Современный вид
Фото: Александр Филюшкин

Советский памятник воинской славы

В 1958-ом году на правом берегу реки Ижора в 200-300 метрах от устья военными и ветеранскими объединениями была установлена 1,5-метровая стела из полированного камня в честь 250-летия Ленинграда (1703-1953). Надпись на камне гласит:

ЗДЕСЬ 15 ИЮЛЯ 1240 ГОДА ПРОИЗОШЛА БИТВА, В КОТОРОЙ РУССКОЕ ВОИНСТВО АЛЕКСАНДРА НЕВСКОГО НАГОЛОВУ РАЗБИЛО ПРЕВОСХОДЯЩИЕ СИЛЫ ВРАГОВ, ВТОРГШИХСЯ НА ТЕРРИТОРИЮ НАШЕЙ РОДИНЫ. СООРУЖЁН ГОРОДСКОЙ ВОЕННОЙ ОБЩИНОЙ В ЧЕСТЬ ПРАЗДНОВАНИЯ 250-ЛЕТИЯ ЛЕНИНГРАДА.

Памятник выполнен в аскетическом военном стиле, характерном для военных мемориалов, установленных на территории СССР в 1950-х годах. Судя по внешнему виду он, безусловно, проводит параллели между битвой XIII века и недавно завершившейся Великой Отечественной войной. Основной идеей, которую он символизирует, был отпор внешней агрессии.

Уникальность памятника заключается в том, что он был установлен на историческом месте Невской битвы, которая произошла 15-го июля 1240 года. Точное место битвы неизвестно, однако очевидно, что это было устье Ижоры, место расположения лагеря шведских войск, атакованного воинами князя Александра. Историки до сих пор спорят о том, произошла ли битва на правом или левом берегу реки Ижора. Памятник расположен на правом, а мемориальная церковь — на левом берегу.

Fig. 214: Советский памятник воинской славы
Фото: Александр Филюшкин

Победа князя Александра - знак защиты Бога

С Невской битвой связано множество легенд, гласящих о том, что великая победа была одержана с Божьей помощью. В 1547-ом году князь Александр Невский был канонизирован. Он не только один из самых известных русских полководцев, но и один из самых почитаемых святых. Последний аспект вышел на передний план лишь в постсоветскую эпоху. В 2002-ом году на кладбище возле церкви Св. Александра Невского была установлена группа статуй под названием «Мемориальная часовня на месте Божьей помощи в день Невской битвы». Погрудный скульптурный портрет Александра Невского расположен в

обрамлении символической скульптуры православной часовни. Спонсором проекта выступил А. В. Остапенко, инициатором — А. А. Селезнёв, скульпторами и архитекторами — Г. Козенюк, А. А. Пальмин, В. Л. Чулкевич и В. Е. Жуков. Памятник является в первую очередь символом христианства, а не военной силы, это выражается уже в самом расположении памятника в мемориальной зоне — на церковном кладбище. Невская битва здесь выступает как проявление Божественного заступления, символа Божьей защиты России (надпись на куполе мемориальной часовни гласит: «Бог не в силе, но в истине»).

Fig. 215: Погрудный портрет Александра Невского
Фото: Александр Филюшкин

Князь Александр победил шведов и отразил агрессию Запада против России

В 2003-ем году памятник Александру Невскому скульптора В. Е. Горевского и архитектора В. А. Попова был установлен на левом мысе устья реки Ижора, напротив церкви Святого Александра Невского. Памятник представляет собой стоящую бронзовую скульптуру на высоком постаменте (общая высота памятника - 10 метров, вес - 6 тонн). Князь Александр изображен воином, растоптавшим знамёна и доспехи побеждённых врагов. Доспехи содержат западноевропейские элементы, такие как шлем-горшок («топфхельм»), который благодаря фильмам, снятым на эту тему, стал символом не столько шведов, сколько тевтонских рыцарей. На передний план тем самым выходит образ Александра Невского как правителя, отразившего нападение Запада на Русь.

Fig. 216: Памятник Александру Невскому
Фото: Александр Филюшкин

Музей как захват исторического мифа

В 2009-ом году на мысе реки Ижора и на берегу реки Невы был создан музей-диорама «Невская битва». Главный экспонат — диорама с изображением битвы, выполненная художником И. С. Жебровским; также выставлены современные модели брони. Экспонаты и дух музея визуализируют каноническую версию «Жития Александра Невского», воспроизводя тем самым легендарные события 1240-го года. Он сочетает в себе все три предыдущих аспекта: Невскую битву как символ отражения агрессии иностранных захватчиков, церковный аспект и Александр Невский как символ воина-победителя над Западом. Следует отметить, что музей был открыт по инициативе общественности, жителей села Усть-Ижора, энтузиастов и патриотов своей «малой родины», поэтому он пользуется большой популярностью.

Как и когда Невская битва стала российским историческим памятником?

Для современников Невская битва 1240-го года была прежде всего биографическим событием из жизни князя Александра Невского, его личным военным подвигом. Не удивительно, что его наиболее подробное описание сохранилось в «Житии Александра Невского», составленном около 1280-х годов. Считалось, что в XIII веке битва остановила шведскую экспансию в бассейне Невы и Ижорской земли. В шведской истории битва за Неву играет гораздо меньшую роль, и она не упоминается в западных хрониках. Это не представляло интереса для шведской историографии XIX и XX веков.

Репутация князя как защитника православия и всей России постепенно развивалась. Князь-воин был канонизирован только в 1547-ом году. Со времён царя Петра I (1682-1721) роль Александра Невского как исторического предшественника Петра Великого в его борьбе за Балтийское море вышла на передний план. В этом контексте потребность в историческом образе Невской битвы росла из года в год, и история битвы приобрела различные символические значения, такие как противостояние западной агрессии, защита православия от католической экспансии, защита Невы и балтийского побережья, и в конце концов, триумф России в культурном и цивилизационном противостоянии с Европой.

символические аспекты, имеющие значение для русской истории. Примечательно, что эти аспекты накапливаются и что ни один из них не был отброшен. ореол Невской битвы получил дальнейшее развитие с помощью современных технологий. Так, в 2008-ом году в России вышел на экраны фильм

«Александр. Невская битва» режиссёра Игоря Каленова, которой сочетает в себе государственную идеологию, научную историографию и воспоминания людей об этом событии; ни одно из этих составляющих не противоречит другому.

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Как изменился образ Александра Невского с течением времени? Какие политические события повлияли на этот процесс?
2. Какой вывод мы можем сделать касательно отсутствия источников и историографии со стороны Швеции?
3. Взгляните на следующий текст «Собор Александра Невского в Таллине». Какие сходства и различия вы можете найти?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. Мари Исоахо. *Образ Александра Невского в средневековой России: воин и святой* (Северный мир; 21). Leiden, Brill Academic Publishers, 2006.
2. Юрий Кривошеев, Роман Соколов. *Александр Невский. Эпоха и память*. Санкт-Петербург, Издательство Олега Абышко, 2018.
3. Фритьоф Бенджамин Шенк. *Александр Невский. Святой - Князь - Национальный герой. Знаковая фигура в русской культурной памяти*. (Eine Erinnerungsfigur im russischen kulturellen Gedächtnis) (1263-2000). Кельн, Веймар, Вена, Böhlau Verlag, 2004.

4.8 Собор Александра Невского в Таллине

Юхан Креем

Под редакцией *Никиты Андреевс* и *Александра Филюшкина*

Холм Тоомпеа в Таллине всегда был резиденцией государственной власти в Эстонии. Он был уже укреплен эстами до прихода датских крестоносцев. Когда те пришли в 1219 году, они построили новый каменный замок. Во времена правления Тевтонского ордена в средние века замок был расширен, а также возведена главная башня, Длинный Герман. В XVIII веке средневековый замок был перестроен для размещения губернатора провинции, подчинённого русским царям. В 1920-1922-ых годах здание парламента Эстонской Республики было встроено в средневековый замок. Все эти эпизоды оставили мощные символы на холме. Один из них, и без сомнения, самый спорный, расположенный в непосредственной близости от замка — Невский собор.

Правительство Российской империи в конце XIX и начале XX веков основало несколько крупных соборов в честь князя Александра Невского в провинциях империи. Такие храмы были построены, например, в Варшаве и Хельсинки. Здание в Таллине — из этой серии.

Идея строительства берёт своё начало от губернатора Сергея Владимировича Шаховского. Архитектор Михаил Преображенский настаивал на том, что наиболее подходящим местом для церкви, долженствующим демонстрировать русское правление над провинциями, является замковая гора, доминирующая над всем городом. Также не случаен и выбор покровителя Александра Невского. Этот новгородский правитель XIII века победил шведские войска на Неве а в 1242-ом году — армию Дерптского епископства и Тевтонского ордена на Чудском озере и был высокопочитаемым защитником России от западных католических захватчиков. Церковь была построена в 1894-1900-ых годах в так называемом «русском стиле» по образцам московской и ярославской архитектуры XVII века. Он был посвящён памяти о чудесном спасении императора Александра III в железнодорожной катастрофе 17-го октября 1888-го года.

После распада Российской империи повсюду старались избавиться от подобных символов. Православная церковь, построенная в том же духе в Варшаве, была снесена, в Хельсинки / Суоменлинне православная церковь императорского гарнизона была превращена в лютеранскую. В Таллине обсуждались разные планы по этому поводу, но здесь довели другие приоритеты: кроме того, на защиту церкви поднялась православная община Эстонии, имевшая немалый вес. В 1960-е годы советская власть планировала превратить собор в планетарий, но храм был сохранён. Главную роль в его спасении сыграли молодой епископ Таллинский и Эстонский Алексей (Ридигер), будущий Патриарх Московский и всея Руси Алексей II (1990-2008). В 1995-ом году собор был включён в Эстонский национальный реестр памятников культуры.

Сегодня церкви ничто более не угрожает, но на её счёт существуют разные точки зрения. В городском ландшафте средневекового ганзейского города это явно незванный гость. Для круизного туриста напротив — привлекательный экзотический образец архитектуры, и путеводители редко его обходят, рекламируя положение Таллина в бывшем Советском Союзе. Для части населения Эстонии, принадлежащей к православной церкви Московского патриархата, это собор (резиденция епископа). Хоть эстонцы вряд ли помышляют о сносе, церковь воспринимается как чуждый элемент, не имеющий к Эстонии никакого отношения.

Fig. 217: Вид на холм Тоомпеа
Фото: Городской архив Таллина. 6678

Сергей Владимирович Шаховской был губернатором Эстонской губернии с 1885-го по 1894-ый год. В истории Прибалтики его имя связано с реформами, направленными на модернизацию и синхронизацию регионов Российской империи, то есть русификацией. Он был главным инициатором строительства Невского собора. В этом отрывке из своего письма о сборе средств он перечисляет аргументы за необходимость строительства в Таллине новой русской церкви.

Вы, православные братья, не знаете той скудости, которой отличаются наши ревельские церкви. Во всяком русском городе, и большом и малом, отведено Храму Божию должное место; за несколько вёрст можно узнать русский город по многочисленным куполам церквей и монастырей, увенчанным святыми крестами; далеко вокруг разносится торжественный благовест. Кто же создал эти храмы? Одни построены благочестивыми царями и боярами, другие основаны святыми угодниками, иные неизвестными храмосозидателями, и все они стоят во славу Божию, радуют православное сердце, украшаются, поддерживаются и создаются усердием православного народа. Не то у нас в Ревеле. С моря ли, с суши ли, откуда ни подъедете, вы не узнаете русского города: стоят высокие башни, много островерхих красивых колоколен, но это все иноверческие лютеранские кирхи. Не видать креста православного, не слышать звона воскресного.

Наши церкви тесны, бедны убранством, и так построены среди обывательских домов, как будто существуют только из милости, и места для них пожалели.

- *Ревельский Александро-Невский собор на Вышгороде*. Изд. К. Тизикъ. Ревель, 1900. Стр. 13–15.

Карл Карлович Бурман (старший) (1882-1965) был архитектором, обучался в Санкт-Петербургской Академии художеств. В Эстонской Республике он одним из первых поставил вопрос об эстонской национальной архитектуре. В основном он проектировал жилые дома в стиле модерн, но в 30-ые годы увлёкся амбициозными репрезентативными проектами для молодой республики. Одним из первых планов в этом направлении было предложение перестроить Невский собор в Пантеон независимости Эстонии.

Эта церковь отсюда, с Вышгорода, господствует над всем Таллином, но со свойственным чувством некультурности, присущим России, не гармонирует этот монумент с общим видом старого города, попал он сюда как бы из другой оперы. Как символ надменности и насилия своим по-восточному чуждым, пёстрым и кричащим видом, он был не только для немецких баронов, но и сейчас является для нашей самостоятельности как бы живой памятью о прошлых рабских временах.

- Карл Бурман. *Пантеон независимости*. В кн. : *Agu nr 1924 (21)*. Стр. 687-690
Источник: <https://www.sedmitza.ru/lib/text/430334/>.

Судьба церкви сейчас стоит на повестке дня. В парламент вносится законопроект о её сносе. Прецедент был создан в Варшаве, где собор был снесён по той же причине, на карту поставлена и судьба русского собора в Каунасе. Вопрос в том, стоит ли разрушать церковь. Но одно можно сказать наверняка — с архитектурной точки зрения её нельзя оставить в нынешнем виде. Конечно, церковное место вокруг него также должно быть реорганизовано. Площадь перед замком Тоомпеа должна выглядеть как эстонский форум, а русская церковь должна быть перестроена в Пантеон независимости.

- Карл Бурман. "Тоомпеа. Eesti Foorum". В: *Taie*, 1928 (3). Стр. 161-163.

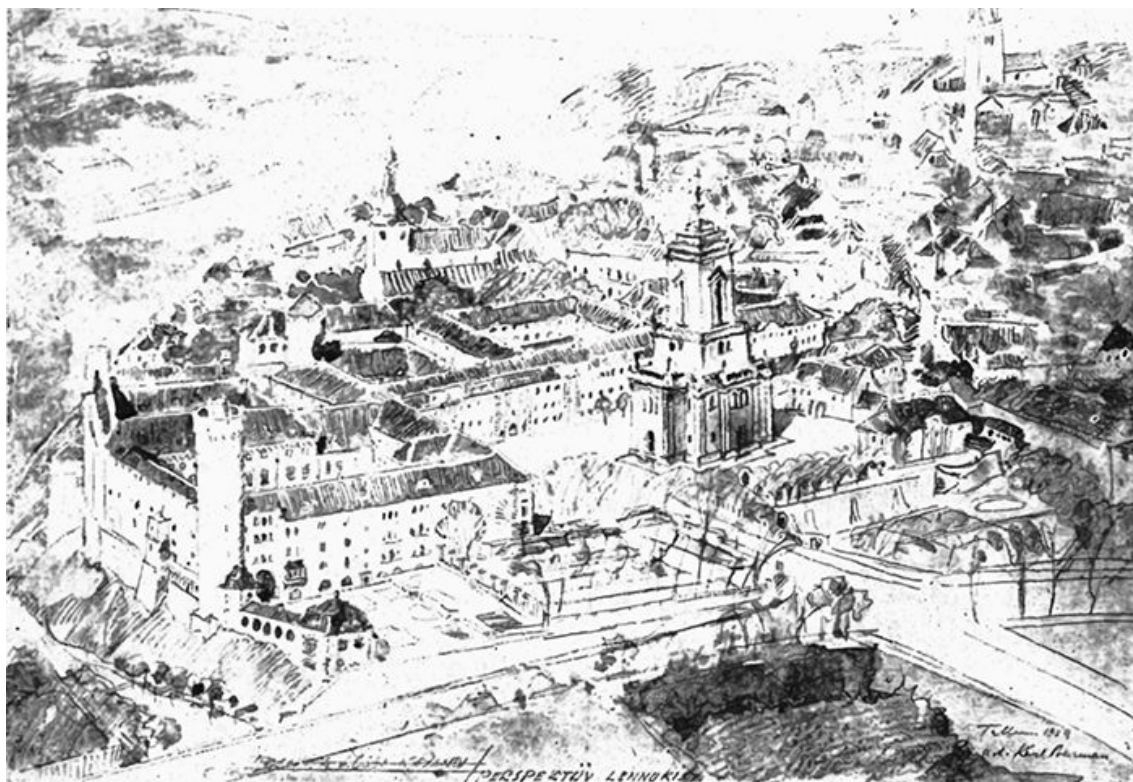

Fig. 218: Вид на восстановленную церковь и Тоомпеа Карла Бурмана
Изображение: "Agu" nr 1924 (21)

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Зачем Шаховской хотел построить русскую церковь в Таллине? Прочтите главу «Где русские остановили шведов: место Невской битвы (1240)» для получения дополнительной информации.
2. Почему Карл Бурман предлагает восстановить церковь?
3. Есть ли в вашем городе памятники, которые некоторые считают «не к месту»? Что предпринять в такой ситуации?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. Rein Zobel, Juhan Maiste, Mart Kalm. *Toompea castle*. Tallinn, 2008.
2. Jaanus Plaata. *Õigeusu kirikud, kloostrid ja kabelid Eestis = Православные церкви, монастыри и часовни в Эстонии = Orthodox churches, convents and chapels in Estonia*. Tallinn, 2011. Стр. 176-183.

4.9 Мемориальный крест из Корсбеттингена в Висбю

Михаэль Мейхснер

Под редакцией Жанет Лайдлы и Андерса Фроймарка

Мемориальный крест в память о битве селян-ополченцев против Вальдемара IV Аттердага в Висбю

Датский король Вальдемар IV Аттердаг покорил Готланд в 1361-ом году. После этого остров стал частью Датского королевства на следующие почти 300 лет. Долгое время это событие формировало отношения между Данией и Швецией.

Вальдемар IV высадился на юго-западном побережье острова 22 июля 1361-го года. На следующий день произошло несколько сражений между испытанными в бою солдатами Вальдемара и довольно плохо вооружёнными готландскими крестьянами. Дать отпор датскому королю на пути в Висбю не удалось. В то время это был единственный город на острове — сильно укреплённый и обеспеченный благодаря своим торговым отношениям, охватывающим весь регион Балтийского моря.

День 27-ое июля 1361-го года, когда готландские ополченцы вступили в бой с нападающим датским войском перед городскими стенами Висбю, был, вероятно, жарким летним днём. Точный размер армий не известен. Предполагается, что готландцы могли мобилизовать от трёх до пяти тысяч человек, а Вальдемар мог доставить на остров около 2500 человек. 150–200 лошадей потенциально могли быть перевезены на кораблях. Более поздние источники насчитывают около 1800 погибших крестьян в решающей битве при Висбю. Жители города, похоже, не участвовали в битве и после непродолжительных переговоров открыли победившему датскому королю городские ворота. Вальдемар IV до конца августа оставался со своими войсками в Готланде и разорил сельскую общину.

Вальдемар начал время от времени использовать титул «Король готландцев» как часть своих королевских титулов. Лишь в 1972-ом году, вскоре после того, как остров снова стал шведским, датская королева Маргрете II отказалась от этого звания.

С 1984-го года десятки тысяч туристов, энтузиастов и актёров-реконструкторов собираются каждое лето на Готланде на фестиваль «Medeltidsveckan» (Средневековая неделя), и Висбю принимает облик города XIV века. Взятие города Вальдемаром Аттердагом — было изначально заложено в основу фестиваля, что показывает, насколько жива память об этом событии. За прошедшие годы «Medeltidsveckan» превратился в одно из крупнейших культурных мероприятий Европы, посвящённых средневековью. Одним из самых ярких моментов 650-й годовщины завоевания Готланда в 2011-ом году была реконструкция этой драматической битвы. Это зрелище повторилось в 2013-ом году. Событие также не было забыто и в Дании.

Fig. 219: Реконструкция битвы перед городскими стенами Висбю во время «Medeltidsveckan» в 2011-ом году

Фото: Бо-Йоран Кристофферссон, лицензия: [<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/> / Creative Commons Attribution Alike 3.0 Unported]

В 1990-ом году на своё 50-летие датская королева Маргрете II получила в подарок серию из одиннадцати гобеленов, рассказывающих историю Дании со времён викингов до наших дней. На третьем гобелене изображен период позднего средневековья. В центре картины стоит Вальдемар Аттердаг, который правой рукой указывает в сторону городских стен Висбю. С большой долей вероятности речь идёт о моменте взятия города.

Смотрите презентацию гобеленов на домашней странице художника:

<https://www.bjoernnoergaard.dk/en/works/kunst-i-det-faelles-rum/tapestries-queen-denmark-gobelin> (в последний раз: 14.12.18)

Каменный крест Корсбетнинген

Один из самых интересных источников для этих событий находится примерно в 500 метрах от юго-восточной городской стены Висбю. Мемориальный крест для павших гутов был установлен в 1380-ых году. На кресте рядом с изображением Иисуса Христа видна латинская надпись:

Anno Domini MCCCLXI feria III post Jacobi ante portas Wisby in manibus Danorum ceciderunt Gutenses hic sepulti, orate pro eis!

– В 1361 году, во вторник после дня св. Иакова, готландцы пали в бою с датчанами у ворот Висбю. Здесь они похоронены. Молитесь за них!

Крест стоит вдали от насыщенного туристами объекта Всемирного наследия ЮНЕСКО, старого города Висбю.

Fig. 220: Каменный крест Корсбетнинген
Фото: Михаэль Мейхснер

Современные письменные источники

Лишь немногие из современных источников сообщают о битве у городских ворот Висбю и захвате города и острова Вальдемаром Аттердагом. В хрониках Новой Зеландии 1360-ых годов сообщается, что Вальдемару пришлось трижды сражаться и захватить остров без особых потерь, тогда как бесчисленные жители острова погибли. Любекский летописец Детмар сообщил в 1380-ых годах, что выбор Вальдемара пал на Готланд, так как он мечтал завладеть ресурсами острова. Обе хроники свидетельствуют о том, что жители Висбю сдались без боя. Во втором десятилетии XV века неизвестный францисканский монах завершил свои летописи. Здесь мы находим самый ранний подробный отчет о событиях в 1361-го года: войска Вальдемара высадились на Готланде 22-го июля, и они развязали сражение, жертвой которого пали 1800 ополченцев.

26-го июля южные городские ворота Висбю были добровольно открыты. Король смог взять Висбю путём переговоров.

Хроники XVI и XVII веков

В письменных источниках XVI и XVII веков встреча Вальдемара с Висбю вышла на передний план, и битва с ополченцами всё больше забывается.

Датский летописец Арильд Хайтфельдт сообщил около 1600-го года, что Вальдемар отказался войти в городские стены после того, как город сдался. Он велел выбить пробоину в городских стенах. Таким образом, король мог войти в город как завоеватель. Ганс Нильссон Стрелов написал в первой всеобъемлющей хронике Готланда о грабежах Висбю 1633-го года: он также упоминает о разрушении городских стен. Сверх того Вальдемар потребовал, чтобы три самых больших бочки в городе были заполнены золотом и серебром в течение трёх дней.

В противном случае он грозился отказать датским торговцам в подтверждении их торговых привилегий. Это было мощное давление на торговцев Висбю. Неудивительно, что, по Стрелову, бочки были заполнены богатствами города в тот же день. Оба летописца подчеркивают связь между датским королём и гражданами Висбю — битва крестьян больше не была частью общей памяти, а была заменена разграблением города.

Но безоговорочно верить летописям оснований нет. Дело в том, что 29-го июля Вальдемар издал документ, подтверждающий различные привилегии и права города. Произошло ли это на фоне разграбления города, хроники умалчивают.

Короли и князья любили получать высокие платежи за подтверждение привилегий и в других торговых городах. И монах-францисканец из Висбю действительно сообщил, что Вальдемар IV покинул остров через месяц и забрал богатства у города и земли. Поэтому можно предположить, что граждане Висбю также вынуждены были отдать дань после завоевания.

Историческое полотно маслом Карла Густава Хеллквиста «Король Вальдемар Аттердаг берёт «огненный» налог с Висбю»

В 1882-ом году шведский художник Карл Густав Хеллквист создал масштабное историческое полотно, описывающее взятие Висбю. Сегодня оно остается самым известным изображением событий 1361-го года и часто встречается в шведских школьных учебниках. На картине размером 2 x 3,3 метра видна рыночная площадь Висбю. Вальдемар IV сидит с правой стороны на деревянном троне в окружении рыцарей (на заднем плане датские войска) и наблюдает, как

жители Висбю наполняют три огромные деревянные бочки золотом и драгоценностями. Таким образом, картина ссылается на хронику Ганса Нильссона Стрелова.

При этом художник реализует свою идею, задействовав свою фантазию в полной мере. Из названия картины вытекает, что граждане Висбю вынуждены выполнить требование завоевателя, чтобы предотвратить грабёж и разрушение их города. Стрелов и Хеллквист изображают граждан Висбю как фактических жертв завоевания Вальдемаром Аттердагом. На протяжении веков память о страданиях жителей города продолжает жить — реальность и миф переплетены в непроницаемую чащу. Описания этих событий были широко распространены среди шведской общественности в XIX веке через популярные учебники истории. Готланд изображался как часть Швеции с особой и долгой историей.

Fig.:

Археологические раскопки в начале XX века

Данные о размере армии и количестве жертв в период позднего средневековья зачастую преувеличены. Археологические раскопки в начале XX века показывают, однако, что перед городскими стенами Висбю действительно имела место масштабная резня. Уже в начале XIX века вокруг места расположения мемориального креста начали появляться человеческие останки. Некоторые из них были одеты в сильно потрёпанные капюшоны из кольчуги и латные доспехи. Начиная с 1905-го года археолог Оскар Веннерштейн

предпринял обширные раскопки. Впоследствии появилось более 300 скелетов, которые явно указывали на военные ранения. Это открытие вызвало большой резонанс в мире — даже немецкий император Вильгельм II посетил раскопки в конце июля 1905-го года.

К 1930-му году в ходе дальнейших раскопок были обнаружены три братские могилы с общим количеством скелетов в 1200 человек. Исходя из этого, общая оценка в 1800 жертв кажется вполне правдоподобной. Открытия стали сенсацией и подтвердили популярное представление о событиях как правильное. Больше всего жертв среди населения при завоевании приходилось на сельские общины.

Раскопки выявили множество уникальных находок, которые благодаря битве при Висбю можно датировать практически с абсолютной точностью — перед исследователями разворачивалась целая панорама битвы позднего средневековья. Международный интерес не утихал, потому что результаты иллюстрируют в частности общее для всего района Балтийского моря оружие периода позднего средневековья. Находки находятся сегодня в краеведческом музее Готланд, Gotlands Fornsal, а также в историческом музее в Стокгольме Historiska Museet.

Fig. 222: Человеческий череп с капюшоном из кольчуги
Находка 1928-го года в братской могиле
Фото: Свен Росборн, <https://sv.wikipedia.org/wiki/Fil:Korsbetnings skelett.jpg>

На протяжении веков акцент смещался с готландских селян на жителей Висбю, а затем снова на разгром крестьян. Каменный крест Корсбетнингена свидетельствует о раннем начале памяти жертвам битвы на острове. Однако следует также помнить, что около деревни Мастерби в то же время на Готланде был установлен еще один каменный крест, знаменующий ещё одну битву готландских селян с датской армией на пути Вальдемара Аттердага к Висбю.

Благодаря многочисленным археологическим находкам вокруг обоих каменных крестов мы получили очень подробное представление о военной кампании позднего средневековья в районе Балтийского моря.

Тема завоевания Готланда в 1361-ом году всё ещё присутствует как в Швеции, так и в Дании. Однако речь идёт уже не о прославлении каждой отдельной истории, как в предыдущие века, а скорее о нейтральном отражении этой общей истории.

В последние годы благодаря множеству экспонатов и телевизионных документальных фильмов эти события стали достоянием широкой общественности. Особенно много места этому историческому эпизоду отводится в Швеции. В 2011-ом году музей Gotlands Fornsal открыл отдельную экспозицию, посвящённую завоеванию Готланда в 1361-ом году. С марта 2014-го года аналогичная экспозиция под названием «Massakern vid muren - slaget om Gotland 1361» (Резня у стены - Битва за Готланд, 1361) как часть постоянной выставки музея работает в Historiska Museet. Поход Вальдемара Аттердага освещается с политической, экономической и культурно-исторической точек зрения. Экспертизы скелетов смогли показать, что датские и гутские жертвы были похоронены рядом друг с другом — на выставке представлены жертвы с обеих сторон.

С 2014-го года отремонтированный музей в датском городе Вордингборг особенно хорошо иллюстрирует историю власти в средневековье Дании. Завоевание Вальдемара Аттердага, включая найденные во время раскопок в Висбю скелеты, одна из его составных частей. Тематически эти объекты являются частью раздела «Война в средние века». Выбор экспонатов подчёркивает связь между скандинавскими странами, чьи корни следует искать в далёком прошлом.

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Как со временем изменилась роль битвы на острове в написании истории?
2. Можно ли считать крестьян менее важными, чем граждан Висбю? Как вы думаете, почему основное внимание уделялось городу Висбю?
3. Каковы предпосылки для того, чтобы разделённое прошлое (битва между двумя сторонами) стало общим прошлым?
4. Как современная реконструкция влияет на то, как мы видим и чувствуем прошлое? Знаете ли вы какие-либо традиционные воссоздания исторических сражений? Видели ли вы или участвовали в одном из них?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. Maria Lingström. "Fjäle myr 1361: Arkeologiska undersökningar av slagfältet från dagarna före slaget vid Visby ringmur" (Archaeological investigations of a battle-field from a few days prior to the battle of Visby). В кн .: Fornvännen 104 (2009). Стр. 33-44.
2. Ulrik Reindel. *Kronborgtapeterne: Pragt og propaganda på Frederik II's Kronborg* (The Kronborg Tapestries: Splendour and Propaganda at Frederik II's Kronborg). København, Slots- og ejendomsstyrelsen, 2009.
3. H. D. Schepelern and Ulla Houkjær. *The Kronborg Series: King Christian IV and his pictures of early Danish History*. Copenhagen, Statens museum for Kunst, 1988.
4. Tryggve Siltberg. "'Hundens like': Bonderepublikens dom över Valdemar Atterdag i Fidedikten" ('The dog's equal': The peasant republic's sentence over Valdemar Atterdag in the Fide poem). В кн .: Fornvännen 97 (2002). Стр. 25-43. [http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/3008/2002_025.pdf?Последовательность = 1 & isAllowed = y](http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/3008/2002_025.pdf?Последовательность=1&isAllowed=y)
5. Gun Westholm. *Visby 1361: Invasionen* (Visby 1361: The Invasion). Stockholm, Prisma, 2007.
6. Hugo Yrwing. "Valdemar Atterdags Gotlandståg 1361: Kritiska synpunkter på bakgrund och följder" (The Gotland Expedition of Valdemar Atterdag in 1361: Critical Remarks concerning Background and Consequences). В: *Gotländskt Arkiv* 33 (1961). Стр. 7-20.

4.10 Маргарет, Ядвига и Унии

Андерс Фроймарк, Аннэ Бреддер, Гедрюс Янаукас и Малгожата Домбровска

Как и в большинстве стран мира, странами региона Балтийского моря на протяжении всей истории правило множество королей. Но побывать у власти успели также и несколько женщин, оставивших свой след в развитии международной политики в регионе. В XIV веке две королевы в разных частях региона Балтийского моря смогли реализовать сходные амбиции по объединению отдельных областей в регионе Балтийского моря.

Это история о Ядвиге из Польши, которая положила начало «комбинированной монархии» Польши и Литвы в 1386-ом году, и о Маргарет I, объединившей Данию, Норвегию и Швецию в 1397-ом году. Союз Дании, Норвегии и Швеции продолжался до 1523-го года, а брак Ядвиги с Ягайло (христианское имя Владислав Ягелло) из Великого княжества Литовского положил начало процессу

создания и развития Речи Посполитой, который продолжался до её разделения в конце XVIII века.

Ядвига и отношения Польши и Литвы

Ядвига / Хедвиг из дома Анжу (1374–1399) была младшей дочерью Людовика I / Людовика Великого, короля Венгрии, Хорватии и Польши, и его жены Елизаветы Боснийской. В 1375-ом году её отец Луи Великий достиг соглашения с герцогом Леопольдом III из Австрии о браке Ядвиги с Вильгельмом Австрийским, сыном Леопольда III. В планы её отца входило связать будущее дочери с венгерским королевством. Однако после смерти Луи в 1382-ом году «королём Венгрии» стала старшая сестра Ядвиги — Мария.

Польская знать была так решительно настроена на то, чтобы король поселился в Польше, что королева Боснии Елизавета не смогла убедить её изменить свою позицию. Королева Елизавета приняла решение объявить, что Ядвига может стать королём Польши, но в то время Ядвига ещё жила в Венгрии. После длительных дискуссий со знатью Ядвига была отправлена в Польшу; однако принять её предполагаемого мужа Вильгельма Австрийского там категорически отказались. В 1384-ом году Ядвига стала первой женщиной-монархом Королевства Польского. Согласно консенсусу польских и литовских ученых, Ядвига была коронована как «король». Историк Оскар Халецки напоминает, ссылаясь на летописца XV века Яна Длугоша, что Вильгельм отправился в Краков в первой половине августа 1385-го года, но въезд в Вавельский замок ему был запрещён. Наконец, было объявлено, что соглашение о помолвке с Вильгельмом Австрийским было расторгнуто, и Вильгельм был вынужден покинуть Польшу.

В том же году была заключена Кревская уния. Великий князь литовский Ягайло убедил польских лордов и королеву Елизавету, что он будет лучшим кандидатом. Он перешёл в католицизм, женился на Ядвиге и будучи королём Польши создал «комбинированную монархию», состоящую из Королевства Польского и Великого княжества Литовского, которое в 1387-го году было обращено в христианство. Ягайло пришлось выплатить Вильгельму 200 000 флоринов отступных.

По словам историка Юрате Кяупене, в польской историографии акт брака, известный как Кревская уния, был истолкован как создание союза, который присоединил Литву к Польше. Однако современные литовские исследователи склонны рассматривать Кревскую унию скорее как учреждение союза на основе ратификации брачного, а не международного договора, хотя латинское слово

«applicare», применённое в документе Кревской унии, всё ещё не нашло консенсуса между учёными. Действительно, интегрировать Великое княжество Литовское в польское государство в то время было просто невозможным, и это было фактически признано в 1392-ом году, когда двоюродный брат Ягайло, Витаутас, стал великим князем литовским под его формальным правлением.

В 1386-ом году Владислав Ягелло (Ягайло) женился на Ядвиге в Кракове. Этот брак ознаменовал начало династических связей между Польшей и Литвой. Помещая династический союз Ягайло и Ядвиги в европейский контекст, литовские авторы используют термин «комбинированная монархия» — объединение двух автономных государств под одним правителем, однако польские исследователи говорят, что брак позволил объединить Польшу и Литву, создание большого и влиятельного государства в Восточной и Центральной Европе. Даже после того, как Ядвига вышла замуж за Владислава / Ягайло, она всё ещё сохраняла статус «короля» и добавляла к имеющимся новые титулы, полученные от своего мужа. Ядвига не потеряла своих привилегий и после брака. Например, она получила дар от Петра I (господарь молдавского княжества) и через год договорилась с Тевтонским орденом о возвращении земли Добжинь.

Ядвига была хорошо образована и готова управлять страной. Она была безусловно самой влиятельной женщиной в Центральной Европе в средневековые времена и одним из величайших правителей в истории Польши. Она вышла замуж за гораздо более старшего Владислава (Ягайло) с целью укрепления политической и религиозной власти Королевства Польши в Восточной и Центральной Европе. Ядвига также искала консенсуса и мирного сотрудничества с Тевтонским орденом. Её политика помогла подготовить польские и литовские армии к битве под Танненбергом / Грюнвальдом / Жальгирисом против Тевтонского ордена, крупнейшем сражении в средневековой истории обеих стран. Как образованная, дипломатичная женщина, она активно поддерживала католическую церковь, ухаживала за Краковским собором и монастырями и собирала у себя элиту польской интеллигенции того времени. Фактически, Ядвига вместе с Владиславом (Ягайло) осуществила образовательные реформы, восстановила Ягеллонский университет (закрытый после смерти его основателя Казимежа Великого - дяди Ядвиги), основала Теологический факультет, а также Литовский колледж при Пражском университете. Во время её правления возникли новые школы, больницы и церкви.

22 июня 1399-го года у неё родилась дочь Элизабет Бонифация. Всего три недели спустя мать и ребенок умерли, и оба были похоронены в Вавельском соборе в Кракове. В своем последнем завещании Ядвига оставила всё своё личное состояние Ягеллонскому университету, что способствовало его восстановлению в 1400-ом году. Согласно преданию, ректорский скипетр был дарован Ядвигой и является самым старым из известных атрибутов ректора в Польше и одним из символов Ягеллонского университета в Кракове.

Память о Ядвиге в Польше и Литве

С XV века в Польше существует культ Ядвиги. Первые попытки её канонизации, как и паломничество к её могиле, начались вскоре после её смерти. Она является покровительницей всей Польши, а также нескольких городов. В 1997-ом году папа Иоанн Павел II канонизировал Ядвигу. Папа высоко оценил заслуги святой Ядвиги в развитии религиозного и культурного сотрудничества между народами Европы. Дочь короля Венгрии и Польши Людовика I, королева Польши и жена великого князя литовского Ягайло, она стремилась христианизировать Литву и разрешить споры с Венгрией. Королева Ядвига учила свой народ проявлять свободу в духе любви и истины, заботясь о бедных, больных, сиротах и вдовах. Она активно участвовала в политической жизни того периода и умела сочетать христианские принципы с интересами государства.

Ядвига также способствовала распространению христианских ценностей в других европейских странах. Римско-католическая церковь считает её покровительницей королей и объединенной Европы. В Польше Ядвига известна сама по себе, в то время как в Литве её в основном называют женой Ягайло. Поскольку Ядвига внесла большой вклад в оснащение литургическим материалом и книгами Вильнюсского собора и других ранних литовских церквей, создав таким образом предпосылки для распространения католической культуры и литературы в Литве, её также называют литовским апостолом.

Самым известным наследием Ядвиги в Польше является Наплечный бант святой Ядвиги, часть литургического ношения епископа, который до сих пор используется для особых месс в Краковском соборе и сделан вручную Ядвигой. Поляки обязаны ей также одним из величайших средневековых произведений искусства на польском языке, *Psalterium trilingue*, старейшим известным польским переводом Книги Псалмов, написанным по преданию лично для неё. Портрет Ядвиги украшал польские банкноты после Первой мировой войны, в плане — создание новой банкноты с Ядвигой.

Fig. 223: Памятник Ядвиге и Ягайло в Кракове
Источник: <https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:005Planty.JPG>

Маргарет и союз Дании, Норвегии и Швеции

Маргарет I (1353–1412) была дочерью Вальдемара IV Дании и Хельвига Шлезвигского. В 1363-ем году, когда Маргарет было 10 лет, она вышла замуж за Хакона VI из Норвегии. Этот брак принёс ей титул королевы двух королевств, так как Хакон в течение короткого времени был также королем Швеции. Их сын Олаф родился в 1370-ом году. Маргарет была самой влиятельной женщиной в Северной Европе в средневековье.

Fig. 224: Королева Маргарет I (1353–1412)

Источник: Коллекция фотографий Королевской библиотеки Дании

Влияние Маргарет на международную политику, особенно датскую, шведскую, норвежскую и германскую, началось после смерти её отца Вальдемара IV в 1375-ом году. В то время она была единственным живым ребёнком Вальдемара IV, и, похоже, он выбрал своим преемником её сына, хотя ранее отдавал предпочтение сыну своей старшей дочери, герцогу Мекленбургскому Альберту IV. Однако, поскольку Дания была страной с выборной монархией, окончательный выбор был за вельможами.

К тому времени, когда её отец, Вальдемар IV, умер, Маргарет обосновалась в Акерсхусе в Норвегии будучи в браке с норвежским королём Хаконом. После смерти отца она отправилась в Данию со своим пятилетним сыном Олафом, который был избран королём в 1376-ом году. Поскольку Олаф был всего лишь маленьким ребёнком, было оформлено регентство, состоящее из его родителей Маргарет и Хакона, а также Королевского совета. Спустя всего четыре года после

этого Хакон умер, что позволило теперь уже 10-летнему Олафу стать королём как Дании, так и Норвегии. Маргарет управляла в качестве регента обоими королевствами, имея полномочия регулировать их внешнюю политику. Два объединённых королевства составили сильный центр власти в Северной Европе. Олаф умер в 1387-ом году в возрасте 17 лет, и поэтому Маргарет пришлось найти нового наследника.

В завершение уникальной череды событий Маргарет была провозглашена регентом как Дании, так и Норвегии. Теперь она должна была занимать эту должность самостоятельно, а не как мать царя, а помимо этого — управлять королевствами, пока не договорится с ними о новом короле. Норвежская конституция позволила ей сначала обосновать именно там новое королевство. В 1389-ом году её приёмный сын Эрик был признан королём Норвегии. Эрика часто называют Эриком Померанским.

Ранее в Швеции, в 1364-ом году, Хакон VI и его отец Магнус были свергнуты со шведского престола. Вместо них был избран племянник короля Магнуса Альберт III из Мекленбурга. Однако тот факт, что король Альберт ставил на ключевые посты в королевстве немецких рыцарей, привёл к отчуждению значительной части шведской аристократии и духовенства, вследствие чего их представители вступили в контакт с королевой Маргарет, которая удерживала некоторые территории в Западной Швеции после своего покойного мужа.

С помощью королевы Маргарет король Альберт в Швеции был свергнут. Потребовалось несколько лет для того, чтобы новая ситуация получила международное признание, а также для создания правовых основ союзного королевства. В 1396-ом году молодой Эрик был избран королём Дании и Швеции. В следующем году в шведском прибрежном городе Кальмар состоялось большое собрание скандинавских прелатов и магнатов, где пятнадцатилетний Эрик был коронован союзным монархом трёх королевств.

Fig.:

Фактически, королева Маргарет удерживала поводья трёх королевств вплоть до своей смерти в 1412-ом году. Она управляла большой территорией моря и суши, простирающейся от Гренландии на западе до Карелии на границе с Россией на востоке. Её способность ставить долгосрочные цели для своих действий и преследовать их с неослабевающей решимостью вызывала благоговение и восхищение как у друзей, так и у врагов. Она бывала беспощадной по отношению к тем, кто ей противоречил, но её правление является во многих отношениях бесспорным успехом, и может служить в какой-о мере образцом мирного (несмотря на сильное налогообложение) — но процветания — для современной ей Европы, охваченной бедствиями и локальными конфликтами.

Кальмарская Уния пережила своего основателя и просуществовал до тех пор, пока в 1523-ем году Швеция окончательно не откололась от союза. Сегодня пять стран разделяют наследство трёх объединённых королевств. У каждого из них своя историография, касающаяся союзного периода. Некоторые примеры датской и шведской популярной историографии, касающейся королевы Маргарет и Кальмарской Унии, представлены ниже.

Для того чтобы объяснить, каким образом королева Маргарет осуществила свои планы, следует не упустить из виду следующие факты. Во-первых, она была дочерью очень успешного и дальновидного короля Вальдемара IV, который восстановил и воссоединил датское королевство, практически прекратившее своё существование в 1330-х годах. Он также мечтал собрать Норвегию, Данию и Швецию в один союз, и дочь продолжала преследовать эту цель. Во-вторых, благодаря её браку с Хаконом VI она стала королевой двух королевств, Норвегии и Швеции. Несмотря на то, что Швеция была потеряна для Хакона всего лишь через год, Маргарет выросла и получила образование как истинная королева Швеции и никогда не отказывалась от своего титула и своих претензий.

Память о Маргарет в Дании

В Дании имя Маргарет I сегодня у всех на слуху. Нынешнюю королеву Дании зовут Маргарет II (1972–), поэтому уже одно её имя напоминает датчанам, что в прошлом была королева с именем Маргарет. Обе Маргарет являются единственными женщинами в истории Дании со времён Горма Старого, правившего Данией в середине 900-ых годов.

Память о Маргарет I жива и вне контекста имени нынешней королевы. Она вошла в историю как правительница, «собравшая север воедино». Достаточно взглянуть на обязательный список тем для преподавания в государственных датских вузах. Он включает в себя 29 исторических тем — начиная от образа жизни в каменном веке и вплоть до террористического акта в Нью-Йорке 11-го сентября 2001-го года. Создание союза Дании, Норвегии и Швеции в 1397-ом году — одна из составных этого списка. Существуют по крайней мере два памятных камня в честь Маргарет I, а также две статуи в разных местах в Дании. Похоронена она в соборе Роскилле, на месте погребения нескольких других датских королей и королев. Маргарет I — героиня нового развлекательного исторического проекта для молодёжи и детей, состоящего из книжного двухтомника, настольной и компьютерной игр, сериала и музыкального альбома об истории Дании. В настольной игре на тему национальной истории дети могут стать персонажем Маргарет I. Они могут прочитать о союзе Дании, Норвегии и Швеции в книге, а в центре одного из заданий компьютерной игры — также фигура Маргарет I. Проект называется «История Дании Сигурда».

Память о Маргарет в Швеции

Образ королевы Маргарет в шведской историографии противоречив. К моменту её смерти её видели хитрой, но успешной правительницей. Как в ранний современный период, сопровождавшийся частыми конфликтами между Данией

и Швецией, так и в более поздний период историки подчёркивали её датское происхождение, несмотря на то, что она начиная с десяти лет, будучи и норвежской, и шведской королевой, получила соответствующее воспитание. Она изображалась как некая датская империалистка, назначавшая, несмотря на идею союза, иностранцев судебными приставами и полководцами в Швеции.

В последнее время наблюдается куда более положительная картина. Маргарет предстаёт как великий лидер и провидец, создатель Северного Союза. В ряде детских книг она — образец для подражания для шведских девочек.

В 1997-ом году в Швеции, и особенно в Кальмаре, был отмечен 600-летний юбилей Кальмарской Унии. Главы государств пяти стран Северной Европы встретились в Кальмаре. Был показан популярный сериал для детей (Salve), одним из героев которого был король Эрик. Юбилей был также отмечен театральными постановками и конференциями. Основательное исследование историка Майкла Линтона о королеве Маргарет было переиздано в 1971-ом году в более доступном формате.

В шведских школах картина также — смешанная. Начальные школы дают довольно нейтральное представление об унии как части шведской истории. В старшей школе, однако, это используется скорее в качестве фона для действий Густава Васы, который традиционно воспринимается как избавитель и основоположник нации.

«Sagan om Grållen» Бертиля Альмквиста (1959) — шуточная иллюстрированная книга по истории Швеции, в которой Швеция изображается как лошадь, а её правители - как всадники. Действия королевы Маргарет рассматриваются в контексте иностранного господства в Швеции, выражаемого в произволе магнатов, которые свергают каждого правителя, который им не нравится. Сама Маргарет изображается не так уж и плохо, в то время как правление её приёмного сына Эрика ассоциируется с лишениями.

Магнаты [...] назначили (1371) немецкого тренера Альберта Мекленбургского, чтобы держать меня, бедную шведскую фермерскую лошадь, под уздой!

Но - есть [= лошадь] Hast Du Mir Gesehen! [ты видел меня?]

Внезапно у меня на спине очутилась красивая и авторитетная датчанка!

Магнаты просчитались с Альбертом. Как только он сел в седло, он пошел ва-банк, чтобы сделать Швецию немецкой колонией, и начал размещать немецких князей в шведских усадьбах. Загнанные в угол, магнаты попросили Маргарет, королеву Дании и Норвегии, смилостивиться и прийти править Швецией, в том числе и мной!

В Кальмаре в 1397-ом году («Кальмарская Уния») она отдала все три короны своему приёмному сыну Эрику Померанскому. Теперь я была понижена до звания тяглогового животного для уплаты налогов и имела сомнительное удовольствие тащить в Копенгаген налоги, которые судебные приставы короля (худшим из них был человек по имени Йосс Эрикссон) выбивали из бедных шведских крестьян. Вы должны знать, что Эрик П. постоянно воевал против угрожающего господства Германии над северными странами, и это было очень дорого.

- Бертиль Альмквист, 1959, Саган Ом Гроллен. 1859, без нумерации.

Dag Sebastian Ahlander, Margareta: Drottningen som visste vad hon ville (Маргарет: Королева, которая знала, чего хотела), 2002, это детская книга, написанная шведским дипломатом.

Эпилог

Мне было очень радостно написать эту книгу о Маргарет, королеве Швеции, Норвегии и Дании. В Швеции у нас прослеживалась печальная тенденция вычеркнуть её из нашей истории. Вот почему я хотел привлечь внимание к судьбе этой замечательной женщины.

Что касается Унии, то мы больше прислушивались к мнению Карла Кнутссона Бонде и Густава Васы, хотя её королями были в те времена Христофор Баварский и Кристиан Тиран. И все же Маргарет воплотила в жизнь то, о чём многие на Севере мечтали на протяжении всей истории — обеспечение правопорядка на объединённом Севере. Первые тридцать лет были мирным и счастливым периодом для трёх северных королевств.

Исходя из этого Маргарет — великая европейка и великая шведка. Даже если она родилась датской принцессой, выросла она на попечении дочери святой Биргитты Мирты и писала на шведском как на своём родном языке. Она стала королевой Швеции, когда вышла замуж за короля Хакона в 1363-ем году. В 1388-ом году шведы избрали её полноправным регентом и истинной хозяйкой Швеции. Она управляла Швецией до самой своей смерти в 1412-ом году.

- Даг Себастьян Аландер. Маргарета: *Дrottningen som visste vad hon ville*. 2002. С. 103.

Boken om Historia 1 (Stina Andersson and Elisabeth Ivansson, 2007) является учебником для шведских начальных школ.

Под заголовком «Маргарет - могущественная королева» размещен портрет Маргарет. Говорят, что она родилась в Дании и что её отец, когда ей было девять лет, решил, что она должна выйти замуж за «короля Норвегии». После смерти её отца, её мужа и её сына народ и магнаты двух королевств выбрали её регентом. Тем временем в Швеции магнаты избрали Альберта Мекленбургского, но пожалели о своём выборе. Они хотели, чтобы Маргарет освободила их. Альберт, однако, высмеял её и назвал «бесстыжим королём» (или «без брюк»). Ей пристало бы оставаться дома, как это делали другие женщины, и не выставлять себя на позорище, отправляясь на войну. Однако она одержала победу и стала королевой всего Севера, могущественного царства, простирающегося от Финляндии, через Швецию и вплоть до Исландии и Дании (Норвегия находилась под Датским владычеством) . Она создала Кальмарскую Унию, и свод законов для Унии был подписан в Кальмаре, где был коронован её приемный сын Эрик, получивший шведское имя, дабы угодить шведам.

Она продолжала править, несмотря на то, что Эрик был коронован. Она хотела быть справедливой королевой и приказала платить налоги даже рыцарям и богачам, а не только крестьянам. То, что многие возмутились, оставило её равнодушной. В соратники она выбирала единомышленников.

После её смерти правил Эрик. Но шведам он не понравился, потому что управлял шведскими крестьянами через судебных приставов из Дании и Померании, у которых был другой способ обращения с крестьянами, чем тот, к которому привыкли шведские фермеры. Его называли Эрик Померанский, так как считали померанцем, а не шведом. На странице 157 он перечисляется среди «Известных шведов в средние века».

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Сравните две королевы — что у них общего? В чём — отличия друг от друга?
2. Сравните, как королевы воспринимаются сегодня в разных странах? Почему это — политика? Какую роль (если вообще) играет тот факт, что они являются женщинами ?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. Андерс Бог. 2012. Margrete 1., 1353–1412. <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/margrethe-1-1353-1412/> (посещение 22 ноября 2018 года).

2. Норман Дэвис. *Игровая площадка Бога: История Польши, Том I: Истоки до 1795 года* (пересмотренное издание). Нью-Йорк, издательство Колумбийского университета, 2005.
3. Вивиан Эттинг. *Королева Маргрете I, 1353–1412, и создание Северного Союза*. Leiden, Brill, 2004.
4. Роберт I Фрост. *Оксфордская история Польши-Литвы, Том I: Создание Польско-Литовского Союза, 1385–1567*. Оксфорд, издательство Оксфордского университета, 2015.
5. Оскар Халецкий. *Ядвига Анжуйская и подъём Восточно-Центральной Европы*. Польский институт искусств и наук Америки, 1991.
6. Зигмантас Киаупа. *История Литвы*. Вильнюс, Baltos lankos, 2002.
7. Анджей Рахуба, Юрате Кяупене и Зигмантас Кяупа. *История Литвы: Dwugłos polsko-litewski* (История Литвы: польско-литовский диалог). Варшава, DiG, 2008.
8. Лив Томсен. *Historiens heltinder* (Героини истории). Копенгаген, Gyldendal, 2014.
9. Михал Тымовский. *Une histoire de la Pologne* (История Польши). Montricher, Les Éditions Noir sur Blanc, 1993.

4.11 Грюнвальд — Танненберг — Жальгирис

Гедрюс Янаукас, Виталия Касперавичюте, Кристиан Плетцинг

Под редакцией *Малгожаты Домбровской*

Утром 15 июля 1410-го года в деревнях Стенбарк / Танненберг и Грюнвальд / Грюнфельде / Жальгирис около 21 000 рыцарей под знаменем Тевтонского ордена сразились с польско-литовской армией численностью в 29 000 воинов под предводительством польского короля Владислава II Ягайло и великого литовского князя Витаутаса / Витольда. Вечером того же дня армия Тевтонского ордена была разбита, великий магистр Ульрих фон Юнгинген и 200 рыцарей Ордена погибли. Орден утратил таким образом свой нимб непобедимости, эра его величия завершилась. Грюнвальдская битва, одно из величайших сражений средневековья, навеки запечатлелась в памяти поляков, литовцев и немцев.

В августе 1914-го года, в начале Первой мировой войны, немецкая армия под командованием Гинденбурга и Людендорфа разбила русскую армию во главе с генералом Самсоновым на юге Восточной Пруссии под Хоэнштайном / Ольштынеком. Российский главнокомандующий покончил с собой в лесах Мазурии. После битвы Людендорф написал в своём дневнике: «Позже я

предложил назвать это сражение «Битвой под Танненбергом» как искупление вины за поражение 1410-го года». В 1927-ом году возле Хоэнштайна был торжественно открыт огромный национальный памятник Танненберга, чтобы ознаменовать победу. Он символизировал немецкую «победу над славянством». Гинденбург, который в 1934-ом году умер на посту рейхспрезидента, был похоронен здесь. В 1945-ом году немецкие войска при отступлении взорвали памятник, который впоследствии был полностью снесен.

В разделённой Польше в течение XIX века победа в Грюнвальде трактовалась как всеобъемлющая победа над немецким *Drang nach Osten*. С 1872-го по 1878-ой год в Кракове была создана монументальная историческая картина Грюнвальдская битва польского художника Яна Матейко. Грюнвальдская битва стала кульминацией исторического романа *Тевтонские рыцари*, изданного лауреатом Нобелевской премии Генриком Сенкевичем в 1900-ом году.

После 1945-го года социалистическое правительство Польши использовало миф о Грюнвальде как символ поражения Германии. Память о победе в Грюнвальде способствовала также формированию национального самосознания в западных и северных регионах, которое после 1945-го года перешло из Германии в Польшу. В 1960-ом году на поле битвы 1410-го года был сооружён большой национальный памятник с надписью «Грюнвальд 1410 — Берлин 1945». В том же году в польский кинопрокат вышел фильм *Крестоносцы* Александра Форда. К 1973-му году фильм посмотрели 23 миллиона человек. Масштабная крупнобюджетная картина формировала культуру памяти зрителей на протяжении многих десятилетий. Почти в каждом польском городе есть улица Грюнвальда. После 1989-го года миф о Грюнвальде утратил свое политическое значение. В наши дни Грюнвальд представляет собой популярный туристический центр. Каждый год здесь проводится реконструкция исторической битвы 1410-го года, в которой принимают участие более 1000 человек со всей Европы.

В 1910-ом году в Кракове был установлен памятник в честь 500-летия Грюнвальдской битвы. Обиженные представители Литвы не присутствовали на церемонии открытия памятника. После взятия Вильнюса и Вильнюсского края Лучаном Желиговским враждебность по отношению к Польше возросла. После обретения независимости в 1918-ом году в Литве сложилась новая культура памяти о битве при Жальгирисе. В преддверии 500-летия со дня смерти Витаутаса Великого (1330) было решено отдать дань герцогу и построить в его честь памятник, знаменующий победу в Грюнвальдской битве, который станет противовесом аналогичного памятника в Кракове. Памятник Витаутасу

Великому в Каунасе представляет собой бронзовую статую со сломанным мечом в руке, возвышающуюся над четырьмя военными фигурами: русской, польской, татарской и немецким крестоносцем. Памятник отражал цели идеологической пропаганды: доступный и понятный образ, позволяющий отождествлять себя с наследием, ассоциируемым с определёнными моральными ценностями. Строительство памятника нашло отклик прежде всего у литовских военных, и поэтому построить памятник было решено на территории воинской части литовской армии. Советские власти решили снести его в 1952-ом году. В 1988-ом памятник Витаутасу Великому был восстановлен каунасцами. В то время символы победы были особенно актуальны, что давало дополнительный импульс идеям о независимости. Было много споров о том, где именно строить памятник, так как советская армия всё ещё находилась в то время в пограничном Панямуне (район Каунаса). Поэтому был проведен общественный опрос, отразивший самые разные мнения. Было очевидно, что опрошенные склонялись к тому, чтобы убрать памятники советской идеологии и возвысить героя исторического прошлого.

На Витаутаса Великого как идеологическую фигуру в отечественной историографии была возложена миссия легитимировать трактовку гомогенной нации. После обсуждения было решено построить памятник Витаутасу Великому рядом с главной пешеходной улицей — проспектом Свободы — возле здания исполкома и комитета компартии, что было точкой пересечения нескольких идеологических позиций. Сегодня в прессе идут дискуссии о том, в подходящем ли месте находится памятник, не способствует ли он разжиганию межнациональной розни и не следует ли его перенести в Панямуне.

Литовская общественная спортивная ассоциация *Жальгирис* была основана во время Второй мировой войны в 1944-ом году. В настоящее время официальными членами Ассоциации являются 99 зарегистрированных спортивных клубов и спортивных организаций. Помимо этого в мероприятиях активно участвуют 108 незарегистрированных спортивных клубов. Около 15 000 человек являются членами организаций под флагом *Жальгириса*. Многие улицы и площади, корабли, известный баскетбольный клуб и крепкие алкогольные напитки носят имя «Жальгирис». 15-го июля отмечается — как официальный День сухопутных войск Литвы. Флаг сухопутных войск Литвы был воссоздан в соответствии с историческими хоругвями, на которых изображен герб со Столпами Гедимина, которые развевались над рядами литовских солдат в 1410-ом году. Различия в восприятии битвы между литовцами и поляками прослеживаются в вопросе о роли литовских сил. В то

время как польский историк Ян Длугош обвинял литовцев в бегстве с поля боя, литовцы подчеркивают, что это был сознательный побег и, следовательно, тактический маневр.

По случаю 600-летия битвы был создан художественный фильм при финансовой поддержке литовского государства. В то время как в польском фильме *Крестоносцы* 1960-го года литовцы играют лишь вспомогательную роль, литовский фильм 2010-го года должен был адекватно отражать значение литовцев в битве.

В 1901-ом году на поле битвы в Танненберге немецкой стороной был установлен мемориальный камень в честь Ульриха фон Юнгингена. Надпись на нём гласит:

«В борьбе за немецкую сущность и немецкое право великий магистр Ульрих фон Юнгинген пал здесь смертью героя 15-го июля 1410-го года».

В 1919-ом году немецкий генерал Эрих Людендорф объясняет в своих мемуарах, почему он назвал битву 1914-го года «Танненбергом»:

По моему предложению это сражение было названо «битвой при Танненберге», в воспоминание того боя, в котором Тевтонский орден был разбит союзными литовской и польской армиями. Неужели германцы допустят, чтобы литовцы и особенно поляки нас осилили? Неужели должна погибнуть вековая германская культура?

- Эрих Людендорф. *Мои воспоминания о войне 1914-1918* (Erich Ludendorff *Meine Kriegserinnerungen 1914-1918*). Берлин 1919, стр. 44. Цитируется по Свен Экдал. Танненберг / Грюнвальд - политический символ в Германии и Польше (Танненберг / Грюнвальд - политический символ в Германии и Польше). В: *Journal of Baltic Studies* 22, 1991, 4-е изд. Стр. 271-324.

В 1933-ем году реальная берлинская гимназия «Ланквиц» была переименована в «Танненбергскую среднюю школу». В 1990-ом году школа была вновь переименована — на этот раз в честь бойца Сопротивления во время Второй мировой войны. В 1933-ем году смена названия была аргументирована следующим образом:

Имя «Танненберг» напоминает не только о пике славы, подходя таким образом, как нельзя лучше для пробуждения патриотической гордости, но ещё и о временах глубочайшего падения, вызванного раздором, и становится, таким образом, предупреждением всем нам.

- Цитируется с домашней страницы гимназии им. Вилли Графа, которую можно найти по адресу <https://willi-graf-gymnasium.de/WirUeberUns/Historie/Naming>

Fig. 226: Немецкий национально-мемориальный комплекс Танненберг под Хоэнштайном / Ольштынек

Открыт в 1927-ом году. Гинденбург был похоронен в мемориале.

Источник: Немецкий федеральный архив. Изображение 146-2004-0008, [https://commons.wikimedia.org/wiki/Файл: Bundesarchiv_Bild_146-2004-0008,_Tannenberg-Denkmal.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Файл:Bundesarchiv_Bild_146-2004-0008,_Tannenberg-Denkmal.jpg)

В 1939-ом году немецкий историк Эрих Машке провёл параллель между сражениями 1410-го и 1914-го годов:

Польша, исходя из её уникальной исторической миссии, оказалась не по ту сторону фронта. [...] Польша, которая за свою историю сама приобрела славу «крепости христианства» против восточного мира, оказалась — в союзе с русскими раскольниками и татарскими язычниками — победителем над прусским духовным орденом-государством и пионером христианства. По сути, это означало не что иное, как обвинение в том, что тем самым она покинула свой пост стража западного мира.

Это был не только польско-германский антагонизм, возникший после битвы при Танненберге. Рыцари из ордена, павшие 15-го июля 1410-го года, отдали жизни за свободу и независимость Пруссии. Однако своей смертью они подтвердили историческую миссию немцев на северо-востоке на последующие два столетия: это был бастион немецкого народа и среда его обитания; хранитель и обитель как содержания, так и формы западной культуры. Именно этот последний исторический смысл дал основу для

строительства моста между Танненбергом 1410-го и Танненбергом 1914-го года.

- Танненберг. Немецкая судьба - немецкая обязанность (Танненберг - German fate and German task). Издание Наблюдательного совета национально-мемориального комплекса Танненберг. Ольденбург [1939]. Стр. 182-183.

В 1977-ом году журналист Карл-Хайнц Янссен раскритиковал практику присваивать казармам в Западной Германии имя «Танненберг»:

Но каким ценностям, каким добродетелям, каким историческим идеям мы хотим научить новобранцев? Быть может, гордости за «германский меч», которым «Зигфрид» под псевдонимом Гинденбург лупил «славян» по голове? Те, кто продолжают сегодня чтить Танненберг и Гинденбурга, должны отдавать себе отчёт о том, что они делают. [...] Крест Тевтонского ордена, Мемориал Танненберг, миф о Гинденбурге, флаги старых полков - для большинства солдат эти символы больше ничего не значат. Цепочка традиций была разорвана в 1945-ом году - каждый, кто хочет связать её с доброй волей, рискует быть непонятым. Почему бы не создать новую традицию, направленную в будущее?

- Карл-Хайнц Янссен. *Танненберг — немецкий рок. Для чего нужны названия казарм и полковые знамёна?* В: Die Zeit 39/1977 (16.9.1977).

Fig. 227: "«Грюнвальдская битва» - картина Яна Матейко

Датируется 1878 г. Холст, масло, 426 см × 987 см. Оригинал находится в Национальном музее в Варшаве, Польша

Источник: Museion Digital Museum, <http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion/docmetadata?ID=4799>

В первые дни сентября 1939-го года огромное полотно было спешно снято со стены галереи и смотано в рулон вместе с Проповедью Скарги, также кисти Яна Матейко. Ящик с картинами Матейко был доставлен в Люблин. Сначала он был

спрятан в здании музея, а перед тем, как немцы захватили музей, зарыт в землю, где и пролежал до 1944-го года. Пропаганда Третьего рейха заклеила картину как пасквиль и провокацию художника. Награда, предложенная за её находку, составила сначала два миллиона, а позже десять миллионов марок.

Fig. 228: Польский памятник Грюнвальдской битве
открыт в 1960-ом году

Фото: Albertus teolog, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grunwald_-_pomnik.JPG

В 1966-ом году министр образования Польши Генрик Яблонский, вспоминая 550-ю годовщину Грюнвальдской битвы в 1960-ом году, сказал:

Как указывалось ранее, чествование Грюнвальдского юбилея было задумано как манифестация конкретного национального события выдающегося исторического масштаба, которое рассматривается на более широком фоне истории. [...] Как нам видится, этот фон включает в себя польско-германские отношения в целом, борьбу за западные и северные границы Польши, а также усилия по сохранению польского характера территорий, удерживаемых Германией в разные периоды. Такой подход, полностью разделяемый авторами программы празднования, связывает эти вопросы не только с годовщиной Грюнвальда, но и с истоками польской государственности, историей национально-освободительной борьбы, а также с Польшей как государством, которое было в состоянии восстановить территории, захваченные иностранной державой.

- Генрик Яблонский. «Тысячелетие Польши в отражении работ польских ученых». В кн. : *The Review of the Polish Academy of Sciences* 12 (1967), 3. Стр. 1-13, здесь стр. 6. Цит. по Свену Экдалу. «Танненберг / Грюнвальд – политический символ в Германии и Польше», In: *Journal of Baltic Studies* 22, 1991, 4. Стр. 271-324

В 1987-ом году в программе «Всепольского грюнвальдского комитета», который организовывал ежегодные празднования на поле битвы, говорилось, что в 1410-го году друг другу противостояли две идеологии:

[...] с одной стороны, идеология господства, подчинения, подавления или уничтожения других народов, а с другой стороны, идеология права на собственную идентичность, добрососедских отношений между народами и нациями, терпимости и мира. Если первая служила оправданием для завоевания, расширения немецких территорий за счёт других народов и легализовала тем самым агрессию [...], то вторая выступала за защиту прав человека, требовала признания мирных методов решения международных конфликтов и допускала военное вмешательство лишь в том случае, когда обычных средств защиты прав, мира и восстановления справедливости было недостаточно.

- Программа «Всепольского грюнвальдского комитета». В: *Rzeczpospolita*, 161 (13.7.1987). Цитируется по Свену Экдалу. «Танненберг / Грюнвальд – политический символ в Германии и Польше»,. В: *Journal of Baltic Studies* 22, 1991, 4. Стр. 271–324.

Оригинал шедевра Антони Вивульского (1877–1919) в Кракове, что неудивительно, был уничтожен нацистами-оккупантами во время Второй мировой войны, а копия, которая сейчас висит на его месте, представляет собой точное воспроизведение оригинала. Она была создана в 1976-ом году с использованием его эскизов и моделей. Верхом на коне — король Польши Владислав Ягайло с направленным вниз мечом в правой руке. Перед ним — его двоюродный брат, великий князь литовский Витаутас (Витольд), по бокам которого стоят победоносные солдаты объединённой армии. Усопший на переднем плане — Ульрих фон Юнгинген, великий магистр Тевтонского ордена, павший во время битвы.

Литовский скульптор Винцас Грибас (1890–1941) создал памятник Витаутасу Великому в Каунасе. Памятник был построен в Верхней Панямуне в 1932-ом году, в 1952 году — разрушен советским правительством. В 1988-ом году на месте оригинала была возведена копия, созданная с использованием эскизов и

моделей оригинала. Это — бронзовая статуя великого князя Витаутаса с мечом. По углам пьедестала расположены согбенные фигуры побеждённых солдат. Они поддерживают своими плечами пьедестал, на котором стоит Витаутас: русин со щитом, на котором Святой Георгий убивает дракона, немецкий крестоносец со сломанным мечом и щитом и с немецким орлом у ног, татарин и поляк, каждый со щитом и с орлом у ног.

Между текстом и датами находится медальон с картой Литвы XIV века.

Профессор Мечисловас Ючас в своей книге «Битва при Жальгирисе» (1960) оспаривал исследования Стефана Кучинского касательно Грюнвальдской битвы. М. Ючас критиковал его за попытку уменьшить роль Витаутаса и отчётливо показал, что это совершенно не соответствует историческим фактам. По началу Ючас опровергал теорию притворного манёвра литовцев. С одной стороны, он указал на то, что поражение литовцев в Грюнвальдской битве — это выдумка Яна Длугоша, в то время как *Хроника Земли Прусской* — продолжение хроники Иоганна фон Посилге — и *Хроника конфликта...* «различают между двумя разными понятиями — отступление и бегство» и последнее — не применимо по отношению к литовцам. В последствии же М. Ючас не сомневался в том, что «отступление литовцев было литовским манёвром, целью которого было рассеять вражеские войска, чтобы их можно было внезапно атаковать сзади. Другого объяснения возвращения литовцев на поле битвы нет, тем более, что они использовали этот вид боевого маневра не впервые». Здесь мы видим одну новинку - манёвр притворного отступления не объявляется традиционной татарской тактикой, а считается обычным военным литовским образом действия.

- Томас Баранаускас. *Грюнвальдская битва в трудах литовских историков* «Žalgirio mūšis Lietuvos istorikų darbuose». Источник: сайт Viduramzių Lietuva, полученный с <http://viduramziu.istorija.net/socium/zalgiriomusis-istoriografija.htm>

Профессор Свен Экдал обнаружил в архивах адресованное великому магистру Тевтонского ордена письмо, содержащее довольно чёткое и очень основательное объяснение того, что произошло в Танненберге.

Дорогой господин магистр, если по Божьей воле вам придётся с вашими врагами отрядами сойтись, и вам придётся созывать ополчение и против врагов послать, таким будет наш совет: чтобы гости, которые придут к вам, а также ополчение, которое вы призовёте, и вы их возьмёте с собой,

были послушны вам и вашим командирам, и если велено, чтобы оставались в боевом строю. Может случиться так, что ваши враги замысливают осторожность и, оставив хоругвь, проявив слабость, обратятся в бегство; [однако] может случиться, что они задумали расстроить ваши ряды, так как люди имеют обыкновение охотиться (пускаться в преследование), как это произошло в Великой битве. Ополчение, так же как и те, что пришли, как и все ваши подданные могут оставить боевые ряды: хотя даже один отряд может заставить поверить всё боевое построение, что людям не грозит избиение, во время того, когда кто-то охотится (преследует бегущих), и начинают охоту, стремясь победить в игре, не зная о том, что половина может быть уже потеряна. И поэтому мы вам с уверенностью советуем, чтобы вы своим высоким положением над подчинёнными, отряды удерживали в боевом порядке, и чтобы одни других не покидали до тех пор, пока не будет видно, что вражеский отряд обращён в бегство окончательно. И поэтому проявите усердие со своими командирами, чтобы сохранить твёрдость, когда битва в разгаре, что сделает вам честь в бою. Ведь двадцать присоединившихся к тридцати охотникам невольно расстроят ряды, люди не смогут проявить послушание и битва закончится большим поражением.

- Свен Экдаль «Поворотный момент в битве при Танненберге (Грюнвальд / Жальгирис) в 1410-ом году. В: *Lituanus*, том 56, № 2 - лето 2010-го года, по адресу: [http:// www.lituanus.org/2010/10_2_06%20Ekdahl.html](http://www.lituanus.org/2010/10_2_06%20Ekdahl.html)

Йонас Мачюлис Майронис (1862-1932) — один из самых известных литовских поэтов, а также католический священник и профессор. Майронис — автор множества стихов. Некоторые из них содержатся в его самом известном сборнике «Бальзай Павасарио» («Голоса весны»). Поэма «Песни старины» была создана в Санкт-Петербурге в 1902-ом году. Его стихи помогли сформировать литовское национальное самосознание, способствовали стремлению к свободе и независимости. Нет сомнений в том, что авторитет Майрониса как автора учебника по истории Литвы (1891 г.) в то время сыграл важную роль в закреплении имени Жальгириса.

Eina Garsas

Баллада и народная песня

ПЕСНЯ СТАРИНЫ

Автор: Йонас Мачюлис Майронис

Зов тримитов у границы

Слышишь, конь мой верный?..
Крестоносцев у Мальбурга
Собралось безмерно!
Ты, сестрица, здесь останься и не плачь, родная!
Я вернусь веселым, смелым из чужого края.

Много клада у пруссаков -
Мир давно уж знает,
Шелком, золотом - ярким светом
Всё у них сверкает.
Принесу себе я саблю
Стали твердой, синей,
А тебе, сестрица, ленту,
Светлую, как иней!

Расцвела весна в долинах,
Растеклись туманы,
Не вернулся от Мальбурга
Жданный, лобызанный...
День смеркался. Схватка длилась. Кровь лилась рекою.
Поплатился за отчизну, милый головою...

Все подружки веселятся,
Воспевают руты, -
Мне могилы только снятся
Да венец Бируты...
Не промолвишь, мой желанный, слов умильных, нежных,
Не пожмешь, прощаясь утром, ручек белоснежных!..

Перевод с литовского: Балис Сруога

Источник: http://www.russianresources.lt/archive/Sruoga/Sruoga_1.html

В честь 600-летия битвы при Жальгирисе была выпущена монета достоинством 500 литов (металл: золото Au 999, диаметр 33 мм, вес 31,1 г). Она была разработана художником Ритасом Йонасом Белевичюсом. Стилизована под XV век. Выпущена в 2010-ом году (тираж 5000 шт.). Монета была отчеканена на UAB Lithuanian Mint.

На аверсе монеты изображена величественная печать Витаутаса Великого. На реверсе — сцены Грюнвальдской битвы, проиллюстрированные деталями всадников и одежды пехоты, типичных для того времени доспехов и оружия. Надпись *Грюнвальдская битва 1410-2010* выполнена полукругом..

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Почему сражения 1410-го и 1914-го годов были так важны в Польше, Литве и Германии?
2. Следует ли до сих пор называть улицы в Польше, Литве и Германии в честь Жальгириса / Грюнвальда / Танненберга? Нужно ли переименовывать улицы, носящие такие названия?
3. Как можно адекватно сегодня чтить память о событиях того времени на поле битвы 1410-го года?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. Свен Экдал. «Поворотный момент в битве при Танненберге (Грюнвальд / Жальгирис) в 1410-ом году». В: *Lituanus*, Volume 56, No.2 - Summer 2010. http://www.lituanus.org/2010/10_2_06%20Ekdahl.html
2. Свен Экдал. *Грюнвальд 1410. Исследование традиций и источников.* (Грюнвальд, 1410. *Studia nad tradycją i źródłami*). Авалон, 2015.
3. Мечеловас Ючас. *Грюнвальдская битва.* Вильнюс, Литовский художественный музей, 2009.
4. Д. Мачюлис, Р. Петраускас, Д. Сталюнас. *Кто выиграл Грюнвальдскую битву? (Kas laimėjo Žalgirio mūšį?)* Вильнюс, Мысль, 2012.
5. В. Паравичини, Р. Петраускас. Веркамер Г. *Танненберг - Грюнвальд - Жальгирис 1410 Война и мир в позднем средневековье. (Tannenberg - Grunwald - Žalgiris 1410. Krieg und Frieden im späten Mittelalter)*, Висбаден, Харрасовиц Верлаг, 2012.
6. Стивен Тернбулл. *Танненберг 1410 Катастрофа для тевтонских рыцарей.* Лондон (*Tannenberg 1410 Disaster for the Teutonic Knights*), Osprey Campaign, 2003.

4.12 Реформация

Андерс Фроймарк, Юхан Креем и Виталия Касперавичюте

В 2017-ом году в странах вокруг Балтийского моря было отмечено 500-летие Реформации, однако по-разному и с различной степенью интенсивности. Например, в Дании просто невозможно было остаться в стороне из-за потока

книг, экспозиций и внимания в средствах массовой информации, в то время как в соседней Швеции празднования прошли более или менее незамеченными широкой публикой. С другой стороны, Папу Римского пригласили принять участие в совместном молебне, которое было отнюдь не само собой разумеющимся, если учесть, что речь шла о праздновании события, которое привело однажды к расколу в западном христианстве.

В Литве Сейм решил объявить 2017-ый год Годом Реформации. Решение парламента было принято в связи с тем, что многие христианские страны будут отмечать 500-ю годовщину лютеранской Реформации и отмечать 1517-ый год, когда Мартин Лютер объявил свои тезисы. Резолюция Сейма подчеркнула тот факт, что Реформация произвела много выдающихся личностей в Литве, которые лелеяли и поощряли любовь к родному языку, были активны в области письма и культуры и сформировали систему образования. Среди них Мартинас Мажвидас (Martinus Mosvidius), Кристионас Донелайтис (Christian Donalitis), Йонас Бреткунас (Johannes Bretke, Bretkuis) и Абраомас Кульвиетис (Abramus Culvensis). Кроме того, Реформация вызвала новые социальные, экономические, политические и культурные процессы в Европе, что также оказало на Литву огромное влияние.

В Эстонии традиции лютеранства всегда были сильны. По общему мнению, лютеранская церковь много сделала для развития эстонского языка и школьного образования. 2017-ый год больше всего отмечался Эстонской лютеранской церковью, которая приобщила празднование к столетию Эстонской Республики в 2018-ом году. Также и в 1924-ом году, когда отмечался юбилей прихода Реформации в Эстонию, духовенство подчеркнуло, что именно Лютер говорил о свободе и, таким образом, стимулировал эстонцев в конечном итоге обрести личную и политическую свободу. Однако статус лютеранства в истории Эстонии не так однозначен. Хотя многие лидеры эстонского национального движения были лютеранскими пасторами, сама церковная организация была частью старого режима, и, например, обращения в русское православие в XIX веке указывают на то, что лютеранская церковь не могла удовлетворить духовные потребности людей.

События

Обычно считается, что Реформация началась с публикации 95-и тезисов против индульгенций Мартином Лютером в 1517-ом году. Между католиками и зарождающейся лютеранской ветвью не было определённого раскола вплоть до Вормского эдикта 1521-го года, в котором Лютер был объявлен вне закона, но

напряжённость за эти годы возросла, и положение Лютера и его окружения постепенно стало более радикальным.

Лютер начал с критики продажи индульгенций и некоторых аспектов учения о чистилище и сокровищнице заслуг. Реформация получила дальнейшее развитие и теперь включает в себя различие между Законом и Евангелием, полную опору на Писание как единственный источник правильного учения и веру в то, что вера в Иисуса, а не в добрые дела, является единственным способом получить прощение Бога за грех.

В регионе Балтийского моря реформаторское мышление было свойственно ранее преимущественно городским жителям, в то время как люди, живущие в сельской местности, были в целом удовлетворены тем, что следовали повторяющимся циклам христианского года, посещали священные обряды и имели в качестве посредника между небом и землей приходского священника. В городах грамотность была широко распространена, горожане были более открыты для новых идей. XV век был периодом роста городских центров в северо-западной Европе. Города были местами интенсивного религиозного рвения и новых религиозных движений, более или менее интегрированных в католическую иерархическую структуру наблюдения и контроля. В следующем столетии Реформация обнаружила, что города созрели для перемен. В Риге проповедь Реформации началась ещё в 1522-ом году, вскоре после этого были записаны первые проповедники в Таллине. В 1527-ом году идеи Реформации получили распространение в тогдашнем датском прибрежном городе Мальмё.

Это движение совпало с изменениями на политическом уровне: рождением раннего современного княжеского государства. Князья, такие как Генрих VIII в Англии, Кристиан III в Дании и Норвегии и Густав Васа в Швеции, не были первыми, кто стремился к более прямому контролю над своими территориями и их ресурсами, в том числе принадлежащими церквям и аббатствам, которые были освобождены от налогов, но они действовали с большей уверенностью в себе, чем их предшественники, отчасти благодаря идеологии Реформации, которая также критиковала церковную собственность и религиозную иерархию.

В то же время авторитету папства и центральных учреждений Церкви был нанесен ущерб из-за Великого раскола в конце XIV века и последовавшего за этим Соборного движения. У верующих католиков по всей Европе сложилось впечатление, что католическая иерархия легко может стать жертвой фракционных битв и коррупции, и только твёрдое руководство со стороны Императора и других мирских князей помогло вернуть Церковь на прежний курс. Ключевой потерей для католического руководства была, возможно, не

столько потеря автономии, сколько моральный авторитет — и это в религиозном климате, отмеченном сильными духовными движениями среди мирян.

В некоторых местах движение Реформации носило радикальный характер и сопровождалось приступами иконоборчества, когда церкви подвергались насильственной очистке от изображений и предметов, принадлежащих католическому обряду, а монахи были изгнаны из своих монастырей. Неудивительно, что такие сцены происходили почти исключительно в городских условиях, где Реформация представляла собой действительно популярное движение. В аграрной части региона Балтийского моря такие инциденты были редки. Вместо этого именно отношение правителей определило путь развития событий.

В качестве примера можно привести шведского короля Густава Васу (1523–1560), который видел необходимость осторожного шага, чтобы не вызывать сопротивления в стране, глубоко укоренившейся в католической вере, и где культ святых в позднем средневековье был более продуктивным, чем где-либо ещё в христианском мире. Целью Густава было укрепить финансы королевства путем национализации церковной собственности. Это означало, что большинство аббатств и монастырей были закрыты, но в течение ряда лет и с минимальным раздражением насколько это возможно. Хотя офис епископа был подавлен в Дании, Густав оставил его на месте, но лишил его финансовых ресурсов. Реализация Реформации продолжалась в течение всего 16-го века. На соборе в Упсале в 1593 году было окончательно решено, что Церковь Швеции должна придерживаться евангельской, то есть лютеранской веры. Два года спустя аббатство Вадстена было закрыто. Восстание в 1598-ом году во главе с герцогом Чарльзом, младшим сыном Густава, свергло короля Сигизмунда с аргументом, что у протестантской нации не может быть католического монарха. Надеемся, что это была последняя гражданская война в Швеции, но поскольку Сигизмунд был также королем Польши и великим князем литовским, это стало началом катастрофических войн между Польшей и Швецией в XVII веке.

В то время как лютеранская ветвь Реформации была успешной в большей части региона Балтийского моря, были также случаи реформированного (кальвинистского) варианта, в особенности Польша и Великое княжество Литовское, где царствовал Сигизмунд II Август (1548–1572), были отмечены религиозной терпимостью. Мультикультурализм и мультиконфессиональность иногда считаются величайшим вкладом Польши в европейскую культуру. С десятью различными конфессиями Великое княжество Литовское не имело

равных в этом отношении в XVI веке, даже по сравнению с такими разными странами, как Польша и Трансильвания. Великое княжество Литовское выделялось в регионе Центральной и Восточной Европы той быстротой, с которой оно давало юридическую санкцию мультиконфессионализму. Позже границы толерантности сузились как в Польше, так и в Литве, но изменения происходили медленно и без принуждения, и мультиконфессиональность сохранилась до XX века. Можно утверждать, что Литва XVI века была родиной европейской толерантности.

Примечательно, что некоторые семьи из знати обратились в реформатскую веру. Среди них были ветви влиятельной литовской семьи Радзивиллов. Они выбрали кальвинизм, потому что он лучше подходил для их планов ослабить власть великого князя, которая в значительной степени основывалась на авторитете Церкви, и они хотели уменьшить влияние католической церкви в целом. В Пруссии лютеранская вера была широко распространена, но большинство польских и литовских подданных Сигизмунда оставались католиками.

Лидеры в Римско-католической церкви ответили католической Реформацией, которую часто называют Контрреформацией. Северо-Западная Европа, за исключением большей части Ирландии, попала под влияние протестантизма. Южная Европа оставалась преимущественно католической, за исключением сильно преследуемых вальденсов. Центральная Европа была местом большой тридцатилетней войны, и продолжались высылки протестантов в центральную Европу вплоть до XIX века. После Второй мировой войны переселение этнических немцев в Восточную Германию или в Сибирь привело к снижению протестантизма в странах Варшавского договора, хотя некоторые верующие остаются и по сей день. Однако отсутствие протестантов не обязательно означает провал Реформации.

Орден иезуитов был основан в 1534-ом году для стимулирования католического возрождения и противодействия влиянию лютеран и других реформаторов. Его основными методами были образование и зарубежные миссии. В 1579-ом году он основал Вильнюсский университет.

Конец эпохи Реформации оспаривается: его можно считать окончанием принятия конфессий, положивших начало Православию. Другие предполагаемые годы окончания относятся к контрреформации, Вестфальскому миру (1648).

Последствия Реформации — в регионе Балтийского моря и за его пределами

Последствия протестантских и католических преобразований были глубокими. Одним из наиболее важных и долгосрочных — стало повышение общего уровня образования. Мартин Лютер настаивал на том, чтобы все без исключения крещёные христиане имели общее духовенство, что означало, что все — и женщины, и мужчины — несли личную ответственность в духовных вопросах и поэтому должны были иметь возможность читать Библию и катехизис. Но и в католическом мире образование использовалось как средство повышения католического сознания. В результате создавались новые образовательные ордена, такие как урсулины и иезуиты, и долгосрочные последствия в конечном итоге были такими же, как в протестантском мире.

Книгопечатанию на национальных языках способствовали также религиозные конфликты. Католики и протестанты издавали катехизисы и другие религиозные книги. Приведём лишь несколько примеров. В Финляндии, тогда восточной части Королевства Швеции, Микаэль Агрикола (ок. 1510–1557) разработал в своей книге «Абкирия» в 1543-ем году стандарт письменного финского языка и опубликовал в 1548-ом году финский перевод Нового Завета. Тем временем в 1547-ом году в Кенигсберге Мартинас Мажвидас (ок. 1510–1563) опубликовал первую печатную книгу на литовском языке, катехизис, включивший в себя букварь.

После Реформации были основаны новые университеты, такие как Кенигсберг (1544), Вильнюс (1579) и Тарту (1632).

С другой стороны, Европа потеряла чувство общности. Католическая вера и католическая литургия объединяли элементы от Тромсё на севере до Сиракуз на юге, от Вильнюса на востоке до Сантьяго-де-Компостела на западе. Теперь же представители разных религиозных конфессий вели друг против друга войну. Европа в XVII веке стала ареной кровавых сражений, которые хотя бы частично были мотивированы религией.

В регионе Балтийского моря Реформация имела более серьезные последствия, чем в большинстве других частей Европы. Политическая обстановка претерпела долгосрочные изменения, например, когда Норвегия была подчинена Датскому королю в 1537-ом году после насильственного роспуска Норвежской церковной провинции — самой сильной политической и идеологической организующей силы в Норвегии эпохи позднего средневековья, лидером которой был католический архиепископ Нидароса (Тронхейма). Другим примером является

кризис и распад средневековой Ливонии, где был подорван смысл существования Тевтонского ордена и католических епископов с обширной светской властью. Члены Ордена, включая последнего магистра Готарда Кеттлера, обратились в лютеранство. За земли этого ослабленного средневекового княжества впоследствии сражались Польша, Литва, Дания, Швеция и Россия.

К югу от Ливонии в результате Люблинской унии 1569-го года возникло объединённое польско-литовское государство, известное также как Речь Посполитая. Эта геополитическая ситуация создала сильное католическое государство. Из-за этого католическая реформация в Литве и Польше была довольно успешной.

Хотя католическая церковь на протяжении всего средневековья яростно боролась за свою независимость, реформаторские движения искали защиты и поддержки у мирских правителей и в итоге чаще оказывались государственными церквями. Это может однако способствовать ослаблению их устойчивости во времена политического угнетения и / или оккупации. В качестве контраста отметим роль католической церкви в Литве и Польше в период советской оккупации и коммунистического правления.

Примечательным аспектом Реформации на севере является её влияние на этнические меньшинства, такие как саамы. В конце средневековья саамы обычно крестились, имели христианские имена и практиковали пост по пятницам. Реформаторы, однако, считали их язычниками и презирали их пост как тщетные попытки оправдания делами. Таким образом, саамы подвергались второй «христианизации».

В то время как мир западного христианского мира был разорван на клочья дискуссиями и даже битвами за правильный путь следования за Христом, восточные православные церкви, казалось, были менее затронуты этим процессом. Литургия и учение православной церкви, по-видимому, оставались стабильными. Тем не менее, православные епископы на обширной территории Великого княжества Литовского, возможно, скорее по политическим, чем по религиозным причинам, договорились с римским папой о создании союза, не отказываясь от характерных черт православной религиозной жизни и литургии. Результатом стала Брестская уния в 1595-ом году, в результате которой возникла так называемая рутенская или униатская церковь — церковь с восточным обрядом под главенством римского понтифика. Такие церкви до сих пор являются частью религиозного ландшафта Восточной и Центральной Европы.

В странах, где преобладала Реформация, католические церкви относительно легко были преобразованы под богослужения лютеранских общин. Часто старые алтари и изображения святых сохранялись или перемещались в менее видные места. В других случаях изменения были более комплексными.

Церковь Святого Петра в Мальмё — готическая церковь XIV века, которая в течение нескольких поколений служила католической общине в этом процветающем прибрежном городе. Мальмё оказался плодородной почвой для реформаторской мысли, и реформа Мальмё сопровождалась волнами иконоборчества, которые не были типичными для других стран Северной Европы. Многие алтари и изображения святых были разрушены в 1529-ом году, а в 1555-ом году стены были побелены с тем, чтобы покрыть католические изображения фресок. Интерьер был перестроен для отправления протестантской святой службы: скамьи в упорядоченных блоках и кафедра в доминирующем положении. Вместо изображений святых, которые придавали убранству колорит, стены были заполнены эпитафиями богатых купцов и священнослужителей.

 Fig. 229: Церковь Святого Петра в Мальмё
Фото: Андерс Фроймарк

Та же лёгкость, с которой католические церкви были обращены в протестантские, могла бы работать и наоборот. Некоторые церкви, построенные в католические времена и позже реформированные, в XX веке были снова преобразованы в католические церкви, например, собор Св. Иакова в Риге и многие церкви в Померании.

В Померании мы также находим этот пример церкви, которая была построена как протестантский молитвенный дом, но в конце 1940-х годов была преобразована в католическую церковь. Это бывшая усадебная церковь Кулицкой (Külz) усадьбы близ Новогарда. Церковь была построена на территории семейного поместья Бисмарка в 1865-ом году. Тогда Померания была преимущественно протестантской и немецко-язычной. С изменениями после Второй мировой войны немцы были вынуждены покинуть территории к востоку от Одера, куда в свою очередь въехали католические поляки, часто насильственно эвакуированные из частей Польши, которые были присоединены к Советскому Союзу.

Fig. 230: Церковь бывшей Кулицкой усадьбы
Фото: Виталия Касперавичюте

Fig. 231: Церковь бывшей Кулицкой усадьбы

Фото: Виталия Касперавичюте

Мы надеемся, что гражданская война в Швеции 1598-го года была последней на её территории. Шведскому королю Сигизмунду (он же польский и литовский Сигизмунд III) бросил вызов его собственный дядя, герцог Чарльз. Решающая битва произошла 25-го сентября 1598-го года в Стонгебро близ Линчепинга. Это была победа герцога Чарльза, а Сигизмунд бежал из Швеции. Последовали ужасные и, казалось бы, бесконечные войны между Швецией и Польшей. В Швеции герцог Чарльз казнил нескольких дворян, единственное преступление которых заключалось в том, что они были верны своему законному королю.

На поле боя памятник был установлен в 1898-ом году. Надпись не гласит ни о гражданской войне, ни о восстании, но сообщает, что «Наследственная свобода и евангелическо-лютеранская вера были спасены для народа Швеции». Однако сомнительно, что правление короля Сигизмунда фактически угрожало традиционным свободам или религии большинства шведов.

Fig. 232: Памятник Стонгебро в Линчепинге, Швеция
Фото: Андерс Фроймарк

После поражения короля Сигизмунда в 1598-ом году несколько шведских католиков вместе с королём покинули Швецию и отправились в Польшу. Здесь они чтити традиции своей старой родины. Копии *Breviarium Romanum*, напечатанные для Польши (1631), включали приложение о Святых покровителях шведского королевства, которые больше не почитались на их родине. В гербе польских королей династии Васа «Три короны» и «Лев», символы шведского королевства, сочетаются с польским орлом и литовским «Витисом».

Fig. 233: Вторая жизнь шведского католицизма в Польше
Титульный лист приложения

Педер Лоренсен, реформатор Мальмё в 1530-ом году:

Они мешают правдивой евангельской проповеди во всех странах и сферах жизни среди бедных простолюдинов, которых они крепко держат в сетях, сплетённых из старых обычаев, нечестивых, надуманных услуг, запугиваний, налогообложения, тюрьмы и лишений. Все эти доходы и пошлины служат не славе Божьей, не добрым христианским манерам, а только их собственной корысти и угнетению бедных.

- Педер Лоренсен, Мальмё, 1530 г., цитируется по Мартину Шварцу Лостену. *Реформация и Дания*. 2016. Стр. 87-88.

Мальмё-боген (1530) был напечатан в тогдашнем датском городе Мальмё и наглядно раскрывает идеи Реформации в городской среде:

Скажем без обиняков, что бедный человек, мальчик или девочка, который сидит на телеге с навозом и поёт десять заповедей Божьих или другой библейский гимн славы Божьей, что он или она лучше и достойнее в глазах Бога, чем многочисленные священники, монахи или каноники, которые стоят с утра до вечера, бормочут и взывают, не имея ни истинной христианской веры ни благочестия, и не заботясь о том, что они говорят, поют или читают.

- Malmø-bogen, 1530

Кроме того, должны быть созданы больница и дом помощи и отдыха для бедных, больных, очень старых людей и инвалидов — с честным обслуживанием и заботой — на средства пожертвований, гильдий и других источников, неправомерно применяемых в прошлом не по назначению.

- Malmø-bogen, 1530

Мы не будем выбрасывать изображения или картины и относиться к ним с презрением, если они используются по-христиански, как мы описали здесь. Но мы также не будем их чтить коленапреклоненно и не воздадим им должное в виде свечей, одежды, подношений, золота, серебра или денег. Сие должно быть отдано сотворённым по образу и подобию Божию, нашим бедным братьям и сестрам, в отношении которых у нас есть Божьи указания и заповеди пожертвовать и дать одежду и еду, именно им, а не созданным руками человека, сундукам, камням и безжизненным картинам.

- Malmø-bogen, 1530, fol. 103v.

Мартин Липп (1854–1923), лютеранский пастор, поэт и историк, создал первую церковную историю на эстонском языке, которая отражает приход Реформации в Ливонию:

И пришел Кнёпкен. И прибытие этого скромного учителя стало гораздо важнее, чем прибытие десяти рыцарей на боевых лошадях или самоуверенных архиепископов на праздничных повозках в столицу Ливонии.

- Мартин Липп. *Koduma kiriku ja hariduse lugu*. (История отечественной церкви и просвещения) Юрьев, 1897.

Книга Нильса Кёргорда *Hvorfor er vi så rige og lykkelige?* (Почему мы так богаты и счастливы?) является одной из серии приуроченных к 500-летию Реформации книг, предназначенных для широкой публики в Дании. В этой книге на 71

странице отправной точкой является вопрос: существует ли связь между недостатком и общим качеством жизни в северных государствах, их сегодняшним благосостоянием, и тем фактом, что все эти страны были затронуты лютеранской реформацией? Не удивительно, что Кёргорд, профессор экономики сельского хозяйства в Копенгагенском университете, не дает простого ответа на поставленные вопросы, а скорее помогает сформулировать их более квалифицированно.

Хроника Дионисия Фабрициуса, у которого были явные католические симпатии, была написана в Ливонии в конце XVI или начале XVII века.

“И как тут не удивиться — что семена этой самой неблагочестивой ереси были посеяны впервые в 1538-ом году, не в Риге, не в Таллине или в каком-либо из ливонских портовых городов, а в Тарту, в присутствии главы церкви Германа Бея. И сделал это не какой-нибудь образованный человек, а простой и грубый скорняк по имени Михаил, приехавший в Ливонию из Нюрнберга, не знаю посланник ли Бога, либо никто иной, как предвестник Дьявола.”

- Дионисий Фабрициус. *Liivimaa ajaloo lühiülevaade. Dionysii Fabricii Livonicae historiae compendiosa series.* (Краткая история Ливонии) Йоханнес Эсто Юхинг Стр. 162-163.

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Что означает слово «Реформация» лично для вас / основываясь на этой статье и источниках?
2. Разорванный мир / Разорванная Европа?
3. Необходимый инструмент модернизации?
4. Возврат к истинной религии? Уход от истинной религии?
5. Событие в прошлом, не имеющее отношения к проблемам, с которыми мы сталкиваемся сегодня?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. *Die Baltischen Lande im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung: Livland, Estland, Ösel, Ingermanland, Kurland und Lettgallen: Stadt, Land und Konfession 1500–1721. Teil 1–4.* Издание Матиас Аше, Вернер Буххольц и Антон Шиндлинг. (Прибалтика в период Реформации и конфессионализации) (Католическая жизнь и церковная реформа в период схизмы 69–72). Мюнстер, Ашendorф, 2009–2012.

2. Кястутис Даугирдас. «Реформация в Литве и Польше как европейский сетевой процесс». В кн .: *Church History and Religious Culture*, вып. 97: 3–4 (2017), стр. 356–368.
3. Мартин Шварц Лостен. *Reformationen i Danmark* (Реформация в Дании). 4. ред. Копенгаген, Эксистенсен, 2016.
4. Инге Лукшайте. «Реформация в Литве: новый взгляд: историография и интерпретация». В: *Lituanus: The Lithuanian Quarterly*, vol. 57: 3 (2011), стр. 9–31.

4.13 Густав II Адольф

Андерс Фроймарк, Йорг Хакманн, Леа Кыйв, Джанет Лайдла, Мати Лаур

В начале современного периода Балтийское море оказалось окружённым растущей шведской империей. Военные и административные изменения позволили скандинавской и далёкой Швеции стать влиятельным игроком в европейских делах. Одним из правителей, имя которого связывают со шведским успехом, является Густав II Адольф (1594–1632). Его военные реформы помогли Швеции стать военной державой во время европейской тридцатилетней войны, и иногда его называют одним из величайших военных командиров всех времен или «Лев Севера».

Густав II Адольф и его преемники и советники осуществили несколько реформ, касающихся государственной службы. Упсальский университет был реформирован, и в XVII веке в Тарту (1632), Або / Турку (1640) и Лунде (1666) были созданы новые университеты в дополнение к другим учебным заведениям, таким как «Гимназия» (средняя школа) в Таллинне в 1631-ом году. Цели шведских правителей по повышению уровня образования среди простых людей завершились созданием сети крестьянских школ. В конце XVII века Швеция была известна как оплот лютеранства: в образовании она стремилась заботиться о религиозном образовании нации, а также о единстве лютеранской церкви во всех её владениях. В балтийских провинциях церковная и образовательная политика Швеции способствовала развитию эстонской и латвийской орфографии и грамматики.

Все это привело к разнообразному восприятию шведской власти в XVII веке. Например, в эстонской историографии и национальном сознании этот период, отмеченный большой автономией немецко-балтийской знати, называют «старые добрые шведские времена» в противовес к царскому правлению XVIII века. В Германии, как показывают источники, оценки гораздо более

разнообразны и сильно отличаются от точки зрения Польши-Литвы, где польско-шведская война 1655–1660-ых годов получила название «потоп» из-за массовых разрушений, которые она вызвала.

В Швеции Густава Адольфа считают в первую очередь королём воинов, но его также следует помнить и как благотворителя университетов, например, как истинного основателя Упсальской университетской библиотеки. Книги были в значительной степени добычей войны. Польские ученые публикуют каталоги книг, хранящихся в библиотеке Упсальского университета, которые когда-то принадлежали библиотекам, расположенным на территории современной Польши.

Густава Адольфа также помнят как основателя ряда городов и посёлков, включая Гётеборг в Швеции и Нистад / Уусикаупунки в Финляндии. В день его смерти, 6-го ноября принято есть специальный пирог.

Густав Адольф завоевал Ригу в 1621-ом году, один из эпизодов в периодических польско-шведских войнах XVII века. Это событие запечатлел более поздний витраж историка в Рижском соборе, сделанный в 1884-ом году. Здесь дети с цветами приветствуют рижского завоевателя, провозглашённого защитником протестантизма — обратите внимание на Библию в руке священнослужителя — когда он входит в собор.

Fig. 234: Исторический витраж в Рижском соборе
Фото: Андерс Фроймарк

Колыбельная «Шведы пришли»

Есть две детские песни, которые дают интересную интерпретацию участия Швеции в Тридцатилетней войне.

Шведы пришли
Всё унесли
Окна разбили
Всего лишили
Пули отливали
Крестьян убивали.

- *Macht auf das Tor* – Старые немецкие колыбельные. Издатель: Мария Кюн. Кёнигштайн им Таунус, 1905.

Это ещё одна подобная колыбельная, которая предостерегает детей, чтобы не спали с приходом шведских войск. Аксель Оксеншерн (1583-1654) был советником короля Густава II Адольфа и королевы Кристины и играл важную роль в войне.

Молись, детка, молись
Завтра шведы придут
И придёт Оксенштерн
Он научит тебя молиться
Молись, детка, молись

- *Der Kinder Lustfeld*. Издатель: Диттмар. Франкфурт, 1827. Новое издание Готтлоба Диттмара. Билефельд, 1872-1878.

Тридцатилетняя война была важной темой в поэзии, написанной в Академии Густавиана в Тарту. Поэты обличали войну как порок, но прославляли Густава II Адольфа как храброго генерала и героического победителя. Отрывок из поэмы Георга Шернъельма, шведского чиновника, поэта и учёного из Тарту.

/--/

О швед, нас высмеивали как варваров за нашу добродетель

А наша эрудиция – пустяк
Немец, француз, итальянец
И вопиющий испанец;
Все они не считали зазорным называть
Шведа постыдно – простаком

Теперь, однако, (какой замечательный поворот!)

Смотри, немец, и француз, и итальянец
И вопиющий испанец
Весь мир — оцепенел
От нашей красоты и элегантности.
Они чтят и почитают,
Шведы, вы образованная нация,
Ваше воинское искусство и ваша муза.
Но откуда пришла перемена?

Кто ещё, кроме Бога

Даст нации прекрасного лидера;
Он благословил нас
На богатство и счастье.

ГУСТАВ, великий герой,
Величественный и мудрый,
Богобоязненный, он торжествует
В добродетели, на войне и в образовании,
Способный, могущественный, прекрасный,
Именно он
Фундамент своего народа,
Чья удача
В благодарной славе.
/--/

Fig. 235: Статуя Густава II Адольфа
за главным зданием Тартуского университета
Фото: Джанет Лайдла

Статуя была открыта в 1928-ом году к 10-летию независимости Эстонской республики и в преддверии 300-летия основания университета. В советский период статуя была снесена и уничтожена (шпора из сапога сохранилась и хранится в музее Тартуского университета). Новая статуя была установлена в 1992-ом году.

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Сравните немецкие и шведские источники и обсудите различные взгляды на шведское господство XVII века.
2. Обсудите значение церемонии открытия статуи шведского короля во время празднования 10-й годовщины Эстонской Республики.
3. Как Швеция эпохи раннего нового времени изображена в истории вашей страны?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. Маркус Юнкельманн. *Густав Адольф (1594-1632): путь Швеции к великой державе* (Schwedens Aufstieg zur Großmacht). Пустет, Регенсбург, 1993.
2. Майкл Робертс. *Шведский имперский опыт 1560-1718*. (The Swedish imperial experience 1560-1718) Лондон, издательство Кембриджского университета, 1979.

4.14 Прибалтийские провинции Латвии и Эстонии под властью России в XVIII веке

Мати Лаур, Валдис Тераудкалнс, Александр Филюшкин

Общепринято делить историю Эстонии и Латвии на следующие «периоды»: датский, тевтонский, польский, шведский и русский. Последний период длился два столетия после завоевания Ливонии и Эстонии Россией во время Великой Северной войны (1700-1721). Административный район провинции Эстония состоял из северной части современной Эстонской Республики, а провинция Ливония состояла из южной части современной Эстонии, северной части Латвии, а также города Риги.

Показательно, что Балтика была завоёвана Российской империей в составе шведской империи. Этот регион считался бывшей провинцией Швеции, а в далёком прошлом — немецкой землей. Эстонцы и латыши независимыми нациями в XVIII веке не считались. Они были определены как бывшие подданные Германии и Швеции, а отныне — Российской империи. Немецкое прибалтийское дворянство стало опорой России в Прибалтике.

Завоевание Прибалтики российской армией было завершено к 1710-му году, когда были взяты Рига и Таллинн. Административное устройство земель Прибалтики в Российской империи в XVIII веке было сложным.

В 1796-ом году, после третьего раздела Польши, в Прибалтике были образованы три провинции, которые существовали на протяжении всего XIX века: Ливландия (Ливония, географические границы которых отличались от средневековой Ливонии), Остланд (Эстония) и Курляндия (Курония).

Российская власть, немецкий правящий класс вместе с доминирующей протестантской церковью, а также коренное население эстонцев и латышей, главным образом крепостные, составляли пёструю и противоречивую картину в Балтийском регионе после Великой Северной войны. При русском правлении сохранялась далеко идущая автономия при поддержке немецкоязычного лютеранского высшего сословия. Высоко развитый административный порядок и хорошо организованное чиновничество, введённые шведами, оставались в силе. В течение XVIII века в администрации Ливонии и Эстонии ощутимо движение двух противоположных сил: с одной стороны, немецко-балтийское дворянство, стремящееся сохранить и расширить свой доселе провинциальный статус, а с другой стороны, российские власти, которые стремились более полно интегрировать Прибалтику в состав Российской империи, чтобы унифицировать административную систему.

С распространением абсолютизма во времена правления Екатерины II усилилось давление на прибалтийские провинции. Балтийская автономия столкнулась лицом к лицу со стремлением императрицы к большей власти; её цель состояла в том, чтобы ввести систему прогрессивных законов во всей её империи без учета национальных, религиозных или географических особенностей. С окончанием царствования Екатерины II усилилась тупиковая ситуация между прибалтийскими провинциями и центральным правительством России, которое всё больше стремилось к более полной интеграции Балтики в состав Российской империи, но не было готово аннулировать автономию в одночасье.

Иоганн Готфрид Гердер (1744–1803), один из самых влиятельных немецких писателей и мыслителей времён Просвещения:

Лифляндия, ты провинция варварства и роскоши, невежества и безвкусицы, свободы и рабства! Как много надлежало бы в тебе изменить! Изменить, чтобы разрушить варварство и уничтожить невежество, а затем распространить культуру и свободу.

- Иоганн Готфрид Гердер. *Дневник моего путешествия в 1769 году*. Изд.: Карл-Мария Гут. Берлин, 2013. Стр. 15.

В Лифляндии я жил так свободно и раскованно, преподавал и работал, как никогда более не буду жить, учить и работать.

- Иоганн Готфрид Гердер. *Все сочинения в сорока томах, том 40*. Штутгарт, Тюбинген, 1853. Стр. 127.

Екатерина II (1729-1796), с 1762-го года императрица России, выдающаяся личность эпохи просвещённого абсолютизма.

Малая Россия, Лифляндия и Финляндия суть провинции, в которых управление ведётся в соответствии с дарованными им привилегиями, нарушить которые отрешением в одночасье весьма непристойно бы было, однако же и называть их чужестранными и обходиться с ними на таком же основании есть больше нежели ошибка, а можно назвать с достоверностью глупостью. Сии провинции, также и смоленскую, надлежит легчайшими способами привести к тому, чтоб они обрусели, и перестали бы глядеть как волки к лесу.

- *Сборник Императорского Русского Исторического Общества*, вып. 7. Санкт-Петербург, 1871. Стр. 348.

У вас правят законы немецкие, польские и шведские, и вы не можете отрицать, что судьи исказили законы для их же собственного удобства, но теперь вам должны быть даны законы, которые являются ясными и честными, чтобы каждый мог быть удовлетворён. Вы получите законы, лучше которых у вас никогда не было, и я надеюсь, что никто не сможет воспрепятствовать этому.

- Рейнхольд Сталь фон Гольштейн. *Кодификация Балтийского провинциального права*. В: *Baltische Monatsschrift* 52 (1901). Стр. 185-208, 249-280, 305-358, здесь стр. 272.

Однако невозможно считать, чтобы лифляндские законы лучше были, нежели наши будут, тому статья нельзя; ибо наши правила само человеколюбие писало, а они правила показать не могут, и сверх того иные их узаконения наполнены невежеством и варварством [...] Внося ограничительную поправку, они тем самым говорят: мы хотим сохранить смертную казнь, мы просим пыток, мы просим, чтобы наше правосудие из-за непрекращающихся интриг и уловок никогда не достигало цели, мы

торжественно оставляем за собой право на противоречия и неясности в наших законах и т.д. Пусть просвещённое человечество нас рассудит!

- Александр Брюкнер. «Переговоры „ Уложенной комиссии“ в Москве и Санкт-Петербурге 1767–1768». В: *Russische Revue* 22. Санкт-Петербург, 1883. Стр. 325-356, 411-432, 500-541, здесь стр. 507-508.

Баннер жителей города Дерпта (Тарту) во время визита Екатерины II в 1764-ом году:

Милостивейшая Императрица! Мы бросаемся к твоим ногам
Чтобы выразить почтение и сожаление
Потому что достойная справедливость нашего совета
Возлагает на нас большое бремя
Разобщённость и раздоры преобладают в её рядах
Следовательно, правосудие и политика не безупречны

- "Illumination in Dorpat Ao 1764 bey dem Daseyn Ihro Kayserl. Majestæt Catharina II". В: *Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Wapen u dr.* Фон Иоганн Кристоф Броц, Vol. 3, (Собрание различных лифляндских памятников, брошюр, гербов и т.п. Иоганна Кристофа Бротце) No. 107. Академическая библиотека Латвийского университета (Latvijas Universitāte, Akadēmiskā bibliotēka.

Fig. 236: Тарту в 1764-ом году
Герман Эдуард Хартманн. «Das Inland», 1860, № 14

Настроения лифляндских управленцев.

Ваше Императорское Величество, хвала благодати и милосердию Вашим, которые не могут быть в достаточной мере оценены, ваши Высочайшие слова милостиво даровали сохранение прав и привилегий земли, речь идёт, прежде всего, о тех правах и привилегиях, которые здесь упомянуты, и которые находятся на усмотрении Вашего Самого Милосердного Императорского Величества, и что, по-видимому, не согласуется с некоторыми статьями государственного управления, введёнными в России. Эти права и привилегии, однако означают: 1) что все правительственные и судебные разбирательства должны вестись и записываться на немецком языке; 2) претенденты на все гражданские чины в Лифляндии (за исключением только глав правительств) должны иметь немецкое гражданство, быть коренными жителями и предпочительно причисляться к лифляндскому дворянству; 3) что все наши привнесённые нами права, суды и статуты останутся неизменными и 4) что наиболее ценной привилегией является высочайшее заверение Вашего Императорского Величества, что ни малейшей толики из того, что присвоили нам Ваши славные предки, мы не будем лишены.

- Фридрих Бинеманн. *Период губернаторства в Лифляндии и Эстляндии (1783-1796). Глава из регентской практики Екатерины II (Die Statthalterchaftszeit in Liv- und Estland (1783– 1796). Ein Capitel aus der Regentenpraxis Katharinas II.)* Лейпциг, 1886 [Переиздание: Ганновер-Дёрен 1973]. Стр. 62.

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Почему прибалтийское немецкое дворянство хотело сохранить свои отдельные права и законы в Российской империи?
2. Почему Российская империя хотела более тесно интегрировать балтийские провинции с империей?
3. Как найти баланс между необходимостью уважения прав меньшинств и их интеграции в государство? Идёт ли в вашей стране интеграционная дискуссия?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. *Балтийские земли. Прибалтика. История немцев в Восточной Европе.* (Baltische Länder. Deutsche Geschichte im Osten Europas) Изд. Герт фон Пистохлкорс. Берлин, 1994.

2. Индрек Юрьо. Просвещение в Прибалтике. Жизнь и творчество ливонского ученого Августа Вильгельма Юпеля (*Aufklärung im Baltikum. Leben und Werk des livländischen Gelehrten August Wilhelm Hupel (1737-1819)*). (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, 19). Кельн, Веймар, Вена, 2006.
3. Матиас Мезенхёллер. *Ständische Modernisierung. Der kurländische Ritterschaftsadel 1760-1830*. (Modernising a Social Stand. The Nobility of Curonian Ritterschaft 1760-1830). Берлин, 2009.
4. Ральф Тухтенхаген. Централизованное государство и провинция в ранней современной Северо-Восточной Европе (*Zentralstaat und Provinz im frühneuzeitlichen Nordosteuropa*) (Публикации Северо-восточного института Nordost-Institut, 5). Висбаден, 2008.

4.15 Отто фон Бисмарк — герой или антигерой?

Юхан Креем и Кристиан Плетцинг

Премьер-министр Пруссии и канцлер Германии Отто фон Бисмарк (1815–1898) был личностью, которая неоднозначно воспринималась далеко за пределами Германии.

После своей отставки в 1890-ом году Бисмарк стал центральной и символической фигурой немецкого рейха. Не только многочисленные памятники, среди которых памятник Бисмарку высотой 34 м в Гамбурге, но и 240 «башен Бисмарка» увековечили память «железного канцлера» и основателя рейха. Консервативно-монархическая политика Бисмарка была противоречивой уже при его жизни, но даже столь выдающиеся либеральные критики, как историк Теодор Моммсен или социолог Макс Вебер, не смогли нанести ущерб его популярности. Бисмарк создал помимо прочего одну из фундаментальных составляющих современного социального государства в виде социального страхования. Миф о Бисмарке пережил падение монархии в 1918-ом году, что облегчило национал-социалистам задачу изобразить Гитлера как преемника Бисмарка и как кульминацию его работы.

Fig. 237: Памятник Бисмарку 1906-го года в сегодняшнем Гамбурге
Фото: Кристоф Браун. https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Bismarck_Monument,_Hamburg,_Germany,_IMG_4586_edit.jpg

После 1945-го года Бисмарк считался в ГДР предтечей Гитлера. Дом, в котором он родился, был снесён, и даже «Сельдь Бисмарка» была переименована в «Деликатесную сельдь». В Федеративной Республике Германии 1950-ых годов люди пытались с одной стороны довольно осторожно дистанцироваться от Бисмарка, но одновременно и разрушить тезис о его преемственности с Гитлером. Однако в следствие утраты национального государства и франко-германского взаимопонимания миф Бисмарка постепенно лишился своего блеска.

Из-за своей негативной политики в отношении Польши Бисмарк стал для поляков воплощением негативных черт характера немцев. Ему ставили в вину изгнание около 30 000 поляков в 1885-ом году, создание в 1886-ом году Прусской колонизационной комиссии по расселению, которая должна была скупать большие польские владения и продавать их немецким поселенцам, и не в последнюю очередь из-за «культуркампа», направленного против католической церкви и её союза с Россией. Преемственность антипольских

настроений — начиная от Фридриха II через Бисмарка и заканчивая Гитлером — не подвергалась сомнению в общественном дискурсе в Польше. Вплоть до 1989-го года Бисмарк всё ещё считался здесь символом злого немца, несмотря на ряд взвешенных суждений польских историков. Но уже в 1980-ые годы отрицательный миф вокруг личности Бисмарка утратил в Польше своё значение. В частности, связанные с Бисмарком памятные места в польской Померании использовались для создания более позитивного имиджа, способствующего развитию регионального маркетинга. Кроме того, семья Бисмарков открыла новую живую страницу своей истории в окрестностях Щецина, где два члена семьи создали международный образовательный центр в усадьбе, когда-то принадлежавшей брату Бисмарка в Кулице.

Отношение к Бисмарку в Прибалтике сложное. Для прибалтийских немцев он был, с одной стороны, героем создания немецкого национального государства, но, с другой стороны, Бисмарк категорически отказывался поддерживать прибалтийских немцев в противостоянии с русскими царями, которые внедряли в прибалтийских провинциях реформы, сводящие на нет привилегии прибалтийских немцев. Хотя Бисмарк хорошо знал балтийские провинции и имел среди немцев немало личных друзей, он не мог допустить, чтобы конфронтация с Россией поставила под угрозу его “Рейхсгрюндунг”. Что касается эстонцев, то, хотя историческая фигура Бисмарка практически не имеет никакого веса, там существует, например, как ни странно, популярная карточная игра под названием “Бисмарк”. Возрождение культа Бисмарка в Эстонии является данью интереса к балтийско-германской господской культуре.

В 1898-ом году варшавский еженедельник *Tygodnik Ilustrowany* сообщил о недавно умершем канцлере под заголовком «Великий крестоносец»:

Умер ужасный человек [...]. Прусский юнкер, этот типичный потомок старых крестоносцев, всем своим великолепием и славой духа олицетворяющий презрение к слабому, злобную ненависть к сильному, этику кулака и преклонения перед правом превосходящей силы [...].

Воспоминания баронессы Люси Сталь-Гольштейн.

Моё присутствие вдруг явно прибавило осязаемости Балтике в его глазах. Он уважал и любил людей, живших там ... Быстро и последовательно он расспрашивал о жителях и условиях их жизни, демонстрируя тем самым живой интерес и извлекая из глубин памяти удивительные воспоминания ... Наконец, он снова вернулся к провинциям Балтийского моря. Перед его внутренним взором прошла череда счастливых дней, проведённых там,

яркие картинки охоты. Наш чудесный зимний лес, и огромный лось, и медведь, за которым он охотился. Я снова почувствовала это, он любил эту землю, и ему было больно, что всё произошло так, как и должно было. - Прежде чем сесть за стол, принц приказал принести бутылку игристого вина. Он поднял пенящийся бокал навстречу мне, опустошил его одним глотком и торжественно произнёс: «Во благо твоей несчастной и прекрасной родины. Никто не в состоянии ей помочь. Разве что тот, кто хорошо переносит плохую погоду».

- Рейнхард Виттрам. «Рейх и его самая старая колония». В: Reinhard Wittram. *Rückkehr ins Reich. Vorträge und Aufsätze aus den Jahren 1939/1940*. Познань, 1942. Стр. 44.

Fig. 238: Немецкий линкор «Бисмарк», спущенный на воду в 1939-ом году
Это был крупнейший корабль национал-социалистического флота
Источник: Das Bunderarchiv. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_193-04-1-26,_Schlachtschiff_Bismarck.jpg

Fig. 239: „Fürst Bismarck Quelle“ в Рейнбеке (близ Гамбурга), 1981

Фото: Ольга Банделова. https://de.m.wikipedia.org/wiki/Datei:F%C3%BCrst-Bismarck-Quelle_August_1981.jpg

В 2005-ом году в мазурском селе Накомиады был восстановлен мемориальный обелиск, посвящённый Бисмарку. Памятный камень был заложен до 1945-го года, когда Мазурия ещё принадлежала Германии. Разгорелся жаркий спор: большинство жителей деревни высказались за восстановление обелиска. Остальные обвиняли их в том, что чувствуют политика, воевавшего против Польши и католической церкви.

«Бурные споры вокруг обелиска Железного канцлера в Накомиадах помогли перенаправить энергию жителей села и мотивировать их действовать целенаправленно и успешно», - говорит Галина Сзара, жительница деревни и советник общины Кентшин. Именно она инициировала открытие обелиска в деревне, не удосужившись до этого поинтересоваться мнением общины на этот счёт. [...]

Созданный в 1899-ом году мемориал прусскому канцлеру Отто фон Бисмарку был повторно воздвигнут в Накомиадах осенью 2005-го года - ранее, с 1960-ых годов, он был погребён под землёй. Совет по защите памяти о борьбе и мученичестве выступил против экспозиции, но жители проголосовали за то, чтобы оставить памятник на первоначальном месте. В феврале районная инспекция надзора за строительством потребовала у главы Кентшина Славомира Яросика убрать обелиск. Причина? Нет

разрешения на его восстановление. Несколько дней назад инспектор подтвердил решение от февраля. Ярослав считает, что он не нарушал закон и не намерен демонтировать обелиск. [...]

- *Gazeta Wyborcza*, Ольштын, 28.5.2006, <http://olsztyn.wyborcza.pl/olsztyn/1,48726,3377758.html> (1.5.2019)

В 2006-ом году немецкий историк Фолькер Ульрих так оценил роль Бисмарка после 1990-го года:

Бисмарк не играет больше существенной роли в политической истории второго германского национального государства. Он не герой и не козёл отпущения, не миф и не демон. [...] Вероятно, будет правомерно заключить, что этот противоречивый государственный деятель лишь теперь только всецело принадлежит истории - и что поэтому мы можем смотреть на его достижения и его границы менее предвзято, чем предыдущие поколения.

- Ежи В. Борейша и Ганс Хеннинг Хан. Отто фон Бисмарк. Что останется от мифа, перевёрнутого с головы на ноги. В: *Deutsch-Polnische Erinnerungsorte (German-Polish sites of memory)*. Издание Ганс-Хеннинг Хан и Роберт Траба. Том 1, Падерборн, Фердинанд Шенинг, 2015. Стр. 635-665, здесь стр. 657.

Празднование 200-летия Бисмарка в Райккуле, конференция, посадка дуба и открытие скамейки Бисмарка:

В первую голову его хвалят за объединение Германии. Ещё он известен как основопологатель политики «крови и железа», которая создала баланс сил в Европе в последние десятилетия XIX века. Многие знают его из-за визитов в Эстонию и дружбы с помещиком Райккула Александром фон Кейзерлингом. [...] Отто фон Бисмарк и Александр фон Кейзерлинг познакомились в университете и дружили до конца жизни. Бисмарк дважды посещал Райккулу в 1860-ом и 1867-ом годах. В Райккуле он посадил в саду дуб.

- Сийм Йыгис. Рапламаа Сынуид, 8-го апреля 2015-го года.

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Где вам встречается имя Бисмарк? Что вы связываете с этим именем?
2. Сравните немецкую, польскую и эстонскую перспективу в трактовке роли Бисмарка — какие политические аспекты могли повлиять на эти взгляды?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. Ежи В. Борейша и Ганс Хеннинг Хан. *Отто фон Бисмарк. Что останется от мифа, перевёрнутого с головы на ноги*. В: *Deutsch-Polnische Erinnerungsorte (German-Polish sites of memory)*. Издание Ганс-Хеннинг Хан и Роберт Траба. Том 1, Падерборн, Фердинанд Шенинг, 2015. Стр. 635-665.
2. Юзеф Фельдман. *Bismarck a Polska* (Бисмарк и Польша). Катовице, 1938
3. Лотар Галл. Бисмарк. *Белый революционер (Bismarck. Der weiße Revolutionär)*. Франкфурт на Майне, Propyläen, 1980.
4. Генрих Шаудинн. *Балтийские немцы и основание немецкого рейха Бисмарка (Das baltische Deutschtum und Bismarcks Reichsgründung)*. Лейпциг, 1932 г.

4.16 Поместное наследие в регионе Балтийского моря

Херле Форбрих, Эва Романовска, Джанет Лайдла, Анна Соренсен

Усадебные дома, то есть типичные жилые дома сельскохозяйственных угодий, характеризуют регион к востоку от реки Эльбы в Германии и, как правило, находятся вокруг Балтийского моря. Сельскохозяйственные угодья были связаны между собой семейными и экономическими узами, а усадьбы представляли собой экономические, правовые и социальные центры в сельской местности. Эта организационная структура возникла в средние века и период раннего Нового времени. Пик развития имущественного хозяйства был достигнут около 1800-го года, до того, как были приняты первые законы об освобождении крестьян от принудительного труда. Несмотря на эти социальные изменения, хозяева имений более или менее сохраняли в сельской местности свою власть до начала Первой мировой войны.

До начала XX века в регионе Балтийского моря существовала сеть из тысяч таких поместий. В их центрах были расположены особняки. Как резиденции хозяев поместья, они представляли историю семьи, общественный порядок и традиции. Но со временем они всё чаще стали восприниматься как символы общества, отмеченного неравенством и зависимостью. В XX веке национальные движения, социальная модернизация, социалистическая трансформация и, наконец, новое историческое сознание коренным образом изменили значение этих мест.

В результате в поместьях произошли значительные правовые и экономические изменения. Это развитие началось после Первой мировой войны с сельскохозяйственных реформ в Эстонии, Латвии и Литве. Это развитие

кульминировало в результате Второй мировой войны, особенно в тех странах региона Балтийского моря, которые попали под советское правление или под влияние СССР. Так многие усадьбы утратили свою традиционную функцию резиденции семьи. В Западной Германии и Скандинавии, с другой стороны, большинство особняков оставалось в частной собственности и использовалось в соответствии с традициями. Однако и здесь экономические изменения внесли необходимые коррективы, и, например, семьи начали открывать свои частные дома для экскурсий или мероприятий.

Сегодня усадьбы вокруг Балтийского моря подвержены сопоставимым экономическим изменениям, таким как продажи домов или их сдача в аренду в разных целях, например для свадеб или культурных мероприятий. Их значение для туристической отрасли неуклонно растёт. В то же время начиная с 1970-ых годов во многих странах действуют законы об охране исторических памятников. С тех пор ширится восприятие усадеб как культурного наследия. Сегодня перед каждой страной в регионе Балтийского моря стоит задача сохранить усадьбы как культурное достояние.

Два рисунка, иллюстрирующие превращение усадебного дома

Они были опубликованы в 1969-ом году в рассказе «Солнце, скажи, как тебе наша прекрасная родина?» в журнале *Vutti. Vutti* — детский журнал для самых маленьких в ГДР, который издавался с 1957-го года.

Fig.:

Fig.:

Популярная эстонская песня

Она появилась в фильме *Последняя реликвия* (*Viimne reliikvia*, 1969) как «Мятежная песнь» (*Mässajate laul*, музыка: Uno Naissoo / текст: Paul-Eerik Rummo). Текст песни основан на народной песне времён революции 1905-го года, во время которой в Эстонии и Латвии были сожжены несколько усадеб.

Мятежная песнь

Каждый — хозяин своей судьбы
и доли своей кузнец.

Скоро встанут рабы
Терпению придёт конец.

На господ пойдём,
Всё спалим огнём.

Вся земля будет нам да нам!
Эх нам да нам, да нам да нам,
Да нам да нам, да да нам да нам,

Каждый — хозяин своей судьбы
и доли своей кузнец.

Скоро встанут рабы,
Терпению придёт конец.

Вся земля кругом
занялась огнём.

Всё наше достанется нам да нам
Эх нам да нам, да нам да нам,
Да нам да нам, да да нам да нам,

Мы горим огнём.

Отныне не будет рабов,
Не будет рабов, не будет рабов,
Не будет теперь ни господ ни рабов!

Усадьба Борнзина, 1860

Борнзин находится сегодня в Поморском воеводстве Польши. Название деревни Борзецино.

Fig. 242: Усадьба Борнзина, 1860

Общественное достояние, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rittergut_Bornzin_Sammlung_Duncker.jpg

Картина Александра Дункера (1813-1897). Он был немецким издателем и продавцом книг. Его главным творением стала графическая коллекция прусских замков. Александр Дункер. *Die ländlichen Wohnsitze, Schlösser und Residenzen der ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie. Том 8.* Берлин, Дункер, ок. 1886. Отцифровка: Zentral- und Landesbibliothek Berlin, 2006. URL: https://digital.zlb.de/viewer/readingmode/14779821_08/187/LOG_0052/.

Начальная школа в поместье Мяо в Эстонии

Fig. 243: Начальная школа в поместье Мяо в Эстонии
Источник: Эстонский национальный архив. EFA.208.3.6947

После земельной реформы в 1919-ом году многие усадьбы в Эстонии были переоборудованы под школьные помещения, а некоторые из них и до сих пор остаются школами. При поддержке международных грантов, министерства культуры и министерства науки и образования — удалось восстановить несколько усадеб, а также разработать страницу в интернете, ряд мероприятий, книг и брошюр для этих школ, чтобы отдать должное их уникальной учебной среде. На сайте имеется информация на английском языке. Пожалуйста, просмотрите её, чтобы узнать больше об этой инициативе: <http://www.moisa-koolid.ee/en>.

Clausholm Slot: свадебная церемония в замке

В 1919-ом году новый закон отменил привилегированный статус поместья и дворянства в Дании. Это рассматривалось, с одной стороны, как реализация демократии посредством повышения социального статуса и упрочения экономического равенства, и, с другой стороны, как способ предотвращения революционного восстания, подобно тому, как это произошло в России и Германии. В последующие десятилетия владельцы усадеб столкнулись с экономическими трудностями и другими проблемами. Начиная примерно с 1960-го года, многие частные усадьбы развивают новые формы предприятий в сфере досуга. Речь идёт об инициативах, касающихся культурного наследия, например, открытие приусадебных участков и парков для публики, создание

музеев и организация концертов и ярмарок в окрестностях. Кроме того, появились новые туристические объекты, такие как сафари-парки и «природные тропы». Начиная с 2000-го года большую роль стало играть нишевое производство продуктов питания (региональных, органических, старых видов зерна, традиционных рецептов и т. д.). Кроме этого, многие поместья в настоящее время преобразованы в отели, рестораны и места проведения конференций, так что «обычные люди» могут забронировать замок или усадьбу и стать «баринном и барыней», например, на время проведения своих собственных свадебных торжеств. Clausholm Slot - частная усадьба в центральной части Ютландии, Дания.

Fig. 244: Замок Клаусхолм, Visit Randers

Источник: <https://www.visitranders.com/ln-int/clausholm-castle-gdk605850>

Текст со страницы в интернете, описывающий предложения для свадеб.

Свадебная церемония во дворце. Замок Клаусхолм создаст для Вашей свадьбы великолепные исторические кулисы. Выбирая Клаусхолм местом проведения Вашего праздничного приёма, Вы получаете возможность бракосочетаться в часовне Клаусхолма. Часовня уже сама по себе является достопримечательностью; её расположение на втором этаже, с головокружительным видом на парк и окружающую природу, создаст надлежащие рамки для одного из центральных событий Вашей жизни.

Часовня в западном крыле замка вмещает 95 гостей. На церемонии прозвучит музыка в исполнении органа часовни, славящегося среди знатоков всего мира своим особо сладким звучанием. Часовня в Клаусхолме освящена, собственного священника здесь не имеется. Мы с удовольствием

предоставим Вам контакты к священнику и органисту по соседству, которые за отдельную плату будут участвовать в Вашей свадебной церемонии. Часовня представляет собой историческую ценность, поэтому не разрешается ни украшать её ни рассыпать во время церемонии рис. Вы можете пожениться в часовне Клаусхолма с мая по сентябрь.

Свадебные фотографии в Клаусхолме. Многие пары предпочитают фотографироваться в романтической обстановке замка или парка. Беседка в саду (и некоторые комнаты на втором этаже) обеспечивают совершенные декорации для классической свадебной фотографии. Сад и фонтаны, а также величественные липовые деревья создают неотразимый и естественный фон для съёмки. Пока молодожёны фотографируются, гости — включая тех, кто передвигается на коляске — могут прогуляться по парку до места проведения праздника. Аперитив может ждать всех наверху; как правило, это способствует плавному переходу и поможет сделать время ожидания возвращения жениха и невесты после фотографирования максимально приятным.

- Цитируется с веб-страницы замка Клаусхолм, которую можно найти по адресу <https://www.clausholm.dk/>

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Обсудите различные сообщения источников об усадьбах в Прибалтике.
2. Возьмите в качестве примера историческую картину Александра Дункера. Что эта историческая картина говорит нам о поместьях? Найдите другие картины усадеб и сравните их посыл касательно поместий / имений.
3. Использование усадебных домов в образовательных целях широко распространено в Эстонии. Найдите дополнительную информацию об этом развитии и сравните ситуацию с вашей страной. Какие различия и сходства вы находите?
4. Какую информацию содержат эти два рисунка? Знаете ли вы похожие фотографии из своей страны? С развитием благотворительности в XIX веке старые здания (в городах) часто использовались для оказания общественных услуг. Следовательно, использование усадебных домов в качестве детских приютов не было чем-то совершенно новым. Но какова была ситуация с усадьбами или другими старыми зданиями, которые использовались в благотворительных целях — на самом деле?
5. Прочитайте текст песни «Мятежная песнь». Если у вас есть возможность, послушайте песню и / или посмотрите «Последнюю реликвию». Каков здесь посыл? Что вы думаете об этом?

6. Узнайте побольше об усадьбе / поместье в вашем родном городе или в вашем районе. Как оно используется? Кто владелец? Кто был владельцем?
7. Узнайте побольше об исторических зданиях в вашем родном городе или в вашем районе, которые не используются по своему первоначальному назначению, но обрели новые функции. Является ли новая функция общепринятой? Поговорите с бывшими и настоящими владельцами. Что вы думаете об этом?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. Małgorzata Jackiewicz-Garniec, Mirosław Garniec. *Pałace i dwory dawnych Prus Wschodnich: dobra utracone czy ocalone?* (Дворцы и усадьбы бывшей Восточной Пруссии. Утраченная или сохранившаяся собственность?). Ольштын, Ассоциация культурных общин "Боруссия", 1999. На немецком языке: *Schlösser und Gutshäuser in ehemaligen Ostpreußen. Gerettetes oder verlorenes Kulturgut?* Ольштын, Арта, 2001.
2. Лексикон Вармии и Мазур, где описаны 76 исторических объектов под названием «Дворцы и усадьбы» (на польском языке): http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Kategoria:Pałace_i_courts.

4.17 Жертвы, свидетели и преступники

Йорг Хакманн, Валдис Тераудкалнс, Андерс Фроймарк

После 1945-го года картина Второй мировой войны вокруг Балтийского края, казалось, была ясной: были преступники, прежде всего немецкие нацисты, были соучастники (такие как Квислинг в Норвегии), были жертвы (евреи, оккупированные нации, такие как поляки, советский народ, датчане) и, конечно же, герои - в частности, союзные войска и Красная Армия, различные бойцы сопротивления и партизаны, а также некоторые дипломаты. А потом были нейтральные страны, которые просто наблюдали за событиями на полях сражений.

Однако факты и дискуссии никогда не были такими простыми и понятными, каковыми они были представлены, особенно в социалистических странах. В тех странах, которые попали под советское правление во время и после Второй мировой войны, с самого начала происходило частное празднование советских преступлений. В более широком масштабе коллективное празднование изменилось с середины 1980-ых. Западная Германия спорила об освобождении, а не о поражении, а поляки обсуждали, явились ли они свидетелями Холокоста. Новая динамика развернулась десятилетие спустя, после распада советской

системы. Теперь вопрос о поддержке нацистских и советских преступлений добрался и до Швеции. Швеция не только снабжала нацистскую Германию сталью, но даже позволяла немецким войскам использовать шведскую железнодорожную систему. Когда страны Балтии были оккупированы, Швеция быстро приняла новую ситуацию, а после войны балтийские солдаты были экстрадированы в Советский Союз (см. Заявления премьер-министра Швеции Рейнфельдта в главе «Май 1945-го года: освобождение или оккупация?» ниже).

В результате возникла широкая дискуссия о Холокосте, которая отошла от привычного русла раскола времён холодной войны. Польша была шокирована повторным открытием убийства еврейских соседей в Едвабне и его окрестностях. В Литве и Латвии обсуждалось сотрудничество полицейских с немецкими оккупационными силами, как это было недавно в Норвегии после публикации нового исследования Марте Мишле в 2014-ом году. В Эстонии и Латвии тщательно изучалась роль легионов СС. Эти дебаты, которые были поддержаны комиссиями экспертов, однако, также стимулировали и национальную реакцию, утверждая, что большинство собственной нации также стали жертвами нацистского правления и не должны рассматриваться как коллаборационисты. В Эстонии спор привел к монументальному конфликту, связанному с Бронзовым солдатом. Сегодня эти вопросы решаются в разных музеях. Однако наиболее амбициозный проект — Музей Второй мировой войны в Гданьске, который пытался выработать целостную и транснациональную перспективу, был торпедирован польским националистическим правительством ещё до его открытия в 2017-ом году. Дальнейшие споры касаются старых и новых памятников. Вообще говоря, недавние дебаты показывают, что главный вопрос о том, как отметить Вторую мировую войну через 80 лет после её начала — это вопрос не отдельных национальных дебатов, а всех наций вокруг Балтийского края.

В 2000-ом году польская общественность была шокирована книгой Яна Томаша Гросса «Соседи» об убийстве более 300 евреев соседями-христианами в городе Едвабне в июле 1941-го года. Дискуссии продолжают по сей день, как и конфликт, связанный с Музеем Второй мировой войны в Гданьске, который следует рассматривать как следствие этих дебатов, поскольку консервативные и националистические группы в польском обществе не согласны с аргументами Гросса. Вот два источника из этой дискуссии:

Однажды, в июле 1941-го года, половина населения небольшого восточноевропейского города убила другую половину - около 1600 мужчин, женщин и детей. Следовательно, в дальнейшем я буду обсуждать убийства в

Едвабне в контексте многочисленных тем, обусловленных фразой «польско-еврейские отношения во время Второй мировой войны»

Прежде всего, я считаю, что эта позиция является вызовом стандартной историографии Второй мировой войны, которая представляет собой две отдельные истории военного времени - одна относится к евреям, а другая - ко всем остальным гражданам данной европейской страны, захваченной нацистами. И это особенно несостоятельная позиция в отношении истории Польши тех лет, учитывая размеры и социальное пространство, занимаемое польским еврейством. Накануне войны Польша была второй по величине агломерацией евреев в мире после американского еврейства. Около 10 % довоенных польских граждан идентифицировали себя - либо по исходя из веры, либо объявив идиш своим родным языком - евреями. Почти треть городского населения Польши составляли евреи.

И тем не менее историки считают Холокост польских евреев отдельным явлением, который лишь косвенно влияет на остальную часть польского общества. Общепринятое мнение гласит, что с евреями в польском обществе были связаны только «социально маргинальные» люди - так называемые *szmalcownicy*, или «мрази», которые шантажировали евреев, и герои, которые протягивали им руку помощи. [...]

Второй момент, о котором должны помнить читатели книги, заключается в том, что польско-еврейские отношения во время войны рассматривались в общепринятом русле, как опосредованные внешними силами - нацистами и советами. Это, конечно, до какой-то степени правильно. Нацисты и советские фактически ответственны за убийства на оккупированных ими польских территориях. Но не следует отрицать реальность автономной динамики в отношениях между поляками и евреями в рамках ограничений, наложенных оккупантами. Были вещи, которые люди могли сделать, но в то же время и воздержаться от них; и были вещи, которые они не должны были делать, но тем не менее делали. Соответственно, я буду осторожным и взвешенным, определяя, кто, чем и по чьему указанию занимался в городе Едвабне 10-го июля 1941-го года.

В августе 1939-го года Гитлер и Сталин подписали, как известно, договор о ненападении. Его секретный дополнительный протокол разделил Центральную Европу на сферы влияния между двумя диктаторами. Спустя месяц территория Польши уже была разделена между Третьим Рейхом и СССР. Город Едвабне оказался в советской зоне оккупации, а после нападения Гитлера на Советский Союз был захвачен нацистами. Таким образом, важной темой, которую мне пришлось прежде всего озвучить,

оказалась стандартная историографическая перспектива советско-еврейских отношений во время двадцатимесячного советского правления над половиной Польши, оккупированной Красной Армией, начиная с сентября 1939-го года. И это отнюдь не то место, которое можно было бы обойти стороной. Нам достаточно лишь вспомнить о том, что согласно широко распространённому стереотипу у евреев были привилегированные отношения с советскими оккупантами. Предположительно, евреи сотрудничали с Советами за счёт поляков и, таким образом, вспышка нечеловеческого польского антисемитизма в 1941-ом году, когда нацисты вторглись в СССР на территории, освобождённые от большевизма, была ответом именно на этот опыт. Поэтому я исследовал первым делом наличие связей между событиями в Едвабне под советской оккупацией (сентябрь 1939-го - июнь 1941-го) и непосредственно после неё.

Резня в Едвабне затрагивает ещё один историографический топос, относящийся к этой эпохе - утверждение, что евреи и коммунизм были связаны взаимовыгодными отношениями. Тем самым склонны объяснить наличие антисемитизма среди широких слоев польского общества (или любого другого восточноевропейского общества) после войны и особую роль евреев в установлении и укреплении сталинизма в Восточной Европе.

- Ян Томаш Гросс, предисловие к *Соседям*, 2001.

Польский историк Адам Михник:

Действительно ли в годы войны поляки вместе с немцами убивали евреев? Большой абсурд трудно себе представить. Нет ни одной польской семьи, которую бы не покалечили гитлеровский нацизм и советский коммунизм. Эти две тоталитарные диктатуры поглотили три миллиона поляков и еще три миллиона польских граждан, причисленных гитлеровцами к евреям.

Польша первой сказала категорическое «нет» гитлеровским требованиям и первой предприняла вооруженное сопротивление гитлеровской агрессии. Ни одно воинское подразделение под польским флагом не сражалось на стороне Третьего рейха. Подвергнутые нападению двух тоталитарных диктатур в результате пакта Риббентропа — Молотова, поляки сражались до последнего дня в армиях антигитлеровской коалиции. В Польше существовало широкое движение сопротивления, активно действовало вооруженное подполье.

Британский премьер-министр воздал должное полякам за их роль в битве за Британию, а президент Соединенных Штатов назвал поляков «вдохновением» для всего мира. Но это не помешало им отдать Польшу в

сталинские лапы в Ялте. Герои польского сопротивления - враги сталинского коммунизма - оказались в советских ГУЛАГ и польских коммунистических тюрьмах.

Все эти истины способствуют тому, чтобы Польша считала себя невинной и благородной жертвой иностранного насилия и интриг.

После войны, когда в свободных странах пришло время раздумий над последствиями нацизма и Холокоста, в Польше сталинский террор на многие годы заблокировал дискуссию об антисемитизме. А его традиции имели там глубокие корни. В Польше XIX века, как и во всех странах нашего региона, населенного евреями, антисемитизм был идеологическим связующим звеном политического лагеря — национальной демократии. В межвоенный период антисемитизм был уже прочным фактором радикальной идеологии правых националистических сил. Мощные антисемитские акценты можно было услышать в высказываниях иерархов католической церкви. Втиснутая между гитлеровской Германией и сталинской Россией Польша не сумела установить порядочных отношений с нацменьшинствами, в том числе с еврейской общиной

[...]

Однако в годы гитлеровской оккупации польские правые националистические силы, в отличие от большинства стран Европы, не пошли по пути коллаборационизма с нацистами. Польские антисемиты сражались против Гитлера, а некоторые из них даже участвовали в акциях спасения евреев, хотя за это им грозила смерть.

Так возник специфический польский парадокс — на оккупированной польской земле можно было одновременно быть антисемитом, героем антигитлеровского сопротивления и участником операций по спасению евреев.

[...]

Польское общественное мнение редко объединяется, но почти все поляки реагируют очень резко, когда сталкиваются с обвинением в том, что поляки получают свой антисемитизм с молоком своих матерей и с обвинениями в соучастии в Холокосте. Для антисемитов, которых много на краю политической жизни Польши, эти обвинения являются доказательством международного антипольского еврейского заговора. Для нормальных людей, достигших совершеннолетия в годы фальсификаций и молчания о Холокосте, они кажутся несправедливыми.

Для этих людей книга Яна Томаша Гросса «Соседи», в которой рассказывалось об убийстве поляками 1600 евреев в Едвабне, была ужасным шоком. Трудно описать степень этого шока. Книга Гросса вызвала шок, масштабы которого сравнимы разве что с откликами на книгу Ханны Арендт «Эйхман в Иерусалиме».

[...]

Я не верю в коллективную вину и ни в какой иной тип коллективной ответственности, кроме ответственности нравственной. Поэтому я задумываюсь над тем, в чем состоит моя личная ответственность и моя собственная вина. Я заведомо не могу отвечать за ту толпу преступников, которая подпалила овин в Едвабне. Точно так же и сегодняшних жителей Едвабне нельзя винить в этом преступлении. Когда я слышу призыв исповедать свою, польскую вину, я чувствую себя травмированным так же, как и сегодняшние жители Едвабне, на которых налетели журналисты со всего мира.

Однако когда я слышу, что книга Гросса, которая раскрывает правду об этом преступлении, есть ложь, вымышленная международным еврейским заговором против Польши, тогда во мне растёт чувство вины. Эти лживые сегодняшние увёртки фактически направлены на оправдание того преступления.

А ведь дикая толпа в Едвабне не была одинокой. Во всех странах, порабощённых после 1939-го года Советским Союзом, летом и осенью 1941-го года происходили жуткие преступления против евреев. Последние погибали от рук соседей — литовских, латышских, эстонских, украинских, российских, белорусских. Думаю, пришло время узнать, наконец, всю правду об этих кошмарных событиях. Пишу эти слова и снова ощущаю специфическую шизофрению: я — поляк, а мой стыд за преступление в Едвабне — это польский стыд. При этом знаю, что, окажись сам тогда в Едвабне, был бы убит как еврей.

Так кто же, наконец, я, пишущий эти слова? Благодаря природе, я — человек, отвечающий перед другими людьми за то, что сделал и чего не сделал. Благодаря моему выбору, я — поляк и отвечаю перед всем миром за то зло, которое сотворили мои соотечественники. Делаю это осознанно, по наказу собственной совести.

Но одновременно пишу всё это как еврей, ощущающий глубокое братство с теми, кого убивали тогда как евреев. Именно исходя из этого должен заявить: тот, кто пытается вырвать преступление в Едвабне из контекста эпохи и построить на нём некое обобщение; тот, кто утверждает, что так

вели себя только поляки, и все поляки, — тот насаждает ложь такую же мерзкую, как и многолетнее враньё о преступлении в Едвабне.

...Пишу эти строки осторожно, взвешиваю слова, повторяя за Монтестье: «Благодаря природе, я — человек, благодаря случаю, я — француз». Так и я: благодаря случаю — поляк с еврейскими корнями. Почти всю мою семью поглотил Холокост, мои близкие могли погибнуть в Едвабне. Некоторые из них были коммунистами или родственниками коммунистов, некоторые были ремесленниками, торговцами, может, и раввинами. Но все были евреями. Своей вины перед теми погибшими не чувствую — чувствую ответственность. Не за то, что их убили, — этого предотвратить я не мог. А за то, что после смерти их убили второй раз, — по-человечески не похоронили, не оплакали, не раскрыли правду об этом позорном преступлении, но разрешили десятилетиями обманывать. И это уже моя вина. Не хватило воображения, времени, из-за своего оппортунизма и духовного лентяйства не задал себе некоторых вопросов, не искал ответов. Почему? Ведь принадлежал к тем, кто активно включился в раскрытие правды о преступлении в Катыни, добивался познания истины о сталинских процессах, о жертвах коммунистическою репрессивного аппарата. Почему же не искал правды об уничтоженных в Едвабне евреях? Быть может, подсознательно боялся её?

Польский сосед мог бы спасти одного из моих родственников от рук палачей, которые толкнули его в сарай. И действительно, таких польских соседей было много - лес польских деревьев на Аллее Праведников в Яд Вашем, мемориале Холокоста в Иерусалиме, густ.

Я чувствую ответственность и за этих людей, которые погибли, спасая евреев. Я чувствую вину, когда так часто читаю в польских и зарубежных газетах об убийцах, которые убивали евреев, и отмечаю глубокое молчание о тех, кто спас евреев. Разве убийцы заслуживают большего признания, чем праведники?

Польский архиепископ, президент Польши и раввин Варшавы почти в один голос сказали, что дань памяти жертвам Едвабне должен во истину послужить делу примирения поляков и евреев. Я больше ничего не хочу. Если этого не произойдёт, это будет и моя вина.

- Адам Михник. Поляки и евреи: насколько глубока вина, 17.3.2001.

Дискуссия о жертвах, свидетелях и преступниках, однако, не ограничивается Польшей. В Эстонии, например, это вылилось в чествование эстонских членов Легиона СС во время Второй мировой войны. После спорных обсуждений акт

переместили с кладбища в Лихуле в частный музей в Лагеди под Таллинном в 2005-ом году. Эстонская надпись гласит: «Эстонским мужчинам, которые воевали в 1940-1945 годах против большевизма и во имя восстановления независимости Эстонии». Как внутри, так и за пределами Латвии споры и напряженность продолжают окружать Латвийский легион, формирование немецкой Ваффен СС во время Второй мировой войны. Некоторые люди, присоединившиеся к Легиону, были мотивированы сильными антисоветскими настроениями, некоторые были просто вынуждены присоединиться, некоторые имели антисемитские взгляды и были причастны к Холокосту. День памяти латвийских легионеров - 16 марта. Теперь, когда легионеров в живых практически не осталось, латвийские и российские политики используют их, чтобы мобилизовать свою потенциальную аудиторию (учитывая, что избиратели в Латвии голосуют как правило по этническому признаку за «русские» и «латвийские» партии. 16 марта, день памяти, посвящённый латышским легионерам (в течение нескольких лет это был официальный день памяти, но в 2000-ом году он был исключён из списка национальных дней памяти). Прославляя легионеров, разные группы демонстрантов и активистов в действительности используют их истории для продвижения своих политических программ.

Fig. 245: Памятник эстонцам, боровшимся против большевизма в Лагеди
Фото: Йорг Хакманн

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Почему представление Гросса о резне в Едвабне встретило неприятие в некоторых частях польского общества?
2. Почему Адам Михник, редактор ведущей либеральной ежедневной газеты в Польше, критиковал Гросса?
3. Обсудите целевую направленность памятника в Лагеди против Второй мировой войны. Как здесь изображаются эстонцы?
4. Знаете ли вы о подобных противоречиях в других регионах Балтийского моря?
5. Обсудите возможные решения для преодоления конфликтов памяти, связанных со Второй мировой войной

Список литературы для дальнейшего чтения

1. Карстен Брюггеманн и Андрес Казекамп. *Политика истории и «война памятников» в Эстонии*. В: *Nationalities Papers* 36: 3 (2008). Стр. 425-448.

2. Йорг Хакманн. *От национальных жертв до транснациональных свидетелей? Перемены в праздновании Второй мировой войны в Центральной и Восточной Европе*. В: *Constellations* 16: 1 (2009). Стр. 167-181.
3. Марте Мишле. *Совершенное преступление: жертвы и преступники в норвежском Холокосте (Den største forbrytelsen: Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust)*. Осло, Гюльдендаль, 2014.
4. *Соседи отвечают: спор по поводу резни в Едвабне в Польше*. Издание Энтони Полонски и Джоанна Б. Михлич. Принстон, Нью-Джерси, издательство Принстонского университета, 2004.

4.18 Потребление алкоголя и меры по воздержанию

Йорг Хакманн, Джанет Лайдла, Виталия Касперавичюте, Анна Соренсен

Из послевоенной перспективы, начиная с 1945-го года история употребления алкоголя и борьбы с алкоголизмом, похоже, делит регион Балтийского моря на две разные части: страны Северной Европы сформировались в результате активной общественной пропаганды трезвости и ограничения потребления алкоголя, тогда как в социалистической Восточной Европе преобладали неограниченное потребление и даже частично политически мотивированное распространение алкоголя.

Однако если мы посмотрим на историю Прибалтики или даже Европы, мы увидим совершенно иную картину: фактически, производство водки из зерна стало источником дохода намного раньше, а спрос на спиртные напитки вырос с урбанизацией.

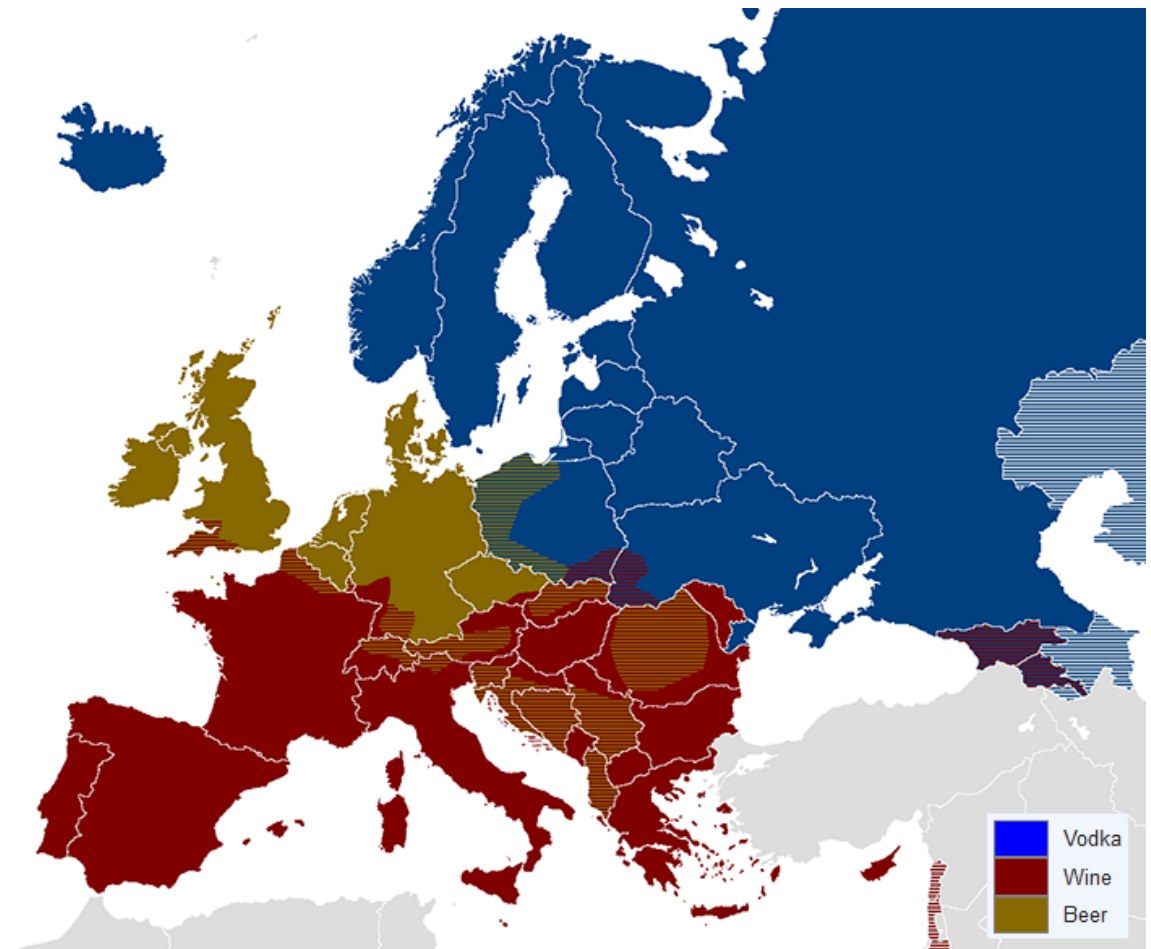

Fig. 246: Карта алкогольных поясов Европы

Источник: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Alcohol_belt.PNG

Продовольственные кризисы начала XIX века, а также движение за воздержание в Северной Америке (вспомните описание Алексис де Токвиль) способствовали популяризации идеи об отказе от спиртного. Главными героями этого движения были в основном священнослужители — как протестантские, так и католические, а позже и православные. В качестве соответствующей формы движения были предложены добровольные ассоциации, устав которых был скопирован с американских моделей. Поначалу для создания подобных ассоциаций заручались поддержкой королей и царей, но уже со второй половины XIX века широкие социальные массы стимулировали вторую, более радикальную волну трезвого образа жизни, которая в Северной Европе поддерживалась Добрыми тамплиерами (IOGT).

Fig. 247: Плакат датского IOGT, около 1910-го года

Текст гласит: «Никогда не пей алкогольные напитки. Стань абсолютным трезвенником, потому что воздержание ведет к порядку и процветанию, выпивка же — к нищете и страданиям.»

Источник: IOGT Дания

В 1858-ом году литовский епископ Мотеюс Валанчюс инициировал движение воздержания, основанное на аналогичных движениях в других католических регионах (например, в Силезии). Всего за несколько лет более 80% католиков в епархии принадлежали к этим обществам трезвенников. Литовцы перестали пить водку, фермы стали богаче, семьи — крепче, люди — более образованными.

Шведы, вероятно, были самыми радикальными в борьбе со злоупотреблением алкоголем, хотя только финны ввели полный запрет на него на несколько лет после Первой мировой войны. Запрет в Финляндии однако потерпел крах. «Финский мост» называли в народе незаконное перемещение алкоголя из Эстонии в Финляндию в 1920-ых годах во время запрета в Финляндии. Газеты и журналы пестрели карикатурами на эту тему.

Fig. 248: Финский мост

Надпись на открытке гласит: «Дух катится к трезвой Финляндии — посылая выпивку нашим братьям»

Фото: Salapiirituse vedajad Soome lahe jääl. Eesti Ajaloomuuseum, AM_ 4892: 3 F 5087, Eesti Ajaloomuuseum SA, <http://www.muis.ee/museaalview/2035762>

«Финский мост» был известным лозунгом эстонского государственного строительства. Это подразумевало, что эстонцы должны следовать модели культурно и политически более продвинутых финнов. Во время запрета в Финляндии была организована крупная контрабанда алкоголя с территории Эстонии.

Ситуация в других странах сталкивалась с аналогичными препятствиями: попытки ограничить потребление алкоголя рождали мощный отпор. Студенческая жизнь и пьянки шли рука об руку. Однако в 1920-ых годах движение за трезвость среди студентов Тартуского университета было достаточно влиятельным, чтобы запретить употребление алкоголя на официальных мероприятиях Союза студентов. Более стойкими по отношению к критике и запретам оказались студенческие организации, хотя были члены движения трезвости, которые буквально считали и докладывали о каждой бутылке пива, доставленной в различные студенческие братства.

Fig. 249: Студенты университета
Музей Тартуского университета, ÜAM F 345: 23 F, <http://www.muis.ee/museaalview/3403130>

Один из участников движения за трезвость, Карл Парек, следил за мужскими студенческими организациями, чтобы выяснить, сколько они потребляли алкоголя, и написал диссертацию бакалавра на эту тему.

Student Organisation	Crates per day	Crates per month	Cost per month	No of members	Liters of beer per member
Estonian Student Society	4.5	135	540 kr	c. 300	4l
Fraternity Fraternitas Estica	1.5	45	160 kr	84	5.3 l

Fraternity Sakala	2.5	75	300 kr	52	14.4 l
Fraternity Ugala	2	60	240 kr	78	7.7 l
Fraternity Vironia	4	120	480kr	93	12.9 l

■ Tab. 4: Употребление алкоголя эстонскими студентами (1930) по Карлу Пареку
Mõned pilgud intiim-organisatsioonide tegevustesse kehalise kasvatuse seisukohalt, Tartu 1931

Дисбаланс между пьянством и трезвостью может носить весьма политический характер. Неудачная борьба «минерального секретаря» Горбачева против алкоголизма оказала непреднамеренную поддержку, например, движениям за независимость Балтии.

Сегодня некоторые члены неоязыческого движения в Литве призывают своих членов отказаться от любого вида алкоголя. Они отвергают место алкоголя в традиционной литовской культуре, что приводит к разногласиям среди членов языческой общины. Члены этого ордена пытаются исключить традицию питья пива и мёдов из языческих ритуалов.

Фрагмент из Иоганна Генриха Чокке. *Die Brannteweinpest. Eine Trauergeschichte zur Warnung und Lehre für Reich und Arm, Alt und Jung* (Духи чумы. Печальная история как предупреждение и совет для богатых и бедных, старых и молодых). Арау 1837.

Швейцарский писатель Чокке предлагает в своём полуфантастическом тексте, в котором освещаются дурные последствия алкоголизма, создать как противодействие этому — ассоциации трезвенников и в качестве примера приводит устав такого общества, который можно было бы напрямую перевести из художественной литературы в реальность. Это не удивительно, если учесть, что Чокке последовал совету американского преподобного Роберта Байрда, который — не без успеха — пытался в те годы - убедить королей и регион Балтийского моря, в том числе русского царя, создать национальные общества трезвого образа жизни. Фрагменты или даже целые книги Байрда и Чокке были переведены на многие языки Балтийского региона, в Эстонии Ф. Кройцвальд адаптировал Чокке для мира эстонских крестьян.

Устав Общества трезвого образа жизни

Сейчас мы обсудили устав нового общества. Он прост. Я составил его - с некоторыми изменениями, которые мы посчитали целесообразными — на основе устава, найденного в Америке и Англии. Вот он:

Мы, нижеподписавшиеся, извлекли уроки из различных несчастных случаев и несчастий и теперь убеждены, что преступление пьянства является одним из самых отвратительных пороков перед Богом и человеком; что оно портит тело и душу; вызывает праздность и похоть, бедность, раздоры и ссоры; и даже провоцирует серьезные преступления: - Мы торжественно заявляем об объединении в христианском союзе трезвого образа жизни и обязуемся пред лицом Божиим и в присутствии наших собратьев добросовестно соблюдать следующие обеты:

‘Статья I. Мы заявляем и обязуемся с этого дня не пить спиртные напитки любого рода; и не позволять жене и детям принимать их; не отдавать их тем, кто находится под нашим командованием, в нашей службе или на работе; ни торговать ними, ни продавать их; а наоборот, постараемся побудить наших друзей и знакомых полностью отказаться от этого ядовитого напитка.’

‘Статья II. С сегодняшнего дня мы заявляем и обязуемся не поддерживать компанию известных пьяниц, будь то в общественных или других местах, и немедленно покинуть любое место, где из-за злоупотребления вином, пивом или спиртными напитками человек потерял возможность пользоваться своим рассудком, предоставленную ему Богом.’

‘Статья III. Мы заявляем и обещаем, что предоставим Христианскому союзу за трезвый образ жизни право исключать из сообщества любого из нас, кто не выполняет вышеуказанное обещание, а также порицать поведение таких людей на наших публичных собраниях.’

‘Статья IV. Публичное собрание Общества проводится один раз в год, где Президент и Секретарь вместе с отобранным комитетом из девяти членов, избранных для представления дел Союза, должны подробно доложить о прогрессе этой христианской ассоциации.’

‘Статья V. Любой желающий присоединиться к Обществу может сделать это в любое время, указав свое имя Президенту или Секретарю.’

Государственный запрет на потребление алкоголя был широко распространённым требованием глобальных движений за трезвый образ жизни с конца XIX века. Наиболее известный случай — США, где запрет действовал с 1920-го до 1933-го года, но помимо этого он был введён и в Финляндии и Норвегии, а также в России после начала Первой мировой войны. Однако все эти законы о запрете не сработали. В Швеции референдум о запрете провалился в 1922-ом году, но государственная монополия на продажу алкоголя сохранилась вплоть до сегодняшнего дня.

Fig. 250: Плакат времён шведского референдума 1922-го года о запрете алкоголя
Источник: Шведская королевская библиотека, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Avl%C3%B6ningsafton_-_R%C3%B6sta_ja!_1922.jpg

Одной из социальных проблем, связанных с трезвым образом жизни, была насущная потребность в создании благоприятной атмосферы для общения без употребления алкоголя. С этой целью общества за здоровый образ жизни предлагали своим членам культурные программы, экскурсии, чайные комнаты, библиотеки и т. д.

 Fig. 251: Хор Общества за трезвый образ жизни в Валге (Эстония), 1911
Valga Karskuse Seltsi laulukoor, VaM F 1680:1
Источник: музей Валга, <http://www.muis.ee/museaalview/1629939>

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Обсудите точность и актуальность отдельных «алкогольных поясов» на карте.
2. Как вы думаете, существует ли общее отношение к употреблению алкоголя в регионе Балтийского моря?
3. Почему люди собирались в антиалкогольные ассоциации?
4. Был ли запрет успешным с исторической точки зрения?
5. Каково отношение к алкоголю в вашей стране сегодня? Как это изменилось на протяжении истории?
6. Движение за трезвый образ жизни рассматривается иногда как школа демократии. Каким образом, по вашему мнению, оно может сыграть такую роль?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. Сидсель Эриксен. «Пьяные датчане и трезвые шведы? Религиозное возрождение и движения по умеренному потреблению алкоголя как ключи к датской и шведской народной культуре». В: *Language and the Construction of Class Identities: The Struggle for Discursive Power in Social Organisation: Scandinavia and Germany after 1800*. Под ред. Бо Стрэт. Гетеборг: кафедра истории, Гетеборгский университет, 1990. Стр. 55-94.
2. Виллем Эрниц. *Движение за трезвый образ жизни в Эстонии (The abstinence movement in Estonia)*. Тарту 1927
3. Марк Лоуренс Шрад. «Транснациональное общество умеренного потребления алкоголя». В: *Transnational Communities: Shaping Global Economic Governance* Издание Мари-Лор Джелич и Сигрид Как. Кембридж, издательство Кембриджского университета, 2010 Стр. 255-280.
4. Марк Лоуренс Шрад. Водочная политика: алкоголь, самодержавие и тайная история российского государства. (*Vodka Politics: Alcohol, Autocracy, and the Secret History of the Russian State.*) Нью-Йорк, издательство Оксфордского университета, 2014.
5. Ирма Сулкунен. История финского движения за трезвый образ жизни: отказ от алкоголя как гражданская религия (междисциплинарные исследования употребления алкоголя, наркотиков и злоупотребления (*History of the Finnish temperance movement: Temperance as a civic religion (Interdisciplinary studies in alcohol and drug use and abuse 3)*). Льюистон, Эдвин Меллен, 1990.

4.19 Май 1945-го: Освобождение или Оккупация?

Малгожата Домбровска и Анна Соренсен

Редакция: *Кристиан Плетцинг*

Вторая мировая война охватила практически все страны региона Балтийского моря. Европа была основным полем битвы, а многие страны Балтийского региона были полями сражений. Первыми странами в Балтийском регионе, вовлечённые в войну, были Польша и Германия, но со временем к ним присовокупилась все остальные, за исключением Швеции, которая оставалась нейтральной. В 1944-ом году Третий Рейх ослабел, поскольку союзные войска выигрывали битву за битвой, и все признаки указывали на поражение Германии. 30-го апреля 1945-го года во время битвы за Берлин покончил с собой Гитлер. 7-го мая в Реймсе была подписана безоговорочная капитуляция, а на следующий день немецкие войска сдались в Берлине. День Победы в Европе был установлен поздно вечером 8-го мая, но, по московскому времени Советский Союз и регионы под его влиянием установили День Победы 9-го мая. Различия между союзниками Второй мировой войны стали очевидны ещё до выбора дня капитуляции Германии.

Западная Европа пережила нацистскую оккупацию, а Восточной Европе выпала участь столкнуться сразу с двумя — нацистской и советской. Согласно известной речи Уинстона Черчилля в марте 1946-го года, после Второй мировой войны Европа была разделена железным занавесом на две части. Хотя для Западной Европы май 1945-го года может казаться освобождением, для стран, покорённых Советским Союзом, это отнюдь не единственно возможное толкование. Торжества в отдельных странах определялись тем, на какой стороне железного занавеса они находились. В странах, зависимых от СССР, отмечалась дата 9-ое мая, в то время как в других это обычно было 8-ое мая. Празднование Дня Победы воспринималось в некоторых странах как форма порабощения.

Пять стран Балтийского региона находились в Восточном блоке под властью Советского Союза. Эстония, Латвия и Литва были оккупированы Советской Россией в соответствии с Пактом Риббентропа-Молотова с 1940-го года до нападения Германии в 1941-ом году. После победы над нацистской оккупацией эти три страны оставались частью Советского Союза (хотя в советском нарративе Прибалтийские государства добровольно присоединились к СССР). Польша и Германская Демократическая Республика (ГДР — Восточная Германия) оставались под защитой Советского Союза как сателлитные

республики. Швеция и Финляндия не подчинялись советской власти и официально оставались в новом разделении Европы нейтральными, в то время как Западная Германия, Норвегия и Дания присоединились к западному миру и стали членами НАТО. За исключением скандинавских стран, освобождение в 1945-ом году оставалось спорным вопросом.

Железный занавес

Страны победившей коалиции не были сплоченной командой. После победы над Германией начались конфликты с новым разделом Европы, и очень скоро эти конфликты стали непреодолимыми. Союзники и Советская Россия упражнялись в демонстрации силы и дипломатического красноречия друг перед другом, стремясь поддерживать хрупкий альянс. Именно Уинстон Черчилль впервые использовал термин «железный занавес» в связи с послевоенной ситуацией в Европе. Его речь в Вестминстерском колледже в Фултоне (5-го марта 1946-го года) стала символическим началом холодной войны и разделения Европы на две враждебные стороны.

От Штеттина на Балтике до Триеста на Адриатике на континент опустился железный занавес. По ту сторону занавеса все столицы древних государств Центральной и Восточной Европы - Варшава, Берлин, Прага, Вена, Будапешт, Белград, Бухарест, София. Все эти знаменитые города и население в их районах оказались в пределах того, что я называю советской сферой, все они в той или иной форме подчиняются не только советскому влиянию, но и значительному и всё возрастающему контролю Москвы. Только Афины с их бессмертной славой могут свободно определять свое будущее на выборах с участием британских, американских и французских наблюдателей. Польское правительство, находящееся под господством русских, поощряется к огромным и несправедливым посягательствам на Германию, что ведёт к массовым изгнаниям миллионов немцев в прискорбных и невиданных масштабах. Коммунистические партии, которые были весьма малочисленны во всех этих государствах Восточной Европы, достигли исключительной силы, намного превосходящей их численность, и всюду стремятся установить тоталитарный контроль. Почти все эти страны управляются полицейскими правительствами, и по сей день, за исключением Чехословакии, в них нет подлинной демократии. [...] Какие бы выводы ни делать из этих фактов, - а всё это факты, - это будет явно не та освобождённая Европа, за которую мы сражались. И не Европа, обладающая необходимыми предпосылками для создания прочного мира.

- Страница в интернете Международного Черчилльского Общества <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/>

Польша

После 1945-го года Польша принадлежала к советской сфере влияния и, как и в остальной части восточного блока, праздновала День Победы 9-го мая. По всей стране организовывались государственные праздники в сочетании с военными парадами и официальными речами. До 1950-го года это был также государственный праздник. После падения железного занавеса в 1989-1990-ых годах государственные торжества в честь праздника больше не проводились, но некоторые города (в основном расположенные вблизи от воинских частей) продолжили традицию празднования этого дня. По случаю 70-й годовщины окончания войны по предложению президента Института национальной памяти — Лукаша Каминского — 24 апреля 2015-го года Нижняя палата парламента Республики Польша приняла закон, согласно которому Национальный день Победы отмечается 8-го мая, одновременно отменяя Национальный День Победы и Освобождения, отмечаемый 9-го мая.

Национальный день Победы и Независимости указом от 8-го мая 1945-го года:

Статья 1. В ознаменование дня победы польской нации и её великих союзников над германским захватчиком, демократии - над нацизмом и фашизмом, свободы и справедливости - над рабством и насилием - 9 мая, как день прекращения военных действий, будет национальным Праздником Победы и Независимости.

Национальный день Победы, отмечаемый 8-го мая, 24 апреля 2015-го года

Статья 1. В ознаменование победы над нацистской Германией 8-ое мая объявляется Национальным днём победы.

Статья 2. Национальный День Победы является государственным праздником.

Статья 3. Национальный день победы и независимости, установленный 9-го мая, отменяется.

Обоснование изменения названий улиц, приуроченных к 9-му мая, со страниц Института национальной памяти

В Советском Союзе и в порабощённых странах 9-ое мая отмечалось как День Победы. Цель этих торжеств (в том числе и в современной России) — поддержка и продолжение сталинского исторического нарратива, основанного на пропагандистских фальсификациях, согласно которым

Красная Армия несла свободу и независимость всем европейским народам. В Польше под властью Сталина, навязанной коммунистами, 9-го мая был провозглашён Национальным праздником Победы и Независимости. Способствование таким интерпретациям тоталитарного периода порабощения несовместимо с уважением к жертвам коммунизма и к традиции польской борьбы за свободу и независимость в XX веке. После восстановления независимости Польша перестала праздновать этот день, присоединившись к празднованию годовщины капитуляции Германии 8-го мая 1945-го года. Это — возможность отдать должное вкладу Польши в разгром немецкого рейха во Второй мировой войне.

- С веб-страницы Института Национальной Памяти, которую можно найти по адресу <https://ipn.gov.pl/pl/upamietnianie/dekomunizacja/zmiany-nazw-ulic/nazwy-ulic/nazwy-do-zmiany/36808,ul-9-Maja-1945-r.html>

Baltic States

Литва, Латвия и Эстония были оккупированы Советской Россией с 1940-го года на основе соглашения между СССР и Третьим рейхом, секретного приложения к протоколу пакта Молотова-Риббентропа.

Fig. 252: Музей оккупации, Таллинн, Эстония

Фото: ZeekLTK, Public Domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tallinn_Museum_of_Occupation.jpg

После нападения Германии на Россию страны Балтии были оккупированы Германией. Когда СССР присоединился к союзникам, солдаты Красной Армии освободили эти страны от немецкой оккупации. Несмотря на отсутствие

законных оснований для пребывания, советская армия не покидала территорию до 1990-го года и незаконно оккупировала страны Балтии в соответствии с вышеупомянутым протоколом. Международная ситуация в странах Балтии оставалась нерешённой. Некоторые страны не признавали включение стран Балтии в состав СССР, в то время как другие принимали это враждебное поглощение.

Декларация исполняющего обязанности государственного секретаря Соединенных Штатов Америки, почтенного Самнера Уэллеса, от 23-го июля 1940-го года.

В июне 1940-го года, когда Советский Союз начал оккупацию трёх прибалтийских стран, государственный секретарь США выступил с заявлением об отказе признать их насильственное присоединение в качестве советских республик.

- В сотрудничестве - Национальный архив США (Джон Хайдн, Вахур Мэйд, Дэвид Дж. Смит. *Балтийский вопрос во время холодной войны*. Routledge, 2008. Стр. 209), Public Domain.

Appeal and Lord Nicholas Bethell – A Place to Stand by Anna Ferens. <https://www.youtube.com/watch?v=zFSpEFnuG3s> movie: Baltic

23-го августа 1979-го года, к 40-летию пакта Молотова-Риббентропа, который стал основой для советской оккупации стран Балтии с 1940-го года, 45 граждан Эстонии, Латвии и Литвы написали открытое письмо в ООН, Советский Союз, Восточную и Западную Германию, а также страны, подписавшие Атлантическую хартию. Основной целью обращения было публичное раскрытие пакта и его секретных протоколов и восстановление независимости стран Балтии. Обращению пришлось долго ждать, и в конце концов на него ответил один только Европейский парламент. Решение было принято 13-го января 1983-го года в поддержку требований подписавших обращение.

Статья о премьер-министре Швеции Фредрике Рейнфельдте, извиняющимся перед шведскими соседями, под названием «Швеция в долгу перед странами Балтии: Рейнфельдт», 16 августа 2011 года.

У Швеции имеется к своим балтийским соседям «долг чести» за то, что они закрывали глаза на послевоенную советскую оккупацию, заявил премьер-министр Швеции Фредрик Рейнфельдт своим прибалтийским коллегам в понедельник. Во время церемонии в Стокгольме, на которой присутствовали премьер-министры Эстонии, Литвы и Латвии, Рейнфельдт говорил о «тёмном моменте» в истории своей страны. «Швеция была одной

из первых стран, признавших советскую оккупацию стран Балтии» в 1944-ом году, сказал он на праздновании 20-й годовщины независимости трёх стран. В 1945-ом году Стокгольм выдал Советскому Союзу около 170 военных из стран Балтии, которые бежали от Красной Армии и нашли убежище в Швеции. «Выдача прибалтов - мрачный момент во внешней политике Швеции», - сказал Рейнфельдт. Он сказал, что Швеция долгое время отрицала своих балтийских соседей и призвал к дальнейшему укреплению отношений после независимости. «Швеция на протяжении многих десятилетий не признавала страдания стран Балтии», - сказал консервативный премьер. «Я держу в руках использовавшийся в Швеции в 1980-х годах учебник. В нём даже не упоминается судьба Эстонии, Латвии и Литвы после Второй мировой войны. Ни единым словом. Сложно найти хоть какую-нибудь ссылку на то, что страны Балтии когда-либо существовали. Такова была реальность, когда я ходил в школу», - сказал 46-летний лидер. - «У Швеции перед народами Эстонии, Латвии и Литвы — долг чести. Мы должны перед самими собой — и перед народами стран Балтии — помнить прошлое, но вместе строить единое будущее», - добавил он. Премьер-министр Эстонии Андрус Ансип, премьер-министр Латвии Валдис Домбровскис и глава правительства Литвы Андриус Кубилюс поблагодарили Швецию за помощь, оказанную странам Балтии после восстановления их независимости. Речь Рейнфельдта вызвала неоднозначную реакцию среди прибалтов в толпе. «Ему легко это сегодня говорить, потому что его партия не была у власти в то время», - говорит Лехте Слунге, которая бежала из Эстонии с родителями в 1944-ом году, Как рассказал AFP, глава эстонской школы в Стокгольме Яан Сейм заявил, что «реальная политика была тем, чем руководствовались шведские власти в то время». «Это была маленькая страна, которая хотела быть нейтральной и имела огромного соседа на востоке и это представляло собой огромную угрозу». «Я был более разочарован тем фактом, что в 1970-ых и 1980-ых годах балтийские народы просто не существовали более в шведской психике. Для них это был Советский Союз, и больше ничего», - сказал Сейм, эстонец по происхождению из Швеции. Церемония прошла в понедельник на площади в Стокгольме, где в 1990-ом и 1991-ом годах были проведены десятки митингов, известных как «собрания по понедельникам» в поддержку стран Балтии в борьбе за независимость. В 1989-ом году три государства организовали человеческую цепь, в которой против советской власти объединились два миллиона человек, связав столицы Балтии воедино. Этот

протест стал важной вехой и инициировал череду других, что в конечном итоге увенчалось независимостью трёх стран в 1991-ом году.

- Источник: <https://www.thelocal.se/20110816/35570>

Россия

После падения железного занавеса и восстановления независимости стран Восточного блока некоторые из них решили переписать свою собственную историю. Исторический нарратив стал независимым от России и часто фокусировался на вопросах, которые ранее были опущены, то есть неблагоприятны для России. Иногда эти изменения влекли за собой преобразования в политике, культуре и историческом образовании. Российские официальные лица иногда обвиняют Соединенные Штаты и другие западные страны в приуменьшении огромного вклада Советского Союза в победу союзников, а президент Владимир Путин в своих выступлениях 9-го мая традиционно уделяет огромное внимание роли Советского Союза.

Части статьи «Радио Свободная Европа» о праздновании Дня Победы в России в отсутствие западноевропейских лидеров: «Путин выступил на параде на Красной площади», Последнее обновление: 9 мая 2018 г

„[...] Путин также подчеркнул, что, как он утверждал, были попытки «переписать и исказить историю и отрицать» подвиг людей, которые спасли Европу и мир от рабства, истребления и ужасов Холокоста. Он добавил: «Мы всегда будем гордиться тем, что советские люди не сдавались и не гибли перед жестоким врагом, когда некоторые государства предпочитали позор капитуляции». «Это если угодно — вызов России миру и демонстрация того, что попытки Запада игнорировать Россию не сработают, что Россия сильна и у неё есть сильные друзья», - сказал он. [...] Решение многих западных лидеров не принимать участия было представлено в российских государственных СМИ как попытка умалить роль России в победе и «подорвать величие России», сказал Фельгенгауэр. [...] Джилл Догерти, эксперт по России в Центре Уилсона и бывший глава московского бюро CNN, сказала, что социальные сети и телепередачи свидетельствуют о том, что многие простые россияне чувствуют себя оскорблёнными из-за отсутствия западных лидеров на праздновании. Они считают, что это победа, которую в первую очередь россияне одержали своей смертью, и поэтому они возмущены тем, что её не отмечают другие союзные народы, сказала она. «Есть чувство оскорбления и гнева», - продолжила она. «К сожалению, это очень сильно влияет на те настроения,

которые сейчас царят в Москве, и речь идёт именно об этом - оскорбление со стороны Запада, ощущение, что Запад снова стал врагом».

По её словам, Вторая мировая война чрезвычайно важна для россиян и вызывает у них сильные эмоции. Более 26 миллионов человек в бывшем Советском Союзе погибли во время Второй мировой войны, известной в России как Великая Отечественная война. По данным Министерства обороны России, тела четырёх миллионов российских солдат так и не были найдены. Группы добровольцев, оснащённые металлоискателями, прочёсывают леса вдоль бывшего Восточного фронта, на предмет человеческих останков, особенно вокруг Санкт-Петербурга, где проходили одни из самых кровавых сражений XX века. Семь десятилетий спустя земля всё ещё усеяна остатками прошлого военного времени России, кости тех, кто пал, иногда были покрыты лишь тонким слоем земли. [...] Украина также празднует День Победы в субботу во главе с президентом Петром Порошенко в Киеве. Пророссийские сепаратисты в Донецке, на востоке Украины и в Севастополе, в Крыму, планировали провести собственные военные парады. Другие европейские страны и США отметили 70-летие Победы союзников в Европе в пятницу[...]"

- Источник: RadioFreeEurope, по адресу: <https://www.rferl.org/a/russia-marks-end-of-world-war-ii-with-military-parade-on-red-square/29216745.html>

Официальное интервью с Президентом России Владимиром Путиным ко Дню Победы 9-го мая 2015-го года

Ведущий программы «Вести в субботу» на телеканале «Россия» Сергей Брилев: Господин Президент, вы видели всех, кого надеялись увидеть сегодня на параде?

Президент России Владимир Путин: Вы имеете в виду гостей или вообще всех, кто пришёл на парад?

Сергей Брилев: Давайте начнем с гостей. В какой-то момент мы ожидали, что американцы и европейцы приедут, но они этого так и не сделали. Вас это разочаровало?

В.В.Путин: Нет. Меня радует, что во всём мире люди празднуют День Победы над нацизмом. Я думаю, что независимо от того, где люди празднуют, если это настоящий праздник для них, это уже хорошо. На приёме в Кремле сегодня были ветераны из США и Великобритании. Они подошли и сказали очень тёплые и дружеские слова. Это были люди, которые принимали участие в северных походах, высадке в Нормандии и в боевых действиях в

Европе. Все, кого мы хотели видеть, были здесь, ну, а самое главное — чтобы люди понимали, что борьба с нацизмом была очень важной, и победа над нацизмом — это очень важная веха в истории человечества»

Что касается того, что мы видели сегодня, я хочу сказать, что мы видели много счастливых лиц, лиц наших сограждан, и это главное. Мы считаем 9-ое мая нашим великим праздником, возможно, самой важной датой в истории нашей страны.

Наконец, сегодня вы увидели это событие, публичное мероприятие под названием «Бессмертный полк». Люди несли портреты своих близких, своих отцов, матерей, дедушек, прадедушек. Люди несли эти портреты по Красной площади. [...]

- С официальной страницы в интернете Президента России, извлекается из: <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/interviews/49454>

Германия

После Второй мировой войны побеждённая Германия была разделена на две страны: Федеративная Республика Германия (Западная Германия), которая стала демократией в Западном блоке, и Германская Демократическая Республика (ГДР), которая была интегрирована в Варшавском договоре под советским господством. Таким образом, существовали два сильно отличавшиеся друг от друга немецких нарратива касательно периода начиная с мая 1945-го года через времена холодной войны и до падения Берлинской стены в 1989-го году и воссоединения в 1990-ом году. В ГДР день поминовения соответствовал послевоенным повествованиям в других коммунистических государствах Европы, где СССР был описан как освободитель от репрессивных и несправедливых режимов. В обеих странах традиция 1920-ых годов после Первой мировой войны была преобразована. В веймарскую эпоху Volkstrauertag (Народный день траура) был внедрён как способ помнить и чтить память погибших солдат и их семей, а также выступать за солидарность, примирение и дружбу между народами. Дата этого памятного дня была возложена на первое воскресенье (позже второе) Великого поста. После прихода нацистов к власти в 1933-ем году национальное праздничное законодательство создало Heldengedenktag (День Памяти Героев) и сместило акцент с памяти о погибших на поклонение героям, включая демонстрацию «власти и воли для защиты Третьего Рейха». Не нужно было больше вывешивать флаги приспущенными наполовину, христианские элементы и символы убирались, а торжества превращались в массовые пропагандистские шоу нацистов. С 1939-го года это

происходило 16-го марта. После Второй мировой войны Volkstrauertag был вновь введён в Западной Германии, но чтобы чётко дистанцироваться от нацистских традиций, дата была перенесена с начала на конец литургического года (воскресенье, ближайшее к 16-му ноября), и сфера применения была расширена и на людей, которые пали жертвой насилия репрессивного режима, а не только для жертв войны. В ГДР проводилась «Мемориальная церемония жертв фашизма» (Gedenkstunden für die Opfer des Faschismus). Тем не менее, на официальных празднованиях не уделялось никакого внимания немецким солдатам и гражданским лицам, которые погибли на войне. Жертвами фашизма считались евреи и социалисты / коммунисты, а погибшие герои были из советских военных. После воссоединения Германии новая столица - Берлин - стала ареной центральных мемориальных церемоний Volkstrauertag, которые следуют прежним западногерманским традициям. Цель дня определялась как способ выражения скорби, и размышлений, а также защиты мира и согласия. В Западной Германии 8-ое мая 1945-го года долгое время считался днём поражения, краха и морального банкротства. Лишь в 1980-ых годах западногерманская культура памяти начала меняться, так что 8-ое мая также было признано «Днём освобождения». Получившая высокое признание речь Федерального президента Рихарда фон Вайцзеккера 8-го мая 1985-го года внесла большой вклад в этот процесс. До сегодняшнего дня, по случаю празднования Второй мировой войны, в Германии продолжаются дискуссии о том, как различать между немецкими преступниками и жертвами Германии.

Das Totengedenken (память о погибших) - официальный немецкий текст, к которому по традиции прибегают в *Народный день траура*. Со временем он изменился и включает в себя теперь большее количество категорий жертв. Текст зачитывает федеральный президент в Бундестаге. Это его текущая версия.

Сегодня мы чтим память жертв насилия и войны, детей, женщин и мужчин всех этнических групп.

Мы чтим память солдат, погибших в мировых войнах, людей, тех, кто погиб в результате военных событий или впоследствии: во время тюремного заключения, перемещённых лиц или беженцев.

Мы чтим память тех, кого преследовали и убивали за их расовую и этническую принадлежность, за принадлежность к меньшинству, или потому что они считались недостойными жить из-за болезни или инвалидности.

Мы чтим память тех, кто умер, потому что сопротивлялся тирании, и тех, кто встретил смерть, потому что защищал свою веру или свои убеждения.

Мы скорбим о жертвах сегодняшних войн и гражданских войн, жертвах терроризма и политических преследований, солдатах германских вооруженных сил и других подразделений, погибших в ходе миссий за рубежом.

Сегодня мы также чтим память тех, кто стал жертвой ненависти и насилия по отношению к иностранцам и слабым.

Мы скорбим вместе со всеми, кто скорбит о погибших, и разделяем их боль.

Но пока мы живы, мы полны надежды на примирение между людьми и этническими группами, и мы несём ответственность за обеспечение мира между людьми как дома, так и во всём мире.

- Источник: <http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Berichte/DE/Frank-Walter-Steinmeier/2017/11/171119-Volkstrauertag.html>

Оппозиция Народному дню памяти

Примеры антифашистской агитации против Дня памяти. Из «Упразднить Народный день памяти!», листовка *Антифашистской инициативы Гота*, 2014. Аргументы ссылаются на текущие немецкие дискуссии о том, кто был жертвами а кто преступниками (*Жертвы против преступников*) в нацистскую эпоху.

Fig. 253: «Упразднить Народный день памяти!»
 листовка Антифашистской инициативы Гота, 2014
 Источник: <https://de.indymedia.org/2012/11/337534.shtml>

Выступление президента Рихарда фон Вайцзеккера на церемонии празднования 40-й годовщины окончания войны в Европе и национал-социалистической тирании 8-го мая 1985-го года в Бундестаге.

[...] Но, всё же, с каждым днём нам становилось всё яснее, и об этом мы все вместе должны сегодня заявить, что 8 мая было днём освобождения. Этот день освободил всех нас от человеконенавистнической системы национал-социалистской тирании. Однако, несмотря на освобождение, никто не забудет, сколь тяжелые страдания только начинались с того дня или ещё предстояли для многих людей после 8 мая. Но нам нельзя считать конец войны причиной, обусловившей бегство, изгнание, неволю. Причиной является скорее начало войны и начало той тирании, которая привела к войне. Мы не должны рассматривать 8 мая 1945 года в отрыве от 30 января 1933 года. У нас действительно нет оснований быть сегодня среди тех, кто празднует победу. Но у нас есть все основания считать 8 мая 1945 года

конечным пунктом ложного пути германской истории, зародившим надежду на лучшее будущее.

- Источник: www.bundespraesident.de/SharedDocs/Downloads/DE/Reden/2015/02/150202-RvW-Rede-8-Mai-1985-englisch.pdf?__blob=publicationFile

Дания

Дания была оккупирована Германией 9-го апреля 1940-го года. В течение первых трёх лет оккупации датское правительство сотрудничало с оккупационной властью нацистов (правительство протектората). После восстаний в августе 1943-го года правительство подало в отставку, и возникло усиливающееся движение сопротивления, проводящее диверсии и антинацистскую пропаганду. В ночь на 4-ое мая 1945-го года немецкие войска в Голландии, на северо-западе Германии и в Дании сдались британским войскам, а с 5-го мая в 8 часов утра Дания была официально освобождена. За одним исключением: остров Борнхольм, расположенный в Балтийском море, был оккупирован советскими войсками, которые не покидали его до 5-го апреля 1946-го года. Геостратегическое положение острова в сочетании с возрастающей напряжённостью между союзными войсками затрудняло принятие решения в 1945-ом году. Вскоре после войны Дания была признана союзным партнёром и вступила в ООН, а затем в НАТО. В Дании освобождение празднуется 5-го мая речами, шествиями и церемонией возложения венков к мемориалам, особенно в честь борцов сопротивления, которые погибли во время оккупации. Ночь на 4-ое мая некоторые люди отмечают тем, что ставят свечи на подоконники, напоминая тем самым о снятии затемняющих штор, которые были обязательны во время войны. Начиная с 1945-го года велось много дискуссий с участием политиков, историков и широкой общественности о роли Дании во время Второй мировой войны, и это до сих пор остаётся одним из самых противоречивых вопросов в истории Дании. Ключевыми моментами было то, было ли это правильным решением сотрудничать с нацистскими оккупантами; предметом споров являются также весомость и масштаб движения сопротивления.

Мемориальный парк Риванген

Летом 1945-го года в Ривангене, к северу от Копенгагена, был создан мемориальный парк, посвящённый памяти погибших бойцов сопротивления. Во время оккупации немецкие войска захватили этот военный район и его казармы, а часть полигона была превращена в место казни и захоронения датских участников сопротивления. Каждый год 4-го и 5-го мая отмечается

освобождение, 29-го августа – прекращение сотрудничества с нацистской оккупационной властью, 30 сентября - спасение датских евреев в 1943-ем году, а канун Рождества сопровождается речами, песнями, свечами и цветами на могилах. Захваченных в плен бойцов сопротивления, которые были привязаны к деревянным столбам, расстреливали из винтовок. Сегодня это место является одним из памятников в Ривангене, оно снабжено мемориальной доски со стихами датского автора и пастора Кая Мунка (1898-1944), который сам был убит гестапо. Надпись на доске гласит: «Мальчики, вы, павшие мальчики, вы зажгли для Дании - в мрачной темени - сияющее зарево».

Премьер-министр Андерс Фог Расмуссен: речь 29-го августа 2003-го года

В ознаменование 60-й годовщины окончания совместного правительства премьер-министр Дании Андерс Фог Расмуссен из либеральной партии Venstre выступил с речью, вызвавшей интенсивные дискуссии, потому что он критиковал датских политиков за моральное предательство во время Второй мировой войны. Он использовал этот аргумент для защиты внешней политики активистов и участия датских военных в войне в Ираке, которая началась 20-го марта 2003-го года.

Дамы и господа,

29-ое августа 1943-го года - дата, которую мы должны помнить и которой должны гордиться. В тот день честь Дании была спасена. Датское правительство прекратило, наконец сотрудничество с оккупационными властями Германии и подало в отставку. Спустя чуть более трёх лет сотрудничества с немцами, наконец, появились чёткие линии. Этому было самое время. [...]

Ни правительство, ни Фолькетинг (датский парламент), ни устоявшееся датское общество не прекратили сотрудничество с немцами. Напротив, с начала оккупации Дании, 9-го апреля 1940-го года, официальная Дания покорно подчинялась немцам, сотрудничая с ними на всех уровнях и призывая население делать то же самое.[...]

Политическое руководство Дании не только решило следовать политике приспособленчества по отношению к немцам. Правительство сознательно и открыто выбрало активную политику в отношении оккупирующей державы в надежде на то, что часть суверенитета будет соблюдена. Новое историческое исследование показывает, что была даже очень активная политика приспособленчества. Многие были убеждены в победе Германии. И политики, и чиновники, и организации начали готовить место Дании в новой, доминируемой нацистами Европе. Чиновники руководящих звеньев

работали над планами по преобразованию датской экономики в соответствии с нацистскими моделями плановой экономики.

Основным аргументом в пользу политики сотрудничества было то, что любое датское противостояние по отношению к немецкому превосходству было бесполезным. Сотрудничая с оккупирующей державой, Дания стремилась уберечь население от кошмаров войны. И это удалось. Датчане избежали больших лишений. Сельское хозяйство и промышленность получили прибыль от войны. Следуя этой трезвой логике, некоторые могут назвать политику сотрудничества необходимой, мудрой и целесообразной. Но это очень опасный способ мышления. Если бы все думали, как сотрудничающие с Данией политики, Гитлер, скорее всего, выиграл бы войну, а Европа стала бы нацистской. Но, к счастью, британцы, а позже американцы и русские не размышляли так, как элита Дании. Они вели борьбу за жизнь и смерть против нацистов, тем самым обеспечивая нашу свободу.

В конце концов, именно растущее недовольство людей политикой сотрудничества и усилия мужественных борцов сопротивления заставило правительство отказаться от сотрудничества с немцами. Мы должны ликовать и гордиться этим. Мы должны поблагодарить бойцов сопротивления, которые путём саботажа против немцев и сотрудничества с союзниками бросили вызов сотрудничающим политикам и в конечном итоге обеспечили Дании место на правой стороне в борьбе против нацистов.

Конечно, нужно быть осторожным и не судить о прошлом, меряя мерками сегодняшнего дня. Сегодня мы знаем, что нацисты проиграли войну после того, как США и Советский Союз были вовлечены в неё в 1941-ом году - и поэтому активная датская политика приспособленчества представляется нам неправильной и неоправданной. Если бы это продолжалось до конца войны, Дания стала бы германским вассальным государством и партнёром. В свете истории это было бы катастрофой. [...]

Даже если судить по тем временам, датская политика кажется наивной, и весьма предосудительно, что политическая элита Дании проводила эту политику: не только нейтралитета, но и активного приспособленчества.

В схватке между демократией и диктатурой нельзя оставаться нейтральным. Вы должны принять решение в пользу демократии и против диктатуры. Именно в этот момент активная политика приспособленчества стала политическим и моральным провалом.

Слишком часто в течение истории мы, датчане, просто плавали под удобным флагом и позволяли другим бороться за нашу свободу и мир.

Уроки 29-го августа 1943-го года заключаются в том, что если кто-то имеет ввиду что-то серьезное в отношении наших ценностей, в отношении свободы, демократии и прав человека, то мы также должны внести активный вклад в их защиту. Даже несмотря на трудности. Даже когда предстоит принять непопулярные и опасные решения.

Давайте воздадим должное усилиям наших соотечественников в движении сопротивления и защите свободы и демократии.

Спасибо

- Источник: <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/anders-fogh-rasmussen-v-om-samarbejdspolitikken-29-august-2003/>

Ханс Кирхгоф: «Фог демонизирует историю», 16-го октября 2003-го года

В своей тематической статье из датской газеты «Информация» датский историк Ханс Кирхгоф комментирует речь премьер-министра Дании Андерса Фога Расмуссена.

Фог демонизирует историю

[...] Когда мы говорим о политике сотрудничества, важно помнить, что все оккупированные страны в гитлеровской Европе сотрудничали с оккупационной властью :[...] И если мы обратим наш взор на государственных мужей, то никто из них не сможет просто отпустить поводья и выбросить их. Это будет означать крах всех жизненно важных общественных функций и приведёт к хаосу, голоду и смерти. Также важно сравнить различия между 1940-41 и 1942-43 годами. В первые годы войны, когда вермахт казался непобедимым, нужно было ожидать оккупации на протяжении целого поколения, подобно тому, как проживали люди в Южной Ютландии с 1864-го по 1920-ый годы [после Второй шлезвигской войны в 1864-ом году этот район был немецким до Версальского мира в 1920-ом году]. Именно в течение этих лет все усилия были направлены на активное сотрудничество, в первую очередь обусловленное борьбой за выживание в политическом и национальном масштабе путём корректировки экономики. Но всегда с политиками, как изнуряющей партией против технократов и чиновников в министерствах.

Именно эту политику сегодня называют наивной, но в 1940-41 годах она казалась реалистичной оценкой будущего Дании как провинции в нацистской империи. Только самые закаленные англофилы могли быть уверены в том, что Англия в конечном итоге выиграет войну. Наконец,

важно утверждать, что сопротивление не было альтернативой сотрудничеству в первые годы оккупации. Сопротивление должно основываться на убеждении, что нелегальная борьба полезна. Но таких убеждений не было в те годы, когда «немецкие победы заставляли мир ликовать» [известная цитата министра иностранных дел Дании Эрика Скавениуса, июль 1940-го года]. Слишком часто мы забываем, что мы должны пройти весь путь до 1943-го года, пока европейские движения сопротивления не прорвались, а именно во время после Сталинградской битвы, когда стало ясно, что Германия не в состоянии победить. Только тогда менталитет, люди и оружие были на своих местах, и только тогда части общественного мнения были готовы принять жертвы, которые потребуются в борьбе за сопротивление.

Премьер-министр называет политику сотрудничества аморальной и говорит о провале. Так было и с нелегальной прессой: политика сотрудничества была эгоистичной и материалистической, оппозиция солидарной и идеалистической. [...] Но менее ли морально хотеть защищать демократические институты от нацификации, подобной той, которую мы видим в Норвегии, - или защищать экономику от грабежей и разрушений - или хотеть защитить население от депортации голодом - на самом деле я не вижу этого [...] Мы также должны отметить, что линия сотрудничества поддерживалась всем деловым сообществом, организациями работников и работодателей, церковью и прессой. [...]

Теперь всё это не должно превратиться в ложную идеализацию политики сотрудничества, поскольку её ценой было то, что Дания прошла через мировую войну как наименее опустошенная из всех стран, цена, которая всё ещё влияет на нас сегодня. Поэтому я могу полностью поддержать хвалебную песню движению сопротивления за то, что оно бросило вызов государственному эгоизму и проявило солидарность с антинацистской борьбой. Это не может быть достигнуто просто путём демонизации линии сотрудничества. Это слишком просто, слишком дёшево и неисторично.

- Источник: <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/kronik-i-information-fogh-daemoniserer-historien-2003/>

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Есть ли поблизости к вам мемориалы или памятники Второй мировой войны? Когда они были установлены? Как представлены и изображены события, люди и т. д.? Почему?

2. Есть ли в вашем регионе государственный праздник, посвящённый окончанию Второй мировой войны? Когда и как вы празднуете?
3. Произошли ли изменения в праздновании 9-го мая после 1989-го года? В чём причина? Как и почему это изменилось?

4.20 Ратушная площадь Риги

Ильгварс Мисанс

Редакция: *Йорг Хакманн and Мати Лаур*

Рефлексия подхода к историческому наследию города с богатой историей

Со времён Средневековья площадь, известная как Ратушная площадь, была экономическим и административным центром Риги, которая была основана в 1201-ом году в восточной части региона Балтийского моря, города, где немцы преобладали вплоть до начала XX века. Два великолепных здания-Дом Черноголовых, братство неженатых иностранных купцов и подмастерьев, и ратуша олицетворяли экономическое и политическое значение города на Даугаве. Эти здания, которые за эти годы несколько раз подверглись реконструкции, наряду со статуей Роланда украшали хорошо спроектированную площадь и представляли собой единый комплекс вплоть до Второй мировой войны. Однако уже в межвоенный период, когда Рига стала столицей нового национального государства Латвии, во внешний вид площади были внесены идеологически мотивированные изменения. В попытке преуменьшить немецкое влияние на Ригу было начато строительство нового здания городской администрации на западной стороне Ратушной площади.

Летом 1941-го года, во время наступления немецкого Вермахта, площадь охватило пламя; когда пожар был потушен, здания лежали в руинах. Пока Рига была оккупирована немцами, было ясно, что важнейшие исторические здания на Ратушной площади должны быть перестроены. После войны, когда Советский Союз восстановил свою власть в Латвии, которая была аннексирована в 1940-ом году, политики объявили Дом Черноголовых памятником иностранной рыцарской культуры, которая была принципиально враждебна латвийскому народу. Руины сооружения были снесены в 1948-ом году. Шесть лет спустя, остатки ратуши были удалены, и статуя Роланда была перемещена в городское депо.

Посреди площади был установлен общественный цветник со скамейками. Вокруг сада были возведены здания, важные для столицы Советской Латвии, отражающие технические возможности и эстетику того времени — здание Политехнического института (в настоящее время Технический университет) и ряд пятиэтажных домов с террасами, в которых используются псевдо-средневековые и псевдо-современные фронтоны в попытке вписаться в окрестности Старого города. Музей Латышских красных стрелков — героев большевистского режима в России после 1917-го года — (ныне Музей оккупации), построенный в 1971-ом году, придал площади своеобразную ауру советской идеологии.

Значительная часть как латвийских интеллектуалов, так и населения в целом уже в советское время сожалела о потере исторической ратуши, а после восстановления независимости Латвии в 1990-1991-ых годах восстановление Дома Черноголовых стало просто первоочередной задачей. В декабре 1999-го года свежереконструированный Дом Черноголовых был отдан в распоряжение музея и концертного зала, а также под место проведения мероприятий. Многие жители Риги считали это символом возвращения Латвии и её столицы западноевропейскому сообществу ценностей. В то же время близлежащий Дом Швабе и Оружейная палата Рижской городской гвардии (Blue Guard House) были перестроены и восстановлены в прежнем виде. Новое здание Рижской думы появилось в 2003-ем году. Здесь был восстановлен только исторический фасад; интерьер модернизировали. Копия исторической статуи Роланда снова заняла своё место на площади. Нынешняя и новейшая история представлены на Ратушной площади новым зданием высококлассного отеля и многоцелевым офисным зданием (Дом Камарина), чьё архитектурное и эстетическое качество было подвергнуто острой критике.

Янис Абербергс, начальник отдела культуры Рижской думы, о роли отдельных национальностей в столице Латвии Риге (1932).

1920-ый год стал началом новой эры в жизни Риги. Правительство новой, независимой Латвии выражает интересы всего населения Латвии. В то время как столица страны была когда-то немецкой, а затем российской, теперь она латышская. Рига является латышской только потому, что латыши составляют большинство, а латышский язык является общепринятым в городе. Рига является демократическим городом, и каждая группа жителей представлена в самоуправлении города пропорционально его численности и значимости.

- J[ānis] Āberbergs. «Rīgas pilsētas vesture» (История города Риги). В: Rīga kā Latvijas galvas pilsēta. Издание Т[эдорс] Ливенталс, В. Садовскис. Рига, 1932. Стр. 5-56. Цитата: стр. 55-56.

Мэр Робертс Лапиньш о необходимости изменения городского пейзажа Риги (1937).

Президент и правительство неоднократно подчёркивали необходимость изменения Старого города в соответствии с духом времени, в частности квартала на Даугаве. Город не должен забывать об ответственности, к которой призывает нынешняя эпоха, и город должен помнить об этой великой задаче — придать нашей столице новый облик.

- Парсла Петерсоне *Rīgas pilsētas administratīvajās ēkās* (Административные здания Рижской думы). В: Rīgas pārvalde astoņos gad-simos. Рига, 2000. Стр. 279.

Ответственный рижский городской архитектор Вольдемар Шустс о неудачной реставрации Ратушной площади (1967).

Идея комплексной реконструкции не была реализована, хотя необходимость была очевидна. Руины Дома Черноголовых были уничтожены, Ратуша снесена [...] Такое равнодушие к памятникам архитектуры Старой Риги, которое противоречило мнению большинства архитекторов, не было случайным: за ним стояла нигилистическая теория оценки нашего архитектурного наследия. Фактически, было принято общее мнение о немецком «культурном учреждении», и в нём говорилось, что истинными создателями всех культурных ценностей, включая архитектуру, были немецкие иммигранты. Из этого следовало, что архитектура Старой Риги выражала иностранную, враждебную идеологию! Зачем тогда её восстанавливать, сохранять и , поддерживать?

- Вольдемар Шустс. *Diskusija turpinās* (Обсуждение продолжается). В: Māksla, 1967, № 1, стр. 18-19.

Вице-президент Латвийской Академии наук Янис Страдиньш о судьбе Дома Черноголовых (1995)

Дом Черноголовых превратился со временем в символ Риги. Точнее, ансамбль Ратушной площади вместе с Домом Черноголовых и очертаниями башен церкви Святого Петра - визуального центра балтийского мегаполиса, без которого Рига была бы лишена своей сущности. [...]

Пробуждение нашего народа, восстановление независимости Латвии, переоценка нашего исторического наследия привели нас к поиску возможностей вдохнуть в Ригу новую жизнь. 800-летие города в 2001-ом году является хорошим дополнительным стимулом для этих намерений. Схема, которая только десять лет назад казалась неосуществимой, состояла в том, чтобы реконструировать Дом Черноголовых, а позже и весь ансамбль Ратушной площади. [...] Широкая общественность согласилась с идеей, но не хватает средств — Латвия всё еще бедна, как и сама Рига, древний город Ганзейского союза.

Дом Черноголовых следует рассматривать не только как архитектурный памятник, который развивался сквозь долгую и сложную череду эпох и стилей, приобретая тем самым свой неповторимый образ, как венец работы архитекторов или результат одного столетия. Дом Черноголовых является также памятником социальной, культурной и музыкальной деятельности древних жителей Риги. [...] В его стенах произошли важные исторические события [...]. Дом Черноголовых — это ещё одна реабилитация балтийских немцев, их выдающийся вклад в Ригу, Ганзейский союз, Восточную Прибалтику, Латвию. [...]

Он станет атрибутом вечной Риги; это наглядно продемонстрирует принадлежность Риги к Западной Европе и напомнит о предприимчивом духе старинных рижских молодых торговцев, полных храбрости и рвения — в том числе и на далёких евразийских дорогах.

Это не просто вопрос физической реконструкции памятника архитектуры. Основное значение восстановления Дома Черноголовых — это воскрешение и наследование традиций. [...]

А будущие рижане удивятся, как же мы смогли прожить в городе более пятидесяти лет без Дома Черноголовых.

- Янис Страдиньш. *О судьбе Дома Черноголовых и этой книге*. В: Melngalvju pams Rīgā. Издание Мара Силяня. Рига, 1995. Стр. 13-14.

Фотографии

Fig. 254: Ратушная площадь в Риге 1829-го года с городскими весами на переднем плане
Справа — Дом Черноголовых, слева — Ратуша. Художник: Г. С. Шарлоу, тушь, акварель
Репродукция из Музея истории Риги и мореплавания

Fig. 255: Дом Черноголовых с Домом Швабе (слева) и Оружейной палатой Рижской городской гвардии (на втором плане слева) и статуей Роланда на переднем плане на открытке начала XX века
Репродукция из Музея истории Риги и мореплавания

Fig. 256: План города
Репродукция из Музея истории Риги и мореплавания

Fig. 257: Послевоенные разрушения на Ратушной площади с высоты птичьего полета
Фото 1944-го года
Репродукция из Музея истории Риги и мореплавания

Fig. 258: Новые жилые дома с руинами церкви Святого Петра без башни на заднем плане
Фото: 1964-го года
Репродукция из Музея истории Риги и мореплавания

Fig. 259: Музей Латышских красных стрелков

На втором плане (слева) – здание Политехнического института с лабораторным корпусом (справа). Троллейбус напоминает о транспортной оси, которая когда-то проходила через Ратушную площадь. Фото: 1970-ые годы

Репродукция из Музея истории Риги и мореплавания

Fig. 260: Реконструкция Дома Черноголовых и Дома Шваба

Недавно отреставрированная Ратушная площадь в Риге с копией статуи Роланда на переднем плане

Фото: Ильгварс Мисанс, 2013

Fig. 261: Фасад реконструированной Рижской Ратуши
Справа: новое здание, построенное на месте дома Камарина
Фото: Ильгварс Мисанс, 2012

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Какие расстановки сил и политические изменения характеризовали историю Риги с момента её основания до наших дней?
2. Как пёстрая история города повлияла на внешний вид Ратушной площади?
3. Какие идеологические принципы и ценности формировали подход к историческим сооружениям на Рижской Ратушной площади начиная с 1918-го года?
4. Как бы вы оценили нынешний облик Рижской Ратушной площади? Каков его посыл нашим современникам?

Список литературы для дальнейшего чтения

1. Jānis Krastiņš. *Riga Town Hall Square: Riga Town Hall Square today, the Town Hall Square in the mirror of recent history, the Statue of Roland, buildings surrounding Town Hall Square*. Riga [2010]. (На немецком языке: Jānis Krastiņš. *Riga, der Rathausplatz: der Rathausplatz heute, der Rathausplatz im Spiegel, der jüngsten Geschichte, die Rolandstatue, Gebäude rund um den Rathausplatz*. Riga [2010]). (На русском: Янис Крастиньш. *Рига, Ратушная площадь: Ратушная площадь в наши дни, Ратушная площадь в зеркале новейшей истории, статуя Роланда, здания вокруг площади Рига* [2010]).

2. *Melngalvju nams Rīgā* = Das Schwarzhäupterhaus in Riga = Дом Черноголовых в Риге. Издание Мара Силиня. Рига [1995].
3. Андреас Фюльберт. *Рига. Маленькая история города*. Кельн, Веймар, Вена, 2014.
4. Йорг Хакманн, «Метаморфозы Рижской площади, 1938-2003: Заметки о роли исторических топографий в Северо-Восточной Европе». В: *Wiedergewonnene Geschichte. Zur Aneignung von Vergangenheit in den Zwischenräumen Mitteleuropas*. Издание Петер Оливер Лоу, Кристиан Плетцинг, Томас Серриер (Veröffentlichungen des Deutschen Polen-Instituts, 22). Висбаден, 2006. Стр. 118-141.

4.21 Война и мир в регионе Балтийского моря

Йорг Хакманн, Андерс Фроймарк, Мати Лаур

«*Dominium Maris Baltici*» и «Море Мира»

Со времён окончания холодной войны регион Балтийского моря предстаёт как регион, сформированный общей историей и желанием народов жить на его берегах в мире и быть хозяевами своей собственной судьбы — в политическом, экономическом и социальном плане. Однако тот факт, что взаимоотношения между государствами на побережье Балтийского моря формируются не насильственными конфликтами, а мирными контактами, является относительно недавним, и также нестабильным явлением. Сегодня предпринимаются значительные усилия для обеспечения мира, демократии и процветания в будущем, но как можно сослаться на общую историю, когда она сформирована войной, геноцидом, оккупацией, репрессиями, грабежами и другими ужасными событиями? Может быть просто объявить, что история канула в лету, то есть прошлое надлежит забвению или игнорированию, как не имеющее ничего общего с нашим настоящим и будущим?

Немецко-еврейский философ Вальтер Бенджамин поставил эту дилемму во главу своей интерпретации картины Поля Клея *Новый ангел*:

У Клея есть картина под названием *Angelus Novus*. На ней изображён ангел, выглядящий так, словно он готовится расстаться с чем-то, на что пристально смотрит. Глаза его широко раскрыты, рот округлён, а крылья расправлены. Так должен выглядеть Ангел истории. Его лик обращён к прошлому. Там, где для нас — цепочка предстоящих событий, там он видит сплошную катастрофу, непрестанно громоздящую руины над руинами и сваливающую всё это к его ногам. Он бы и остался, чтобы поднять мёртвых и слепить обломки. Но шквальный ветер, несущийся из рая, наполняет его

крылья с такой силой, что он уже не может их сложить. Ветер неудержимо несет его в будущее, к которому он обращён спиной, в то время как гора обломков перед ним поднимается к небу. То, что мы называем прогрессом, и есть этот шквал.

Следующие аспекты и примеры дадут некоторую пищу для размышлений для обсуждения подходов к прошлым аспектам насильственной истории в регионе Балтийского моря, которые были сформированы диалогом и примирением, а не усиленным национализмом.

Меняющаяся память о войне

Даже если время войн и их травмирующие последствия как для солдат, так и для гражданского населения – в глазах молодого поколения, кажется, ушли в прошлое, всё ещё есть много людей, которые хорошо помнят о Второй мировой войне и её ужасах.

Война и мир, однако, сформировали жизнь почти всех предыдущих поколений в Балтийском регионе. Вспоминая это сегодня, мы отодвигаем ужасы на второй план, а вместо этого всё чаще видим в битвах предыдущих веков повод для воспроизведения и оживления былого. Проиллюстрировать это можно на примере Мариенбурга / Мальборка, посвящённой битве при Танненберге / Грюнвальде / Жальгирисе в 1410-ом году. Помимо этого в недавнем прошлом были также проведены реконструкции Второй мировой войны (см. документальный фильм Меэлиса Муху: «Давайте поиграем в войну» - <https://vimeo.com/163809103>).

Можно найти и другие впечатляющие примеры, такие как судно “Васа” в одноимённом музее в Стокгольме, например. Когда корабль был построен, он был самым большим морским судном в то время, но он не добрался до своего пункта назначения на Балтийском побережье Польши, потому что перевернулся и затонул во время испытательного плавания в гавани Стокгольма в 1628-ом году. Там он и пролежал в тине в течение более 300 лет, пока не был вновь обнаружен в конце 1950-ых годов и поднят на сушу в 1961-ом году.

Fig. 262: Линкор Васа

Фото: Мик Краков, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Muzeum_Statku_Waza_w_Sztokholmie_\(6321402517\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Muzeum_Statku_Waza_w_Sztokholmie_(6321402517).jpg)

Сегодня кораблекрушения и пушки тех времён — в основном, культурные реликвии. На этом фоне можно понять, что латинский термин *Dominium maris Baltici* — доминирование на Балтике — отражение не ужаса прошлых войн, а исторических реалий ощущения общности вокруг Балтийского моря.

Dominium maris Baltici

Что поставлено на карту в этом конфликте балтийских держав? На протяжении многих веков контроль над морем был решающим фактором власти. Особую роль сыграла Дания, которая контролировала Эресунн и, таким образом, проход из океанов к Балтике и наоборот. Так называемая «зундская пошлина» была основным источником дохода. Позиция власти Дании была оспорена Любеком под руководством Юргена Вулленвевера в 1530-ых годах, а провал этого вызова повлёк за собой упадок ганзейских городов как политического фактора против новых территориальных государств. В то же время Швеция пыталась укрепить свои позиции в Балтийском регионе, а Россия также требовала выхода к Балтике. Крепость Ивангород, построенная Иваном III напротив Нарвы в 1492-ом году, подчёркивает напряжённость тогдашней ситуации.

Fig. 263: Нарва в 1860-ых годах

В. С. Ставенхаген "Album Ehstlaendischer Ansichten", Митау, 1867 г

Источник: <http://grafo.tlulib.ee/index.php?ID=227, nr. 28>

Таким образом, конфликты из-за *Dominium maris Baltici* формировали Балтийский регион на протяжении почти 200 лет. Швеция находилась в центре: она вела войну против Дании, католического императора Священной Римской империи, Польши-Литвы, а также против России. Какое-то время Швеция контролировала большую часть Балтийского края. Последствия этих войн были разрушительными: часто целые регионы были разграблены, эпидемии и голод уничтожали население в дополнение к жертвам боевых действий. В Польше шведское вторжение 1655-го года помнят как «Потоп».

Fig. 264: Эрик Дальберг, Осада Бреста, Литовск, 1657

Источник: [https://dsb.wikipedia.org/wiki/Data-ja:Biera%C5%9Bcie_Lito%C5%AD-skaje._%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%8C%D1%86%D0%B5_%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%9E%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B5_\(E._Dahlbergh,_1657\)_\(2\).jpg](https://dsb.wikipedia.org/wiki/Data-ja:Biera%C5%9Bcie_Lito%C5%AD-skaje._%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%8C%D1%86%D0%B5_%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%9E%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B5_(E._Dahlbergh,_1657)_(2).jpg)

В конце этой борьбы за господство Россия получила статус великой державы на Балтике с новой столицей Санкт-Петербург – в настоящее время крупнейшим городом в Балтийском регионе в устье реки Невы, основанным в 1703-ем году. В XVIII веке русская внешняя политика развивала идею мирного Прибалтийского региона, “Спокойствия Севера”, хотя и при условии русского контроля над регионом.

Война и мир в XIX веке

Однако вооруженный конфликт не утихал. В 1808-1809-ом году Россия завоевала Финляндию, которая до этого была частью шведского государства, и русские войска двинулись через замёрзшее Балтийское море и грозились захватить Стокгольм. Швеция же стояла на позиции, что мирная политика, основанная на нейтралитете, лучше для страны, чем продолжающиеся войны.

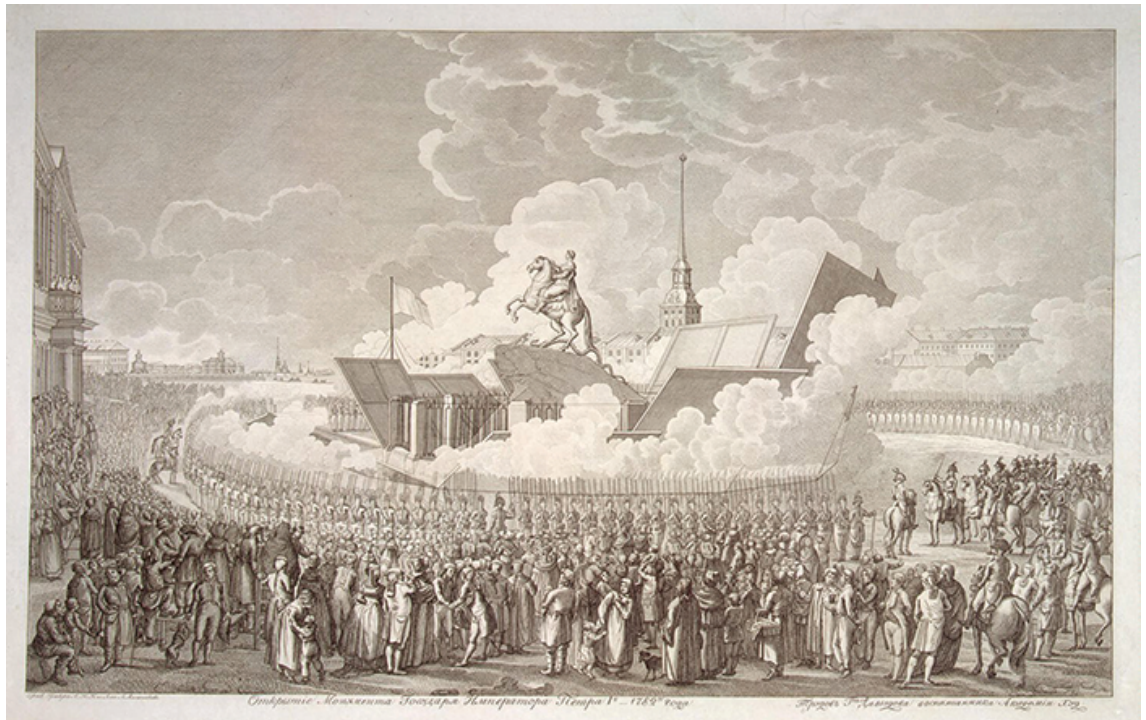

Fig. 265: "«Медный всадник»" Фальконе в Санкт-Петербурге, середина XIX века
 Источник: Алексей Киприянович Мельников, <https://www.arthermitage.org/Alexei-Kipriyanovich-Melnikov/Opening-of-the-Monument-to-Peter-the-Great-on-Senate-Square-St-Petersburg.html>

Однако русское «Спокойствие Севера» не могло храниться вечно. Во время Крымской войны 1853–1856 годов британские военные корабли продвинулись до Ревеля / Таллинна, входившего тогда в состав царской империи. После мирного соглашения Россия должна была отказаться от разрушенной крепости Бомарсунд на Аландских островах за пределами Стокгольма, и острова с тех пор получили особый статус демилитаризованной зоны в регионе.

В конце XIX века Россия и Германия построили и разместили большие флоты на Балтийских границах: Киль и Мюрвик (по образцу Мариенбурга) на немецкой стороне, Либау/ Лиепая и Кронштадт у Санкт-Петербурга на российской стороне – стали важными опорными пунктами.

XX век

Во время Первой мировой войны скандинавские королевства объявили себя нейтральными, а Швеция смогла сохранить эту позицию и во время Второй мировой войны.

После 1945-го года понятие «Спокойствие Севера» уступило место лозунгу «Море мира». Последний не только выражал стремление людей к мирному будущему, что по веским причинам после горького опыта войны было широко распространено среди населения, но и стал идеологическим аргументом во время Холодной войны.

Fig. 266: Плакат Балтийской недели в Росток, Германия
Источник: Landesarchiv Greifswald, Rep. 210 Komitee Ostseewoche Nr. 617

Согласно этой концепции, социалистические страны были мирными, тогда как капиталистические государства – якобы воинственными. И наоборот, некоторые политические круги на Западе твердили про опасность «Красного моря».

Fig. 267: Обложка книги: Красное внутреннее море

НАТО и страны Варшавского договора готовились к новой войне в Балтийском регионе. Всего через несколько лет после окончания Второй мировой войны существовали планы создания германского военно-морского флота, который не только защитил бы западную часть Балтийского моря от нападения советских войск, но и провёл бы десантные манёвры на восточной окраине Балтики. И наоборот, планирование в ГДР и Польше предусматривало как можно скорую оккупацию Дании с дальнейшим продвижением в регион Северного моря. Насколько напряжённой была ситуация, проиллюстрировали многочисленные вторжения советских подводных лодок в шведские территориальные воды, такие как инцидент «виски на скалах» в 1981-ом году, когда подводная лодка села на мель у Карлсруны.

Существовало множество зон ограниченного доступа, особенно в советских прибалтийских регионах: доступ к Калининградской области, например, был затруднён даже для советских граждан, а западным иностранцам не разрешали ночевать в Тарту из-за близости к военному аэропорту. Помимо военного присутствия, наблюдался строгий надзор за всей береговой линией Балтики - от ГДР до Советского Союза - с целью предотвращения попыток побега через море:

на ночь многие пляжи «расчёсывали» граблями, чтобы были видны отпечатки ног.

Fig. 268: Памятник армии ГДР перед бывшими казармами в Проре

Было лишь несколько мирных мостиков между Востоком и Западом — например, паромные линии. Чаще всего они вели через Финляндию, которая занимала в этом смысле особое положение.

Последним этапом военного стратегического планирования был паромный порт Мукран на острове Рюген, который был завершён в 1986-ом году и предоставил ГДР прямое железнодорожное сообщение с Мемелем / Клайпедой в Советском Союзе. Это позволило транспортировать армейские грузы между ГДР и Советским Союзом в обход Польши. С появлением в 1980-ом году Независимого профсоюза «Солидарность» руководство ГДР опасалось, что польский протест против социалистического режима может распространиться и на ГДР.

Свобода и мир

Во время холодной войны свобода и мир были концепциями борьбы в конфликте Восток-Запад вплоть до 1989-го года, но это изменилось в конце 1980-ых годов с протестами от Таллина до Лейпцига. «Поющая революция» в

республиках Прибалтики символизировала этот эпохальный перелом в Балтийском регионе. Латвийский режиссёр документального кино Юрис Подниекс запечатлел дух оптимизма тех лет в фильме *Krustceļš* (Родина) 1988-го года.

После распада социалистических режимов страны Балтии — от Германии до Эстонии — были заинтересованы прежде всего в выводе советских войск и демонтаже их военных объектов. Кроме того, внешнеполитическим приоритетом государств от Польши до Эстонии было вступление в НАТО в качестве защиты от новой угрозы со стороны России. Нейтральные североевропейские государства Финляндия и Швеция пытались обеспечить безопасность в регионе Балтийского моря не только с помощью систем военных альянсов, но также с помощью диалога по вопросам политики безопасности и мер укрепления доверия.

Вопросы для размышления и обсуждения

1. Что означает взгляд Бенджамина на историю для интерпретации истории региона Балтийского моря?
2. Обсудите положительные и отрицательные стороны военных реконструкций.
3. Какую роль играют упомянутые битвы в вашей национальной истории?
4. Что может измениться в восприятии этих сражений, если рассмотреть их исходя из балтийской (или глобальной) перспективы?
5. Обсудите стратегии примирения между бывшими (национальными) врагами.
6. Посмотрите фильм Меэлиса Муху «Давайте поиграем в войну» (2016) и обсудите рефлексии о войне из этого документального фильма.

Список литературы для дальнейшего чтения

1. Кристиан Гернер и Клас-Йоран Карлссон. *Nordens Medelhav. Östersjöområdet som historia, myt och projekt* (Средиземное море Севера. История, миф и проект региона Балтийского моря). Стокгольм, Natur Och Kultur, 2002.
2. Андрес Казекамп. История стран Балтии. Бейзингсток, Palgrave Macmillan, 2010.
3. Майкл Норт. Балтика: история. Кембридж, Массачусетс, издательство Гарвардского университета, 2015.

I List of figures

Fig. 1: Runic stone in Wolin.....18

Fig. 2: Liver pâté and sausages from two different Danish brands.....20

Fig. 3: Reconstruction of a helmet found north of Oslo, Norway.....20

Fig. 4: Costume drawing from 189621

Fig. 5: Ludwig von Maydell. "The battle against the Osilians", 1839.....33

Fig. 6: Richard Sagrits, "After punitive expedition", 1943..... 37

Fig. 7: Bernhard Borchert. "Teutonic Knights", 1911..... 38

Fig. 8: Malbork/Marienburg Castle, 2010..... 39

Fig. 9: Marienburg during the mid-19th century..... 44

Fig. 10: The mouth of the Izhora River and Neva River.....52

Fig. 11: The Church of St Alexander Nevsky.....53

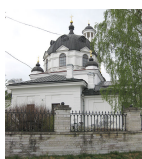

Fig. 12: The Church of St Alexander Nevsky.....54

Fig. 13: Soviet Monument of Military Glory.....55

Fig. 14: Half-figure portrait of Alexander Nevsky 56

Fig. 15: Monument of Alexander Nevsky 57

Fig. 16: View of Toompea..... 61

Fig. 17: Burman's view of the rebuilt church and Toompea..... 63

Fig. 18: The Reenactment of the Battle before the Visby City Walls during the "Medeltidsveckan" 2011..... 65

Fig. 19: The Stone Cross at Korsbetningen..... 66

Fig. 20: Carl Gustaf Hellqvist. Valdemar Atterdag holding Visby to ransom..... 68

Fig. 21: Human skull with a chainmail hood..... 69

Fig. 22: Jadwiga and Jagiełło monument in Kraków..... 75

Fig. 23: Queen Margaret I (1353-1412)..... 76

Fig. 24: Margaret I and Eric of Pomerania at his coronation as King of Denmark, Sweden and Norway. 78

Fig. 25: The German Tannenberg Monument near Hohenstein/Olsztynek..... 87

Fig. 26: "The Battle of Grunwald" is a painting by Jan Matejko.....88

Fig. 27: Polish monument at the Grunwald battlefield..... 89

Fig. 28: St Peter's Church in Malmö..... 99

Fig. 29: Kulice Former Manor Church.....100

Fig. 30: Kulice Former Manor Church.....101

Fig. 31: Stångebro Monument in Linköping, Sweden..... 102

Fig. 32: A Second Life for Swedish Catholicism in Poland..... 103

Fig. 33: Historic stained glass window in Riga Cathedral..... 108

Fig. 34: Statue of Gustav II Adolph 110

Fig. 35: Tartu in 1764..... 114

Fig. 36: The Bismarck monument inaugurated in 1906 in Hamburg today..... 116

Fig. 37: The German battleship 'Bismarck', launched in 1939..... 118

Fig. 38: Fürst Bismarck spring in Reinbek (near Hamburg), 1981..... 118

Fig. 39: Conversion of a manor house (1)..... 122

Fig. 40: Conversion of a manor house (2)..... 122

Fig. 41: Bornzin manor, 1860..... 124

Fig. 42: Primary school in Mäo manor in Estonia..... 124

Fig. 43: Clausholm Castle, from Visit Randers..... 126

Fig. 44: Monument dedicated to Estonians fighting against Bolshevism in Lagedi..... 134

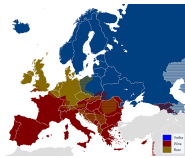

Fig. 45: Map of Europe's Alcohol Belts..... 135

Fig. 46: Poster from the Danish IOGT, ca 1910..... 136

Fig. 47: The Finnish bridge..... 137

Fig. 48: University students..... 138

Fig. 49: Poster from the Swedish prohibition referendum 1922..... 141

Fig. 50: Choir of the Temperance Society of Valga (Estonia), 1911..... 142

Fig. 51: Museum of Occupation, Tallinn, Estonia..... 146

Fig. 52: 'Volkstrauertag Abschaffen!', 153

Fig. 53: The Town Hall Square in Riga in 1829 with the city scales in the foreground..... 162

Fig. 54: House of the Blackheads with Schwabe House (left) and the Armoury of the Riga City Guard (background, left) and the Roland statue in the foreground..... 162

Fig. 55: Plan of the city..... 163

Fig. 56: Bird's-eye-view of war damages on the Town Hall Square..... 164

Fig. 57: New residential buildings with the ruins of St Peter's Church without its tower in the background..... 165

Fig. 58: Museum for the Red Latvian Riflemen..... 165

Fig. 59: Reconstructions of the House of the Blackheads and Schwab House..... 166

Fig. 60: Façade of the reconstructed Riga Town Hall..... 166

Fig. 61: The Vasa battleship..... 169

Fig. 62: Narva in the 1860s..... 170

Fig. 63: Erik Dahlberg, Siege of Brest Litovsk, 1657..... 171

Fig. 64: "The Bronze Horseman" (Mednij Vсадnik) by Falconet in St Petersburg, mid-19th century..... 171

Fig. 65: Poster of the Baltic Week in Rostock, Germany..... 172

Fig. 66: Book cover: The Red Inner Sea..... 173

Fig. 67: Monument of the GDR Army in front of the former barracks in Prora..... 174

Fig. 68: Runenstein in Wolin..... 190

Fig. 69: Leberpastete und Würste von zwei dänischen Markenherstellern..... 192

Fig. 70: Nachbildung eines Helmes, der nördlich von Oslo in Norwegen gefunden wurde... 192

Fig. 71: Kostümzeichnung von 1896..... 193

Fig. 72: Ludwig von Maydell. "„Gefecht mit den Oeselschen Seeräubern“, 1839..... 206

Fig. 73: Richard Sagrits, „Nach der Strafexpedition“, 1943..... 210

Fig. 74: Bernhard Borchert. „Deutschordensritter“, 1911..... 210

Fig. 75: Ansicht der Marienburg, 2010..... 212

Fig. 76: Die Marienburg in der Mitte des 19. Jahrhunderts..... 218

Fig. 77: Der Zusammenfluss von Inger und Nawa 227

Fig. 78: Die Alexander-Newski-Kirche..... 229

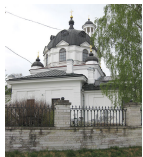

Fig. 79: Die Alexander-Newski-Kirche..... 230

Fig. 80: Sowjetisches Ehrenmal des militärischen Ruhms 231

Fig. 81: Halbfigürliches Portrait von Alexander Newski..... 233

Fig. 82: Statue von Alexander Newski..... 234

Fig. 83: Blick auf den Domberg..... 237

Fig. 84: Burmans Pläne für die Neugestaltung von Kirche und Domberg..... 239

Fig. 85: Die Nachstellung der Schlacht vor der Stadtmauer Visbys während der 'Medeltidsveckan' 2011.....241

Fig. 86: Das Steinkreuz bei Korsbetningen..... 242

Fig. 87: Carl-Gustav Hellqvist, Valdemar Atterdag brandskattar Visby – Waldemar Atterdag brandschatzt Visby (1882).....245

Fig. 88: Menschlicher Schädel mit Kettenhaube, Fund der Grabungskampagne 1928 in Masengrab 246

Fig. 89: Das Denkmal für Hedwig und Jagiełło in Krakau..... 252

Fig. 90: Königin Margarethe I. (1353–1412)..... 253

Fig. 91: Margarethe I. und Erich von Pommern bei dessen Krönung zum König von Dänemark, Schweden und Norwegen..... 255

Fig. 92: Das deutsche Tannenberg-Denkmal in der Nähe von Hohenstein/Olsztyn..... 264

Fig. 93: "Die Schlacht bei Grunwald" ist ein Gemälde von Jan Matejko 266

Fig. 94: Polnisches Denkmal auf dem Schlachtfeld von Grunwald..... 266

Fig. 95: Kirche Sankt Petri in Malmö 278

Fig. 96: Kulice ehemalige Gutskirche..... 279

Fig. 97: Kulice ehemalige Gutskirche..... 280

Fig. 98: Stångebro-Denkmal in Linköping, Schweden..... 281

Fig. 99: Ein zweites Leben für den schwedischen Katholizismus in Polen, Titelseite des Anhangs..... 282

Fig. 100: Historisches Buntglasfenster in der Kathedrale von Riga 287

Fig. 101: Statue von Gustav II. Adolf..... 290

Fig. 102: Transparent der Stadtbürger von Dorpat (Tartu) beim Besuch Katharinas II. im Jahre 1764..... 293

Fig. 103: Das 1906 eingeweihte Bismarckdenkmal in Hamburg heute..... 296

Fig. 104: Das 1939 zu Wasser gelassene deutsche Schlachtschiff ‚Bismarck‘ 298

Fig. 105: Fürst Bismarck Quelle in Reinbek (bei Hamburg), 1981..... 298

Fig. 106: Umwidmung eines Gutshofs (1)..... 302

Fig. 107: Umwidmung eines Gutshofs (2)..... 302

Fig. 108: Gut Bornzin, 1860..... 304

Fig. 109: Grundschule im Gutshof Mäo (Mexdorf) in Estland..... 304

Fig. 110: Clausholm Slot, von Visit Randers..... 306

Fig. 111: Denkmal zur Erinnerung an estnische Kämpfer gegen den Bolschewismus in Lagedi 315

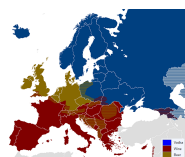

Fig. 112: Karte der europäischen Alkoholregionen..... 317

Fig. 113: Plakat der dänischen IOGT, etwa 1910..... 318

Fig. 114: Die finnische Brücke..... 319

Fig. 115: Universitätsstudenten.....320

Fig. 116: Plakat der Volksbefragung über ein schwedisches Alkoholverbot 1922 323

Fig. 117: Chor der Abstinenzgesellschaft von Valga (Estland), 1911..... 324

Fig. 118: Museum der Besatzung, Tallinn, Estland..... 329

Fig. 119: 'Volkstrauertag Abschaffen!', 336

Fig. 120: Der Rathausplatz in Riga im Jahre 1829 mit der Stadtwaage im Vordergrund..... 345

Fig. 121: Das Schwarzhäupterhaus mit Schwab'schen Haus (links auf dem Bild) und dem Zeughaus der Rigaer Stadtgarde (links im Hintergrund) sowie der Rolandstatue im Vordergrund..... 346

Fig. 122: Ausschnitt aus dem Stadtplan von Riga von 1939 mit dem geplanten, aber nicht gebauten grandiosem Gebäude der Stadtverwaltung (Nr. 17)..... 347

Fig. 123: Kriegsschäden auf dem Rathausplatz aus der Vogelperspektive..... 347

Fig. 124: Die neuen Wohnhäuser mit den Überresten der St. Petrikerche ohne Turm im Hintergrund..... 348

Fig. 125: Das Museum der Roten Lettischen Schützen..... 348

Fig. 126: Kopien des Schwarzhäupterhauses und des Schwab'schen Hauses mit der Kopie der Rolandstatue im Vordergrund auf dem neuaufgerichteten Rathausplatz Rigas..... 349

Fig. 127: Fassade des neuaufgebauten Rigaer Rathauses..... 350

Fig. 128: Das Kriegsschiff Vasa..... 352

Fig. 129: Narva um das Jahr 1860..... 353

Fig. 130: Erik Dahlberg, Belagerung von Brest Litovsk, 1657..... 354

Fig. 131: „Der bronzene Reiter“ (Mednij Vsadnik) von Falconet in Sankt Petersburg, Mitte 19. Jahrhundert 355

Fig. 132: Poster der Ostseewoche Rostock, Deutschland..... 356

Fig. 133: Buchumschlag: Die Ostsee - ein rotes Binnenmeer?..... 357

Fig. 134: Monument der Armee der DDR vor der früheren Kaserne in Prora..... 358

Fig. 135: Kamień runiczny w Wolinie..... 373

Fig. 136: Pasztet z wątróbki i kiełbaski dwóch różnych duńskich marek..... 374

Fig. 137: Rekonstrukcja hełmu znalezionej na północ od Oslo, w Norwegii..... 375

Fig. 138: Rysunek kostiumu z 1896 roku..... 376

Fig. 139: Ludwig von Maydell. "Bitwa przeciwko Osilianom", 1839..... 388

Fig. 140: Richard Sagrits, "Po ekspedycji karnej", 1943..... 391

Fig. 141: Bernhard Borchert. "Krzyżowcy", 1911..... 392

Fig. 142: Zamek w Malborku, 2010..... 394

Fig. 143: Malbork w połowie 19 wieku..... 399

Fig. 144: Ujście rzek Izhory i Newy..... 406

Fig. 145: Kościół św. Aleksandra Newskiego 408

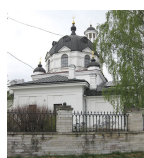

Fig. 146: Kościół św. Aleksandra Newskiego 408

Fig. 147: Sowiecki Pomnik Chwały Wojskowej 410

Fig. 148: Portret pół-postaci Aleksandra Nevskiego 411

Fig. 149: Pomnik Aleksandra Nevskiego 412

Fig. 150: Widok Toompei..... 415

Fig. 151: Widok Burmana na odbudowany kościół i Toompei..... 417

Fig. 152: Rekonstrukcja Bitwy przed Murami Miasta Visby podczas „Tygodnia Średniowiecznego” (Medeltidsveckan), 2011..... 419

Fig. 153: Kamienny Krzyż w Korsbetningen..... 420

Fig. 155: Ludzka czaszka w kolczugowym kapturze..... 423

Fig. 156: Pomnik Jadwigi i Jagiełły w Krakowie..... 428

Fig. 157: Królowa Małgorzata I (1353–1412)..... 429

Fig. 158: Małgorzata I i Eryk Pomorski podczas jego koronacji na Króla Danii, Szwecji i Norwegii..... 431

Fig. 159: Niemiecki Pomnik Grunwaldu niedaleko Olsztynka Olsztynek..... 440

Fig. 160: "Bitwa pod Grunwaldem" obraz Jana Matejki..... 441

Fig. 161: Polski pomnik na grunwaldzkim polu bitwy. Odśłonięty w 1960 r..... 441

Fig. 162: Kościół św. Piotra w Malmö..... 452

Fig. 163: Dawny Kościół Dworski w Kulicach 453

Fig. 164: Dawny Kościół Dworski w Kulicach 454

Fig. 165: Pomnik Stångebro w Linköping, Szwecja..... 455

Fig. 166: Drugie Życie dla Szwedzkiego Katolicyzmu w Polsce..... 456

Fig. 167: Historyczny witraż w katedrze w Rydze..... 461

Fig. 168: Pomnik Gustawa II Adolfa..... 463

Fig. 169: Tartu w 1764..... 467

Fig. 170: Pomnik Bismarcka wzniesiony w 1906 w dzisiejszym Hamburgu..... 469

Fig. 171: Niemiecki okręt 'Bismarck', wodowany w 1939 roku..... 472

Fig. 172: Fürst Bismarck wiosna w Reinbek (niedaleko Hamburga), 1981..... 472

Fig. 173: Przekształcenie dworu (1)..... 476

Fig. 174: Przekształcenie dworu (2)..... 476

Fig. 175: Dwór Bornzin, 1860..... 477

Fig. 176: Szkoła podstawowa na dworze Mäo w Estonii..... 478

Fig. 177: Zamek Clausholm, ze strony Visit Randers..... 480

Fig. 178: Pomnik poświęcony Estończykom walczącym przeciwko bolszewizmowi w Lagedi 488

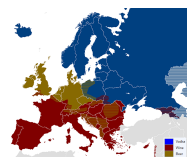

Fig. 179: Mapa alkoholowych pasów Europy..... 490

Fig. 180: Plakat z duńskiego MODT, około 1910 r..... 491

Fig. 181: Fiński most..... 492

Fig. 182: Studenci uniwersyteccy..... 493

Fig. 183: Plakat ze szwedzkiego referendum o prohibicji z 1922 roku..... 496

Fig. 184: Chór Stowarzyszenia Trzeźwościowego w Valdze (Estonia), 1911..... 497

Fig. 185: Muzeum Okupacji , Tallinn, Estonia..... 501

Fig. 186: 'Volkstrauertag Abschaffen!', 508

Fig. 187: Plac Ratuszowy w Rydze w 1829 r. Ze skalą miasta na pierwszym planie..... 516

Fig. 188: Dom Bractwa Czarnogłowych z Domem Schwabe (po lewej) i Wartownią Straży Przybocznej w Rydze (w tle, po lewej) i posąg Rolanda na pierwszym planie..... 517

Fig. 189: Plan miasta..... 518

Fig. 190: Widok z lotu ptaka na zniszczenia wojenne na placu ratuszowym..... 518

Fig. 191: Nowe budynki mieszkalne z ruinami kościoła św. Piotra bez wieży w tle..... 519

Fig. 192: Muzeum Czerwonych Łotewskich Strzelców..... 519

Fig. 193: Rekonstrukcje Domu Bractwa Czarnogłowych i Domu Schwabów..... 520

Fig. 194: Fasada zrekonstruowanego ratusza w Rydze..... 520

Fig. 195: Okręt Vasa..... 523

Fig. 196: Narwa w latach 60-tych XVIII wieku..... 524

Fig. 197: Erik Dahlberg, Oblężenie Brest Litovsk, 1657..... 525

Fig. 198: "Brązowy Jeździec" (Mednij Vsadnik) Falconeta w Sankt-Petersburgu, połowa XIX wieku..... 526

Fig. 199: Plakat Tygodnia Bałtyckiego w Rostocku, Niemcy..... 527

Fig. 200: Okładka książki: Czerwone Morze Wewnętrzne..... 528

Fig. 201: Pomnik Armii NRD przed dawnymi barakami w Prorze..... 529

Fig. 202: Рунный камень в Волине..... 546

Fig. 203: Паштет из печени и сосиски от двух разных датских брендов..... 547

Fig. 204: Реконструкция шлема, найденного к северу от Осло, Норвегия..... 548

Fig. 205: Рисунок костюма 1896-го года..... 549

Fig. 206: Людвиг фон Майдель «Битва против осилийцев», 1839..... 563

Fig. 207: Ричард Сагриц, «После карательной экспедиции», 1943..... 566

Fig. 208: Бернхард Борхерт. «Тевтонские рыцари», 1911..... 567

Fig. 209: Замок Мальборк / Мариенбург, 2010..... 569

Fig. 210: Мариенбург в середине XIX века..... 574

Fig. 211: Устье реки Ижоры и Невы..... 583

Fig. 212: Церковь Святого Александра Невского..... 585

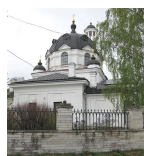

Fig. 213: Церковь Святого Александра Невского..... 585

Fig. 214: Советский памятник воинской славы..... 587

Fig. 215: Погрудный портрет Александра Невского..... 588

Fig. 216: Памятник Александру Невскому..... 589

Fig. 217: Вид на холм Тоомпеа..... 593

Fig. 218: Вид на восстановленную церковь и Тоомпеа Карла Бурмана..... 594

Fig. 219: Реконструкция битвы перед городскими стенами Висбю во время «Medeltidsveckan» в 2011-ом году..... 596

Fig. 220: Каменный крест Корсбетнинген..... 597

Fig. 222: Человеческий череп с капюшоном из кольчуги..... 601

Fig. 223: Памятник Ядвиге и Ягайло в Кракове..... 608

Fig. 224: Королева Маргарет I (1353–1412)..... 608

Fig. 226: Немецкий национально-мемориальный комплекс Танненберг под Хоэнштайном / Ольштынек..... 620

Fig. 227: "«Грюнвальдская битва» - картина Яна Матейко..... 621

Fig. 228: Польский памятник Грюнвальдской битве..... 622

Fig. 229: Церковь Святого Петра в Мальмё..... 634

Fig. 230: Церковь бывшей Кулицкой усадьбы..... 635

Fig. 231: Церковь бывшей Кулицкой усадьбы..... 636

Fig. 232: Памятник Стонгебро в Линчепинге, Швеция..... 637

Fig. 233: Вторая жизнь шведского католицизма в Польше..... 638

Fig. 234: Исторический витраж в Рижском соборе..... 643

Fig. 235: Статуя Густава II Адольфа..... 646

Fig. 236: Тарту в 1764-ом году..... 650

Fig. 237: Памятник Бисмарку 1906-го года в сегодняшнем Гамбурге..... 652

Fig. 238: Немецкий линкор «Бисмарк», спущенный на воду в 1939-ом году..... 655

Fig. 239: „Fürst Bismarck Quelle“ в Рейнбеке (близ Гамбурга), 1981..... 655

Fig. 242: Усадьба Борнзина, 1860..... 661

Fig. 243: Начальная школа в поместье Мяо в Эстонии..... 661

Fig. 244: Замок Клаусхолм, Visit Randers..... 663

Fig. 245: Памятник эстонцам, боровшимся против большевизма в Лагеди..... 672

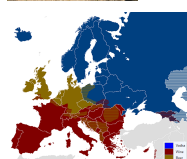

Fig. 246: Карта алкогольных поясов Европы..... 674

Fig. 247: Плакат датского IOGT, около 1910-го года..... 675

Fig. 248: Финский мост..... 676

Fig. 249: Студенты университета..... 677

Fig. 250: Плакат времён шведского референдума 1922-го года о запрете алкоголя...681

Fig. 251: Хор Общества за трезвый образ жизни в Валге (Эстония), 1911..... 681

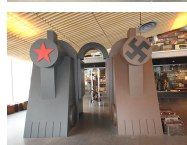

Fig. 252: Музей оккупации, Таллинн, Эстония..... 686

Fig. 253: «Упразднить Народный день памяти!» 693

Fig. 254: Ратушная площадь в Риге 1829-го года с городскими весами на переднем плане..... 703

Fig. 255: Дом Черноголовых с Домом Швабе (слева) и Оружейной палатой Рижской городской гвардии (на втором плане слева) и статуей Роланда на переднем плане... 704

Fig. 256: План города..... 705

Fig. 257: Послевоенные разрушения на Ратушной площади с высоты птичьего полета 705

Fig. 258: Новые жилые дома с руинами церкви Святого Петра без башни на заднем плане..... 706

Fig. 259: Музей Латышских красных стрелков..... 706

Fig. 260: Реконструкция Дома Черноголовых и Дома Шваба..... 707

Fig. 261: Фасад реконструированной Рижской Ратуши..... 708

Fig. 262: Линкор Васа..... 710

Fig. 263: Нарва в 1860-ых годах..... 711

Fig. 264: Эрик Дальберг, Осада Бреста, Литовск, 1657..... 712

Fig. 265: "«Медный всадник»" Фальконе в Санкт-Петербурге, середина XIX века..... 713

Fig. 266: Плакат Балтийской недели в Ростке, Германия..... 715

Fig. 267: Обложка книги: Красное внутреннее море..... 715

Fig. 268: Памятник армии ГДР перед бывшими казармами в Проре..... 717

II List of tables

Tab. 1: Alcohol consumption of Estonian Students (1930) from Karl Parek.....	139
Tab. 2: Alkoholverbrauch estnischer Studenten (1930) von Karl Parek.....	321
Tab. 3: Spożycie alkoholu estońskich studentów (1930) od Karla Pareka.....	494
Tab. 4: Употребление алкоголя эстонскими студентами (1930) по Карлу Пареку.....	678